

Ἄν σοῦ φανεῖ χρήσιμο αὐτὸ τὸ βιβλίο,
ἀγόρασέ το στὴν ἔντυπη μορφή του.

στοιχεῖα

ISBN 1491002239 / 978-1491002230

ELPENOR IN PRINT || www.elpenor.org

α' έκδοση: 2013, β' έκδοση: 2014

© Γιώργος Βαλσάμης

Γιώργος Βαλσάμης

στοιχειΐα

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΑΙΔΕΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ELPENOR

ΑΘΗΝΑ 2014²

Δέν εἶναι πιά δυνατὸ νὰ υπάρξει ‘κανονική’ ζωή, γιατί ἀκριβῶς ἐκεῖνοι ποὺ φώναζαν ‘Σταύρωσον Αὐτόν!’, ἐκεῖνοι ποὺ Τὸν ἔφτυναν καὶ Τὸν κάρφωναν στὸν Σταυρὸ ἦταν ‘κανονικοὶ’ ἄνθρωποι. Τὸν μισοῦσαν καὶ Τὸν σκότωσαν ἀκριβῶς γιατί τοὺς τάραξε, τοὺς χάλασε τὴν ‘κανονική’ ζωὴ τους.

π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν

Περιεχόμενα

Πρόλογος	13

Ι Σ Τ Ο Ρ Ι Α

Γιατί 'νέος' ο 'Ελληνισμός;	19
Προέλευση τῆς Αὐτοκρατορίας	27
Νεοελληνική λογοτεχνία	33
Ἀραβική επέκταση	39
Εἰκονομαχία	43
Ἡ βυζαντινὴ 'ἰδεολογία'	47
Ἄστρο Ἑλλήνας φυτό	51
Οἰκουμενισμὸς τοῦ Βυζαντίου	55
Ἄστρο Λόγος τῆς ἱστορίας	61

Ε Κ Κ Λ Η Σ Ι Α

Μὴ μεριμνήσετε γιὰ τὸ αὔριο	69
Ἀνακρίνοντας τὴν ἁμαρτία	79
Παρθενία	87

Ἡ ἐξομολόγησις τοῦ Συμεών	99
Ἄς σκεφτοῦμε τὴν γαμήλια Ἀκολουθία	103
Χριστούγεννα τῆς Δύσης, καὶ τὰ πραγματικά	125
Ὁ Ρίλκε στὴν σημασία τῶν Χριστουγέννων	133
Χριστιανισμὸς καὶ φιλοσοφία	141
Αὐθεντικότητα τῶν Εὐαγγελίων	149
Εἶναι ἄγριος ὁ Θεὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης;	155
Πῶς σχεδιάζεται ὁ Οἶκος τοῦ Θεοῦ;	159
Ἦταν ὁ Ἰησοῦς ξυλουργὸς (ἢ ὀτιδῆποτε);	163
Ἀπορία τῶν Σαδδουκαίων	167
Ποταμὸς προσευχῆς	169
Κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι	175
Ἐπιστροφή στὸν καιρὸ τοῦ Ἰησοῦ!	179
Εὐθανασία	183
Ἔχει κάποιον νόημα ἡ νηστεία;	189

ΠΑΙΔΕΙΑ

Μιὰ νέα δύναμη μεγαλώνοντας	195
Φιλομάθεια	199
Ἦσυχη Νύχτα, Ἁγία Νύχτα	215
Ἀναζητῶντας τὴν Σημασία	221
Μεταφράζοντας τὸν Καθαρὸ Χῶρο	227
Ἡ Σημασία τῆς Δύναμης Του	231

Ἄχ, νὰ μᾶς δώριζαν τὸν Ρίλκε!	235
Ὅταν αὐτὸ ποῦ δημιουργεῖται δὲν ὑπάρχει ποτέ	239
Μουσικὲς τῆς Πόλης μας	243
Γιὰ τὴν ψυχὴ ποῦ προτιμᾶει τὸ ἀλκοόλ	257
Ποίηση καὶ κριτικὴ σκέψη	263
Ἐπέκταση τοῦ ἑαυτοῦ	267
Παράδοση καὶ Δημιουργία	273
Ταυτότητα φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης;	277
Καστοριάδης καὶ Παπατσώνης	281
Διαστάσεις τοῦ κινηματογράφου	289
Ἡ παράλυτη μουσικὴ	293
Χειμωνιάτικο Ταξίδι	297
Μαθαίνοντας ἀπὸ τὸν φθόνο	303
Ὁξυγόνο τῆς ψυχῆς	305
Ἡ ψυχὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ σῶμα;	309
Ἐπιστημονικὴ ἀθεία	313
Ἐπαναστάτες χωρὶς αἰτία	321
Γλωσσικὴ ἐξόντωση	325
Ἐξελληνίζοντας τὸ μοντέλο	329
Παιδαγωγικὰ θεμέλια	333
Μακάρι ὁ νέος χρόνος νὰ φέρει μέγεθος	343

Π Ο Λ Ι Τ Ι Κ Η

Όρια τῆς Εὐρώπης	351
Ὁ κόσμος τῶν μορφῶν, καὶ ἡ Γερμανία	359
Φύση τῆς βαρβαρότητας	367
Σκάνδαλα τῆς πλατωνικῆς Πόλης	377
Προβλήματα τῆς βίας	383
Ὁ ἐλληνικὸς ὕμνος, ἓνα ἐπικίνδυνο κείμενο	391
Ἐλευθερία τοῦ Σικελιανοῦ	397
Τρεῖς ἐκκλήσεις γιὰ σοβαρότητα	401
Ὁ ξένος	409
Κράτη τοῦ δήμου	413
Ἀρετὲς τῆς διακυβέρνησης	419
Τὸ μεγάλο μας πρόβλημα	425
Πίνακας κύριων ὀνομάτων	445

Πρόλογος

Οί σελίδες αυτές έχουν προέλθει ως απαντήσεις σε έρωτήματα επισκεπτῶν τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ,¹ εἴτε ὡς δοκίμια, σημειώσεις καὶ κριτικὲς μὲ ἀφορμὴ ζητήματα ποὺ μὲ ἀπασχολοῦν. Δημοσιεύονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν στοιχείων, ἐπειδὴ ἀναδεικνύουν ἀπλὲς ἀξίες καὶ ἀρχές, κάθε κείμενο συμβάλλοντας σὲ ζωντανὴ ὁλότητα καὶ ὑπάρχοντας ἔτσι ἀπὸ μόνο του. Παρὰ τὴν συντομία καὶ ποικιλία, στὴν ἔκφραση θεμελιακῶν ιδεῶν καὶ τὴν συνοχὴ φανερῆς καὶ ὑπόρρητης τάξης, διεκδικοῦν πληρότητα. Ἡ παιδαγωγικὴ ἀξία εἶναι ἡ κυρίαρχη, στὸν βαθμὸ, ἐννοεῖται, ποὺ οἱ προθέσεις ἔχουν ικανοποιηθεῖ, ἐπιδιώκοντας συμπαράσταση, ὅταν κάποιος προχωρᾷ ‘ἀπὸ μιὰ νυχτερινὴ μέρα στὴν ἀληθινή.’

Ἡ μορφή τους διαφέρει συνήθως ἀπὸ τὴν πρώτη δημοσίευση, μὲ συνενώσεις, συμπυκνώσεις, ἀναπτύξεις καὶ ἀναθεωρήσεις. Ἡ διάρθρωση σὲ ἐνότητες διευκολύνει τὴν

¹ <http://hellenism.byzantinewalls.org>

πρόσβαση μέσα από την αναγνώριση ἐμφάσεων, δὲν προσπαθεῖ νὰ ἐπιβάλει διαιρέσεις ὅπου δὲν ὑπάρχουν, ἐφόσον τὰ περισσότερα ταυτίζονται πολλαπλῶς. Ἡ ἐνότητα τῆς Παιδείας, γιὰ παράδειγμα, θὰ μπορούσε νὰ περιέχει ἴσως ὄλα χωρὶς ἐξαίρεση. Ἔχουν γραφεῖ στὴν πενταετία μεταξύ 2008 καὶ 2013.

Δεκαπενταύγουστος 2013

ΙΣΤΟΡΙΑ

Τὸ ἓνα αὐτὸ χρειάζεται νὰ εἶναι βέβαιο καὶ πρωταρχικὸ στὴν σκέψη μας, ὅτι ὅπως ἔχουμε δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὸν Θεό, καὶ μᾶς μεγαλώνει ὁ Ἰδιος φροντίζοντας γιὰ ὅλα χωρὶς ἐξαίρεση, δὲν θὰ μπορούσαμε ποτέ νὰ πάθουμε τὸ παραμικρό, ἂν δὲν τὸ ἤθελε, οὔτε ἀπ' ὅσα παθαίνουμε εἶναι κάτι βλαβερό, ἢ ἔστω τέτοιο πὺ νὰ μπορούμε νὰ φανταστοῦμε κάτι καλύτερο.

M. Βασίλειος

Γιατί ‘νέος’ ό ‘Ελληνισμός;

Στόν Νίκο Συμινελάκη

ΕΠΑΙΝΩΝΤΑΣ τόν άσκητικό βίο ό Παιδαγωγός Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως μαρτυρεῖ για τήν ένότητα τοῦ ‘Ελληνισμοῦ, πληροφοροῶντας ότι άσκητικό πνεῦμα χαρακτηρίζε ακόμα και τούς κοσμικούς ήγέτες τῶν παλαιῶν ‘Ελλήνων: *τσαύτη τις εὔτέλεια και αύτουργία οὔ παρά τοῖς ιδιώταις μόνον, αλλά και παρά τοῖς ήγουμένοις τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ήσχεῖτο.*²

Ό Κλήμης αναγνωρίζει νέο, άν και όχι διάφορο, τόν ‘Ελληνισμό τῆς εποχῆς του, κι άν ό ίδιος, όπως όλοι οί αποστολικοί και μεταποστολικοί πατέρες, εκκλησιαστικοί συγγραφείς, άπολογητές και όμολογητές δέν εῖναι ‘παλαιοί’ για μᾶς σήμερα, ή νεότητα τοῦ ‘Ελληνισμοῦ φαίνεται νά διαρκεῖ χιλιετίες. Όμως ήδη ό Πλάτων μιλάει για *παλαιούς* ‘Ελληνες... Πῶς προκύπτει χρονολογική διχοτόμηση, όπου μονίμως παλαιοί όσοι και σήμερα θεωροῦνται ‘άρχαιοι,’ κατόπιν δέ όλοι οί έπόμενοι νέοι;

² Π.9.78.2

Φαίνεται ὅτι ἀπὸ μία ἐποχὴ καὶ μετὰ ἡ παλαιότητα ἔπαψε νὰ μετατίθεται, ἀφορῶντας ἀποκλειστικὰ στὶς προηγούμενες τῆς Ἐνανθρωπήσεως ἐποχές. Ἡ νεότητα τοῦ Ἐλληνισμοῦ βρίσκεται στὴν βάπτισή του, δὲν ὑπάρχει ἄλλος λόγος γιὰ τὴν σταθερότητα τῆς διάκρισης, παρὰ μόνο ἡ νέα ποιότητα τοῦ σταθεροῦ ἀσκητικοῦ προτάγματος, πὺ χαρακτηρίζει τὸν Ἐλληνισμό. Ἡ νεότητα σημαίνει κάθε πολιτισμικὴ ἀπόβλεψη πὺ προκύπτει μέσα ἀπὸ τὴν ζωντανὴ ἐμπειρία τῆς θείας ὑπαρξῆς καὶ τὴν θεμελιακὴ ἔνταξη τῶν βιβλικῶν ἐνοιῶν στὴν προηγούμενη πνευματικὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀσκήσεως.

Ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ ἀρχαῖο, μεσαιωνικὸ καὶ νέο Ἐλληνισμό, προϋποθέτει τὸ νέο ὡς 'μοντέρνο,' παραμορφώνοντας τὴν ἱστορία, ἐφόσον χρησιμοποιοῖται ὡς κριτήριον μιὰ ποιότητα πὺ δὲν ἀφορᾷ στοὺς Ἕλληνες κατὰ κύριον ἢ πρωταρχικὸν λόγο. Ἡ μοντερνικὴ ὡς 'ἀπομύθευση,' ἀπόσπαση ἀπὸ τὴν παράδοση, κτῶ, κατόρθωσε ἀσήμαντη ἔκφραση στὸν Ἐλληνισμό, συνήθως προερχόμενη ἀπὸ συμπλέγματα τῆς ἐγγύριας μεταπρατικῆς ψευτοδιανόησης, εἰς πείσμα τῆς ἐνότητος τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν περίοδο τῆς Χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Νέας Ρώμης ἢ Κωνσταντινούπολης.

Ἀξιοκατάκριτος καὶ νοσηρὸς, ἔστω ἡπιος, ὁ διχασμὸς δὲν εἶναι παράδοξος, ἐνῶ ἔχει καὶ στὴν ἀρχαιολατρικὴ ἐκδοχὴ του προδρομικὴ παρουσία σὲ μερίδες τῶν τελευταίων Βυζαντινῶν. Λησμονῶντας ὅσα κατόρθωσε ἡ Αὐτοκρατορία καὶ ὑποτιμῶντας τὴν ἀξία τῆς πίστεως, ἐλάσσονες λόγιοι ἀπέδιδαν εὐθύνες γιὰ τὴν ἐπικείμενη Ἄλωση στὴν χριστιανικὴ οἰκουμενικὴ καὶ ἀσκητικὴ ἀπόβλεψη, ματαίως ἐλπίζοντας στὴν ἀπόκτηση ἰσχύος μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή στὶς

μορφές τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ.³ Μὲ τὴν οἰκονομική καὶ ἐπιστημοτεχνική ἀνάπτυξη τῶν 'διαφωτισμένων' δυτικῶν ἔθνῶν ἡ τάση αὐτὴ ἐνισχύθηκε, ἐφόσον οἱ δυτικοὶ θαύμαζαν τὴν ἑλληνική ἀρχαιότητα, ὅπου ἀπέδιδαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἔμπνευσή τους. Οἱ ἐγγῶριοι ἀρχαιοπληκτοὶ συμπορεύονταν ὄχι μόνον ἀπὸ πεποίθηση στὸ ἀρχαῖο πνεῦμα ὅπως σὲ ἀντιβιοτικό, ἀλλὰ ἐπίσης παρασυρόμενοι, ἐν μέρει μιμούμενοι τὰ 'προηγμένα' ἔθνη, ἐν μέρει ἀπὸ ἀπλή κενοδοξία, γιὰ νὰ εἰσπράττουν ἀναγνώριση.

Πέρα ἀπὸ τὶς ἱστορικές συγκυρίες ποὺ εὐνοοῦν διχασμὸ, ἢ πιὸ πρωταρχική δυνατότητά του εἶναι ὅτι ἀκριβῶς ὑπάρχουν ἡ Ἀρχαιότητα καὶ τὸ Βυζάντιο. Συνήθως λησμονεῖται ὅτι κανένας λαὸς δὲν προέρχεται ἀπὸ δύο μεγάλες παραδόσεις.⁴ Τὰ ὑπόλοιπα χριστιανικά ἔθνη θεμελίωσαν τὸν πολιτισμὸ τους ἢ τὴν σημαντικὴ ἀσυγκρίτως περίοδο τοῦ πολιτισμοῦ τους, στὸν χριστιανισμό. Ὁ πολιτισμὸς τῆς παλαιᾶς Ρώμης, ἀν καὶ θεωρεῖται 'κλασικός,' δὲν θὰ μπορούσε ποτέ νὰ ἔχει τὴν σημασία τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητας, ἐφόσον προῆλθε ὡς ἀπομίμηση τοῦ ἑλληνικοῦ, ἐξωτερικὴ συνήθως,

³ Πρὸβλ. στὸν παρόντα τόμο τὸ κείμενο, *Ὁ Ἑλληνας φυτό*.

⁴ Μερικοὶ νομίζουν πῶς τὴν ἐνότητα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας κατασκεύασε ὁ ἑλληνικὸς ρομαντισμὸς κατὰ μίμησιν καὶ τοῦ δυτικοῦ ἔθνικισμοῦ. Ἡ 'θέση' στερεῖται σοβαρότητος, ἐφόσον δὲν ἐξηγεῖ τὰ στοιχειώδη: τί ἔκανε ὁ Ἑλληνισμὸς μιάμιση χιλιετία, ἀν τὸ Βυζάντιο δὲν θεωρηθεῖ ἑλληνικό, ἢ πῶς θὰ χαρακτηρίζονταν τὰ κοινὰ σημεῖα τῆς χριστιανικῆς μὲ τὴν ἀρχαία σκέψη, τόσο πολλὰ, κύρια καὶ ἐντυπωσιακά, ἀν ἀποκλειόταν ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἐνότητας; Γενικώτερα, ἰσχύουν ἐδῶ καὶ ὅσα λέγονται πιὸ κάτω, στὸ κείμενο-εὐχή, *Μακάρι ὁ νέος χρόνος νὰ φέρει μέγεθος*.

κατώτερη μέχρι ἀσημαντότητος στὴν φιλοσοφία, δηλαδή στὴν ἴδια τὴν καρδιά τοῦ νοήματος.⁵ Ἐτσι ἡ ἔξοδος τῶν δυτικῶν λαῶν ἀπὸ τὴν χριστιανοσύνη στὶς φαινομενικὰ 'εὐσεβεῖς' πρωταρχές τοῦ οὐμανισμοῦ χρησιμοποίησε κατὰ κύριο λόγο τὴν ἑλληνική, ὄχι τὴν λατινική ἀρχαιότητα, μολονότι οἱ ἴδιες οἱ γλῶσσες τῶν δυτικῶν ἔθνῶν προέρχονται ἀπὸ τὴν λατινική ἐκδοχή τῆς ἑλληνικῆς ἀλφαβήτου, δηλαδή ἡ ἄρνηση τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν Δύση στηρίχθηκε στὴν ἑλληνική δυνατότητα γιὰ διχασμό. Μὴ ἔχοντας πραγματικὸ προορισμό — εἴτε ἐπειδὴ ὁ Ὅμηρος δὲν εἶναι τὸ πλεόν ἄμεσο παρελθὸν ἢ θεμέλιο τῆς Δύσης, εἴτε ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ἐγκαταλείπει μιὰ πορεία πρὸς τὸν χριστιανισμό, εἴτε ἐπειδὴ ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἔγινε μὲ κίνητρο τὴν ἀναζήτηση τοῦ Θεοῦ — ἡ μοντερνικότητα ὁδηγήθηκε στὸν μηδενισμό.

Ἄπ' ὅσους λαοὺς βαπτίστηκαν μοναδικὸς μὲ προηγούμενο πολιτισμὸ μεγάλης σπουδαιότητος εἶναι ὁ ἑλληνικός. Λαοὶ ὅπως ὁ κινεζικὸς ἢ ὁ ἰνδικός, μὲ σημαντικὸ μὴ χριστιανικὸ πολιτισμὸ, δὲν ἔχουν βαπτιστεῖ — οὔτε κὰν ὁ ἑβραϊκός. Μόνον ὁ Ἑλληνισμὸς ἔχει ἔστω ἀπλὴ δυνατότητα διχασμοῦ, ἐπειδὴ μόνος αὐτὸς ἄλλαξε τὴν ἱστορία του ὑπερβαίνοντας, ἔστω χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπει, τὴν προηγούμενη ἤδη ἰσχυρὴ καὶ μέχρι σήμερα ἀμείωτα σημαντικὴ ἐποχὴ του.

Ὅπως στὴν προσωπικὴ διαμόρφωση καὶ τῶν πιὸ συγροτημένων συνειδήσεων ἡ πίστη δοκιμάζεται ἀπὸ κατώ-

⁵ Πρβλ. ὅσα γράφω στοὺς *Ἀρχαίους Ἑλληνας*, Ἀθήνα 2012, σ. 27 κ.έ.

τερες αποβλέψεις, στην ιστορική πορεία του 'Ελληνισμού περίοδοι ασθένειας σε συνεργασία με την αξία του προχριστιανικού παρελθόντος ευνόησαν εξιδανικεύσεις τής αρχαιότητας, ακόμη και διχαστικές τάσεις, έστω περιθωριακές ή επιπόλαιες. Ποιό είναι το μέγεθός τους σήμερα;

Σύμφωνα με την Άγγελική Λαΐου, “ύπάρχει μια βαθύτατα άρνητική θεώρηση του Βυζαντίου, όχι από τους ειδικούς, αλλά από σημαντικό μέρος του μορφωμένου κοινού”.⁶ Άν ειδικοί είναι οι ιστορικοί, αυτό άληθεύει τουλάχιστον για τους πιό αξιόλογους — Παπαρρηγόπουλο, Ζακυθινό, Βακαλόπουλο... — και για την συντριπτική πλειοψηφία των ξένων επίσης, όμως ή έν γενεί 'ούμανιστική' διάνοηση δέν φαίνεται να συμμερίζεται την εκτίμηση στον ίδιο βαθμό, ώστε το “σημαντικό μέρος του μορφωμένου κοινού” περιλαμβάνει και 'ειδικούς,' έστω όχι σε μεγάλο βαθμό ιστορικούς. Δέν θά μπορούσε να συμβαίνει πολύ διαφορετικά, όταν ή μοντερνικότητα μαστίζεται από την μικρόνια των άθειστικών τάσεων, ένω το Βυζάντιο συνεχίζει και ανανεώνει το θεολογικό άσκητικό πρόταγμα του αρχαίου 'Ελληνισμού. Οι σημερινοί 'Ελληνες συμμετέχουν ως ένα βαθμό στην μόδα των καιρών.

Οί 'Ελληνες δέν είναι ό μόνος λαός που δέν κατόρθωσε να έλευθερώσει την πρωτεύουσά του, όπως συνηθίζει να λείει ή Άρβελέρ, αλλά ό μόνος που ως ένα βαθμό δέν την αναγνωρίζει καν ως πρωτεύουσά του, μαζί της περιφρονώντας χίλια χρόνια τής ιστορίας του, ταυτόχρονα παρερμηνεύ-

⁶ Βλ. “Ένας άνθρωπος που ποτέ δέν βαρέθηκε,” *The New Griffon* — Άφιέρωμα στον Στήβεν Ράνσιμαν.

ντας τὸν ἀρχαῖο Ἑλληνισμὸ σύμφωνα μὲ ὀρισμῆνα πρότυπα τῆς Δύσης. Ὅμως δὲν θὰ συμφωνῆσω μὲ τὸν κεντρικὸ ἰσχυρισμὸ τῆς Λαῖτου, πὼς ἡ νεώτερη Ἑλλάδα εἶναι βαθεῖα διχασμῆνη. Ἀντιθέτως, βαθεῖα εἶναι ἡ ἐνότητητα καὶ ἡ θετικὴ θεώρηση τῆς Κωνσταντινούπολης, μολονότι στὴν ἐπιφάνεια ἀναπτύσσονται διχαστικὰ ρεύματα, ποὺ μοιάζουν ἐνίοτε ἰσχυρά.

Πιὸ ἔγκυρα ἀπὸ ὀτιδῆποτε οἱ κορυφαῖοι τοῦ ποιητῆς διασφαλίζουν γνωριμῖα μὲ ἕνα λαὸ, ἐφόσον ὁ ποιητικὸς λόγος βρῖσκεται στὴν μεγαλύτερη δυνατὴ σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα τῆς συνειδήσης.⁷ Τοὺς ποιητῆς προσέχοντας βεβαιώνεται κανεῖς γιὰ τὴν ἐνότητητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ: Σολωμός, Καβάφης, Ἐλύτης, Παπατσώνης, Σικελιανός, Παπαδιαμάντης... δὲν ἐπιτρέπουν κανένα λόγο γιὰ ἀρνητικὴ θεώρηση τοῦ Βυζαντίου καὶ διχασμὸ.

Ἄλλη ποιητικὴ πλευρά, ὅταν ἔχει ἀξία, ὥστε καὶ ὑποχρεώνει στὴν συνεκτίμησή της, δὲν ἀποκρούει τὴν βυζαντινὴ περίοδο, βρῖσκεται τὸ ἴδιο μακριὰ ἀπὸ διχασμὸ, ἀλλὰ μόνο ὑποφέρει ἀπὸ βιώματα κατὰθλιψης γιὰ ὑπαρξὴ κενὴ, μάταιη χωρὶς τὸ παρήγορο νόημα ποὺ ἐμπνέει τὸ Βυζάντιο. Τὴν πλευρὰ αὐτὴ ἐκφράζουν δημιουργοὶ μὲ μικρότερη ἀνταπόκριση στὸν κοινὸ λόγο — Σεφέρης (ὁ ὀποῖος ἐν μέρει ἀνήκει στὴν ἄλλη πλευρά), Καρυωτάκης, Σινόπουλος, κλπ. Αὐτὰ ἐκτιμῶντας, κι ἂν δυσκολεύεται κανεῖς νὰ συλλάβει πιὸ ἄμεσα τίς κύριες ἐκφράσεις τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρα, γιὰ παράδειγμα προσέχοντας τὴν ἔνταση μὲ τὴν ὀποία βιώνονται οἱ μεγάλες γιορτῆς τῆς Ὀρθοδοξίας, θὰ διαπιστώσει

⁷ Πρβλ. τὸ κείμενο, *Ποίηση καὶ κριτικὴ σκέψη*.

ότι, πέρα από δειλίες και άστοχίες, πέρα και από όλη τήν αναισθησία τών 'μοντέρνων,' άν πράγματι ή συνείδηση ενός λαοϋ αποκαλύπτει τήν ούσία και τὰ θεμέλιά της μέσα από τούς μεγάλους ποιητές, τόν 'Ελληνισμό χαρακτηρίζει στερεότητα συνείδησης στην ένότητα τής ιστορίας του αναμφίβολη.

Προέλευση τῆς Αὐτοκρατορίας

Στὸν Κώστα Κατσιγιάννη

ΣΥΜΦΩΝΑ μὲ τὸν Ζακυθινό, “τὰ ὀνόματα χαρακτηρίζουν τὴν θεμελιώδη κρατικὴν καὶ πολιτικὴν θεωρίαν, τῆς ὁποίας οὐδέποτε ἀπέστησαν οἱ Βυζαντινοί, ὅτι δηλαδὴ τὸ κράτος τῶν ἀπετέλει συνέχειαν τοῦ ρωμαϊκοῦ”,⁸ ὅμως ἡ συνέχεια βυζαντινοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ κράτους ἢ παλαιᾶς καὶ νέας Ρώμης δὲν ἐπιδιώκεται ὡς ἰδεολογικὸ αἵτημα ἀλλὰ συμβαίνει ὡς ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα. Ἐνδεχομένως μελετῶντας γερμανικὰ ἐγχειρίδια περὶ τῆς “ἀγίας ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους,” ὁ Ζακυθινὸς ἀνέπτυξε ἀνοχὲς στὴν πλάνη ὅτι συνέβη μὲ τὸ Βυζάντιο κάτι ἀντίστοιχο τῆς παπογερμανικῆς συμπαιγνίας τοῦ ἑνατου αἰῶνα, ὥστε καὶ τὴν συνέχειά του μὲ τὸ ἀρχαῖο ρωμαϊκὸ κράτος ἀντιμετωπίζει ὡς ‘πολιτικὴ θεωρία,’ ἐνῶ πρόκειται γιὰ ἀπλὸ ἱστορικὸ γεγονός.

Πότε ἡ ἐπικράτεια τῆς παλαιᾶς Ρώμης ἀρχίζει νὰ ἀποκτᾶ ἰδιώματα ποὺ χαρακτηρίζουν κυρίως τὴν Αὐτοκρατορία

⁸ *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, Ἀθήνα 1972, σ. 17.

τῆς Κωνσταντινούπολης; Σύμφωνα μὲ τὸν Ζακυθινό, “προτιμότερα φαίνεται ἡ χρονολογία 395,” ὁπότε διακρίνονται δύο τμήματα, διότι “ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἀπομακρύνεται τῆς Δύσεως καὶ ὁσημέραι προάγεται πρὸς τὰς χαρακτηριστικὰς του μορφάς”.⁹ Δὲν ὑπάρχει διαφωνία μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν ὅτι κυριώτερη ὄλων μεταμορφωτικῆ δύναμη τῆς Αὐτοκρατορίας ὑπῆρξε ὁ ἐκχριστιανισμός. Στὴν δύναμη αὐτὴ προστίθεται ὁ ἐξελληνισμός, ἐφόσον τὰ ἐλληνικὰ γράμματα ἀπετέλεσαν θεμέλιο τῆς παιδείας στὰ βυζαντινὰ χρόνια. “Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Ὁστρογκόρσκυ, στὸν πολιτισμὸ τῆς Νέας Ρώμης συμβάλλουν ὁ ρωμαϊκὸς νόμος, ἡ ἐλληνικὴ παιδεία καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστη.”¹⁰

Ὅμως γιατί ἡ Δύση ἐμπόδιζε τὴν Ἀνατολὴ νὰ προχωρήσει στὶς “χαρακτηριστικὰς τῆς μορφές,” ὥστε νὰ τίθεται ἡ ἀρχὴ τῶν βυζαντινῶν χρόνων στὸ 395; Ὅλες οἱ μεταμορφωτικὲς δυνάμεις ἦταν ἤδη ἐνεργές, ἐνῶ ἡ ‘ἀποκέντρωση’ τῆς ἐξουσίας δὲν ἐπέφερε οὔτε μίαν καθοριστικὴν τομὴν. Μόνον μὲ τὴν ἄλωση τοῦ δυτικοῦ τμήματος καὶ ἀκόμη περισσότερο μὲ τὴν συμπαιγνίαν παπισμοῦ καὶ γερμανισμοῦ, τὰ δύο τμήματα ἀρχίζουν νὰ ταλαιπωροῦνται ἀπὸ ἀγεφύρωτες συγκρούσεις — ὅπου ὅμως δὲν ἐγκαινιάζεται ἐξελληνισμός, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀρχίσει πρὸ πολλοῦ καὶ συνεχιζόταν ἀσχέτως.

Ἄν κυριώτερη ὄλων μεταμορφωτικῆ δύναμη ὑπῆρξε ὁ χριστιανισμός, τὰ θεμέλια τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἀνάγκη νὰ

⁹ Ὁ.π., σ. 21.

¹⁰ Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, μτφρ. Ἰ. Παναγόπουλος, Ἀθήνα 1978, σ. 84.

ἀναγνωρίζονται στήν νομιμοποίηση καί ἰδίως στήν υἰοθέτηση τῆς χριστιανικῆς ὡς ἐπίσημης θρησκείας τῆς Αὐτοκρατορίας. Στίς ἀρχές τοῦ τέταρτου αἰῶνα συμβαίνει παύση τῶν διωγμῶν καί προσανατολισμός τῆς Ρώμης στὸν Λόγο, συγκροτοῦνται οἱ δύο πρῶτες οἰκουμενικὲς σύνοδοι, δροῦν οἱ μεγάλοι Καππαδόκες Πατέρες — Βασίλειος, Γρηγόριος Θεολόγος καί Γρηγόριος Νύσσης — καί ἤδη ὁ Μ. Ἀθανάσιος, δηλαδὴ τίθενται τὰ θεμέλια τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας, ἔχοντας ἰσχύ στὸ δυτικὸ τμήμα ἐπίσης, καί οὔτε κἀν μὲ τὴν ἀνοχή, ἀλλὰ μὲ τὴν συμμετοχὴ τοῦ κράτους, ὑπάρχοντας ἐπίσης θεμέλια ἐλληνόφωνα. Τὸ Βυζάντιο δὲν ἐκφράζει ἄρνηση, δῆθεν σύγκρουση δύο κόσμων, πού ἀπλῶς δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ὑπάρχει. Ὁ ἐνιαῖος ρωμαϊκὸς καί πιὰ χριστιανικὸς κόσμος τραυματίζεται μόνο μετὰ τὴν εἰσβολὴ καί τὸν ἐκχριστιανισμό βαρβαρικῶν φύλων. Οἱ μεγάλες θρησκείες συγκεντρῶνουν τοὺς λαοὺς σὲ εὐρύτερες πολιτισμικὲς ἐνότητες, στήν πορεία αὐτὴ χάνοντας τὴν συμπάγειά τους, προσαρμοζόμενες στίς ἰδιαιτερότητες τῶν λαῶν πού ἐμψυχώνουν.

Ἡ συνάντηση χριστιανικῆς καί ἀρχαίας ἐλληνικῆς πνευματικότητας, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὸ βυζαντινὸ πνεῦμα, ἀν καί συμβαίνει ἤδη τὴν ἐποχὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐδραιώνεται πολιτικὰ στήν Αὐτοκρατορία στίς ἀρχές τοῦ τέταρτου αἰῶνα, ὅπου εἶναι σωστὸ νὰ ἀναγνωρίζεται ἡ ἀρχὴ τοῦ Βυζαντίου, ἐστιάζοντας συμβολικὰ στήν ἵδρυση τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς νέας, δηλαδὴ χριστιανικῆς, Ρώμης, μόνης πρωτεύουσας τὴν χιλιετία πού ἀκολούθησε, στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου τραγικὰ ταυτιζόμενης μὲ τὴν Αὐτοκρατορία.

*

Μιλοῦμε γιὰ μεσαιωνικὴ περίοδο ἀναφερόμενοι συνήθως στὴν δυτικὴ Εὐρώπη, κάποτε ὅμως καὶ στὴν βυζαντινὴ Ἀνατολή. Οἱ ἄνθρωποι τότε δὲν καταλάβαιναν τὸν πολιτισμὸ τους ‘μεσαιωνικό.’ Ὁ Ἑλληνισμὸς ἀκόμη σήμερα δὲν καταλαβαίνει στὴν Αὐτοκρατορία τῆς ΚΠολης ἐνδιάμεση παροδικότητα, ἀπλῶς, καὶ μᾶλλον κακῶς, παρεμβαλλόμενη ἀνάμεσα στὸ παρὸν καὶ τοὺς Ἀρχαίους. Ὅχι μόνον δὲν πέθανε τὸ 1922, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν καὶ ἐν γένει τὸ Βυζάντιο ἀποτελεῖ πηγὴ ζωῆς, σημαίνοντας λαμπρότητα ἱερὴ καὶ κοσμικὴ, θεμελίωση καὶ μαζὶ ἀποκορύφωση τοῦ παρόντος, ἐφόσον τὸ κέντρο βρίσκεται στοὺς μεγάλους Πατέρες καὶ Θεολόγους. Συγκρίνοντας μὲ τὸ Βυζάντιο δὲν ἀναγνωρίζουμε πρόβλημα πού εὐχάριστα προσπεράσαμε, ἀλλὰ ἓνα καλύτερο ἑαυτό, ἀνώτερη καὶ ὄχι ‘σκοτεινὴ’ κατάσταση.

Ἐνῶ ὀλόκληρος ὁ ἑλληνορωμαϊκὸς κόσμος βαπτίζοταν γινόμενος ὄχι ‘μεσαιωνικός,’ ἀλλὰ νέος, σὲ Δύση καὶ Ἀνατολή (ἢ Δύση ἴδρυσε τὴν Κωνσταντινούπολη ὡς νέα Ρώμη), μόνον στὸ Βυζάντιο ἢ νεότητα παρέμεινε τέτοια. Μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ παπισμοῦ νὰ παιδαγωγῆσει τὰ ἔθνη τῆς εὐθύνης του, ἢ Δύση ἀντὶ γιὰ νέο καταλάβαινε τὸν ἑαυτό της ‘μεσαιωνικό,’ ἀνάξιο νὰ παραμένει στὴν ὑπαρξὴ καὶ στὴν ἴδια τὴν ἱστορία, παροδικὸ καὶ ‘σκοτεινό,’ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ‘διαφωτισμένη’ καὶ κατ’ οὐσίαν νεοσυγκρητιστικὴ κατάσταση της.

Ἡ Δύση ἀνακάλυψε στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα τὴν δυνατότητα, καιρὸ νὰ διαμορφώσῃ τὴν ψυχὴ της, νὰ θέσῃ τὰ δικά της ἐρωτήματα μὲ τὸν δικὸ της τρόπο, νὰ κερδίσῃ τὴν ἐλευθερία της. Νομίζω ὅτι ὁ μόνος λαὸς πού εἶχε προετοιμαστεῖ γιὰ τὴν βᾶπτισή του ἦταν οἱ Ἕλληνες, καὶ κάθε λαὸς πού ἐνδέχεται νὰ βαπτιστεῖ ἀληθινά, χρειάζεται προη-

γυμνῶς ἐσωτερικὴ δίκη τοῦ προετοιμασία — δοκιμασία, κίνδυνο, ἔξοδο ἀπὸ κάθε βεβαιότητα ὁποιαδήποτε, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη μὲ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας.¹¹

¹¹ Περισσότερα γι' αὐτὸ στὸ βιβλίό μου γιὰ τοὺς *Ἀρχαίους Ἕλληνας*.

Νεοελληνική λογοτεχνία

Στὴν Γκέλυ Τριάντη

ΔΕΝ ΣΠΑΝΙΖΕΙ σὲ ἱστορίες τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἢ ‘ἀποψη’ πὼς ὁ Ἑλληνισμὸς βυθίστηκε σὲ ἀφασία αἰώνων, ὥσπου αἴφνης συνῆλθε καὶ ἀπήγγειλε τὸν Διγενῆ Ἀκρίτα. Προηγουμένως ἐψέλλιζε στὸν ὕπνο του κάτι δίστιχα, σκωπτικά καὶ ἄλλα, μέχρις ὅτου προέκυψε ὁ Διγενῆς καὶ μιὰ σειρά ἀπὸ μετριότητες, Χρυσάντζες, κλπ, περνώντας σὲ μιὰ πρώτη ‘κορυφή’ μὲ τὸν Ἐρωτόκριτο, γιὰ νὰ λάμψει ἐπιτέλους ἡ ὑψηλὴ μορφή τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας στὸν Σολωμό.

Μὲ τέτοια ἐκπαιδεύουν καὶ ἐκπαιδεύονται συνήθως οἱ ‘φιλόλογοι,’ μεταδίδοντας καὶ στὰ σχολεῖα τὴν ἀσυναρτησία ὡς δῆθεν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἴσως διερωτηθεῖς, τί σημασία ἔχει οὕτως ἢ ἄλλως τί διδάσκεται στὰ ἀνύπαρκτα σχολεῖα, ἢ τί θὰ καταλάβαιναν μαθητὲς τῆς μόδας καὶ τῆς καριέρας... Ἴσχύει μειονέκτημα ψυχῆς ἐκπληκτικό, ἐφόσον δὲν πρόκειται γιὰ λεπτομέρειες ὑπερεξειδικευμένης ἔρευνας, ἀλλὰ γιὰ τὶς ἴδιες τὶς πρῶτες ἀρχές.

Τὸ πρόβλημα τῆς φύσης καὶ διάρκειας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἀπλουστεύεται καὶ μαζὶ τίθεται ἀσυγκρί-

τως πιό σοβαρά υπό τήν παραδοχή ότι στον χώρο της δέν ἀνήκουν ἔργα συγκεκριμένης μορφῆς ἢ περιεχομένου, ἀλλά γενικῶς ὅτιδῆποτε συνθέτει ὁ νέος Ἑλληνισμός. Ἡ προϋπόθεση αὐτή, πού μοιάζει αὐτονόητη καί ὅμως στήν πράξη σπανίως γίνεται σεβαστή, ἀπλουστεύει ἔγκυρα καί εὐεργετικά τήν συζήτηση. Προτάσσοντας ἀντί γιά τὸ εἶδος τοῦ ἔργου τήν ταυτότητα τοῦ συγγραφέα καί μεταθέτοντας τήν ἔρευνα σὸν προσδιορισμὸ τῆς ἑναρξῆς τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, ἀποφεύγουμε ἀτέρμονες ἀνιχνεύσεις γραμματικῶν ἢ συντακτικῶν ἢ θεματικῶν ιδιωμάτων, ὅπου φαίνεται νὰ ἐξαντλοῦνται οἰκτρὰ οἱ προσπάθειες τῶν ἱστορικῶν τῆς ἀφασίας. Ἐπιτέλους, ὁ νέος Ἑλληνισμὸς εἶναι ὁ πρωταγωνιστῆς καί δημιουργὸς χάρις σὸν ὁποῖο μιλιέται ἢ γλῶσσα, συμβαίνει ἢ ἱστορία, γράφεται ἢ λογοτεχνία, προκύπτουν ὅσα προβλήματα συζητοῦν οἱ «ειδικοί,» κλπ. Ἀκόμη κι ἂν ἡ διαμάχη ἐπιμένει ἐπ' ἀπειρον, ἄς ὑπάρχει τοῦλάχιστον διαφωνία γιά τήν οὐσία, ὄχι ἂν ἀνήκει στὰ νέα Ἑλληνικά ἢ ἐξῆς πτώση ἢ κατάληξη τῶν ὀνομάτων.

Ἱστορίες πού ἀφαιροῦν ἀπὸ τήν νεοελληνική λογοτεχνία τήν βυζαντινὴ περίοδο, ἀποδέχονται ρητὰ ἢ μὴ τήν προϋπόθεση ὅτι νέος Ἑλληνισμὸς εἶναι οἱ σημερινοὶ Ἑλληνες, ὥστε ἀπὸ τὸ σήμερα διαμορφώνοντας γραμματολογικὰ κυρίως κριτήρια, προσπαθοῦν νὰ χρονολογήσουν τήν ἑναρξη. Ταύτιση τοῦ νέου μὲ τὸ σημερινὸ δέν εὐσταθεῖ, ὅπως εἰπώθηκε στὸ πρῶτο κείμενο τοῦ παρόντος τόμου. Νέος Ἑλληνισμὸς εἶναι ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς, ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Εὐαγγελίου. Αὐτὸ ἀμέσως ἀποτρέπει ἄδικες διασπάσεις τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, φανερώνοντας δύο κύριες ἐποχές, οὔτε κὰν διαφορὲς στήν οὐσία τους, ἀπ' ὅπου ἐρμηνεύονται φυσιολογικὰ ὅσα μοιάζουν προβληματικά, ἐφόσον ἔτσι ἐξυπα-

κούεται για την λογοτεχνία τῆς νέας περιόδου ὅτι ἀρχίζει μὲ τὴν Βίβλο, προχωράει στὴν μεταποστολικὴ καὶ πατερικὴ γραμματεία καὶ φθάνει ὡς τὶς ἡμέρες μας.

Τὰ βυζαντινὰ δὲν εἶναι χρόνια ἀφασίας τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, ποὺ τερματίζει ἀλλόκοτα ὁ Διγενῆς, ἀλλὰ μία ἀπὸ τὶς πιδ δημιουργικὲς περιόδους, ἀσυγκρίτως δημιουργικώτερη τῆς σημερινῆς, μὲ ὅλους μαζί τοὺς Καβάφηδες καὶ τοὺς Σολωμούς, τοὺς ὁποίους δὲν ὑποτιμῶ οὔτε ἐλάχιστα. Εἶναι χρόνια ὅπου δημιουργεῖται ἡ Λειτουργικὴ Ποίηση τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποία μόνο οἱ πιδ ἀπαιδευτοὶ θὰ προσέγγιζαν ὡς ὀτιδήποτε λιγώτερο ἀπὸ λογοτεχνία κορυφαίας ἀξίας καὶ δημοτικῆ, ἀκόμη ἂν ἦσαν ἀνίκανοὶ νὰ ἀναχθοῦν στὴν θεολογικὴ τῆς ἀναφορά. Πρόκειται γιὰ χρόνια ὅπου ὁ λαὸς δοξάζει τὸν Θεὸ μὲ Ὑμνοὺς, ἡ ποιότητα τῶν ὁποίων δὲν θὰ βρεθεῖ σὲ ἄλλες γλωσσές, οὔτε κἂν στὴν ἐξίσου θεολογικὴ καὶ ἀσκητικὴ ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα. Ὁ ἴδιος λαὸς παρακολουθεῖ ὅσο μπορεῖ τὸν λόγο τῶν Πατέρων, ὅ,τι ὑψηλότερο ἔχει διατυπώσει ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸν Θεὸ καὶ τὴν ὑπαρξὴ μέχρι σήμερα ἀνεξαρτήτως τόπου καὶ ἐποχῆς. Ὁ καιρὸς τοῦ Διγενῆ δὲν σημαίνει τὴν ἔναρξιν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ μόνο μιὰ ἔκφρασή της, ἓνα κλαδάκι στὸ μεγάλο δέντρο.

Γιατί δὲν ὑπῆρξε Διγενῆς τὸν ἕκτο αἰῶνα; Διότι φαίνεται πὼς οἱ μάχες τοῦ Ἰουστινιανοῦ γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν δὲν συγκίνησαν. Ἔτσι ὁ λαὸς συνέχισε νὰ τραγουδάει στὴν Ἐκκλησία, ὅπου ἔνοιωθε βαθύτερα τὶς περιπέτειες καὶ τὴν σημασία τοῦ βίου του, ἐνῶ τὸν καιρὸ ποὺ ἡ Αὐτοκρατορία εἶχε πιδ ἀρχίσει νὰ πέφτει, ἡ ἱστορία εἰσβάλλει στὴν ψυχὴ του καὶ ἀποσπᾶ ἓνα τραγούδι.

Τὰ καλύτερα ἔργα τῆς ποίησης αὐτῆς ἐκφράζουν κυρίως ἀναφορὲς στὴν ἐπικαιρότητα, ὅπως ὁ Διγενῆς ἢ κατόπιν τὰ δημοτικὰ τῆς Ἀλωσης, ἐνῶ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη τῆς κοινωνίας ἐξακολουθεῖ νὰ καλλιεργεῖται στὴν ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία. Ποιητικὰ κλαδάκια, ὅπως τὰ ἵπποτικὰ μυθιστορήματα κτῆ, προκύπτουν ἀκόμη πρὸ ἰσχνά, ἐφόσον ὀφείλονται σὲ ἀνώδυνο πειραματισμὸ ἢ ἐπιδερμικὸ μιμητισμὸ δυτικῶν μορφῶν. Ἄλλωστε τὸ μυθιστόρημα δὲν εἶναι κάτι ποὺ ταιριάζει ὅσο τὸ ποίημα στὴν φιλοσοφικὴ, ἐπομένως λακωνικὴ καὶ ὑπαινικτικὴ, ζωὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Θαυμαστὲς τῆς δυτικῆς βιο-μηχανίας κατηγοροῦν τοὺς Ἕλληνες ἀκόμη καὶ γι' αὐτό, τὴν μειονεξία μυθιστορήσεως ἀποδίδοντας σὲ ἀδυναμία ὀργάνωσης. Ὅμως παρόμοια 'ὕστέρηση' βεβαιώνεται σὲ ἄλλους λαούς, μὲ τοὺς λιγώτερο φιλοσοφικοὺς νὰ ρέπουν στὴν φλυαρία καὶ νὰ διαπρέπουν στὸ μυθιστόρημα (Ἄγγλοι, Γάλλοι, Ρῶσοι, Ἀμερικάνοι...), σὲ ἀντίθεση, γιὰ παράδειγμα, μὲ τοὺς Γερμανοὺς, ἐκτὸς ἂν κι αὐτοὶ πᾶσχουν ἀπὸ ἀνικανότητα γιὰ ὀργάνωση.

Ἡ μεταβυζαντινὴ λογοτεχνία, στὸν βαθμὸ ποὺ δὲν ἀνήκει στὴν ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία, ἀναλαμβάνοντας νὰ διαμορφώσει αὐτόνομα τὴν ψυχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δημιουργεῖται στὴν σκιά τῆς δυτικῆς. Καθοριστικὴ πιά εἶναι ἡ συνάντησή μὲ τὴν Δύση καὶ ταυτόχρονα ἡ σπουδὴ τῆς βυζαντινῆς καὶ ἀρχαίας σκέψης. Ὅσο αὐτὰ κατορθώνονται, ἡ λογοτεχνία παίρνει δύναμη καὶ ἀναγνωρίζεται οἰκεῖο τῆς τὸ καλύτερο τῶν μὴ ἑλληνόφωνων λαῶν, στὴν ταύτιση ἐλληνικότητας καὶ ἀξίας ὑπερβαίνοντας ἐθνοφυλετικὲς τάσεις προτοῦ γεννηθοῦν. Στὸν βαθμὸ ποὺ ἐπικρατεῖ ἀσυναρτησία, προσεγγίζοντας τὴν Δύση μὲ τραυματισμένη ἀντίληψη, ὡς ἐὰν ὁ νέος Ἑλληνισμὸς προσῆλθε ἀπὸ τὸ μηδὲν ἢ ἀπὸ τὸν

Διγενῆ, φυσικὸ νὰ στερούμεθα ἐρμηνευτικῆς δυνάμεως,
ἀνίκανοι νὰ ἀναλάβουμε δημιουργικὰ τὴν ποίηση τῶν
ἄλλων λαῶν, ἐφόσον οὔτε κἀν τὴν προηγούμενη δική μας.

Ἀραβικὴ ἐπέκταση

Στὸν Νάπ

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ τῆς μετὰ τὸν ἕκτο αἰῶνα ἀραβικῆς ἐξάπλωσης ἔχει ἀποδοθεῖ στὸν θρησκευτικὸ φανατισμὸ τῶν ἀράβων, σὲ πολεμικὲς ἀρετές, στὴν φυσικὴ ἀντοχὴ καὶ ἀνάγκη τοῦ νομάδος γιὰ κίνηση, στὴν ὑποτίμηση τῆς δυνάμει τους ἀπὸ Βυζαντινοὺς καὶ Πέρσες, στὴν ἐξάντληση Βυζαντίου καὶ Περσίας ἀπὸ τοὺς μεταξύ των πολέμους, στὴν ἀνετοιμότητα τοῦ στρατοῦ τῆς Αἰγύπτου, στὴν διάσπαση τῆς βυζαντινῆς κρατικῆς ἐνότητος ἀπὸ τοὺς μεγαλογαϊοκτῆμονες, στὴν κακὴ διοίκηση, στοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ ἐμφύλιους πολέμους τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ Ζακυθινὸς τὰ δέχεται ὅλα ἀσυζητητί, σημειώνοντας ὅτι κυριώτερη αἰτία ὑπῆρξε “τὸ ψυχικὸν σχίσμα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐκδηλωθῆ εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου. Πανθομολογούμενον εἶναι ὅτι αἱ ἀποκοπεῖσαι ἐπαρχίαι συνεδέοντο διὰ χαλαρῶν δεσμῶν μετὰ τοῦ κορμοῦ τῆς Αυτοκρατορίας. Αὐταὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἀντιθέσεις ἦσαν ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἡ ἔκφρασις τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ψυχικῆς διαστάσεως μεταξύ ἐπαρχίας καὶ κέντρου. Ὁ Νεστο-

ριανισμός και ο Μονοφυσιτισμός ήσαν τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα τῶν ἀναγεννωμένων ἐθνικισμῶν τῆς Ἀνατολῆς”.¹²

Δὲν θὰ περιέγραφα τὸ ‘ψυχικὸν σχίσμα’ ὡς διάσταση μεταξὺ ‘κέντρου καὶ ἐπαρχίας,’ ἐφόσον τὰ δύο δὲν εἴθισται νὰ ὀδηγοῦνται σὲ πνευματικὰ ρήγματα, δὲν θὰ τὸ περιέγραφα οὔτε κἂν ὡς ἐθνικιστικό — ὅμως ἂν ἐδῶ βρίσκεται ἡ πρωταρχικότερη αἰτία τοῦ διαφορισμοῦ, χωρὶς τὴν ὁποία ἡ σύγκρουση ἀράβων καὶ Αὐτοκρατορίας δὲν θὰ εἶχε νόημα, οὔτε αὐτὸ οὔτε τὰ περὶ καταρρεύσεως τοῦ διοικητικοῦ συστήματος, βυζαντινῆς ἀνετοιμότητος κλπ δὲν ἐξηγοῦν τὸ αἰφνίδιο τῆς ἀραβικῆς ἰσχύος.

Ἀκριβῶς τὴν περίοδο αὐτὴ τὸ Βυζάντιο κυριολεκτικὰ συνέτριψε τὴν ἀχανῆ ἰσχύ τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας. Μόλις δεκαετίες πρὶν, τὸ ἴδιο αὐτὸ ἀνίκανο Βυζάντιο εἶχε ἐλευθερώσει τὴν Δύση ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Ὁ πόλεμος μὲ τὴν Περσία συνεπάγεται ἀπώλειες καὶ ἐξάντληση τῶν δύο ἀντιπάλων, τὴν ὁποία ὀρθῶς ἐπικαλεῖται ἡ ἔρευνα, ὅμως δὲν προϋποθέτει οὔτε συνεπάγεται ἀνίκανο διοικητικὸ μηχανισμό. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἐξάντληση δὲν ἐξηγεῖ γιατί τὸ Βυζάντιο δὲν κατόρθωσε ἀργότερα μὲ τοὺς ἄραβες ὅ,τι εἶχε ἐπιβάλλει στὴν Περσία, μολονότι ἐκμηδένισε κάθε προοπτικὴ τους γιὰ προέλαση καὶ κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης.

Τὸ ‘ψυχικὸν σχίσμα,’ ὑπαρκτὸ καὶ προηγουμένως παρ’ ὅλες τὶς σημαντικὰς ἐπιδράσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς τὴν Ἰνδία καὶ τὴν Ἀφρικὴ, σημαίνει ὅτι στὴν οὐσία τέτοιες περιοχὲς ἦταν πάντα χαμένες γιὰ τὸν Ἑλληνισμό, ἔχοντας

¹² *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, ὅ.π., σ. 116.

ἀναπτύξει διάφορες καὶ ἀσύμβατες πολιτισμικὲς ροπές, τὸ ὁποῖο καθιστᾷ ἀκόμη πιὸ θαυμαστὴ τὴν διάρκειά τῆς Αὐτοκρατορίας. Πόσο μπορεῖ νὰ κρατηθεῖ μία πόλη κι αὐτὴ λειψή στὸ μέσο ἐπιθετικῆς ἐρήμου; Ὁχι πολὺ, ἰδίως ἂν ἡ ἔρημος ἀποκτήσει τὴν δύναμη τοῦ Ἰσλάμ. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ φαίνεται πὼς ὑποτιμᾷ ὁ Ζακυθινός, ἂν καὶ ἐδῶ ἀποκλειστικὰ ὀφείλει ὁ ἀραβικὸς κόσμος τὴν αἰφνίδια ἐνίσχυση καὶ ἐξάπλωσή του.

Τὸ Ἰσλάμ δὲν εἶναι θρησκεία οὔτε πρωτίστως οὔτε δευτερευόντως, εἶναι πολιτικὴ ἰδεολογία, ἐπιθετικὴ καὶ τυραννικὴ, καὶ εἶναι ἐπίσης ψευδοθρησκευτικὴ κακοτεχνία, καλλιεργῶντας στοὺς ὀπαδοὺς τῆς αὐταπάτῃ ὑπεροχῆς, ὅτι τάχα διορθώνουν ὑπερβαίνοντας ἐβραϊσμό καὶ χριστιανισμό, τὴν ὥρα ποὺ παραμορφώνουν τὴν ἴδια τὴν ἔννοια τῆς παράδοσης. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ καὶ τὴν γενικὴ ἔμφαση στὴν ὑπακοή εἰς βᾶρος τῆς κατανόησης, τὸ Ἰσλάμ ἐμποδίζει ἢ μειώνει δραματικὰ τὴν δυνατότητα νὰ ἐπηρεάζονται οἱ λαοὶ τοῦ ἀπὸ διαφορετικῶς πολιτισμοῦς.

Κατασκευάσμα τέτοιων προϋποθέσεων ἀναγκαῖα ἀπευθύνεται σὲ πληθυσμοὺς ποὺ συνδυάζουν χαμηλὴ νοημοσύνη καὶ τυραννικὸ χαρακτῆρα, συσπειρώνοντας ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς καὶ κάθε φιλοσοφικῆς παράδοσης, ὑπάρχοντας ἀποκλειστικὰ δύναμη καθυστέρησης, ἀντὶ νοημοσύνης ὑπερανάπτυσσοντας φανατισμὸ καὶ βία. Λαοὶ ποὺ ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὴν σκέψη, στὴν ψευδοθρησκευτικὴ πολιτικὴ μηχανὴ τοῦ Ἰσλάμ ἀνακάλυψαν μεγάλη εὐκαιρία νὰ ἀρκοῦνται καὶ ἐνισχύονται στὴν βαρβαρότητα.

Εικονομαχία

Στόν Δημήτρη Φυρίο

ΕΞΗΓΩΝΤΑΣ τὴν φύση τῆς εἰκονομαχίας ὁ Ζακυθηνὸς ἰσχυρίζεται ὅτι “εἰς τὴν ‘ἀνεικονικὴν’ τέχνην τῆς Ἀνατολῆς ἢ ἑλληνορωμαϊκῆ Εὐρώπῃ ἀντέτασσε τὴν πλαστικὴν εἰκόνα, εἰς τὴν γεωμετρικὴν γραμμὴν καὶ τὴν σχηματικὴν παράστασιν [ἀντέτασσε] τὸ κάλλος τῆς καμπύλης γραμμῆς καὶ τῆς πεπερασμένης μορφῆς”.¹³

Σὲ ζήτημα κατὰ κύριο λόγο θρησκευτικὸ καὶ σὲ περίοδο ἀπολύτως κεντρικῆς γιὰ τὴν κοινωνία τῆς σημασίας τοῦ Ἱεροῦ, δὲν πιστεύω πὼς ἡ ἀντίθεση αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ὡς συνέπεια πρωτογενῶν αἰσθητικῶν κλίσεων καὶ ἀποκλειστικὰ μέσα ἀπὸ αἰσθητικὲς κατηγορίες — ‘πλαστικὴ εἰκόνα,’ ‘γεωμετρικὴ γραμμὴ,’ ‘σχηματικὴ παράσταση,’ ‘καμπύλη γραμμὴ,’ ‘πεπερασμένη μορφή,’ κτῶ — ὅπου ὑπάρχει καὶ ἀνακρίβεια, ἐφόσον ἀπὸ τὴν ‘ἀνεικονικὴ’ ζωγραφικὴ τῆς Ἀνατολῆς δὲν ἀπουσιάζουν οὔτε καμπύλες γραμμές, οὔτε πεπερασμένες μορφές. Ἡ εἰκονομαχικὴ

¹³ *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, ὀ.π., σ. 197.

ἀντίληψη δὲν ἀμφισβήτησε γραμμὲς καὶ σχήματα, ἀμφισβήτησε τὴν ἱερότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. Γιὰ τὴν νοοτροπία αὐτή, ὅπου δὲν ἀνήκει κατὰ κύριο λόγο οὔτε κἀν τὸ γνωστό, καθαρὰ καιροσκοπικῶν προϋποθέσεων, βυζαντινὸ κίνημα, ἀλλὰ οἱ ριζικὰ εἰκονομαχικοὶ πολιτισμοὶ θρησκειῶν ὅπως τοῦ Ἰσλάμ, ὁ ἄνθρωπος εἶναι μηδαμινός: στὴν ἀνθρώπινη μορφή, ὅπου τελειοποιεῖται κάθε κοσμικὴ μορφή, δὲν ἀναγνωρίζουν τίποτα ἀρκετὰ ὑψηλὸ γιὰ νὰ καθιστᾶ τὴν εἰκόνιση ἐπιθυμητή. Ἄν ὅμως δὲν διακρίνεται ἀγιότητα οὔτε κἀν στὸν ἄνθρωπο, γιατί ἄλλοῦ; Σὲ τέτοιους πολιτισμοὺς ἡ θρησκεία δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἰδεολογία.¹⁴

Οἱ πιθανότητες ἐπικρατήσεως τῆς εἰκονομαχίας σὲ χριστιανικὸ περιβάλλον εἶναι ἐλάχιστες, ἐφόσον ὑπονομεύεται θεμελιακὰ ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ἀκόμα καὶ ἡ ἀντίληψη πὼς ἡ ἀνθρώπινη φύση καταξιώνεται μόνον ἀφομοιούμενη στὴν θεότητα, δὲν ἐπιλύει τὸ παράδοξο τῆς ἐνσάρκωσης τοῦ Λόγου, ὥστε ἀδυνατεῖ νὰ στηρίξει μέχρι τέλους εἰκονομαχικὲς διαθέσεις. Τὸ θεούμενο ἐξ ἀρχῆς καὶ συνεχῶς ἔχει ἀξία, ἔστω ὄχι ἀπὸ μόνου: δὲν θεώνεται τὸ ἀσήμαντο τίποτα ἀλλὰ τὸ κατ' Εἰκόνα Του ποίημα τοῦ Θεοῦ.

Εἰκονομαχικὴ τάση ἀναπτύσσεται στὸν βαθμὸ πὺ οἱ ἄνθρωποι ἀποδεικνύονται ἀνίκανοι νὰ ἀγαπήσουν, ὅποτε ἰδανικὸ γίνεται τὸ 'σβήσιμο,' ἡ ἀντικατάσταση τῆς χαρᾶς

¹⁴ Ἡ ἀντίθετη κίνηση στὸν Πλάτωνα, 'εἰκονομαχία' ὑπὸ τὴν ἔννοια ἀποφυγῆς παγιδεύσεων στὴν ἰδεολογία, ἐγγύηση τῆς γνησιότητας τῆς μορφῆς μέσα ἀπὸ τὸ θεμέλιό της, καὶ πρόταγμα τῆς ζωντανῆς ἀμεσότητας. Ὁμοίως στὸν Ρίλκε — πρβλ. τὰ κείμενα, *Φιλομάθεια, Μιὰ νέα δύναμη μεγαλώνοντας*.

ἀπὸ τὴν ἀπουσία τοῦ πόνου, καὶ ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὴν προσω-
πικὴ σχέση με τὸν ἄλλο πρὸς ἐγκατάσταση στὸ ἀπέραντο
καθεαυτό.

Ἡ βυζαντινὴ ‘ἰδεολογία’

Στὸν Δημήτρη Βασιλάκο

ΣΥΜΦΩΝΑ μὲ τὴν σύνοψη τοῦ Ὀστρογκόρσκυ, “ἡ ρωμαϊκὴ πολιτικὴ θεωρία, ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστη ἀποτελοῦν τὰ κύρια στοιχεῖα ποὺ καθώρισαν τὴν ἐξέλιξη τοῦ Βυζαντίου”.¹⁵ Τί νόημα ἔχει ἡ σύνοδος τῶν στοιχείων ποὺ θεμελιώνουν τὴν βυζαντινὴ παράδοση;

Ὅταν ἡ Αὐτοκρατορία ἀναγνωρίζει στὸν χριστιανισμὸ τὴν ἀληθινὴ θρησκεία στὴν ὁποία ἀφοσιώνεται, τὰ ὑπόλοιπα προσλαμβάνονται μέσα ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στὸ Ἱερό, ὁπότε ὁ ρωμαϊκὸς νόμος ἐξανθρωπίζεται καὶ ἡ ἑλληνικὴ πνευματικότητα καθαίρεται ἀπὸ ψευδοθρησκευτικὰ μαγικὰ καὶ συγκρητιστικὰ στοιχεῖα. Ὁ Αὐτοκράτορας δὲν λατρεύεται πιά ὡς Θεός, ἀλλὰ τιμᾶται ὡς εἰκόνα Του καὶ ὑπόδειγμα τῶν πολιτῶν, σὲ Οἰκουμένη διπλῆς ἀπόβλεψης, ἰδίως μέσα ἀπὸ τὴν Λειτουργία διανοιγόμενη στὴν Κοινωνία τῶν Ἁγίων, καὶ πάλι ἐπιστρέφοντας στὸ κοσμικὸ ἡμίφως παιδαγωγικὰ καὶ μνητικά: τὸ Βυζάντιο θέλει νὰ διευθύνεται ἀπὸ τὶς θεῖες

¹⁵ *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, ὁ.π., σ. 84.

ἀρετές, ἀκουμπῶντας στὴν γῆ ὅσο χρειάζεται για νὰ ἐκτινάσσεται στὸν οὐρανό. Τὸ πρόταγμα αὐτὸ παρέμεινε σταθερὸ καὶ συνέβαλε θεμελιωτικὰ στὴν μεγάλη ἰσχύ τοῦ ὀρθόδοξου πολιτισμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς ἐπὶ αἰῶνες, παρὰ τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργοῦσαν ἱστορικὲς συνθήκες καὶ οἱ ἀνθρώπινες ἀδυναμίες.

Ἴσως ἐφαρμύζοντας τὰ διδάγματα ἐμπειρίας προερχόμενης ἀπὸ ἄλλοῦ, εἴτε κρίνοντας ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τῶν ἴδιων τῶν Βυζαντινῶν νὰ κρατηθοῦν συνεχῶς στὸ ὕψος ποὺ ἤθελαν νὰ ἔχουν, ἢ ἔρευνα ἀστόχως ἀναφέρεται κάποτε σὲ βυζαντινὴ 'ιδεολογία,' ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο για κάτι προσχηματικό. Ἡ σύγκριση μὲ περιπτώσεις ὑποκριτικῆς ἀναφορᾶς σὲ πολιτικὲς καὶ φιλοσοφικὲς ιδέες, μὲ πιὸ χαρακτηριστικὴ καὶ πρόσφατη ἐκείνη τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως, θὰ ἀρκοῦσε για ἔγκυρα συμπεράσματα.

Ἡ πνευματικότητα ποὺ ἀναπτύχθηκε στὰ χρόνια τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐκφραζόμενη στὴν φιλοσοφία, τὴν εἰκονογραφία, τὴν ὕμνωδία, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, τὸ δίκαιο, τὴν ἀσκητικὴ... ἀποδεικνύει μὲ τὸ παραπάνω τὸ εἶδος τῶν πολιτικῶν ἀποβλέψεων. Σὲ κενὰ λόγια δὲν οἰκοδομεῖται γνήσιο ἔργο, οἱ ἴδιοι οἱ καρποὶ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ δίνουν μαρτυρία για τὴν γνησιότητα τῶν ιδεῶν ποὺ ἐμφύχωναν τὴν Πόλη. Πέρα ἀπὸ αὐτό, κοινωνικὴ συνοχὴ ἔντεκα αἰῶνων μέσα ἀπὸ τόσες περιπέτειες εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο νὰ κρατηθεῖ σὲ κενολογίες καὶ προσχήματα. Ἐπειτα, οἱ ἴδιοι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας θαύμαζαν καὶ σπούδαζαν συνεχῶς καὶ μὲ ἔνταση τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ σκέψη, ἢ ὁποία ἔγινε μόνιμο μορφωτικὸ ιδεῶδες στὴν βυζαντινὴ πολιτεία, στὴν ἱστορικὴ πραγμάτωση τῆς πλατωνικῆς πολιτείας, ὅπως μὲ θαυμαστὴ ἀκρίβεια τὴν περιέγραψε ὁ Πιγανιόλ. Ἡ σπουδὴ

τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἐπιτρέπει μεγαλύτερη γνώση τοῦ Πλάτωνα, καὶ ἀντιστρόφως.

Οἱ χριστιανοὶ τιμοῦν τὸ σῶμα, τὸν κόσμον, τὸν χρόνον, τὴν ὕλην, ἐνῶ οἱ πλατωνικοὶ τὰ ἀποστρέφονται, σύμφωνα μὲ ὀρισμένους ἐρευνητές, οἱ ὁποῖοι συνηθίζουν ἐπίσης νὰ ἐπικαλοῦνται τὴν μεταφορὰ σώματος σήματος ἢ τὸ τέλος τοῦ Σωκράτη, ὅταν ὁμολογεῖται ἐπιθυμητὴ ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ παρόντος βίου, μὲ τὴν φιλοσοφία ἐν γένει καὶ στὴν οὐσία τῆς νὰ ὀρίζεται *μελέτη θανάτου*. Αὐτὰ καθόλου δὲν ἀπωθοῦσαν τοὺς Βυζαντινοὺς, οἱ ὁποῖοι, ἀντιθέτως, θαύμαζαν πῶς ἀξιώθηκαν οἱ Ἀρχαῖοι νὰ φθάσουν τόσο κοντὰ στὴν ἀλήθεια. Ἐχοντας ἀπορρίψει τὴν ἀσκητικὴν, εἶναι ἐπόμενο γιὰ τὸν προτεσταντισμὸ νὰ παρασύρεται σὲ ἀνοησία, ὅμως γιὰ ποιὸ λόγο δημιουργεῖται στὴν ἴδια τὴν ἑλληνικὴν χριστιανοσύνη μιὰ βούληση γιὰ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πηγὴ τῆς φιλοσοφίας;

Ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ δουλικοῦ ἐκδυτικισμοῦ ἤδη ἐπὶ τουρκοκρατίας, γιὰ τὴν ἑλληνικὴν παράδοση ὁ κόσμος αὐτὸς καὶ ἡ ἐδῶ ὕλικότητα τοῦ σώματος ἐπίσης, ἀναγνωρίζονταν νὰ περιέχουν, χωρὶς νὰ ταυτίζονται μαζί τῆς, μιὰ διάσταση φθορᾶς καὶ θανάτου, ὥστε ἡ ἀξία τους ἔτεινε νὰ χρωματίζεται ἀρνητικὰ. Ρητορικὴ ὑπερβολὴ στὰ ὄρια τῆς σοφιστείας καταντᾷ νὰ ἀποδίδει στὴν θεολογία ἐγκυρότητα μόνον στὸν βαθμὸ πὸ ἐγκαταλείπεται ἡ ὄση ἀρνητικὴ ἀξιολόγησις τῆς ἱστορικῆς ὑπαρξῆς, τάχα ἐπειδὴ ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ καιρὸ θείας κοινωνίας καὶ φανέρωσις. Ἡ ρητορικὴ αὐτὴ ἀποσιωπᾷ ὅτι μιὰ ἀπὸ τίς προϋποθέσεις τῆς θείας φανέρωσις εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀπεξάρτησις ἀπὸ ὅτιδήποτε φθαρτὸ ὑπάρχει στὸν χρόνον. Τὸ ἀσκητικὸ πρόταγμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀρχαίου

καὶ νέου, δὲν ἐξυπηρετεῖ, ὅταν κανεὶς ἔχει παραδοθεῖ στὸ ἐφῆμερο.

Ἡ ἀντίληψη περὶ συντελείας τοῦ ἴδιου τοῦ χρόνου, ὅποτε ἢ προσωρινότητα τοῦ ἐδῶ γίνεται πλήρως συνειδητῆ, δὲν ἀπαγορεύει, ἀντιθέτως, προϋποθέτει κοινωνία μὲ τὸν Θεὸ ἤδη τώρα. Ἡ κοινωνία αὐτὴ ἐπιζητεῖ αἰωνιότητα, διαφορετικὰ ἢ ἀθανασία τείνει στὴν σημασία τῆς κόλασης. Οἱ ἐπικριτὲς τοῦ πλατωνισμοῦ ὡς ἀπόκοσμου ἀπατῶνται, ζητῶντας νὰ ἐνισχύουν μιὰ πνευματικότητα ὑπονομεύοντας τὶς ἴδιες τὶς προϋποθέσεις της — εἴτε, περιμένοντας ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀκριβῶς προϋποθέσεις ποὺ ὁδήγησαν ἀλλοῦ, τώρα νὰ ἔχουν διαφορετικὸ ἀποτέλεσμα.

Ὅσο πιὸ ἀσύστατες οἱ ἑωρητικὲς αἰχμὲς τόσο πιὸ ὀδυνηρές, στὸν βαθμὸ ποὺ βρίσκουν ἀνταπόκριση, γιὰτὶ αὐτὸ φανερώνει ἀσθενικὴ τὴν συλλογικὴ συνείδηση, ἀνίκανη νὰ ἀντιλαμβάνεται τὶς πιὸ προφανεῖς ἀπάτες. Μήπως δὲν εἶναι ἐφιαλτικὸς ὁ θαυμασμὸς ὀρισμένων γιὰ τὴν ἀπογείωσή μας χάρις στὴν δυτικὴ ἐπιστημοτεχνικὴ, ἀπογείωση ἐνοῶντας τὰ ταξίδια στὸ διάστημα; Τέτοια ὕψη ὀνειρεύτηκε ὁ Ἑλληνισμὸς;

Ὁ Ἑλληνας φυτό

Στόν Κώστα Παπαδόπουλο

ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ τὰ ἀδικαιολόγητα, ὅτι ὁ Αὐτοκράτορας ὄφειλε νὰ προσέχει κυρίως ἂν μὴ καὶ ἀποκλειστικὰ τὴν Πελοπόννησο, ὁ Πλήθων ἔγραφε στόν Μανουὴλ Παλαιολόγο: *ἔσμεν γὰρ οὖν ὧν ἡγεῖσθέ τε καὶ βασιλεύετε Ἑλληνες τὸ γένος, ὡς ἢ τε φωνὴ καὶ ἢ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ. Ἑλλησι δὲ οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἥτις ἄλλη οἰκειότερα χώρα οὐδὲν μᾶλλον προσήκουσα ἢ Πελοπόννησος... κλπ.*¹⁶

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ καιροσκόπος λόγιος χρειάστηκε νὰ συντάξει τὸ σημείωμα αὐτό, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἐπρόκειτο γιὰ αὐτονόητες πραγματικότητες, οὔτε καὶ στὶς τελευταῖες ἡμέρες τοῦ Βυζαντίου. Καὶ ὅμως, οἱ νεωτερισμοὶ τοῦ Πλήθωνος, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν σημασία τῆς γλώσσας, σήμερα τείνουν νὰ καταστοῦν κοινὸς τόπος, ὅτι δὲν ἀποδεικνύει τίποτα τὴν ἐλληνικότητα πρὸς ἔγκυρα ἀπὸ τὴν γλῶσσα. Κάθε ὑγιῆς καὶ ὑγιῶς ἀπλοϊκὸς νοῦς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ

¹⁶ “Γεωργίου Γεμιστοῦ, Εἰς Μανουὴλ Παλαιολόγον περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων,” ἀπὸ Σπ. Λάμπρου (ἐπιμ.), *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, τ. 3, Ἀθήνα 1926, σ. 247 κ.έ.

διστάζει, ὅτι κάποιον πρόβλημα ὑπάρχει, ἂν ἐντάσσεται στὸ ἴδιο γένος ὁ Σωκράτης καὶ οἱ ἐκτελεστές του, ἢ ὁ Μάξιμος καὶ οἱ δῆμιοί του, Ἑλληνας ὁ Ἡράκλειτος, Ἑλληνες καὶ τὰ ἀμόρφωτα βλαχαδερά που ἀνέβαζαν τὴν πίεσή του καὶ τὸν ἔκλειναν στὸ σπίτι του νὰ μὴ τὰ βλέπει.

Ὑπάρχοντας προϊὸν διῦποκειμενικῆς ἐπαφῆς μεγάλου χρόνου, ἡ γλῶσσα δὲν προϋποθέτει καὶ δὲν ἐπιβάλλει ποιότητες στὴν συνείδηση κανενὸς προσωπικά. Τῆς γλωσσικῆς ἔκφρασης προηγεῖται ὁ ἄρρητος λόγος τῆς ἐπαφῆς, ὥστε πράγματι Ἑλληνας δὲν εἶναι ὅποιος μιλάει τὰ Ἑλληνικά, ἀλλὰ ὅποιος τὰ δημιουργεῖ, ἀκούει ζωντανὰ τὸν ἄρρητο λόγο που θεμελιώνει τὴν γλῶσσα, ἐπομένως καὶ “νοιώθει τὴ λέξι σὰ μεγάλη ὑπόθεση τῆς ζωῆς του”.¹⁷

Ὅταν κάποτε ἓνας ἅγιος ὑπέφερε ἀπὸ τύψεις ἐπειδὴ εἶχε σκοτώσει τὸν δῆμιό του γιὰ νὰ ἀποδράσει, ὁ Πατριάρχης στὴν Πόλη τοῦ ζήτησε νὰ μὴν ἀνησυχεῖ, ἐπειδὴ δὲν εἶχε σκοτώσει ἄνθρωπο ἀλλὰ θηρίο. Αὐτὴ εἶναι ἡ στάση τῶν Βυζαντινῶν, ὅσο παραμένουν στὴν ἀξία τους, ὁ σεβασμὸς τοῦ πρωταρχικοῦ — καὶ πρωταρχικὸ στὸν ἄνθρωπο εἶναι ἡ ἐλευθερία. Σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόδειξη τοῦ Πατριάρχου, ὄχι μόνο ἡ ἑλληνικὴ φύση ἀλλὰ οὔτε κἀν ἡ ἀνθρώπινη δὲν εἶναι δεδομένη πλήρως, καθένας τὴν ἀποφασίζει μὲ τὴν ἐλευθερία του στὶς πιὸ σημαντικὲς δυνατότητές της. Ἡ προσωπικὴ συνείδηση προσδιορίζεται ὡς ἓνα βαθμὸ ἀλλὰ δὲν καθορίζεται ἀπὸ συλλογικὲς ἢ πολιτισμικὲς πραγματικότητες, κάθε ἄνθρωπος προσωπικά εἶναι ἐλευθερία, μὲ τὴν ὁποία δημι-

¹⁷ Φῶτος Πολίτης, “Μόρφωση” (*Πρωτὰ*, 18.5.1934), ἀπὸ *Ἐπιλογή Κριτικῶν Ἄρθρων*, τ. 3, Ἀθήνα 1985, σ. 393.

ουργεῖ, προσλαμβάνει, ἐρμηνεύει, καταργεῖ, προδίδει, ἐγκαταλείπει, ἀντικαθιστᾷ καὶ ἀλλοιώνει ἀξίες, οἱ ὁποῖες καθρεφτίζονται στὰ συλλογικὰ καὶ διαχρονικὰ πολιτισμικὰ ἔργα, ὅπως στὴν γλῶσσα. Προέχουν οἱ ἀξίες, ὄχι τὸ καθρέφτισμά τους, καὶ αὐτῶν προέχει ἡ ἀπόλυτη δύναμη τῆς ἐλευθερίας νὰ ἀποβλέπει ὁπουδῆποτε.

Ὁ Πλήθων μεταφέρει τὴν ταυτότητα τῶν Βυζαντινῶν στὴν γλῶσσα καὶ τὴν παιδεία, ὄχι ἐπειδὴ προηγουμένως δὲν μιλοῦσαν Ἑλληνικὰ καὶ δὲν τὰ μάθαιναν μὲ τὸν Ὅμηρο, ἀλλὰ ἐπειδὴ προσπάθησε συνειδητὰ νὰ ἀπομακρύνει ἀπὸ τὶς οἰκουμενικὲς στοχεύσεις τῆς χριστιανικῆς παράδοσης, ἐπιθυμῶντας ὄχι διαφοροτικὸ περιεχόμενο τῆς ἐλευθερίας, ἔστω κατώτερο, ἀλλὰ μιὰ ἀνάγκη, τὸ γένος, μὲ τὴν παιδεία νὰ μὴν ἀφορᾷ στὴν ἐλευθερία, ἀλλὰ στὸ πάτριο κληροδότημα, ὥστε καὶ πάλι σὲ ἀνάγκη.

Στὸν Πλήθωνα ὅ,τι παρέμενε ὡς τότε ζωντανὸς αὐθεντικὸς Ἑλληνισμὸς, δηλαδὴ αὐτοδημιουργία στραμμένη στὴν φιλία γιὰ τὴν ἀλήθεια, καταργεῖται πρὸς ὄφελος τοῦ ρατσισμού, τῆς φοβίας, τῆς συσπείρωσης, τοῦ μόχθου τῆς κτηνώδους ἐπιβίωσης. Γι' αὐτὸ προτείνει οὐσιώδη ταύτιση τοῦ γένους μὲ μιὰ περιοχὴ, ὡς ἐὰν ὁ Ἑλληνισμὸς μποροῦσε νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἔδαφος ἐν εἶδει κυριολεκτικῶς φυτοῦ. Ὅπως ὁ Ἑλληνας καθορίζεται ἀπὸ τὴν γλῶσσα του, ἔτσι ἡ γλῶσσα ἀπὸ τὸ φυσικὸ τοπίο!

Οἱ ἀνοησίες αὐτὲς καθόλου δὲν ἔπειθαν τὸν κυρ-Μανουήλ, ἡ ψυχὴ τοῦ ὁποίου ἀνέπνεε στὴν Οἰκουμένη, καὶ ἦταν βέβαιη πὼς οὔτε ὁ Πλάτωνας δὲν ἀνήκει στὴν Πελοπόννησο ἢ τὴν Ἀττικὴ, οὔτε τὸ Εὐαγγέλιο στὴν Σιδῶνα ἢ τὴν Γεννησαρέτ.

Οἰκουμενισμὸς τοῦ Βυζαντίου

Στὴν Μαρία Λοῖζου

ΣΤΑ ΤΕΛΗ τοῦ τετάρτου αἰῶνος οἱ μετακινήσεις τῶν Οὐνων προκάλεσαν εἴσοδο γερμανικῶν φύλων στὶς περιοχὲς τῆς Αὐτοκρατορίας, γεγονός που ἄλλαξε τὴν πορεία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, ὀδηγώντας στὴν ἄλωση τοῦ δυτικοῦ τμήματος καὶ σταδιακὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν φραγκολατινικὴ καὶ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ πλευρὰ τῆς Εὐρώπης, με ἀποκορύφωμα τὴν ἐμφύλια ἐπίθεση τῆς δυτικῆς χριστιανοσύνης στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν ἀπώλεια τοῦ Βυζαντίου πρὸς ὄφελος τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τὴν ἀκόμη μεγαλύτερη ἀποκοπὴ τῶν δυτικῶν λαῶν ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξο πολιτισμό.

Τὸ Βυζάντιο ἐπίσης κινδύνευε τὸν τέταρτο αἰῶνα, κι ἐνῶ κατόρθωσε νὰ ἀποφύγει τὴν ἄλωση, ἀναγκάστηκε νὰ δεχτεῖ στὸ στράτευμα καὶ σὲ ὑψηλὰ διοικητικὰ ἀξιώματα πλῆθος Γερμανῶν. Ἡ διεσδύση τοῦ γερμανικοῦ στοιχείου προκάλεσε ἀντιδράσεις, τὶς ὁποῖες ὁ Ζαχυθηνὸς ἀντιλαμβάνεται ὡς “ρωμαλέαν ἐνέργειαν τοῦ ἀναγεννωμένου Ἑλληνισμοῦ,” ὁ ὁποῖος τώρα δὲν ἀποτελεῖ δύναμη “περιοριζομένην εἰς τὸν

χωρον τοῦ πνεύματος,” ἀλλὰ “δρῶσαν καὶ στρατευομένην”.¹⁸

Ὁ καὶ πολιτικὰ ‘ἀναγεννώμενος’ Ἑλληνισμὸς ὑποτίθεται πὼς ἀντέδρασε στὴν γερμανικὴ διείσδυση, τὴν δὲ ἀναγέννηση, μολοντί ἐκφραζόταν ἀπὸ πλῆθος φιλοσόφων, ἀξιωματούχων, κλπ, μόνο ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ ἐλάχιστου λογιῶν Συνέσιου τοῦ Κυρηναίου μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε, γιατί μόνο ἐκεῖ μαρτυρεῖται. Ὁ Συνέσιος ἐκθέτει στὸν αὐτοκράτορα τὶς ἰδέες του, ἐπικρίνοντας τὴν παραχώρηση ἀνώτατων ἀξιωματῶν στοὺς Γερμανούς, τοὺς “ξανθοὺς τούτους καὶ κομῶντας εὐβοϊκῶς...”

Δὲν καταλαβαίνω μὲ ποιά κριτήρια θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ἀναγέννηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ μιὰ ρατσιστικὴ ἐκδήλωση τῆς ἔσχατης ὑποστάθμης. Πάντως ἀναγέννηση ἢ μὴ, ἀποδεικνύεται ἀνίσχυρη, ἐφόσον οἱ Γερμανοὶ παρέμειναν καὶ οὔτε οἱ αὐτοκράτορες ἐπέισθησαν οὔτε ὁ λαὸς τῆς Αὐτοκρατορίας φάνηκε νὰ ἔχει πρόβλημα μαζί τους, τοῦλάχιστον ὄχι γιὰ τὸ εἶδος τῆς κόμης, παρεκτὸς μόνο στὸν βαθμὸ πὺ ἐκκλιναν πρὸς αἰρετικὲς ἐρμηνεῖες τοῦ χριστιανισμοῦ.

Σὲ ἐποχὴ ὅπου οἱ Καππαδόκες Πατέρες βάζουν τὰ θεμέλια τῆς χριστιανικῆς θεολογίας χρησιμοποιῶντας τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ὅταν συγκροτοῦνται οἱ Οἰκουμε-

¹⁸ *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, β.π., σ. 54. Ἴσως μὴ περάσουν ἀπαρατήρητοι οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοί, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους τὸ πνεῦμα περιορίζει καὶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ εἶναι ἀνενεργός! Ἡ πηγὴ τοῦ ἀτόπου θὰ πρέπει νὰ βρισκεται στὴν εἰσαχθεῖσα ἀλόγως διαίρεση ἀνάμεσα σὲ *vita activa* καὶ *vita contemplativa*, ὅπου ὡς δράση νοεῖται ἡ οικονομικοπολιτικὴ, ἐνῶ ὁ θεωρητικὸς βίος ἀποτελεῖ μερικὴ καὶ σχεδὸν ἐξώκοσμη ‘πραγματικότητα.’

νικές Σύνοδοι τῆς χριστιανοσύνης στηριζόμενες στο ἑλλη-
νικό πνεῦμα, με ποιά κριτήρια θὰ συνιστοῦσε ἀναγέννηση
τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὁ πανικόβλητος ρατσισμός δευτερευόντων
λογίων; Ἡ ἀπουσία ἔγκυρων κριτηρίων εὐθύνεται γιὰ τὴν
ἀδυναμία νὰ γίνετα ἀντιληπτὴ ἡ οἰκουμενικὴ σπουδαιότη-
τα τοῦ Βυζαντίου.

Ὑποτίθεται ὅτι τὸν ἔβδομο αἰῶνα, με τὴν ἀραβικὴ ἐξά-
πλωση στὴν Ἀνατολή καὶ τὴν φραγκικὴ στὴν Δύση, “πα-
ρακαμᾶζει τὸ οἰκουμενικὸν ιδεῶδες τοῦ Ἑλληνισμοῦ”.¹⁹

Τί μπορεῖ νὰ σημαίνει οἰκουμενικὸ ιδεῶδες τοῦ Ἑλλη-
νισμοῦ, ὅταν ὁ ἀναγνωριζόμενος τοῦλάχιστον στὴν αὐτοσυνει-
δησία του ὡς Ἑλληνισμός ὑφίσταται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐν
εἴδει περιθωριακῆς βλακώδους ἀπόπειρας συντηρήσεως τοῦ
παγανισμοῦ; Ὅ,τι ὁ Ζακυθηνὸς ἀποκαλεῖ ἐδῶ Ἑλληνισμὸ
εἶναι ἡ Χριστιανικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντι-
νούπολης, ἡ ὁποία ἔχει οἰκουμενικὴ ἀπόβλεψη ποὺ καθόλου
δὲν παρακαμᾶζει. Ἡ ἐπικράτηση τοῦ φραγκολατινισμοῦ στὴν
Δύση ἐνισχύει στὸ Βυζάντιο ἐπίγνωση τῆς σημασίας τῆς
Ὁρθοδοξίας, ἀπολήγοντας στὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Σλά-
βων, τὴν ἀπώθηση τῶν Σταυροφόρων καὶ τὴν ὑπεράσπιση
τῆς ἡσυχαστικῆς πνευματικότητας.

Οἱ συγκυρίες ἀφαιροῦσαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο τὴν δυνατό-
τητα ἀνακτήσεως ἐδαφῶν, ὅπου ὅμως δὲν ἐξυπακούεται
“παρακαμὴ τοῦ οἰκουμενικοῦ ιδεώδους.” Ἄλλη ἢ δύναμη τῶν
ὄπλων καὶ ἄλλη τοῦ πνεύματος, ὅπως φαίνεται καθαρὰ ἰδί-
ως στὴν συγκεκριμένη περίπτωση, με τὸ Βυζάντιο νὰ πε-

¹⁹ Ζακυθηνός, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, ὅ.π., σ. 157.

ριορίζεται ἐδαφικά, παραμένοντας ἡ μόνη ἱστορική δύναμη οἰκουμενικῆς σημασίας.

Οἰκουμενική πνευματικότητα καὶ παγκόσμια ἐπικράτηση δὲν ταυτίζονται καὶ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συνυπάρχουν. Οὔτε καὶ ἡ ἀπλή πιθανότητα παγκόσμιας ἢ ἔστω, μὲ ὅποια κριτήρια, ‘μεγάλης’ ἐξάπλωσης δὲν εἶναι ἀπαραίτητη. Οἰκουμενικὸ εἶναι τὸ πλήρες καὶ τέλειο, ὅ,τι θὰ ἀναγνωρίζαν ὡς τέτοιο οἱ πάντες, ἂν τοὺς ἐνδιέφερε ἡ πληρότητα, γι’ αὐτὸ παραμένοντας οἰκουμενικὸ ἀκόμη κι ἂν τὸ συμμερίζεται μόνο ἕνας. Ἡ οἰκουμενικὴ ποιότητα δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς ἀποδοχῆς της ἀλλὰ ἀπὸ τὴν δική της δύναμη νὰ μεταθέτει τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀξία.

Ἐστω ὅχι μονίμως, ἡ παιδαγωγικὴ δύναμη τῶν Βυζαντινῶν θὰ μειωνόταν, ἂν δὲν ἀναγνώριζαν οἰκουμενικὴ ἀξία στὸ νόημά τους, ὅμως οὔτε αὐτὸ δὲν συνέβη — τὸ Βυζάντιο παρέμενε ὡς τὸ τέλος οἰκουμενικὸ στὴν οὐσία του, καὶ ἀναγνώριζε τὸν ἑαυτό του ὡς τέτοιο, ἀπ’ ὅπου γίνεται φανερὸ γιὰ τὴν σημερινὴ ἀσημαντότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὴν ἀπουσία οἰκουμενικῶν ἀρχῶν καὶ στοχεύσεων, ὅτι δὲν εὐθύνεται ἡ γεωγραφικὴ μικρότητα οὔτε ἡ πολιτικὴ, στρατιωτικὴ ἢ οἰκονομικὴ ἀσθένεια.

*

Εἶναι γνωστὸ ὅτι γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς, στὴν ἴδια τὴν θεμελιακὴ περίοδο τῶν πρώτων αἰώνων τῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ἐπωνυμία “Ἑλληνας” εἶχε πολιτισμικὴ καὶ ἰδιαίτερα θρησκευτικὴ σημασία, ὅχι φυλετικὴ. Ἑλληνας ἦταν ὁ εἰδωλόλατρες. Ἐτσι συνέβη τὸ παράδοξο αὐτό, μολονότι δὲν ὄνο-

μάζονταν Έλληνες αλλά Ρωμαίοι, δὲν δίσταζαν νὰ μελετοῦν καὶ διαφυλάσσουν τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία, νὰ θαυμάζουν τὸν Ἀλέξανδρο περισσότερο ἀπὸ ὅποιονδήποτε Ρωμαῖο ἡγέτη, καὶ νὰ μιλοῦν Ἑλληνικά.

Πῶς ἦταν δυνατὸ νὰ νοιώθουν Ἑλληνες, τὴν ὥρα ποὺ ἀρνοῦντο τὸ ὄνομα; Πιστεύω πῶς δὲν ἦταν. Μποροῦσαν νὰ εἶναι Ἑλληνες χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζουν; Σύμφωνα μὲ ὅσα θαύμαζαν, ἐπιβάλλεται νὰ δεχθοῦμε ὅτι στὴν ρωμαϊκότητα ἔτειναν νὰ δίνουν ἑλληνικὸ περιεχόμενο. Ἐπομένως γίνονταν Ἑλληνες στὸν βαθμὸ ποὺ ἤθελαν, δηλαδὴ ἐξαιρουμένης τῆς εἰδωλολατρείας, χωρὶς ἐπίγνωση τοῦ πράγματος, ὅχι ἐπειδὴ ἀγνοοῦσαν τὴν προέλευση τῶν ἀξιῶν τους, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν τὶς προσέγγιζαν μέσα ἀπὸ φυλετικὲς κατηγορίες. Ἀκόμη προτείνοντας, μὲ τὸν μεγαλύτερο δυνατὸ ζῆλο, τὴν μελέτη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας, μεγάλοι Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἀναφέρονταν στὰ προτεινόμενα ὡς ταυτοτικὰ τους κείμενα, καταλάβαιναν τὸν ἑαυτὸ τους ἀπλῶς χριστιανικό.

Οἱ Βυζαντινοὶ ἀπολάμβαναν τὴν χάρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀλλὰ ὅχι τὸ ὄνομα, ἀπ' ὅπου ἀπέφυγαν τὸν κίνδυνο νὰ ὑποχωρήσουν σὲ ἐθνοφυλετικὲς μικρότητες, ὥστε κέρδιζαν τὴν ἑλληνικότητα εὐκολώτερα μεταδιδόμενη. Ὅσο ἡ Αὐτοκρατορία πλησίαζε στὸ τέλος της, τόσο ἔνοιωθε καὶ κατ' ὄνομα ἑλληνικὴ, χωρὶς ἡ συνείδηση αὐτὴ νὰ μεγαλώσει ἀρκετὰ ὥστε νὰ μετακινηθεῖ ἀπὸ τὸ περιθώριο στὴν καρδιὰ τῆς κοινωνίας.

Ἀκόμα ἔτσι, ἡ διαφορὰ δὲν συμβαίνει ἐπειδὴ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο εἶναι τώρα πῶς ἰσχυρό. Τί αὐθεντικὰ ἑλληνικὸ ὑπάρχει στὸν Ψελλὸ ἔναντι τοῦ Γρηγόριου Θεολόγου, ἢ στὸν Πλήθωνα ἔναντι τοῦ Διονύσιου καὶ τοῦ Μάξιμου;

Ἀντιθέτως, πρόκειται γιὰ πνευματικὴ ἐξασθένηση ἐντυπωσιακῆ, ὁπότε τυχάρπαστες φυσιογνωμίες τείνουν νὰ ἀναγνωρίζουν πρωτεύουσα σημασία στὴν ἀρχαιότητα, μὲ τὸν παραμορφωτικὸ τρόπο ποὺ τὴν προσέγγιζαν εἰς βάρος τῆς χριστιανοσύνης καὶ τῆς ἴδιας τῆς ἀρχαιότητος, ἀδίκως ἐλπίζοντας στὴν ἐπιβίωση τῆς Αὐτοκρατορίας μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη φιλόκοσμου φρονήματος, ὡς ἐὰν τὸ ἀρχαῖο φρόνημα δὲν ἦταν ἀσκητικόν. Ἔτσι οἱ Βυζαντινοὶ ἀρχίζουν νὰ παίρνουν τὸ ὄνομα ἀφήνοντας τὴν χάρη καὶ προσβάλλοντας τὴν νοημοσύνη τους,²⁰ πορεία ποὺ ἔγινε καθοριστικὴ στὴν Τουρκοκρατία, γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ στὴν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση χαρακτηριστικὴ μικρόνοια καὶ ἀσημαντότητα τοῦ ἐλληνικοῦ κρατιδίου.

²⁰ Πρβλ. τὸ καίμενο, *Ὁ Ἑλληνας φυτό*.

Ὁ Λόγος τῆς ἱστορίας

Ἡ ΑΠΑΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἀναμφίβολη.²¹ Συνοψίζοντας τὴν σχετικὴ ἔρευνα ὁ Πατρῶνος συμπεραίνει πὼς “ἡ ἱστορικὴ ἀξιοπιστία τῶν πηγῶν καὶ ἡ ἱστορικότητα τῶν ἱερῶν προσώπων τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἀδιανόητο νὰ ἀμφισβητηθοῦν σήμερα ἀπὸ τοὺς ἀντικειμενικοὺς μελετητὲς τῆς ἱστορίας αὐτῆς”, καὶ παραθέτει μαρτυρίες τῶν ἱστορικῶν Πλίνιου τοῦ Νεώτερου, Τάκιτου, Σουητώνιου, Ἰώσηπου, ἐπισημαίνοντας καὶ σχετικὲς μαρτυρίες ἀντιχριστιανικῶν συγγραμμάτων τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἴδιας τῆς ἐπίσημης ραββινικῆς φιλολογίας,²² ἡ ὁποία δὲν θὰ ἀμυνόταν αἴφνης ἀπέναντι σὲ ἀνύπαρκτο πρόσωπο, καὶ μάλιστα ὅταν τέτοιες ἀμυνες ἀποφασίζονται μόνον σὲ περίπτωσιν ἀπόλυτης ἀνάγκης, ἐφόσον συνεπάγονται ἀνεπιθύμητες παρενέργειες,

²¹ Ἀντιγράφω ἐδῶ 5 σελίδες (104–108) τοῦ βιβλίου μου γιὰ τοὺς *Ἀρχαίους Ἑλλήνες*, ἐπειδὴ θέλω νὰ δώσω ἔμφαση στὸ συγκεκριμένο ζήτημα, ὥστε ὅσοι αἰσθάνονται ἀνάγκη ἀμφισβήτησης τοῦ χριστιανισμοῦ, νὰ κερδίζουν ἐπιπλέον βοήθεια γιὰ πῶς πραγματικὲς ἐπικρίσεις, ἀντὶ νὰ χάνουν τὸν χρόνο τους ἀρνούμενοι τὴν ἱστορικότητα τοῦ Χριστοῦ.

²² Πατρῶνος, *Ἡ Ἱστορικὴ πορεία τοῦ Ἰησοῦ*, Ἀθήνα 1992², σ. 17.

διὰ μόνης τῆς ὑπάρξεώς τους ἀναγνωρίζοντας μιὰ σπουδαιότητα στὸν θεωρούμενο ὡς ἀντίπαλο.

“Ἀπὸ τὴν ραββινικὴ παράδοση πληροφοροῦμαστε ὅτι ἔγινε συγχρόνως [μὲ τίς κινήσεις γιὰ τὴν σταύρωση] καὶ συστηματικὴ προσπάθεια ὥστε ὅλα τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ νὰ ἐρμηνευθοῦν πρὸς τὸν λαὸ μὲ κάποια λογικὴ ἐξήγηση. Ἰδιαιτέρα οἱ ἀναστάσεις νεκρῶν ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ, εἴτε ν’ ἀποδοθοῦν σὲ μορφὲς νεκροφάνειας, εἴτε νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς μαγικὲς πράξεις καὶ ἐνέργειες κάποιας ὀπτικῆς ἢ ἄλλης ἀπάτης. Ἐπομένως, θὰ ἔπρεπε νὰ προβληθεῖ ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦταν ἕνα εἶδος ‘λαοπλάτου’ ψευδοπροφήτη καὶ ὅτι ὅλα ὅσα ἔπραττε στηρίζονταν σὲ κάποια ‘μαγικὴ ἐνέργεια’ καὶ τίποτε παραπάνω”.²³

Παρομοίως ὁ Ράμφος τονίζει πὼς “ἡ ἱστορικὴ ὑπαρξὶς τοῦ Ἰησοῦ δὲν μπορεῖ νὰ τεθῆ σοβαρὰ ὑπὸ ἀμφισβήτησι. Τὴν τεκμηριώνουν (γιὰ τίς θύραθεν μαρτυρίες περὶ Ἰησοῦ βλέπε μεταξὺ ἄλλων: Ε. Π. Σάντερς, *Τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ*, Ἀθήνα 1998, σ. 99 κ.ἑξ.), ἀναφερόμενοι στὸν ἴδιο ἢ τὴν κίνησι τῶν μαθητῶν του οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς Φλάβιος Ἰώσηπος (*Ἰουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας* 18, 63 κ.ἑξ.), Τάκιτος (*Χρονικῶν* 15, 44) καὶ προηγουμένως ὁ Σουητῶνιος στοὺς *Βίους τῶν δώδεκα καισάρων* (Κλαύδιος). Πρόκειται γιὰ ἀπλές, πλὴν ἐπαρκεῖς, ἀναφορές, καθὼς ὁ Ἰησοῦς ἦταν γιὰ τὰ δεδομένα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἕνας ἀσήμαντος ὑπήκοος τῆς Ῥώμης”.²⁴

Ἐπιμένοντας στὴν τελευταία παρατήρηση. Ἐφόσον ὁ Ἰησοῦς δὲν μπορούσε νὰ ἐνδιαφέρει τοὺς ἱστορικοὺς, παρὰ μόνον μετὰ τὴν βάπτισι τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ τῆς ἀλυσίδας

²³ Ὁ.π., σελ. 399 καὶ 454.

²⁴ Ράμφος, *Τὸ Μυστικὸ τοῦ Ἰησοῦ*, Ἀθήνα 2006, σελ. 37–38.

τῶν ἐθνῶν ποὺ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ὁ ἐλληνισμὸς ἐκχριστιάνισε, ἐνδεχόμενη ἀπουσία σχετικῶν μαρτυριῶν ἀπὸ τὴν ἱστοριογραφία, ἀκόμη καὶ ἂν συνέβαινε τέτοια ἀπουσία, ὄχι μόνο δὲν θὰ κατέρριπτε τὴν ἱστορικότητα τῆς ὑπαρξῆς Του, ἀλλὰ δὲν θὰ εὐνοοῦσε οὔτε καὶ ἀπλή ὑποψία ἐναντίον της. Ὅμως ἀρκεῖ στοιχειώδης νοημοσύνη, ἔστω ἀγνοῶντας τελείως ἢ καὶ ἀπορρίπτοντας τὶς μαρτυρίες τῶν ἱστορικῶν, ἔστω καὶ τῆς ἴδιας τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ ὁποιασδήποτε ἀντιχριστιανικῆς γραμματείας τῆς ἐποχῆς, γιὰ νὰ συμπεράνει κανεὶς τὴν ἱστορικότητά Του πέρα ἀπὸ κάθε δυνατὴ ἀμφιβολία.

Ἄς θυμηθοῦμε πῶς ἔδειχνε ὁ Πόποβιτς τὸ βέβαιο ὄχι μόνο τῆς ἱστορικότητας ἀλλὰ τῆς ἴδιας τῆς Θεότητάς Του, ἐξηγῶντας ὅτι χωρὶς τὴν Ἀνάσταση καὶ τὴν Σοφία Του δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ὑπάρξουν Ἀπόστολοι, Ὁμολογητές, Μάρτυρες...,²⁵ ὅλη ἡ αὐτοθυσία μαζὶ καὶ σοβαρότητα στὴν ὁποία ἰδρύθηκαν οἱ χριστιανικὲς Ἐκκλησίες, μὲ ἀπλοϊκοὺς ἀνθρώπους φθάνοντας στὴν Βάπτιση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ, καταλήγοντας νὰ γίνουν ἡ ψυχὴ τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἡ θεμέλια αἰτία ὅλων τῶν πολιτισμῶν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν... Ἄν αὐτὰ δὲν μποροῦν παρὰ νὰ εἶναι θεῖα ἔργα, εὐκόλα καταλαβαίνει κανεὶς σὲ τί ἀνοησία βρῖσκονται ὅσοι ἀρνοῦνται ἀκόμα καὶ τὴν ἀπλή ἱστορικότητα τῆς ὑπαρξῆς Του. Ὅπως συνοψίζει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ

²⁵ Ἰουστῖνος Πόποβιτς, *Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος*, μτφρ. Ἀθανάσιος Γιέβτιτς, Ἀθήνα 1981⁴, σελ. 47-48.

Θεολόγος, “παραμύθια ὄλα γιὰ τοὺς πονηροὺς, καὶ μόνο καλύτερο γι’ αὐτοὺς ὅ,τι ἔχουν μπροστὰ στὰ πόδια τους”.²⁶

Ἐφόσον θεμέλια καὶ ἀξονικὴ δύναμη τοῦ χριστιανισμοῦ ἔγινε ὁ ἑλληνισμός, ὡς ἀναλογισθεῖ κανεῖς: πόσο πιθανὸ εἶναι οἱ ἀρχαῖοι νὰ θυσίαζαν καὶ τὴν ζωὴ τῶν παιδιῶν τους καὶ τὶς παραδόσεις τους, γιὰ τὶς ὁποῖες ἦσαν ὑπερήφανοι οἱ ἴδιοι καὶ οἱ γύρω τους, ὅπου καὶ ἡ Αὐτοκρατορία εἶχε ἰδρυθεῖ, πόσο πιθανὸ εἶναι νὰ θυσίαζαν κυριολεκτικὰ τὰ πάντα μέσα στὰ πιδ φρικτὰ μαρτύρια ἐπὶ αἰῶνες, μόνο καὶ μόνο γιὰ ψεῦδη καὶ παραμύθια ποὺ ἐπινόησε μιὰ ἐβραϊκὴ συμμορία — ὅταν μάλιστα ἤδη προηγουμένως ἀδιαφοροῦσαν πλήρως γιὰ κάθε τι ἐβραϊκὸ, καὶ γιὰ τὸ ἴδιο τὸ ὑψηλότερο τοῦ ἐβραϊκοῦ πολιτισμοῦ...

Καὶ δημιουργήθηκαν χριστιανικὲς κοινότητες, Ἐκκλησίες, σὲ ὀλόκληρη τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ Οἰκουμένη, κατὰ χιλιάδες οἱ ἀσκητὲς στὶς ἐρήμους καὶ τὰ μοναστήρια, μὲ πλῆθος μοναχοὺς, ἱερεῖς, ἀπλοὺς πιστοὺς κάθε ἡλικίας νὰ ἔχουν μιλήσει καὶ μέχρι σήμερα νὰ μιλοῦν γιὰ *ἐδῶ καὶ τώρα*, ἤδη στὴν ζωὴ αὐτῆ, *πρόσωπο μὲ πρόσωπο* συνάντησή τους μὲ τὸν ἴδιο τὸν Χριστό, μὲ τὴν Θεοτόκο, μὲ κοιμηθέντες Ἁγίους... Χρειάζεται ὄχι ἀνοησία, ἀλλὰ ἀποφασισμένη ὑποταγὴ στὴν ἀνοησία, γιὰ νὰ ἀρνεῖται κανεῖς ἀκόμα καὶ τὴν ἀπλὴ ἱστορικότητα τοῦ Χριστοῦ.²⁷

²⁶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, *Ἠθικά ἔπη*, PG 37, 763.

²⁷ Στὸ ἀκράϊο αὐτὸ σημεῖο βλακώδους ἐμπάθειας δὲν κατάντησε οὔτε κἄν ὁ πιδ ἀποφασισμένος πολέμιος τοῦ χριστιανισμοῦ στὶς ἡμέρες μας, ὁ ὁποῖος διακήρυττε πὼς οἱ καμπάνες τῶν ἐκκλησιῶν χτυποῦν μέχρι σήμερα “λόγω ἐνὸς Ἑβραίου ποὺ σταυρώθηκε πρὶν

ἀπὸ δυὸ χιλιάδες χρόνια καὶ ποὺ ἔλεγε ὅτι ἦταν γυῖδες τοῦ Θεοῦ” (Νίτσε, *Ἀνθρώπινο πολὺ ἀνθρώπινο*, τ. Α΄, ἐν. 113, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Θεσ/νίκη ἄ.ἔ., σ. 144.) Ἡ φράση αὐτή, ὑποτιμῶντας τὴν νοημοσύνη τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ὄλων τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, στὴν πραγματικότητα ὑποτιμᾶει τὴν νοημοσύνη τοῦ συγγραφέα της — καὶ ὅμως, παρὰ τὶς τεράστιες ἰδεολογικὲς καὶ συναισθηματικὲς ἀγ-γυλώσεις, ποὺ ἐπιτρέπουν στὴν εὐφυΐα του βαρεῖα ὀλισθήματα, ἀκόμη καὶ ὁ Νίτσε οὔτε κἂν δὲν διανοεῖται νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ἀπλὴ ἱστορικότητα τῆς ὑπαρξῆς ἐκείνου τοῦ Ἑβραίου, “ποὺ σταυρώθηκε πρὶν ἀπὸ δυὸ χιλιάδες χρόνια καὶ ποὺ ἔλεγε ὅτι ἦταν γυῖδες τοῦ Θεοῦ...”

ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ἄν κάποιος ἀκούει ἄυλα καὶ θεῖα λόγια καὶ δὲν καταλαβαίνει, μὲ ἀπειρη ἡδονὴ καὶ ἄυλη ὄρεξη, καμμιά ἀπόλαυση στὴν ψυχὴ του, δὲν γεμίζουν μέσα στὴν νόηση οἱ αἰσθήσεις του ὅλες μὲ τὴν γλυκύτητα τῶν θείων λόγων, εἶναι φανερό ὅτι ἔχει ἄρρωστη ψυχὴ καὶ δὲν γεύτηκε ποτέ τὰ δῶρα τοῦ Πνεύματος. Ὅπως ὁ νεκρὸς πού τὸν καθαρίζουν δὲν αἰσθάνεται τὸ νερό, τὸ ἴδιο ἀναίσθητος κι αὐτός, ἀνήμπορος νὰ νοιώσει τὸ νερὸ τοῦ Λόγου, πού ἔρχεται ἀπὸ ζωντανές καὶ θεῖες πηγές.

Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος

Μή μεριμνήσετε για τὸ αὐριο

Στὴν Σέβη καὶ τὸν Γιῶργο

“Η ΚΑΡΙΕΡΑ ἐφευρέθηκε τὸν 20ὸ αἰῶνα — καὶ δὲν θέλω μία,” δηλώνει στὸν φίλο του ὁ ἥρωας τῆς Ἰατρικῆς Φύσης,²⁸ ἴσως καὶ μὲ ἐμπάθεια, ἀφοῦ στὸ παρελθὸν ἐπίσης οἱ κοινότητες εἶχαν ὁρμὴ γιὰ ἐπιβίωση, κι ἄς μὴν ἐκφραζόταν μὲ τὸν τρόπο τῆς καριέρας. Δὲν σπάνιζε ποτέ ἡ πιὸ μεγάλη ἀφοσίωση στὴν βιοτικὴ ὁρμὴ, τὴν ὁποία ἀξίζει νὰ σκεφτόμαστε ἰδίως ἐφόσον διαχρονικὰ ὑφίσταται καὶ ἡ ἀντίθετη, προσπάθεια γιὰ τὴν μεγαλύτερη δυνατὴ ἀπεξάρτηση ἀπὸ τὰ ἔνστικτα τῆς ἐπιβίωσης, ὅπως προτάσσεται χαρακτηριστικὰ στὴν διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ — κάθε ἄνθρωπος χωρὶς ἐξαιρέση νὰ μὴν ἀγωνιᾷ οὔτε κἄν γιὰ τὶς πιὸ στοιχειώδεις ἀνάγκες, ἔχοντας ὑπόδειγμα ἀκτημοσύνης ἀκόμα καὶ τὰ πτηνά,

²⁸ *Μέσα στὴν Ἰατρικὴ Φύση* (Into the Wild, 2007), τοῦ Σὼν Πέν, ἔχοντας ἀφορμὴ τὸ ὁμότιτλο βιβλίο τοῦ Γιὸν Κρακάουερ. Στὰ Ἑλληνικὰ ἀποδόθηκε ὡς ‘Ταξίδι στὴν Ἰατρικὴ Φύση,’ ἀναδεικνύοντας ἔστω μόνο ὡς πιθανὴ μιὰ ἐλαφρότητα ποὺ δὲν ὑπάρχει στὴν ταινία.

ὅτι οὐ σπεύρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά.

Σταθερὸ οὐσιῶδες ἰδίωμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἤδη στὴν ἀρχαιότητα,²⁹ τὸ ἀσκητικὸ πρόταγμα ἀρνοῦνται στὴν πράξι πολλοὶ μοναχοὶ καὶ ἱερεῖς, ἐνῶ γιὰ τοὺς λαϊκοὺς ἡ ἐπιδίωξι ὅχι μόνον ἀσφάλειας ἀλλὰ τῆς μεγαλύτερης δυνατῆς περιουσίας, τείνει νὰ θεωρεῖται ἀκόμα καὶ φυσιολογική, στὴν ἐπιτυχία τῆς ἐπιφέροντας θαυμασμὸ ἢ φθόνου τοῦ περιγυροῦ. Ἄραγε, εἶναι ἡ ἀμεριμνία τόσο ἀπρόσιτη ἀρετή; Ἄς προσπαθήσουμε νὰ τὴν σκεφτοῦμε, διαβάζοντας κατ' ἀρχὴν αὐτοῦσιο τὸ κείμενο.

Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἓνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἐνὸς ἀνθέξεται καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ.

Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, *μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε καὶ τί πίνητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσασθε· οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖον ἐστὶ τῆς τροφῆς καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος; ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπεύρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά· οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἓνα;*

Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ οὐδὲ νήθει· λέγω

²⁹ Πρβλ. ὅσα γράφω στοὺς Ἀρχαίους Ἑλληνας, στὸ κεφάλαιο Ἀπὸ ποῦ κατάγονται οἱ Ἑλληνας, σ. 137 κ.έ.

δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομών ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἐν τούτων. Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ, σήμερον ὄντα καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιένυσιν, οὐ πολλῶ μάλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι; μὴ οὖν μεριμνήσητε λέγοντες, τί φάγωμεν ἢ τί πίωμεν ἢ τί περιβαλώμεθα; πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ· οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χογγίζετε τούτων ἀπάντων. Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς· ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.³⁰

Ὁ Λόγος προσδιορίζει τὴν θέση κάθε ἀνθρώπου στὸ ἐνδιάμεσο: εἴμαστε περίπου πιστοί, περίπου ἄπιστοι, χωρὶς τὴν πώρωση τοῦ ἀκέραιου κτήνους, χωρὶς τὴν ἐπίγνωση τοῦ ἀκέραιου ἀνθρώπου — ἐγωῖστές, ὄχι ἀπόλυτα· σκληροί, ὄχι ὡς τὸ τέλος· ἀγαθοί, ὄχι ὡς τὸ τέλος. Βεβαιώνεται ὁμως ὅτι ὁ διχασμὸς θὰ καταργηθεῖ — οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν: ἀργὰ ἢ γρήγορα μέσα ἀπὸ καταστάσεις προκλητικές ὁδηγεῖται καθέννας στὴν ἀκεραιότητα τῆς θείας μορφῆς εἴτε σὲ ἐκείνη τῆς ἀπαξίας καὶ τοῦ ἀσήμαντου — γίνονται ὄλος σκοτεινὸς ἢ ὄλος φωτεινός.

Ἐφόσον ἡ προσωπικὴ ὑπαρξὴ ἀποκτᾶ ὀπωσδήποτε ἀκεραιότητα, τὸ εἶδος τῆς ὁποίας δὲν μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ λαθεμένο ὑπολογισμὸ ἀλλὰ ὑπακούει σὲ ἐπιλογὲς βάθους, ἢ

³⁰ Ματθ. 6.24–34 — πρβλ. Λουκ. 12.19–31.

προειδοποίηση δὲν ἐκδηλώνει τὴν ἀνάγκη μιᾶς συμπαράστασης, ἀλλὰ ὑπερβολὴ στοργῆς. Αὐτὴ εἶναι ἡ ὑπόρρητη διάθεση ποὺ ἀνακοινώνει τὸν Λόγο. Ἀπευθύνεται σὲ οἰκείους, δὲν μιλάει ὁ Κύριος ἀλλὰ ὁ Φίλος, γνωρίζοντας τοὺς δικούς Του, προσπαθεῖ νὰ ἀφαιρεῖ ὅσο γίνεται ἀπὸ τὸ βᾶρος τῆς μικρῆς πίστεως. Ἔτσι ἐξηγεῖ, πὼς ἡ ἀκεραιότητα δὲν εἶναι ἀπλῶς πιθανὴ ἀλλὰ βέβαιη, ἐπειδὴ τὴν ἀπαιτεῖ ἡ ἐνότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης, κι ἂν προσπαθοῦν γιὰ τὴν ἀγαθὴ ἐκδοχὴ της, συμφέρει νὰ τὸ θυμοῦνται εἰ δυνατόν κάθε στιγμή, κερδίζοντας θάρρος, δύναμη, ἐλπίδα καὶ ἐλευθερία. Συνεχῆ διαμονὴ στὴν ἀρχὴ ἐνισχύει ἐπίσης ἡ κατανόηση τῆς αἰτίας τῶν σφαλμάτων, ἀπ' ὅπου μετράει κανεὶς δυνατότητες γιὰ ἐπιστροφή, ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο ἢ μνήμη τῶν θεμελιακῶν ἀποβλέψεων, χάρη στὴν ἀγαθότητα τῶν ὁποίων ἀποβάλλεται ἡ διαβολὴ καὶ κατάκριση τοῦ ἑαυτοῦ, ὁ φόβος, ἡ δειλία, ἡ ἐνοχὴ καὶ ἡ ἀπόγνωση.

Ὁ Λόγος θυμίζει πὼς ἡ ἴδια ἡ ἁμαρτία θεμελιώνεται σὲ κάτι ποὺ δὲν εἶναι ἁμαρτία, στὴν πιὸ στοιχειώδη ἀπώθηση τῆς ἀρρώστιας καὶ τοῦ θανάτου, στὴν βίωση τῆς ζωῆς ὡς ἀγαθοῦ. Ὑπερισχύει ὅμως ματαιότητα, ἂν δὲν χαίρεται κανεὶς αὐτὸ γιὰ χάρη τοῦ ὁποίου τὸ μέσο ὑπάρχει: *διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσησθε· οὐχί ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;*

Δεύτερη ὑπενθύμιση, ὅτι τὰ φαινόμενα δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀπατοῦν: ὁ βιοπορισμὸς ἔχει δευτερεύουσα καὶ περιορισμένη χρησιμότητα, πρωταρχικὰ μηδενική. Δὲν διασφαλίζουν πράγματι αὐτὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν ὑγεία, ὅσο ἂν μοιάζουν νὰ τὸ κάνουν, ἀλλὰ Ἐκεῖνος ποὺ δημιουργεῖ τὰ πάντα καὶ μέσα τους τὸν ἄνθρωπο, μαζί του ἔχοντας μιὰ ἰδιαίτερη

σχέση — ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπεύρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά· οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; ... εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ, σήμερον ὄντα καὶ αὐριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῶ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

Ἡ ἔννοια τῆς μέριμνας εἶναι κρίσιμη. Μέριμνα σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν φροντίζει ἀπλὰ γιὰ τὴν υἰεΐα του, ἀλλὰ μὲ ἀγωνία, νοιώθοντας μεγάλη ἀνασφάλεια. Γι' αὐτὸ ὁ Λόγος δὲν ὑποδεικνύει μοιρολατρικὴ ἢ ὀποιαδήποτε ἐγκατάλειψη σὲ παθητικὲς καταστάσεις, ἀλλὰ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν βιοτικὴ ἰσχὺ νὰ εἶναι ἐλεύθερο ἀπὸ ἀγωνία, νὰ μὴ ζεῖ κανεὶς ὡς ἐὰν ἐξαρτᾶτο ἢ συντήρησὴ του ἀπὸ αὐτά, μὲ τὸν φόβο καὶ τὴν δειλία νὰ ἀναπτύσσονται ἀκόμη ὅταν δὲν λείπει κανένα ἀγαθό, στὸ ἀπλὸ ἐνδεχόμενο ἀντιζοότητος καὶ ἀπώλειας. Δὲν δικαιολογεῖται ἀγωνία, ἐπειδὴ ὁ μόνος ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ὑπαρξὴ στὸ σύνολό της γνωρίζει τί χρειάζονται τὰ πλάσματά Του, καὶ δὲν ἔχει λόγο νὰ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἰδίως. Ἄν ἀληθεύει ὅτι εἶναι ὁ πραγματικὸς πατέρας καθενός, τίποτα πιὸ βέβαιο ἀπὸ τὴν φροντίδα αὐτῆ: μὴ οὖν μεριμνήσητε λέγοντες, τί φάγωμεν ἢ τί πῖωμεν ἢ τί περιβαλώμεθα; ... οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρήζετε τούτων ἀπάντων.

Ἡ ζωὴ ὄλων ταυτίζεται μὲ τὰ λίγα λεπτά, ὅταν ὁ Πέτρος βιάδιζε πάνω στὰ κύματα, ὥσπου ἄρχισε νὰ τυφλώνεται γιὰ τὸν Λόγο καὶ νὰ βλέπει τὴν τρικυμία: ὑποχωρῶντας στὸ ἀσήμαντο κινδύνευε νὰ πνιγεῖ.³¹ Ἀντικειμενικὲς συνθηκὲς

³¹ Ματθ. 14.22–33

ἀντίξοες στὸν πιὸ ἀκραῖο βαθμὸ, μόνο ὁ ἑαυτὸς μπορεῖ νὰ τὶς μετατρέπει σὲ πραγματικὸ κίνδυνο.

Ὁ Λόγος ἀνασύρει καὶ διασώζει στὴν ἐπιφάνεια τοῦ Νοήματος, ἂν κάποιος θέλει νὰ ἀκούσει, ὅπου πιὰ δὲν χρειάζεται καν θάρρος, γιατί ὁ ἄνθρωπος γαληνεύει στὴν ἡσυχία, τὴν χαρὰ καὶ τὴν εἰρήνη ὅλων ὅσα ἐμπιστεύονται τὸν Λόγο: *ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα* [τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἐπιβίωση] *προστεθήσεται ὑμῖν. Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὐριον· ἡ γὰρ αὐριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς· ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.*

Ἡ ἐμπιστοσύνη στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Λόγος κατευθύνει καὶ ἐκπληρώνει τὴν δημιουργία, δὲν προϋποτίθεται γιὰ τὴν ἱκανοποίηση βιοτικῶν ἀναγκῶν: φροντίζει δίκαιους καὶ ἀδίκους, ἰσχύς καὶ ἀσθένεια δὲν τιμωροῦν οὔτε ἀνταμοίβουν τὶς πράξεις κανενός, εἶναι κι αὐτὰ χαρίσματα ὅπως ὅλα, καὶ μοιάζουν ἀδίκα μὲ ἀνθρώπινα μέτρα, ὅταν ὁ ἀθῶος πάσχει, ὁ ἔνοχος εὐημερεῖ, κλπ.

Ἡ ὑπόδειξη “ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν ... καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται,” σημαίνει νὰ ζητᾶτε τὸ σημαντικὸ, ἡ μεγάλη ἔνταση τῆς προσοχῆς δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀποσπᾶται, τὰ ὑπόλοιπα ἔχουν περιορισμένη ἀξία καὶ οὕτως ἢ ἄλλως καλύπτονται: *εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὄντες οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσω μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν.*³²

³² Ματθ. 7.11

Ἡ ὑπόδειξη “ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν” σημαίνει κύρια ἐπιθυμία σας νὰ εἶναι ἡ δικὴ Του, νὰ ἐμπιστεύεστε τὸ θέλημά Του, ἀκόμη ἂν εἶναι δυσάρεστο, καὶ νὰ θυμᾶστε ὅτι γνωρίζει καθένα προσωπικὰ καὶ τὸν φροντίζει περισσότερο ἀπ’ ὅσο φροντίζει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του. “Ὅλα χωρὶς ἐξαιρέση τὰ ἀγαθὰ ἐπιπροστίθενται, δὲν ἀνήκουν σὲ πρωταρχικὴ πραγματικότητα, καὶ ἀπὸ μόνον τους δὲν ἔχουν καμμιά ἀξία ἀπολύτως.

Ἡ κίνηση τῆς πίστεως δημιουργεῖ ἀκατάβλητο σπόρο ζωῆς, ὥσπου οἱ ἀπλὲς πεποιθήσεις καὶ ὄλοι οἱ φόβοι καὶ οἱ χαρὲς ὑποχωροῦν στὴν ζωντανὴ παρουσία τοῦ Λόγου. Γι’ αὐτὸ εἰδοποιεῖ κατηγορηματικὰ ὁ Ἀλώνιος, ὅτι “ἂν δὲν πεῖ κανεὶς βαθεῖα μέσα στὴν ψυχὴ του, ‘στὸν κόσμον ὑπάρχω μόνο ἐγὼ καὶ ὁ Θεός,’ δὲν θὰ βρεῖ ἡσυχία.” Ἡ ψεύτικη πραγματικότητα ἁδίκων φόβων καὶ ἀβάσιμων ἐλπίδων δὲν εἶναι οὔτε σπάνια οὔτε ἀνίσχυρη, ὅμως ἂν δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνον ὁ Θεὸς μὲ κάθε ἄνθρωπο προσωπικὰ καὶ ἀποκλειστικά, κανεὶς δὲν κινδυνεύει ἀπὸ τίποτα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, καὶ δὲν ἔχει νὰ ἐλπίζει σὲ τίποτα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἴδιο. “Ὅσα νομίζονται δεινὰ καὶ ὅσα ἀγαθὰ, συνεργάζονται γιὰ νὰ διαμορφώνεται ἡ ἐνότητα ἢ σύγκρουση καθενὸς μαζί Του.

Τὴν ἐμφάνιση μιᾶς ἀρρώστιας ἴσως μοιάζουν νὰ ἐξηγοῦν οἱ συγκυρίες. Ἡ πραγματικὴ αἰτία, σύμφωνα μὲ τὸν Ἀλώνιο, βρίσκεται στὴν δυνατότητα καὶ πραγματικότητα τῆς σχέσης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Παρομοίως ἡ ὑγεία, μιὰ θεραπεία, ὅποιαδήποτε ἀπόκτηση ἰσχύος δὲν ἀποκλείεται νὰ φανεῖ τυχαία, εἴτε ὀφειλόμενη σὲ τρίτους ἢ σὲ προσωπικὲς ἱκανότητες, ὅπως περνάει ἓνα κρῦωμα χωρὶς νὰ κάνω τίποτα, ὅπως ὅταν ὁ γιατρός μὲ θεραπεύει ἢ ὅταν νομίζω ὅτι κατόρθωσα κάτι μὲ τὴν ἐργασία. Καὶ αὐτῶν ἡ αἰτία βρισκε-

ται ἀποκλειστικὰ στὴν σχέση με τὸν Θεό, στὴν ἴδια πάλι ἀφορῶντας.

Ἐπομένως στὶς συμφορὲς δὲν ἔχει νόημα ἡ ἀγωνία γιὰ τὶς ἴδιες τὶς συμφορὲς. Τί ὑπάρχει πέρα ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ταλαιπωρίας, στὸ ὁποῖο συνήθως παραμένει κανεὶς στενοχωρούμενος; Μπορεῖ νὰ ἀναγνωριστεῖ κάποιον νόημα στὴν ἐμφάνιση μιᾶς ἀσθένειας καὶ ἀπώλειας, κάθε μορφῆς καὶ βαθμοῦ ἀντιξοότητας;

“Ἀσθένεια, Θεοῦ ἐπίσκεψη,” λένε ἀποφθεγματικὰ στὸ Ἅγιον Ὅρος, καὶ εἶναι ἀλήθεια, ὅχι ἐπειδὴ ὁ Θεὸς δὲν παραμένει διαρκῶς πρὸ κοντὰ σὲ καθένα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του ἢ γιὰτὶ δὲν ἔχει πλῆθος τρόπων φροντίδας καὶ ἐπίσκεψης, ἀλλὰ ἐπειδὴ στὸν πόνο ὑπάρχει ἀμεσότητα καὶ ἔνταση ἀντίστοιχη τῆς πρόσωπο με πρόσωπο Φανέρωσης, ἡ ὁποία συμβαίνει σπανιότερα καὶ σὲ πρὸ λίγου.

Μὲ τὸν πόνο σὰν νὰ σφίγγει τὸν ἄνθρωπο γιὰ νὰ τὸν σπυρνεύει — ἀποσπῶντας τὴν σκέψη του νὰ τὴν φέρει στὸν ἴδιο. Στὶς “Ἐμπειρίες ἑνὸς γιαιτροῦ στὸ Ἅγιον Ὅρος,” ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Πρωτάτον*, διαβάζω γιὰ ἕνα μοναχὸ ὁ ὁποῖος ἐξηγεῖ τὸν πόνο λέγοντας, “Γιὰ νὰ μοῦ στείλει ὁ Θεὸς τὴν ἀρρώστια σημαίνει ὅτι με θυμήθηκε καὶ ὅτι κάτι θέλει νὰ μοῦ πεῖ. Αὐτὸς ξέρεῖ. Κι Αὐτὸς ποῦ μοῦ τὴν ἔδωσε, Αὐτὸς καὶ θὰ μοῦ τὴν πάρει, ἂν καὶ ὅποτε Ἐκεῖνος τὸ θελήσει.” Ἄρκει νὰ καταλαβαίνω ὅτι ἐνδιαφέρεται γιὰ μένα καὶ με σκέφτεται προσωπικά. Μέσα ἀπὸ ὅλα ἀκούγεται ἕνα: ὁ ἴδιος εἶναι λέξη καὶ νόημα, τὰ ἄλλα περισσότερο εὐκαιρίες, ἀφορμὲς νὰ ἀνακοινῶναι τὸν ἑαυτό Του προσκαλῶντας. Τί σημασία θὰ εἶχε νὰ καταλάβω μία πρὸς μία τὶς ἀσθένειες, ἂν δὲν ὑπάρχει δυνατότητα θεραπείας; Θεραπεία ὅμως εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῆς ζωῆς μαζί Του, κι αὐτὴ δὲν μεθοδεύεται.

Ἄλλος μοναχὸς ἐξηγεῖ ὅτι “για τέσσερις λόγους δίνει ὁ Θεὸς τὶς ἀρρώστιες: για τὶς ἀμαρτίες τῶν γονέων μας, για τὶς ἀμαρτίες τὶς δικές μας, για νὰ ἀσκηθοῦμε στὴν ὑπομονὴ καὶ στὴν ταπεινώση, καὶ για ἓνα τέταρτο λόγο ποὺ μόνον Ἐκεῖνος γνωρίζει.” Στὸν μυστικὸ Λόγο ἰδρύεται ὑπομονή, ταπεινώση καὶ ὑπέρβαση τῶν ἀμαρτιῶν. Ὁ πόνος βοηθάει τὴν ψυχὴ νὰ χάσει τὴν ἐμπιστοσύνη της στὸν ἑαυτὸ της, ὥστε ἐλεύθερη ἀπὸ τὴν μικρότητα νὰ ἀποκτήσει θάρρος καὶ δύναμη ἐπίγνωσης. “Ὅλα διαμορφώνουν ἐκούσιο ‘χῶρο,’ ὅπου θεμελιώνεται ἐλεύθερη ἢ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἀρχὴ του — δὲν πρόκειται για μηχανικὴ διαδικασία. Κι ὅταν ὑποφέρει κανεὶς νομίζοντας ὅτι τὸν χτύπησε ἡ ‘μοῖρα’ ἢ τὸν ἀδίκησαν οἱ ἄλλοι, ὅ,τι συμβαίνει δὲν παύει νὰ ἐργάζεται κάποιο καλὸ. Ὅμως τὸ πιὸ ὀδυνηρὸ χρειάζεται συγκατάθεση, ἔστω χωρὶς ἐπίγνωση, ὅταν κάποιος ζήτησε μυστικά νὰ καταβάλλει τίμημα, νὰ ἀσκηθεῖ, για νὰ φθάσει σὲ μεγαλύτερη σχέση καὶ οικειότητα μαζί Του. Ἡ παρατήρηση τοῦ Ρίλκε, πὼς ἡ ὁμορφιὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ τρομεροῦ, ἔχει ἐγκυρότητα θεολογικοῦ δόγματος.

Διεγείροντας τρόμο στὸν βαθμὸ τῆς ἐξόντωσης ἡ θεία δύναμη εἶναι ἡ ὁμορφιὰ ποὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντέξει, ὅπως προειδοποιεῖ ὁ Ἰδιος, ὅτι “οὐ μὴ ἴδῃ ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται”,³³ εἶναι ἡ ὁμορφιά, τὴν ἀρχὴ τῆς ὁποίας, ὅταν ἀκόμα δὲν γεννάει τρόμο, μερικὲς ψυχὲς τὴν ἐρωτεύονται σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε για νὰ πλησιάσουν, μεταθέτοντας τὰ ὄρια τοῦ τρομεροῦ νὰ τὴν ἀπολαύσουν ὅσο γίνεται μεγαλύτερη, ἀφήνονται στὰ χέρια Του νὰ ἀσκηθοῦν

³³ Ἐξ. 33.20

καὶ νὰ πάρουν δύναμη. Γι' αὐτὸ ἡ ἀπογοήτευση, ἡ ἀπελπί-
σῖα, ἡ ἀπόγνωση, ὄχι μόνο δὲν ἐπιβάλλονται ἀλλὰ οὔτε καὶ
δὲν δικαιολογοῦνται, ἂν κάποιος ζεῖ στὴν πραγματικότητα
καὶ ὄχι μὲ φαντάσματα.

Στὸν δρόμο αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀντίπαλο τὴν κοινωνία
σχεδὸν στὸ σύνολό της, γιὰτι καὶ ὅσοι δὲν ὁμολογοῦν ἀντί-
θεση στὸν Χριστό, ἐλάχιστα σέβονται τὴν πίστη τους οἱ πε-
ρισσότεροι, ὁπότε ἤδη σὲ μικρὴ ἡλικία διαποτίζεται κανεὶς
ἀπὸ τὶς πραγματικὲς τους ἀξίες, ὅποιες ἀντιμετωπίζει καὶ ὁ
πρωταγωνιστὴς τῆς Ἄγριας Φύσης, γνωστὲς καὶ πάγκοι-
νες, τὸν πλουτισμό, τὴν φήμη, τὴν 'ἐπιτυχία,' ὀλόκληρη
τὴν βούληση γιὰ δύναμη καὶ παράδοση στὸ ἐφήμερο. Μέσα
ἀπὸ τὴν ἀναξιότητα τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οἰκογένειας ἡ
Πατρικὴ στοργὴ μπεῖ καθένα στὸν δικό του σκοτεινὸ ἑαυτό,
διδάσκοντας ἔτσι γιὰ τὸν μόνο ἀληθινὸ κίνδυνο τῆς ὑπαρξῆς,
φέροντας στὸ εὐνοϊκώτερο δυνατὸ σημεῖο ἀπ' ὅπου θὰ μπο-
ροῦσε νὰ ἀρχίσει ἀπομάκρυνση τῶν φαντασμάτων καὶ ἐπι-
στροφή στὴν πραγματικότητα.

Ἀνακρίνοντας τὴν ἁμαρτία

Στόν π. Γεώργιο Μεταλληνό

*Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ,*³⁴ στὴν ἀντίθετη περίπτωση τὴν ψυχὴ διαβρώνει συγκρητιστικὴ σύγχυση. Τήρηση τῆς ἐντολῆς ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ λόγου της — γιατί ζημιώνει τὸν ἄνθρωπο ἢ ἀθέτησέ της, ποῦ βρίσκεται ἡ οὐσία τῆς ἁμαρτίας; — κάνει τὴν ξένη πίστη νὰ προκαλεῖ μύχιο τρόμο, ἀποδεικνύοντας τὴν ὑπακοὴ χειρότερη ἀπὸ τὴν παράβαση, ἐφόσον ὁ σχετικισμὸς τοῦλάχιστον ἐμποδίζει τὴν μισαλλοδοξία.

Προβάλλεται συχνὰ ὡς ἰδανικὸ τὸ καντηλάκι εὐσέβειας ἀδιάφορης γιὰ ὀρισμούς. Ὅμως τὸ ἴδιο ἀπλοϊκὰ ἀφοσιώνονται στὰ οἰκεῖα ἔθιμα οἱ λαοὶ ὄλων τῶν θρησκειῶν, ἀπὸ μόνη της ἢ ‘καλοκαρδία’ τῆς ἀνεξέταστης εὐσέβειας θὰ ἄφηνε τὸν πλανήτη ἄδειο ἀπὸ θρησκείες. Τὸ ἴδιο τὸ καντηλάκι τῆς ἀπλοϊκότητος θὰ ἔσβηνε χωρὶς νὰ ἔχει ἀνάψει ἄλλη φλόγα στὴν θέση του, καὶ παντοῦ θὰ βασιλευαν ἢ ἐρημιὰ καὶ τὸ ἀδιέξοδο. Ὁ χριστιανισμὸς ἀποδέχεται τὴν πιὸ ἀφελῆ θρη-

³⁴ ὙΕξ. 20.3

σκευτικότητα, μόνο ὡς ἐνδιάμεση προσωρινή καὶ κατώτερη κατάσταση, τὸ Εὐαγγέλιο δὲν ἐπιζητεῖ καὶ δὲν ὑπόσχεται συντήρηση ἐθίμων, ἀλλὰ γνώση καὶ συνείδηση: *θὰ μάθετε τὴν ἀλήθεια, καὶ ἡ ἀλήθεια θὰ σᾶς ἐλευθερώσει.*³⁵

Στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία ἡ ἐξομολόγηση συνέβαλλε στὴν προσωπικὴ ἐνότητα, ὅπως σὲ κάθε φιλία, στὸν βαθμὸ πού εἶναι γνήσια, ὁ ἄλλος σημαίνει κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ τὸ καλὸ του. Ἔτσι ὁ Ἀπόστολος συμβουλεύει, *ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰς ἁμαρτίας καὶ εὐχέσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε.*³⁶ Ἄν ἡ φιλία τείνει νὰ ὑποχωρεῖ, μὲ τοὺς ‘πιστοὺς’ νὰ σχηματίζουν ἀπρόσωπες οὐρὲς γιὰ τὸ μαγικὸ σιρόπι τῆς σωτηρίας ἢ νὰ ἐμφανίζονται αἴφνης στὸν ἐξομολόγο, ὅπου ὑφίστανται ἀνάκριση ἐξευτελιστικῆς κάποτε ἀνοησίας, ἐπόμενο νὰ κυριαρχεῖ νοσηρότητα, ἔκφραση τῆς ὁποίας καὶ ἡ ἀνώφελη συμμόρφωση μὲ τὶς ἐντολές. Τότε ἡ ἀνοιχτότητα τῆς καρδιάς πού θεμελιώνει τὴν μύηση στὴν σημασία, ἀντικαθίσταται ἀπὸ ‘ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν’ ἂν μὴ τι ἄλλο ἀχρείαστη, ἀφοῦ ὁ Θεὸς οὕτως ἢ ἄλλως συγχωρεῖ. Καὶ δὲν εἶναι μόνο ἡ συγγνώμη Του θαυμαστή, λείπει ὁ Χρυσόστομος, ἀλλὰ καὶ ὅτι δὲν φανερώνει τὶς ἁμαρτίες, δὲν ζητάει τὴν ἐξομολόγησή τους παρὰ μόνο στὸν Ἴδιο: *οὐ τοῦτο δὲ μόνον ἐστὶ τὸ θαυμαστόν, ὅτι ἀφήσιν ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα, ἀλλ’ ὅτι αὐτὰ οὐδὲ ἐκκαλύπτει, οὐδὲ ποιεῖ φανερά καὶ δῆλα, οὐδὲ ἀναγκάζει παρελθόντας εἰς*

³⁵ Ἰω. 8.32

³⁶ Ἰάκ. 5.16

μέσον ἐξαιρεῖν τὰ πεπλημμελημένα, ἀλλ' αὐτῷ μόνῳ ἀπολογήσασθαι κελεύει καὶ πρὸς αὐτὸν ἐξομολογήσασθαι.³⁷

Γνήσια καὶ μεγάλη οικειότητα μὲ ὅποιονδήποτε, ἀρχικὰ μπορεῖ νὰ γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς φιλία μαζί του, γιὰ νὰ ἀποκαλυφθεῖ σὲ ἀνύποπτο χρόνο ἄμεση σχέση μὲ τὸν Θεό. Τὸ Μυστήριον τῆς Ἐξομολόγησης ὠφελεῖ στὸν βαθμὸ πού ὑπηρετεῖ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ὁδὸ, ὁπότε ἡ συγγνώμη δὲν περιορίζεται στὴν ἀπλὴ ἀνοχὴ τοῦ κακοῦ, ἐνισχύει ζωντανὴ ἀγαθὴ ἐνότητα ὑπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς ἀκεραιότητος. Ἔτσι καταλαβαίνει τὴν συγγνώμη ὁ γέροντας Παΐσιος, ὅταν περιγράφει τὴν νοοτροπία τοῦ προσευχόμενου μὲ τὰ λόγια “Σὲ παρακαλῶ, φώτισέ με νὰ καταλάβω τί πρέπει νὰ κάνω γιὰ νὰ ξεπεράσω τὴν ἀδυναμία μου,” ἐξηγῶντας ὅτι “ἀπὸ τὴν στιγμὴ πού θὰ παραδεχθεῖς ὅτι ἔχεις ὑπερηφάνεια καὶ γι' αὐτὸ δὲν ὑποχωρεῖ ἡ συγκεκριμένη ἀδυναμία, θὰ σὲ πληροφορήσει ὁ Θεὸς καὶ ἀπὸ ποῦ ξεκινάει, γιὰ νὰ ἀγωνισθεῖς νὰ κόψεις τὰ αἶτια”.³⁸ Δὲν εἶναι συγγνώμη νὰ πάρεις βεβαίωσιν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν σοῦ ‘κρατᾷ κακία’ καὶ δὲν θὰ σὲ τιμωρήσει, ἀλλὰ νὰ ἀρχίσεις νὰ συνεργάζεσαι μαζί Του, βοηθῶντας τὸν ἑαυτὸ σου νὰ ξεφορτώνεται ἀρρώστιες, κι ἕνας βαθμὸς τῆς συνεργασίας αὐτῆς θεμελιακὸς ἐκφράζεται καὶ πραγματοποιεῖται στὶς προσωπικὲς σχέσεις μὲ τοὺς ἄλλους. Οἱ εἰδοποιήσεις περὶ ‘ἀφέσεως’ καὶ ‘κρατήσεως’ ἁμαρτιῶν,³⁹ δείχνουν τὴν ἐξάρτηση τοῦ ἐπέκεινα βίου ἀπὸ τὴν ζωὴ τῆς ἱστορικῆς κοινότητος ὡς κοινότητος, ὄχι ὡς ἀπρόσωπης

³⁷ Πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι, PG 49, 237

³⁸ Παΐσιου, *Περὶ προσευχῆς*, Θεσ/νίκη 2012, σ. 38.

³⁹ Βλ. Ματ. 18.18 καὶ Ἰω. 20.23

ὀργάνωσης. Δικανικοῦ τύπου ‘ἀθώωση’ ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ἢ διὰ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ ἱερέως καλλιεργεῖ ἀπόσταση παρὰ οἰκειότητα, μὲ τὸν Θεὸ νὰ παραμένει δικαστής, ἔστω ἂν δὲν καταδικάζει.

Σὲ ἀναζήτηση τῆς ἀπλούστερης δυνατῆς ἀρχῆς, ἀφήνοντας πρὸς τὸ παρὸν ἀπροσδιόριστες τὶς διάφορες προτροπές καὶ ὑποδείξεις, ἀκόμα καὶ τὶς λεγόμενες ‘δέκα ἐντολές,’ μπορεῖ κανεὶς νὰ σκεφτεῖ τὸ πιὸ κύριο, ὅπως ἐμφανίζεται στὴν διπλὴ ἐντολὴ πηγῆ κάθε ἄλλης προειδοποίησης (*ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος κρέμαται καὶ οἱ προφηταί...⁴⁰*), στὴν *μεγάλῃ καὶ πρώτῃ ἐντολῇ, ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου, καὶ στὴν δμοιότητι, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.⁴¹*

Ἡ μία ἐντολὴ δὲν νοεῖται χωρὶς τὴν ἄλλη, ἡ δὲ ἐνότητα ἐντείνει τὸ παράδοξο: ἀγάπη γιὰ τὸν Θεὸ μέχρι ὑπερβολῆς, χωρὶς νὰ ἀποκλείει ἀλλὰ καὶ ἐπιζητῶντας ἀγάπη γιὰ τὸν ἑαυτὸ καὶ γιὰ τὸν πλησίον ὡς ἄλλο ἑαυτό. Στὴν ἀπουσία τῆς ὑπερβολῆς καὶ ἡ σχέση μὲ τὸν ἑαυτὸ τραυματίζεται, συγκαλύπτοντας, στὴν καλύτερη περίπτωση, καὶ μόνο ὡς ἓνα βαθμὸ ἢ προσωρινὰ ἀνακουφίζοντας τὴν ἀπόγνωση. Ἡ ἔμφαση στὴν ὑπερβολὴ εἰδοποιεῖ ὅτι ἐνώνεται μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡ ὀλόκληρη ὑπαρξῆ — ἐπιθυμία, συναίσθημα, συλλογισμός... — καὶ μαζὶ ἡ δύναμή της. Περιορισμένη ἀγάπη δὲν ἀρκεῖ, ἐπειδὴ δὲν χρειάζεται νόημα μόνο ἓνα μέρος ἢ μόνο ἓνας ‘καιρός.’ Στὴν ἐνότητα αὕτῃ γεννιέται ἀγάπη γιὰ τὸν

⁴⁰ Ματ. 22.40

⁴¹ Ματ. 22.37–39

ἑαυτό, καὶ μέσα τῆς ἀγάπῃ γιὰ τὸν συνάνθρωπο ὡς ἄλλο ἑαυτό καὶ ἀδελφό, συναντῶντας στὸν Θεὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ ὁμοίως στὸν ἄνθρωπο τὸν Θεό. Ὅμως ἡ ἐνότητα αὐτὴ εἶναι ὁ Χριστός, ἡ δικὴ Του παρουσία κάνει ἀξιαγάπητο τὸν ἑαυτό καὶ τὸν διπλανό. Ἐπομένως ὅτιδήποτε ἀπέχει ἀπὸ τὴν παρουσία Του στερεῖται ἀξίας: πέρα ἀπὸ τὶς ἰδιαίτερες μορφές τῆς κάθε ἁμαρτία ἔχει οὐσία τῆς τὴν ἀφομοίωση στὸ ἀσήμαντο.

Μὲ πολλοὺς τρόπους σὲ διάφορους βαθμοὺς ἀναπτύσσεται ἀπαξία, ἀκόμη καὶ εἰρωνικά, ἐφόσον διαβρώνει ἐνῶ ἄλλα κριτήρια μπορεῖ νὰ πείθουν τὸν ἄνθρωπο ὅτι γίνεται σπουδαῖος, ἡ κοινωνικὴ ἀναγνώριση, πλοῦτος, ‘ἐπιτεύγματα...’ Ὅσο ἡ ψυχὴ ἐνοποιεῖται στὸν Λόγο, τόσο καταλαβαίνει τὴν ἀξία τῆς στὴν ἀπλὴ ἐνότητα μαζί Του, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅλες τὶς βιοτικὲς συνθῆκες. Ἀπὸ ἐδῶ προέρχονται τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζεται τὸ περιεχόμενο τῆς ἁμαρτίας καὶ τῶν ἐντολῶν.

Στὴν ἀπαγόρευση τῆς κλοπῆς, γιὰ παράδειγμα, δὲν προστατεύεται ἡ ἰδιοκτησία, ἀλλὰ ἀποτρέπεται ὁ κλέφτης ἀπὸ τὸ ἀσήμαντο, νὰ μὴν ἔχει τὴν ἐμπιστοσύνη του στὸ χρῆμα, ἀλλὰ σὲ Ἐκεῖνον ποὺ ὀρίζει καὶ τὸν ἀριθμὸ στὶς τρίχες τῆς κεφαλῆς καθενός. Ἐπομένως στὴν ἴδια πράξη συνεργάζονται δύο ἀξιολογικοὶ βαθμοί. Ἡ κλοπὴ στερεῖται σημασίας σὲ σχέση μὲ τὴν ἀκτημοσύνη, ἀλλὰ ὄχι σὲ σχέση μὲ τὸν βιασμό, ὅποτε ἡ διαστροφή ἔχει μεγαλώσει. Μὲ τὰ κριτήρια αὐτὰ καταλαβαίνει κανεὶς σὲ κάθε ἐντολὴ μιὰ εὐκαιρία γιὰ ἀπομάκρυνση καὶ προφύλαξη ἀπὸ τὸ ἀσήμαντο. Ταυτόχρονα παρουσιάζεται πλῆθος πράξεων καὶ σχέσεων ποὺ δὲν ἀναφέρονται στὴν Βίβλο ὑπὸ τοὺς ὅρους ἐντολῆς καὶ παράβασης, ἔχουν ὅμως τὸ ἴδιο βᾶρος, γιὰτι

ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι νὰ παραδίδει κανεὶς τὸν ἑαυτό του στὸ ἀσήμαντο.

Ἀκόμη καὶ θεωρούμενες ὡς ‘καλές’ πράξεις, φιλανθρωπικὰ ἔργα, ὅπου πολλοὶ ἀναγνωρίζουν κύριο ἢ ἀναγκαῖο σκοπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἐνδέχεται νὰ ματαιώνονται, ὅπως συμβαίνει χαρακτηριστικὰ στὸν καθολικισμό, ὁ ὁποῖος φημίζεται γιὰ τὸ φιλανθρωπικό του ἔργο, ὅσο γιὰ τὴν ἀποξένωση ἀπὸ τὴν ζωντανὴ προσωπικὴ ἐμπειρία τῆς Ἀρχῆς. Ἐνδέχεται νὰ δίνει κάποιος πολλὰ στοὺς ἀσθενεῖς καὶ τὸν ἴδιο τὸν χρόνο καὶ τὸν κόπο του, χωρὶς νὰ συμπάσχει οὔτε ἐλάχιστα, μόνον ἐπιδιώκοντας τὴν θεία εὐνοια ἢ ἐπιδεικνύοντας, ἔστω καθαρὰ στὸν ἑαυτό του, τὴν ‘καλωσύνη’ του, ἢ προστατεύοντας τὴν συνείδησή του ἀπὸ ἐνοχές, ἀκόμη καὶ ἐπιζητῶντας μὲ τὴν φιλανθρωπία νὰ ἀγοράσει μιὰ ἐξουσία ἐπάνω στοὺς ἀνθρώπους. Ὅμως ἡ εὐεργεσία καθεαυτὴν δὲν ἐνδιαφέρει τὸν Θεὸ οὔτε ἐλάχιστα. Δικὰ Του εἶναι ὅλα, ὁ ἴδιος δίνει ὅ,τι δίνουμε καὶ στερεῖ ὅ,τι δὲν δίνουμε, καὶ δὲν τοῦ λείπουν οἱ δυνάμεις καὶ οἱ τρόποι γιὰ νὰ δώσει ἢ νὰ στερήσει ὅτιδήποτε. Ἄν ἡ φιλανθρωπία δὲν εἶναι ἀνάβλυση καὶ περίσσεια τῆς ἐνότητος μὲ τὴν Ἀρχὴ μας, ἀσχέτως πόσο εὐεργετοῦνται οἱ ἄλλοι, γιὰ μᾶς ἔχει τὸ βᾶρος ἁμαρτίας.

Ὁ κίνδυνος ὑποκριτικῆς φιλανθρωπίας συναντᾶει τὸν κίνδυνο ὑποκριτικῆς γνώσης σὲ μιὰ διαίρεση τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ λεγόμενοι ‘θεωρητικοὶ’ τείνουν νὰ ὑποπτεύονται τὸν πρακτικὸ βίον ὡς τρόπο ὑποκρισίας, οὐσιώδους ἀγνοίας καὶ τυποκρατίας, οἱ ‘πρακτικοὶ’ ἀντιστοίχως ἀναγνωρίζουν στὸν θεωρητικὸ βίον τάση γιὰ ἀναλγησία, ἐπίσης ὑποκρισία, γνώση ἀνενεργῆ καὶ μάταιη. Ἐπέκεινα τῶν ἄκρων ἡ διαμάχη συμβαίνει σχεδὸν ὡς ἀπλή προτίμηση, ὁ ‘ἀντίπαλος’ τρόπος ἀντιμετωπίζεται θετικά, χωρὶς νὰ παύουν ὅμως νὰ θαυμά-

ζουν τὸν χριστιανὸ περισσότερο ἢ κυριώτερα ὡς φιλάνθρωπο οἱ πρακτικοί, ὡς μύστη οἱ θεωρητικοί.

Ἡ ἀντιπαράθεση, ἀξιολόγηση καὶ ἱεράρχηση τῶν δύο ἐξαπατᾶ. Εἶναι δυνατὸ νὰ ὑψωθεῖ στὴν θεία θεωρία ὁ μικρό-ψυχος καὶ σκληρόκαρδος; Εἶναι δυνατὸ νὰ προσφέρεται στοὺς ἄλλους γνήσια ὁ τυφλὸς στὴν ψυχὴ καὶ ξένος γιὰ τὸν Θεό; Οἱ δύο τρόποι τελειοποιοῦνται μαζί, χωρὶς νὰ εἶναι κανενὸς αἰτία ὁ ἄλλος. Στὴν γνησιότητα τῆς θεωρίας ὀλόκληρη ἢ πράξις ἔχει ἐν δυνάμει συντελεστεῖ, ἀκόμη κι ἂν βρῖσκεται κανεὶς ὀλομόναχος σὲ μιὰ ὀπὴ τῆς γῆς, καὶ ἀντιστοίχως, ἂν ἡ πράξις εἶναι γνήσια, ὁ ἄνθρωπος ἤδη βρῖσκεται ἐν δυνάμει ἀπέναντι τοῦ προσώπου Του. Ἡ ψυχὴ δὲν κομματιάζεται, ὑπάρχει ὀλόκληρη σὲ κάθε κίνησή της ὑπὸ διάφορες ὄψεις, τὸ ἐκάστοτε ἐνεργεῖα προϋποθέτει ὀλόκληρη τὴν δύναμη ὡς ἐὰν εἶχε ἐνεργοποιηθεῖ. Ἐπομένως, ὅταν ἡ Ἐκκλησία κινδυνεύει ἀπὸ σκληρότητα, ἔχει μειωθεῖ ἐπίσης ὁ βαθμὸς τῆς ἄμεσης προσωπικῆς θείας γνώσης, κι ὅταν διαπιστώνεται μειονέκτημα στὴν γνώση, ἔχουν ἐπίσης διαφθαρεῖ ἡ ποιότητα καὶ οἱ τρόποι τῆς φιλάνθρωπίας.

Καὶ ὁ πιὸ προσωπικὸς ἔλεγχος τῆς συνειδήσεως ἀχρηστεύεται, ἂν ὀφείλεται σὲ αἰσθήματα νομικοῦ τύπου παράβασης, ὀπότε ἡ προσοχὴ ἐξαντλεῖται στὴν ἐξωτερικότητα καὶ τὸ ἀσήμαντο, ἐπιχειρῶντας αὐτοδικαίωση. Προοπτικὴ βελτίωσης ἀνοίγεται στὴν συναίσθηση ὅτι μειώθηκε ἡ ζωντανὴ ἐνότητα, ὅχι ἐπειδὴ παραβιάστηκαν διατάξεις. Δὲν νοεῖται ἁμαρτία ἄλλη ἀπὸ τὴν ὑποχώρηση στὸ ἀσήμαντο, οὔτε ἄλλη μετάνοια ἀπὸ τὴν εἴσοδο στὴν σημασία, τὸ μέγα-λωμα τοῦ Θεοῦ στὴν ψυχὴ.

Ὅταν τὰ βιώματα ἐνοχῆς ὀδηγοῦν ἀκόμη καὶ σὲ ἀπελπισία, ἡ ἀσέβεια τείνει νὰ ἐδραιωθεῖ, γιὰτὶ ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ

συγγνώμη — ἀσυγχώρητες ἁμαρτίες δὲν ἔχουν συμβεῖ.⁴² Χρειάζεται ἐπίγνωση τῆς εὐεργεσίας, ὅπου θεμελιώνεται τὸ Μυστήριον τῆς Ἐξομολόγησης. Ὅχι λησμονῶντας τὴν ἁμαρτία, ἀλλὰ ἐπιστρέφοντας σὲ Αὐτὸν ποῦ βρίσκεται πολὺ μακριὰ της, ἐκεῖ προσκαλῶντας.

Ἡ ἀντίληψη στὴν ἁμαρτία παράβασης ποῦ τιμωρεῖται μέσα ἀπὸ τὴν θεία ὀργή ἢ γίνεται ἀνεκτὴ μέσα ἀπὸ τὴν θεία μακροθυμία, ἐτοιμάζει τρόμο γιὰ τὸ ὑποτιθέμενο παράπτωμα, ἐπιδιώκοντας τὴν πῶ ἀπόλυτη ἀναμαρτησία, τείνοντας στὴν αὐτοδικαίωση ἢ κατασκευὴ ἄψογου ἑαυτοῦ. Ἀντὶ ζητήσεως ἐπαφῆς καὶ οἰκειότητος, ἀπ' ὅπου ζωογόνος συγγνώμη γιὰ τὸν ἑαυτὸ καὶ τοὺς ἄλλους, συνεργασία καὶ πραγματικὴ παιδεία, ὁ αὐτοδικαιούμενος, στὴν ἰδανικὴ περίπτωση, κατασκευάζει τὴν προσωπικότητά του ὡς καθεαυτὴν ἀσήμαντὴ ἔκφανση γενικοῦ προστύπου. Ὅμως ἡ ἰδανικὴ περίπτωση παραμένει πάντα ἀνέφικτη, δὲν εἶναι δυνατὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο νὰ προγραμματίζεται πλήρως, ὥστε ὁ αὐτοδικαιούμενος θὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ καταλήξει στὴν ὑποκρισία ἢ στὴν πλήρη ψυχικὴ κατάρρευση εἴτε στὴν ἀπιστία καὶ ἀσύστολη παραβατικότητα. Ἔτσι, ὅ,τι ἄρχισε σχεδὸν σὰν ἀξιόπαινη ἀπόπειρα εὐσέβειας, καταντᾷ πνευματικὴ ἐξόντωση.

⁴² Ἡ βλασφημία τοῦ Πνεύματος δὲν εἶναι μιὰ ἁμαρτία μεταξὺ τῶν ὑπολοίπων, ἀλλὰ ἡ ἀμετανόητὴ ὀριστικὴ ἀφομοίωση στὸ ἀσήμαντο. Εἶναι ἀσυγχώρητὴ ὄχι ἐπειδὴ ὁ Θεὸς δὲν τὴν συγχωρεῖ (τότε ἀπλῶς δὲν θὰ συνέβαινε), ἀλλὰ ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποδέχεται τὴν συγγνώμη, περιφρονῶντας τὴν θεία ἐπίγνωση καὶ ἀπωθῶντας τὴν συνεννόησιν καὶ συνεργασίαν μαζί Του.

Παρθενία

Στὸν Γιώργο Κόρδη

ΣΤΟ 25ο κεφάλαιο τοῦ Ματθαίου ἡ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν παρομοιάζεται μὲ δέκα ἐρωτευμένες κόρες τὸν καιρὸ τῆς συνάντησης μὲ τὸν Νυμφίο. Διάφορες ἐξηγήσεις, ἀκόμη καὶ τῆς βυζαντινῆς περιόδου, ἰσχυρίζονται πὼς ἡ παραβολὴ σημαίνει ‘τὰ ἐξῆς,’ ὡς ἐὰν ματαίως δὲν εἰπώθηκαν κατ’ εὐθείαν ὅσα ὁ ἐρμηνευτῆς εἰσηγεῖται. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ἀνάγνωσης παραπλανᾷ.

Ἡ ἐξήγηση χρειάζεται νὰ συνυπολογίζει τὴν δύναμη τῆς ἴδιας τῆς μορφῆς, τὴν δική της συμμετοχὴ στὸ νόημα, ποιά ἐπίδραση ἔχει στὴν σκέψη ἡ παραβολικότητα ὡς τέτοια, γιὰ ποῖο λόγο δὲν εἰπώθηκαν κατ’ εὐθείαν ὅσα ‘θέλει νὰ πεῖ’ τὸ κείμενο, δηλαδή, τί προσθέτει στὰ λεγόμενα καὶ μὲ ποιούς τρόπους τὰ ἐπηρεάζει καὶ ἐν γένει σχετίζεται μαζί τους τὸ ἴδιο τὸ γεγονός ὅτι διατυπώθηκαν ὑπὸ τὴν μορφὴ παραβολῆς.

Τὸ πρῶτο ποῦ εἰσφέρει ἡ παραβολὴ τῶν δέκα παρθένων, εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς, δέκα παρθένους. Ὁ ἀριθμὸς ὑποβάλλει πληρότητα πλήθους. Ἄν οἱ κόρες ἦσαν δύο, θὰ προέκυπτε ἡ σημασία ἠθικοῦ διλήμματος καὶ κατ’ ἀρχὴν ἀντιπαλότητας

ἡ συζυγίας, ἐνῶ ἡ δεκάδα δημιουργεῖ τὴν παρουσία τοῦ πλήθους ὡς τέτοιου ἀντὶ συγκεκριμένων προσώπων, μεταξύ τους σχέσεων, κλπ, χάρις στὴν ἀφηρημένη συνύπαρξη καὶ πέρα της ἀναδεικνύοντας τὴν ἴδια τὴν παρθενία.⁴³

Ἡ παραβολὴ ἐγκαθιστᾷ ἐν δυνάμει τὴν Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν λίγο πρὶ ἔξω ἀπὸ τὶς οἰκίες, μὲ τὰ κορίτσια νὰ ἔχουν προετοιμαστῆ νὰ συναντήσουν τὸν ἀγαπημένο, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀρνήθησαν κάθε ἄλλη δυνατότητα ἀπόλυτης καὶ ἀποκλειστικῆς ἐρωτικῆς σχέσης, ὁπότε ἀνάβουν τὶς λαμπάδες, ἀφήνουν τὸ σπίτι τους καὶ παραδίδονται στὴν προσμονὴ τῆς πλέον ὀλοκληρωμένης καὶ μόνιμης ἐπαφῆς μαζί Του. Λαμπάδες στὸ κείμενο εἶναι οἱ λυχνίες, τὰ καντήλια ποὺ καῖνε λάδι.

Ἦδη στὴν ἀρχικὴ φράση, μέσα σὲ ἐλάχιστες λέξεις, χάρις ἀκριβῶς στὸ γεγονός ὅτι ἐπελέγη παραβολικότης ἀντὶ πραγματείας, ἡ ὁποία, σύμφωνα μὲ ὅσα ἔχουμε δεῖ, θὰ χρειαζόταν πολὺ περισσότερο χρόνο (ἂν μὴ τι ἄλλο) γιὰ νὰ μεταδώσει ἔστω μόνον τὸ 'περιεχόμενο' τῆς ἔναρξης τῆς παραβολῆς, ἔχει εἰσαχθεῖ στὴν συνείδηση ἡ σημασία μὲ τὴν ὀρμὴ ποὺ ἔχει ὁ σπόρος ὅταν πέφτει στὴν γῆ:

Τότε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένους, αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν τοῦ νυμφίου.

⁴³ Ἡ Παρθένος Μαρία ἡ ἀκόμη πρὶ χαρακτηριστικὰ ἡ Παναγία, μὲ μόνον τὸν ἐνικὸ στρέφει τὴν προσοχὴ στὸ πρόσωπο μᾶλλον παρὰ στὴν ιδιότητα, δὲν σκεφτόμαστε τὴν ἀγιότητα κυρίως, ἀλλὰ τὴν ἴδια, μολονότι ἡ ιδιότητά της εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι περιγράφεται στὸ ὄνομα, ποὺ δὲν εἶναι κἀν κύριο ὄνομα ἀλλὰ ἐπίθετο.

Ἡ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν ἔχει ὑποδειχθεῖ ὡς συμβαῖνον τοῦ ἐδῶ βίου, ὄχι κατάσταση μακρινή ἀφηρημένου παράδεισου, ἀλλὰ στοὺς οὐρανοὺς τῆς ἐρωτευμένης ὑπαρξῆς, ὅταν ἐγκαταλείπει κανεὶς τὴν οἰκία του, κάθε κοσμικὴ σχέση ὅποιαδήποτε καὶ τὴν στοιχειώδη ἀσφάλειά του, ὅλες τὶς ἐξαρτήσεις καὶ ὄλους τοὺς δεσμούς, ἀδημονῶντας γιὰ τὴν πληρότητα τῆς πιὸ ζωντανῆς ἱερῆς προσωπικῆς σχέσης. Ἄλλες δώδεκα φράσεις θὰ χρειαστοῦν γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ παραβολὴ ἐξηγῶντας τὴν ἀποτυχία καὶ ἀποξένωση, ἀναδεικνύοντας ἔμμεσα τὴν ἀγαθὴ περίπτωση.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ νόημα ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν οἱ λαμπάδες, ἂν εἶναι ‘ἀλληγορικὸ’ κλπ, ἡ παραβολὴ παρουσιάζει τὴν Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν νὰ συμβαίνει στὸ σκοτάδι. Κι ἂν οἱ λαμπάδες δὲν ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ βεβαιωθεῖ ὁ χρόνος, ὑπάρχει ἡ πληροφορία πὼς οἱ κόρες ἀποκοιμήθηκαν, καὶ πιὰ τελείως ἀναμφίβολα ἡ δῆλωση ὅτι τὰ μεσάνυχτα ἀκούστηκε κραυγὴ — *μέσης δὲ νυκτός κραυγὴ γέγονεν, Ἰδοὺ ὁ νυμφίος...*

Ἡ σημασία τοῦ παράδεισου κατακλύζεται ἀπὸ τὴν Συνάντηση, κι ἂν ὑπάρχει ἀντικειμενικὸς χῶρος, ἀρχικὰ τοῦλάχιστον, πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδο στὸν Νυμφῶνα, παραμένει βυθισμένος στὸ σκοτάδι, χωρὶς καμμία ἀπολύτως συμμετοχὴ στὰ δρώμενα. Ὁ κόσμος καὶ ὅλα τὰ πλάσματα ἀφανίζονται τὴν ὥρα τῆς εἰσόδου στὴν Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, ὅταν ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος ἔρχεται στὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ.

Τὸ σκοτάδι ἐξηγεῖ τὴν ἀφάνεια, δηλαδὴ ὅτι συνεχίζουν νὰ ὑπάρχουν ὅλα, ὅμως δὲν συμμετέχουν μὲ κανένα τρόπο σὲ κανένα βαθμὸ — *ἀκριβῶς* σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχαν. Ἐπομένως ἀντιστρέφεται ἡ τωρινὴ συνθήκη, ὅπου, ἐνῶ στὴν

πραγματικότητα δὲν συμβαίνει ἄλλο ἀπὸ τὴν προσωπικὴ καθενὸς σχέση μαζὶ Του, τὰ ὄντα δὲν παύουν νὰ φαίνονται διεκδικῶντας μιὰ δική τους σημασία, συχνὰ καὶ ἀποκλειστική: ὅ,τι ἀναπτύσσεται τώρα μυστικὰ καὶ ἔμμεσα, τὴν ὥρα τῆς Συνάντησης ἀναδύεται καὶ ἐξαντλεῖ τὴν δύναμη τῆς προσοχῆς.

Ἀπὸ μόνη της ἡ παρθενία δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ συμβεῖ γάμος, χρειάζεται ἐπίσης φρονιμάδα, ἀρετὴ ἄλλης τάξης — δὲν περιέχεται στὴν παρθενία, δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν παρθενία, δὲν εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ὑπάρχει παρθενία. Εἶναι ὅμως ἀπαραίτητη γιὰ νὰ συμβεῖ γάμος.

Τὴν δυνατότητα τῆς ἀπουσίας της ὡς δυνατότητα σημαίνει ἡ ἰσαριθμία μωρῶν καὶ φρονίμων, ἡ ὁποία δὲν ἀποκρίνεται αὐστηρὰ στὴν πραγματικότητα, ὅπως βεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλοῦ, στὴν δῆλωση ὅτι πολλοὶ οἱ κλητοί, λίγοι οἱ ἐκλεκτοί. Στὴν πραγματικότητα οἱ φρόνιμες κόρες εἶναι πολὺ λιγώτερες καὶ ὄχι οἱ μισές. Ἡ δυνατότητα τῆς ἀφροσύνης τονίζεται στὸ κείμενο, διότι ὡς ἀπόλυτη παράδοση στὴν γαμήλια σχέση ἡ παρθενία χάνει τὸ νόημά της, ἂν δὲν ὑπάρξει σχέση, ἐγκαταλείπει τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀπλὴ ἀνώφελη στέρηση. Ὅμως εἴτε μέσα ἀπὸ τὴν συστηματικὴ ἄσκηση τῶν μοναχῶν, εἴτε μέσα ἀπὸ τὸν ‘κοσμικὸ’ βίον, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πέρα ἀπὸ κάθε ἄλλη σχέση ὁποιαδήποτε, δὲν εἶναι ‘μιὰ ἐπιλογὴ’ μεταξὺ ἰσοτίμων, εἶναι ἡ μόνη ἐπιλογὴ ζωῆς.

Χρειάζεται νὰ ζητηθεῖ ἂν στὴν παραβολὴ ὡς τέτοια ὑπάρχουν στοιχεῖα ποὺ θὰ ἐξηγοῦσαν τὴν σημασία τῆς μωρίας, ἐπομένως καὶ τὴν προετοιμασία γιὰ τὸν γάμο, καὶ τί ἀκριβῶς ἐμποδίζει τὶς συνετεὲς κόρες νὰ μοιραθοῦν τὸ δικό τους ἔλαιον μὲ τὸν τρόπο, γιὰ παράδειγμα, ποὺ τὸ μοιράζε-

ται ὁ Παῦλος ὅταν ὁμολογεῖ ὅτι, “ἠὺχόμεν ἄναθεμα εἶναι αὐτὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου”.⁴⁴ Μοιάζει παράδοξο καὶ ἐπιτείνεται ἀκραῖα ἀπὸ τὴν στάση τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος τὶς διώχνει μὲ τὴν καταδίκη τοῦ *οὐκ οἶδα ὑμᾶς* — μὲ πλήρη καὶ ὀριστικὴ ἄρνηση, διότι ἂν δὲν σὲ γνωρίζει ὁ Θεός, δὲν ὑπάρχεις: ἡ δὴλωση σημαίνει γιὰ τὶς κόρες αὐτὲς ὅτι εἶναι πτώματα πού νομίζουν ὅτι ἔχουν ζωὴ. Πῶς ἐξηγεῖται τόση αὐστηρότητα, ἂν ἔφθασαν ὡς τὸν Ἴδιο, ἔχοντας γιὰ Ἐκεῖνον διαφυλάξει τὴν ἐρωτικὴ ὁρμὴ τους, κι ἔστω μὲ καθυστέρηση ἐτοιμαστεῖ;

Τὸ κείμενο δίνει γιὰ τὶς λαμπάδες ἓνα κρίσιμο στοιχεῖο, ὅτι στὸ μέσον τῆς νύχτας, ὅταν ἀκούστηκε φωνή, Ἰδοὺ ὁ νυμφίος, ἀπ’ ὅπου ἀποδεικνύεται μεγαλύτερο τὸ πλῆθος τῶν παρθένων, πέρα ἀπὸ τὶς δέκα τῆς παραβολῆς, ὅταν λοιπὸν οἱ κόρες πού ἀντιλήφθηκαν πρῶτες τὸν ἔρχομό Του, ἄρχισαν νὰ κινοῦνται πρὸς τὸ μέρος Του φωνάζοντας ὅτι ἔρχεται, τότε ἐκεῖνες τῆς παραβολῆς ξύπνησαν “καὶ ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας,” ὁπότε οἱ ἐξ αὐτῶν μωρὲς εἶδαν ὅτι τὸ λάδι τους σῶθηκε.

Μπορεῖ κανεὶς νὰ σκεφτεῖ τὴν σημασία πού ἔχουν οἱ λυχνίες στὸν θρησκευτικὸ βίο ἀκόμη σήμερα καὶ ἤδη τότε, καὶ προηγουμένως, μεταξύ Ἑβραίων καὶ ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐπίσης, ἀλλὰ ἔτσι ἴσως προκύψουν ἐναύσματα ἀλληγορικῶν ἢ καὶ ἀποδομιστικῶν ἐρμηνειῶν, ἐν γένει ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἀπλή δὴλωση τῆς παραβολῆς, ὅτι οἱ λαμπάδες ἀνάβοντας κοσμοῦνται, δηλαδὴ ὁμορφαίνουν.

⁴⁴ Ρωμ. 9.3

“Ό,τι απουσιάζει από την λαμπάδα που δέν ανάβει, δέν είναι ή λειτουργική της αξία, ότι ἄς ποῦμε εἶναι νύχτα καί δέν βλέπεις — τί νά δεῖς, όταν τό πρόσωπό Του ὑπερκαλύπτει ότιδῆποτε; — οὔτε ότι δέν φαίνεσαι, ὡς ἐάν εἶχε ἀνάγκη τό φῶς τῆς λυχνίας γιά νά σέ δεῖ, οὔτε πῶς κάποιο τυπικό παραβιάστηκε: *ἀπουσιάζει ὁμορφιά*, χωρίς τήν ὁποία γάμος δέν μπορεῖ νά συμβεῖ καί δέν νοεῖται. Τό μαῦρο ἄδειο καντήλι τήν ὥρα ἐκείνη ἀποτελεῖ διπλή ἀσχῆμια, ἀπ’ ὅπου καταλαβαίνει κανεῖς τήν ἐπιείκεια τῆς ἀπάντησης. Κανονικά στήν διπλή ἀσχῆμια ταιριάζει διπλή ἄρνηση, ή ἄρνηση νά φανερωθεῖ καί νά τίς εἰσαγάγει στόν Νυμφῶνα, ἀλλά ἐπίσης ή ἄρνηση νά τίς ἀφήσει νά ἀκούσουν τήν φωνή Του ἔστω.

Οἱ ἴδιες που ἔφθασαν στήν παρθενία ἀνυπόμονες γιά τήν Συναίντηση μέ τόν ἀγαπημένο ὄλου τοῦ βίου, πῶς εἶναι δυνατό νά λησμόνησαν τό πιό αὐτονόητο, νά πάρουν λάδι; Ἀκόμη πιό περίεργο ἂν ὑπολογίσει κανεῖς πῶς οἱ φρόνιμες κόρες εἶχαν δοχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶδαν οἱ ἄλλες χωρίς νά ὠφεληθοῦν.

Τό κείμενο δέν διευκρινίζει ἂν λησμόνησαν νά πάρουν λάδι, τί ἀκριβῶς χαρακτηρίζει τήν μωρία. Δέν δηλώνεται παρά μόνο τό ἴδιο τό γεγονός, ὅτι *λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν οὐκ ἔλαβον μεθ’ ἐαυτῶν ἔλαιον*. Ἡ δυνατότητα τῆς μωρίας διαφαίνεται ὁμως στό ἀντικειμενικό γεγονός τῆς καθυστέρησης (χρονίζοντας) τοῦ Νυμφίου, ὁπότε οἱ κόρες ἀποκοιμήθηκαν. Ἐπομένως δέν εἶχαν προμηθευτεῖ λάδι, ἐπειδῆ Τόν ἀνέμεναν νωρίτερα καί τό λάδι που ὑπῆρχε μέσα στό καντήλι ἀρκοῦσε. “Ὅμως δέν ἤρθε τήν ὥρα που νόμιζαν.

Δέν ἐπιτρέπεται νά θεωρηθεῖ τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ή παραβολή συμπεριέλαβε τίς μωρές καί τίς φρόνιμες κόρες

σέ μία συντροφιά, συνεχῶς μαζί. Ἡ μωρία τῆς παραβολῆς δὲν εἶναι ἀπλή ἀνικανότητα πρόνοιας, γιατί τὸ ἐνδεχόμενο νὰ συμβεῖ ἄλλη ὥρα ἢ Συνάντηση τὸ ἀνακοίνωσε ἢ προμήθεια τῶν φρόνιμων. Ἔτσι τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς μωρίας μετατίθεται: γιὰ ποιό λόγο ἀρνήθηκαν νὰ διδαχθοῦν ἀπὸ τὴν πράξη τῶν ἄλλων, μὲ τις ὁποῖες μάλιστα μοιράζονταν τὰ ὑπόλοιπα, παρθενικὴ ἀγνότητα, κοινὴ διαμονή, κοινὴ ἐπιθυμία, γιατί ἐδῶ δὲν ἔκαναν τὸ πιὸ ἀπλό, νὰ μοιραστοῦν καὶ τὴν πρόνοια αὐτή, νὰ προμηθευτοῦν λάδι; Ποῦ ὀφείλεται ἡ τόση βεβαιότητα ὅτι ὁ Νυμφίος δὲν θὰ ἐρχόταν πιὸ μετὰ;

Θὰ κινδύνευε κανεὶς νὰ εἰκάσει πῶς ἡ δική τους μωρία εἶναι πιὸ ταιριαστὴ ἀπὸ τὴν σύνεση τῶν ἄλλων, διότι ἀναμένοντας τὸν καλὸ σου μοιάζει εὐλόγο νὰ τρέξεις μὲ λαχτάρια νὰ τὸν συναντήσεις χωρὶς νὰ σκεφτεῖς τίποτε ἄλλο. Ἀκόμη ἂν ἡ ἀμεσότητα καὶ ὀρμὴ ἀποδεικνυόταν ἀπερίσκεπτη καὶ οἱ προμήθειες ἀπαραίτητες, πῶς θὰ σὲ κατηγοροῦσε γιατί ἀφέθηκες στὴν λαχτάρια τῆς Συνάντησης;

Ὅπως δείχνει ἡ παραβολὴ ἀπὸ μόνη της, τὸ πρόβλημα εἶναι ἀκριβῶς ὅτι ἔλειπε αὐτὴ ἡ λαχτάρια. Ἄν ὑπῆρχε, τότε οἱ πέντε κόρες θὰ προχωροῦσαν, εἴτε χωρὶς καμμιὰ σκέψη γιὰ τις λαμπάδες, εἴτε διστακτικὰ ἔστω, μὲ ντροπὴ γιὰ τὴν ἀσχήμια, θὰ ἀπέμεναν κοντὰ Του σιωπηλές, ἂν συνεχίζει νὰ τις θέλει ἢ ἂν τις ἀποστρέφεται. Ἀντὶ γι' αὐτό, τὴν ὥρα ποὺ Ἐκεῖνος ἐρχόταν, αὐτὲς ἀπομακρύνονταν στὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, νὰ γυρέψουν ποιοὶ πωλοῦσαν τὸ λάδι, νὰ ἀγοράσουν, νὰ ἀνάψουν τις λαμπάδες. Ἐκεῖνος ἐρχόταν, αὐτὲς ἔφευγαν, κι ὅταν ἐπέστρεψαν ἄρχισαν νὰ φωνάζουν, σὰν νὰ ἦταν δικαίωμα ὁ Γάμος, χωρὶς καμμιὰ αἴσθηση τῶν πραγμάτων.

Δὲν ὑπάρχει ἐδῶ λαχτάρα, ὑπάρχει μόνο μικρὴ ἐπιθυμία καὶ πολὺ θράσος, ἐν ὀλίγοις, μωρία. Καὶ εἶναι φανερὸ ὅτι στὴν κατάσταση αὐτὴ πραγματικὸ πρόβλημα δὲν δημιουργοῦσε ἡ ἔλλειψη λαδιοῦ, τὴν μοιρασιά τοῦ ὁποίου φυσιολογικὰ ἀρνοῦνται οἱ ἄλλες πέντε, ἐφόσον στὴν παραβολὴ ὡς τέτοια δὲν διακυβεύεται ἡ αἰώνια ὑπαρξή, ἡ δὲ ‘συντροφιά’ τῶν παρθένων δὲν ἀποτελεῖ ἐνότητα ἀλλὰ σύμπτωση ἄμεσων προσωπικῶν σχέσεων μὲ τὸν Νυμφίο. Ἄλλωστε ὁ Ἰδιος πλησιάζει χωρὶς ἀκόμη νὰ ἔχει φθάσει, ἐπομένως παρήμενε ἀνοιχτή, ἔστω μὲ κίνδυνο, ἡ δυνατότητα ἔγκαιρης ἀγορᾶς λαδιοῦ. Καὶ πρωταρχικὰ καὶ κατὰ κύριο λόγο ἐπειδὴ ἡ ἐπιθυμία δὲν μεταγγίζεται.

Τὸ πρόβλημα ὅμως δὲν περιορίζεται στὸ ἔλαιον, ἢ μᾶλλον καὶ αὐτὸ ὑπάγεται σὲ ἄλλο, πιὸ πρωταρχικό. Οἱ πέντε κόρες εἶχαν ἐγκαταλείψει γιὰ χάρη Του τὰ πάντα, χωρὶς νὰ Τὸν λαχταροῦν. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ καρδιὰ τῆς παραβολῆς.

Συνήθως τὸ λάδι ἐρμηνεύεται ὡς ἀγαθοεργία. Ὅπως ἂν ἐξηγηθεῖ, βέβαιο εἶναι ὅτι τὸ κρίσιμο, αὐτὸ ποὺ ἀγιάζει τὰ ὑπόλοιπα, βρίσκεται στὴν λαχτάρα γιὰ τὴν Συνάντηση, στὴν φλόγα ποὺ ἀνάβει τὴν ψυχὴ σὰν λαμπάδα καὶ τὴν ὁμορφαίνει. Ἡ ἴδια ἡ ἀγαθοεργία δὲν ὠφελεῖ τὸν δόστη ἂν συμβαίνει ἔξω ἀπὸ τὴν λαχτάρα αὐτή: *ἐπέινασα καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ ἐποτίσατέ με, ξένος ἦμην καὶ συνηγάγετέ με...* — μόνο ἂν γίνεται μέσα στὸν πιὸ ἀπόλυτο δυνατὸ ἱερὸ σεβασμὸ πρὸς τὸν εὐεργετούμενο ἔχει σωτήριο νόημα ἡ ἀγαθοεργία. Ἄς θυμηθοῦμε πόσο ἔχει σταθεῖ ἐδῶ ὁ Ρίλκε, ἀπ’ ὅπου προέρχεται τὸ καλύτερο, ἀπ’ ὅσα ἔχω διαβάσει, διήγημά του, ὁ Ζητιάνος.

Ἡ ἀπρόσωπη ἀγαθοεργία εἶναι κάτι πού μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐμφυτεύει καὶ σὲ ἄλλους δημιουργῶντας τὸ ἠθικὸ χρέος καὶ ἰδανικὸ μιᾶς πειθαρχίας. Ἡ λαχτάρα ὅμως δὲν μεταδίδεται, ἡ ὁρμὴ γιὰ τὸν ἄλλο, ὁ ἔρωτας ἔχει ἐσωτερικὴ πηγὴ. Κι ἐφόσον αὐτὸ πού λείπει στὶς πέντε κόρες τῆς παραβολῆς εἶναι ὁ ἔρωτας, ἡ ἴδια ἡ ἀναπνοὴ τῆς ψυχῆς, τὸ πιὸ ἀπλό, θεμελιακὸ, αὐτονόητο, φυσιολογικὸ, σημαντικὸ καὶ δικό της, ὅ,τι ἀπομένει δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ξένο καὶ νεκρὸ. Ἐπομένως ἡ ‘ἄρνηση’ καὶ ‘καταδίκη’ τοῦ Χριστοῦ δὲν δημιουργεῖ μιὰ κατάσταση, ἃς ποῦμε τὴν ‘κόλαση,’ δὲν εἶναι μιὰ σκληρὴ τιμωρία — δηλώνει τὸν βίον πού εἶχαν οἱ ἴδιες δημιουργήσει γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, τὴν νεκρότητα τῆς ψυχῆς τους, ἡ ὁποία τὶς καθιστᾷ ἀνύπαρκτες γιὰ τὸν Θεό, ἐφόσον οὐκ ἔστιν Θεὸς νεκρῶν ἀλλὰ ζώντων.

Μπορεῖ κανεὶς νὰ εικάσει ὅτι τὸ λάδι πού ἀπέκτησαν μὲ καθυστέρηση τὴν τελευταία στιγμή, ἦταν ἀρκετὸ μόνο γιὰ μικρὸ φῶς, ἐλάχιστη ἐπιθυμία ἀνάμικτη μὲ πολλά, ἀταίριαστη σὲ τέτοιο γάμο. Αὐτὸ δηλώνεται στὴν παραβολὴ μέσα ἀπὸ τὴν παράκαμψη τοῦ θέματος, ὑπερβαίνοντας τελείως τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἔλαιον, καὶ δίνοντας ἔμφαση στὸν χρόνο τῆς Συνάντησης, ὡς ἐὰν οἱ κόρες διώχθηκαν ἀπλῶς ἐπειδὴ καθυστέρησαν. Διαβάζοντας τὴν ἴδια τὴν μορφή, τὴν παραβολικότητα ὡς τέτοια χωρὶς ἄλλες ἐξηγήσεις, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθοῦμε ὅτι καθεαυτὴν ἡ χρονικὴ στιγμή τῆς Συνάντησης εἶναι ἀπολύτως σημαντικὴ.

Ποιὰ εἶναι ἡ κατάλληλη ὥρα — καὶ πρῶτα, *τί ἀκριβῶς σημαίνει ‘ἄγνωστος’* γιὰ τὸν Θεό, ὅταν δηλώνοντας ‘οὐκ οἶδα ὑμᾶς,’ πάντως σὲ κάποιον ἀπευθύνεται καὶ αὐτὸς εἶναι δικό Του πλάσμα, τοῦ ὁποίου ἔχει ἀποφασίσει ἀκόμη καὶ τὶς τρίχες τῆς κεφαλῆς μία πρὸς μία; Τὸ *οἶδα* ἐξηγεῖται στὴν

έρωτική διάσταση που ούτως ή άλλως περιέχει: 'δὲν σὰς γνωρίζω' σημαίνει δὲν εἶστε δικές μου καὶ δὲν εἶμαι δικός σας, μὲ τὴν ἀγνόητά σας τιμᾶτε κάποιον ἄλλο καὶ τὸ κατηλάκι σας ἀνάβει γιὰ κάτι ἄλλο, ὄχι γιὰ μένα.

Ὅπως δηλώνει ἡ παραβολή, κάθε στιγμή εἶναι ἡ τελευταία, ἐφόσον ἄγνωστος ὁ καιρὸς τῆς Παρουσίας, καθένας γεννιέται καὶ συνεχῶς βρίσκεται στὴν τελευταία νύχτα, ἀγνοῶντας πότε ἡ ἡσυχία θὰ διακοπῆ ἀπὸ τὴν παράξενη σάλπιγγα που ἀνακοινώνει τὸν ἐρχομὸ Του. Δὲν νοεῖται ἐνδιάμεσος χρόνος, δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐλάχιστη εὐκαιρία καθηκόντων καὶ προϋποθέσεων ὅποιωνδήποτε — χρειάζεται μόνο ἐγρήγορση, λείει ἡ παραβολή μετὰ τὴν παραβολή, ἔνταση ἐρωτική, αὐτὴν ἐδῶ τὴν στιγμή, συνεχῶς ἐδῶ καὶ τώρα.

*

Μὲ τὴν ὁρμὴ που δίνουν μερικοὶ σύντομοι στίχοι, ἡ παραβολή θέλει νὰ σπείρει στὴν θρησκευτικὴ συνείδηση τὴν σημασία τῆς φρονιμάδας, νὰ μὴ τηροῦνται ἔθιμα καὶ κανόνες διαφυλάσσοντας τάχα μιὰ καθαρότητα, χωρὶς ἐπίγνωση τοῦ νοήματος ὄλων αὐτῶν, τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν ὡς ἄμεσης παροντικῆς προσωπικῆς ζωντανῆς σχέσης πέρα ἀπ' ὅλα τὰ πράγματα.

Τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸ διατυπώνεται ὡς παραβολή, ἀπὸ μόνο του προκαλεῖ τὴν σκέψη, μὲ τὴν πυκνότητα τῆς μορφῆς ἐνεργῶντας πιδ ἄμεσα στὴν συνείδηση, ταυτοχρόνως κρατῶντας τὸ ἐρώτημα ἀνοιχτό, ἐπιζητῶντας ἐπίγνωση, ποιὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ Θεὸς που λατρεύει κανεὶς, ὥστε νὰ ἔχει δύναμη νὰ σταθεῖ κοντά Του, ἢ τοῦλάχιστον νὰ μὴν

οδύρεται ἢ ἐξεγείρεται ἀνώφελα γιὰ τὴν ἀπουσία μιᾶς σχέσης πὺ οὔτε κἂν δὲν θέλησε.

Ἡ παραβολὴ ὡς τέτοια προκαλεῖ τὴν σκέψη γιὰ νὰ τὴν ὑπερβεῖ, μέσα ἀπὸ ἀνάκριση τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τυπολογικοῦ, συμβατικοῦ καὶ ἐθιμικοῦ βίου δείχνοντας τὴν πρωταρχικὴ ἀποφασιστικὴ σημασία τῆς λαχτάρας, πὺ δὲν διδάσκεται, ἀπ' ὅπου ἐξαρτᾶται πράγματι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Κανένας μηχανισμός, ἐξωτερικὸς ἢ ἐσωτερικὸς, ὑποχρεώσεις, ἐνοχές, μεταμέλειες, κανόνες, δὲν μποροῦν νὰ μετατρέψουν τὸν ἄνθρωπο σὲ Νύμφη, τὸ πολὺ σὲ παρθένο, κι αὐτὸ ἀπὸ μόνο του εἶναι τελείως ἄχρηστο. Μὲ τὸν σπόρο τῆς ἐπίγνωσης πὺ φυτεύει ἡ παραβολὴ στὴν συνείδηση, ἐλευθερώνει ὅσους θέλουν νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὴν ἐθιμοτυπικὴ πίστη καὶ τὴν ἀσημαντότητα, ἀπευθύνεται στὸ βάθος τῆς ψυχῆς, τὸ πρὶν ἀπὸ ἀναλύσεις καὶ ἐξηγήσεις, ὅπου ἀκριβῶς γεννιέται, ἂν γεννηθεῖ, ἡ ἀναστάσιμη ἐπιθυμία.

Ἡ ἐξομολόγηση τοῦ Συμεών

Στὴν Νότα

Ἐσένα μόνο ἀγαπάω χωρίς ποτέ νά σ' ἀγάπησα, ἐξομολογεῖται ὁ Συμεών.⁴⁵ Ὑπάρχει πιστός πού δέν θά ἔλεγε τὸ ἴδιο; Ἄν συμβαίνει στὴν ἀγάπη πέρα ἀπὸ τὰ ἄλλα ἡ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀφοσίωση, νομίζω οὔτε οἱ ἅγιοι καὶ θεολόγοι, οὔτε κἂν ἡ Θεοτόκος, ὅπως οὔτε ὁ Συμεών, δέν ἔχουν ἀγαπήσει ἔτσι τὸν Χριστό. Δημιουργοῦν ἀπόσταση οἱ ἀμαρτίες, στὸ βάρος τῆς ἔνοχης συνείδησης ἢ ἔξαρση τῆς Συνάντησης ὑποχωρεῖ, ἀλλὰ καὶ χωρίς αὐτὸ ἡ ἐγκατάλειψη δέν εἶναι ἀπόλυτη, ἀναγκαῖοι λόγοι ἔστω μικρῆς ἀπόστασης ἢ ἀκόμα διαίρεσης παραμένουν — σχέσεις μὲ ἄλλους, ὁ πόνος, ὁ κόπος, βιοτικὲς ἀνάγκες οἱ πρὸ στοιχειώδεις... Ἡ μήπως δέν διώχνει ἡ ἴδια ἡ δική Του ἀποκρυβή, ὅταν καὶ τὸ μακρινὸ διάστημα προσφέρεται πιά στὴν καθημερινὴ ὄραση, ἐνῶ ὁ Ἰδιος, συνήθως, παραμένει ἀόρατος σὰν ἀνύπαρκτος;

⁴⁵ Βλ. Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου, *Ἕγνοι Θείων Ἐρώτων*, ἀνθολόγηση, εἰσαγωγή, μετάφραση: Γ. Βαλσάμης, Ἀθήνα 2012, σ. 48.

Μὲ τόσους τρόπους ἀπόστασης, ἀναγκαίους καὶ μὴ, ποίος θὰ ἔνοιωθε καὶν ἄξιος νὰ ἀγαπήσει; Ὅμως στὴν περισπασῆ ὁ ἐρωτευμένος καταλαβαίνει σχεδὸν προδοσίαν. Ἔτσι λέει ὁ Συμεών, *ποτέ δὲν σ' ἀγάπησα, σὰν νὰ ἔλεγε, ποτέ δὲν ἀξιώθηκα νὰ σταθῶ κοντὰ Σου, νὰ παραμείνω μαζί Σου*. Δὲν ἀναφέρεται στὴν ἀπουσία συναισθήματος, ἀλλὰ στὴν ἐπίγνωσι ὅτι δὲν ἔχει ὑπάρξει ἡ ὀλόκληρη ἔντασι τῆς ὀρμῆς, δὲν ἔχουν ἐξαντληθεῖ οἱ δυνατότητες, παραμένουν περιθώρια γιὰ ἐγκατάλειψι τοῦ ἑαυτοῦ πιὸ ἰσχυρή. Τὰ περιθώρια αὐτὰ ἐμπνέουν τοὺς μάρτυρες σὲ καιρὸ διωγμῶν.

Οἱ μάρτυρες προτιμοῦν νὰ βασανιστοῦν καὶ νὰ πεθάνουν παρὰ νὰ ἀρνηθοῦν τὸν Θεὸ ἔστω μόνο μὲ τὰ λόγια καὶ προσωρινά. Ὁ *Εἷς μαρτύριον προτρεπτικὸς* τοῦ Ὁριγένη ἐξηγεῖ γιὰ τὴν αἰτία τοῦ μαρτυρίου, ὅτι δὲν εἶναι ἡ μέχρι θανάτου προσκόλλησι σὲ πεποιθήσεις, ἀλλὰ ἡ ἐλπίδα πὼς μέσα ἀπὸ τὰ μεγάλα δεινὰ ποὺ ὑποφέρει, ὁ μάρτυρας θὰ ἀξιωθεῖ νὰ φθάσει σὲ ἀκόμα πιὸ ἰσχυρὴ ἀποκάλυψι τῆς θείας Δόξας. Αἰτία τοῦ μαρτυρίου εἶναι ἡ πολλὴ πρὸς τῷ κοινῶν ἡσασι τῷ Θεῷ προθυμία, ἡ ἐπιπόθησις, ἡ λαχτάρα — οἱ γὰρ φίλοι ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων μανθάνουσιν ἢ γυμνῇ σοφίᾳ φωνῶν καὶ λέξεων καὶ συμβόλων καὶ τύπων προσβάλλοντες τῇ τῶν νοητῶν φύσει καὶ τῷ τῆς ἀληθείας κάλλει — οἱ πραγματικοὶ φίλοι Του ἀντικρύζουν τὴν ἴδια τὴν ὁμορφίαν τῆς ἀλήθειας, ἀποκτοῦν γνώσι τῆς ἀλήθειας ζωντανῇ καὶ πραγματικῇ, ὅχι μόνο μὲ τίς λέξεις, τὰ γράμματα καὶ τὰ ἄλλα σύμβολα, σκιᾶς καὶ τύπους.

Δὲν ταιριάζει νὰ Τὸν ἀρνηθεῖ κανεὶς ἔστω μόνο μὲ τὰ λόγια, νὰ ἀποκρύψει προσωρινὰ τὴν πίστιν του γιὰ νὰ γλυτώσει ἀπὸ βασανισμοὺς καὶ ταλαιπωρίες, δὲν γίνεται νὰ παραμένει στὴν ἐνότητα μαζί Του “ἐὰν μὴ ὁποῖα ἡ διάθεσις ἡ,

τοιούτος καὶ ὁ λόγος.” Ἀντίθετα ἀπ’ ὅ,τι νομίζεται συνήθως, ἡ ἐσωτερικὴ ὁμολογία εἶναι πρωταρχικὴ, ἀναγκαία καὶ σπουδαία, ὅμως ὅταν ὑπάρχει αὐτὴ, ἀκόμα πιὸ σπουδαία γίνεται ἢ ἐκδήλωσὴ τῆς. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς οἱ Μάρτυρες δὲν ὁμολογοῦν ἰδεολογικὰς πεποιθήσεις ἀλλὰ ἔρωτα, ἢ ἄρνηση νὰ λατρεύουν κρυφά, δὲν σημαίνει ἐπιβεβλημένη ἀπὸ τὶς περιστάσεις κακοπάθεια, ὁσοδήποτε ἀξιοθαύμαστη, ἀλλὰ ὅτι χαίρονται γιὰ τὴν δυνατὴτητα νὰ διακηρύξουν τὸν πόθο τους γι’ Αὐτόν, δίνοντας τὴν μεγαλύτερη ἀπόδειξη. Γιὰ τοὺς μάρτυρες ἡ ὥρα τοῦ βασανισμοῦ καὶ τοῦ θανάτου δὲν εἶναι συμφορά, ἀλλὰ καιρὸς ἐγκατάλειψης τοῦ ἑαυτοῦ στὴν ὀλόψυχη ἐξομολόγησι. Γι’ αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία ἀναγκάστηκε νὰ ἀπαγορεύσει τὴν λεγόμενη *εἰσπήδησι* στὸ μαρτύριο, ἀποτρέποντας ὅσους ἔσπευδαν νὰ ὁμολογήσουν χωρὶς νὰ ἔχει ζητηθεῖ ἀπὸ τοὺς διώκτες.

Μὲ τὴν χάρι τῆς Ὁμολογίας ὁ ἄνθρωπος ἀνακρινᾶται καὶ ἐνοῦται τῷ ὁμολογουμένῳ, ἐνῶ ἀρνούμενος χωρίζεται ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν ὅποιο ἀρνεῖται. Οἱ Μάρτυρες διδάσκουν μὲ τὸ παράδειγμά τους ὅτι ὅσο προχωρᾷ κανεὶς σὲ πιὸ πραγματικὴ ἀγάπη, τόσο γίνεται δικὸς Του ὀλόκληρος — στὰ λόγια, στὰ ἔργα, στὴν σκέψι, καὶ τότε δὲν φοβᾶται τίποτα, παρὰ μόνον νὰ στερηθεῖ τὸν ἴδιον.

Ἄς σκεφτοῦμε τὴν γαμήλια Ἀκολουθία

Στὸν Γεώργιο Πατρῶνο

ΥΠΟΒΑΛΛΟΝΤΑΣ τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ γάμος ἀποτελεῖ πρωταρχικὴ ἐντολὴ τοῦ Δημιουργοῦ, ἢ ἐπίκληση τῆς διακρίσεως τῶν φύλων στὴν Ἀκολουθία τείνει σὲ μιὰ καθολικότητα ποὺ ἂν ὑπῆρχε πραγματικά, θὰ ἔπρεπε νὰ καταργηθεῖ ἀμέσως ὁ μοναχισμὸς καὶ νὰ ἐξωθοῦνται οἱ πιστοὶ νὰ κάνουν τὰ ἀδύνατα δυνατὰ γιὰ νὰ παντρεύονται. Ἄν ὁ γάμος εἶχε ὑποδειγματικὴ ἀξία, δὲν θὰ μπορούσε παρὰ νὰ ἐπιβάλλεται τουλάχιστον γιὰ τοὺς κληρικούς, ἀποτελῶντας προϋπόθεση τῆς χειροτονίας σὲ ὅλους τοὺς βαθμοὺς τῆς ιερωσύνης καὶ πάντως στοὺς ὑψηλότερους. Ὅμως τὸ ἀντίθετο συμβαίνει, οἱ ἱερεῖς ὄχι μόνο δὲν ὑποχρεώνονται, ἀλλὰ καὶ ἀποθαρρύνονται ἀπὸ τὸν γάμο μέχρι ἀπαγορεύσεως, ἐνῶ τὸ ἀσκητικὸ ἀξίωμα περιβάλλεται μὲ ἰδιαίτερη τιμὴ. Ἡ μεγάλη αὐτὴ ἀσυνέπεια φανερώνει ὅτι στὴν Ἐκκλησία μας τὸ ζήτημα τοῦ γάμου ἀντιμετωπίζεται μὲ προχειρότητα, ἀποδεικνύοντας μάταιη καὶ ἀνίσχυρη τὴν ἤδη ἐσφαλμένη ἐξιδανίκευση ποὺ ἐπιχειρεῖ ἡ Ἀκολουθία.

Ἡ σύνδεση μὲ τὴν διάκριση τῶν φύλων στὸ 19ο κεφάλαιο τοῦ Ματθαίου ἔχει ἀφορμὴ τὸ διαζύγιο, ἐμποδίζοντας τὴν εὐκόλη κατὰ τὰ ἰουδαϊκὰ ἔθιμα διάλυση τοῦ γάμου, δηλαδή τὴν ἐλαφρότητα τῶν σχέσεων, χωρὶς νὰ προσδίδει κύρια ἀξία στὴν γαμήλια συνήθεια, ὅπως δείχνουν ἀκόμη καὶ τὰ συμφραζόμενα τοῦ ἴδιου ἀκριβῶς κεφαλαίου, ὥστε ἡ χρῆση τῆς σύνδεσης αὐτῆς στὸ τυπικὸ τοῦ γάμου ἀλλοιώνει τὴν σημασία της, τὴν φέρει σὲ διαστάσεις πού δὲν μπορεῖ καὶ δὲν θέλει νὰ ἔχει. Θὰ ἐπανέλθω σὲ αὐτὸ πιὸ μετὰ.

Ἄλλη ἀπόπειρα τῆς Ἀκολουθίας γιὰ μιὰ ἰδιαίτερη θεμελίωση τοῦ γάμου ἢ (πρωταρχικὰ ραββινικῆς νοοτροπίας) αἰτιολόγησή του μέσα ἀπὸ τὴν τεκνοποιία. Μὲ τὴν ἐρμηνεία αὐτῆ προβάλλεται ἡ συζυγικὴ ἐνότητα ἔστω ἐν μέρει ὡς μέσο γιὰ ἄλλο σκοπὸ, καὶ ἄσχετο, ἐφόσον ἡ ἐνότητα τοῦ ζευγαριοῦ, ἂν ὑπάρχει, δὲν ζημιώνεται στὸ παραμικρὸ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἀπογόνων. Πέρα ἀπὸ αὐτό, ἡ ἐπίκληση τῆς τεκνοποιίας ἀμέσως ἀποξενώνει ἀπὸ τὸ Μυστήριον ὅσους γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο δὲν ἐλπίζουν ἢ δὲν θέλουν, ἢ οὔτε κἂν δὲν μποροῦν νὰ κάνουν παιδιὰ.⁴⁶

Τὰ σχετικὰ μὲ τὸν γάμο ἐν Κανᾶ δὲν δικαιολογοῦν τὴν χρῆση τοῦ γεγονότος ὡς θεμελίου τοῦ γάμου. Ὁ Χριστὸς παρίσταται κατὰ παραχώρηση στὴν Παναγία, καὶ συγκαταβαίνοντας σὲ αἴτημά της μετατρέπει τὸ νερὸ σὲ κρασί, τὸ ὁποῖο δὲν ἀφορᾶ κἂν στὸ ἴδιο τὸ ζευγάρι. Τὸ θαῦμα συμβαίνει χωρὶς νὰ εἰπωθεῖ τὸ παραμικρὸ γιὰ τὸν συγκεκριμένο ἢ γιὰ τὸν γάμο ἐν γένει. Ἀντίθετα ἔχει ἄλλοτε ὁ ἴδιος μιλή-

⁴⁶ Ὅπως εἶναι γνωστὸ, κυρίως στὴν τεκνοποιία ἀφοροῦσε ὁ ἀρχαῖος ἔβραϊσμός, ὅταν ἔφθανε ὡς τὸ σημεῖο τῆς πολυγαμίας.

σει γιὰ κατάργηση καὶ τῆς δυνατότητας γιὰ γάμο στὴν ἀναστάσιμη ζωὴ, ἀκόμη κι ὅταν ἐπέκρινε τὴν ἄλογο διάλυση τῆς συζυγικῆς σχέσης ὡς μοιχεία, ἐνῶ ἔχει προβάλει μὲ τὴν πιὸ ἀκραία ἔνταση τὸ ἐνδεχόμενο μέλη τῆς οἰκογένειας νὰ γίνονται ἐμπόδιο στὴν προκοπὴ ἄλλων μελῶν, ὅποτε ἀντιμετωπίζονται ὡς ξένοι καὶ ἐχθροί. Πρόκειται γιὰ τὴν γνωστὴ εἰδοποίησι, *μὴ νομίζετε ὅτι ἦρθα νὰ δώσω εἰρήνην στὴν γῆ — δὲν ἦρθα νὰ δώσω εἰρήνην, ἀλλὰ μαχαίρι.*⁴⁷

Ἀκόμη ἂν τὰ σχετικὰ μὲ τὸν γάμο ἐν Κανᾷ προσφέρονταν γιὰ τὴν χριστολογικὴ θεμελίωσι ποὺ ἐπιχειρεῖ ἡ Ἀκολουθία, αὐτὸ δὲν θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ σωστά, χωρὶς νὰ συνεκτιμηθοῦν καὶ μὲ κάποιον τρόπο ἀξιοποιηθοῦν οἱ ἀσυγκρίτως περισσότερες διηγήσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης, οἱ ὁποῖες συσχετίζουσι τὸν Χριστὸ μὲ τὸν γάμο ἀρνητικά. Ἄλλωστε πῶς εἶναι δυνατὸ ἡ Ἀκολουθία νὰ μὴν ἐντάσσει στὴν δική της προοπτικὴ τὴν ἐμπειρία τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, θεμελιώδους καὶ ἀξονικοῦ γιὰ τὴν Ἐκκλησία, πρὸς τὸν ὁποῖο στρέφουσι διαρκῶς τὸ ἐνδιαφέρον ὄχι τίποτε Μανιχαῖστὲς καὶ Γνωστικοί, ἀλλὰ οἱ Πατέρες, οἱ ὁποῖοι ἐπικρίνουσι ὅσους βδελύσσονται τὴν γαμήλια συνήθεια, δὲν παύουσι ὅμως νὰ ἀναγνωρίζουσι τὴν σχετικότητά καὶ ἀμφίβολη ἀξία τοῦ γάμου.⁴⁸

⁴⁷ Ματ. 10.34

⁴⁸ Πρβλ. τὸν Μέγιεντορφ (*Ὁ Ὁρθόδοξος Γάμος*, μτφρ. Ἀθηναγόρας Δικαιάκος, Ἀθήνα 2004, σελ. 18–19) γιὰ τὴν ἀποκοπὴ τοῦ γάμου ἀπὸ τὴν Εὐχαριστία ἐπίσης: “Στὴ Λειτουργία ἡ Ἐκκλησία ὡς συγχροτημένη σύναξι τοῦ λαοῦ, παύει νὰ εἶναι ἕνας ἀνθρώπινος Ὄργανισμὸς καὶ γίνεταί ἀληθινὰ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ.” ... Τὸ πραγματικὸ νόημα τοῦ γάμου ὡς μυστηρίου, γίνεταί κατανοητὸ μόνον μέσα στὸ πλαίσιο τῆς Θείας Λειτουργίας. Στὴ σύγχρονη λειτουρ-

Ἦδη ὁ Παῦλος τὸν ἐρμηνεύει ὡς κοσμικὸ ἔθος ποὺ μᾶλλον χωρίζει ἀπὸ τὸν Θεό,⁴⁹ Μυστήριο ὄχι καθεαυτὸν ἀλλά, ἀντιθέτως, στὸν βαθμὸ ποὺ ὑπερβαίνεται στὸν Χριστὸ καὶ τὴν Ἐκκλησία.⁵⁰ Ἴσως δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι στὴν βυζαντινὴ περίοδο ἡ Ἐκκλησία ἐλάχιστα ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸν πολιτικὸ γάμο, τὴν σύμφωνη μὲ τὴν ρωμαϊκὴ νομοθεσία σύσταση τοῦ ζευγαρώματος, δὲν συνέστησε ἐπίσημη Ἀκολουθία, ἀναγνωρίζοντας καὶ τοὺς ἔγγαμους κατὰ κύριο λόγο ἀδελφούς, στὴν πράξη ἀντιμετωπίζοντας τὴν γαμήλια σχέση ὡς δευτερεύουσα καὶ μᾶλλον ὑπαγόμενη καθεαυτὴν στὴν σφαῖρα τῆς ‘κοσμικότητας,’ θεωρῶντας ἐπομένως συνειδητὰ ἢ μὴ ὡς ἐκκοσμίκευση τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἔντονη ἀνάμιξή της στὰ σχετικὰ ἔθιμα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸν 10ο αἰῶνα, ὅταν μὲ τόση καθυστέρηση ἰδρύεται ὁ ἐκκλησιαστι-

γικὴ πράξη αὐτὴ ἢ σύνδεση τοῦ γάμου μὲ τὴν Εὐχαριστία δὲν εἶναι φανερὴ. Ὁ γάμος παρουσιάζεται πρωταρχικὰ ὡς ἀτομικὴ ἢ οικογενειακὴ ὑπόθεση. Ἡ δυνατότητα νὰ εὐλογεῖται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία δημιουργεῖ στοὺς συμμετέχοντες — στὸ γαμήλιο ζευγάρι καὶ τοὺς συγγενεῖς τους — [ὄχι μιὰ ἀνανεωμένη ἢ ιδιαίτερη σχέση μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα, ἀλλὰ μόνο] μιὰ ἀτμόσφαιρα ἀνεσης καὶ ἀνακούφισης, ποὺ προέρχεται τόσο ἀπὸ τὴν [εὐσεβιστικὴ] νομιμότητα ὅσο καὶ τὴν [δῆθεν] ἱερότητα ποὺ ἀποκτᾶ ... Ἡ σύγχρονη ἐκκλησιαστικὴ Ἀκολουθία τοῦ γάμου δὲν ἔχει ἐμφανῆ σχέση ἢ σύνδεση μὲ τὴν Εὐχαριστία ... Πολλὲς ἀπὸ τὶς πρακτικὲς δυσκολίες ποὺ ἀντιμετωπίζουμε καθημερινὰ, προέρχονται ἀπὸ τὴν παράβλεψη ἢ τὴν παρανόηση αὐτῆς τῆς [μόνιμης ἀναγωγῆς ποὺ χρειάζεται νὰ ὑπάρχει, τῆς] ἀδιάσπαστης σύνδεσης τοῦ γάμου μὲ τὴν Εὐχαριστία.”

⁴⁹ Α΄ Κορ. 7.32 κ.έ.

⁵⁰ Ἐφ. 5.32

κὸς γάμος, ἀκόμα καὶ τότε αὐτὸ δὲν συμβαίνει ἐπειδὴ τὸ θέλησε ἡ Ἐκκλησία, ἀλλὰ ἐπιβάλλεται μὲ πρωτοβουλία τοῦ κράτους ἀπὸ τὸν Λέοντα ΣΤ', καὶ μὲ ἀπόλυτο τρόπο τόσο ἀργὰ ὅσο τὸν 12ο αἰῶνα ἀπὸ τὸν Ἀλέξιο Α'.⁵¹

Ὁ Μέγιεντορφ ἀπορεῖ, “πῶς μπορούμε νὰ κατανοήσουμε καὶ — ἀκόμη περισσότερο — νὰ ἐξηγήσουμε ἱκανοποιητικὰ τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία δὲν χρησιμοποίησε κάποια εἰδικὴ ἱεροτελεστία ἢ τελετουργία — μὲ συγκεκριμένο τυπικὸ — γιὰ νὰ ἐπικυρώσει τὸν γάμο;” Ἡ ἀπάντησή ποῦ δίνει ὁ ἴδιος, πῶς ὅταν προσέρχονται χριστιανοὶ σὲ γάμο “δὲν ἐνδιαφέρει ὁ τυπικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο πραγματώνεται”,⁵² δὲν ἱκανοποιεῖ παρὰ μόνο ὡς τεκμήριο ἀμηχανίας τοῦ συγγραφέως. Ἄν ἡ γαμήλια εἶναι ἀδιάφορη τυπικότητα, γιατί ὄχι καὶ οἱ ἄλλες ἱεροτελεστίες; Καλύτερα θὰ ζητοῦσε κανεὶς ἐξηγήσεις σκεπτόμενος τὴν βαρύτητα ποῦ ἔχει ὁ γάμος στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ.

Ἡ ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἀνέχεται αὐστηρὰ ἓνα γάμο. Στὴν Ὀρθοδοξία αὐτὸ ἀπορρίπτεται ‘κατ’ οἰκονομίαν,’

⁵¹ Δὲν ἔχω ἐρευνήσει τοὺς λόγους τῆς παρέμβασης, ἀλλὰ μαντεύω ἦπια ‘εἰκονομαχία,’ προσπάθεια τῶν βασιλέων νὰ ἐνισχύσουν τὸν κοσμικὸ βίον καὶ τὴν κρατικὴ ἰσχύ, ἐξαναγκάζοντας τὴν Ἐκκλησία νὰ προσδώσει ἐπιπλέον ἀξία στὸν γάμο. Δὲν φαίνεται τυχαῖο ὅτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς γάμος ἰδρύεται τὴν ὥρα ποῦ τὸ Βυζάντιο πέφτει. Πρόκειται γιὰ αὐτοκρατορικῶν μεγέθους ἀνοησία, ἀκριβῶς ἀνάλογη τῆς εἰκονομαχικῆς: ἀγνοῶντας τὴν ἀλήθεια δὲν μπορεῖς οὕτως ἢ ἄλλως νὰ πᾶς μακριά, τὸ πολὺ στὸ ἰσχυρὸ ἀλλὰ ἀπαξιωμένο κράτος, μὲ τὴν πνευματικὴ ἐρήμωση προϋπόθεση ἀναγκαία τῆς δυνάμεις του. Αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ ὄρισμός τῆς κόλασης;

⁵² Μέγιεντορφ, *ὁ.π.*, σ. 51.

ὄχι ἐπειδὴ θεωρεῖται στὴν οὐσία του ἐσφαλμένο. Ὅμως, ἂν ὁ γάμος συνιστᾶ ἐπισφράγιση ἐρωτικῆς ἱερῆς ἐνότητας, ἐφόσον ἡ ἐνότητα ἀποδεικνύεται ἀνύπαρκτη καὶ τὸ ζευγάρι βιώνει ἀντίθετες καταστάσεις, γιατί θὰ ἀπαγορευόταν τὸ διαζύγιο καὶ ἔστω μία ἀκόμη εὐκαιρία προσεκτικῆς ἐπιλογῆς, “μιά νέα εὐκαιρία νὰ ἀναζητήσῃ [ὁ ταλαιπωρούμενος ἀπὸ κακὸ γάμο] τὴν πληρότητα τῆς ἀγάπης”,⁵³ μάλιστα ὅταν ἔχει γίνει συνειδητὸ πὼς ἡ ψυχὴ εἶναι ἱκανὴ νὰ δημιουργεῖ πλῆθος μοναδικῶν ἐρωτικῶν σχέσεων, ἀκόμη καὶ ταυτόχρονα, καὶ μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔνταση καὶ γνησιότητα;⁵⁴ Τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀγαπήσῃ τὸ ἴδιο σοβαρὰ καὶ μοναδικὰ τοὺς πάντες ἀνεξαιρέτως, πρὸς τὸ ὁποῖο ἐξωθεῖ ἡ διπλὴ ἐντολὴ τοῦ Χριστοῦ, ὑπονομεύει τὴν ἀξία τοῦ γάμου μὲ τὸν πιὸ καίριο τρόπο, ἀφαιρῶντας τὴν ἴδια τὴν ρίζα του, φανερώνοντας τὴν γαμήλια ἐπιλογὴ

⁵³ Πατρῶνος, *Θεολογία καὶ ἐμπειρία τοῦ Γάμου*, Ἀθήνα 1992, σ. 302.

⁵⁴ Ἡ ἐπίκληση τῆς Εὐαγγελικῆς ἐντολῆς, “αὐτὸ πού ἔνωσε ὁ Θεός, νὰ μὴ τὸ χωρίζει ὁ ἄνθρωπος” (Ματθ. 19.6), ἐλάχιστα θὰ δικαιολογοῦσε ἄρνηση τοῦ διαζυγίου. Στὴν σύναψη γαμήλιας σχέσης συμμετέχει καθοριστικὰ ἡ ἀνθρώπινη ἀπόφαση, ἐπομένως καθοριστικὰ ἐπιβάλλεται νὰ συμμετέχει καὶ στὴν διάλυσή της. Ἀκόμη κυριώτερα: νομίζω πὼς οὔτε ἡ ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία δὲν θὰ ἤθελε νὰ ἀρνηθεῖ, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι Ἀγάπη καὶ ὡς τέτοιος δημιουργεῖ τὸ ζευγάρι. Ἄν τὸ ζευγάρι κατέληξε χωρὶς Ἀγάπη, ποιὸς Θεὸς τὸ ἐνώνει; Μήπως Ἐκεῖνος πού κάποτε τοὺς ἔνωσε, ἂν ἔστω τοὺς εἶχε ἐνώσει, τώρα τοὺς χωρίζει; Ἀλίμονο ἂν νομίζεται θεία ἔνωση ἢ συμφωνημένη συμπαρέυρεση μιᾶ φορὰ στὴν ἐκκλησιαστικὴ διαδικασία, ὅπου μπορεῖ νὰ προσέλθουν ἀκόμη καὶ συνάπτοντες γάμους συμφερόντων, νομιμοποιήσεως τέκνων, κλπ.

νὰ τείνει στὴν ἀπερισκεψία, ἀνωριμότητα, μεροληψία καὶ συμπτωματικότητα. Εἴτε ἐκκινῶντας ἀπὸ τὴν προϋπόθεση αὐτή, εἴτε ἀπὸ ἄλλες, πάντως ὁ αὐστηρὸς περιορισμὸς τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας στὸν ἕνα γάμο εὐσταθεῖ μόνον ἂν ἤδη αὐτός, συνειδητὰ ἢ μὴ, ἔχει θεωρηθεῖ κατ' οἰκονομίαν ἀνεκτός. Μεταξὺ Καθολικισμοῦ καὶ Ὁρθοδοξίας ὑπάρχει ἀπλὴ διαφορὰ βαθμοῦ στὴν ἀποδοχὴ τοῦ γάμου, μὲ τὴν καθολικὴ Ἐκκλησία νὰ ἐξαντλεῖ τὴν οἰκονομία της στὸν ἕνα γάμο, μὲ τὴν ὀρθόδοξη νὰ ἐπιδεικνύει ἀπλῶς περισσότερη ἀνοχή, ἐξαντλῶντας τὴν οἰκονομία της στοὺς τρεῖς γάμους, καὶ μὲ τὶς δύο Ἐκκλησίες, ἔστω ὑπόρρητα, νὰ ἔχουν πρᾶγματι ὡς κανόνα τὴν ἀπουσία γάμου, ὅπως ἰσχύει στὴν Καινὴ Διαθήκη.

Πέρα ἀπ' ὅσα διδάσκει ὁ Παῦλος, τὰ ὁποῖα ἀφήνει σχεδὸν τελείως ἀνεκμετάλλευτα ἢ Ἀκολουθία, ὑπάρχουν στὸ Εὐαγγέλιο σχετικὲς σελίδες μεγάλης σημασίας, ποὺ καὶ αὐτὲς ἔμειναν ἀναξιοποίητες, ὅπως τὸ δέκατο ἕνατο κεφάλαιο τοῦ Ματθαίου, ὅπου ἐμφανίζονται μαζὶ τὰ θέματα τοῦ γάμου (στίχοι 3–11) καὶ τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν (στίχοι 12–30).

Ὅπως εἰπώθηκε, στὴν σύμφωνη μὲ τὴν ἰουδαϊκὴ παράδοση ἔμφαση ποὺ δίνει ὁ Χριστὸς στὸν γάμο ὡς ἔνωση 'εἰς σάρκα μίαν,' ἐπιζητεῖται ἀποτροπὴ τοῦ εὐκόλου διαζυγίου καὶ ἀνάδειξη τῆς σοβαρότητας τῶν σχέσεων, σὲ καμμία περίπτωση ἐξιδανίκευση τῆς γαμήλιας συνήθειας. Στὸ ἴδιο ἀκριβῶς κεφάλαιο συνυπάρχει ἢ προτροπὴ, ὅτι καθένας ποὺ ὄχι ἀπλῶς δὲν συνάπτει, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ διαλύει τὸν ἤδη ὑπαρκτὸ γάμο, ἐγκαταλείποντας στὸ ὄνομά Του ἢ γυναῖκα ἢ τέκνα (στ. 29), θὰ κληρονομήσει τὴν Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν. Τὰ ἀπορριπτόμενα εἶναι περισσότερα, σημαίνοντας τὰ

πάντα — ‘οἰκίας ἢ ἀδελφούς ἢ ἀδελφάς ἢ πατέρα ἢ μητέρα ἢ γυναῖκα ἢ τέκνα ἢ ἀγρούς’ — ἀπ’ ὅπου γίνεται φανερό χωρὶς ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ ἐγκατάλειψη ὑπαρκτῶν καὶ ὄχι μόνο δυνατῶν καὶ ἐλπιζόμενων σχέσεων.

Ἡ ἀναφορὰ στὸν γάμο κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν σεξουαλικότητα, ἥδη μὲ τὴν ὑπενθύμιση τῆς διάκρισης τῶν φύλων τὴν ὥρα τῆς δημιουργίας, ἔπειτα μὲ τὴν ἀναγνώριση τῆς πορνείας ἢ στροφῆς τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνδιαφέροντος σὲ ἄλλον ἐκτὸς τοῦ συζύγου ὡς αἰτίας διαζυγίου. Ἡ σεξουαλικότητα ὡς ‘ψυχὴ’ τοῦ γάμου βεβαιώνεται ἐπίσης στὴν μεταφορὰ τοῦ εὐνουχισμοῦ, ἥδη ἐνυπάρχοντας στὴν ἴδια τὴν γλῶσσα μὲ τὸ διπλὸ καὶ ἰσοδύναμο περιεχόμενο τοῦ γαμήλιου ρήματος, ὄχι μόνο στὴν σημερινὴ καθομιλουμένη, ἀλλὰ καὶ στὴν γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης.⁵⁵

Ὁ εὐνουχισμὸς χρησιμοποιεῖται ὡς μεταφορὰ γιὰ τὴν ἀποφασισμένη σταθερὴ ἐπιδίωξη παρθενίας, ὑπὸ προϋποθέσεις ὑψηλότερης ἀπὸ τὸν γάμο ἀλλὰ πιὸ δύσκολης ἐπιλογῆς (ὁ δυνάμενος χωρεῖν χωρεῖτω). Ὅμοίως ὁ Παῦλος εὐχεται γιὰ ὅλους νὰ ἦταν παρθένοι ὅπως ὁ ἴδιος, χωρὶς νὰ ἐμποδίζει ἀπὸ τὸν γάμο, προσπαθῶντας μὲ τὸν γάμο νὰ προφυλάσσει ἀπὸ τὴν ἀσύδοτη σεξουαλικότητα καὶ μειωμένη σοβαρότητα. Οὔτε ὁ Παῦλος, οὔτε προηγουμένως ὁ Χριστός, δὲν δικαιολογοῦν τὸν γάμο μέσα ἀπὸ τὴν τεκνοποιία, ἐνῶ δὲν δι-

⁵⁵ Πρβλ. γιὰ παράδειγμα Ματ. 22.30: “ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν οὔτε ἐγκαμίζονται, ἀλλ’ ὡς ἄγγελοι Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι,” καὶ Α’ Κορ. 7.37–8: “ὁς δὲ ἔστηκεν ἐδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ ... τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ. ὥστε καὶ ὁ ἐγκαμίζων καλῶς ποιεῖ, ὁ δὲ μὴ ἐγκαμίζων κρεῖσσον ποιεῖ.”

στάζουν νὰ ἀναδεικνύουν τὴν κατώτερη φύση του συγκρίνοντας μετὰ τὴν πλήρη στροφή καὶ μεταμόρφωση τῆς ζωῆς στὴν ὑπερβατικὴ ἀρχὴ τῆς, ἀπ' ὅπου ἀποκτᾶ κανεὶς δύναμη νὰ ἀγαπήσει τοὺς ἀνθρώπους μετὰ ἀπόλυτη συνειδητότητα καὶ σοβαρότητα.

Ἐχει γίνῃ προσπάθεια νὰ ὑποστηριχθεῖ πὼς ἡ θεώρηση τοῦ γάμου ἀπὸ τὸν Παῦλο, στὸν βαθμὸ πού περιέχει ἄρνηση, ὀφείλεται στὸ πνεῦμα τῆς ἀποστολικῆς περιόδου, μετὰ τὶς Ἐκκλησίες νὰ περιμένουν τὴν Δευτέρα Παρουσία στὸ ἄμεσο μέλλον, κτθ. Τὰ ἐπιχειρήματα μετὰ τὰ ὁποῖα ὁ Παῦλος 'υποτιμᾷ' τὸν γάμο δὲν προϋποθέτουν ἀπαραιτήτως ἰδιαίτερη αὐστηρότητα, ἔχουν διαχρονικὴ ἀξία, θὰ ἴσχυαν ἀκόμη ἂν δὲν συνέβαινε ποτέ Δευτέρα Παρουσία, ἀναφερόμενα στὴν προσωπικὴ ἐδῶ καὶ τώρα σχέση τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀνεξάρτητου ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς καθολικῆς συντέλειαι τοῦ χρόνου. Ἄλλωστε ἡ προηγούμενη καὶ θεμελιώδης γιὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Παύλου 'υποτίμηση' τοῦ γάμου ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Χριστό, ἀσφαλῶς δὲν ὀφείλεται στὴν ἀναμονὴ τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πρόκειται γιὰ ἀπλὴ σύγκριση ἀνάμεσα στὸν αὐθεντικὸ καὶ τὸν ἔκπτωτο βίος. Ὅπως μετὰ τὴν Δευτέρα Παρουσία εἶναι δυνατὴ μιὰ αἰωνιότητα κόλασης, ἔτσι ἤδη τώρα εἶναι δυνατὴ παροδικότητα διαποτιζόμενη ἀπὸ τὴν ζωὴ τῆς Ἀνάστασης.

Ἴσως χρειάζεται νὰ προσεχθεῖ περισσότερο ἡ εἰσήγηση αὐτὴ τοῦ Ἀπόστολου, πού μοιάζει ἀκραία καὶ διατυπώνεται ἀποφθεγματικά, ὡς διαχρονικὴ ἠθικὴ παραίνεση, ὅτι εἶναι

καλὸ γιὰ τὸν ἄνδρα νὰ μὴν ἀγγίξει γυναῖκα — καλὸν ἄνθρωπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι.⁵⁶

Ἐχει γίνεαι μιὰ εἰκασία, πῶς ἡ φράση προέρχεται ἀπὸ ὑποτιθέμενη ἐγκρατευτικὴ μερίδα τῆς Ἐκκλησίας τῶν Κορινθίων, τοὺς ὁποίους συμβουλευόντας ὁ Παῦλος συνοψίζει ἢ ἀναπαράγει τὴν δική τους κύρια θέση. Τέτοια ἐρμηνεῖα δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθεῖ γραμματολογικὰ εἴτε νοηματικὰ.

Ἄν παρατίθεται ἄποψη αὐστηρῶν, ἡ συνέχεια στὸ 7.2 μὲ τὸν σύνδεσμο ‘δὲ’ — *διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἕκαστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω* — συμπυκνώνει ἢ μεταφέρει ἐπὶ λέξει θέσεις καὶ πάλι δικές τους, ὁπότε δὲν ἐξηγοῦνται οἱ προστακτικὲς τοῦ 7.2. Ἄν συνεχιζόταν ἀναφορὰ σὲ ἐγκρατευτικὲς θέσεις θὰ χρησιμοποιοῦντο καὶ πάλι ἀπαρέμφατα σὲ συμφωνία μὲ τὸ *ἄπτεσθαι* τοῦ 7.1β, δηλαδὴ ἡ ὅλη περικοπὴ θὰ εἶχε ὡς ἐξῆς: *περὶ δὲ ὧν ἐγράψατε, καλὸν ἄνθρωπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι, διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστον τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἔχειν, καὶ ἕκαστην τὸν ἴδιον ἄνδρα ἔχειν*, κλπ. Ἀντιθέτως, ἂν ὀλόκληρη ἡ περίοδος ἐκφράζει θέσεις τοῦ Παύλου, ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ ἀπαρέμφατο τοῦ 7.1β στὶς προστακτικὲς τοῦ 7.2 εἶναι φυσιολογικὴ, ἐφόσον προτάσσεται γενικὴ ἠθικὴ ἀξία καὶ ἀκολουθοῦν εἰδικὲς παραινήσεις κατὰ συγκατάβαση σὲ ἀδυναμίες. Πέρα ἀπὸ αὐτό, πῶς θὰ εἰσῆγαγε τὸ 7.1α θέσεις τῶν Κορινθίων μὲ πληθυντικὴ ἀντωνυμία, γιὰ νὰ ἀκολουθήσει μόνον μία θέση; Θὰ ἔλεγε, “περὶ δὲ οὗ ἐγράψατε, καλὸν ἄνθρωπῳ...” Ἄν πράγματι ὁ Παῦλος παραθέτει ἀπόψεις δικές τους, ὀλόκληρη ἡ περίοδος 7.1,2 συνοψίζει τίς θέσεις αὐτές

⁵⁶ Α΄ Κορ. 7.1

— καὶ τότε δὲν ἐμφανίζεται καμμιά διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἰδίου καὶ τῶν ‘αὐστηρῶν,’ ἐφόσον ὅλο τὸ κεφάλαιο ἐρμηνεύει θεολογικὰ τὴν περίοδο 7.1,2, κλείνοντας συμμετρικὰ στὸ 7.39,40, ὅπου ἐπαναλαμβάνεται στὴν οὐσία τὸ 7.1,2 ἀναφερόμενο τὴν φορὰ αὐτὴ στὴν γυναῖκα καὶ ἐφαρμοζόμενο στὴν περίπτωση χηρείας.

Ὅμως ἔστω πὼς οἱ θέσεις τοῦ Παύλου ἀρχίζουν νὰ ἐκφράζονται ἀπὸ τὸ 7.2, μὲ μόνο τὸ 7.1β νὰ παραπέμπει σὲ θέση τῶν ‘αὐστηρῶν.’ Στὴν περίπτωση αὐτῆ, καθὼς τὸ 7.2 δέχεται κατὰ συγκατάβαση τὸν γάμο, ὡς φάρμακο κατὰ τῆς πορνείας, ὁ Παῦλος ἀποδέχεται ὅτι ὑπὸ ἰδανικὲς τοῦλάχιστον συνθῆκες *καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι*, ἀποτρέποντας μόνο ἀπὸ τὴν καθολικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ κανόνα.

Δύσκολα θὰ ἔστεκε ὁ ἰσχυρισμὸς γιὰ τοὺς Κορίνθιους ὅτι ἐπεδείκνυαν αὐστηρότητα, ὅταν ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸ ἔβδομο κεφάλαιο ἀναφέρεται ἠθικὴ χαλάρωση. Κι ἂν στὴν συνέχεια ὁ Παῦλος συμβούλευε ἰδιαίτερη μερίδα ἢ τοὺς ὑπόλοιπους γιὰ νὰ συμμορφώσουν τὴν μερίδα αὐτῆ, τότε μὲ δεδομένη τὴν διάφορη κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας στὸ σύνολό της, πιὸ πιθανὸ νὰ προσδιόριζε κάπως τὴν ἐξαίρεση, ἃς ποῦμε στὴν διατύπωση *‘περὶ δὲ ὧν ἔγραψάν τινες’* ἢ *‘περὶ δὲ ὧν λέγουσιν τινές’* κτθ.

Ἀλλά, ἰδίως ἂν πράγματι συμβούλευε ἐγκρατευτικὴ μερίδα, ἀποκτᾷ μεγαλύτερη σπουδαιότητα τὸ γεγονὸς ὅτι ἀκόμα καὶ πρὸς αὐστηροὺς ἀπευθυνόμενος δὲν ἀπέφυγε οὔτε ἐλάχιστα νὰ ἐξάρει πολὺ πέρα ἀπὸ τὸν γάμο τὴν ἀρετὴ τῆς παρθενίας.

Κατὰ τὴν γνώμη μου ὁ Παῦλος παρουσιάζει τὸν κανόνα καὶ συγκαταβαίνει σὲ ὅ,τι θεωρεῖ ἀνθρώπινες ἀδυναμίες,

ὅπως ἄλλωστε κάνει σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς ἐπιστολῆς, ὄχι ἐπειδὴ νουθετεῖ αὐστηροῦς, ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴ προκαλέσει αὐστηρὲς τάσεις καὶ διαιρέσεις τῆς Ἐκκλησίας. Τονίζει ἄλλωστε ἰδιαίτερα πὼς ἡ πνευματικὴ ζωὴ ποὺ ἐγκαινίασε ὁ Χριστὸς χαρίζεται, δὲν κατακτᾶται μὲ 'δίκαια' ἔργα ἢ νόμους, ὥστε μαχόμενος τὴν ἀνηθικότητα εἶναι εὐλογο νὰ ἀνησυχεῖ μὴπως μειώνει τὸ στοιχεῖο τῆς χάριτος πρὸς ὄφελος εὐσεβισμοῦ, μετατρέποντας τὴν παρθενία σὲ ἄχαρη ἀπουσία σεξουαλικῶν σχέσεων ἀντίθετα μὲ τὸν προσανατολισμό της στὴν θεία ἐπαφὴ καὶ ἐνότητα. Ἐπιπλέον, οἱ παραινέσεις τοῦ Παύλου δὲν χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἐξειδίκευση, μιὰ ὑπόδειξη γιὰ τὶς χῆρες ἀφορᾷ ἐπίσης στοὺς ἄγαμους, ἓνα σχόλιο γιὰ τὴν παρθενία διδάσκει τοὺς ἔγγαμους, κλπ.

Ὅμως γιατί τὸ 7.1β, ἡ εἰδοποίηση ὅτι *καλὸν ἀνθρώπου γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι*, δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν διδασκαλία τοῦ Ἀπόστολου καὶ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ σὲ ἄλλους; Μήπως στὸ 7.7 δὲν δηλώνει ὅτι θὰ ἤθελε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ εἶναι παρθένοι; Ὅπως στὸ 7.2, δὲν ἐξηγεῖ στὸ 7.5,6 ὅτι ἀποδέχεται τὶς σεξουαλικὲς σχέσεις γιὰ νὰ ἀποτρέπεται ὁ πειρασμός, κατὰ συγκατάβαση; Στὸ 7.8 δὲν συνιστᾷ καὶ πάλι τὴν παρθενία; Στὸ 7.28 δὲν συνδέει τὸν γάμο μὲ τὴν θλίψη καὶ στὸ 7.33 μὲ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν Θεό; Ἐκτὸς ἀν δὲν εἶναι ἡ ἀποτροπὴ ἀπὸ τὸν γάμο ὅ,τι σκανδαλίζει στὸ 7.1, ἀλλὰ ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ Ἀπόστολος μειώνει τὴν ἀξία τῆς γυναίκας. Στὴν περίπτωσή αὐτὴ ἀρκεῖ νὰ προσεχθεῖ ὅτι στὴν συνέχεια συμβουλεύει ἀναλόγως τὶς γυναῖκες. Τὴν σκέψη του δὲν ἐνδιαφέρει πρωταρχικὰ ἡ σχέση τῶν φύλων, ἀλλὰ ἡ σχέση Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ὥστε δὲν ἀποτρέπει ἀπὸ

τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ προφυλάσσει καὶ τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα ἀπὸ κοσμικῆς μικρότητες καὶ ἐξαρτήσεις,⁵⁷ ὅπως εἶχε ἤδη κάνει ὁ Χριστός. Ἄν κάποιος δὲν ἀνέχεται τὴν παρθενία,⁵⁸ περνάει στὴν δυνατότητα τοῦ γάμου, κι ἐδῶ ὁ Παῦλος προβάλλει σχέσεις ἀπόλυτης ἰσοτιμίας καὶ ἀμοιβαίας αὐτοθυσίας τῶν συζύγων.⁵⁹

Ἐπιστρέφοντας στὸ δέκατο ἔνατο κεφάλαιο τοῦ Ματθαίου, στὴν εὐλογία τῶν παιδιῶν ἢ ὁποῖα ἀκολουθεῖ τὴν μεταφορὰ τοῦ εὐνουχισμοῦ: ἔφεραν τὰ παιδιά τους νὰ τὰ εὐλογήσει, ἀλλὰ οἱ Μαθητὲς τοὺς ἐπέπληξαν, ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐξηγεῖ πὼς ἡ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν ἀνήκει σὲ ὅσους εἶναι σὰν τὰ παιδιά, δηλαδὴ ἔχουν τὸν βίο τους ἀδέσμευτο καὶ διαθέσιμο. Στὴν συνέχεια ἀναφέρεται ἡ συνομιλία τοῦ Χριστοῦ μὲ τὸν πλούσιο νέο, ὁ ὁποῖος ἦταν εὐσεβῆς μὲ τὰ κριτήρια τῆς ἰου-

⁵⁷ Πρβλ. Α΄ Κορ. 10.17

⁵⁸ Γιὰ τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἴδιας τῆς παρθενίας, πρβλ. τὸ κείμενο, *Παρθενία*.

⁵⁹ Ἐπομένως τὸ λάθος τοῦ Ράσσελ (τὴν δήλωση τοῦ Ἀγγλοῦ διανοομένου εἶδα στὸν Πατρῶνο, *ῥ.π.*, σ. 65), δὲν βρίσκεται στὴν πεποιθήση ὅτι “γιὰ τὸν χριστιανισμό δὲν ἔχει ἀξία ὁ γάμος καθ’ ἑαυτόν,” ἀλλὰ στὸν ὑπαινιγμὸ πού ἐμπεριέχεται ἐδῶ, ὅτι γιὰ τὸν χριστιανισμό ὑπάρχουν ἴσως ἄλλες σχέσεις πού ἔχουν ἀξία καθ’ ἑαυτές. Τὴν εἰσήγηση τοῦ Παύλου ὅτι *καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι*, καλύτερα θὰ διαβάζαμε ὡς ἀποφατικὴ: *ὁ γάμος δὲν εἶναι κατὰ κύριο λόγο καλός* — “κυρίως καλὸν καὶ ἀγαπητὸν τὸ ἀγαθόν, [μόνος] ἀγαθὸς δὲ ὁ Θεός,” ἐξηγεῖ ὁ Μ. Βασιλείος, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, PG 31, 912. Ἡ καλωσύνη πού μπορεῖ νὰ ἔχει ὁ γάμος, ὅπως ὁποιαδήποτε σχέση καὶ πράξη, βρίσκεται στὸν βαθμὸ τῆς μετοχής της στὸ κυρίως ἀγαθό. Ἀπὸ μόνος του δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ ἀξία.

δαϊκῆς παράδοσης, ἔχοντας ἔμπρακτῃ πεποίθησιν στὶς δέκα ἐντολές, ἀλλὰ φοβόταν νὰ ἐγκαταλείψει τὴν περιουσία του: στὴν Βασιλεία εἶναι ἀδύνατο νὰ εἰσέρχονται πλούσιοι, καθλωμένοι ὅπως παραμένουν στὸ ἀσήμαντο. Πλοῦτο δὲν συνιστοῦν μόνο τὰ εἰσοδήματα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιθυμία γι' αὐτά, καὶ κάθε χάρισμα, ἡ ἴδια ἡ σωματικὴ υἰγεία καὶ διανοητικὴ ρώμη, *ὅτιδῆποτε* ἔχει κανεὶς ἢ ἐπιθυμεῖ, ἂν δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, εἶναι ὁ πλοῦτος ποὺ μπορεῖ νὰ καταντᾷ εἰς ἐμπόδιο, στὸν βαθμὸ τῆς ἐξάρτησης ποὺ δημιουργεῖ στὸν ἄνθρωπο. Καταλαβαίνοντας τὴν περιουσία μὲ τὸν τρόπο αὐτό, γίνεται ἀμέσως φανερὴ ἡ εὐεργετικὴ παιδαγωγικὴ πλευρὰ τῆς ἀσθένειας, τοῦ πόνου καὶ τῶν βιοτικῶν ταλαιπωριῶν ἐν γένει.

Τὸ κεφάλαιο ὀλοκληρῶνεται μὲ τὸ παράδειγμα τῶν φτωχῶν — ὧσων δὲν στεροῦνται ἀπλά, ἀλλὰ ἀφήνουν μὲ τὴν θέλησίν τους τὰ πάντα ὅπως οἱ Μαθητές, στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἢ δέχονται μὲ εὐχαριστία τὴν ἀπώλεια τῆς περιουσίας τους καὶ κάθε συμφορὰ — γιὰ τοὺς ὁποίους δηλώνεται ὅτι θὰ ἔχουν ἑκατονταπλάσια καὶ τὴν αἰώνια ζωὴ. Πρὸς τὸ παρὸν ἴσως περιφρονοῦνται, θὰ προηγοῦνται ὅμως στὸν ἐρχόμενον αἰῶνα ἀπολαμβάνοντας μεγαλύτερη ἐνότητα μὲ τὴν θεία ὑπαρξίν, ἐφόσον τὴν ὑπαρξίν αὐτὴ ἐπιθύμησαν, καὶ ἀντιστοίχως πολλοὶ ποὺ νομίζονται τώρα σπουδαῖοι, θὰ εἶναι οἱ τελευταῖοι, δηλαδὴ ἀπὸ μόνοι τους ἀποκλεισμένοι σὲ μεγαλύτερη ἀποξένωση ἀπὸ τὴν ὑψηλότερη πραγματικότητα.

Ἡ ἀναφορὰ στὸν γάμο ἀποτελεῖ μοναδικὴν περίπτωσιν στὸ κεφάλαιο τοῦ Ματθαίου, ὅπου τὸ ζήτημα τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν θίγεται ἔμμεσα, στὴν διαπίστωση πῶς οἱ πολλοὶ ἀδιαφοροῦν γιὰ τὴν σχέση τους μὲ τὴν ἀρχή τους,

ἐπομένως δὲν ἔχουν πράγματι λόγο νὰ ἀποφύγουν τὸν γάμο. Τὸ ζευγάρι ὡς τέτοιο ἀνήκει σὲ ἀτελέστερη ζωὴ, ἀπ' ὅπου φαίνεται πὼς ἡ ἴδια ἡ διάκριση τῶν φύλων ἀποτελεῖ ὄχι τὴν ἰδανικὴ ἀλλὰ κατώτερη ἀρχή, ὡς συγκατάβαση στὴν ἔκπτωση τοῦ ἀνθρώπου, συμπέρασμα στὸ ὁποῖο δὲν θὰ διστάσουν νὰ ὀδηγηθοῦν μεγάλοι Πατέρες ὅπως ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, καταλογίζοντας στὶς γαμήλιες σχέσεις “*κτηνώδη τε καὶ ἄλογον τῆς ἐξ ἀλλήλων διαδοχῆς τρόπον*”.⁶⁰ Ἦδη ὁ Μ. Ἀθανάσιος συνδέει τὸν γάμο μὲ τὴν ἁμαρτία καὶ τὸν θάνατο, ἐξηγῶντας ὅτι “ὁ προηγούμε-

⁶⁰ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, PG 44, 189 — γιὰ τὸν ὁποῖο ἔχει ἴσως σημασία νὰ θυμηθοῦμε πὼς ἦταν ἔγγαμος, δηλαδὴ εἶχε ὅσους ἐπιπλέον λόγους μποροῦσε νὰ ἔχει γιὰ νὰ ἐξυψώνει μᾶλλον ἀντὶ νὰ μειώνει τὴν διάκριση τῶν φύλων. Οἱ ‘ἔξυπνοι’ θὰ κατηγοροῦσαν ὑποκρισία, ὅτι ἂν καὶ ὑποτιμᾶει τὸν γάμο ὁ ἴδιος παντρεύτηκε. Ἴσως οἱ ‘ἔξυπνοι’ μὲ κάθε ἐπιλογή τους φορᾶνε κι ἓνα ζευγάρι παρωπίδες, ἀλλὰ οἱ κανονικοὶ ἄνθρωποι γνωρίζουν πὼς δὲν εἶναι τέλειοι, κι ἔτσι δὲν ἐμποδίζονται νὰ καταλαβαίνουν ἐπιλογές ἀνώτερες ἀπὸ τίς προσωπικές τους. Ἐπιπλέον, ἡ ὑποκρισία προϋποθέτει ἀπόκρυψη, ἀλλὰ ὁ Γρηγόριος οὔτε κἂν δὲν μποροῦσε νὰ ἀποκρύψει τὸν γάμο του, γιὰ τὸν ὁποῖο καὶ ἀνοιχτὰ ὁμολογοῦσε ὅτι μετάνιωσε. Περαιτέρω, εἶναι γνωστὸ πὼς εἶχε παντρευτεῖ σὲ νεαρὴ ἡλικία, ὁπότε δὲν εἶχε ἀκόμη διαμορφώσει τὴν γνώμη του γιὰ τὰ σχετικὰ ζητήματα. Ἀλλὰ οἱ ‘ἔξυπνοι’ εἶναι καὶ πάνσοφοι, καὶ ποτὲ δὲν ἀλλάζουν γνώμη. Ἴσως γι’ αὐτὸ καταφεύγουν σὲ *ad hominem* ἐπιθέσεις. Ὅμως κι ἂν ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης ὑπῆρξε ὑποκριτὴς ὁ μεγαλύτερος, ἀπὸ μόνου του αὐτὸ δὲν θὰ ζημίωνε τίς ἀπόψεις του — ὅπως ἀκριβῶς ὑποδεικνύει ὁ Χριστός: νὰ καταλαβαίνεις καὶ νὰ ἀκολουθεῖς ὅσα λέει ὁ ὑποκριτὴς, ἂν εἶναι ἀληθινά, καὶ νὰ ἀδιαφορεῖς γιὰ ὅσα πράττει ὁ ἴδιος (Ματ. 23.3). Ἀλλὰ εἴπαμε, οἱ ‘ἔξυπνοι’ εἶναι καὶ πάνσοφοι, καὶ ἀρκοῦνται στὸν ἑαυτὸ τους.

νος σκοπὸς τοῦ Θεοῦ ἦταν νὰ μὴ γεννιόμαστε μέσα ἀπὸ τὸν γάμο καὶ τὴν φθορά, ὅμως ἡ παράβαση τῆς ἐντολῆς εἰσήγαγε τὸν γάμο”.⁶¹

Ἀκόμα καὶ ὑπὸ τὴν ὑψηλότερη δυνατὴ ἐκδοχὴ, ὅταν ἡ διάκριση τῶν φύλων καὶ οἱ ἱστορικὲς συνέπειές της προσεγγίζονται ὡς παιδαγωγικὲς δυνατότητες ἐπιστροφῆς στὴν προπρωτοκινή κατάσταση τοῦ ἐνιαίου ἀνθρώπου, καὶ πάλι τὸ κύριο καὶ σημαντικὸ δὲν βρίσκεται στὴν διάκριση τῶν φύλων, ἀλλὰ στὸν σκοπὸ της, ὁ ὁποῖος περιέχει τὴν κατάργησή της. Αὐτὸ ἀκριβῶς τονίζει ὁ Παῦλος, καὶ ἤδη ἡ προηγούμενη διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ. Δὲν καταδικάζει τὸν γάμο, ἀλλὰ ἐξηγεῖ τὴν σχετικότητα καὶ ὀριακότητα τῆς ἀξίας του, ὅτι “κύριος καὶ τελικὸς σκοπὸς τοῦ γάμου εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ τελείωση τῶν συζύγων ... δὲν εἶναι ἡ ‘οἰκογένεια,’ ἀλλὰ ἡ Ἀγάπη ... (Ὁ γάμος) μεταβιβάζει τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ ἀνθρώπινου ἔρωτά τους στὸν θεῖο καὶ οὐράνιο ἔρωτα”.⁶²

*

⁶¹ Μ. Ἀθανάσιος, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 27, 240. Πρβλ. ὁμοίως τὸν Χρυσόστομο, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, PG 53, 123: “μετὰ τὴν παράβαση ἐπῆλθαν τὰ σχετικὰ μὲ τὴν συνουσία, γιατί ὡς τότε ζοῦσαν στὸν παράδεισο ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἄγγελοι, χωρὶς νὰ φλέγονται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς σάρκας, χωρὶς νὰ πολιορκοῦνται ἀπὸ ἄλλα πάθη, χωρὶς νὰ ὑπόκεινται σὲ ἀνάγκες τῆς φύσης, ἀλλὰ ἔχοντας δημιουργηθεῖ τελείως ἀφθαρτοὶ καὶ ἀθάνατοι, κι ἔτσι δὲν χρειάζονταν κἂν περιβολὴ ἐνδυμάτων... ἦταν ντυμένοι μὲ τὴν οὐράνια δόξα καὶ δὲν ἔνοιωθαν αἰσχύνῃ.”

⁶² Πατρῶνος, *δ.π.*, σελ. 287–292.

Σύμφωνα μὲ ἀποψη' δυτικῶν διανοούμενων καὶ ὀρισμένων ἐξ ἡμῶν πιθηκίζόντων, προηγουμένως ἢ ἀνθρωπότης, στὸν 'δυτικὸν' τοῦλάχιστον πολιτισμό, ἀπολάμβανε τὴν ὑπαρξὴ γλυκὰ παραδομένη στὴν ἀθωότητα τοῦ σέξ, ἐνῶ μὲ τὸν χριστιανισμό τὸ σῶμα καὶ οἱ ἐπαφές τῆς λαγνείας κατηγορήθηκαν, ἔγιναν ἀντικείμενα περιφρόνησης καὶ ἀφορμὲς ἐνοχῆς.⁶³ Ὁ χριστιανισμὸς θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς συγκεκριμένους ἐπικριτὲς δύναμη ἱστορικῆς σημασίας, χωρὶς νὰ ἀποτελεῖ προσωπικὴ τους πίστη καὶ μᾶλλον ἀπορριπτόμενος στὸ ἐπίπεδο αὐτό, ἐνῶ στὴν σεξουαλικότητα καταλαβαίνουν καὶ θέλουν νὰ προβάλουν ἄνευ ὅρων ἀγαθό. Τὸ πρῶτο διευκολύνει ἐμπαθῆ μεροληπτικὴ ἀντίθεση, χωρὶς νὰ καταγράφεται ἢ εὐρύτερη εἰκόνα, πὼς ὑπάρχουν καὶ ἄλλες πολιτισμικὲς δυνάμεις μὲ παρόμοια ἠθική. Τὸ δεύτερο ἀποστρέφει σὲ διάφορους βαθμοὺς καὶ μέχρι πλήρους ἀπαγορεύσεως ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση ἔστω μόνο τοῦ ἐνδεχομένου νὰ εἶναι ὀρθὴ κάποιου βαθμοῦ ἀρνητικὴ ἀξιολόγησις τῆς σεξουαλικῆς ὀρμῆς. Προσπαθῶντας νὰ ἐξυψώσουν τὸν ἐρωτισμό, καὶ δια-

⁶³ Στὴν προκατάληψη δὲν συμμετέχουν μόνο οἱ χειρότεροι, ἀλλὰ καὶ πιδ εὐφυεῖς ἀγράμματοι, ὅπως ὁ Μάνος Χατζιδάκις, ὁ ὁποῖος ἀρχικὰ σκεφτόταν νὰ δώσει στὸ ἔργο του "Τραγούδια τῆς ἀμαρτίας" (1996) τὸν τίτλο "Ἡ ἀμαρτία εἶναι βυζαντινὴ κι ὁ ἔρωτας ἀρχαῖος." Πέρα ἀπὸ τὴν ἀσχετοσύνη, ἀπογοητευτικὴ σὲ τέτοιες περιπτώσεις εἶναι ἢ ὑπονόμηση τοῦ ἔργου. Τὰ τραγούδια του θὰ εἶχαν ὠφεληθεῖ σημαντικά, ἂν ὁ Χατζιδάκις δὲν ἔτεινε νὰ συνδέει τὴν ἐπαναστατικὴτητα μὲ τὴν φιλομοφυλία καὶ τὸν ἔρωτα μὲ τὸ σέξ, συχνὰ καὶ τελείως ἀχρηστεύοντας ἐμπνευσμένη μουσικὴ μὲ στίχους καὶ τραγούδιμα ἀποχρυστικῆς περιπάθειας. Φαίνεται ὅτι ὁ ἴδιος ἐπίσης τὸ ἐνοιῶθε, γι' αὐτὸ ἀφησε τόσες ὀρχηστρικές διασκευές.

κρίνοντας στὴν παράδοση τῆς χριστιανοσύνης ἀσκητικὴ νοοτροπία τὴν πρὸ ἰσχυρὴ στὸν δυτικὸ κόσμο, ἐπιτέθηκαν σὲ ὅ,τι φάνηκε μεγάλος ἀντίπαλος, ἀδιαφορῶντας γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀκρίβεια.

Ἔτσι ἔγιναν δυνατὲς κωμικὲς καταστάσεις, ὅπου ἐξυμνεῖται ἅς ποῦμε ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα ὡς σεξουαλικά φιλελεύθερη, μολονότι ὑπῆρχε ἀσκητισμὸς ἐξίσου ἰσχυρὸς μὲ τὸν χριστιανικό, ἀφορῶντας ἐπίσης στὴν σεξουαλικότητα, οἱ δὲ ἱερεῖς ἔπρεπε νὰ εἶναι παρθένοι ἂν μὴ καὶ εὐνοῦχοι, ἐνῶ ἡ φιλομοφυλία ἦταν ἀντικείμενο ἐπίκρισης καὶ εἰρωνίας. Ἄλλωστε, ὄχι κάποιος χριστιανὸς μοναχὸς ἀλλὰ ὁ Πλάτων ἀσχεῖ συστηματικὴ κριτικὴ στὴν (φιλομόφυλη καὶ μὴ) σεξουαλικὴ ἐπιθυμία.⁶⁴

Στοιχειώδης νηφαλιότητα ἀρκεῖ καὶ περισσεύει γιὰ νὰ ἔχει κανεὶς ἔγκυρα συμπεράσματα γιὰ τὴν οὐσία τοῦ ζητήματος. Στὴν τελειότητα τῆς σχέσης καὶ ἐνότητας πῶς ἐντάσσεται ἡ ἀγάπη τοῦ σώματος; Ἄν ἀπαιτεῖται σεξουαλικὴ ἐπαφή, θὰ ὀφείλαμε νὰ τὴν ἔχουμε ἐπίσης μὲ τοὺς γονεῖς, τοὺς φίλους καὶ τὰ παιδιά μας, διαφορετικὰ ἡ σχέση μαζί τους δὲν θὰ ἔφθανε σὲ ὀλοκλήρωση. Ἐπειτα, ἂν ἔλκει τὸ ὠραῖο κορμί, καὶ ἂν ἡ ἔλξη αὐτὴ ὑπῆρχε γιὰ νὰ ὀλοκληρῶναι τὴν σχέση, οἱ γέροντες δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ζήσουν παρὰ μόνον κατώτερη ἀγάπη, ἀπλῶς ἐπειδὴ δὲν εἶναι σεξουαλικά ἐπιθυμητοί, καὶ τὸ ἴδιο κάθε ἄρρωστος, δύσμορφος, κλπ.

⁶⁴ Γιὰ τὴν ἀρχαία θρησκευτικὴ πρόβλ. ὅσα γράφω στοὺς *Ἀρχαίους Ἑλληνας*, σ. 221 κ.έ., καὶ γιὰ τὴν πλατωνικὴ κριτικὴ, σ. 304 κ.έ.

Ὁ 'προοδευτισμὸς' ψυχολογούντων οἱ ὁποῖοι συμβουλεύουν πῶς τὸ ζευγάρι θὰ ἔχει σέξ ὡς τὰ βαθειὰ γεράματα, εἶναι πράγματι ἀποκρουστικός, μικραίνει καὶ εὐτελίζει τὸν ἄνθρωπο. Ἄν ὅμως ἤθελαν, δὲν θὰ δυσκολεύονταν οὔτε αὐτοὶ νὰ καταλάβουν γιὰ τὴν ὥρα ποὺ ἀντικρῦζει κανεὶς Εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὅτι δὲν ἀσχολεῖται μὲ διεγέρσεις γεννητικῶν ὀργάνων, κλπ, ὅχι ἐπειδὴ αὐτὸ εἶναι κάτι 'κακό,' ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν περισσεύει χρόνος, προσοχὴ καὶ διάθεση: τὸ 'κακό' ποὺ μοιάζει νὰ ἀποδίδεται στὴν σεξουαλικότητα, δὲν ἀφορᾷ στὴν ἴδια παρὰ ἔμμεσα — στὸν βαθμὸ τῆς παρουσίας της ἢ σεξουαλικῆς σχέσης ὅχι μόνον δὲν 'ὀλοκληρώνει,' ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, εἰσφέρει καὶ τεκμηριώνει ἀτέλεια, ἀποδεικνύει ἐνεργὸ ἓνα βαθμὸ διαίρεσης, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ πολὺ μεγάλος, ὅταν φθάνει ὡς τὸν βιασμὸ ἢ παρόμοιες συμπεριφορές. Καθεαυτὴν ἡ σεξουαλικὴ δὲν εἶναι οὔτε ἡ καλύτερη, ἀλλὰ οὔτε ἡ χειρότερη ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου, ἂν σέβεται τὴν ἐλευθερία καὶ δὲν περιέχει στοιχεῖα ἐπιβολῆς. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς στὴν σεξουαλικὴ ἐπαφὴ δὲν ὑπάρχει τὸ ἄκρον τῆς τελειότητας, εἶναι δυνατὸ νὰ συμβαίνει ἀκόμα καὶ μὲ τὶς πιὸ ἀπρόσωπες μορφές, χωρὶς κανένα ἀπολύτως σεβασμὸ γιὰ τὸν ἄλλο, στὶς κακοποιήσεις, τὰ ὄργια, τὴν πορνεία, κλπ.

Ἡ κριτικὴ τῆς σεξουαλικότητας ὅπως ἀναπτύχθηκε στὴν δυτικὴ χριστιανοσύνη πῆρε διαστάσεις ἠθικῆς τρομοκρατίας, παραμορφώνοντας τὰ πράγματα. Αὐτὸ δημιουργεῖ ἴσως μερικὰ ἐλαφρυντικὰ γιὰ τοὺς ἐπικριτὲς τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν Δύση, ἀλλὰ πῶς νὰ δικαιολογήσει κανεὶς τὴν ἐλληνοφωνὴ ἀπομίμηση; Ἄν ὑπῆρχε γνήσια θεωρητικὴ ἀπορία, θὰ εἶχε συζητηθεῖ μὲ σοβαρὸ καὶ ἀξιόλογο τρόπο, ἐφόσον ἤδη ὁ Πλάτων τὴν ἔχει ἐξαντλήσει.

Σεβόμενη τὸν ἑαυτὴ τῆς ἡ Ἐκκλησία δὲν προδίδει τὴν Ἄρχὴ τῆς ἀλλὰ συνεχῶς γίνεται κατ' ἐξοχὴν χῶρος τῆς ἀλήθειας. Τίποτα δὲν δικαιολογεῖ συγκαλύψεις τόσο σημαντικῆς πραγματικότητας, ἐξωραΐζοντας τὶς γαμήλιες σχέσεις καὶ ὑποτιμῶντας τοὺς μελλόνυμφους, ὡς ἐὰν ἦταν ἀνίκανοι ἢ θὰ τοὺς ζημίωνε νὰ καταλάβουν ὅτι πέρα ἀπὸ ὅλα καὶ ὡς σκοπὸς τοὺς ἀνοίγεται ἡ προσωπικὴ ζωντανὴ ἐπαφὴ μὲ τὴν ἴδια τὴν Ἄρχὴ ὅποιασδήποτε γνήσιας ἐνότητας.

Ἐφόσον οἱ σύζυγοι ἔχουν ἐνωθεῖ 'εἰς σάρκα μίαν,' ὁ τρόπος νὰ ὑπερβαίνουν τὴν στενότητα τῶν γαμήλιων σχέσεων, εἶναι ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ γάμου χωρὶς τὴν διάλυσή του, ὅταν οἱ δύο ὅπως ἓνας ἀποκτοῦν συνείδηση Θεοῦ καὶ φέρουν στὴν συνείδηση αὐτὴ κάθε πλευρὰ τοῦ βίου τους, ὁπότε πλέον γίνονται ἀδελφοὶ μεταξύ τους, ὅπως ἀκριβῶς μὲ ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, στὸν βαθμὸ τῆς πίστεως καθενός.

Παρομοίως γιὰ κάθε ἐπαφὴ, δὲν χρειάζεται πάντα ἡ διακοπὴ τῆς, ἀλλὰ ἡ ἀπουσία ἐξάρτησης, ἡ ὁποία γιὰ νὰ ὑπάρχει, προηγεῖται βεβαιότητα γνήσιου πολὺ συγκεκριμένου βιώματος, ὅτι μόνος ἄξιος νὰ ἀγαπηθεῖ εἶναι ὁ Θεός. Τὸ γνωρίζουμε ἢ δὲν τὸ γνωρίζουμε, μέσα σὲ κάθε σχέση, στὸν βαθμὸ πὺ ἀναπτύσσεται πραγματικὴ ἐνότητα, δὲν ἀγαπᾶμε παρὰ μόνον τὸν Ἰδιο.⁶⁵ Αὐτὸ καταλαβαίνοντας μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐγκαταλείπει γονεῖς, παιδιά, φίλους, ἀδελφούς,

⁶⁵ Ἔτσι νοεῖται ἡ φράση "ὁ ἐν ἁγίοις θαυμαστός," τὴν ὁποία μερικοὶ διαβάζουν "ὁ πῶς θαυμαστός μεταξύ τῶν ἁγίων," ἐνῶ σημαίνει ὅτι Αὐτὸς εἶναι τὸ μόνον θαυμάσιο πὺ φανερόνεται σὲ κάθε ἅγιο, ὁ Ἰδιός εἶναι ἡ ἁγιότητά τους.

περιουσία καὶ ὁτιδὴποτε, σὰν νὰ μὴ τὰ εἶχε ποτέ, κι ἔτσι ὁ Ἄλωνιος εἰδοποιοῦσε ὅτι “ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν πεῖ μέσα στὴν καρδιά του ὅτι ‘στὸν κόσμον ὑπάρχω μόνο ἐγὼ καὶ ὁ Θεός,’ ἀποκλείεται νὰ βρεῖ ἀνάπαυση.”

Συμβούλευα ἓνα φίλο νὰ μὴν ἀγνοεῖ τὸ ἐνδεχόμενο αὐτό, ὅτι θὰ πλησίαζε περισσότερο στὴν πραγματικότητα μεγαλύτεροντας τὴν ἰκανότητά του νὰ συμπαραστέκεται στὰ παιδιά του, ἂν τὰ ἔβλεπε λιγώτερο σὰν παιδιά του καὶ περισσότερο σὰν ἀδέλφια του. Ἀπάντησε ὅτι τοῦ φαίνεται πολὺ δύσκολο. Κατάλαβα ὅτι τὸ θεωρεῖ ἀδύνατο, ὅπως, πιστεύω, ὅλοι οἱ γονεῖς. Ἡ κύρια ἀδυναμία τοῦ γάμου εἶναι ἡ ψευδαίσθηση αὐτή, ἡ μεγάλη ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ὅτι ὑπάρχει ἓνας Πατέρας ὅλων, οἱ δὲ κοσμικὲς σχέσεις δευτερεύουν καὶ παρέρχονται, στερούμενες καθεαυτὲς ὅποιασδήποτε ἀξίας.

Χριστούγεννα τῆς Δύσης, καὶ τὰ πραγματικά

Στὸν Γιώργο Ζωγραφίδη

Ο ΔΥΤΙΚΟΣ θρησκευτικὸς ζωγράφος ἐνδιαφέρεται κυρίως γιὰ τὴν τέχνη του ὡς ἀπόκριση στὴν ἔνταση καὶ ποιότητα τοῦ προσωπικοῦ του βιώματος, δευτερευόντως γιὰ τὴν ἀνταπόκριση στὸ κοινό του, τριτευόντως γιὰ τὴν σχέση μετὰ τὴν θεία πραγματικότητα στὴν ὁποία ἀναφέρεται, δηλαδὴ γιὰ τὴν πραγματικὴ θεολογικὴ ἀξία τοῦ ἔργου του. Ὁ ὀρθόδοξος ἀγιογράφος δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ παρὰ ἐλάχιστα ὑποκειμενικός, χρησιμοποιοῖ τὸ προσωπικὸ βίωμα ὁδηγώντας στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀντίληψη τῶν Χριστουγέννων ἐπιζητώντας τὴν οἰκαιοποίηση καὶ μετάδοση καθολικῶν ποιότητων, γι' αὐτὸ δὲν ἔχει καὶ δυνατότητα νὰ καταντήσῃ γραφικός.

Τὰ χρώματα τῆς βυζαντινῆς ἀγιογραφίας ἐπιτρέπουν αἰσθησιακὴ ἀπόλαυση, ἡ εἰκόνα δὲν καταντᾷ ψυχρὴ καὶ σκληρὴ, ὅμως ταυτόχρονα γίνεταί σχεδὸν τελείως ἐγκεφαλικὴ, αἰνιγματικὴ, αἰχμαλωτίζοντας τὸν συλλογισμό, μέσα ἀπὸ τὴν σκέψη καὶ τὴν ἐξήγηση προσπαθώντας νὰ ἀνυψῶναι σὲ μιὰ ἀντίληψη τῆς Γέννησης ἢ ὁποία χαρακτηρίζεται

ἀπὸ διανοητικὸ καὶ ὄχι συναισθηματικὸ χαρακτηῖρα. Μὲ τὴν αἰσθηματικὴ ἔνταση νὰ ἀφήνεται στὴν προσωπικότητα καθενός, ἡ Εἰκόνα φιλοδοξεῖ νὰ καλλιεργεῖ καθολικὴ μορφή στὴν συνείδηση μετατρέποντας τὸ συναίσθημα τοῦ θεατῆ σὲ δύναμη μορφωτικὴ τοῦ βίου του. Ὁ δυτικὸς θρησκευτικὸς ζωγράφος στὴν καλύτερη περίπτωσι ἐλπίζει στὴν δυνατότητα καὶ ἄλλων νὰ ἔχουν μετοχὴ στὸ προσωπικὸ του βίωμα. Ὁ βυζαντινὸς ἀγιογράφος προϋποθέτει κοινότητα, ἐντὸς τῆς εὐνοῶντας ἀκόμη μεγαλύτερη ἐπίγνωσι τοῦ κοινοῦ λόγου.

Σὲ συνεργασία καὶ μὲ τὰ λειτουργικὰ κείμενα, ἡ Εἰκόνα στὴν ὀρθόδοξη παράδοσι ἀνήκει σὲ ὅσα καθιστοῦν τὸν ναὸ σὺν τοῖς ἄλλοις σχολεῖο. Ἴσως δυσκολευόμαστε πιά νὰ τὸ καταλάβουμε αὐτό, γιὰτὶ δὲν συμμετέχουμε στὴν παιδαγωγικὴ κίνησι τῶν Βυζαντινῶν νὰ ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ μαθήματα τὴν ἄχαρη καθημερινότητα καὶ ἐτιδῆποτε θὰ κινδύνευε νὰ προσβάλει τὴν ἱερότητα τῶν πραγμάτων. Ἐμπιστεύονταν τὴν διακριτικὴ αἰνιγματικὴ διδασκαλία τῶν Εἰκόνων καὶ τῶν Ὑμνων, ἀπ' ὅπου ἐλεύθερα καὶ προσωπικά, καθένας ἀνάλογα μὲ τὴν ἐτοιμότητά του, μεγάλωναν τὴν μύση τους στὴν σχέση τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου μὲ τὸ Νόημα ποὺ τὸν οὐσιώνει.

Ἀνάμεσα στοὺς ωραίους ὕμνους τῶν Χριστουγέννων εἶναι αὐτὸς τοῦ Γερμανοῦ, Πατριάρχου ΚΠόλεως τὸν ὄγδοο αἰῶνα, στὴν ζωντανὴ προσωπικὴ ἐτοιμότητα καὶ πίστη ἀναγνωρίζοντας θαῦμα τοῦ ὑψηλότερου βαθμοῦ, τὸ ὁποῖο ἂν δὲν συμβεῖ, δὲν ἔχουν ὑπάρξει οὔτε Χριστούγεννα.

Μέγα καὶ παράδοξον θαῦμα τετέλεσται σήμερον!

Παρθένος τίκτει καὶ μήτρα οὐ φθείρεται,

*ὁ Λόγος σαρκοῦται καὶ τοῦ Πατρὸς οὐ κεχώρισται,
Ἄγγελοι μετὰ Ποιμένων δοξάζουσι καὶ ἡμεῖς σὺν αὐτοῖς
ἐκβοῶμεν·
Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη.*

Πρῶτο ὑμνεῖται τὸ κύριο, πὼς ἡ Γέννηση συμβαίνει σήμερα. Ἡ συναίσθηση παροντικότητας τῶν Χριστουγέννων ἐπιμένει στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή, ἐντυπωσιάζοντας Δυτικούς ὅπως τὸν Χάνς Κρίστιαν Ἄντερσεν.⁶⁶ Συμβαίνει στὸ παρὸν τὸ Μυστήριον τῆς Γέννησης, καὶ εἶναι θαυμαστό, ὅτι δὲν ζημιώνει τὴν παρθενία, ὅτι τὸ ἐδῶ γεννώμενον παραμένει ἐπίσης στοὺς οὐρανοὺς, καὶ ὅτι καθένας ποὺ πιστεύει πραγματικά, ἐνώνει τὴν φωνή του μετὰ τὸν ὕμνον τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ποιμένων, δοξάζοντας τὸν Θεὸ καὶ ἀπολαμβάνοντας τὴν φιλία Του γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Ἡ ὑπέρβαση αὐτὴ δὲν ἀφορᾷ στὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴν χρονικότητα ὅπως τὴν κατορθώνουν οἱ συμβολικὲς ἐπαναλήψεις ἀρχετυπικῶν γεγονότων, ἀλλιῶς δὲν θὰ ἐμφανίζοταν τόσο μεγάλη διαφορὰ μετὰξὺ Δύσης καὶ Ἀνατολῆς, μολονότι ἡ συμβολικὴ ἐπανάληψη εἶναι ἀπολύτως κοινή. Ὁ ὕμνος ἀφορᾷ στὴν ζωντανὴ πίστι, ὅταν ἡ εὐαισθησία καὶ νοημοσύνη τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀρκεῖται σὲ ἰδεολογικὲς ‘παραδοχές,’ ἀλλὰ γνήσια, ἀληθινὰ καὶ μετὰ βεβαιότητα καταλαμβάνει τὰ Χριστούγεννα ἐδῶ καὶ τώρα.

⁶⁶ Στοὺς Ἀρχαίους Ἑλληνας, παραθέτοντας τὸ σχόλιον τοῦ Ἄντερσεν — στὸ κεφάλαιον *Οἱ πρῶτοι χριστιανοί*, σ. 36 κ.έ. — συγκρίνω μετὰ περισσότερα χαρακτηριστικὰ τῆς δυτικῆς χριστιανοσύνης.

Ἔτσι γίνεται ἀντιληπτὸ γιὰ τὴν διανοητικὴ λειτουργία τῆς ἀγιογραφίας, ὅτι δὲν σημαίνει ἰδεολογικὴ καθοδήγηση ἢ ἀφανισμό τῆς ἐσωτερικότητας σὲ λογιστικὰ σχήματα, ἀλλὰ ἀπόκριση καὶ συμβολὴ στὴν ἐσωτερικὴ ἤδη ὑπαρκτὴ καὶ βιωματικὰ θεμελιωμένη προσωπικὴ προσπάθεια τῶν μελῶν τῆς κοινότητας νὰ ἀναχθοῦν στὶς θεολογικὲς ἔννοιες τῆς διαχρονικῆς ἐκκλησιαστικῆς συνείδησης. Ἄν σκοπὸς τῆς Εἰκόνας ἦταν ἡ ‘προπαγάνδα,’ ὅχι μόνον δὲν θὰ ἀποκοῦσε ποτὲ τὴν γνωστὴ μας συμβολικὴ καὶ ἱερὴ ποιότητα, ἀκόμη καὶ τὴν ὑψηλὴ αἰσθητικὴ, ποὺ τὴν διακρίνει, ἀλλὰ δὲν θὰ ἀρκοῦντο σὲ αὐτὴν οἱ Βυζαντινοί, θὰ εἶχαν ἐπεκτείνει καὶ μᾶλλον ἤδη ἀρχίσει ἀλλιῶς τὴν ‘πλύση ἐγκεφάλου,’ μὲ τρόπους ποὺ δὲν ἐπιτρέπουν ὑπαινιγμὸ καὶ ἀοριστία. Ἡ Εἰκόνα παραμένει ἄφωνη, ἂν δὲν μπορεῖς νὰ τὴν ἀκούσεις, ὅμως ἡ προπαγάνδα προσπαθεῖ νὰ ἀντικαταστήσει ὅλες τὶς φωνές μὲ τὴν δική της. “Τὰ αἰσθητικὰ κριτήρια δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύουν παρὰ ἴσως μὲ ἰδιάζοντα [ὅχι ἀπαραιτήτως ἀσήμαντο] τρόπο σὲ μιὰ τέχνη ποὺ δὲν θέτει (κατὰ βάση) αἰσθητικὸ σκοπὸ”.⁶⁷ Ἡ συμβολικὴ λειτουργία τῆς βυζαντινῆς Εἰκόνας περιέχει καὶ ἀξιοποιεῖ τὴν αἰσθητικὴ, χωρὶς τὴν ὁποία ἡ ἴδια ἡ μυητικὴ της ἱκανότητα δὲν εἶναι δυνατὴ: “ὅλα μετέχουν στὸ ‘ἀρχέτυπον κάλλος’,” σύμφωνα μὲ τὸν Δαμασκηνό,⁶⁸ δὲν εἶναι δυνατὸ γιὰ τὸ ἀσήμαντο νὰ συμβολίσει μιὰ μετοχὴ ποὺ τὸ ἴδιο δὲν ἔχει. Παρομοίως στὴν πιὸ κοινὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία δὲν μεγαλώνει τὴν θεολογικὴ της

⁶⁷ Γ. Ζωγραφίδης, *Βυζαντινὴ φιλοσοφία τῆς εἰκόνας*, Ἀθήνα 1997², σ. 47.

⁶⁸ Ὁ.π., σ. 59.

δυνατότητα ὅταν ὑποχωρεῖ στὴν ἀσυναρτησία, ἀλλὰ ὅταν ὑπερβαίνει τὴν ἀπλὴ συγκρότηση. Χάρη καὶ στὴν αισθητική της ἡ βυζαντινὴ Εἰκόνα προχωράει μὲ δύναμη πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ δήλωση, τὴν γεμίζει μὲ σημασία, ἀναγνωρίζοντας στὰ εἰκονιζόμενα ἀλήθειση πὺ προϋποθέτει ἀλλὰ καὶ ὑπερβαίνει τὶς ἀπλὲς πεποιθήσεις, προσεγγίζοντας τὴν ζωντανὴ ὑπαρξή, ὥστε μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ χωρὶς ὑπερβολὴ ὅτι πρόκειται γιὰ πολὺ ἰδιαιτέρο καὶ μεγάλο χάρισμα, ὅτι “τὸ ἴδιο τὸ ὑπερβατικὸ συστήνει τὴν εἰκόνα ὡς τόπο του”.⁶⁹ Ἡ Εἰκόνα ἐπομένως συνιστᾷ “μέσο ἀνάβασης τοῦ [ἔτοιμου γιὰ τὴν κίνηση αὐτῆ⁷⁰] θεατῆ πρὸς τὸ πρότυπο,” καὶ ὅμως ὄχι ἀπλὸ μέσο, ἀλλὰ σκιώδη παρουσία τοῦ ἴδιου τοῦ προτύπου, σὰν μιὰ μορφή “κατάβασης τοῦ προτύπου”.⁷¹ Ἡ Εἰκόνα ἀποτελεῖ συμβολικὸ πέρασμα τὸ ὁποῖο συγκροτεῖται στὰ ὅρια ζωντανῆς πρόσκλησης πὺ ἀπευθύνει ὁ ἴδιος ὁ προσορισμός. Τὸ τρίτο θαῦμα, ἡ πίστη πὺ ὑπερβαίνει τοὺς νόμους τῶν καθημερινῶν αισθήσεων, ἀπ’ ὅπου προέρχεται καὶ ἡ Εἰκόνα, ἀποδεικνύει πὺς ἡ χρονολογικὴ ἀνάγκη δὲν ἔχει δύναμη νὰ χωρίζει ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. Τὸ προσωπικὸ θαῦμα καθενός, ἡ ζωντανὴ πίστη, ἔχει, σύμφωνα μὲ τὸν Πατριάρ-

⁶⁹ Ζωγραφίδης, *ὁ.π.*, σ. 297.

⁷⁰ *Ὀ.π.*, σ. 299: “Τὸ βασικὸ κίνητρο εἶναι ὁ ‘πόθος’ τοῦ θεατῆ γιὰ θέαση τοῦ προτύπου. Ὁ Δαμασκηνὸς δὲν διστάζει νὰ μιλήσει γιὰ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸ εἰκονιζόμενο ὡς αἰτία τῆς κατασκευῆς τῆς εἰκόνας ... ὁ θεατῆς γίνεται θεατῆς μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς ὄρασης ... πὺ φθάνει στὰ ὅρια τῶν ἀνθρώπινων δυνατοτήτων ... Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Δαμασκηνός ... ‘ὁ ποθῶν λαμβάνει’ καὶ ‘ὁ ἐπιθυμῶν ἀεὶ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ὁρᾷ αὐτόν’.”

⁷¹ *Ὀ.π.*, σ. 298.

χη, τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἀξία μὲ τὴν ἀγνότητα τῆς Παναγίας καὶ τὴν Παρουσία τοῦ Χριστοῦ σὲ κάθε στιγμή τοῦ χρόνου.

Τί διδάσκει ἡ ζωντανὴ μετοχή στὸ Μυστήριον τῶν Χριστουγέννων;

Στὸ κέντρο βρίσκεται ἡ Παναγία καὶ τὸ βρέφος, ἀλλὰ χωριστά. Ἡ Παναγία σπάνια ἀσχολεῖται μὲ τὸν Χριστὸ στὴν Εἰκόνα τῆς Γέννησης, ἀντίθετα μὲ τὰ ζῶα ποὺ βρίσκονται ὅσο κοντά Του μποροῦν. Ἡ ἴδια σκέφτεται ἀντὶ νὰ μετέχει ἄμεσα — ἐκείνη πρώτη μέσα στὴν Εἰκόνα προσκαλεῖ σὲ διανοητικὴ προσέγγιση τοῦ Μυστηρίου.

Τὸ βρέφος διακρίνεται μέσα σὲ κιβώτιο, ποὺ μοιάζει μὲ κλίνη ἀλλὰ καὶ μὲ φέρετρο, μὲ τὶς φασκιὲς ἐπίσης νὰ θυμίζουν νεκρό. Ἀντίθετα μὲ τὶς δυτικὲς σχετικὲς ζωγραφικὲς, στὴν βυζαντινὴ Εἰκόνα ὁ Χριστὸς γεννιέται σχεδὸν στὸ ἴδιο τὸ μνῆμα Του, σὲ βράχο ποὺ ἀμέσως παραπέμπει στὸν Γολγοθᾶ, καὶ συχνὰ τὸ ὄρος τῆς Γέννησης διασχίζει ἕνας τεράστιος Σταυρός. Σὲ κόκκινο κάθισμα καὶ ντυμένη στὰ μαῦρα ἡ Παναγία εἶναι Εἰκόνα μέσα στὴν Εἰκόνα τῆς Ἱερωσύνης, τῆς βασιλικῆς ἰσχύος καὶ τοῦ πάθους τῆς αὐτοπροσφορᾶς. Ὅμοίως, οἱ μισοὶ ἄγγελοι κοιτοῦν τὸ βρέφος καὶ οἱ ἄλλοι μισοὶ τὸν Σταυρό, δύο ἔχουν στραφεῖ ὁ ἕνας στὸν ἄλλο μὲ περισκεψὴ γιὰ τὸ Μυστήριό τῆς ζωῆς ποὺ ἐνώνεται μὲ τὸν θάνατο.

Ἡ Εἰκόνα ἐπιζητεῖ περισκεψὴ ἐμποδίζοντας τὴν μικρόνοια, ἐντάσσοντας τὴν χαρμόσυνη περίσταση τῶν γενεθλίων στὴν προοπτικὴ τῆς, θυμίζει πῶς ἡ γέννηση στὸν κόσμον αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο βῆμα γιὰ τὸ πάθος καὶ τὸν θάνατο, ἀλλὰ κυρίως ὅτι, ἂν αὐτὸ συμβαίνει ὡς εὐκαιρία ἐπιστροφῆς τῆς ψυχῆς στὴν αὐθεντικὴ τῆς ὕπαρξη, στὸν Χριστὸ δὲν ἔχει ἄλλη ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν εὐεργεσία τοῦ ἀνθρώπου — Αὐτὸς καθεαυτὸν δὲν χρειάζεται νὰ δοκιμάσει θάνατο. Ἀποτυπώνει λοιπὸν ἡ Εἰκόνα βασιλικὴ ἀρχιερατικὴ αὐτοθεσία, ἐντάσσει τὴν Γέννηση στὸ Πάθος σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε πλήρης χαρὰ νὰ μὴν εἶναι δυνατὴ: πληρότητα ὑπάρχει μόνο

τὸ Πάσχα. Γι' αὐτὸ στὴν Ὁρθοδοξία τὸ Πάσχα εἶναι ἡ σημαντικώτερη γιορτὴ μὲ μεγάλη διαφορά, καιρὸς τῆς μεγάλης ἔντασης, ὅταν ἡ λύπη καὶ ἡ χαρὰ φανερώνονται στὴν ὀλοκλήρωσή τους — τὸ Πάθος, ὁ Θάνατος, ἡ Δόξα καὶ ἡ Ἀνάσταση — ἀπλὴ πρόγευση ὅλων αὐτῶν ἔχοντας στὰ Χριστούγεννα.

Στὴν Δύση, ἀντίθετα, ἡ ἐλπίδα ξέπεσε φρικτὰ στὴν ἐδῶ 'ζωὴ' τῆς φθορᾶς, ὁ θάνατος ἔχασε τὴν ἱερότητά του καὶ ἀπλῶς ἀπωθεῖται σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχε, ἡ Ἀνάσταση δὲν ὑπολογίζεται, κι ἔτσι ἡ Γέννηση κατάντησε σύμβολο καλοπέρας χαζομπαμπάδων, χαζομαμάδων καὶ χαζοικογενειῶν, ἀπ' ὅπου καὶ μὴ χριστιανοὶ συχνὰ τὴν γιορτάζουν, ἰδιότυπο καρναβάλι, ὅπου πιά δὲν προέχει οὔτε κὰν ἡ γραφικὴ φάτνη μὲ τὸ θεῖο βρέφος, ἀλλὰ ἕνας χοντρομπαλᾶς ποὺ βογκάει χο χο χο, ἔλκηθρα, ζώακια, κουδουνάκια, φιόγκοι καὶ λαμπάκια...

Ὁ Ρίλκε στὴν σημασία τῶν Χριστουγέννων

Στὴν Ματίνα

ΧΑΡΑ τοῦ νέου ἔτους νὰ ἐπιστρέφει στὸ προηγούμενο, ὅταν ὁ Ρίλκε κάνει μιὰ εὐχὴ γιὰ τὰ Χριστούγεννα καὶ τὸν συνοδεύουν οἱ μικροὶ τραγουδιστὲς τῆς Βιέννης! Συχνὰ οἱ Wiener Sängerknaben ἔχουν παρουσιαστεῖ μὲ ἐτικέττες τοῦ τύπου “ἀγγελικὲς φωνές...” Προσωπικὰ οὐδέποτε ἔνοιωσα τὸν ἄγγελο στὶς φωνές καὶ τὴν γενικώτερη παρουσία τῶν συγκεκριμένων ἢ ὁποιωνδήποτε παιδιῶν. Οἱ ἄγγελοι, στὸν βαθμὸ πού ἔχουν ἀνθρώπινη μορφή, εἶναι μεγάλα σιωπηλὰ ὄντα ἀνδρικής ἡλικίας, παρὰ τὰ ὅσα ἰσχυρίζονται οἱ ‘ἀναγεννησιακὲς’ ἀσχετοσύνες μὲ τὰ στρουμπουλὰ ἀγγελᾶκια-ἔρωτες. Ὁ ἐνδιαφερόμενος ἄς ἔκανε τὸν κόπο νὰ σκεφτεῖ τὶς βυζαντινὲς Εἰκόνες. Στὸ παιδί ἀγαπάω τὸ εὐθραυστο τῆς ὄριμης ἡλικίας στὶς πρωταρχές της, τὴν ἐμπιστοσύνη, τὴν ἀπαλότητα, τὴν λεπτότητα καὶ τὴν ἀθωότητα, ἀρετὲς πού ὅμως δὲν ἔχουν δοκιμαστεῖ, ἀλλὰ ὀφείλονται κυρίως στὴν φυσικὴ συστολὴ τοῦ ἀνίσχυρου καὶ στὸ ἐκπληκτικὸ θάρρος πού μπορεῖ νὰ ἐπιδεικνύει ὁ ἀδαῆς καὶ ἀνυποψίαστος. Στερούμενα σοφίας ὅπως εἶναι, δὲν μποροῦ νὰ δῶ

σὲ παιδιὰ τὸν ἄγγελο καὶ οὔτε στὴν πιὸ μεγάλη ἀπερισκεψία μου δὲν θὰ τὰ παρομοίαζα μὲ ἄγγελους, παρὰ μόνο ὑπὸ τὴν εὐρύτερη σημασία μὲ τὴν ὁποία ὀτιδήποτε ἐνδέχεται νὰ ἀνακοινῶναι μιὰ πλευρὰ τοῦ θεοῦ θελήματος. Ὅμως καὶ ἡ παιδικὴ ὅπως κάθε ἡλικία, κατὰ περιπτώσεις, καθόλου δὲν ἀποκλείεται νὰ φιλοξενεῖ μέσα της καὶ κάποτε νὰ φανερῶναι ἀκόμη καὶ σὲ τρομερὸ βαθμὸ Αὐτὸν ποὺ γεννήθηκε ἀνάμεσά μας.

*

Τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1903 ὁ Ρίλκε γράφει ἀπὸ τὴν Ρώμη στὸν ἄρχαριο ποιητὴ μίαν ἀπὸ τὶς σημαντικώτερες ἐπιστολές του, ὅπου ἀναφέρεται στὴν ἴδια τὴν Γέννηση. Στὴν βίωση τῆς μοναξιάς τὸν καιρὸ τῶν Χριστουγέννων, σὲ ἡμέρες ἐντονώτερης αἰσθησης τῆς ζωῆς καὶ τῆς χαρᾶς, ὅταν ἡ ὑπαρξὴ στὸ σύνολό της θεμελιώνεται καὶ ἀρχίζει, δὲν συμβαίνει μιὰ παραδοξότητα, εἶναι μᾶλλον ἐπειδὴ ὁ νεογέννητος στὴν πραγματικότητα παραμένει μακρινός — ὅπως ἂν ὁ γέροντας ἀναγκαζόταν νὰ γιορτάσει ὀριστικὰ ἀπρόσιτο ἓνα παρελθὸν νιότης ἢ ὁ μωρὸς μιὰ σοφία ποὺ ποτὲ δὲν ἀπέκτησε. Τὴν ἀπουσία αὐτὴ ὑπερβαίνει τὸ ἀγελαῖο ξεφάντωμα ὑποκαθιστῶντας τὸ κανονικὸ περιεχόμενον τοῦ γεγονότος, ἀντὶ Χριστουγέννων γιορτάζοντας τὸν ἑαυτό του.

Προστατεύοντας τὴν ἀξία τοῦ χρόνου ἀπὸ τὴν προχειρότητα ὁ Ρίλκε εἰδοποιεῖ ὅτι δὲν εἶναι εὐκόλη ἡ ὑπομονὴ τῆς μοναξιάς, ἀκόμη ὅταν προετοιμάζεται μέσα της ἡ μεταμόρφωση τῆς ἀπουσίας, ὅτι στοὺς περισσότερους καὶ ἴσως “σὲ ὄλους σχεδὸν ἔρχεται ἡ στιγμὴ ποὺ εὐχαρίστως θὰ ἤθελαν

νὰ ανταλλάξουν τὴν μοναξιά τους μὲ μιὰ κάποια ἔστω εὐτελεῖ καὶ φτωχὴ συντροφιά, μὲ τὴν ἐπίφαση μιᾶς ἐπαφῆς⁷² μὲ τὸν πρῶτο τυχόντα, μὲ τὸν πιὸ φθηνό...”⁷³

Ζῶντας τὴν Γέννηση μὲ γνησιότητα, ἀλλὰ στὴν ἀπουσία της, ὡς βαθειὰ ἐσωτερικὴ μοναξιά, ἀπαρηγόρητη ἀπὸ ξεφαντώματα, ἔστω ἂν βρεθεῖ κανεὶς ἄθελά του σὲ παρέες, εἶναι “στιγμὲς ὅπου ἡ μοναξιά πληθαίνει.” Ὁ Ρίλκε συμβουλεύει τὸν ‘ἀρχάριο ποιητὴ’ νὰ μὴν ἀποφεύγει τὸ ἀνολοκλήρωτο: στὴν ἀπαρηγόρητη ἐπιθυμία κυφορεῖται Ἐκεῖνος ποὺ καταργεῖ τὴν μοναξιά, ἂν εἶναι πράγματι “μεγάλη, ἐσωτερικὴ,” ὅπως ἐκείνη γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ἕνας γέροντας τῆς ἐρήμου, ὅπως ἡ ἀποξένωση ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους ποὺ μιλοῦν διαφορετικὴ γλῶσσα, ὅπως ἡ μοναξιά ἐνὸς παιδιοῦ ἀνάμεσα στοὺς μεγάλους, ὅταν “πηγαινοέρχονται ἀπασχολημένοι” καὶ κοντὰ τους αἰσθάνεται ἀσήμαντο, ἕως ὅτου “κάποια μέρα ἀντιληφθεῖ ὅτι οἱ ἀσχολίες τους ἦταν ἄθλιες, τὰ ἐπαγγέλματά τους ἀποστεωμένα καὶ καθόλου συνδεμένα μὲ τὴ ζωή.”

Ἀποφεύγοντας τὴν ‘κοινωνικότητα,’ συνεχίζοντας “νὰ βλέπει τὰ πράγματα γύρω του ὅπως τὸ παιδί, σὰν κάτι ξένο,” καταλαβαίνει κανεὶς στὴν μοναξιά σημασία ποὺ ὑπερβαίνει τὴν ἀπλὴ στέρηση, μιὰ ὑπόσχεση καὶ ἐλπίδα, ἀπόσπαση ποὺ “εἶναι ἐργασία, ἀγώνας καὶ ἐπάγγελμα,” τὴν ἄγνοια ὡς προστασία ἀπὸ τὴν ψεύτικη γνώση, ἀπουσία ποὺ

⁷² *Übereinstimmung*

⁷³ Ἐδῶ καὶ στὴν συνέχεια, Ρίλκε, *Γράμματα σ’ ἕνα νέο ποιητὴ*, μτφρ. Ν. Παπασταϊκούδης [μὲ ἐλάχιστες δικές μου ἐπεμβάσεις], Θεσ/νίκη χ.ἔ., σ. 77 κ.ἑ.

ἐχθρεύεται καὶ καταργεῖ τὴν μικρὴ σχέση, προετοιμασία γιὰ ὅ,τι προστατεύει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν εὐτέλεια καὶ τὴν χυδαιότητα: “μόνο νὰ εἶστε προσεκτικὸς μὲ ἐκεῖνο ποὺ ἀνδρώνεται μέσα σας καὶ τοποθετεῖστε το πάνω ἀπ’ ὅλα ποὺ ἀντιλαμβάνεστε γύρω σας. Αὐτὸ τὸ ἐσώτατο γεγονός ἀξίζει ὅλη σας τὴν ἀγάπη· μ’ αὐτὸ πρέπει κατὰ κάποιον τρόπο νὰ ἀπασχοληθεῖτε, καὶ μὴν χάνετε πάρα πολὺ χρόνο καὶ ψυχὴ γιὰ νὰ διευκρινίζετε τίς σχέσεις σας μὲ τοὺς ἀθρώπους. Καὶ ποιὸς μᾶς λέει, τέλος πάντων, ὅτι ὑπάρχει μιὰ τέτοια σχέση;”

Ὁ Ἀλώνιος εἰδοποιοῦσε ὅτι “ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν πεῖ μέσα στὴν καρδιά του ὅτι ‘στὸν κόσμον ὑπάρχω μόνο ἐγὼ καὶ ὁ Θεός,’ δὲν πρόκειται νὰ βρεῖ χαρὰ καὶ ἱκανοποίηση πουθενά”.⁷⁴ Στὸν βαθμὸ ποὺ ὁ ἄνθρωπος δὲν βλέπει τὸν Θεό, βλέπει τὸ τίποτα, ὅπως συμβαίνει στὰ ἐπαγγέλματα ἐπίσης, μὲ τίς “συμβατικότητες, προλήψεις καὶ πλάνες” ποὺ περιέχουν, γιὰτὶ καθεαυτὴ καμμιά δουλειὰ δὲν “σχετίζεται πλήρως⁷⁵ μὲ τὰ μεγάλα πράγματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πηγάζει ἡ ἀληθινὴ ζωή.”

Ὁ Ρίλκε ἀναγνωρίζει στὴν μοναχικότητα ἰδανικὴ συνθήκη, ἐπειδὴ ἐλεύθερος ἀπὸ τίς περιστάσεις τοῦ ἀσήμαντου ὁ ἄνθρωπος ἀνάγεται στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Θεὸς δημιουργήσε τὰ πλάσματα γιὰ νὰ ὑπάρχουν: ὑπάγεται στοὺς θεῖους νόμους, ἀκούει τὴν θεία φύση τῆς ὑπαρξῆς ἀντὶ νὰ

⁷⁴ Ἀπόφθεγμα α’ τοῦ Γερωντικοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων τοῦ Ἀλώνιου. Στὸ πρωτότυπο: *ἐάν μὴ εἶπη ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἄνθρωπος, ὅτι ἐγὼ μόνος καὶ ὁ Θεὸς ἐσμέν ἐν τῷ κόσμῳ, οὐχ ἔξει ἀνάπαυσιν.*

⁷⁵ *geräumig*

ὀδυνηρὴ καὶ ὠραία ἡμέρα στὴν πορεία μιᾶς μεγάλης ἐγκυμοσύνης;”

Ἡ μοναξιά ὡς ἐπιθυμία τῆς παρουσίας Του καὶ ἀντίληψη ἐνὸς χώρου ποὺ ἐτοιμάζεται νὰ Τὸν ὑποδεχθεῖ, γονιμοποιεῖ τὴν ψυχὴ, ὥστε μέσα της τὰ πράγματα ἀρχίζουν νὰ μεγαλώνουν καὶ νὰ ἀπλώνονται στὴν ἀληθινὴ τους διάρκεια. “Μὲ τὴν ἐργασία καὶ τὴν ἡσυχία, μὲ μιὰ σιωπὴ ἢ μὲ μιὰ μικρὴ μοναχικὴ χαρὰ, μὲ ὀτιδὴποτε ποὺ ἐμεῖς μόνοι μας, χωρὶς συμπαραστάτες καὶ ὀπαδοὺς, θὰ φτιάξουμε,” δυναμώνει ἡ ὅμοια πράξη ὅσων μοιράζονται τὴν ἴδια ἐπιθυμία, κι ἔτσι ἡ ὕπαρξη ἐνώνει τὴν φύση της μὲ τὴν Ἀρχὴ της καὶ γεννάει “Αὐτόν, τὸν ἀπανταχοῦ Παρόντα καὶ Ἐσχατον.” Φόβος καὶ δισταγμὸς κάποτε ἔχουν τὴν ἀξία ἀρετῆς, ἀναγγέλοντας τὴν σοβαρότητα τῆς ὕπαρξης, βήματα μὲ τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἀρχίζουν “οἱ μέρες τῆς μεταμόρφωσής σας, ἡ στιγμή ὅπου τὰ πάντα μέσα σας διαμορφώνουν Αὐτόν.”

*

Εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ Ρίλκε ἀντλήσε ἀπὸ τὸν χριστιανισμό σύμβολα καὶ εἰκόνες διαμορφώνοντας τὸ προσωπικὸ του βίωμα τοῦ ἱεροῦ. Ἀπὸ ἐδῶ γίνεται ἴσως κατανοητὴ ἡ ἀπόφαση νὰ ἀναφέρει στὴν χριστουγεννιάτικη ἐπιστολὴ τὸν Μωάμεθ. Στὶς δύο θρησκευτικὲς συνοψίζει κάθε δυνατὴ καὶ ὑπαρκτὴ θρησκευτικότητά, ἐξηγῶντας στὸν ἀρχάριο ποιητὴ ὅτι δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀναφέρεται στὸν Θεὸ σὰν κάτι ποὺ ἔχασε, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ θρησκευτικὴ του πεποίθηση, οὔτε μπορεῖ πραγματικὰ νὰ τὸν ἀφορᾷ ἕνας Θεός, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ζωντανὸς παρὰ μόνο ἰδεολογικός. Δὲν παύει

νὰ ἐνοχλεῖ τὸ γεγονός ὅτι ποιητῆς τοῦ δικοῦ του μεγέθους ἀγνόησε τὴν ἀπάτη πού συγκροτεῖ θεμελιακὰ τὸ Ἰσλάμ — ἀλλὰ μήπως αὐτὸ δὲν ὑποδεικνύει μᾶλλον ὅτι ὑπῆρξε ὑπερβολικὰ βιαστικὴ ἢ ἐνασχόλησή του; Χαρακτηριστικὴ ὡς ἀντίθετη ἢ περίπτωση Κίρκεγκωρ, ὅπου ὁ Ρίλκε γιὰ νὰ τὸν διαβάσει ἔμαθε Δανέζικα.

“Παράξενη ἢ ὑπαρξὴ ἐνὸς προφήτη πού ψάχνει γιὰ τὸν Θεὸ στὸν αἰῶνα αὐτὸν τῆς ἀπιστίας,” γράφει ὁ Οἰκονομίδης προλογίζοντας τὴν μετάφρασή του στὸ Βιβλίον τῶν Ὠρῶν. Ἄν μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ προφήτης, ὁ Ρίλκε παραδίδει τὶς βουλὲς ἀπόκρυφες μέσα στὴν ἴδια τὴν ἀποκάλυψή τους, στὴν ἐγγύτητα πού γεννάει τὸ δέος, ὅταν κανεὶς πλησιάζοντας καταλαβαίνει τὴν ἀπόσταση νὰ ἔχει μεγαλώσει. Ἡ πρώτη ἐπαφὴ μὲ τὴν θρησκεία ὀφείλεται στὴν μητέρα του καὶ ὑπῆρξε τόσο πλήρης ρωμαιοκαθολικῆς τυποκρατίας καὶ σχολαστικισμοῦ, ὥστε εὐνόησε ἀντιθρησκευτικὰ βιώματα. Ὅμως ἡ ἀρνητικὴ πλευρὰ δὲν ἀρκεῖ, χρειάζεται θετικὴ ἐξήγηση, ἂν πρόκειται νὰ γίνῃ σεβαστὴ ἢ εὐθύνη τῆς ἐλευθερίας του.

Πιστεῦω πὼς ὁ Ρίλκε βιαζόταν νὰ ‘προσπεράσει’ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, νὰ μὴ ‘μαγευτεῖ’ ἀπὸ τὴν μορφὴ Του καὶ νὰ ἀφουγκραστεῖ τὴν ἀπειρία Του, ὅπως ἓνα παιδί, ἀκούγοντας παράξενα βήματα, καταλαβαίνοντας ὅτι ὁ ἐπισκέπτης εἶναι ἀσυνήθιστα ὑψηλός, ταυτόχρονα ἐντοπίζοντας τὴν θεία ἀπειρία στὸν διπλανό του, νὰ διασώσει τὶς σχέσεις στὴν Ἀρχὴ τους. Ἔχει ὑποτονικὴ τὴν λέξη τοῦ Χριστοῦ, ὅμως ἔζησε γνήσια τὴν ἀπειρία τῆς παρουσίας Του καὶ τὸ Μυστήριον τῆς ἑνώσῃς Του μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ τῆς στερεότητος τῶν πραγμάτων θεμελιωμένων στὴν θεία φύση, καὶ δὲν βλέπω σὲ τί θὰ ὠφελοῦσε νὰ ἀγνοηθεῖ ἓνα γνήσιο καὶ

μεγάλο βίωμα. Στὴν χριστουγεννιάτικη ἐπιστολὴ ἀνακαλύπτει κανεὶς εἰκόνα τῆς χριστιανικῆς σωτηριολογίας, ποὺ δὲν θὰ ἀπέριπταν οἱ Ἑλληγες τοῦλάχιστον Πατέρες — οἱ Καππαδόκες, ὁ Διονύσιος, ὁ Μάξιμος, ὁ Συμεών... Ὅμως προτιμότερο νὰ ἀποφεύγεται τὸ κριτήριο αὐτό. Μὲ βέβαιη τὴν ὠφέλεια ἀπὸ τὴν εὐαισθησία, τὴν παιδεία καὶ τὴν διορατικότητά του, θὰ ἦταν παράλογο ἡ σχέση μετὸν Ρίλκε νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς Ἱερᾶς Ἐξέτασης.

Χριστιανισμός και φιλοσοφία

Στόν π. Αθανάσιο Κωστάκη

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΝΤΑΣ τὴν σχέσηη χριστιανισμοῦ καὶ φιλοσοφίας ὁ Ζιλσὸν ἰσχυρίζεται πὼς ὅταν ἕνας πιστὸς “ἀνάμεσα στὶς πεποιθήσεις του βρίσκει μερικὲς οἱ ὁποῖες ἐνδέχεται νὰ γίνονται ἀντικείμενα ἐπιστημονικῆς διερεύνησης, τότε ὁ πιστὸς αὐτὸς γίνεται φιλόσοφος, κι ἂν ὀφείλει στὴν χριστιανικὴ του πίστη τὴ νέα αὐτὴ φιλοσοφικὴ θεώρηση [ποῦ προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ διερεύνηση τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων], τότε γίνεται χριστιανὸς φιλόσοφος.” Καὶ στὴν ἐπόμενη σελίδα, “ὀνομάζω χριστιανικὴ ὁποιαδήποτε φιλοσοφία, ἢ ὁποία, ἐνῶ διατηρεῖ τυπικὰ διακριτὲς τίς δύο αὐτὲς τάξεις [πίστη καὶ ἐπιστήμη], ἀναγνωρίζει ὡστόσο στὴν χριστιανικὴ ἀποκάλυψη βοήθημα τοῦ ἀποδεικτικοῦ λογισμοῦ ἀναντικατάστατο”.⁷⁶

Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ Ζιλσὸν δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸς μὲ τὰ κριτήρια τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐνῶ ἡ ἀντίληψη ποῦ

⁷⁶ Μεταφράζω ἀπὸ τίς δύο πρώτες διαλέξεις Gifford, ποῦ δημοσιεύονται στὸ *Πνεῦμα τῆς Μεσαιωνικῆς Φιλοσοφίας*. Ἡ ἔμφαση βρῖσκεται στὸ πρωτότυπο.

προϋποθέτει για την ουσία τῆς φιλοσοφίας, βρίσκεται σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα ἐπίσης.⁷⁷ Χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν πνευματικὴ ποῦ ἐκφράζει ὁ Ζιλσόν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ λιγώτερο φιλοσοφικὸς κι ἔτσι ὁ λιγώτερο ἑλληνικὸς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους — στὴν μεσαιωνικὴ Δύση ὀνομαζόταν ἀπλᾶ ὁ φιλόσοφος...

Παρακολουθῶντας τὴν πορεία τῆς σκέψης ποῦ ἀνέπτυξε ὁ χριστιανισμός, ὁ Ζιλσόν καταλαβαίνει ὅτι, μᾶς ἀρέσει ἢ δὲν μᾶς ἀρέσει, ὑπάρχει μὲ τὴν φιλοσοφία μιὰ συγγένεια, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος προσδιορίζει μὲ τὸν ὀρισμὸ ποῦ εἶδαμε. Πέρα ἀπὸ κάθε ἀβεβαιότητα καὶ τὴν ἴδια τὴν ἀπόρριψη τοῦ δικοῦ του ὀρισμοῦ: δὲν παύουμε νὰ γνωρίζουμε τοὺς φιλόσοφους, χάρις στὴν δική τους σκέψη ἢ ζήτηση ἐνδέχεται νὰ γίνεи πιὸ ἔγκυρη. Ἀποδοχὴ τῆς πρότασης τοῦ Ζιλσόν θὰ ἀπέβαλε ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ ὄρια (γιὰ παράδειγμα) τὸν Παρμενίδη, τὸν Ἡράκλειτο, τὸν Νίτσε... Τὸ αἴτημα εἶναι κατ' ἀρχὴν θεμιτό, καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἱκανοποιήθηκε στὴν Δύση, ὅμως παρακολουθῶντας ἐκείνους, χάρις στοὺς ὁποίους ὑφίσταται ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ ὄνομά της, γίνεται φανερό πὼς ἡ φιλοσοφία δὲν βρίσκεται ἀπλῶς σὲ μιὰ ἐνότητα μὲ τὴν θεολογία, ἀλλὰ ἔχει ἐκεῖ τὸν προορισμὸ της, ἐπομένως πηγὴ τῆς μεγάλης ἀξίας σὲ κάθε βῆμα της. Διαβάζω τὸν Κάντ ἢ τὸν Χοῦσερλ ὡς σεβαστὲς περιπτώσεις ἐπίδοξων ἐπιστημόνων. Πῶς θὰ μὲ ἀπασχολοῦσε στὰ σοβαρὰ ὡς φιλόσοφος κάποιος ποῦ κατόρθωσε νὰ σκεφεῖ 800 σελίδες περὶ ἀνθρωπίνου λόγου χωρὶς τὴν παραμικρὴ θεολογικὴ ἀναφορὰ, σπουδάζοντας τὴν κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου ὅπως

⁷⁷ Πρβλ. ὅσα γράφω στοὺς *Ἀρχαίους Ἑλληνας*, σ. 181 κ.ἑ.

ἄσχετου καὶ ἔρημου στὸ σύμπαν ὄντος; Τέτοιο πόνημα μπορεῖ ὡς πρὸς τὴν λογιστικὴ του νὰ θεωρηθεῖ ἐπιστήμη ἰσχυρότερη εἴτε ἀσθενέστερη ἐν συγκρίσει μὲ ἄλλες, ὡς πρὸς τὴν θέση του στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία ἀποτελεῖ μνημεῖο καὶ τεκμήριο ὑπαρξιακῆς ἐξαθλίωσης — φιλοσοφία μόνον ἂν ἔχει ἀδειάσει ὁ ὅρος ἀπὸ τὸ περιεχόμενο πού τοῦ ἔδωσαν ἐκείνοι πού τὸν δημιούργησαν καὶ ἡ ἴδια ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα.

Ἡ ἀντίδραση ὅσων ἀντιδροῦν στὴν ἔκφραση ‘χριστιανικὴ φιλοσοφία,’ συμβαίνει, ὅπως εἰπώθηκε, ἐπειδὴ πιστεύουν πὼς ἀντιφάσκει στὴν ἐνέργεια τοῦ φιλοσοφεῖν ἢ ταυτόχρονη κατοχὴ καὶ ζήτησις τῆς ἀλήθειας. Ὁ Ζιλσὸν προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσει τὴν ἔκφραση ὡς ἀνάκρισις τῶν ἀποδείξιμων θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Ἡ ἐξήγησή του ταιριάζει μὲ τὸν δυτικὸ σχολαστικισμὸ καὶ ἐπίσης μὲ τὴν παρεξήγησις ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἀποτελεῖ κοσμοθεωρητικὴ πρότασις. Τέτοια παρεξήγησις δὲν ἀπουσιάζει οὔτε ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολήν, ἰδίως σὲ νεώτερες περιόδους.

Ὁ χριστιανισμὸς δὲν (εἶναι δυνατὸ νὰ) ἔχει οὔτε ἓνα δόγμα ἢ ἀξίωμα, καμμία θεωρητικὴ παραδοχὴ, θεμελιακὴ εἴτε δευτερεύουσα, ἂν μὲ τὸν ὅρο αὐτὸ ἐννοεῖται (ἔστω μόνον ὑποτιθέμενη ὡς) βέβαιη καὶ καθολικὴ ἀλήθεια, τὴν ὁποία ὀφείλει κάθε πιστὸς νὰ πληροφορεῖται καὶ συνυπογράψει, ἴσως καὶ ἀποδεικνύει ὅποτε εἶναι δυνατό. Τὰ δῆθεν δόγματα, διατυπώσεις προφητῶν καὶ ἀποστόλων, ἀποφάσεις οἰκουμενικῶν συνόδων, ἢ ἀκόμη λόγοι τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ, δὲν ἔχουν καθολικὰ παρὰ μόνον τὴν ἀξία μαρτυρίας, εἰκασίας, ἐνδείξεως καὶ πρόσκλησις: δὲν μπορῶ νὰ γνωρίζω τί ἔχει πεῖ ὁ Χριστός, ἂν δὲν μιλήσει προσωπικὰ σὲ μένα. Ὅσα θεμελιώθηκαν στὴν ὑπαρξή Του, τὰ θεωρῶ ἐνδεχόμενα, ὄχι ἐπειδὴ ἀμφισβητῶ τὴν ἀξιοπιστία τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ

ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἀξία ἢ σχέσηη μὲ τὸν Θεό, ἂν δὲν εἶναι ἄμεση καὶ προσωπική.

Ἡ πλατωνική σκέψη προσκαλεῖ στὴν ἐπίγνωση ἀγαθοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός, ἢ χριστιανική στὴν ἐπίγνωση τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀγαθοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός. Ἄν ὁ Πλάτων δὲν εἶναι φιλόσοφος ἐπειδὴ ἐκφράζει θεολογικὸ αἶτημα, τὸ ἴδιο δὲν εἶναι φιλόσοφοι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, διαφορετικὰ καὶ στὶς δύο περιπτώσεις μπορούμε νὰ μιλοῦμε γιὰ φιλοσοφία, πλατωνική καὶ χριστιανική ἀντιστοίχως, τῆς ὁποίας ἡ διαμόρφωση δὲν χρειάζεται νὰ περιέχει μόνον ἀποδείξεις, ἀλλὰ ὅποιαδήποτε στοιχεῖα ἀξιολογοῦνται ὡς ἱκανὰ γιὰ νὰ προσεγγίξεται ἡ θεία προέλευση καὶ ταυτότητα τῆς ὑπαρξης, κατὰ κύριο λόγο, ἀλλὰ ἐπίσης ὅσα ζητήματα σχετίζονται μὲ αὐτά. Μὲ τὸν Πλάτωνα ἡ ἀνάκριση θεμελιώθηκε, νομοθετήθηκε, καὶ ἀπέκτησε σημαντικὴ θέση στὴν φιλοσοφία, χωρὶς νὰ καταστεῖ τὸ κύριο ἢ πλέον οὐσιῶδες στοιχεῖο τῆς.

*

Στὸ κείμενό του *Ὁ Χριστιανισμός καὶ ἡ Φιλοσοφία* ὁ Κόντογλου ἰσχυρίζεται ὅτι πρόκειται γιὰ δύο πραγματικότητες τόσο ἀντίθετες, ὅσο ὁ Θεὸς καὶ ὁ σατανᾶς! “Ὁ Χριστὸς εἶπε: *Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔρχεται μετὰ παρατηρήσεως*, ἤγουν [ἐξηγεῖ ὁ Κόντογλου:] ὁ ἄνθρωπος δὲν ξαναγεννιέται πνευματικὰ καὶ δὲν μπαίνει στὰ μυστήρια τοῦ

Θεοῦ με τὸ νὰ ἐξετάζει με τὸ μυαλό του τὰ θεϊκὰ πράγματα”.⁷⁸

“Ὅμως τὸ Εὐαγγέλιο ἀναφέρεται σὲ κάτι τελείως διαφορετικό, σὲ ὄσους περίμεναν τὴν Βασιλεία ἐντοπισμένη στὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο σὰν ἓνα ἐξωτερικὸ φαινόμενο, προειδοποιῶντας ὅτι δὲν εἶναι κάτι νὰ τὸ παρατηρήσεις ἀπὸ μακριά, ἀλλὰ συμβαίνει στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἢ πάντως ἐκεῖ ἔχει τὴν κύρια καὶ οὐσιώδη σημασία του. Αὐτὸ εἶναι ὀλοφάνερο στὸ κείμενο, τὴν παρερμηνεῖα τοῦ ὁποῦ ἴσως εὐνόησαν ἄλλες σελίδες τῆς Βίβλου. Ἄς σκεφτοῦμε λοιπὸν τὴν ἴδια τὴν ἀπλότητα, πάντα με σεβασμὸ στὸ πρόσωπο τοῦ Κόντογλου, τὸ ὁποῖο καθόλου δὲν ζημιώνεται ἀπὸ μερικές ὑπερβολές ἢ ἀπερισκεψίες.

Διαβάζοντας τὴν ἐξήγηση ὅτι τὸ Εὐαγγέλιο “εἶναι ἀπλὸ γιατί εἶναι ἀληθινὸ, ἐνῶ ἀπ’ ὅλες τὶς φιλοσοφίες λείπει ἡ ἀπλότητα ποὺ εἶναι τὸ γνῶρισμα τῆς ἀλήθειας,” χρειάζεται μεγάλη προσοχή, νὰ γίνεταί συνειδητὴ ἡ σημασία τῆς ἀπλότητας, πῶς διαφέρει ἀνάλογα με τὴν ἀναφορὰ της. Ἡ εἰσήγηση τοῦ Κόντογλου στὴν πράξη ἀρνεῖται τοὺς πιδό σημαντικοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Τί ἀλήθεια εἶχε ὁ Μάξιμος ἢ ὁ Γρηγόριος Νύσσης; Ὁ Πλάτων θὰ τοὺς καταλάβαινε καὶ θὰ συζητοῦσε ἀνετα μαζί τους, θαυμάζοντας ἀπλότητα ἀνύπαρκτη γιὰ τὴν εὐλαβικὴ γιαγιά, ποὺ ὁ Κόντογλου ἔχει πρότυπο τῆς πίστες. Πέρα ἀπὸ αὐτό, πλησιάζοντας στὴν γιαγιά ἀναδύονται πλῆθος πνευματικὰ ἐλαττώματα, κακίες, ποὺ δὲν προσιδιάζουν στὴν ἡλικία της, ἀλλὰ καὶ καθόλου δὲν λείπουν — ὁ φθόνος, ἡ καχυποψία, ἡ

⁷⁸ Βλ. στὰ *Μυστικὰ Ἄνθη*, Ἀθήνα 2001, σ. 255 κ.έ.

κατάκριση, ή φιλαργυρία... Με έκπληξη έχω συναντήσει σε γιαγιάδες ακόμη και φιλαρέσκεια, πλέον άδικαιολόγητη στην ηλικία αυτή.

Τò άπερίσκεπτο έγκώμιο στην πίστη και άπλοϊκότητα έναντιον τῆς γνώσης, χωρίς προσπάθεια νά γίνονται αντιληπτές τάξεις τῆς άπλότητας, θυμίζει τον δυστυχῆ άποφατισμό τῆς Δύσης, προορισμένο νά πλησιάζει Θεό άγνωστο, φοβερό και απόμακρο, ένίστε και αναπληρώνοντας τήν άπουσία Του με τυπολογική έθιμική ευσέβεια. 'Ο Κόντογλου σωστά έπικρίνει μιá μονομέρεια στην τάση για άπόδειξη του παντός, ἢ και τήν 'φιλοσοφική' λογιστική έν γενει αν στερεΐται ύπαρξιακού αντίκρύσματος — "έπειδή πολλοί κάνουνε τον Χριστιανό, και μάλιστα έχουνε φτιάξει και σχολειά για νά κάνουνε και τους άλλους Χριστιανούς, ένῶ έχουνε λησμονήσει δλότελα τον Χριστό και τὸ Εὐαγγέλιο και μονάχα που λένε τ' όνομά του σαν φωνόγραφα άψυχα, γιατί ἡ πίστη τους κι ἡ έλπίδα τους εΐναι στην έπιστήμη και στη γνώση... Άλίμονο στην 'Ορθοδοξία! Πρέπει κι αυτή νά γίνει έπιστημονική..."

'Η ίδια ἡ φιλοσοφία γνωρίζει πως δέν άποδεικνύονται όλα και ιδίως τὰ πιό σημαντικά, και ακόμη ότι δέν έχει φιλοσοφική αξία ἡ άσύστολη κατάκτηση και έξειδίκευση, ἡ άπεραντολογία, ἡ κοινή περιέργεια. Κι αν συμβαίνουν άπόπειρες ανάπτυξης και μετάδοσης του χριστιανισμού ως δῆθεν έπιστήμης σε σχολεία ἢ εκτός σχολείων, δέν μπορούν νά θεωρηθοῦν ούτε χριστιανικές ούτε φιλοσοφικές, ιδίως σήμερα, με κυρίαρχη τήν άπουσία πνευματικῆς θαλπωρῆς, τῆς ιερῆς ατμόσφαιρας που χαρακτηρίζει τον μεσαιωνικό και βυζαντινό κόσμο. Πώς σκέφτηκαν οι μεγάλοι Πατέρες; Γιατί αγάπησαν και σπούδασαν τήν φιλοσοφική παράδοση

πολύ πέρα απ' όσο χρειαζόταν ή συνεννόηση με τους έθνικους; Δέν ενδιαφέρει αυτό; Διόρθωση σφαλμάτων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας θὰ συμβεῖ ἀπορρίπτοντας τὴν φιλοσοφία, ἢ μήπως καταλαβαίνοντας τὴν πραγματικὴ της φύση καὶ ἀποβάλλοντας ἀπὸ τὸν βίον μας ὅχι τὴν ἴδια ἀλλὰ τὶς παρωδιές της;⁷⁹

Ἀντίθετα μὲ τὸν Κόντογλου ὁ Ἐρρίκος Εἰρηναῖος Μαρροῦ ἰσχυρίζεται πὼς “ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία πεπαιδευμένων καὶ δὲν θὰ ἦτο δυνατὸ νὰ ὑπάρξει ἐντὸς βαρβάρου περιβάλλοντος”.⁸⁰ “Ὅμως ἔχει ὑπάρξει στὶς γερμανικὲς καὶ σλαβικὲς φυλὲς πὺ ἐκχριστιάνισε ἡ Αὐτοκρατορία, καὶ σὲ πολλὰ ἀκόμη βάρβαρα περιβάλλοντα. Ἡ ἴδια ἡ διάκριση πεπαιδευμένων καὶ βαρβάρων χρειάζεται μιὰ συζήτηση. Οἱ ἀνακριτὲς τῆς Ἱερᾶς Ἐξέτασης, πὺ ἔκαιγαν ‘αἰρετικούς’ ἐπὶ αἰῶνες, ἦσαν πεπαιδευμένοι ἢ βάρβαροι ἢ καὶ τὰ δύο;

Ὁ χριστιανισμὸς γεννήθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε στὸν ἐλληνιστικὸ χῶρο ὑποχρεωμένος καὶ πρόθυμος νὰ συνομιλήσει μὲ φιλοσοφικὸ πολιτισμὸ μακρᾶς παραδόσεως. Χάρη στὴν συνομιλία αὐτὴ ἔγινε ἰκανὸς νὰ συμπαρίσταται στὶς ὑψηλότερες δυνατὲς ἀπαιτήσεις τῆς σκέψης, ὥστε ἀπέκτησε καθολικὴ ἀναφορά, πρὸς ἐγγραμμάτους καὶ ἀγραμμάτους, σημαίνοντας τὴν πορεία γιὰ τὴν γνώση ὡς θεία ἐπίγνωση ἄμεσης προσωπικῆς σχέσης, χωρὶς αὐτὸ νὰ συνιστᾶ καταδίκη ἢ περιφρόνηση κάθε εἶδους καὶ βαθμοῦ συστημα-

⁷⁹ Πρβλ. ὅσα γράφω στοὺς *Ἀρχαίους Ἑλληνας*, στὸ κεφάλαιο *Σπουδαιότητα τῶν Κλασικῶν*, σ. 49 κ.έ.

⁸⁰ *Ἱστορία τῆς ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα*, μτφρ. Θ. Φωτεινόπουλος, Ἀθήνα 1961, σ. 430.

τικότητας, όπως φαίνεται από τὰ ἴδια τὰ ἔργα τῶν Πατέρων. Θὰ ἦταν ἄδικη μιὰ ἐκτίμησή του ὡς προορισμένου γιὰ ἀποφοίτους τῆς Ὁξφόρδης, ὑποτιμῶντας ἄλλες καὶ πρωταρχικώτερες διαστάσεις, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν καὶ σήμερα ὄχι μόνο σὲ μεγάλα πληθυσμιακὰ τμήματα μέτριας ἢ μικρῆς ἐκπαίδευσης, ἀλλὰ καὶ σὲ διακεκριμένους 'ἀμαθεῖς,' ἀσκητὲς τῆς ἐρήμου καὶ ἀναγνώστες τοῦ 'βιβλίου τῆς φύσης.'

Αὐθεντικότητα τῶν Εὐαγγελίων

Ἡ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ τῆς πατρότητας τῶν καθιερωμένων γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση Εὐαγγελίων ἀνάγεται στὴν προτεσταντικὴ νοοτροπία, ἰδίως τῶν νεωτερικῶν παραφυάδων. Προτοῦ συγκλονιστεῖ κανεὶς ἀπὸ τὶς ἀνακαλύψεις τῆς ἐξυπνης ἔρευνας, συμφέρεει νὰ διερωτηθεῖ γιὰ ποιοὺ λόγους στοχαστὲς τοῦ διαμετρήματος μεγάλων Πατέρων στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴν Δύση ἀναγνώριζαν τὴν ταυτότητα τῶν Εὐαγγελιστῶν, ἀντὶ νὰ καταλάβουν ὅσα ὁ πιὸ μέτριος δόκτωρ τῶν σημερινῶν ἰδρυμάτων ἀναμασάει ὡς κοινότοπα. Καθόλου δὲν ἰσχυρίζομαι ὅτι μιὰ συμφωνία τῶν Πατέρων ὁπωσδήποτε στερεῖται σφάλματος, ἀπλῶς ἀναρωτιέμαι ἂν ἔχει διερευνηθεῖ στὴν συγκεκριμένη περίπτωση, ὥστε νὰ ἔχει γίνεαι ἀντιληπτὸ ποῦ ὀφείλεται καὶ ἂν πράγματι εἶναι ἐσφαλμένη.

Ἄς προσεχθεῖ πρῶτα τὸ κύριο, χωρὶς τὸ ὁποῖο τὸ ἐρώτημα δὲν θὰ ἐνδιέφερε καὶ δὲν θὰ εἶχε κἂν τεθεῖ: ἡ *κυριότητα βρίσκεται στὴν ποιότητα* τῶν κειμένων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ταυτότητα τῶν συγγραφέων. Πῶς ἐπηρεάζει ἀκόμα καὶ τὴν φιλολογικὴ προσέγγιση ἢ μεγαλύτερη εἴτε μικρότερη ἐπίγνωση τῆς σπουδαιότητος τῶν ἔργων; Ἕνα παράδειγμα ἴσως βοηθοῦσε στὴν κατανόηση.

Ἄν καταλάβαινε ἐτοιμόρροπη κατασκευή, ἴσως δίσταζε καὶ ὁ πιὸ ταλαιπωρημένος ἄστεγος νὰ φιλοξενηθεῖ, κι ἂν εἶχε αἴτημα αἰσθητικῆς, δὲν ἀποκλείεται, παρὰ τὴν δεινὴ θέση του, νὰ νοιαζόταν ἔστω λίγο γιὰ τὴν πλευρὰ αὐτῆ ἐπίσης. Ἔστω πὼς τὰ κριτήριά του καλύπτονταν μὲ τὸ παραπάνω, ὁ δὲ εὐεργέτης ἔλεγε, *Ἰδοῦ, ἂν ἐγκρίνεις τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Πικιώνη, εἴσελθε καὶ κατοίκησε μόνος σου ἢ μὲ φίλους ἐλεύθερα ὅσο θέλεις, ὅποτε θέλεις, ὅπως θέλεις* — ποιὸς ἄστεγος τὴν ὥρα ἐκείνη θὰ ἀφιέρωνε ἔστω ἓνα δευτερόλεπτο ἀπορίας, μήπως τὸ δῶρο ποὺ χαρίζεται καλαίσθητο καὶ ἀσφαλὲς πέρα ἀπὸ κάθε προσδοκία, δὲν εἶναι πράγματι τοῦ Πικιώνη, ἀλλὰ τοῦ Κωνσταντινίδη, ἢ κάποιου ἄλλου...

Ὅποιος δὲν ‘περνάει τὴν ὥρα του’ μὲ κουβέντες καὶ δὲν ζητάει οὔτε αὐθεντίες νὰ ἀποδεχτεῖ ἢ ἀπορρίψει, ἀλλὰ κρυώνει ἄστεγος, γυμνὸς ἀπὸ τὴν Σημασία, ἐκτεθειμένος στὸν κακὸ καιρὸ ὄλων τῶν ἀντιφάσεων, τῆς φθαρτότητας καὶ ἀρρώστιας, τοῦ θανάτου, τῆς ἀδικίας..., δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διερευνᾷ μήπως ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιο κάποιος ἄλλος ἀντὶ τοῦ Ἰωάννη, χωρὶς νὰ ἔχει προσέξει κατ’ ἀρχὴν καὶ βεβαιωθεῖ γιὰ τὴν πραγματικὴ ἀξία τοῦ κειμένου. Ποτέ κανεὶς ποὺ ζήτησε τὸν Θεὸ δὲν τὸ ἔχει κάνει αὐτό, οὔτε πρόκειται. Τέτοια πράγματα εἶναι γιὰ σκληρόκαρδους καὶ χασομέρηδες. Ὅποιος χρειάστηκε Νόημα καὶ δοκίμασε μήπως ὑπάρχει στὴν Γραφή, ἔκανε αὐτὸ ἀκριβῶς, διάβασε καὶ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ Νόημα.

Χαρακτηριστικὰ στὴν περίπτωση τῶν ἀρεοπαγιτικῶν συγγραφῶν, διαπιστώνεται ἡ ἴδια ἐκπληκτικὴ καὶ πλέον γενικευμένη ἀναισθησία, διότι μόνον τενεκέδες εἶναι δυνατὸ νὰ χρησιμοποιήσουν τὸν ὄρο ‘ψευδο-Διονύσιος,’ ἐπιτρέποντας στὸν ἑαυτὸ τους τὸν συσχετισμὸ τῶν σημαντικῶν

αὐτῶν ἔργων μὲ τὸ ψεῦδος. Ἄν ὁ συγγραφέας τοὺς ἐπέλεξε νὰ μὴ χρησιμοποιήσει τὴν ἱστορικὴ του ταυτότητα, γιατί χρειάζεται μὲ κάθε ἀναφορὰ στὸ ἔργο του νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνουμε; Ἔτσι λοιπὸν νὰ λέμε ἀντὶ γιὰ Μάρκ Τουαίν, ὁ ψευδο-Τουαίν, καὶ τὸ ἴδιο ὁ ψευδο-Κάρολ, ὁ ψευδο-Ἐλιστ... Ἡ μήπως ἡ ἀνοησία ἔχει μεγαλώσει σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε οἱ ‘προοδευτικοὶ’ τοῦ ἀθεισμοῦ νὰ φοβοῦνται μήπως ὁ κόσμος παρασυρθεῖ ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονύσιου καὶ προσέλθει γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ στὸν Χριστό... Ἄδικος ὁ φόβος, ἅς κοιμῶνται ἡσυχοὶ οἱ φωστῆρες, ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀπλὰ συμπτώματα τῆς ἀθειστικῆς ἀνοησίας, ὄχι αἰτίες καὶ στηρίγματα τῆς.

Ἐφόσον ἡ ταυτότητα τῶν Εὐαγγελιστῶν ἔχει τεθεῖ ὑπὸ ἐρώτηση κι ἔστω δευτερευόντως κάποια στιγμὴ σκοντάφτει κανεὶς στὸ ζήτημα, τὸ εἶδος τῆς διερεύνησης ἀποκαλύπτει πολλὰ. Μὲ ποιὰ κριτήρια ἐλέγχω τὴν ἱστοριογραφματολογικὴ ταυτότητα τῶν συγγραφέων, ὅταν τὸ Εὐαγγέλιο ἔχει γίνει καρδιά τῆς Σημασίας στὴν ὑπαρξή μου καὶ γνωρίζω ἔτσι ἀπὸ πρῶτο χέρι ὅτι ὁ συγγραφέας πάντως εἶναι ἅγιος καὶ σοφός; Δὲν προσπαθῶ πρῶτα νὰ καταλάβω γιατί ἡ Ἐκκλησία παραδίδει τὰ κείμενα αὐτὰ ὡς κείμενα τῶν συγκεκριμένων προσώπων; Ἐχοντας εὐεργετηθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου, γνωρίζοντας τὴν ἐγκυρότητα καὶ ἀξία τῶν κειμένων, τὴν ἀγιότητα καὶ σοφία τῶν (ὅποιων) συγγραφέων τοὺς, καὶ ἀκόμα τῶν Πατέρων ποὺ τὰ παρέδωσαν, προσπαθῶ νὰ καταλάβω μήπως μὲ κάποιο τρόπο, τὰ κείμενα πράγματι ἀνήκουν στὸν Ματθαῖο, τὸν Μάρκο, τὸν Λουκᾶ καὶ τὸν Ἰωάννη...

Μὲ τὴν διάθεση αὐτὴ κινεῖται πρὸς τὴν ἀπορία ὅποιος ἄκουσε τὰ Καλὰ Νέα, μὴ ἦτοχκε στὸ Νόημα καὶ εἶναι χαρού-

μενος γιὰ τὸ καλὸ ποῦ τοῦ ἔγινε καὶ μαζὶ ταπεινωμένος γιὰτὶ δὲν τὸ ἀξίζει. Ἀντίθετα, κατηγορεῖ τὴν Ἐκκλησίαν, ὅτι τάχα διαδίδει ψεύτικα κείμενα εἴτε ἀπατώμενη εἴτε ἐξαπατῶντας, ὅποιοι περιφρονεῖ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ στερεῖται τῆς ἴδιας τῆς δυνατότητος νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀξίαν τῆς παράδοσης ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ Εὐαγγέλιον προέρχεται. Τὸ ἴδιο γονεῖς αὐτοεξόριστοι ἀπὸ τὴν Σημασίαν, ἀναίσθητοι παραδομένοι στὰ ἴδανικὰ τοῦ ἄπλουσιου καὶ διάσημου, τρέμουν μήπως τὸ παιδί τους γίνῃ μοναχός, ὡς ἐὰν ἡ πιὸ μεγάλη ἀφοσίωση στὸν Θεὸ ἦταν μιὰ κατάρρα.

Ὅτι πιὸ ἀποκρουστικὸ στὶς περιπτώσεις αὐτὲς εἶναι ἡ περιφρόνηση τῆς σημαντικότητος: δὲν ἐνδιαφέρει ἂν ὑπάρχει ἀξία στὸ Εὐαγγέλιον, στὸν Μοναχισμό, στὴν Ἐκκλησίαν, καθόλου!, τοὺς ἐνδιαφέρει μόνο ἡ γνωμοῦλα τους, ὅτι τάχα ἔτσι καὶ ὄχι ἀλλιῶς θὰ εἶναι ἑυτυχισμένο τὸ παιδί τους. Εἶναι δυνατὸ νὰ βρεθῆῖ κάτι πιὸ πρόστυχο ἀπὸ αὐτό; Ἄς ἔχει γίνῃ σαφὲς πὼς ἡ βία τῆς ἐποχῆς νὰ ἐλέγχει τὴν ταυτότητα τῶν Εὐαγγελιστῶν δὲν ὀφείλεται σὲ ὑπερβολὴ φιλομάθειας, ἀλλὰ στὸ ἀντίθετο, σὲ βαθειὰ περιφρόνηση γιὰ τὴν ἴδια τὴν πιὸ σημαντικὴ γνώση, εἶναι σύμπτωμα τῆς μικρονοίας, τῆς ἐλεεινῆς ψυχῆς. Γι' αὐτὸ καταντᾷ ἀδύνατη ἡ συζήτηση μὲ τέτοιους, ἐπειδὴ μιλοῦν γιὰ τοὺς Εὐαγγελιστὰς χωρὶς νὰ τοὺς ἐνδιαφέρει πραγματικὰ τὸ Εὐαγγέλιον, ἂν δὲν τὸ ἐχθρεύονται.

*

Παράδοξο νὰ ἐπιμένει ἡ παραδοσιακὴ ταυτότητα τῶν κειμένων ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ἀποδοχὴ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησίαν τῶν φιλολογικῶν πορισμάτων ποῦ ἀμφισβητοῦν

τὴν παράδοση. Πῶς ἰσχύουν ταυτόχρονα καὶ τὰ δύο, ὅτι δὲν σφάλλει οὔτε ἡ φιλολογικὴ οὔτε ἡ παραδοσιακὴ ἀντίληψη, πῶς γίνεται ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ Μαθητὴς Ἰωάννης εἶναι καὶ ταυτόχρονα δὲν εἶναι ὁ Εὐαγγελιστής;

Ἡ Ἐκκλησία κατὰ κύριο λόγο ἀναφέρεται στὰ ἱερὰ πρόσωπα ἔχοντας ὑπεριστορικὴ σχέση μαζὶ τους. Ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Χριστοῦ δὲν βεβαιώνεται μέσα ἀπὸ ἀνάκριση ἱστορικῶν μνημείων, ἀλλὰ ἐμπειρικὰ καὶ προσωπικὰ στὸ παρόν: ἂν δὲν βρισκόταν διαρκῶς σήμερα ἀνάμεσά μας, δὲν θὰ ὑπῆρχε οὔτε παράδοση οὔτε πίστη καὶ ἐλπίδα στὸν Χριστό, ὅσο τεκμηριωμένος ἂν παρέμενε ὁ ἱστορικὸς βίος Του.⁸¹ Ὁμοίως ζωντανὴ γνώση ἔχει ἡ Ἐκκλησία γιὰ ὅλα τὰ μέλη της, ἂν καὶ ὄχι πάντα στὴν αὐτοπρόσωπη παρουσία τους.⁸²

Τὸ γεγονός ὅτι συγκεκριμένα πρόσωπα γίνονται ἀποδεκτὰ ὡς συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης, σημαίνει ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν ἱστοριογραμματολογικὴ ἀκρίβεια, ἀναγνωρίζεται ἀντιστοιχία κειμένων καὶ προσώπων στὴν οὐσία: δὲν ἔχει καθοριστικὴ βαρῦτητα ἂν ὁ Ἰωάννης ἔγραψε τὸ τέταρτο Εὐαγγέλιο, ἀλλὰ ἂν ἡ ἀξία τοῦ κειμένου ἀποκρίνεται στὴν προσωπικότητα τοῦ ἡγαπημένου μαθητῆ, στὴν ἔνταση τῶν ἀρετῶν του, ὅπως τὴν καταλαβαίνει ἡ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὸ συνέβαινε μὲ ἀμεσότητα, χωρὶς καὶ νὰ τεθεῖ ζήτημα, κεντρικὴ θέση ὅπως εἶχε στὴν συνείδηση τῶν

⁸¹ Πρβλ. τὸ κείμενο, *Ὁ Λόγος τῆς ἱστορίας*.

⁸² Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ὁ Ἴεραρχος, τοῦ ὁποῦ τοῦ μέγεθος καὶ τὴν ἀγιότητα μαρτυρεῖ ἡ κοινὴ γνώμη τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ αἰῶνες, μολοντί δὲν ἔχει καὶ ἀνακηρυχθεῖ ἅγιος, ἀλλὰ καὶ ἀφορίστηκε ἀπὸ τὴν παπικὴ ἔδρα.

πιστῶν ἢ ἀλήθευση τῶν κειμένων, ἢ ποιότητά τους καὶ ἡ σωτηριολογική τους δύναμη.

Εἶναι ἄλλη ἡ ἱστορική καὶ ἄλλη ἡ πνευματική μοναδικότητα. Ἡ ἱστορική μοναδικότητα ἀναδεικνύει τὴν διαφορὰ ἢ ὁποία κάνει ἀποδεκτὲς τὶς εἰσηγήσεις τῶν φιλολόγων. Ὅμως ἡ πνευματική μοναδικότητα, ἢ ὁποία κυρίως ἐνδιαφέρει τὴν Ἐκκλησία, ὀφείλεται στὸν Χριστό, μέσα στὸν ὁποῖο ὅλοι οἱ ἅγιοι εἶναι ἕνας, καὶ καθένας μοναδικὸς ὄχι ἀπὸ ἱστορικές συγκυρίες ἀλλὰ κατὰ τὸν βαθμὸ τῆς ἐνότητος μαζὶ Του. Ἐνα τέτοιο μοναδικὸ βαθμὸ ἀναγνωρίζει ἡ Ἐκκλησία ταυτοχρόνως στὸν τέταρτο Εὐαγγελιστὴ καὶ στὸν μαθητὴ πὺ ἀγαποῦσε ὁ Χριστός.

Εἶναι ‘ἄγριος’ ὁ Θεὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης;

ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ὑποβάλλει ἀνύπαρκτη διαφορά. Γιατί ὁ Θεὸς ‘τῆς Καινῆς Διαθήκης’ λιγώτερο ἄγριος, ὅταν ἀνοίγει τὴν μία Πληγὴ μετὰ τὴν ἄλλη, ἀλλάζει τὸ νερὸ σὲ αἷμα, καὶ ἀποδιώχνει τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν ἀνθρώπων στὴν αἰώνια Κόλαση; Ἴσως παρεξηγεῖται ἡ Βίβλος τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Μετά-θεση τῆς ἀπορίας ἐπιβάλλεται καὶ ἀλλιῶς, προσέχοντας ὅτι ‘μετὰ’ Χριστὸν δὲν ἔπαψε νὰ ὑπάρχει θάνατος, βασανισμὸς, ἀδικία..., ὅσα ὑπέφερε καὶ ὁ Ἰδιος, ὁ ὁποῖος δὲν σκοτώνει, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀποτρέπει τὴν κακοποίησιν οὔτε κἀν γιὰ τοὺς πιὸ στενοὺς Μαθητές: ἀφήνει τὸ κακὸ, ἔστω ἂν δὲν τὸ προκαλεῖ. Γιατί;

Στὴν πραγματικότητα ὁ ‘σκανδαλισμὸς’ ἀπὸ τὴν δῆθεν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸν Χριστὸ καὶ τὸν Θεὸ ‘τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης,’ ἀποτελεῖ μεταμφίεση τοῦ προβλήματος τῆς Θεοδικίας: πῶς συμβιβάζεται ἡ θεία ἀγαθότητα μὲ ὄλο αὐτὸ τὸ κακὸ στὸ ὁποῖο γεννιέται ὁ ἄνθρωπος; Εἴτε ὡς ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸν Υἱὸ καὶ τὸν Πατέρα, εἴτε ὡς ἀντίφαση τῆς ἴδιας τῆς φύσης τῆς Θεότητος, τὸ παράδοξο δὲν ἀλλάζει. Ἐπομένως, ἂς ἀνοίξει ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ πρόβλημα τῆς Θε-

οδικίας, τὸ μονίμως ἀνοιχτό, γιατί ἡ κακοπάθεια μόνο ἀτελῶς παρηγορεῖται ἀπὸ ἐπιχειρήματα.

Ἡ πρώτη ὅσο γνωρίζω ἀναφορὰ μαζὶ καὶ ἐπίλυση τοῦ ζητήματος ὑπάρχει στὸν Ὅμηρο, ὅπου οἱ συμφορὲς τοῦ πολέμου ἐκπληρώνουν τὸ ἀκατάληπτο θεῖο θέλημα.⁸³ Τὴν Θεοδικία ἐμποδίζει μιὰ δικαιοσύνη, οἱ ὅροι τῆς ὁποίας δὲν εἶναι προσιτοί, ὥστε μόνος ἀσφαλῆς χῶρος τῆς ἀνθρώπινης πράξης ἀναδεικνύεται ἡ ἐμπιστοσύνη. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἐπιτρέπει ἡ ἐπίγνωση, ἥδη στὸν Ὅμηρο καὶ σαφέστερα στὸν Πλάτωνα, ὅτι ὅσα συμβαίνουν στὸν βίῳ καθενός, χαρμόσυνα ἢ ὀδυνηρά, πραγματοποιοῦν τὴν φροντίδα τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο — εἶναι ὅλα ἀγαθὰ, ἂν ὄχι στὴν φύση τους, πάντως στὴν ἀπόβλεψή τους. Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Βασίλειος, “εἶναι θέλημα Θεοῦ πολλὰς φορὲς ἀπὸ πείνα, ἀρρώστια, πόλεμο ἢ κάτι ἀνάλογο, νὰ χάνονται ἄνθρωποι. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει ἐμεῖς νὰ ὑποβοηθοῦμε ἕνα τέτοιο θέλημα, γιατί [ἂν καὶ ἐνταγμένο στὸ ἀγαθό, δὲν παύει κατὰ τὸν οἰκεῖο λόγο νὰ εἶναι κακό, ὥστε] γι’ αὐτὰ ἔχει ὁ Θεὸς νὰ χρησιμοποιεῖ κακοὺς ὑπηρετές”.⁸⁴ Ἡ ἐπανάληψη τοῦ Πλάτωνα εἶναι ἀπόλυτη, συνειδητὴ ἢ μή. Γεγονὸς παραμένει ὅτι στὴν ἀρχαιότητα, ὅσο στὴν χριστιανικὴ περίοδο, τίθεται καὶ διευκρινίζεται ἐπαρκῶς τὸ ἐρώτημα γιὰ ὅσα μοιάζουν δεινά, τὰ ὁποῖα δέχεται κανεὶς μὲ εὐχαριστία, προσπαθώντας νὰ κατανοήσει τίς ἀφορμὲς καὶ ἀπολήξεις τους καὶ ἂν ἀφοροῦν στὸν ἴδιο νὰ τὰ ἀξιοποιεῖ ὅσο μπορεῖ περισσότερο, ἀλλὰ δὲν τὰ προκαλεῖ οὔτε στὸν ἑαυτὸ του οὔτε στοὺς

⁸³ Πρβλ. ὅσα γράφω στοὺς *Αρχαίους Ἑλληνας*, σ. 127 κ.ἑ.

⁸⁴ *Ὅροι κατ’ ἐπιτομήν*, PG 31, 1276

ἄλλους, διαφυλάσσοντας ἐπίγνωση τῆς ὑπερβατικότητας τοῦ θείου θελήματος, ἀρνούμενος νὰ παριστάνει τὸν Θεό. Περνάει πέρα ἀπὸ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ καταργῶντας ὄχι τὴν διάκριση τῶν δύο, ἀλλὰ τὴν Θεοδικία ἢ διαίρεση τῆς ἴδιας τῆς Ἀρχῆς.

Στὸν βαθμὸ πού ἡ συζήτηση ἀφορᾷ σὲ δεινὰ γενικῶς, δύσκολα συλλαμβάνει τὴν ἐγκυρότητα τῆς ἐξήγησης, ἢ ὁποία παρουσιάζεται ἀμέσως ὅταν τὸ πρόβλημα διατυπωθεῖ σὲ προσωπικούς ὅρους. Τὸ ζήτημα τῆς Θεοδικίας προσεγγίζεται μὲ προσωπικὸ καὶ ὄχι ἀφηρημένο τρόπο, ἐφόσον κανεὶς ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν κτηνώδη βίῳ προσέχοντας τὴν πνευματικὴ του ἐξέλιξη χωρὶς νὰ ἀπατάται γιὰ τὸ πραγματικὸ περιεχόμενο τῆς προόδου.

Πλήρης ἀπάντηση ὑπάρχει ἤδη στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ καὶ κατόπιν στὴν χριστιανικὴ σκέψη, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι τῶν παραδόσεων αὐτῶν βίωναν πραγματικὸ μέχρι ἀγωνίας ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀξία τῆς ὑπαρξῆς τους, ὥστε παρακολουθοῦσαν μέσα ἀπὸ ποιοὺς δρόμους ἀναπτυσσόταν ἢ κινδύνευε ἡ ἀξία. Ἀναλογιζόμενος τὰ δεινὰ πού ὑπέστη ὁ ἴδιος, ἂν ἐνδιαφέρεται κανεὶς πραγματικὰ γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ καταλάβει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἴσχυρὰ ἢ ἀντιζοότητα πού νὰ μὴν ὀδήγησε, ἔστω ἀνύποπτα, σὲ σημεῖο εὐνοϊκώτερο γιὰ τὴν πνευματικὴ του πρόοδο — ὅλες οἱ τάλαιπωριές χωρὶς ἐξαίρεση φανερώνονται εὐεργεσίες. Ἐπομένως ἐδῶ ὑπάρχει ἔγκυρο κριτήριον γιὰ τὴν ἐκτίμηση τοῦ ἀντίθετου. Οἱ δικάζοντες τὸν Θεὸ γιὰ τὸ κακὸ τῆς ὑπαρξῆς, συνήθως μὲ ὑπερβολὴ εὐκολίας, ὅπως ταιριάζει στὸ μῖσος, ἀποδεικνύουν καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὅτι ἀκόμη δὲν ἐνδιαφέρονται πραγματικὰ γιὰ τὸν ἑαυτό τους καὶ δὲν ἔχουν συνειδητὸ βίον.

Ἡ τυφλὴ ἄλογη διαβίωση τερματίζεται καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ βαδίζει συνειδητὰ στὸν δρόμο του, ὅταν διακρίνει μὲ καθαρότητα σὲ ὅ,τι μοιάζει φρικτὴ συμφορὰ ὅσο στὴν πιὸ ἐλάχιστη ἀναποδιά, βέβαιη ἀπολύτως, ἀλάθητη καὶ προσωπικὴ τὴν θεία ἀγαθότητα καὶ πρόνοια. Τότε γίνεται ἐπίσης ἀντιληπτό, στὴν ἀρχὴ ἴσως μὲ ἔκπληξη, πὼς οἱ συμφορὲς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι περισσότερες καὶ μεγαλύτερες, πὼς ἡ θεία πρόνοια ἐπιλέγει πιὸ ἀργοὺς καὶ ἥπιους τρόπους. Ὅταν συμβαίνει τέτοια παιδαγωγία, συνεχῆς καὶ προσεκτικὴ, φανερὸ σὲ τί ἄβυσσο σκληροκαρδίας, ἀναισθησίας ὄχι ἀπλῶς παχύδερμου ἀλλὰ νεκροῦ, ἔχουν βυθιστεῖ ὅσοι τὸν θεωροῦν ἄγριο, ἄδικο ἢ ἀδιάφορο, ἀκόμη καὶ ἀνύπαρκτο.

Πῶς σχεδιάζεται ὁ Οἶκος τοῦ Θεοῦ;

ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ἐπικράτησε ὁ ὅρος ‘ἐκκλησία’ ἀντὶ τοῦ ‘ναοῦ,’ ἐπειδὴ ὁ ‘ναός’ ὑπενθύμιζε τὴν εἰδωλολατρία, ἐξηγεῖ ὁ Καλοκύρης.⁸⁵ Στὴν πραγματικότητα ἡ ὀρθόδοξη ‘ἐκκλησία’ παρέμεινε ‘ναός,’ δηλαδὴ τόπος ὅχι τόσο συναναστροφῆς τῶν πιστῶν μεταξύ τους, ὅσο συνεύρεσης μὲ τὸν Θεὸ καὶ λατρείας. Ἀρχιτεκτονικὰ αὐτὸ σημαίνει, σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα, ὅτι “τὰ πάντα στὸ οἰκοδόμημα πρέπει νὰ ὑποβάλουν στὸν ἄνθρωπο τὸν οὐράνιο χῶρο, δηλαδὴ τὴν ξεχωριστὴ ἐκείνη μεταφυσικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ ὑλοποιεῖ τὴν ἰδέα τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ.”

Ὁ Καλοκύρης καταλαβαίνει ὅτι τὸ βυζαντινὸ πρότυπο τῆς ναοδομίας δὲν ταιριάζει μὲ τὴν αἰσθητικὴ πολλῶν μοντέρνων πόλεων, ὥστε μεγαλώνει μιὰ ἀναγκαιότητα ἐκσυγχρονισμοῦ. Σοβαροὶ κίνδυνοι διαπιστώνονται στὴν πράξη ὅταν ἡ ἰδέα πῶς “τὰ πάντα στὸ οἰκοδόμημα πρέπει νὰ ὑποβάλουν στὸν ἄνθρωπο τὸν οὐράνιο χῶρο,” σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν διάθεση γιὰ μοντέρνες ἐκφράσεις, μετατρέπει, γιὰ παράδειγμα, τὸν τροῦλλο ἐξωτερικὰ σὲ εἶδος διαστημό-

⁸⁵ Κ. Καλοκύρης, *Ἡ Ναοδομία καὶ ἡ Σύγχρονη Τέχνη*, Θεσ/νίκη 1978, σ. 132.

πλοιου καὶ ἐσωτερικὰ σὲ εἶδος ‘πλανητάριου,’ μὲ τοὺς ἀγίους νὰ ὑπερίπτανται ἐν μέσῳ ὑποβλητικῶν φωτισμῶν!

Γιὰ ποιοῦ λόγῳ προκύπτει στὴν σημερινὴ Ὁρθοδοξία κίνδυνος προτεσταντικοῦ τύπου ἀσχετοσύνης, ἐνῶ παλαιότερα ἦταν ἀπλὸ τί θὰ οἰκοδομεῖται, δὲν ἔλειπε ἡ ἰδιαίτερη ἀσφάλεια ποὺ νοιώθει κάθε δημιουργός, ἡ ὁποία ὁδήγησε καὶ στὶς βυζαντινὲς μορφές, μὲ στερεότητα ἱκανὴ νὰ τὶς κρατάει μέχρι σήμερα ζωντανές, φυσικὲς καὶ λειτουργικὲς παρὰ τὴν ἀνάγκη γιὰ ἀνανέωση;

Ἡ συνέχεια τῶν μορφῶν συμβαίνει αὐθόρμητα, οἱ ἰδιότητες τῆς ὁποίας ἐν συνεχείᾳ συνάγονται ὁδηγῶντας στὴν διαμόρφωση αἰσθητικῶν κριτηρίων καὶ θεμελίωση τροποποιήσεων: προηγεῖται καθοριστικὰ ἡ θεία λατρεία, καὶ μέσα ἀπὸ τὶς λειτουργικὲς ἀπαιτήσεις γίνεται συνειδητὸ ποιοῦ εἶδος κτηρίου εἶναι πιὸ κατάλληλο, σὲ αὐθόρμητο ἐπίσης ἡ ἐσωτερικὰ ἀναγκαῖο ἓνα βαθμὸ συμφωνίας μὲ τὴν γενικὴ αἰσθητικὴ τῆς ἐποχῆς καὶ περιοχῆς. Ἄν ἀπουσιάζει λατρευτικὴ γνησιότητα, γιατί θὰ προέκυπτε γνησιότητα στὴν ναοδομία; Ἡ αἰσθητικὴ δὲν εἶναι ἀπόφαση ἐργαστηρίου, ἀλλὰ συνισταμένη τῆς ὁλόκληρης ζωῆς. Γι’ αὐτὸ στὴν Τουρκοκρατία, μολοντί δὲν ὑπῆρχαν οὔτε μέσα οὔτε μὀρφωση, ἡ δημιουργικὴ παρήμενε ἀξιόλογη καὶ φυσιολογική.

Τὰ βυζαντινὰ ὑπομνήματα γιὰ τὸν ναὸ ὡς τύπο τῆς οὐράνιας Βασιλείας, ἔπονται. Πρὶν ἀπὸ αὐτὰ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πράξη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς βρίσκονται κοινότητες μὲ ζεστὴ ψυχὴ καὶ λαχτάρια γιὰ προσευχὴ. Δὲν ὑπῆρξαν προϋποθέσεις πλαστῶν, ‘μεταφυσικῶν,’ ναῶν, γιατί δὲν ταίριαζε στὰ αἰτήματα ποὺ δημιουργοῦσε ἡ ζωντανὴ ἐνότητα τῆς Λειτουργίας, μὲ πρωταρχικὴ τὴν ἐπιθυμία νὰ εἰκονίζε-ται ἡ ἴδια ἡ ἐνότητα. Σὲ τόπους μνήμης καὶ τιμῆς, οἱ Εἰκό-

νες ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁρατὲς ὅσο γίνεται εὐκρινέστερα. Δὲν ἀποτελοῦσαν ὑποβλητικὸ 'μεταφυσικὸ' ντεκὸρ οὔτε ἀποδείξεις αἰσθητικῶν θεωριῶν, ἀλλὰ παρουσίες προσώπων οἰκείων καὶ ἁγίων, περιέχοντας ἐπίσης μιὰ παιδαγωγικὴ λειτουργία. Ἐλλείψει ζωντανῆς ἐνότητας μεταξύ μας καὶ μετὸς Ἁγίους, μὲ ἀνύπαρκτη ἢ ἀσήμαντη βούληση γιὰ μύηση στὶς κρίσιμες στιγμὲς τῆς Ἐκκλησίας, τί ἀκριβῶς θὰ κατόρθωναν ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ ἔξυπνες ἐπινοήσεις τῶν προγραμμάτων μιᾶς 'υποβλητικῆς' καὶ 'μεταφυσικῆς' ἀρχιτεκτονικῆς;

Ἦταν ὁ Ἰησοῦς ξυλουργός (ἢ
ὀτιδῆποτε);

Στὴν Γιώτα Κυριακίδου

Ἡ ΕΝΤΥΠΩΣΗ ὅτι ὁ Ἰησοῦς, προτοῦ ἀρχίσει νὰ διδάσκει, ἦταν ξυλουργός, φαίνεται πῶς ἔχει διαδοθεῖ, καὶ θὰ ἀξιζε νὰ σκεφτεῖ κανεὶς τὶς πραγματικὲς αἰτίες, ἐφόσον τὰ ἱστορικὰ δεδομένα δὲν τὴν ὑποστηρίζουν οὔτε ἐλάχιστα. Τρία Εὐαγγέλια, τοῦ Ματθαίου, τοῦ Ἰωάννη καὶ τοῦ Λουκᾶ, δὲν περιέχουν καμμία ἀναφορὰ σὲ ἐπάγγελμα τοῦ Ἰησοῦ, ἔμμεση ἢ ἀμεση, οὔτε λέξη. Τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ματθαίου ἀναφέρεται στὸν Ἰωσήφ ὡς ξυλουργό, μία φορὰ ἔμμεσα — ποτέ μὲ κανένα τρόπο στὸν Ἰησοῦ. Μόνο στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Μάρκου ὁ Ἰησοῦς (μοιάζει νὰ) ἀναφέρεται ὡς ξυλουργός, μία φορὰ, ὄχι στὴν διήγηση τοῦ βίου Του ἀλλὰ παρεμπιπτόντως, ὅταν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποροῦν πῶς ἔχει τόση σοφία, ἐνῶ δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ξυλουργός.

Ἡ ἐρμηνευτικὴ γραμματεία ποὺ ἀκολουθεῖ, τὰ κείμενα τῶν Πατέρων, ἀπὸ τῶν πρώτων ὁμολογητῶν καὶ ἀπολογητῶν μέχρι Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ὑποτιθέμενο ἐπάγγελμά Του. Ὁ Ὠριγένης κάνει μία ἀναφορὰ, γιὰ νὰ ἀπορρίψει τὰ περὶ ξυλουργικῆς ὡς ἀνυπό-

στατα. Φαίνεται πὼς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ Ἰωσήφ καὶ ἡ συνήθεια τῆς κληρονομικότητας, μὲ τὸ ἐπάγγελμα νὰ περνάει ἀπὸ πατέρα σὲ γιὸ, ἴσως εἶχε ἀνοίξει κάποιες συζητήσεις τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὁριγένη, ἀπ' ὅπου ἔνοιωσε καὶ ὁ ἴδιος τὴν ἀνάγκη νὰ πεῖ κάτι, συζητήσεις χλιαρές, ὅπως δείχνει ἡ γενικὴ ἀδιαφορία τῶν Πατέρων γιὰ τὸ θέμα.

Ὅ,τι ὑπῆρξε ἀδιάφορο στὸν βαθμὸ τοῦ ἀνύπαρκτου, σήμερα κυριαρχεῖ. Ἡ εἰκόνα τοῦ ξυλουργοῦ Ἰησοῦ φαίνεται νὰ ἔχει προτεσταντικὴ φύση καὶ προέλευση. Οἱ μέρμηγκες τῆς χριστιανοσύνης, γιὰ τοὺς ὁποίους μὲ ὀξυδέρκεια ὁ Μᾶξ Βέμπερ δείχνει πὼς μετέτρεψαν τὸ ἴδιο τὸ ἀσκητικὸ πνεῦμα σὲ ἐργασιακὴ ἐπιχείρηση καὶ τὴν ἀπόκτηση πλοῦτου σὲ τεκμήριο θείας ἀποδοχῆς καὶ καταξίωσης, φυσικὸ νὰ φέρουν τὸν Λόγο στὰ μέτρα τους, περιφρονῶντας καὶ βιάζοντας τὸ βιβλικὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι σέβονται πάνω ἀπ' ὅλα ἢ ἀποκλειστικά.

Πολὺ πιὸ ἐνδιαφέρον νὰ προσεχθεῖ ὅ,τι συμβαίνει στὴν Γραφή. Ἡ πλήρης ἀπουσία σχετικῶν ἀναφορῶν καὶ ἡ ἰσχνὴ ἀμφιλεγόμενὴ ἀναφορὰ τοῦ Μάρκου ἀρκοῦν γιὰ νὰ γίνεαι ἀντιληπτὸ ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ σκεφτόμαστε οὔτε ἂν τὸν πολὺ νεαρὸ Ἰησοῦ ὡς ξυλουργό. Ἀκόμη κι ἂν ἀσχολήθηκε ἔστω λίγο, εὐνόητο πὼς δὲν ἐπρόκειτο γιὰ ἐπάγγελμα, μᾶλλον γιὰ περιστασιακὴ βοήθεια στὸν κατὰ κόσμον πατέρα Του, πραγματοποιῶντας τὴν ταπεινοφροσύνη τῆς ἡλικίας Του καὶ τιμῶντας τὸν μόχθο τοῦ Ἰωσήφ.

Ἔτσι οἱ ἀντίπαλοὶ Του Ἰουδαῖοι (στὸν Ματθαῖο) δὲν τὸν ἀποκαλοῦν ξυλουργό ἀλλὰ γιὸ τοῦ ξυλουργοῦ, καὶ (μόνο στὸν Μάρκο) ξυλουργό, ἐννοῶντας καὶ πάλι 'γιὸ τοῦ ξυλουργοῦ,' ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Αὐγουστίνος, εἴτε προϋποθέτοντας ἀσυζητητί, ὡς κοινωνικὴ ἀναγκαιότητα, ὅτι ὁ γιὸς ἀσχο-

λεῖται μὲ τὴν τέχνη τοῦ πατέρα του, καὶ οὕτως ἢ ἄλλως γιὰ νὰ μειώσουν τὴν καταγωγή Του, νὰ δείξουν ὅτι δὲν ταιριάζει μὲ τὴν Σοφία Του, ὄχι καταγράφοντας πραγματικὴ ἐπαγγελματικὴ κατάσταση, γιὰ τὴν ὁποία δὲν φαίνεται νὰ γινώριζαν τὸ παραμικρό.

Ὅμως δὲν χρειάζεται νὰ ἀρκεσθεῖ κανεὶς στὰ δεδομένα αὐτά, ἂν προσφέρεται ἄλλος τρόπος ἐρμηνείας ἀκόμη πιὸ βέβαιος. Ὅχι μόνο σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες τῶν Εὐαγγελιστῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πιὸ κοινὴ λογικὴ ὁ Ἰησοῦς δὲν μποροῦσε νὰ ἔχει ἐπάγγελμα. Ἄραγε νοεῖται ἐπαγγελματίας ὁ ὁποῖος θὰ συμβούλευε “πήγαινε πούλησε τὰ υπάρχοντά σου, μοίρασέ τα στοὺς φτωχοὺς, σήκωσε τὸν Σταυρό σου καὶ ἀκολούθη με;” Καὶ εἶναι δυνατὸ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ‘ἄλλαξε,’ μετάνοιωσε, ἐγκατέλειψε τὴν περιουσία Του καὶ τὴν ζωὴ τοῦ κέρδους καὶ στράφηκε στὴν ἀκτημοσύνη; Ἐλπίζω πῶς δὲν χρειάζεται νὰ ἐπιμείνω περισσότερο. Στὸ ζήτημα τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ Ἰησοῦ διαφαίνεται ἀκόμα μία παραμόρφωση πού εἰσήγαγε στὴν χριστιανοσύνη ἢ θρησκευτικὴ νοσηρότης τοῦ δυτικοῦ καὶ ἰδίως τοῦ προτεσταντικοῦ πνεύματος.

Ἀπορία τῶν Σαδδουκαίων

ΣΥΜΦΩΝΑ μὲ περιγραφή πού ταιριάζει μᾶλλον σὲ μηχανές, καλὸς χριστιανὸς εἶναι ὅποιος πηγαίνει στὴν Λειτουργία κάθε Κυριακή, νηστεύει σύμφωνα μὲ τὰ ἔθιμα τῆς Ἐκκλησίας, μεταλαμβάνει ἔχοντας προηγουμένως ἐξομολογηθεῖ, κλπ. Ἄν ἡ τυπικὴ εὐσέβεια τερματιζόταν, ἡ μηχανὴ θὰ ἔπαυε νὰ ὑπάρχει, ἀλλὰ δὲν θὰ γεννιόταν γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἄνθρωπος. Ποῦ βρίσκεται τὸ μέτρο;

Στὸ ἐρώτημα τῶν Σαδδουκαίων γιὰ τὸν γάμο, ὁ Χριστὸς ἀπάντησε ὅτι “πλανᾶσθε, δὲν ἔχετε καταλάβει τίς Γραφές καὶ τὴν δύναμη τοῦ Θεοῦ: στὴν Ἀνάσταση κανεῖς δὲν παντρεύεται κανένα, εἶναι ὅλοι ὅπως οἱ ἄγγελοι στὸν οὐρανό”.⁸⁶ Ἡ ἀπάντηση δείχνει ὅτι ἂν κάποιος ἔχει πραγματικὴ ἐπιθυμία γιὰ τὸν Θεὸ καὶ εὐλάβεια, σὲ ὅτιδήποτε κάνει καταλαβαίνει τὴν μεγάλη ἀγνότητα καὶ καθολικὴ ἐνότητα τῆς ἐρχόμενης ζωῆς. Ἡ ἀπάντηση στοὺς Σαδδουκαίους ἐξηγεῖ ὅτι ἀπὸ μόνη τῆς ἡ τήρηση ἢ παραβίαση ἐθίμων δὲν ἀποδεικνύει εὐσέβεια, ἀλλὰ ἡ κατάσταση τῆς συνείδησης σὲ ὅσα γίνονται ‘παραβατικὰ’ ἢ νόμιμα, δηλαδή ἂν μέσα στὶς πράξεις ὑπάρχει τοῦλάχιστον γεύση τῆς ζωντανῆς ἐνότητος τῶν ἁγίων.

⁸⁶ Ματ. 22.29–30

Ἡ κατ' ἐξοχήν πράξις τῆς Ἐκκλησίας, ἡ προσευχή, δὲν εἶναι μιὰ ιδιαίτερη 'κανονισμένη' συνήθεια, ποὺ συμβαίνει ἐκεῖνες καὶ ὄχι ἄλλες ὥρες, ἐνδεχομένως σὲ συγκεκριμένο χῶρο, ἃς ποῦμε στὸν ναό, εἴτε ἐκτάκτως, ὅταν οἱ περιστάσεις ἀπαιτήσουν ιδιαίτερη εὐχαριστία ἢ ἐπίκληση τοῦ Θεοῦ καὶ σωτήρια ἐπέμβαση, τὴν ὥρα τοῦ φαγητοῦ στὸ σπίτι, κλπ.

Ὅλα αὐτὰ μπορεῖ νὰ ἔχουν ἀξία, στὸν βαθμὸ ποὺ ἐκφράζουν ζωντανὴ σχέση καὶ οἰκειότητα μὲ τὸν Θεό, ἀλλὰ ὅπως ἐξηγεῖ ὁ ἅγιος Νεῖλος ὁ ἀσκητής, ἡ προσευχὴ εἶναι κάτι πολὺ διαφορετικὸ, ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκη οὔτε ἀπὸ αὐτὰ οὔτε ἀπὸ τὴν ἀπουσία τους: *προσευχὴ εἶναι ὁ βλαστός τῆς πραότητος καὶ τῆς ἀοργησίας*, δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ τυπικὸ δοξολογιῶν καὶ ἐπικλήσεων, οὔτε προϋποθέτει, ἔστω περιστάσιακά, ἔκφραση αἰτημάτων.

Χωρὶς νὰ εἶναι πάντα ἀξιοκατάκριτο, ὅμως τὸ αἷτημα δὲν ἀφορᾷ ποτέ στὴν οὐσία τῆς προσευχῆς. Προσευχὴ ποὺ δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνο ἀποβλέποντας ἔστω σὲ πνευματικὰ δῶρα, ὁ Χρυσόστομος ἀντιμετωπίζει μὲ ιδιαίτερη σκληρότητα.⁸⁷ Μὲ τὴν προσευχὴ ὁ νοῦς ἀφήνεται στὴν ἀπλή ἐμπιστοσύνη, ἂν προσεύχεται ἀληθινά, χωρὶς ἔγνοια τί θὰ κάνει ὁ Θεός — ἂν θὰ δώσει ἐκεῖνο ἢ τὸ ἄλλο ἢ κανένα ἀγαθό. Στὴν ἐνότητα αὐτὴ καὶ συνεργασία ἀποφεύγεται τόσο ἡ μηχανιστικὴ ἀντίληψη τῆς πίστεως, ὅσο ἡ ἀπλή διάλυση τῆς μηχανῆς, καταστάσεις ἐξίσου ἀπάνθρωπες.

⁸⁷ *Περὶ κατανύξεως* 2, PG 47, 420: "τί λές, μικρόψυχε ἄνθρωπε καὶ ταλαίπωρε; Πρόκειται νὰ κάνεις κάτι ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἀρέσουν στὸν Θεό, καὶ σὺ ἔχεις σταθεῖ καὶ φροντίζεις γιὰ τὸν μισθό σου;"

Ποταμὸς προσευχῆς

Στὸν Πάρη

ἌΛΛΟ ΒΙΒΛΙΟ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν ἀγάπησε ἡ Ἐκκλησία σὰν τοὺς Ψαλμούς. “Οἱ πιστοὶ ἀπομνημόνευαν τοὺς Ψαλμούς μὲ δική τους πρωτοβουλία, ὅπως βεβαιώνουν ὁ Μ. Βασίλειος,⁸⁸ ὁ ἱερός Χρυσόστομος,⁸⁹ ὁ Γρηγόριος Νύσσης,⁹⁰ κ.ἄ. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος μάλιστα ἀναφέρει ὅτι, ἐνῶ πολλοὶ δὲν γνώριζαν οὔτε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀπεστήθιζαν καὶ ἀπήγγελλαν τοὺς Ψαλμούς.⁹¹ Τὴν ἀρχαία αὐτὴ συνήθεια βλέπουμε νὰ συνεχίζεται μέχρι τῶν χρόνων τοῦ ‘κρυφοῦ σχολειοῦ.’ Τέλος ἀξίζει νὰ θυμηθοῦμε πὼς τὸ βιβλίον τῶν Ψαλμῶν εἶναι τὸ μόνο μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολήθηκαν τόσο πολὺ οἱ νεοέλληνας λόγιοι”.⁹²

⁸⁸ *PG* 29, 212

⁸⁹ *PG* 56, 57

⁹⁰ *PG* 44, 440

⁹¹ *PG* 56, 57

⁹² Παν. Σιμωνῆς, “Ψαλμῶν, βιβλος”, *ΘΗΕ* 12.

Θεολογικὴ ἀξία δὲν σπανίζει στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ὥστε ἀπὸ μόνη της δὲν ἐξηγεῖ τὴν ιδιαίτερη δημοτικότητα τῶν Ψαλμῶν, ἡ ὁποία ὀφείλεται στὴν συγκεκριμένη ποιητικὴ μορφή, στὸν λυρικό χαρακτήρα, ἐκφραστικό πλέον προσωπικῶν αἰσθημάτων, μὲ τὸ περιεχόμενό τους νὰ ἀποτελεῖ λαχτᾶρα γιὰ οἰκειότητα — τὸ ἴδιο τὸ αἶτημα γιὰ συμπάρασταση συμβαίνει ὡς ἀπλὴ εὐκαιρία ἐγρήγορησης καὶ οἰκειότητας! — προϋποθέτοντας καὶ καλλιεργῶντας μεγάλη ἀμεσότητα, σὰν νὰ ἔχει ὑποχωρήσει ἀκόμη καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀφήνοντας καθένα μόνο του ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, στὴν ἐγγύτητα θεμελιώνοντας τὴν ἀρετή. Ἐφόσον πρόκειται σχεδὸν γιὰ ἰδιωτικὲς προσευχὲς—συναναστροφές, προτιμότερο δὲν εἶναι τὸ μέλος ἀλλὰ ἀπλὴ ἀπαγγελία, καὶ ὅσο γίνεται πιὸ χαμηλόφωνα.

...ἐπὶ σοί, Κύριε, ἤλπισα, μὴ καταισχυθεῖν εἰς τὸν αἰῶνα. ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ῥῦσαί με καὶ ἐξελοῦ με, κλῖνον πρὸς με τὸ οὖς σου καὶ σῶσόν με. ἐπὶ σέ ἐπεστηρίχθην ἀπὸ γαστροῦ, ἐκ κοιλίας μητροῦ μου σύ μου εἶ σκεπαστής· ἐν σοί ἡ ὑμνησίς μου διαπαντός...

Λυρικὰ ποιήματα καὶ προσευχὲς οἱ πιὸ ἐσωτερικὲς καὶ προσωπικὲς, οἱ Ψαλμοὶ ἐπαναλαμβάνουν συνεχῶς τὰ θέματά τους, συμπληρώνοντας, ὄχι ἀποκρούοντας τὴν μνημειακὴ πυκνότητα καὶ συμβολιστικὴ ἰδανικότητα τῆς λόγιας σύνθεσης, δὲν καταντοῦν στὴν φλυαρία, ἀλλὰ ἀνοίγονται στὴν πληθωρικότητα τῆς ἀγαθῆς ὑπερβολῆς. Πέρα ἀπὸ τὶς διαφορὲς ποὺ διατρέχουν τὴν θεματολογία, ἀποτελοῦν ἐν γένει ἐκφράσεις τοῦ ἀνθρώπου συμφιλιωμένου μὲ τὸν Θεό, ὅταν ζεῖ σὲ οἰκειότητα μαζί Του καὶ ἀνανεωμένη ἐμπιστοσύνη, μὲ τὸν ἴδιο ὁμορφαίνοντας τὴν ὑπαρξή του.

...πληρωθῆτω τὸ στόμα μου αἰνέσεως, ὅπως ὑμνήσω τὴν δόξαν Σου ὅλην τὴν ἡμέραν τὴν μεγαλοπρέπειάν Σου...

Ὁ ἄνθρωπος τῶν Ψαλμῶν ὑπερβαίνει ὅτιδήποτε θὰ ἔμοιαζε προσωπικὴ ἱκανότητα καὶ ἰσχύς, καταλαβαίνοντας πλήρη ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν θεία φροντίδα.

...ὁ Θεός μου, μὴ μακρύνῃς ἀπ' ἐμοῦ· ὁ Θεός μου, εἰς τὴν βοήθειάν μου πρόσχευε... διαπαντός ἐλπιδῶ ἐπὶ Σέ... τὸ στόμα μου ἐξαγγελεῖ τὴν δικαιοσύνην Σου, ὅλην τὴν ἡμέραν τὴν σωτηρίαν Σου...

Πάνω ἀπ' ὅλα καὶ μέσα σὲ ὅλα ἀκατάπαυστη εὐχαριστία γιὰ τὴν θεία ἀγαθότητα.

...ὁ Θεός, τίς ὅμοιός Σοι;... ἐξωποίησάς με, καὶ ἐκ τῶν ἀβύσσων τῆς γῆς πάλιν ἀνήγαγές με... ἐπλεόνασας ἐπ' ἐμέ τὴν μεγαλωσύνην Σου καὶ ἐπιστρέψας παρεκάλεσάς με καὶ ἐκ τῶν ἀβύσσων τῆς γῆς πάλιν ἀνήγαγές με...

Ὅταν τὸ σύνολο τῶν κοσμικῶν δυνάμεων φανερώνεται δική Του βούληση, ὥστε ὁ πιὸ ὑψηλὸς ἀνθρώπινος ὕμνος γίνεται ἀνεπαρκής, πηγάζει τὸ μεγάλο ποτάμι τῶν Ψαλμῶν, ἀπόφαση νὰ γεμίσει ὁ χρόνος μὲ εὐγνωμοσύνη, ἐμπιστοσύνη καὶ ἐνότητα, νὰ μὴν ὑπάρξει στιγμή ἀπόστασης, οὔτε ἡ πιὸ μικρὴ ἀπροσεξία καὶ διαίρεση, ἀλλὰ ἐρωτικὴ ἐξομολόγηση ἀπεριόριστη ὅπως ὁ Ἰδιος.

...καὶ γὰρ ἐγὼ ἐξομολογήσομαί σοι ἐν σκεύει ψαλμοῦ τὴν ἀλήθειάν Σου, ὁ Θεός... ἀγαλλιάσονται τὰ χεῖλη μου

ὅταν ψάλω Σοι, καὶ ἡ ψυχὴ μου, ἦν ἐλυτρώσω... ἃ ἐδίδαξάς με ἐκ νεότητός μου καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἀπαγγεῶ τὰ θαυμάσιά Σου...

Δὲν θὰ ἤθελα νὰ κλείσω τὸ σημείωμα αὐτὸ χωρὶς καμμιὰ ἀναφορὰ στὰ Ἑλληνικὰ τοῦ κειμένου, ἀπέχοντας δύο καὶ πλέον χιλιετίες, ὅμως πρὸ οἰκειᾶ ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ Κάλβου, γιὰ νὰ περιοριστῶ σὲ ἀπόπειρα ὀλοκληρωτικῆς ἀνάπλασης προερχόμενῃ ἀπὸ καλὸ ποιητῆ.

Ἀγαλλιάσονται τὰ χεῖλη μου ὅταν ψάλω σοι, δηλώνει τὸ πρωτότυπο, ὁ Κάλβος μεταφράζει, θέλουσι τὰ χεῖλη μου ἀγαλλιάσειν ὅταν ψάλω εἰς ἐσέ.

Προτοῦ ἀναζητήσῃ τις αἰτίες τῆς, ὁ εὐαίσθητος ἀναγνώστης ἔνοιωσε τὴν διαφθορὰ πὸ εἰσάγει ἡ νέα διατύπωση. Θὰ δοῦμε τί χαλάει καὶ γιατί, ἀλλὰ προηγουμένως ἡ ἀπλὴ ἀπορία: τόσο ἀκατανόητο τὸ πρωτότυπο, ὥστε ἀναγκαία ἡ μετάφραση;

Ἀκόμη καὶ ὁ μέλλοντας διατηρεῖται στὸ ἀγαλλιάσειν ἀπρόσιτος γιὰ ὅσους δὲν γνωρίζουν στοιχειωδῶς τὰ Ἑλληνικά — καὶ δὲν συμβαίνει κἂν γνώση τοῦ προορισμοῦ ἀκριβέστερη περνῶντας ἀπὸ τὸ σοι στὸ εἰς ἐσέ — σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχαν τὰ *δόξα Σοι*, πὸ ἔχουν κάνει τὴν λέξη γνωστὴ στοὺς πάντες. Δὲν βοήθησε στὸ παραμικρὸ ἡ μετάφραση, ζημίωσε ὅμως σὲ πολλὰ.

Τὸ πρωτότυπο ἀρχίζει μὲ ὅ,τι ἀπασχολεῖ τὴν σκέψη πρὶν ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο: προηγεῖται ἡ ἀγαλλίαση πὸ φέρει ὁ ὕμνος, ὅταν ὁ ἄνθρωπος προσεύχεται πραγματικά, ὑπερχειρίζοντας ἀπὸ εὐχαριστία μὲ ἐπίγνωση τῆς ἐνότητας ἱε-

ρῆς καὶ προσωπικῆς. Ἐστὼ ἀκόμη σὲ θλίψεις, γιὰ ὅποιο λόγο ἀνίκανος νὰ ὑπάρξει στὴν πληρότητα τῆς προσευχῆς κι ὅμως ἤδη προσευχόμενος, μαντεύει τοῦλάχιστον καὶ ψηλαφίζει τὴν ἀγαλλίαση στὴν μνήμη, ὅτι ὁ Κάλβος ἐξορίζει τέσσερεις λέξεις πιὸ μετὰ, ἀρχίζοντας ἀκριβῶς μὲ αὐτὸ πού ὁ Ψαλμωδὸς καὶ κάθε μέλος ἀγαθῆς ἐνότητας ἀπωθεῖ, μὲ ἀοριστία (θέλουσι), ἀντὶ γιὰ τὴν πληρότητα καὶ βεβαιότητα τῆς χαρᾶς (ἀγαλλιάσονται).

Ἡ καταστροφή τοῦ νοήματος ὀλοκληρώθηκε, ἀλλὰ δὲν παύει ἐδῶ, σὰν νὰ ἐργάστηκε ὁ Κάλβος πεισματικὰ νὰ διαλύσει τὴν ἐλάχιστη ἐλπίδα γιὰ δυνατότητα μιᾶς σημασίας. Ὁ Ψαλμωδὸς προτάσσει τὴν ἀγαλλίαση πού ὑπερχειλίζει στὴν σκέψη, στὴν καρδιά, σὲ ὀλόκληρο τὸν βίον, γιὰ νὰ τελειώσει μὲ τὴν αἰτία της, τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ζωντανοῦ Θεοῦ στὴν εὐχαριστία τῆς προσευχῆς. Ὁ Κάλβος προτάσσει τὴν ἀοριστία τοῦ 'πρόκειται' (θέλουσι) ἢ ὅποια τελειώνει στὰ ἔρημα χεῖλη!, γιὰ νὰ φανεῖ ἐπιτέλους ἡ ἀγαλλίαση ὅσο πιὸ ἀδύναμα γινόταν, καὶ κατόπιν ἡ αἰτία της, μὲ τὴν ἀνάλυση ἀπὸ τὴν οὐσιωδῶς μία λέξη τοῦ πρωτοτύπου (ψάλωσοι) σὲ τρεῖς (ψάλω εἰς ἐσέ), ὅποτε ἡ ἔμφαση ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν προσευχὴ ὡς ὑπόσταση τῆς ἐνότητας Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, μεταφέρεται στὸν Θεὸ ἀποκλειστικὰ (εἰς ἐσέ), ἐπομένως καὶ ἄδικα, ὡς ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦταν δυνατὸ νὰ προσεύχεται ἀλλοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Θεό.

Κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι

Στὸν Παντελή, τὸν Ἀλέξη καὶ τὸν Κωστή

ΝΑΙ, ἰσχυρίζεται ὁ Νίτσε μὲ περιφρόνηση: ὁ χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία τῶν ἀδύναμων! Ὁ φιλόσοφος τοῦ θανάτου τοῦ Θεοῦ νόμιζε γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὅτι εἶναι ἀξιοθαύμαστος, ἂν ἀντέχει τὴν ἀπουσία νοήματος προσθέτοντας στὴν κοσμικὴ τὴν δική του προσωπικὴ σκληρότητα, ἡρωϊκοῦ βαθμοῦ ἀντοχῆ τοῦ μηδενός. Δὲν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος τὴν συνόδευε μὲ περιφρόνηση, νὰ κάνουμε πὼς δὲν βλέπουμε ὅση ἀλήθεια ὑπάρχει στὴν κρίση τοῦ Νίτσε,⁹³ διότι πράγματι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία τῶν ἀδύναμων, καὶ ὅποιος δὲν ἔγινε ἔτσι χριστιανός, ἀκόμη δὲν ἄρχισε νὰ πιστεύει πραγματικά.

Ὁ Λόγος ποὺ ἰδρύει πίστη καὶ θρησκεία ἀναγνωρίζει ἀπαρηγόρητους ἀνθρώπους: δὲν λέει, ἐλάτε σὲ μένα ὅσοι

⁹³ Περισσότερη ἀπ' ὅση φαίνεται στὸ σημεῖωμα αὐτό, ἐφόσον 'ἀδύναμους' δὲν θεωροῦσε τοὺς ὑποφέροντες, ἀλλὰ ὅσους 'τρυπώνουν' στὴν θρησκεία φοβισμένα καὶ δειλά, χωρὶς νὰ τιμοῦν τὸν ἴδιο τὸν δικό τους πόνο, ζητῶντας πράγματι ὄχι ἀλήθεια, ἀλλὰ τὰ κόλπα μιᾶς μεταφυσικῆς προστασίας.

βρήκατε τὸν σύντροφο τῆς ζωῆς σας ἢ ἀπολαμβάνετε τὴν καριέρα σας ἢ χαιρόσαστε τὰ παιδιὰ σας ἢ ἔχετε μεγάλους στόχους καὶ σπουδαῖο ἔργο, ἀλλὰ λέει “ἐλᾶτε σὲ μένα ὅλοι οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κι ἐγὼ θὰ σᾶς ἀναπαύσω.” Ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἀποτελεῖ ἐναλλακτικὴ κοσμοθεωρία, ἱκανοποιῶντας ἢ ἀπογοητεύοντας τὴν διανοητικὴ περιέργεια, δὲν εἶναι οὔτε θεωρητικὸ καὶ ἱστορικὸ θεμέλιο σειρᾶς καθηκόντων γιὰ τὴν διασφάλιση τῆς θείας εὐνοίας. Ἡ ἀλήθεια του ἀρχίζει νὰ φανερώνεται ὅταν δὲν παρηγορεῖ οὔτε κἂν ὁ σύντροφος, οὔτε τὸ παιδί μου, ὁ φίλος, τὸ ἐπάγγελμα, τίποτα ἀπολύτως. Γι’ αὐτὸ στὸ Εὐαγγέλιο δηλώνεται πῶς οἱ χριστιανοὶ εἶναι σὰν ξένοι — δὲν ἀνήκουν πουθενὰ καὶ σὲ κανένα, δὲν ἀποβλέπουν πουθενὰ καὶ σὲ κανένα, τίποτα δὲν τοὺς δένει καὶ δὲν τοὺς κρατάει, οὔτε ἄνθρωπος, οὔτε τόπος, οὔτε ἀσχολία, ἀλλὰ εἶναι ὅπως ὁ ἄνεμος, πού τὸν ἀκοῦμε καὶ δὲν γνωρίζουμε ἀπὸ ποῦ ἔρχεται καὶ ποῦ πηγαίνει.

Γιὰ τοὺς ἰσχυροὺς διευκρινίζεται, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι εἶναι πιὸ πιθανὸ νὰ περάσει καμὴλα στὸ μάτι βελόνας, παρὰ ὁ πλούσιος στοὺς Οὐρανοὺς τῆς Θεότητος, δηλαδή πῶς εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἀδύνατο — ἐκπληκτικὸ νὰ τὸ διανοηθεῖ κανεὶς ἔστω ὡς ἐξαίρεση. Ὁ ἠθικιστικὸς ἔλεγχος τοῦ Βασιλείου δὲν ἐμποδίζει τὴν ἀρχὴ τῆς κατανόησης: *ἂν πράγματι βοήθησες τοὺς φτωχοὺς, πῶς ἔχεις ἀκόμα περιουσία;* Γιατί συσσωρεύεται πλοῦτος ἀκόμη καὶ ἀπὸ μοναχοὺς συχνά, καὶ ἱερεῖς, ἂν ὄχι ἐπειδὴ στὴν περιουσία ἔχει τοποθετηθεῖ ἡ ἐλπίδα, ἡ πίστη καὶ ἡ ἀπόλαυση;

Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ὅτι στὴν καλοπέραση τοῦ πλούσιου ὁ φτωχὸς ὑποφέρει. Θὰ μπορούσε νὰ τὸν βοηθήσει ὁ Θεὸς μὲ χίλιους τρόπους, τὸν θέλει ὅμως φτωχὸ σὺν τοῖς ἄλλοις πρὸς ὄφελος τοῦ πλούσιου, μήπως ἢ ταλαιπωρία τοῦ

ένος γίνεαι αἰτία νὰ ἐλαττωθεῖ ἡ σκληρότητα τοῦ ἄλλου. Οἱ πύλες τῆς Βασιλείας δὲν κλείνουν γιὰ τὸν πλούσιο ἐπειδὴ 'τιμωρεῖται' ἡ φιλαργυρία, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ὁ εἰσερχόμενος, ἔχει ἄλλοῦ τὴν ἐλπίδα καὶ ἀπόλαυσή του.

Σὲ ἐποχὲς 'ἀριστεραῶς' καὶ 'μαρξισμοῦ' ἴσως δὲν περιτεύει νὰ ὑπενθυμίζεται ὅτι καρβέλια καταβροχθίζει καὶ ὁ φτωχὸς στὰ ὄνειρά του, συχνὰ ὑποφέροντας ἀπὸ μεγαλύτερη λαχτάρα γιὰ περιουσία, ἀκόμη καὶ μέχρι φθόνου καὶ μίσους. Οὔτε εἶναι περιουσία μόνο τὸ χρῆμα: ὀτιδὴποτε, ὑλικὸ ἢ πνευματικὸ, στὸν βαθμὸ πού δεσμεύει τὴν ἐπιθυμία, ἂν δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός,⁹⁴ εἶναι ἡ περιουσία πού ἐνδέχεται⁹⁵ νὰ κρατᾷ μακριὰ Του.

Ἄν ἡ πίστη κατάντησε ἰδεολογικὸ συμπλήρωμα τοῦ καλοῦ οἰκογενειάρχου καὶ ὑπεύθυνου πολίτη, κάτι σὰν πνευματικὸ ἄλλοθι τῆς 'κανονικῆς' ζωῆς, ἐκείνης πού εἶδε στὸ πρόσωπό Του ἀπειλὴ ἀντὶ σωτηρίας, ὅπως θυμίζει ὁ Σμέμαν, πρόκειται γιὰ τὸ ἀντίθετό της, ἀναίρεση τῆς πίστεως καὶ πα-

⁹⁴ Μοιάζει διαφορετικὸ ὅταν ἡ σχέση μαζί Του ἐκφράζεται ἀκόμα ὡς σχέση μὲ τὸν συνάνθρωπο, γι' αὐτὸ λέει ὁ Ἰωάννης ὅτι κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀγαπάει τὸν Θεὸ χωρὶς νὰ τὸν ἔχει δεῖ, ἂν δὲν ἀγαπάει οὔτε κἂν τὸν διπλανό του, πού τὸν ἔχει δεῖ. Στὶς ἐρωτικὲς σχέσεις πιστότητα καὶ συγγνώμη εἶναι ἀπεριόριστες, μὲ τὸν ἑαυτὸ καὶ τὶς ἐπιθυμίες του νὰ περνᾷ σὲ δεύτερη μοῖρα, φυσιολογικὰ καὶ αὐθόρμητα. Ἄν ἐπικρατεῖ αἴσθημα καθήκοντος, ἐρωτικὴ σχέση δὲν ὑπάρχει, τὴν πιστότητα ἀντικαθιστᾷ ἡ δούλωσις καὶ τὴν συγγνώμη ἡ ἀνοχή, ὅποτε ὁ ἑαυτὸς δὲν ὑπερβαίνεται ἐκτεινόμενος στὸν ἄλλο, παρὰ μόνον διχάζεται καὶ ὑποτάσσει ὀρισμένους ἐπιθυμίες του σὲ ἄλλες.

⁹⁵ Περιουσία ὡς ἐμπόδιο τῆς Βασιλείας δὲν ἀποτελεῖ ἡ κτήσις ἀπὸ μόνου της, ἀλλὰ ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ τὰ κτήματα.

ρωδία, ἔστω χωρὶς ἐπίγνωση, τὸ δὲ ἀνεπίγνωστο ἐνδέχεται νὰ δημιουργεῖ καὶ ἄλλα δεινά, χωρὶς νὰ ἀπαλλάσσει ἀπὸ κανένα. Στὴν ζωὴ ποὺ φανερώνει τὸ Εὐαγγέλιο δὲν ἀρκεῖ ἀπλὴ κατάφαση τοῦ ἑαυτοῦ κι ἐλαφριά συνείδηση, ἡ ἀκεραιότητα ὠφελεῖ ὡς τὸ τέλος μόνον ἂν ἔχει Λόγο νὰ ὑπάρχει.

Ἐπιστροφὴ στὸν καιρὸ τοῦ Ἰησοῦ!

Στὸν Σταῦρο

ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν Μαθητῶν ἡ πίστις προ-ερχόταν ἀπὸ ὑπαρξιακὴ ἀναζήτησις, ἀλλὰ ὅταν ἡ Αὐτοκρατορία μετεστράφη, οἱ ἄνθρωποι αἴφνης ἔπαψαν νὰ ἔχουν τέτοιες ἀνάγκες, ἀρκέστηκαν σὲ μιὰ θρησκευτικὴ ἰδεολογία, στὴν κατάστασι αὐτὴ παραμένοντας ἐπὶ αἰῶνες μέχρι σήμερα στὴν ἰδιαιτέρως ἀψυχη Ἀνατολή, ἐνῶ στὴν Δύσις ἔχουν συμβεῖ διάφορες δημιουργικὲς ἐξελίξεις.

Ἡ ἀντίστασι στὴν παπικὴ ἀρρώστια μποροῦσε στὴν ἀπελπισία της νὰ ἐπιστρατεύει ἀκόμη καὶ ἀνοησίες, ἀλλὰ ἐδῶ ποιὸς ὁ λόγος; Εἶναι βέβαιο ὅτι ἂν ὁ δυτικὸς τυχοδιωκτισμὸς δὲν εἶχε κατορθώσει βιο-μηχανικὴ ἰσχὺ καθοριστικῆς ἐντάσεως, οἱ δημιουργικὲς μεταμορφώσεις τῆς ‘διαφωτισμένης’ χριστιανοσύνης θὰ μᾶς ἐνδιέφεραν ὅσο οἱ βουδδιστικὲς τῆς Ἰαπωνίας. Μεταρρυθμίσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου προϋποθέτουν συγκέντρωσι δυνάμεων, ὄχι τὸν διασκορπισμὸ τους ἀκόμη καὶ στὰ πιὸ φανερά ἀτοπήματα, ἐπιδιώξεις δῆθεν πνευματικῆς ἀναγέννησις ὡς ἐὰν ἡ Ὀρθοδοξία σήμαινε πνευματικὸ θάνατο! Σεβόμενοι τὸ ἀχροατήριό τους καὶ τὴν ἴδια τὴν ἔννοια τῆς σοβαρότητος, οἱ ‘διαφωτι-

σμένοι' θὰ ἐξηγοῦσαν, ἔστω ὑπερβάλλοντας, ὑποτιθέμενες κορυφές Πνεύματος πὸ ὀφείλει ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ θαυμάζει, πόσο πιστεύουν οἱ ἄνθρωποι στὴν Δύση, πόσο γνωρίζουν τὸν Θεὸ κι ἔχουν οἰκειότητα μαζί Του. Αὐτὸ θὰ ἦταν πειστικό, ἂν ἀλήθευε, ὅμως πολὺ ἀπέχει κι ἔτσι δὲν τὸ ἐπικαλοῦνται. Ἐπομένως ματαιοπονοῦν καὶ μὲ δόλο γιὰ νὰ ἐξοντώσουν τὴν Ὁρθοδοξία, δῆθεν θαυμάζοντας τὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ τῆς ὑπαρξιακῆς πίστεως, ὅχι ἐπειδὴ ὁ δυτικὸς καιροσκοπισμὸς ἔχει ὀδηγήσει τὸν ἄνθρωπο σὲ παραδείσους θείας ἐνότητας, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ Ὁρθοδοξία δὲν εἶναι συμβατὴ μὲ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ψυχῆς στὴν βούληση γιὰ δύναμη.

Γιὰ νὰ γίνουν γνωστὰ τὰ θεμέλια δὲν προηγεῖται κατεδάφιση, τὰ θεμέλια ὑπάρχουν γιὰ τὴν Ἑστία, ὅχι ἀντιστρόφως: μόνο μελετῶντας τὴν ἰσχὺ καὶ τὶς ποιότητες τῆς παράδοσης ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὴν δύναμη καὶ τὸ εἶδος τῶν ἀρχῶν τῆς. Ἡ ἀποστολικὴ περίοδος διαρκεῖ ἐρμηνευόμενῃ στίς συνέχειές τῆς, ἢ δὲν ὑπάρχει καθόλου, ἐπομένως ἂν ἔστω προέκυπτε κοινωνικὸ αἴτημα νὰ καταργηθεῖ ἡ Ὁρθοδοξία, δὲν θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθεῖ γνήσια μὲ ἄλλα στὴν ἐποχὴ τῶν Μαθητῶν, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὴν μεταστροφή στὸν καθολικισμό.⁹⁶

Οἱ 'διαφωτισμένοι' δὲν κάνουν τὸν κόπο νὰ ἐξηγήσουν, γιὰ τὸν τέταρτο ἰδίως αἰῶνα οἱ ἄνθρωποι ἔπαψαν νὰ ἔχουν

⁹⁶ Οὔτε κἂν σὲ κάποια προτεσταντικὴ παραφυάδα, ἐφόσον ὁ ἴδιος ὁ προτεσταντισμὸς προέρχεται ἀπὸ ἄλλα στὸ κενό. Ὅσο ἂν ἀρκεῖται στὴν Γραφή, δὲν παύει νὰ προέρχεται ἀπὸ μιὰ παράδοση πὸ προχώρησε πολὺ πέρα ἀπὸ τὴν Γραφή. Ὁ προτεστάντης τοῦ 21ου ἢ τοῦ 15ου αἰῶνα, δὲν μπορεί νὰ διαβάσει τὸ Εὐαγγέλιο ὅπως τὸ διάβαζε ὁ Πολύκαρπος Σμύρνης καὶ ὁ Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας.

ὑπαρξιακὲς ἀνάγκες κρατῶντας τὸν χριστιανισμὸ ὑποκριτικά, ἢ τί κάλυπτε τὶς ἀνάγκες τοὺς στὴν συνέχεια, ἢ πῶς ἔγινε σὲ τόση ψυχικὴ ἐρήμωση νὰ γεννηθεῖ ἡ μεγάλη βυζαντινὴ παράδοση, ἡ Θεολογία, οἱ Εἰκόνες, οἱ Ὑμνοί..., πῶς μιὰ ἰδεολογικὴ θρησκεία ἄψυχη καὶ προσχηματικὴ ἐνέπνεε μοναχοὺς, ἀναχωρητὲς καὶ ὅλη τὴν κοινωνία τότε καὶ ἐπὶ δύο χιλιετίες μέχρι σήμερα μέσα ἀπὸ ἀπίστευτες θυσίες καὶ δοκιμασίες... Κι ἐνῶ δὲν ἐξηγοῦν αὐτὰ καὶ τὰ ὅμοια — οὔτε, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, πῶς ὁ αὐθεντικός, ὑπαρξιακός, δημιουργικός, κλπ, χριστιανὸς τῆς Δύσης ἔχασε τὴν πίστη του σὲ βαθμὸ ἀξιοθρήνητο — περιφρονῶντας λοιπὸν τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἀλήθεια τελείως, ἀντέχουν νὰ ὀνομάζουν τὸν ἑαυτὸ τους διανοούμενο...

Εὐθανασία

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ τὴν περίπτωση τῆς Ἰταλίδας Ἐλουάνας Ἐνγκλάρο τὸ Βατικανὸν χαρακτήρισε τὴν εὐθανασία “εἰδεχθῆ ὀλοφονία.” Οἱ ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες δὲν φαίνεται νὰ διαφωνοῦν.

Κυριώτερο ἐκκλησιαστικὸ ἐπιχείρημα ὁ προσδιορισμὸς τῆς ὡς ἀπόφασης τοῦ ἀνθρώπου νὰ δώσει ἓνα τέλος ποὺ δὲν θέλησε ὁ Θεός. “Ὅμως ἤδη ἔχει ἐπέμβει ἀνθρώπινη ἀπόφαση μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τεχνολογία, ὁ ἀσθενὴς δὲν ἀφέθηκε στὸ θεῖο θέλημα. Σύμφωνα μὲ ἄλλο ἐπιχείρημα, θεάρεστη εἶναι ἡ ἀνθρώπινη πρωτοβουλία γιὰ ἐνίσχυση τοῦ βίου, ὄχι γιὰ τὸν τερματισμὸ του. Ἡ ἐξήγηση τοῦ θανάτου ὡς ἀποτελέσματος τῆς ἁμαρτίας, σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς δίνει ζωὴ, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος, στὸν βαθμὸ ποὺ κάνει τὸ ἴδιο, βρίσκεται σὲ ἀρμονία μὲ τὴν θεία βούληση, ἐνῶ ὑποστηρίζοντας τὸν θάνατο, ἔστω ὑπὸ τὴν μορφή τῆς εὐθανασίας, ὑπάγεται στὶς ἐφάμαρτες συνθηῆκες.

Ἡ εὐλογία στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ὑπὸ ὄρους, νοεῖται ὡς ὑποτίμηση τῆς ἐπιβίωσης ἔναντι ὀρισμένων ἀξιῶν. Γιατί στὴν περίπτωση εἰδικῶς τῆς δυνατότητας γιὰ εὐθανασία χρειάζεται νὰ προταχθεῖ ἄνευ ὄρων ἢ ἐπιβίωσης; Ἡ μήπως εἶναι ἐλεύθερος ὁποῖος βασανίζεται ἀπὸ ἀφόρητους πόνους χωρὶς ἐλπίδα ἰάσεως; Ἄν οἱ Ἐκκλησίες ὀρθῶς ἀπορ-

ρίπτουν ἄνευ ὄρων τὴν εὐθανασία, κακῶς εὐλογῶντας στρατούς, ἢ συνέπεια ἀπαιτεῖ μιὰ ἀναθεώρηση. “Ὁμως ἀποτελεῖ πράγματι ἰδανικὴ περίπτωση ἢ ἀπόλυτη ἀπόρριψη τοῦ φόβου; Εἶναι δυνατὸ νὰ θεμελιωθεῖ στὴν χριστιανικὴ θεολογία μιὰ ἠθικὴ ποὺ θὰ ἀνεδείκνυε τὴν ἐπιβίωση σὲ ὑψίστη ἀξία, ἄς ποῦμε ὅπως τὴν καταλαβαίνει ὁ Σπινόζα; Τέτοια δυνατότητα δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει.

Ἐρωτήθη χαρίεις μοναχὸς τῆς Ἱ. Μ. Πεντέλης, ἂν ἀποδέχεται τὴν εὐθανασία, καὶ ἀπάντησε ὅτι συνέβη στὸν ἴδιο σχετικὸ περιστατικὸ μὲ τὴν μητέρα του, ὅταν ὁ γιατρὸς ζήτησε ἄδεια γιὰ νὰ προχωρήσει, καὶ ἐκεῖνος ἀπάντησε ὅτι “ἂν δὲν μὲ ρώταγες καὶ τὸ ἔκανες ἀπὸ μόνος σου, μπορεῖ νὰ σοῦ ἤμουν καὶ εὐγνώμων, ἐνῶ τώρα δὲν μπορῶ νὰ σοῦ δώσω τὴν ἄδεια.”

Στὴν ‘κοινὴ γνώμη’ τῆς Ἐκκλησίας ἡ εὐθανασία φαίνεται πὼς εἶναι καὶ δὲν εἶναι ἀποδεκτὴ.⁹⁷ “Ὁμως γιατί νὰ μὴν ὑπάρξει πιὸ σαφὴς ἀντιμετώπιση, μάλιστα ὅταν τὸ κανονικὸ δίκαιο φαίνεται νὰ περιέχει σχετικὰ ὀρισμένες κατευθύνσεις;

⁹⁷ Ἀναφερόμενος σὲ ‘γνώμη τῆς Ἐκκλησίας’ δὲν ἐννοῶ κυρίως συνοδικὲς ἀποφάσεις, ἀλλὰ τὸ κοινὸ φρόνημα καὶ συναίσθημα ἤδη προτοῦ ἐκφραστεῖ μὲ ὁποιαδήποτε ἐπισημότητα. Παλαιὲς καὶ νέες ἀποφάσεις, ὅλο τὸ κανονικὸ δίκαιο, θέλει νὰ περιχαρᾶν, ἀλλὰ ἡ σκέψη δὲν εἶναι πιὸ σκληρὴ ἀπὸ πάγο, δημιουργεῖ τάσεις, ἐπιτρέπει μεταβολές, ἐπιζητεῖ ἀναθεωρήσεις, ἐνῶ οὐδέποτε θεωρήθηκαν *δογματικά* ἀλλὰ ἀπὸ τὰ αὐστηρῶς θεολογικὰ ζητήματα (τριαδολογικά, χριστολογικά, κτθ’), σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ Βατικανό, ὅπου ὡς *δογματικά* ἀντιμετωπίζονται καὶ τὰ ἐλάχιστα ἠθικὰ διλήμματα. Ἐπομένως ἡ συζήτηση περὶ εὐθανασίας οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ἐνέχει *δογματικούς* κινδύνους — ἂν κανεὶς ἀνησυχεῖ γιὰ τὸ ἐνδεχόμενον αἰρετικῆς ἐκτροπῆς.

Δὲν ἔχω ἐρευνήσει συστηματικά, καὶ πάλι δὲν δυσκολεύθηκα νὰ βρῶ, γιὰ παράδειγμα, τὸν κανόνα ΙΔ' τοῦ Τιμόθεου Ἀλεξανδρείας, τὸν ὁποῖο ἔχει ἐπικυρώσει οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἀπ' ὅπου εἶναι δυνατὸ νὰ διαμορφωθοῦν κριτήρια. Ἡ αὐτοχειρία, στὴν ὁποία ὁ κανόνας ἀφορᾷ καὶ σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο πού τὴν προσεγγίζει, ἀποτελεῖ περίπτωση εὐθανασίας. Ἐκεῖ γίνεται ἀποδεκτὸ νὰ μνημονεύεται ὁ αὐτόχειρας, ἂν αὐτοκτόνησε μετὰ ἀπὸ συμφορὰ καὶ ὄχι ἐν ψυχρῶ, δηλαδὴ ἂν δὲν εἶχε βαθειὰ ἐσωτερικὴ περιφρόνηση γιὰ τὴν ζωὴ. Ἐπομένως, σύμφωνα μὲ τὸν κανόνα αὐτό, ἡ ἀβάσταχτη ἀπελπισία δὲν δικαιώνει τὴν αὐτοχειρία, ἀλλὰ καὶ δὲν καταδικάζει τὸν αὐτόχειρα. Πρόκειται γιὰ χαρακτηριστικὴ περίπτωση οἰκονομίας καὶ συγκατάβασης.

Καταδικάζοντας τὴν αὐτοχειρία ἡ Ἐκκλησία ἀποτρέπει ἀπὸ τὴν ἀνάδειξη τοῦ ἑαυτοῦ σὲ ἀπόλυτο μέτρο, ἀλλὰ ἀρνούμενη νὰ καταδικάσει τὸν αὐτόχειρα, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση πού εἶδαμε, προστατεύει τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της ἀπὸ τὴν διολίσθηση στὴν σκληρότητα καὶ ἐνδεχομένως τὴν ἀδικία. Πιστεύω πὼς ὁ χειρισμὸς αὐτὸς παρέχει ταιριαστὸ προηγούμενο γιὰ νὰ σκεφεῖ κανεὶς τὸ ζήτημα τῆς εὐθανασίας στὴν νομοκανονικὴ διάσταση, ἀποφεύγοντας τὴν ὑποκριτικὴ ἀπόρριψή της ἀλλὰ καὶ τὴν Βατικάνειο ἀνοησία μαζί καὶ ἀναλγησία.

Χαρακτήρισα τὴν αὐτοχειρία περίπτωση εὐθανασίας, ἰδίως μὲ τὸν τρόπο πού τὴν ἀντιμετωπίζει ὁ κανόνας ΙΔ' τοῦ Τιμόθεου Ἀλεξανδρείας. Στὴν αὐτοχειρία ὅπως στὴν εὐθανασία ὁ ἄνθρωπος ἀποφασίζει νὰ ἀφαιρέσει τὴν ζωὴ του ἀποφεύγοντας τὸ χεῖρον, πού εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐπιβίωση μὲ ὅσα θεωρούμενα ὡς δεινὰ συνεπάγεται. Ὁ οἰκουμενικὸς κανόνας τοῦ Τιμόθεου ἀναδεικνύει μιὰ νοοτροπία πού ταιριάζει στὴν

περίπτωση τῆς κλινικῶς ἐπιχειρούμενης αὐτοχειρίας, γιὰ μιὰ ρύθμιση τοῦ ζητήματος, ὥστε ἡ Ἐκκλησία νὰ δείχνει φιλανθρωπία χωρὶς νὰ ἐγκρίνει τὴν ἴδια τὴν πράξη, κρατῶντας στὶς προσευχὲς τὸ ὄνομα ὅποιου δὲν ἀντέξε τὸν (ὅσο-δῆποτε θεόσταλτο, κλπ) πόνο, φθάνοντας στὸ σημεῖο νὰ δώσει τέλος στὴ ζωὴ του. Ἡ σύσταση αὐτὴ ἔχει ἤδη ὑπάρξει καὶ ἔχει ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ οἰκουμενικὴ σύνοδο γιὰ ἁμαρτία συγγενῆ, ὅπως εἶναι ἡ αὐτοχειρία.

Πρόβλημα δημιουργεῖται ὅταν ἡ ἀπόφαση βαρύνει τοὺς συγγενεῖς, μὲ τὸν ἀσθενῆ ἀνήμερο νὰ ἐκφραστεῖ. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἴσως φαίνεται ὅτι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι δυνατὴ ὅποιουδῆποτε εἶδους καὶ βαθμοῦ ἀνοχὴ τῆς εὐθανασίας, ἀν ὁ ἴδιος ὁ ἀσθενὴς δὲν εἶχε ἀνακοινώσει σχετικὴ βούλησή του σὲ προηγούμενο χρόνο. Προσωπικὰ πιστεύω ὅτι χρειάζεται μιὰ ἐπιείκεια γιὰ τοὺς συγγενεῖς ἐπίσης, ἀν ἡ ἀπόφασή τους ἀφορᾷ σὲ ἀσθενεῖς πού βασανίζονται σὲ ἀληθινὰ φρικτὸ βαθμὸ, καὶ ἔχει ἀποκλειστεῖ ἢ πιθανότητα γιὰ ἴαση.

Μὲ βάση τὰ κριτήρια αὐτὰ θὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἡ πράξη τῶν ἰδίων τῶν γιατρῶν, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν Πολιτεία, ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ τοὺς καταδικάζει ἢ ἀθώνει σύμφωνα μὲ τὴν δικὴ τῆς λογικὴ. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐγκρίνει τὴν πράξη τῆς εὐθανασίας, ὅμως τοὺς ἴδιους τοὺς γιατροὺς πού πραγματοποιοῦν τὴν ἐπιθυμία τῶν ἀσθενῶν θὰ τοὺς ἀντιμετωπίσει σύμφωνα μὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κριτήρια πού ἐπιτρέπουν ἢ ἀπαγορεύουν τὴν προσευχὴ γιὰ τοὺς αὐτόχειρες, δηλαδὴ θὰ τοὺς κρίνει ὡς ἐὰν εἶχαν ἀφαιρέσει τὴν δικὴ τους ζωὴ. Ἰδρύνοντας κράτος ἢ παπικὴ ἔδρα ἀπέκλεισε τὸν ἑαυτὸ τῆς ἀπὸ τὸ μέτρο καὶ τὴν διάκριση τῆς Ἐκκλησίας.

*

Ἡ Ὁρθοδοξία ἀναγνωρίζει ἀγιότητα σὲ ὄσους φανερώ-
νουν ἤδη τώρα τὴν δύναμη, τὴν σοφία καὶ τὴν ἀγαθότητα
τοῦ προορισμοῦ τους, τιμᾶει τὴν μνήμη τους κρίνοντας τὴν
ἐδῶ ζωὴ τους, ἀκόμη ἂν οἱ Ἅγιοι μετὰ δὲν φανέρωσαν κα-
θόλου τὸν ἑαυτό τους καὶ κανεὶς δὲν μετέφερε τὸ παραμικρὸ
γιὰ τὴν νέα ζωὴ τους. Τὴν συγκεκριμένη βεβαιότητα ὑπο-
στηρίζει ἄλλη γνώση, ὅτι ἐδῶ δὲν ἀρχίζει φιλία μὲ τὸν Θεό,
ἂν πρόκειται νὰ χαλάσει.

Ἀπὸ τὴν Βίβλο, κι ἔπειτα ἀπὸ ἄλλους Πατέρες μέχρι
σήμερα ἔγινε γνωστὸ γιὰ τὴν φιλία αὐτῆ, πῶς ἀρχίζει, μὲ
ποιὲς προϋποθέσεις. Ὅσο περισσότερο ἔχουν γίνει φίλοι
Του, τόσο ἐξωθοῦν στὴν ἐγρήγορση, νὰ ἀποφύγουμε νὰ
συμβεῖ καὶ σὲ μᾶς ὅ,τι στὸν πλούσιο νεαρό, πὺ ἐφθασε ἕνα
βῆμα κοντὰ στὴν ὑψηλότερη πραγματικότητα, χωρὶς νὰ
μπορέσει νὰ ἀποβάλλει τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν παρουσία του.

Γι' αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία καταδικάζει τόσο ἔντονα τὴν αὐ-
τοχειρία. Εἶναι δυνατὸ γιὰ βίο ἐπίγνωσης, ἡσυχίας καὶ ἀπό-
λαυσης τῆς θείας ἐνότητας νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ θλίψη μέχρι
αὐτοῦ τοῦ ἀκραίου βαθμοῦ; Καταδικάζοντας τὴν πράξη ἡ
Ἐκκλησία συμπαρίσταται ἀναπληρώνοντας ἀδυναμίες,
προσπαθεῖ νὰ ἐνισχύει ἐγρήγορση καὶ ὑπομονή, ὅμως ὑπάρ-
χουν περιπτώσεις, ὅταν ἡ φιλία μαζί Του δὲν ἐμπόδισε
ἀπομάκρυνση ἀκόμη καὶ μέχρι θανάτου.

Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς λύγισε, ἔπесе στὸ χῶμα καὶ εὐχήθηκε
νὰ ἀποφύγει τὸ Πάθος. Ἄν Ἐκεῖνος ἐφθασε σὲ τέτοιο σημεῖο
θλίψης, γιατί ἕνας ἀπὸ μᾶς, τοὺς προερχόμενους ἀπὸ τὴν
ἁμαρτία, δὲν θὰ ὑποχωροῦσε περισσότερο, ὅσο χρειάζεται

για νὰ συμβεῖ αὐτοχειρία; Ἄλλη δυνατότητα φαίνεται στὴν περίπτωση αἰφνίδιου ἀτυχήματος. Ὄταν τὸ ἀπέναντι αὐτοκίνητο πλησιάζει μὲ ταχύτητα, καὶ γιὰ τὴν σύγκρουση δὲν ἀπομένει παρὰ ἐλάχιστος χρόνος, εἶναι τόσο παράδοξο καὶ τόσο ἀσυγχώρητο νὰ παραδοθεῖ κανεὶς στὴν ἔκπληξη, ἴσως καὶ στὸν φόβο; Ὅμως ἐνδέχεται νὰ κρατήσῃ μῆνες μιὰ ὀδύνη ποὺ σὲ ἄλλες συνθηκῆς θὰ διαρκοῦσε λίγα δευτερόλεπτα, καὶ παρὰ τὴν μεγάλη διάρκειά της δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τὸ ἴδιο ἐλεύθερη ἀπὸ βλάσφημα αἰσθήματα καὶ διαθέσεις. Ἐπομένως δὲν ὑπάρχει λόγος γιὰ περισσότερη αὐστηρότητα, ἂν ἐπιβάλλεται καταδίκη τῆς αὐτοχειρίας καὶ στὴν μορφή τῆς εὐθανασίας, ἄλλο τόσο προσευχὴ γιὰ ὅσους καταλήγουν ἔτσι, μὴ γνωρίζοντας ποιοὶ ἔφθασαν ὡς τὸ τέλος ἔχοντας ἄρνηση γιὰ τὸν Θεὸ ἢ μόνο πρόσκαιρη ἀπομάκρυνση.

Ἔχει κάποιο νόημα ἡ νηστεία;

ΣΠΑΝΙΩΣ τὸ Εὐαγγέλιο ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν νηστεία. Ὅταν πληροφορεῖ γιὰ τὴν νηστεία ποὺ προηγεῖται τῶν πειρασμῶν τοῦ Χριστοῦ, ὅταν ἐπικρίνονται ὅσοι νηστεύουν ἐπιδεικτικά, καὶ ἀκόμη ὅταν ὁ Χριστὸς ἐξηγεῖ γιὰ ποιοὺ λόγους οἱ μαθητὲς Του δὲν νηστεύουν καθόλου, γίνονται λίγες ἀλλὰ κρίσιμες ἀναφορὲς σὲ ἓνα θέμα, ποὺ θὰ προκύπτει μὲ ἔνταση σὲ ἐπόμενες περιόδους.

Οἱ σαράντα ἡμέρες στὴν ἔρημο σημαίνουν στέρηση ἀρκετὰ ὀδυνηρὴ γιὰ νὰ φέρει τὸν ἄνθρωπο σὲ προοπτικὴ ἀπάρνησης τῆς ἀρχῆς του. Τὴν ἀπώλεια τῆς ἐμπιστοσύνης ἢ δειλία ὑποκινοῦν καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀνταμοίβουν ὀρισμένες ἀπολαύσεις.

Ὅσοι νηστεύουν ἴσως καὶ πολὺ, μὲ κίνητρο τὴν ἀνθρωπαρέσκεια, ἐμπορεύονται τὴν στέρηση μιᾶς ἀπόλαυσης ποὺ δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει ὅσο τὸ ψυχολογικὸ φαγοπότι, ἐπομένως βαθαίνουν τὴν φυλάκιση στὸ ἐγώ. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς εἰδοποιεῖ γιὰ τοὺς δαίμονες πὼς “οὔτε τὴν νηστεία δὲν βδελύσσονται, οὔτε τὴν δωρεὰ χρημάτων, οὔτε τὴν φιλοξενία, οὔτε τὴν ψαλμωδία, οὔτε τὴν ὥρα τῆς μελέτης, οὔτε τὴν ἡσυχία, οὔτε τὰ πιὸ ὑψηλὰ μαθήματα, οὔτε

τὴν χαμευνία, οὔτε τὴν ἀγρυπνία ... ἂν ὁ σκοπὸς καὶ ἡ αἰτία ὧσων γίνονται ἀποβλέπει στοὺς ἴδιους”,⁹⁸ δηλαδή ἂν ἀκόμη καὶ ἔτσι ὁ ἄνθρωπος, ἀντὶ νὰ ἔρχεται στὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ, κατορθώνει νὰ φυλακίζεται στὴν μικρότητα τοῦ ἐγώ, ὅπως ὅταν ἐπαίρεται, ἀποδίδει τὸ ἔργο στὸν ἑαυτό του καὶ νομίζει ὅτι κάποιος εἶναι.⁹⁹ Παρόμοια ὁ Μακάριος εἰδοποιεῖ γιὰ τὴν οὐσία τοῦ κακοῦ, ὅτι δὲν ἔχει ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση σὲ ἐκείνη ἢ τὴν ἄλλη πράξη ἀλλὰ ἀφορᾷ στὴν διάθεση, ὅταν ἡ ψυχὴ μικραίνει καὶ τυφλώνεται γιὰ τὴν ἴδια τὴν προέλευση τῶν δυνάμεων καὶ τῶν χαρισμάτων της. Ἀκόμα καὶ μιὰ ‘καλὴ πράξη’ μπορεῖ νὰ συμβάλλει στὴν τύφλωση αὐτῆ, κι ἔτσι ὁ διάβολος “νηστεύει μαζί μὲ τοὺς νηστεύοντες γιὰ νὰ τοὺς ἐξαπατήσει μὲ τὴν οἴηση τῆς νηστείας”.¹⁰⁰

⁹⁸ *Κεφάλαια Θεολογικά καὶ οἰκονομικά*, κεφ. 3.70, PG 90, 1292.

⁹⁹ Γι’ αὐτὸ οἱ Πατέρες τονίζουν τὴν διάκριση ὡς ἡγετικὴ δύναμη, ἐφόσον στὴν ἀπουσία της ἄλλες ἀρετὲς εὐκόλα καὶ ἀνεπαίσθητα μπορεῖ νὰ μετατρέπονται σὲ κακίες, ὅπως φαίνεται χαρακτηριστικὰ στὴν περίπτωση τῆς εἰλικρίνειας. Ἡ εἰλικρίνεια ὡς ἀρετὴ, δὲν εἶναι νὰ λές τὰ πάντα ἀδιαφορῶντας γιὰ τὶς συνέπειες, νὰ προσβάλλεις χωρὶς λόγο, νὰ ἀποκαλύπτεις μυστικά πού μπορεῖ νὰ καταστρέφουν σχέσεις, νὰ προδίδεις θέτοντας σὲ κίνδυνο ἀνθρώπους, κτθ. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς στὸ Εὐαγγέλιο (Ματ. 7.6) καταδικάζει τὴν ἀδιάκριτη εἰλικρίνεια ὅταν διατάζει νὰ ἀποκρύβεται ἡ ἀλήθεια ἀπὸ τὴν βέβηλη ἀκοή: *μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν χοίρων...* Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ παροιμία ὅτι μαθαίνεις τὴν ἀλήθεια ὅπωςδήποτε ἀπὸ μικρὸ ἢ ἀπὸ τρελό: καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἀπουσιάζει διάκριση — ἡ εἰλικρίνειά τους ἀπεριόριστη, ἀλλὰ ὄχι ἀγαθὴ, δὲν εἶναι ἀρετὴ ἀλλὰ ἀσθένεια.

¹⁰⁰ *Λόγος νδ’*

Οἱ Μαθητὲς συνέχισαν νὰ μὴ νηστεύουν ἀκόμη καὶ σκανδαλίζοντας τὸ περιβάλλον τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Πρόδρομου, ἐπειδὴ, ὅπως ἐξήγησε ὁ Χριστός, ἦταν κοντὰ τους ὁ Ἰδιος. Μακριὰ Του θὰ κινδύνευαν ἀπὸ τὸν κατώτερο ἢ ἀνώριμο ἑαυτό, τὴν δειλία καὶ τὴν οἴηση, ἐπομένως ἡ νηστεία θὰ ἀποκτοῦσε καὶ γι' αὐτοὺς νόημα, παρουσιάζοντας τὸ μειονέκτημα, ἐνεργοποιώντας διλήμματα καὶ ὁδηγώντας σὲ ἐπίγνωση καὶ μετάνοια.

Αὐτὰ σκεπτόμενος ἀπορεῖ κανεὶς γιὰ ὅ,τι συνήθως νομίζεται νηστεία. Ἡ ἀποφασισμένη ἀποχὴ ἀπὸ συγκεκριμένες τροφὲς ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν ἔρημο, ἀντιμέτωπο μὲ τὸν κατώτερο ἑαυτό του;

Ἰκανὴ ἐπιχείρηση ἡ MacDonalds, κατορθώνει νὰ μὴ πτοεῖται ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκμεταλλεύεται ἀδυναμίες τῶν πελατῶν της, ὅπως βλέπω στὶς διαφημίσεις, ὅτι δημιούργησαν τὸ 'Mac Σαρακοστή' μὲ γαρίδες! Ἔτσι μιὰ λαχταριστὴ νοστιμιὰ ἐφευρέθηκε γιὰ νὰ ἀποκρίνεται σὲ ἐκείνη τὴν παρεξήγηση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία νηστεία εἶναι ἡ ἀντικατάσταση διαφόρων τροφῶν μὲ ἄλλες. Θὰ ἤθελα νὰ ἀνέλυαν οἱ 'εἰδικοί' γιὰ ποῖο λόγο φανερώνει μεγαλύτερη εὐσέβεια ἢ κατανάλωση τῆς γαρίδας, ἀλλὰ ὄχι τοῦ αὐγοῦ...

Οἱ Πατέρες πάντως δὲν διστάζουν νὰ γίνονται ἰδιαίτερα αἰχμηροί, ὅπως ὁ Συμεών, εἰδοποιώντας ὅτι “στὶς νηστεῖες, τίς ἀγρυπνίες ἢ τίς χαμευνίες καὶ τὴν πεῖνα, τὴν δίψα, καθόλου νὰ μὴν ἐλπίζουμε”,¹⁰¹ καὶ ὁ Χρυσόστομος ἀκόμη πιὸ προκλητικά, “ὅς καθαιρέσουν τὸν Παῦλο, γιατί εἶχε δειπνήσει προτοῦ χαρίσει τὸ βάπτισμα στὸν δεσμοφύλακα, τολμῶ

¹⁰¹ *Ἠθικός* 8, εἰς *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σελ. 269–270.

να πῶ, ἂς καθαιρέσουν τὸν ἴδιο τὸν Χριστό, γιατί χάρισε στοὺς Μαθητὲς τὴν Κοινωνία ἐνῶ εἶχαν δειπνήσει”.¹⁰²

Σκοπὸς δὲν εἶναι ἡ κατάργηση τῆς ‘ἀσχετης’ νηστείας, ὅπως μπορεῖ νὰ θέλουν καὶ μὲ δόλο μερικοί, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἐξωτερικότητα τῆς πιὸ ἀσήμαντης ἐθιμικῆς διάστασης, γιὰ νὰ συνεχίζουν ἀνεπαίσθητα στὴν ἐσωτερικὴ διάβρωση τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ τὴν ἀναγνώριση ἀγαθῆς προαίρεσης, ἔστω ἐπιπόλαιης μιᾶς εὐσέβειας στὴν ἀνώδυνη νηστεία τῆς ἀντικατάστασης τροφῶν, ἐλπίζει κανεὶς ὅτι θὰ ἀναπτύσσεται σταδιακὰ μεγαλύτερη γνησιότητα, ἐκτὸς ἂν δὲν συμβαίνει ἀπλὴ ἀπερισκεψία ἀλλὰ εὐσεβισμὸς καὶ πράγματι ἀσημαντὴ πίστη, ὁπότε δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει οὐσιαστικὴ ὠφέλεια κανέναν τρόπον νηστείας, οὔτε ἡ ἀπουσία της.

¹⁰² Πρὸ τῆς ἐξορίας, PG 52, 431

ΠΑΙΔΕΙΑ

*Ἄν ἀγνοεῖς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό σου,
ποιὸς εἶναι ὁ χαρακτήρας σου καὶ πῶς
ζεις, μὲ ποιό τρόπο θὰ πάρεις γνώση τοῦ
Δημιουργοῦ; Καὶ πῶς θὰ γίνῃ ἄνθρωπος
νὰ ὀνομαστεῖς, ὅσο ἀγνοεῖς ποιὸς σέ δη-
μιούργησε;*

Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος

Μιά νέα δύναμη μεγαλώνοντας

Στήν Ζηνοβία Δρακοπούλου

ΚΑΘΕ ΠΟΙΗΤΗΣ αγάπησε τις μορφές, και ποιός περισσότερο από τόν Ρίλκε; Βλέποντας τὰ πράγματα, ὅσα καθημερινὰ και πιό φτωχά, τὰ ἔνδοξα, τὰ ἀπτά ὅσο τις ἔννοιες, γέμιζε τὰ πάντα με τὴν φλόγα του και τὰ δημιουργοῦσε ἀπὸ τὴν ἀρχή. Γι' αὐτὸ στάθηκα με ἀπορία, μήπως καταλάβω τὸν ὕμνο του στὴν ἀπουσία τῶν μορφῶν, ὅταν ἄκουσα νὰ λέει, “Ἐσύ σκοτάδι, πὺ ἀπὸ σένα ἔρχομαι, σ' ἀγαπῶ περισσότερο κι ἀπὸ τὴ φλόγα.”

Ἡ προσφώνηση λειτουργεῖ ὡς ἐπιφώνημα ὑμνητικά, ταυτόχρονα συγκεντρώνοντας τὴν προσοχή στὴν σκοτεινότητα ὅπως σὲ σημειῖο, ἀνεξάρτητο, κλεισμένο στὸν ἑαυτό του, ὄχι διαθέσιμο στὴν ὁσοδήποτε μεγάλη ἐπιθυμία. Ἡ προέλευση δὲν φαίνεται νὰ σημαίνει γέννηση, ὅπως δείχνει ὄχι μόνο τὸ ὑποκείμενό της ἀλλὰ και ἡ ἀναγωγὴ στὸ ἀφηρημένο (Dunkelheit εἶναι τὸ σκοτάδι ὡς σκοτεινότητα), και τὸ κλείσιμο τοῦ σκοταδιοῦ στὸν ἑαυτό του. Τὸ σκοτάδι δὲν εἶναι ‘γεννήτορας,’ ἀν και περιέχει μιὰ σημασία προέλευσης.

Στην φλόγα δὲν ὑπάρχει ἀφαίρεση (*φωτεινότητα*), ἀντιθέτως. Ἀντὶ γιὰ *φῶς* ἔστω, ὅπου κάτι γενικὸ ἐπιμένει, ὁ Ρίλκε καταφεύγει στὸ ἀπολύτως συγκεκριμένο, σὲ μιὰ *φλόγα*, ἐπιτείνοντας στὴν ἀφαίρεση τὸ σκοτάδι, πού ὅμως προηγεῖται, ὥστε δὲν πρόκειται γιὰ *ἀφαίρεση* πράγματι, ἀλλὰ γιὰ ‘κάτι’ ἀόριστο ἐκτεινόμενο ἐσωστρεφῶς πρὶν ἀκόμη ὑπάρξει τὸ ὄν ὡς τέτοιο, καὶ πέρα ἀπὸ αὐτό.

Ἡ φλόγα, λέει ὁ Ρίλκε, “εἶναι τοῦ κόσμου σύνορο, / μιᾶς καὶ φωτίζει / γιὰ κάποιον κύκλο, / πού ἔξω ἀπ’ αὐτὸν κάθε ὄν τελειῶς ἀγνωῶ.” Τὴν ἀγάπη αὐτὴ ἐπικαλεῖται ὡς ἔνδειξη γιὰ ὅ,τι ἀποσπάει τὴν προσοχή του ἀκόμα περισσότερο: χωρὶς τὴν φλόγα τῆς φανέρωσής τους θὰ τὰ ἀγνωσούμε ὅλα, “μὰ τὸ σκοτάδι κρατᾶει τὰ πάντα μέσα του: / μορφές καὶ φλόγες, ζῶα καὶ ἐμέ, / ὅλα ὅπως ἔρχονται, / ἀνθρώπους καὶ δυνάμεις.”

Στὴν ἐσωστρέφεια καὶ σκοτεινότητα φωλιάζει τὸ ἀχάνες, ὅπου ὁ δημιουργὸς ἔχει τὸ ἔργο του ὡς καθαρὴ δύναμη, τὸ ἀπέραντο σιωπηλό, πού γεμίζει τὴν φανέρωση μὲ τὴν ὑπερβολὴ τῆς σημασίας. Μὲ εὐγνωμοσύνη γιὰ τὸ ἄγνωστο πού ἐγγυᾶται τὴν γνώση, ὅπου κάθε τι ἔχει τὸ *φῶς* τῆς σημασίας του ἀπειρης, ὁ Ρίλκε δὲν φεύγει ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀλλὰ τὰ ὁμολογεῖ μεγαλύτερα καὶ ἀνεξάντλητα. Στὸ ἀπέραντο βρίσκεται ἡ προέλευση τοῦ ὄντος καὶ δύναμη τῆς σημασίας του: ὅ,τι γνωρίσαμε τὸ προσπεράσαμε, ἀλλὰ τὸ ὄν ἀπαιτεῖ ἀκλόνητη παρουσία.

Τὸ ἀπέραντο πού περικλείει μαζί καὶ ἐκτινάσσει τὴν παρουσία τῶν ὄντων, ὁ Ρίλκε ἀγαπᾶει ὄχι γιὰ νὰ ‘χαθεῖ’ μέσα του, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἐκεῖ ἐμπιστεύεται τὴν φανέρωση μεγαλύτερη, ὥστε ἡ σιωπὴ, ἡ ἐγγύηση τῆς ἀξίας τοῦ λόγου, ποτέ νὰ μὴ πάψει νὰ γίνεται ὅσο συγκεκριμένη μπορεῖ νὰ γίνει

— μιὰ νύχτα, ὅταν νοιώθεις γύρω σου ἀόρατα νὰ πυκνώνουν ὅλα, νὰ πλησιάζουν καὶ νὰ ἐντείνονται, ὅπως μιὰ νέα δύναμη μεγαλώνοντας σὲ προετοιμάζει νὰ ἀντικρύσεις τὸ ξημέρωμα τῆς μεγαλύτερης μορφῆς.

*Ἐσύ σκοτάδι, πὺ ἀπὸ σένα ἔρχομαι,
σ' ἀγαπῶ περισσότερο κι ἀπὸ τὴ φλόγα,
πὺ εἶναι τοῦ κόσμου σύνορο,
μιᾶς καὶ φωτίζει
γιὰ κάποιον κύκλο,
πὺ ἔξω ἀπ' αὐτὸν κάθε ὄν τελείως ἀγνοῶ.*

*Μὰ τὸ σκοτάδι κρατᾶει τὰ πάντα μέσα του:
μορφές καὶ φλόγες, ζῶα κι ἐμέ,
ὅλα ὅπως ἔρχονται,
ἀνθρώπους καὶ δυνάμεις.*

*Κι ἔτσι μπορεῖ: μιὰ δύναμη μεγάλη
κοντὰ μου νὰ σαλεύει.*

Πιστεύω στὶς νύχτες.

Φιλομάθεια

Στόν Παναγιώτη Δρακόπουλο

ΕΣΤΩ ΣΚΑΝΔΑΛΙΖΟΜΕΝΟΙ ἐπειδὴ ὁ Πλάτων ἐξορίζει τὸς ποιητές, στὸ ἔργο τους ἀναγνωρίζοντας ὑπαρξή μιᾶς κατώτερης πραγματικότητας, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπολογίζουμε τοῦλάχιστον δύο, ἂν θέλουμε νὰ κρατηθοῦμε στὴν σοβαρότητα. Πρῶτο, ὅτι ἀκριβῶς πρόκειται γιὰ τὸν Πλάτωνα. Αὐτὸ ἀπαγορεύει ἀντιμετώπιση συγκαταβατική εἴτε εὐκολη, ἀκόμη ἂν ὅ,τι διαβάζουμε ξενίζει ἀπόλυτα. Δεύτερο, ὅτι τὸ ἴδιο τὸ ἔργο του μορφώνει αἰσθητικὴ ἀξία συγκρίσιμη μὲ οποιαδήποτε γνωστὴ μας ὑψηλὴ ποίηση οποιασδήποτε ἐποχῆς. Διαβάζοντας γιὰ τὴν ποίηση ὡς μίμηση, καὶ γιὰ τρίτου βαθμοῦ ἀπομάκρυνση τῶν ποιητῶν ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, δὲν θὰ φθάσουμε σὲ ἔγκυρη ἐρμηνεῖα σκεπτόμενοι μόνον τὴν προσωπικὴ μας καὶ ἐμπειρία αἰῶνων θαυμασμοῦ τοῦ Ὀμήρου: χρειάζεται νὰ προσέχουμε πάνω ἀπ' ὅλα ὅτι ὁ ψόγος δὲν προέρχεται ἀπὸ μικρὸ ἢ ἄσχετο.

Τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὰ παραπάνω ὀφείλω στὸν Παπανούτσο, στὴν δήλωσή του ὅτι “ὁ Ἀριστοτέλης δίνει βαθύτερο νόημα στὴν καλλιτεχνικὴ μίμηση καὶ δὲν τὴν ὑποτιμᾷ

ὅπως ὁ Πλάτων, οὔτε τὴ νομίζει ἐπικίνδυνη γιὰ τὰ ἤθη μιᾶς εὐνομούμενης πολιτείας”.¹⁰³

Λάθη τῆς λογιστικῆς δὲν εἶναι κάτι φρικτό, κάποιος θὰ διορθώσει, ὅμως ἂν φθάσαμε νὰ χαρακτηρίζουμε τὸν Ἄριστοτέλη ἔστω περιστασιακὰ ‘βαθύτερο,’ σημαίνει ὅτι ποτὲ δὲν ὑπῆρξε γιὰ μᾶς τὸ μέτρο τῆς παιδείας: ὁ Ἄριστοτέλης δὲν δύναται νὰ γίνεи βαθύτερος τοῦ Πλάτωνα σὲ κανένα θέμα ἀπολύτως, οὔτε μία φορά, ἀπὸ τὸ χάρισμα αὐτὸ εἶναι ἀποκλεισμένος. Ἡ βαθύτητα δὲν θεμελιώνεται στὴν λογιστικὴ ἀλλὰ συνεχῶς ἀποκλειστικὰ στὴν ἔνταση τῆς σχέσης μὲ τὴν Ἀρχή μας, ὅπως ἀκριβῶς εἰδοποιοῦσε ὁ Κίρκεγκωρ.¹⁰⁴ Ὅσο σπουδαία κι ἂν εἶναι γιὰ διάφορους λόγους ἡ σκέψη ἄς ποῦμε τοῦ Μάρξ, βάθος δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει, οὔτε κἂν τὸ μικρὸ τοῦ Ἄριστοτέλη, ἐνῶ ἀναγκαῖα ἀπὸ ἓνα σημεῖο καὶ πέρα ἀπομακρύνεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν λογιστικὴ ὀρθότητα. Γιὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς λόγο διανοούμενοι εὐφυεῖς, ὅπως ὁ Πόππερ¹⁰⁵ ἢ ὁ Καστοριάδης,¹⁰⁶ ὄχι μόνο δὲν μπόρεσαν νὰ τὶς ἀποφύγουν, ἀλλὰ, ὅπως φαίνεται, οὔτε κἂν δὲν ὑποψιάστηκαν κάτι προβληματικὸ στὶς περὶ Πλάτωνος ἐκπληκτικὰ ἄστοχες μαζὶ καὶ ἄσφαιρες ἀναγνώσεις τους.

Ἐπιστρέφοντας λοιπὸν στὸν Πλάτωνα, ὅπου καὶ ἡ ἀπλή εὐφυΐα δὲν ἀπουσιάζει, ζητοῦμε τί σημαίνει ἡ περιγραφή τῆς τέχνης ὡς μιμῆσεως καὶ τρίτου βαθμοῦ ἀπομακρύνσεως

¹⁰³ Εὐ. Παπανοῦτσος, *Αἰσθητικὴ*, Ἀθήνα 1976, σ. 22 κ.έ.

¹⁰⁴ Πρβλ. τὸ κείμενο, *Μακάρι ὁ νέος χρόνος νὰ φέρει μέγεθος*.

¹⁰⁵ Πρβλ. τὸ κείμενο, *Προβλήματα τῆς βίας*.

¹⁰⁶ Πρβλ. τὰ κείμενα, *Καστοριάδης καὶ Παπατσώνης, καὶ Ἀναζήτωντας τὴν Σημασία*.

ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ἔχοντας ἐπιβάλλει στὴν σκέψη μας προστατεύοντάς την, μόνο ἓνα: ἄμεση, ἀδίστακτη, ἀπόρριψη κάθε ἀπάντησης ποὺ ὑποτιμᾷ τις ἀρετὲς τοῦ Πλάτωνα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καθόλου κατώτερη ἢ ποιητικὴ του ἀρετή.¹⁰⁷

Ἡ πλατωνικὴ ἐπίκριση ἀφορᾷ στὸν Ὅμηρο, τὸν Ἡσίοδο, τοὺς τραγικούς καὶ κωμικούς... σὲ ὅλη τὴν θαυμαστὴ γιὰ μᾶς καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Πλάτωνα ἀρχαία ἐλληνικὴ ποίηση.¹⁰⁸ Ὅ,τι μοιάζει παράδοξο, κάθε μεγάλος τοῦλάχιστον Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας θὰ τὸ καταλάβαινε φυσιολογικό, θὰ συμφωνοῦσε μὲ τὴν κριτικὴ, θὰ τὴν συμμεριζόταν ἀπόλυτα, καὶ ὅμως — οἱ Βυζαντινοὶ μελέτησαν καὶ διέσωσαν τὰ πλατωνικὰ ἔργα, ἀλλὰ ἐπίσης τοὺς ποιητὲς ποὺ ὁ Πλάτων ἐξόρισε ἀπὸ τὴν πολιτεία του, τραγικούς, κωμικούς, λυρικούς, τοὺς πάντες!

Τὴν ἀνοιχτότητα τῶν Βυζαντινῶν, ἀπ' ὅπου ἀποδεικνύεται ἄλλη μιὰ φορὰ πόσο γνήσια καὶ ἐσωτερικὰ ταυτίζονταν μὲ τις πλατωνικὲς ἀρχές, καταλαβαίνουμε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν

¹⁰⁷ Οἱ 'ἔξυπνοι' κατηγοροῦν ἀσυνέπεια, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἐφαρμόσει πρῶτα στὸν ἑαυτό του τὴν ἐξορία τῆς ποίησης. Βλαχὰδερὰ ταγμένα στὴν χυδαιότητα δὲν νοιώθουν μιὰ συστολὴ οὔτε κἂν ἐμπρὸς στὸν Πλάτωνα. Ἡ λεγόμενη 'ἐξορία' τῆς ποίησης δὲν σημαίνει τὴν ἀφαίρεσή της ἀπὸ τις ἐκφραστικὲς δυνατότητες, ἀλλὰ ὑπαγωγὴ στὴν μεγαλύτερη μορφή. Τὴν κίνηση αὐτὴ ὀλοκληρώνοντας, ὁ Πλάτων περνάει πέρα ἀπὸ ὀλόκληρο τὸν συμβολισμό, ὅχι μόνο ἀπὸ τὴν ποίηση, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν γραφὴ καὶ κάθε μορφή ἔναρθρης σκέψης.

¹⁰⁸ Βλ. κυρίως τις ἐνόητες 595–608 τῆς *Πολιτείας*, τις ὁποῖες προϋποθέτω χωρὶς παραπομπὲς καὶ ἀποσπάσματα.

Πλάτωνα, όταν, συμβολίζοντας υπό τον Όμηρο συνολικά την αρχαία ποίηση, υποδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο χρειάζεται κανείς να αντιμετωπίζει τους θαυμαστές της, λέγοντας, *φιλεῖν χρῆ καὶ ἀσπάζεσθαι ὡς ὄντας βελτίστους εἰς ὅσον δύνανται*: ἡ πλατωνική 'ἐξορία' σημαίνει ἀκριβῶς ὅ,τι ἔγινε στὴν πράξη κατὰ τὴν βυζαντινὴ χιλιετία, τὸ ὁποῖο προσέχοντας ἀποφεύγει κανείς ἀπερισκεψίες ὅπως τοῦ Πόππερ περὶ πλατωνικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Ἀποβάλλω ἀπὸ τὴν ἰδανικὴ πολιτεία τοὺς ποιητές, σημαίνει ἀναγνωρίζω τὴν ἀξία τους, τοὺς φιλοῶ, τοὺς ἀσπάζομαι, καὶ καταλαβαίνω ἐπίσης τὴν σχετικότητα τῆς ἀξίας τους. Ἡ 'ἐξορία' δὲν εἶναι δίωξη φυσικῶν προσώπων οὔτε καταστροφὴ ἔργων, ἀλλὰ ἐμμονὴ τῆς κοινωνίας στὸ ἀπόλυτο, ἀπ' ὅπου ἀντλεῖ μέτρα γιὰ νὰ καταλαβαίνει καὶ ἀξιοποιεῖ τὰ κατώτερα. Τὸ ἀπόλυτο ὑπερβαίνει, περιέχει καὶ μετράει τὸ σχετικὸ ἀγαθὸ τῶν ποιητῶν, ὥστε ὄχι μόνον δὲν τὸ καταστρέφει, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγαπάει καὶ τὸ διασώζει!

Ποῦ βρίσκεται ὅμως ἡ οὐσία καὶ ὁ λόγος τῆς ἐπίκρισης; Γιὰ νὰ ἀπαντηθεῖ αὐτό, χρειάζεται νὰ ἔχουν διακριθεῖ προσεκτικὰ δύο τοῦλάχιστον εἶδη φιλομάθειας. Ἐνα εἶναι τὸ ἀριστοτελικὸ καὶ σημερινό, ὅπου ἑκατοντάδες χιλιάδων ἐρευνητῶν καὶ φοιτητῶν ζητοῦν τὸ κάθε τί, ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς συνωμοσίας στὸν Μάκβεθ ὡς τὴν σημασία τῶν θηλυκῶν ὑποκοριστικῶν στὸν πρῶιμο Σάλιντζερ. Ἄλλο εἶδος φιλομάθειας εἶναι τὸ ἐλληνικόν, αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει στοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ εἶδος αὐτὸ θεμελιώνει ὁ Πλάτων.

Τὸ ἐλληνικὸ εἶδος εἶναι ἀπρόσιτο γιὰ τὸ ἀριστοτελικόν, ἐπειδὴ δὲν ἰσοπεδώνει τὴν γνώση, ἱεραρχεῖ ἔμπρακτα, ὄχι μόνον στὰ λόγια, ἐπομένως στὸ κατώτερο δὲν διανοεῖται νὰ ἀφιερώνει τὴν ἴδια προσοχή, ὥστε καὶ δυσαρεστεῖ, ἀφήνει

άνικανοποίητη τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴ ἑπιστημονικὴ ἀφοσίωση στὴν ἀτέρμονη διερεύνηση τοῦ παντός, διερεύνηση ὄχι μόνο ἄμετρη, ἀλλὰ καὶ ἀσυνάρτητη, ἀδιαφορῶντας γιὰ ὅ,τι φανερώνεται στὴν εὐρύτερη εἰκόνα καὶ τελείως πέρα ἀπὸ ὅλη τὴν ἔρευνα.

Χαρακτηριστικὴ τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς φιλομάθειας ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν φιλοσοφία ὡς ἐπιστῆμη καὶ ἐπιμέρους ἐκδήλωση τοῦ ἀνθρώπινου μόχθου. Ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Παπανοῦτσος, “ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι χάρισμα προφητικό, εἶναι προπάντων μόχθος”,¹⁰⁹ ἢ ὅπως ἄλλος ἐρευνητής, ‘θεολόγος’ αὐτός, ποὺ παρομοιάζει τὴν ἐργασία του μὲ δουλειὰ σὲ νταμάρια! Ἄραγε ὁ Μάξιμος καταλάβαινε στὴν συγγραφὴ τῶν θεολογικῶν του Κεφαλαίων μιὰ καταδίκη;

Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ μόχθου δὲν τὰ ὑπολογίζουν αὐτά, γιὰτὶ δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει, σκοπὸ τους δὲν ἔχουν νὰ πᾶνε ὅπου πηγαίνει ὁ Πλάτων καὶ ὁ Μάξιμος, ἀλλὰ νὰ μὴ πᾶνε πουθενά. Ὅμως ἡ ‘φιλοσοφία’ τοῦ μόχθου δὲν ἀποδίδει καρποὺς ἱκανοὺς γιὰ νὰ ἔχει ὁ ἄνθρωπος γεύση πληρότητας, κι ἐν τέλει ἀπολύτως δικαιολογημένα οἱ κατάδικοι στὰ νταμάρια μαστίζονται ἀπὸ αἰσθήματα ἀπαξίας, οἱ δὲ κυβερνήσεις μειώνουν τὰ σχετικὰ κονδύλια, ὀρθῶς ἀναγνωρίζοντας περιττὴ σπατάλη. Χρειάζεται νὰ διακρίνονται καλὰ τὰ εἶδη αὐτὰ τῆς φιλομάθειας, τὸ ἐλληνικὸ καὶ τὸ ἀριστοτελικό, ὥστε ὅταν ἐμφανίζονται ‘κενὰ’ στὸν Πλάτωνα, φαινομενικὰ παράδοξες ἢ ἀναιτιολόγητες ἀποσιωπήσεις, νὰ γίνεταί ἀντιληπτὸ πὼς εἶτε συμβαίνει παράκαμψη τοῦ ἀσήμαντου, εἶτε προστασία τοῦ σημαντικοῦ, ἀναγνώριση ὁρίων τοῦ λόγου

¹⁰⁹ Ὁ.π., σελ. 10–11

ἀναγκαίων, ἐπειδὴ γίνεται σεβαστὴ μιὰ ἱερὴ ποιότητα. Τὴν διάκριση αὐτὴ ἐξηγεῖ καλύτερα ἢ ἀντίθεση τῶν δύο φιλοσόφων γιὰ τὴν σημασία τῆς ποίησης.

Προκαλεῖ στὴν πλατωνικὴ κριτικὴ ἡ ὑποτίμηση ὄχι μόνο τῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης ὡς τέτοιας, ἀλλὰ καὶ τῆς σημασίας της γιὰ τὴν γνώση. Ὁ Πλάτων μοιάζει νὰ παραβλέπει ὡς ἀσήμαντη τὴν χρησιμότητα τῆς μελέτης τῶν ποιητικῶν κειμένων γιὰ τὴν κατανόηση πιθανῶν ὀριζόντων τῆς ὑπαρξῆς, ἔστω καθαρὰ πρὸς ἀποφυγὴν, ἢ / καὶ γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἴδιων τῶν κοινωνιῶν καὶ ἐποχῶν μέσω τῶν ὀριζόντων ποὺ φανερώνονται στὴν ποίησή τους, ἔστω πάλι πρὸς ἀποφυγὴν, μολονότι ὁ ἴδιος χρησιμοποιεῖ τὰ κείμενα μὲ τὸν τρόπο αὐτό, δηλαδὴ ὅτι σὰν νὰ ἐνδιαφέρεται ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴν προσωπικὴ ὑπαρξιακὴ προκοπὴ τῶν ἀμέσως μετεχόντων σὲ ποιητικὲς μορφές, τῶν *συγκινομένων*.

Παρατηρῶντας τόσο ἔντονη διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη, γνωρίζοντας ἐπίσης ὅτι κανένα τους δὲν χαρακτηρίζει ἠλιθιότης, ὁσοδήποτε πιὸ σημαντικὸ ἂν θεωροῦμε τὸν ἓνα σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἄλλο, συμπεραίνουμε πῶς ἡ ἀντίθεσή τους σὲ τόσο κεντρικὸ ζήτημα δὲν μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ λογιστικὸ σφάλμα, ὥστε καθόλου δὲν περιμένουμε προφανῆ κατάληξη, πῶς ἡ ποίηση βλάπτει ἄρα σφάλλει ὁ Ἀριστοτέλης, εἴτε πῶς ὠφελεῖ ἄρα σφάλλει ὁ Πλάτων. Συνειδητοποιῶντας ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ καταλογιστεῖ σὲ κανένα τους ἔλλειψη 'βαθύτητας,' μὲ τὴν ἔννοια τῆς βαθύτητας ποὺ εἶχε ὁ Παπανοῦτσος, ζητοῦμε νὰ καταλάβουμε πῶς ὁ Πλάτων θεωρεῖ ἀσήμαντη τὴν ὑπαρκτὴ ὠφέλεια τῆς ποίησης, πῶς ὁ Ἀριστοτέλης, μολονότι γνωρίζοντας τὴν πλατωνικὴ κριτικὴ, ἐπιμένει στὴν ὠφέλεια τῆς

ποίησης — ή αλλιώς, ποιά διαφορά έστίασης έπιτρέπει τόσο προκλητική διαφορά στην αξιολόγηση.

Τò έρώτημα έχει ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον, όσο αναλογίζεται κανείς ότι ό 'έξορίζων' είναι ποιητής ό ίδιος όμηρικού μεγέθους, ό δέ 'ύπερασπιζόμενος' τούς ποιητές έχει σκέψη στεγνότερη τής Σαχάρας και ψυχρότερη του Βορείου Πόλου! Τò ενδιαφέρον δέν βρίσκεται στο άπλό παράδοξο που μοιάζει να υπάρχει, αλλά στην ύποχρέωση που δημιουργεί, να μη παραβλέπεται ότι τουλάχιστον από ένα σημείο και πέρα ό Άριστοτέλης άγνοεί αυτό που επαινεί, και αντίστοιχως για τον Πλάτωνα, ότι έξ αρχής, ως τò τέλος και πλήρως γνωρίζει από πρώτο χέρι ό,τι επικρίνει. Όσο αν θαυμάζουμε έμείς και ό Άριστοτέλης, πάντως ό μαθητής του Σωκράτη 'άπορρίπτει' και τά δύο, τήν 'Ιλιάδα και τήν 'Οδύσειά του — με ένα φιλί, που μπορεί να μήν είναι του 'Ιούδα, δέν παύει όμως να σημαίνει κάποιου είδους έγκατάλειψη — με φιλί που ό Άριστοτέλης ούτως ή άλλως αδυνατεί να δώσει.

Ό Πλάτων καταλογίζει στους ποιητές άγνοια τής αλήθειας, όπως είδαμε, από μόνη τήν τέχνη τους πάσχοντας τρίτου βαθμού άπομάκρυνση από τήν πραγματικότητα, ακόμα και όταν γνωρίζουν τήν πραγματικότητα, χώρα που σπανίως τήν γνωρίζουν, και πάλι όχι στα ύψηλά της, ώστε ούτως ή άλλως αδυνατούν να συμπαρασταθούν στην προσπάθεια των ανθρώπων και των κοινωνιών για βελτίωση, ύποχωρώντας σε γνώμες άσύστατες και κατώτερες έπιθυμίες των πολλών, παρέχοντας νομιμοποίηση έμπαθών και παράλογων διαθέσεων τής ψυχής, όπως είναι ή λύπη και ό φόβος για πράγματα που δέν μπορούμε να γνωρίζουμε αν όντως είναι δεινά ή ζημιώνουν, καλλιεργώντας αντί σοφίας

και ήσυχίας δειλία, αναστάτωση και ανοησία, αγανάκτηση και ποικίλη ταραχή του ήθους, συνεργώντας στην διαφθορά ακόμη και των συνετών, ενισχύοντας άλογη συμπάθεια για τους όμοιους και όμοια πάσχοντες, εν τέλει αφήνοντας την κοινωνία ακόμα πιο έκτεθειμένη στο κράτος της απόλαυσης και της θλίψης, αντι κυβερνήσεως από το σοφόν αναπτύσσοντας ύποταγή στην απλή αρέσκεια και απαρέσκεια, όποτε ή πόλη μαστιζεται από τα πάθη της ανοϊκή χωρίς διέξοδο. Φιλοσοφία και ποίηση αποδεικνύονται έτσι δυνάμεις αντίθετες.

Είναι αλήθεια ότι ο Άριστοτέλης δεν εξηγεί τί ακριβώς σημαίνει ή 'κάθαρση των παθημάτων,' χάρη στην όποια δικαιώνει ό,τι ο Πλάτων 'εξορίζει,' αλλά δεν το κάνει παρά μόνο επειδή το θεωρεί εύκόλως έννοούμενο. Και είναι πράγματι. Έφρόσον την διενεργούν λύπη και φόβος, ή κάθαρση των παθών δεν μπορεί να σημαίνει απάθεια, αλλά διαφορετική ύπαρξη και λειτουργία ή κατεύθυνση των παθών στην ψυχή. Όμως ή περιπέτεια είναι αυτό που είναι, πώς θα μπορούσε να νοηθεί κάθαρσή της; Για ποιο λόγο ή χαρά της συνάντησης με το παιδί μου είναι προβληματική από μόνη της, αλλά αποκτᾶ καθαρότητα και υγεία όταν την βιώσω στην συνάντηση του Όδυσσέα με το παιδί του;

Το πάθος ως τέτοιο παραμένει το ίδιο, αλλά στην δεύτερη περίπτωση καθαίρεται από την άτομικότητα, παύει να ταυτίζεται με συμπτωματικές ή κατώτερες περιστάσεις, δημιουργώντας πιο γενική είτε ιδανική εικόνα στην συνείδηση, όποτε ο άνθρωπος αποκτᾶ δυνατότητα για πιο έγκυρη παρατήρηση και αυτογνωσία, συνεπώς και εύκαιρία να εκτιμᾶ καλύτερα τις ιεραρχήσεις και τους σκοπούς του. Γι αυτό ο Άριστοτέλης, φθάνοντας στα άκρα την αντίθεση με

τόν Πλάτωνα, θα πεί πώς ή ποίηση όχι μόνο δέν ζημιώνει, αλλά εἶναι πιό φιλοσοφική τουλάχιστον ἀπό τήν ἱστορία. Στήν διαφορὰ αὐτή, ἱστορίας καί ποίησης, ὡς πρὸς τήν φιλοσοφική ἀξία, θα γίνει ἀντιληπτὴ ή κάθαρση τῶν παθῶν στήν ψυχή, ὡς ἀπομάκρυνσή τους ἀπό τίς ἰδιάζουσες ή / καί μειονεκτικές διαστάσεις τῆς ἀτομικῆς καθενός περιπέτειας. Πρόκειται πάντα γιά τήν ἀναγωγὴ στο καθολικὸ καί τήν αὐτογνωσία.

Βάσει αὐτῶν, τὸ πρόβλημα φαίνεται ἀκόμη πιό παράδοξο: ζητῶντας διαφορὰ ἐστίασης ἀνάμεσα σὲ Πλάτωνα καί Ἀριστοτέλη ἀνακαλύπτουμε πὺς ή ἀρχή τους εἶναι κοινή, πλατωνική, ὅσο ή ἀποβλέψη τους στήν καθολικότητα καί τήν γνώση! Ὅμως αὐτὸ ἰσχύει μόνο ὅσο παραμένει κανεὶς σὲ ὑπερβολικὰ ἀφηρημένη σύλληψη ἀρχῶν καί ἀποβλέψεων.

Στήν πραγματικότητα οἱ θεωρήσεις τους δέν ταυτίζονται οὔτε καν στόν ὄρισμὸ τῆς ποίησης ὡς μίμησης, μολονότι καί ὁ Ἀριστοτέλης τὸν παραδέχεται, ἐδῶ θεμελιώνοντας τὰ συμπεράσματά του. Χάρη ἀκριβῶς στήν διαφορὰ αὐτή, πὺ ἀκόμη δέν ἔχουμε δεῖ, ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιτάσσεται μὲ πειστικότητα στο περὶ παθῶν τμημα τῆς πλατωνικῆς κριτικῆς, παραβλέπει ὅμως τήν μίμηση ὡς τρίτου βαθμοῦ ἀπομάκρυνση ἀπό τήν ἀλήθεια, ἀν καί στήν ἀπόσταση αὐτὴ ἔχει μεγάλο καί τὸ πρωταρχικὸ μέρος τῆς αἰτιολόγησής της ή 'ἐξορία' τῶν ποιητῶν.

*

Ἡ ἀνάγνωση τοῦ Πλάτωνα εἶναι προορισμένη σὲ ἀναπηρία, ἂν δὲν προϋποθέτει συνεχῶς τὶς προϋποθέσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Πλάτωνα: ὁρμὴ γιὰ τὸ Ἀπόλυτο καὶ μέριμνα γιὰ τὴν Πόλη. Γιὰ ὅποιο λόγο ἂν τὸν διαβάζουμε κάθε φορά, εἴτε μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ γλωσσολογία, ἡ ψυχολογία, ἡ κοσμολογία, ἡ ἐπιστημολογία ἢ ὅτιδήποτε φαινομενικὰ ἄσχετο ἢ σχετικὰ δευτερεῦον εἴτε εἰδικό, οἱ δύο αὐτὲς προϋποθέσεις χρειάζεται συνεχῶς νὰ ὑποστηρίζουν καὶ ἐπιβλέπουν. Φυσικὸ λοιπὸν νὰ μὴν περισσεύουν οἱ ἔγκυρες ἀναγνώσεις τῶν πλατωνικῶν ἔργων, ἐφόσον οὔτε ἡ ὁρμὴ γιὰ τὸ Ἀπόλυτο οὔτε ἡ μέριμνα γιὰ τὴν Πόλη δὲν διδάσκονται καὶ μᾶλλον σπανίζουν.

Γιὰ παράδειγμα, συνήθως διαβάζεται ὁ *Τίμαιος* ὡς ἐὰν ἄρχιζε στὸ 27c. Ὅμως τὰ πράγματι ἀρχικὰ μέρη — γιὰ τὴν ἰδανικὴ πολιτεία, τὴν Ἀθήνα, καὶ τὴν Ἀτλαντίδα (17a–27b) — διαρκοῦν ὅσο μαζὶ οἱ διηγήσεις περὶ γενέσεως καὶ ψυχῆς τοῦ κόσμου (27c–37c), ἀποτελῶντας περίπου τὸ ἓνα ἔβδομο τοῦ διαλόγου. Ὑπερβολικὰ μακροσκελῆ γιὰ νὰ θεωρηθοῦν σκηνοθετικὸ εὔρημα κατάλληλης γιὰ τὴν συζήτηση εἰσαγωγικῆς ἀτμόσφαιρας ἢ μιᾶς ἀντίστιξης ποὺ ὑποστηρίζει μεγαλύτερη ζωηρότητα στὸ νόημα, τὰ μέρη αὐτὰ συνδέονται οὐσιωδῶς μὲ ὅσα ἀκολουθοῦν, δηλαδὴ εἶναι κοσμολογικά. Ἡ φερόμενη ὡς αὐστηρὰ κοσμολογικὴ θεώρηση, ἔχει τὴν ἀρχὴ καὶ οὐσία της στὴν Πόλη.

Ὁ ἴδιος ὁ *Τίμαιος*, ὁ ὁποῖος θὰ πρωταγωνιστήσῃ στὸ προφανέστερα κοσμολογικὸ μέρος τοῦ διαλόγου, συστήνεται ἀπὸ τὸν Σωκράτη ὡς προερχόμενος ἀπὸ εὐνομώτατη πόλη καὶ καλοὺς γονεῖς, ἔχοντας ὑπηρετήσῃ στὰ πιδὺ ὑψηλὰ ἀξιώματα, κι ἐπίσης ἔχοντας φθάσῃ ἐπ' ἄκρον ἀπάσης φιλοσο-

φίας. Οί υπόλοιποι συνομιλητές περιγράφονται και αυτοί ως έμπειροι και ικανοί να σκεφτοῦν τὰ ζητήματα τῆς Πόλης.

Γιὰ τὸν Θεὸ συνάγεται ὅτι δὲν δημιουργεῖ οὔτε ἄτομα, οὔτε ἀφηρημένο 'σύμπαν,' δημιουργεῖ Πόλη, τὴν κοινωνία τῶν ἀνθρώπων, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία και γιὰ χάρη της τὸν ὑπόλοιπο κόσμο, μέσα στὴν ὁποία και πρὸς αὐτὴν τὰ ἄτομα. Ἔτσι δηλώνεται ἐξ ἀρχῆς μὲ ἀφορμὴ τὴν Ἀθήνα.

Φρόνηση τῶν Ἀθηναίων, ὅπου προσανατολιζονται οἱ θεσμοὶ (νόμος), εἶναι πρωταρχικὰ ἢ κοσμολογία, ἀποτελούμενη ἀπὸ κάθε ὠφέλιμη γνώση θεωρούμενη συνολικὰ ὡς θεϊκὴ. Μὲ τὴν σύνταξιν αὐτὴ και διακόσμησιν δημιούργησε τὴν Πόλη ἢ φιλοπόλεμος μαζί και φιλόσοφος Θεά, ἐπιλέγοντας ἀκόμα και τὸν φυσικὸ χῶρο, ὥστε ἢ εὐκρασία τοῦ κλίματος νὰ εὐνοεῖ φρόνηση. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπερέβαλλαν σὲ ἀρετὴ ἐπειδὴ ἦσαν γόνιοι και μαθητὲς τῶν Θεῶν. Ἀνάμεσα στὰ πολλὰ και μεγάλα κατορθώματά τους ὑπερέχει ἢ συντριβὴ τῆς πανίσχυρης Ἀτλαντίδος, ὕβρει πορευομένης ἐναντίον Εὐρώπης και Ἀσίας, δηλαδὴ ἢ ὑπὲρ δύναιμιν θεία και αὐτὴ ικανότητα τῆς Πόλης νὰ ὑπερασπίζεται ἀκόμη και πολεμικὰ τὴν πολιτεία ἢ κοινωνικὴ εἰκόνα τῆς θείας φρόνησης και κοσμολογίας τῶν πολιτῶν.

Ὅλοκληρώνοντας ὁ Κριτίας τὴν ὁμιλία του, ἔχοντας περιγράψει τὴν μορφή τῆς Πόλης και τὴν ἀπόδειξη τῆς ἀξίας τῆς συγκεκριμένης συγκρότησης στὴν καθημερινὴ ζωὴ και τὸν πόλεμο, ἀπορεῖ πόσο μοιάζει πράγματι μὲ τὴν ἀρχαία Ἀθήνα ἢ ἰδεατὴ και ἰδανικὴ Πόλη τοῦ Σωκράτη, τὴν ἐνότητα πολιτείας και κοσμολογίας ἀναδεικνύοντας και πάλι, λέγοντας πῶς οἱ κοσμολογικὲς γνώσεις τοῦ Τίμαιου θὰ ἀξιολογηθοῦν γιὰ νὰ γίνει ἀντιληπτὴ ἢ φύση τῶν πεπαιδευμέ-

νων τῆς ἰδεατῆς Πόλης, ὅπως τοὺς περιέγραψε ὁ Σωκράτης καὶ ὅπως πράγματι ὑπῆρξαν στὴν παλαιότερη Ἀθήνα.

Ἔτσι γίνεται δυνατό νὰ καταλάβουμε χωρὶς δυσκολία ποιὲς ἀρχὲς καὶ ἀποβλέψεις δημιουργοῦν τόσο ἐντυπωσιακὴ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη.

Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται σὲ πράξη σπουδαία καὶ τέλεια, ἐννοεῖ τὸν τρωϊκὸ πόλεμο, τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεῆ στὴν πατρίδα του, τὴν ἀντίσταση τῆς Ἀντιγόνης, κλπ. Ὅταν ὁ Πλάτων ἀναφέρεται σὲ πράξη σπουδαία καὶ τέλεια, δὲν ἐννοεῖ (καὶ ἐλπίζει γιὰ μᾶς ἐπίσης ὅτι δὲν θὰ ἐννοοῦμε) τίποτε ἄλλο ἀπὸ πράξη τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ. Στὸν βαθμὸ πού ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει τὴν ἴδια τὴν θεία γνώση, ἀναγκαῖα βρῖσκεται σὲ πλάνη, ὅσοδήποτε σπουδαία ἢ χρήσιμη ἂν τοῦ φαίνεται κάθε φορὰ ἢ πλάνη του. Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ‘ἀπόρριψη’ τῆς ποίησης πρὸς τὰ ἄνω, δηλαδὴ ὡς πρὸς τὴν ἀξία της γιὰ διανοούμενους καὶ φιλόσοφους, τοὺς ὁποίους εἰδοποιεῖ, ὅτι κάθε τι χρήσιμο καὶ σπουδαῖο πού ἀνακαλύπτουν, δὲν εἶναι τίποτα, ὅσο δὲν ἔχουν φθάσει σὲ θεογνωσία, ἢ δὲ ἀφίξις αὐτὴ ἀναγκαῖα σημαίνει καὶ προϋποθέτει ὑπέρβαση τῶν ὀμηρικῶν ὁρίων.¹¹⁰

¹¹⁰ Χρειαζέται νὰ μὴ διαφεύγει τὸ ἴδιο τὸ πιὸ γνωστό, ὅτι ὁ Πλάτων ἀναφέρεται στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ποίηση: ἡ κριτικὴ του δὲν θὰ εἶχε τὸ ἴδιο περιεχόμενο, ἂν ἔγραφε μερικὸς αἰῶνες μετὰ, ἔχοντας γνωρίσει τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφία. Ἡ ἄγνοια πού καταλογίζει στοὺς ποιητὲς σχετίζεται μὲ τὴν ποίηση αὐτονομημένη ἐναντι τῆς θρησκείας, καὶ ἐπίσης μὲ τὴν καθυστέρηση τῆς ἴδιας τῆς θρησκείας, ἢ ὁποία ἀκόμη δὲν εἶχε ἐνσωματώσει τίς φιλοσοφικὲς ἐπιγνώσεις, οὔτε μποροῦσε νὰ τὸ κάνει, ὅπως θὰ συνέβαινε μετὰ Χριστόν.

Παρομοίως γιά τὰ πάθη. Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης ἐπαινεί τὴν κάθαρση, ἔχει κατὰ νοῦ τὴν σχετικὴ φιλοσοφικὴ κίνηση ὄσων ἐπιτελοῦν τὴν κίνηση αὐτή. Ὅταν ὁ Πλάτων ἀναφέρεται στὴν ψυχικὴ διαφθορὰ ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ μέθεξι ἔχει κατὰ νοῦ τὰ γοῦστα καὶ τὶς ἐπιθυμίαι τῶν πολλῶν, γιὰ τὸν ἐνδιαφέρει ἡ Πόλη στὸ σύνολό της. Κάθε ἄλλο παρὰ ἀγνοῶντας ἢ ὑποτιμῶντας τὴν ἀξία τοῦ Ὅμηρου, ὁ Πλάτων προειδοποιεῖ τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι ἂν ἡ Πόλη ἔχει σταματήσει στὸν Ὅμηρο τὴν πρὸς τὰ ἄνω κίνησή της, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ὑποστῆ πρὸς τὰ κάτω ἀντίστοιχη ὑπανάπτυξη. Μὲ ἄλλα λόγια, ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ‘σκέψης’ ποῦ ἀντιστοιχεῖ στὰ μπεστ σέλερ καὶ τὰ σκυλάδικα δὲν μπορεῖ νὰ προστατεύει ὁ Ὅμηρος οὔτε ὁ Μότσαρτ, ἀλλὰ μόνο ὅ,τι πηγαινέει πέρα καὶ ἀπὸ τοὺς δύο, ἡ ἐξάντληση τῆς πρὸς τὰ ἄνω κινήσεως, ἀπ’ ὅπου ἡ θεία λατρεία, οἱ κατάλληλες αἰσθητικὲς μορφές, καὶ ἡ πέρα ἀπ’ ὅλη τὴν ποίηση καὶ τὴν αἰσθητικὴ ἄμεση προσωπικὴ ἐνότητα. Στὴν αἰσθητικὴ συγκίνηση χρειάζεται πάντα νὰ παρεμβάλλεται τὸ ἔργο ἀλλιῶς δὲν ὑπάρχει οὔτε Θεός.

Δὲν ἀμφιβάλλω πὼς ἡ ἐπίγνωση αὐτὴ καὶ εὐχὴ προκαλεῖ φρίκη στοὺς ‘προοδευτικούς,’ τοὺς πλουραλιστές, τοὺς ἐστέτ, τοὺς διανοούμενους τῆς εἰδίκευσης καὶ τῆς ἐγκυκλοπαιδείας, κλπ, — ὅπως ἀκριβῶς τοὺς εἶναι ἀπεχθὴς ἡ ἴδια ἡ πραγματοποίησή της κατὰ τὴν διάρκειά της βυζαντινῆς χιλιετίας. Ὅμως δὲν παύει νὰ μὲ ξενίζει, ὅτι ὅλοι αὐτοὶ δὲν ἔχουν τοῦλάχιστον ἀπλὴ ἀπορία, ὅτι δὲν μιλάει βλάκας ἢ φανατικὸς ἀλλὰ ὁ Πλάτων, χάρις στὶς ἐννοιαι τοῦ ὁποῦ οἱ ἴδιοι σκέφτονται — αὐτὸς προσδοκεῖ ὅ,τι στὴν μεγαλωσύνη τῆς ἐξυπνάδας τοὺς μοιάζει φρικτὴ Θεοκρατία, ὁ Πλάτων, ποῦ δίπλα του καμμιὰ εὐφυΐα τῆς ‘προοδευτικῆς’ ἐποχῆς

μας δὲν ἔχει τόπο ὄχι νὰ σταθεῖ, ἀλλὰ ἔστω μόνο δειλὰ νὰ πλησιάζει...

Φυσικά, ὁ Πλάτων κρατάει τὴν ἰσχύ του ὡς τὸ τέλος, ὁ Ἀριστοτέλης ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων ποὺ τοῦ ἀνήκουν, ὅπως δείχνει ἡ ἀνοδος πρὸς τὸν Μότσαρτ ταυτόχρονα μὲ τὴν ἀποχαλίνωση τῶν μαζῶν καὶ κάθε εἶδους ὑποκουλτούρας. Ὁ Πλάτων ἔχει τὴν μεγάλη ἰσχύ — ἀν ἐνδιαφέρει τὸ κοινόν, ὄχι μόνο ἐξαιρέσεις, καὶ πάλι σχετικές, ἐν μέσῳ γενικῆς ἀθλιότητος, ἔστω οὐδέποτε ἀπόλυτης καὶ αὐτῆς. Ἡ πλατωνικὴ ὁδός, ἡ ὁδός ποὺ ἀκολούθησε τὸ Βυζάντιο, εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἐξαντλεῖ τὶς δυνάμεις ὅλων πρὸς τὰ ἄνω, ὑπερβαίνει τὴν ἀτομιστικὴ ρίζα, φύση τῆς ὁποίας εἶναι νὰ παράγει τὸ ἀτομικὸ καὶ νὰ ἐχθρεύεται τὸ καθολικό.¹¹¹

Κοινωνία ποὺ φθάνει ὡς τὸν Μότσαρτ, εἶναι κοινωνία μετριότητας, σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα, καὶ τὸ πολὺ ποὺ

¹¹¹ Δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι στὴν ἀτομιστικὴ συμβίωση ἡ καθολικότητα ὑπάρχει στὴν ἴδια τὴν πολιτεία, ἐπειδὴ τὸ σύνολο ὡς τέτοιο καρπώνεται τὶς ἰδιαιτερότητες καθενός, περίπου ὅπως στὴν ἀλυσίδα παραγωγῆς — ὁ ἓνας βάζει τὴν μουσικὴ, ὁ ἄλλος τὴν ποίηση, ἄλλος τὴν ἐπιστήμη, τὸ ἐμπόριο, τὴν γεωργία, κλπ, μὲ ἀποτελέσματα στὴν 'κοινωνία' νὰ ὑπάρχει πληρότητα. Πολλοὶ δοῦλοι μαζὶ δὲν κάνουν ἐλεύθερη κοινωνία, τὸ ἄθροισμα ἀτομικοτήτων δὲν συνιστᾷ καθολικότητα. Ὅσο μεγάλη ἀν εἶναι, ἡ ὠφέλεια τοῦ συνόλου ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση ἀτομικῶν ιδιωμάτων ἀνήκει σὲ δευτερεύουσα τάξη καὶ ἐπουσιώδη γιὰ τὴν κοινωνία ὡς κοινωνία. Γιὰ νὰ ὑπάρχει πράγματι καθολικότητα στὴν κοινωνία, χρειάζεται τὰ καθολικὰ ιδιώματα νὰ χαρακτηρίζουν κάθε πολίτη, ἱεραρχῶντας τὰ ἀτομικὰ ιδιώματα. Τὸ καθολικὸ ἡγεμονεύει στὰ μερικὰ θεμελιώνοντας τὸν βαθμὸ καὶ τὸν τρόπο τῆς ἀσκησῆς τους, δὲν 'παράγεται' ἀπὸ αὐτά.

μπορεί να ἐλπίζει, εἶναι να ἔχει μέτρια ἐπίσης κατάπτωση, να ἀποφύγει ὑπερβολή στήν βαρβαρότητα.¹¹² Ἀλλά δὲν γίνεται να καταλάβει καθέννας γιατί ὁ ἀγαπημένος Μότσαρτ εἶναι μιὰ μετριότητα σὲ σύγκριση μὲ τὸν Συμεῶν τὸν Νέο Θεολόγο, πράγματι σὲ σύγκριση μὲ τὸν πιὸ ἀγνωστο ἅγιο, καὶ ἀντίστοιχα, γιατί οἱ μοντέρνες, πολιτισμένες, ἀνθρωπιστικές, ἐπιστημονικὲς καὶ αἰσθητικὲς ‘κοινωνίες’ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μετριότητα σὲ σύγκριση μὲ τὴν Λειτουργία τῆς βυζαντινῆς Πόλης, κι ἔτσι ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων ἔχει καταντήσει μονίμως παρερμηνευόμενος.

¹¹² Πρβλ. τὸ κείμενο, *Φύση τῆς βαρβαρότητας*.

Ἑσυχὴ Νύχτα, Ἁγία Νύχτα

Στὴν οἰκογένεια τῆς Ροδόπης γύρω ἀπὸ τὸ Δέντρο

ΑΚΟΥΓΟΝΤΑΣ ἓνα σχόλιο τοῦ Χρήστου Γιανναροῦ παραξενεύτηκα μὲ τὴν ἀναφορά του στὴν Ἁγία Νύχτα. Μίλησε γιὰ θρησκευτικὴ ὑπανάπτυξη τῆς Δύσης πολὺ ἀπρόσεκτα, ἀναφερόμενος στὴν ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ τοῦ ποιήματος. Ὑπάρχουν πραγματικὲς αἰτίες ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν νὰ γίνεῖ λόγος γιὰ θρησκευτικὴ ὑπανάπτυξη στὴν Δύση, ὅμως ἡ συγκεκριμένη Ἁγία Νύχτα εἶναι δική μας καὶ δὲν ἐκφράζει μόνον ἀσθένεια ἀλλὰ μιὰ ἀθλιότητα ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ὁποία ἡ Δύση ἀποδεικνύεται ὄαση πνεύματος.

Ἡ δυτικὴ Ἁγία Νύχτα, στὴν γερμανικὴ εἴτε στὴν ἀγγλικὴ ἐκδοχὴ, δὲν ὑστερεῖ καθόλου, γιὰ παράδειγμα, ἀπὸ τὸν ὕμνο τοῦ ἁγίου Γρηγόριου τοῦ Θεολόγου, *Χριστὸς γενναῖται δοξάσατε...* Στὴν ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ ὅμως ἐπικρατεῖ χυδαιότητα καὶ καθωσπρεπισμός. Οἱ ἑπιγραφαστὲς δὲν ἀπομακρύνθηκαν ἀπλῶς ἀλλὰ διατήρησαν τίς λιγώτερες δυνατὲς ἐπαφές, σὲ τέτοιο βαθμὸ ξεπεσμοῦ, ὥστε καὶ μόνον ὅτι ἀκόμη σήμερα μὲσω τῆς δικῆς τους ἑπιγραφῆς τραγουδάμε τὸ πρωτοτύπως ἀξιόλογο αὐτὸ ποίημα, ἀποδεικνύει ἐρείπια τὴν εὐαισθησίαν μας. Ἄς διαβάσουμε γιὰ παράδειγμα

τὴν ἀγγλικὴ ἐκδοχή, τίς πιὸ γνωστὲς πρῶτες δύο στροφές.¹¹³

Silent night! Holy night!
All is calm, all is bright,
Round yon Virgin Mother and Child!
Holy Infant, so tender and mild,
Sleep in heavenly peace!
Sleep in heavenly peace!

Silent night! Holy night!
Shepherds quake at the sight!
Glories stream from Heaven afar,
Heavenly Hosts sing Alleluia!
Christ, the Saviour, is born!
Christ, the Saviour, is born!

Στὴν πρώτη στροφή ἀναδεικνύεται ὁ χῶρος τῆς Γέννησης, ὄχι ἀφηρημένα στὴν νυχτερινὴ σιωπή, ἀλλὰ σὲ συγκεκριμένη Νύχτα, μὲ μιὰ ἰδιαίτερη Ἠσυχία νὰ ἀναγνωρίζεται οὐσία ἢ θεμέλιο τῆς ἀγιότητος, ὅταν τὸ Σύμπαν αἰωρεῖται ἤρεμο, τὰ πάντα φωτεινὰ συγκεντρωμένα γύρω ἀπὸ τὴν Παρθένο καὶ τὸ Παιδί, ποῦ μὲ τὸν ὕπνο του μεταφέρει στὸν κόσμον τὴν Οὐράνια Γαλήνη, τὸν ‘χῶρο’ τῆς

¹¹³ Ὅποιος τὴν ἀγνοεῖ, ἂς ἀναζητήσει τὴν ἐρμηνεῖα τῆς παιδικῆς χορωδίας τῆς Βιέννης — ἐκείνη ὅμως μὲ τὴν συνεργασία τῆς Συμφωνικῆς τοῦ Λονδίνου (1992), ἰδιαίτερος ὑποβλητικὴ, μὲ πρωτότυπη ἐνορχήστρωση, καὶ συνδυάζοντας σολιστικὸ καὶ χορωδιακὸ τραγούδισμα.

ἀπαλῆς καὶ τρυφερῆς θείας φύσης. Ἄς προσεχθεῖ ὅτι τὸ πρωτότυπο *infant*, προερχόμενο ἀπὸ τὰ λατινικὰ (*in+for*) σημαίνει τὸ *σιωπηλό*, εἶναι τὸ παιδί στοὺς μῆνες ὅπου ἀκόμη δὲν μιλάει, ὥστε καὶ πιθανὴ ἀπόδοσή του ὡς βρέφους δὲν ἱκανοποιεῖ, καὶ ἀκόμη ἀνεπαρκέστερο τὸ ‘μωρό,’ κτθ. Τὸ *νήπιο* ταιριάζει ἐτυμολογικά, ὅμως ἡ χρῆση της ἤδη ἀπὸ Ὀμήρου ἔχει προσδώσει στὴν λέξη ἓνα αἶσθημα πὺ τὴν φέρει πὺ κοντὰ στὸ μωρό.

Ἡ δεύτερη στροφή (ὅπως κάθε ἐπόμενη) ἀρχίζει μὲ ἐπίκληση τῆς ἀρχικῆς Σιωπῆς, τῆς Ἦσυχης Νύχτας καὶ ὑπερκόσμιας Εἰρήνης καὶ Φωτεινότητας, προσθέτοντας τὰ πρόσωπα τῶν ποιμένων, οἱ ὁποῖοι παρίστανται μὲ δέος στὸν Κύκλο ὄλων τῶν πραγμάτων πὺ ἔχουν σταθεῖ γύρω ἀπὸ τὴν Γέννηση. Ἡ Ἦσυχία δένει μὲ τὸν ἦχο γιὰ πρώτη φορὰ ὅπως ἀρχίζουν νὰ ἀκούγονται οἱ δόξες τῶν Ἀγγέλων, ποταμὸς δοξολογίας ἀπὸ ψηλά, εἰσάγοντας στὸν κόσμον Ἐκεῖνον πὺ δὲν ἀποκαλεῖται πιά βρέφος, ἀλλὰ Χριστὸς ὁ Σωτήρας.

Λυπᾶμαι πὺ θὰ διακόψουμε ἐδῶ τὸ καλὸ αὐτὸ ποίημα μολύνοντας τὴν ὑπαρξή μας μὲ τὶς ‘ἐμπνεύσεις’ τῶν ‘Ἑλλήνων’ μεταφραστῶν: “Ἄγια νύχτα σὲ προσμένουν μὲ χαρὰ οἱ Χριστιανοί, / καὶ μὲ πίστη ἀνυμνοῦνε, τὸ Θεὸ δοξολογοῦνε, / μ’ ἓνα στόμα μιὰ φωνή, / ναί μὲ μιὰ φωνή.”

Τὰ περισσότερα προσκοπικὰ τραγούδια εἶναι ἀσυγκρίτως πὺ γόνιμα ἀπὸ αὐτὸ ἐδῶ τὸ αἶσχος. Ὅλες οἱ ποιότητες τοῦ πρωτοτύπου ἔχουν ἀγνοηθεῖ, ἡ Ἦσυχία ἀπλῶς δὲν ἔχει θέση σὲ συνείδηση ρηχότητος καὶ θρησκευτικῆς νομιμοφροσύνης, μιὰ δῆθεν ‘ἄγια νύχτα’ ἐμφανίζεται βιαστικὰ γιὰ νὰ χαθεῖ στὴν προσμονή, μελλοντικὸ γεγονός καὶ ὄχι τοῦ παρόντος, καλοὶ χριστιανοὶ πὺ περιμένουν χαρούμενοι τὰ δῆθεν

Χριστούγεννα μὲ τὰ καλά τους, καὶ ἀνυμνοῦνε, καὶ δὲν φθάνει αὐτό, ἀλλὰ (για νὰ βγεῖ τὸ μέτρο) δοξολογοῦνε, μ' ἓνα στόμα, καὶ (για νὰ βγεῖ ἡ ρίμα) μιὰ φωνή, ὡς ἐὰν δὲν ἐνδιέφερε ἄλλο ἀπὸ τὸ ἂν τραγουδοῦν μονοφωνικά, κι ἐπειδὴ ὁ συντάκτης ὀφείλει νὰ ἐπαναλάβει τὴν τελευταία φράση, ἐπανάληψη τῆς ὁποίας αὐτούσια δὲν δικαιολογεῖται, διότι πρόκειται γιὰ παντελῶς ἀσήμαντη φράση, τὴν παραλλάσσει, καὶ γιὰ νὰ βγεῖ πάλι τὸ μέτρο κολλάει στὴν ἀρχὴ ἓνα 'ναί,' ὅτι πράγματι, μὴν ἀμφιβάλλετε, ὕμνοῦν μονοφώνως... Αὐτὴ ἡ χυδαία μπουρδολογία εἶναι ἡ ἑλληνικὴ ἀπόδοση τῆς Ἦσυχης Νύχτας, καὶ δὲν συμφέρει τὴν σκέψη μας νὰ κρίνουμε τὴν δυτικὴ θεολογία μὲ τὰ δικά μας καμῶματα.

Ἐχοντας διαπιστώσει πόσο προσβάλλει τὴν παιδεία μας ἡ ‘ἐλληνικὴ’ ‘μετάφραση,’ καὶ πόσο ἀποδεικνύει νοημοσύνη ἀνύπαρκτη στὴν ‘ἔξυπνη’ κοινωνία μας τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀθλιότητα αὐτὴ ἔχει καθιερωθεῖ καὶ μέχρι σήμερα τὴν τραγουδάμε ὡς οἱ ἔσχατοι Μογγόλοι τοῦ πλανήτη, αἰσθάνομαι ὑποχρεωμένος νὰ καταθέσω ἐδῶ μιὰ πρόταση, συνυπολογίζοντας φυσικὰ τὴν μελωδία, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ τραγουδηθεῖ σύμφωνα μὲ τὸ πρωτότυπο. Δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ φιλοδοξία ὀριστικότητας, πρόκειται γιὰ ἀπλὸ ἔναυσμα καλύτερων προσεγγίσεων πού δλόψυχα ἐλπίζω ὅτι θὰ συμβοῦν.

Ἦσυχη Νύχτα! Ἁγια Νύχτα!

Ὅλα ἤπια, ὄλα φωτεινά

Γύρω ἀπὸ Ἁγια Παρθένο καὶ Παιδί!

Τὸ Ἅγιο Βρέφος κοιμᾶται ἀπαλό

Ἦπνο Οὐράνιας Γαλήνης!

Ἦπνο Οὐράνιας Γαλήνης!

Ἦσυχη Νύχτα! Ἁγια Νύχτα!

Ποιμένες βλέπουν καὶ ἀναρριγοῦν

Δόξας ποταμὸς ψηλὰ ἀπ’ τὸν Οὐρανὸ

Ἁγγελων Ψαλμὸς, Ἀλληλούια!

Γεννιέται ὁ Χριστός!

Γεννιέται ὁ Χριστός!

Ἀναζητῶντας τὴν Σημασία

Στὸν Παναγιώτη Μαρίνο

“ΠΑΝΩ σὲ ποιὰ βάση, διαφορετικὴ ἀπὸ μιὰ προσωπικὴ πίστη (‘πεποίθησι’!), ἢ μιὰ κοσμο-ἱστορικὰ ἐπαρχιακὴ προκατάληψη, θὰ κρίνουμε ὅτι ὁ Θεὸς τοῦ Πασκάλ ἢ τοῦ Κίρκεγκωρ εἶναι σεβαστός, καὶ ὅτι ὁ Θεὸς τοῦ Χομεϊνὶ δὲν εἶναι;”¹¹⁴ Ὁ Καστοριάδης χαρακτηρίζεται ἀπὸ αὐστηρή, τίμια καὶ συνήθως εὐφυῆ σκέψη, ὅμως δὲν φαίνεται νὰ θέτει στὸν ἑαυτό του τὸ ἐρώτημά του, ὁπότε θὰ καταλάβαινε ἀμέσως γιὰ τὴν ἀπάντησι πὺ δίνει, ὅτι μόνον προφανῆς δὲν εἶναι, ἀποφεύγοντας τὸν ἐξυπνακισμό, πὺ ἂν μὴ τι ἄλλο δὲν τοῦ ταιριάζει: “πάνω σὲ ποιὰ βάση, διαφορετικὴ ἀπὸ μιὰ προσωπικὴ πίστη (‘πεποίθησι’!), ἢ μιὰ κοσμο-ἱστορικὰ ἐπαρχιακὴ προκατάληψη, θὰ κρίνουμε πὺς ὀφείλουμε σὲ κάθε πίστη τὸν ἴδιο ἢ κανένα σεβασμό;”

“Ὅλες οἱ δυνατότητες ἀνοιχτές. Ὁ Θεὸς ἐνδέχεται νὰ μὴν εἶναι μιὰ ἀνθρώπινη ἐπινόησι, ἀλλὰ πράγματι νὰ ὑπάρχει ὁ ἴδιος καθεαυτὸν, καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι ὁ

¹¹⁴ Κ. Καστοριάδης, *Ὁ θρυμματισμένος κόσμος*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Κ. Σπαντιδάκης, Ἀθήνα 1992, σ. 73.

Θεός τοῦ Πασκάλ καί τοῦ Κίρκεγκωρ. Φαίνεται ὅμως ὅτι στὸν Καστοριάδῃ τὸ ζήτημα προκαλοῦσε ὕπνο δίχως ὄνειρα. Ἄν ὑπῆρχε ἔστω νοσηρὴ ἐμπλοκή, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Νίτσε, τότε ὅσο ἄδικες ἂν ἦσαν οἱ ἐπιθέσεις, θὰ εἶχαν τοῦλάχιστον κάποιο ἐνδιαφέρον. Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι αὐτὸ πὸν πρῶτο ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸν Καστοριάδῃ ὅταν θίγονται θεολογικὰ ζητήματα, ὥστε ὁ νουεχῆς γνωρίζει ὅτι τὸ καλύτερο θὰ ἦταν νὰ ἀλλάξει σελίδα.

Ὁ Καστοριάδῃς τὸ σκοτώνει, ἀλλὰ ὡς ἐρώτημα παραμένει ἐνδιαφέρον, ἂν ὑπάρχει ἰσχυρὴ φιλοσοφικὰ βάση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ συμπεράνει ὅτι ὁ Θεός τοῦ Καρτέσιου καί τοῦ Πασκάλ εἶναι σεβαστός, ἀλλὰ ὄχι ὁ Θεός τοῦ Χομεινί. Ἐχοντας προσέξει ὅτι ὅλες οἱ δυνατότητες κατ' ἀρχὴν φαίνονται ἀνοιχτές, μήπως ὑπάρχουν λόγοι πὸν θὰ ἔδειχναν ὅτι μερικὲς εἶναι μεγαλύτερες εἴτε ἴσως οἱ μόνες ἀνοιχτές. Δὲν ἐνδιαφέρει ἀπόδειξη, ἀλλὰ φιλοσοφικὴ ἐξήγηση. Ὁ ἴδιος ὁ Καστοριάδῃς σκέφτεται τίς Σημασίες καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύει τὸ Φαντασιακό. Στὴν συζήτηση αὐτὴ πὸν ἔχει μὲ τὴν ἱστορία ὡς δημιουργία Σημασιῶν, γνωρίζει καὶ νὰ ἀξιολογεῖ καὶ νὰ σέβεται ἄλλες Σημασίες περισσότερο ἀπὸ ἄλλες. Ἄν τὸ θέμα τὸν ἐνδιέφερε πράγματι, θὰ μπορούσε νὰ φθάσει σὲ μιὰ κατανόηση, ἀπ' ὅπου γιὰ καθαρὰ φιλοσοφικοὺς λόγους, πέρα ἀπὸ προσωπικὲς ἢ κληροδοτημένες προκαταλήψεις, θὰ ἄρχιζε νὰ σέβεται πολὺ περισσότερο τὸν Θεὸ τοῦ Πασκάλ καί τοῦ Κίρκεγκωρ ἀπὸ αὐτὸν τοῦ Χομεινί.

*

Ἐμεῖς δὲν ἔχουμε, οὔτε μιὰ μέρα, τὸν καθαρὸ χῶρο ἐμπρὸς μας, πὺ ἐντὸς τοῦ τὰ ἄνθη ἀτελεύτητα προβάλλουν.¹¹⁵

Ἡ Σημασία πὺ ἀναδεικνύεται στὴν φράση αὐτή, στὴν συγκεκριμένη ἀναγνώρισή της, διαφέρει ἀπὸ ἀντίστοιχες μικρότερων ποιητῶν ἀρκετὰ γιὰ νὰ θέλουμε νὰ συγκεντρῶνει τὴν δική μας προσοχή ὁ Ρίλκε, μαζί του προσπαθῶντας γιὰ οἰκειοποίηση τῆς ἴδιας Σημασίας, ὄχι μὲ τὸν Σινόπουλο, γιὰ παράδειγμα, ὁ ὁποῖος θρηνεῖ ὅτι, *ὀδύνη ἢ σάρκα ὀδύνη τὸ μυαλὸ κι ἢ κάθε πράξη ὀδύνη ὀδύνη ἢ λησμονιά κι ἢ θύμηση.*

Ὅσο μεγαλύτερη ἢ Σημασία, τόσο ἢ ἐπιλογή μορφῆς μεταφέρει τὴν αἰσθητικὴ ἐκτίμηση στὴν ὑπαρξιακὴ, ἀπ' ὅπου ἀποφασίζει κανεὶς νὰ μὴν ἐπιτρέπει στὸν βίο του σὲ καμμιά περίπτωση νὰ διαμορφῶνεται ἀπὸ ἄλλες ἔννοιες, τίς ὁποῖες καταλαβαίνει κατώτερες, ἀκόμη ἂν αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ ὁμοθενεῖς ποιητές, κλπ. Γιὰ ποιὸ λόγο κατώτερη ἢ ἔννοια τοῦ Σινόπουλου;

Ἡ σελήνη μοιάζει τὸ πολὺ ἓνας δίσκος καὶ χρειάζεται ἄλλος φωτισμὸς γιὰ νὰ προβάλλει σφαιρικὸ σχῆμα. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει στὶς φράσεις πὺ σκεφτόμαστε. Δὲν εἶναι ἀπλὴ ἀδυναμία στὴν περιγραφή, ἀλλὰ φτωχὸ βίωμα ὅτι διεγείρει τὴν ὀδύνη τοῦ Σινόπουλου, ἀπ' ὅπου προκύπτει ἐπίσης μορφικὴ ἀστάθεια μὲ τὴν λειτουργικὴ ταύτιση μνήμης καὶ λήθης, τὴν ὥρα πὺ ὀδύνη χωρὶς μνήμη εἶναι ἀδύνατη. Στὴν φράση τοῦ παρουσιάζεται ἄνθρωπος ἀποφασι-

¹¹⁵ Γιὰ τὴν ἀπόδοση στὰ Ἑλληνικά, πρβλ. τὸ κείμενο, *Μεταφράζοντας τὸν Καθαρὸ Χῶρο.*

σμένος στὸν θρῆνο σὲ βαθμὸ ποὺ ἀδικεῖ τὴν πραγματικότη-
τα, ἐν τέλει ἀποδεικνύοντας τὸ ἀντίθετο, πὼς μᾶλλον ὁ ἴδιος
δημιουργεῖ τὸ πρόβλημα στὴν ἔνταση αὐτή, παρὰ οἱ ἀντι-
κειμενικὲς συνθῆκες. Ἐνδιαφερόμενος γιὰ τὴν προβληματι-
κότητα τῆς ὑπαρξῆς ὡς τέτοιας καὶ θέλοντας νὰ ἀναχθεῖ
στὴν Σημασία τῆς, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ περιμένει κανεὶς
βοήθεια ἀπὸ ἐγωτικὲς παραμορφώσεις, ἔστω ἰσχυρὲς ἀρκετὰ
γιὰ νὰ τροφοδοτοῦν μορφὴ ὄχι τελειῶς ἀδιάφορη. Ἡ Σημα-
σία γιὰ τὴν ὁποία τὸ ποίημα τοῦ Σινόπουλου ἰσχυρίζεται ὅτι
μιλάει, στὴν καλύτερη περίπτωσι βιώθηκε ἀτροφικά, δὲν
εἰσφέρει στὴν κατανόησι ἢ προσωπικὴ ἀναγωγὴ, καὶ δὲν
γίνεται ἀφορμὴ περαιτέρω γονιμότητος, μεγαλύτερης με-
τοχῆς καὶ ἐνδεχομένως συσχετίσεως μὲ ἄλλες Σημασίες.

Ἡ φράσι τοῦ Ρίλκε ἀληθεύει ἔστω μόνο στοὺς δικούς
τῆς ὄρους, ἐνῶ δὲν λανθάνει οὔτε κἂν ἀκούσιο ψεῦδος. Ἡ
Σημασία δὲν εἶναι λειψή, ἐπειδὴ προέρχεται ἀπὸ ἐπίγνωσι
πρῶτα ἀπ' ὅλα ἐκείνου ἀκριβῶς τοῦ βιώματος, τοῦ ὁποίου
τὴν ἀπουσία διαπιστώνει ὀδυνηρά, ὥστε τὸ θεμέλιο μεταδί-
δει ἀκόμα καὶ στὴν ἐπίγνωσι τῆς ὀδύνης τὴν δική του πρω-
ταρχικὴ θέρμη, παρουσιάζεται στὴν φράσι κυρίως τὸ κύριο,
χάρη στὸ ὅποιο ὁ πόνος εἶναι γνήσιος καὶ δυνατός. Ἡ στερε-
ότητα τῆς μορφῆς, ἀνέφικτη ἂν δὲν ὑπῆρξε γνήσιο βίωμα
χώρου ζωῆς καὶ παρουσίας, ὁ ὁποῖος ἀναπόφευκτα μὲ κάθε
ἀπώλεια κλείνει προδίδοντας τὴν ἴδια τὴν φύσι του, κάνει
τὸ ἔργο τοῦ Ρίλκε ἀφορμὴ, δυνατότητα ἔμπνευσις, ἀπ' ὅπου
καθένας ἀνάλογα μὲ τὴν προσωπικὴ του εὐαισθησία καὶ γο-
νιμότητα μπορεῖ νὰ ἀνάγεται στὴν ἴδια καὶ σὲ νέες ἐπιγνώ-
σεις καὶ γνήσιες συσχετίσεις.

Ἡ διαφορὰ αὐτή, ἔστω μόνη τῆς, εἶναι ἀναγνωρίσιμη
καὶ μάλιστα ὡς ἀξιολογική, ἀπαγορεύοντας νὰ θεωρηθοῦν

ἄξιες τοῦ ἴδιου σεβασμοῦ οἱ δύο φράσεις, ἀκόμη κι ἂν ὁ ἀναγνώστης δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ ἔχει προσωπικὴ ἐπίγνωση καμμιᾶς ὁδύνης: ἀκόμα καὶ ὁ ψυχρὸς ὑπολογιστὴς, ἅς ποῦμε ὁ Καστοριάδης, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ παραδεχτεῖ ὅτι στὴν φράση τοῦ Ρίλκε ὑπάρχει πάντως μιὰ ὀλόκληρη, γνήσια καὶ γόνιμη Σημασία, ἐνῶ στὴν φράση τοῦ Σινόπουλου κομμάτια τῆς Σημασίας καὶ πάλι ἀμφίβολης γνησιότητας, ὥστε καὶ ἀστάθεια ποιητικῆ / φιλοσοφικῆ.

Ὁ ‘Θεὸς’ τοῦ Ἰσλάμ ἔχει κάτι ἀπὸ τὸν Θεὸ τῆς Χριστιανοσύνης, καὶ ἐκεῖ τὸ καλὸ του ἐξαντλεῖται, ὅποτε ἀναδύονται ἄλλες πλευρές. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ κατανοήσει ἀπροκατάληπτα ἀκόμη καὶ ἄθεος, ἀκριβῶς ὅπως θὰ καταλάβαινε στὸν Ρίλκε ποιότητα μεγαλύτερης ἀξίας σὲ σύγκριση μὲ ἄλλους ποιητές. Τὴν Σημασία ζητῶντας καὶ προσέχοντας συμπεραίνει κανεὶς χωρὶς κίνδυνο σφάλματος τόσο ὅτι ὑπάρχει πράγματι βάση γιὰ ἔγκυρη ἀξιολόγηση τοῦ Ἰσλάμ, ὅσο καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀξιολόγησης.

Μεταφράζοντας τὸν Καθαρὸ Χῶρο

Στὸν Ἀργύρη Γεωργουλῆ

ΤΗΝ ΦΡΑΣΗ Wir haben nie, nicht einen einzigen Tag, den reinen Raum vor uns, in den die Blumen unendlich aufgehen, μεταφράζω ὡς ἐξῆς: “Ἐμεῖς δὲν ἔχουμε, οὔτε μιὰ μέρα, τὸν καθαρὸ χῶρο ἐμπρὸς μας, πὸ ἐντὸς του τὰ ἀνθη ἀτελεύτητα προβάλλουν.”

Τὴν ἴδια φράση ὁ Δήμου ἀποδίδει ἀλλιῶς: “Μηδὲ μιὰ μέρα ἐμεῖς, ποτὲ δὲν ἔχουμε τὸν χῶρο ἀγνὸ μπροστά μας, ποῦ τὰ λούλουδα ν’ ἀνθοῦν χωρὶς σωμὸ.”

Ἀγνοῶντας τὸν Ρίλκε ἢ ἀπόδοση τοῦ Δήμου προτάσσει μὲ ἀσφυκτικὴ ἐμμονή — *μηδὲ μιὰ μέρα* — πληρότητα τῆς ἀπουσίας ἀντὶ τῶν ἴδιων τῶν ἀνθρώπων, τοῦ πρωταρχικοῦ Ἐμεῖς, ὅπου ἔχει τὴν ἀρχὴ του τὸ βίωμα τῆς ἀπώλειας ὡς κεντρικῆς ιδιότητος τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς.

Σκεπτόμενοι ποιητὴ τοῦ μεγέθους τοῦ Ρίλκε δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδίδουμε τίς πιὸ κύριες τοῦλάχιστον ἔνοιές του σὲ ὑποχρεώσεις τῆς γλώσσας, ὅτι τάχα εὐθύνεται ἡ δομὴ τῆς Γερμανικῆς, ἐπειδὴ ἀντίθετα μὲ τὰ Ἑλληνικά, ὅπου τὸ ὑποκείμενο μπορεῖ νὰ ἐξυπακούεται ἐνωμένο στὸ ρῆμα, στὸ ἀπλὸ ἔχουμε, ἡ Γερμανικὴ ἐπιτάσσει τὸ ἀναλυτικὸ wir ha-

ben. Γιατί δὲν μποροῦσε νὰ γράφει nicht einen einzigen Tag haben wir..., ἔτσι ἐρχόμενος ἀκριβῶς στὴν μετάφραση Δήμου, καὶ μὲ καλύτερο μέτρο; Ὅμως στὸ δικό του ἔργο ὁ Ρίλκε δὲν ἔχει ἀπὸ καμμία πλευρὰ τὸ μέτρο τοῦ Δήμου.

Βιώνοντας μὲ ἔνταση τὸ ἀγαθὸ ποὺ ὑμνεῖ, ὁ Ρίλκε προσθέτει, δὲν προτάσσει ἔμφραση στὴν ἀπουσία, ὥστε μαζὶ μὲ τὰ δεινὰ μας νὰ ἀναδεικνύεται ἀκόμα περισσότερο τὸ ἀγαθὸ τοῦ καθαροῦ χώρου — καθαροῦ ἀπὸ τὴν ἀπουσία, καθαροῦ ὡς ὑποδεχόμενου διαρκῶς μεγαλύτερη παρουσία, κάτι ποὺ ὁ Δήμου συσκοτίζει θάλαγα μὲ πείσμα, “μηδὲ μιὰ μέρα ἐμεῖς, ποτέ...”, ὡς ἐὰν ζήτημα τοῦ Ρίλκε ἦταν ἓνα παραπονάκι, ἡ ἀνάπαυλα, νὰ ὑπῆρχε τοῦλάχιστον μιὰ μέρα ὅπου θὰ ἔσπαγε ἡ ‘κατάρρα’ τοῦ ἀνάμικτου χώρου, μιὰ στιγμή ποὺ θὰ λησμονούσαμε τὴν φθορὰ καὶ τὸν θάνατο.

Φευγαλέα ὁ Ρίλκε τονίζει τὸ ἀπόλυτο τῆς ὀδυνηρῆς κατὰστασης, τονίζει ἄτονα, ἂν μπορῶ νὰ τὸ πῶ ἔτσι, ἀνάμεσα στὸ Ἐμεῖς ποὺ προτάσσει καὶ στὸν καθαρὸ χῶρο ποὺ ταιριάζει κατ’ ἀρχὴν στὸν ἄνθρωπο, ὅσο δὲν ἔχει διαστραφεῖ, ἀλλὰ καὶ σὲ ὀλόκληρο τὸ ἀγαθό.

Ὁ Δήμου ἀποδίδει τὴν καθαρότητα ὡς ἀγνότητα, τὸ ὁποῖο ἔχει ἠθικὴ χροιά ἀναπόφευκτη, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ὑπάρχει στὸ πρωτότυπο καὶ δημιουργεῖ σύγχυση, ἰδίως σὲ συνεργασία μὲ τὴν μετατροπὴ τῆς ‘ἀγνότητας’ σὲ κάτι ἐπιπρόσθετο: “δὲν ἔχουμε τὸν χῶρο ἀγνό,” σημαίνει πὼς δὲν εἶναι στὴν φύση τοῦ χώρου νὰ εἶναι ‘ἀγνός,’ ἀλλὰ οὐδέτερος καθεαυτόν, μὲ ἐπέισακτη ‘ἀγνότητα’ ἢ ‘μολυσμό.’

Ὁ Ρίλκε ὅμως ἀναφέρεται στὴν φύση τῆς ὑπαρξῆς καθεαυτὴν, ἀναλογίζεται “τὸν καθαρὸ χῶρο,” δηλαδὴ τὴν πιὸ πρωταρχικὴ καὶ αὐθεντικὴ οὐσία τοῦ χώρου ὡς θεμελίου,

ποὺ ἀφορᾷ ἀποκλειστικὰ στὴν ὑποδοχή, τὴν στερέωση, τὴν παρουσία καὶ τὴν αὔξηση, ποτέ στὴν ἀπώλεια. Ἡ σκέψη του δὲν ἐπιμένει στὴν προβληματικότητα τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης, ὅσο στὴν διαρκῆ δυνατότητα τοῦ αὐθεντικοῦ χώρου, ὅτι ἀκόμα καὶ στὶς συνθῆκες αὐτές, μὲ τὸν ἄνθρωπο νὰ βρίσκεται στὴν ἴδια τὴν πατρίδα του ταλαιπωρούμενος σὰν ἐξόριστος, ἡ ὕπαρξη δὲν παύει καθόλου νὰ διατηρεῖ τὴν πρωταρχικὴ τῆς φύση καὶ τελειότητα, σὰν νὰ ἐπιμένει μιὰ κρυφὴ διάσταση, ὁ χῶρος στὴν αὐθεντικὴ του μορφή, ὅπου κάθε τι βρίσκεται ἐδῶ καὶ τώρα συνεχῶς ἀκέραιο καὶ μεγάλωνοντας, ὅπου φθορὰ καὶ θάνατος εἶναι λιγώτερο ἀπὸ παραισθήσεις, δὲν ἔχουν ἀγγίξει ποτέ τίποτα.

Ἡ Σημασία τῆς Δύναμης Του

Στὴν Μπέττη

Μὴ περιμένεις, ὁ Θεὸς νᾶρθει σ' ἐσένα / καὶ "Υπάρχω" νὰ σοῦ πεῖ,¹¹⁶ εἰδοποιεῖ ὁ Ρίλκε ὅποιον νομίζει πὼς ἡ φανέρωσή Του εἶναι ἀπροϋπόθετη, προσδοκῶντας μιὰ Παρουσία γιὰ νὰ πιστέψει, ἢ ἔχοντας χάσει καὶ τὸ λιγοστὸ ἐνδιαφέρον, ἐπειδὴ τάχα ὁ Θεός, ἂν ὑπῆρχε, σίγουρα καὶ ἀπλὰ θὰ καταργοῦσε ὅλες τὶς δυνατότητες ἄρνησης καὶ ἀμφιβολίας. Λέγεται πὼς ὁ Ἰδιος δὲν ἀγαπᾶει τίποτα περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τῆς προσωπικῆς σχέσης καὶ ἐνότητας, ἐπομένως ἀρνεῖται νὰ ἐπιβάλλεται ἐπιδεικνύοντας τὴν ἀπόλυτη ἰσχὺ τῆς φύσης Του. Ἡ πίστη ὡς ἀπλή πεποίθηση περιτεύει, ἂν πρόκειται ἡ ψυχὴ νὰ μὴ φυλακιστεῖ σὲ εἰκονικὴ πραγματικότητα, χρειάζεται οἰκειότητα καὶ ἐμπιστοσύνη. Ὁ σεβασμὸς τῆς ἐλευθερίας δὲν εἶναι κάτι ἀφηρημένο, ἀξίωμα ὑποτιθέμενης θείας ἠθικῆς, ἀλλὰ ἀπορρέει ἀναγκαῖα ἀπὸ τὴν σπουδαιότητα καὶ ἀπόλυτη προτεραιότητα τοῦ νοήματος. Στὴν ἀπουσία ἀντικειμενικῆς βεβαιότητας ὁ ἀνέτοιμος γιὰ προσωπικὴ σχέση μαζί Του διατηρεῖ μεγαλύτερη

¹¹⁶ Μετάφραση τοῦ Δικταίου μὲ ἐλάχιστες δικές μου παρεμβάσεις.

προοπτική για νόημα. Ὅσο μεγαλώνει ὁ φόβος τὸ νόημα ἐξοντώνει: παρουσιάζοντας τὴν δύναμή Του χάνει τὴν ἀξία Του καὶ ἀναδεικνύει ἀπολύτως ἰσχυρὸ τὸ ἴδιο τὸ ἀσήμαντο. Ἔτσι ἐξηγεῖ ὁ Ρίλκε ὅτι *Ἐνας Θεός, πού τῆ δύναμή Του ὁμολογεῖ, / δὲν ἔχει νόημα κανένα.*

Ὅμως εἶναι γνωστὸ ὅτι παρουσιάζεται σὲ ἀγίους, καὶ δὲν λέμε στὴν περίπτωση αὐτὴ ὅτι ἀπαξιώνεται. Ποιὸ εἶναι τὸ ἰδίωμα τῆς ἀγιότητας, χάρις στὸ ὁποῖο ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτὸ Του νὰ φανερώναται, χωρὶς ἢ ἀποκάλυψη τῆς δύναμής Του νὰ γίνεται κυριαρχία τοῦ ἀσήμαντου; *Νὰ ξέρεις, πρέπει, λέει ὁ Ρίλκε, ὅτι ὁ Θεὸς πνέει μέσαθὲ σου, / ἀπ' τὴν ἀρχὴ-ἀρχή.*

Πῶς θὰ περίμενε κανεὶς τὴν θεία παρουσία, εὐλογία καὶ δύναμη σὲ ἄλλο καιρὸ ἢ τόπο ἢ συνθήκη ὁποιαδήποτε, ὅταν γνωρίζει ὅτι ὑπάρχει ἤδη τώρα ἐδῶ, ὅτι ὑπάρχει ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, δὲν ἔλειψε ποτέ, δὲν βρέθηκε οὔτε λίγο μακριά, ἀλλὰ συνεχῶς ἔχει ὅπως μιὰ πνοὴ στὸν ἄνθρωπο τὸν Ἐαυτὸ Του μὲ ὅλη τὴν δύναμή Του, ἀφημένος στὸν ἀβέβαιο καιρὸ τῆς ἐπιθυμίας καθενός; Στὴν ἐπίγνωση αὐτῆ, ἂν συμβεῖ, ἀρχίζει νὰ δημιουργεῖται ἐμπιστοσύνη καὶ ἐνότητα, ἀπ' ὅπου καὶ κριτήριον γιὰ τὴν ἐγκυρότητα τῆς θρησκείας, διαφορετικὰ τὰ λόγια περιττεύουν καὶ ἡ ἀπιστία ἀπομένει θλιβερὸ καταφύγιον ἰσχνῆς μιᾶς ἐλπίδας γιὰ νόημα.

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος, ὅπως ὁ Θεός, ἔχει τὴν δύναμή του ἐσωτερική, ποθῶντας Τον στὸν ἑαυτὸ του τελείως μακριὰ ἀπὸ κάθε πλάσμα χωρὶς ἐξαιρεση, στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἀγάπης ἀπόλυτης καὶ μυστικῆς, λέει ὁ Ρίλκε, Αὐτὸς πού βρισκόταν προηγουμένως σχεδὸν παθητικὰ στὴν ψυχῆ, στρέφει τὴν δύναμή Του σὲ ἔργο καὶ φανερώναται μὲ κάθε δυνατὸ τρόπο: μέσα στὴν Σημασία τῆς Δύναμής Του, πού

βρίσκει ἐδῶ, καὶ μόνο ἐδῶ μπορεῖ νὰ βρεῖ, δημιουργεῖ τὸν
κόσμο καὶ ὅλα τὰ πράγματα.

*Μὴν περιμένεις, ὁ Θεὸς νᾶρθει σ' ἐσένα καὶ "Υπάρχω"
νὰ σοῦ πεῖ.*

*"Ἐνας Θεός, πὺ τῆ δύναμῆ Του ὁμολογεῖ,
δὲν ἔχει νόημα κανένα.*

*Νὰ ξέρεις, πρέπει, ὅτι ὁ Θεὸς πνέει μέσαθὲ σου,
ἀπ' τὴν ἀρχὴ-ἀρχή,*

*κι ἂν φλέγεται καὶ δὲν προδίδει τίποτα ἢ καρδιά σου,
μέσα σου δημιουργεῖ.*

Ἄχ, νὰ μᾶς δώριζαν τὸν Ρίλκε!

Στὸν Κώστα Κουτσορέλη

ICH FINDE dich in allen diesen Dingen, / denen ich gut und wie ein Bruder bin: *σέ βρίσκω μές στὰ πράγματα ὅλα αὐτά, / πὺ τὸς εἶμαι καλὸς κι ὡς ἀδελφὸς ἄλλος.*¹¹⁷ Τὰ 'ὅλα αὐτά' ἔρχονται ὡς ἀνώφελη οὐρίτσα, τὸ 'ὡς ἀδελφὸς ἄλλος' προσθέτει καὶ ἀσάφεια στὴν φλυαρία καὶ τὴν γενικὴ ἀμετρία. Ὁ Οἰκονομίδης τὸ ἔχει ὡς ἐξῆς:

*Μές σ' ὅλα αὐτά τὰ πράγματα ἐσένα πάντα βρίσκω,
στὰ πράγματα πὺ εἶμαι καλὸς κ' εἶμαι σὰν ἀδερφὸς
τους.*¹¹⁸

Στὴν λαμπρὴ αὐτὴ ἀπόδοση τὸ ποίημα ξαναγράφεται. Ἡ μετάφραση, ἐρμηνεία καὶ ἀνάπλαση τοῦ Οἰκονομίδη, ἔχει τὴν ἔμφαση κυρίως στὸν Θεό, τὸ ὁποῖο κατορθώνεται μὲ τὴν ἔκταση τοῦ σέ στὸ ἐσένα, μὲ τὴν προσθήκη τοῦ 'πάντα' (ἀναλύοντας τὰ 'ὅλα' τοῦ allen Dingen), καὶ μὲ τὸ μέ-

¹¹⁷ Μετάφραση τοῦ Δικταίου.

¹¹⁸ Ρίλκε, *Τὸ Βιβλίον τῶν Ὡρῶν*, Α', Τοῦ Μοναστικοῦ Βίου, μτφρ. Δημ. Οἰκονομίδη, Ἀθήνα 1978, σ. 39.

τρο ποὺ κορυφώνει τὸν πρῶτο στίχο στὴν ἀρχὴ τοῦ τέλους του. Ἐπιπλέον, ἀποδίδοντας τὸ in μὲ τὴν σαφήνεια τοῦ ‘μέσα σὲ’ διαφυλάσσει τὴν ἐνότητα, νὰ μὴ συγχέεται μὲ τὴν ἐγγύτητα, συμφωνία ἢ συμπαρατάξη.

Ὁ δεύτερος στίχος ἐπαναλαμβάνει τὰ ‘πράγματα,’ ἰσορροπῶντας τὴν μετατόπισή τους στὸ μέσο τοῦ προηγούμενου στίχου, ἀνακτῶντας ἔτσι τὴν ἔμφαση τοῦ πρωτοτύπου στὴν προϋπόθεση τῆς συνάντησης μὲ τὸν Θεό, καὶ δίνοντας νέα ὀλοκλήρωση καὶ σχεδὸν αὐτονομία, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο κυλάει μὲ σωστὸ μέτρο καὶ ἀκολουθῶντας τὸ πρωτότυπο, μὲ μία ἐξαίρεση.

Ἐνῶ ὁ Ρίλκε ἐστιάζει στὸ αὐτεξούσιο, ὁ Οἰκονομίδης φέρει τὸν ἑαυτὸ στὸ μέσον διπλασιάζοντας τὸ ρῆμα, ἐστιάζοντας ἔτσι στὰ ἐπίθετα καλὸς καὶ ἀδελφὸς (ὁ ‘ἀδελφὸς’ ἐδῶ λειτουργεῖ ὡς ἐπίθετο), εἰκονίζοντας γλωσσικὰ τὴν εἴσοδο τοῦ εὐλαβοῦς ἀνθρώπου στὰ πράγματα. Τὸ πρωτότυπο σὲ ἐγκαταλείπει σὲ ἀμηχανία, κοντὰ στὸν μεγαλύτερο ἅγιο, ἀλλὰ χωρὶς τρόπο νὰ ἀνοίξεις τὴν καρδιά σου, ἐνῶ ἡ μετάφραση τοῦ Οἰκονομίδη σὲ ἐμπιστεύεται στὴν καλωσύνη, ὅταν ἔχεις ἤδη κάνει τὸ πρῶτο βῆμα προσωπικῆς εἰσόδου στὰ πράγματα κι ἔτσι στὴν Ἀρχή τους.

Διάβασε πλάι πλάι τὴν μετάφραση τοῦ Δικταίου καὶ τοῦ Οἰκονομίδη, καὶ θὰ δεῖς πῶς ὅλα αὐτὰ συνεργάζονται γιὰ νὰ δώσουν μιὰ γραφὴ ποὺ ξεπερνάει τὸ πρωτότυπο, ἢ πάντως λειτουργεῖ ποιητικὰ χωρὶς καθόλου νὰ ὑστερεῖ ἀπὸ τὸ πρωτότυπο.

Εὐλογημένη ἡ στιγμὴ ποὺ ὁ Οἰκονομίδης ἀσχολήθηκε μὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους ποιητές. Μακάρι νὰ ἔχουμε δῶρο στὴν γλῶσσα μας τέτοιες μεταφράσεις τοῦ

Ἄχ, νὰ μᾶς δώριζαν τὸν Ρίλκε!

Ρίλκε ὀλόκληρου, καὶ νὰ λυτρωθοῦμε ἐπιτέλους ἀπὸ τὶς
ἀτεχνίες τῶν Δικταίων.

‘Όταν αὐτὸ ποὺ δημιουργεῖται δὲν ὑπάρχει ποτέ

Στὸ Σισσάκι

Ο ΗΑΙΟΣ “δὲν εἶναι μόνο ‘τὴν κάθε μέρα νέος,’ ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Ἡράκλειτος, ἀλλὰ ἀδιάκοπα νέος συνεχῶς”.¹¹⁹ Αὐταπάτη, σύμφωνα μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, ἢ ἐντύπωση ὅτι ὑπάρχει ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή εἴτε ἀπὸ ἀνατολὴ σὲ ἀνατολὴ ἓνας καὶ ὁ ἴδιος. Στὴν πραγματικότητα πίσω ἀπὸ τὴν ἐντύπωση τῆς ταυτότητας συμβαίνει δημιουργία.

‘Ο Ἡράκλειτος δὲν μετράει τὸν χρόνο πάντα μὲ ἡμέρες, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἀργότερα θὰ ἔκανε ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολουθῶντας τὸν Πλάτωνα, μὲ στιγμὲς χωρὶς στιγμὲς, σὲ ἀδιόρατη συνεχῆ ‘κατάτμηση,’ εἰδοποιῶντας ὅτι ἀδύνατο νὰ δοκιμάσεις δεύτερη φορὰ τὸ ἴδιο ποτάμι.¹²⁰

‘Ὡς νέος ἐφ’ ἡμέρῃ ὁ ἥλιος μπορεῖ νὰ φωτίζει στὰ Παράθυρα τοῦ Καβάφη εἰσάγοντας τυραννίες. Ὑπάρχει στὸν

¹¹⁹ Πρβλ. Ἡρακλείτου *DK* 6

¹²⁰ *DK* 91

Ἡράκλειτο ἢ διάσταση αὐτή, ὅπως ἐπίσης στὸν Πλάτωνα, ὅπου ὅμως καὶ ἡ θεωρία ἔχει ἀναπτυχθεῖ.

Ἦδη σὲ ὅ,τι συνήθως νομίζεται σταθερότητα τοῦ ὑπαρ-
κτοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ‘ὁ ἥλιος’ ταυτίζεται, ἀκόμα κι
ὅταν θεωρεῖται νέος, ὁ Πλάτων καταλαβαίνει ἀδιάκοπη πα-
ράδοξη γένεση — ὅ,τι ὑπάρχει ὅταν αὐτὸ που δημιουργεῖται
δὲν ὑπάρχει ποτέ: *γιγνόμενον μὲν αἰεί, ὄν δὲ οὐδέποτε*.¹²¹

Στὴν γένεση καὶ μεταβολή της τὴν ὑπαρξή ‘συγκρατεῖ’
ἡ μνήμη καὶ τὸ ἄπειρο. Ἄν ὁ χρόνος ἀποδειχτεῖ φορέας
ἀπώλειας ἀντὶ δημιουργίας, διαγράφεται τὸ *αἰεί γιγνόμενον*
καὶ ἀπομένει τὸ *οὐδέποτε ὄν*, καθαρὸ μηδέν. Ἐτσι ὁ υἱὸς
Δαβὶδ σκέφτεται τὸν πλοῦτο ποὺ συγκέντρωσε, ὑπηρέτες
καὶ παλάτια, τοὺς κήπους καὶ ὅλη τὴν εὐφροσύνη, καταλή-
γοντας ὅτι *ὄλα τους εἶναι μάταια ... ὄλα ἔγιναν ἀπὸ χῶμα*
καὶ ὄλα θὰ ἐπιστρέψουν στὸ χῶμα.¹²²

Ἡ ματαιότητα δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ θεωρητικά,
ἂν τὸ *γιγνόμενον* ὀδηγεῖται σὲ ὀριστική ἀπώλεια. Ὅχι μόνο
τὸ μακρινὸ παρελθόν, ἢ ἀκριβῶς προηγούμενη στιγμή ἀφα-
νίστηκε. Χωρὶς μνήμη νὰ διασώζει μιὰ εἰκόνα ἢ ἂν δὲν πα-
ρέμεναν ἴσως ἔργα της, ὅπως τὸ δέντρο μετὰ τὸν σπόρο, θὰ
ἦταν σὰν νὰ μὴν εἶχε ὑπάρξει ποτέ — καὶ πράγματι *γιὰ*
ποιόν θὰ εἶχε ὑπάρξει; Ἀπώλεις ὅπως τῆς σπορᾶς, ὅταν
ἔχει συντελεστεῖ ἔργο, ἀποδεικνύονται τὸ ἴδιο μάταιες, ἂν
πρόκειται νὰ ἀφανιστεῖ τὸ δέντρο, οἱ καρποὶ καὶ ὁ ἄνθρωπος
ποὺ φυτεύει τὸν σπόρο καὶ ἀπολαμβάνει τοὺς καρπούς.

¹²¹ *Τίμαιος* 27d

¹²² 3.19–20

Υπάρχουν περιπτώσεις, πέρα από την νηπιακή μωρία, όταν η παροδικότητα της θνητής ύπαρξης δεν γίνεται αντιληπτή ή δεν δημιουργεί πρόβλημα. Τέτοια τὰ βλαχασδερά που έλεγε ο Όμηρος,¹²³ οί πολλοί του Ήράκλειτου, υπάρχουν για να γεμίζουν την κοιλιά τους. Πέρα από αυτό, οδυνηρή επίγνωση της χρονικότητας ως συνολικά περιορισμένης και στερούμενης νοήματος προϋποθέτει ισχυρά βιώματα απώλειας.

Έτσι διανοίγονται δύο προοπτικές — ή πλήρης απαξίωση του βίου αυτού ως απολύτως μάταιου, όταν η θνητότητα θεωρηθεί ανυπέρβλητη — “λές χτές και νιώθεις έρημος, λές αύριο και κρυώνεις...” — είτε πλήρης διάσωσή του στο ένδεχόμενο της μετάβασης σε κατάσταση ελεύθερη από θάνατο και φθορά, όποτε άμέσως τίθεται υπό έρώτηση τὸ νόημα του παροδικού βίου σε σχέση με την άθανασία που τὸν διαδέχεται.

Μέσα από την ψυχρή λογική είτε και με ύποστήριξη τῶν σχετικῶν βιωμάτων τὸ ‘ύπαρκτὸ’ δύσκολα θὰ γινόταν αποδεκτὸ ὅπως μιὰ τρύπα νεροῦ, σκάζοντας ἀδικαιολόγητα ἀπὸ τὸ μηδέν για να σβήσει πάλι στο μηδέν. Ἄπὸ τὸ τίποτα δὲν γεννιέται τίποτα, καταλάβαιναν οί Ἀρχαῖοι, κι ἂν ἔστω τὰ πράγματα δὲν ὑπῆρχαν παρὰ μόνο για να πάφουν να υπάρχουν, ὁ κόσμος δὲν θὰ ἄξιζε ἄλλο ἀπὸ τὴν πιὸ βαθειὰ περιφρόνηση, ἢ αὐτοχειρία θὰ ἦταν ἡ μόνη ἔντιμη και λογική πράξη.

Ἡ παρωδία ύπαρξης μετατίθεται στὴν παραδοξότητα δημιουργῶντας ἀπορία, ὅταν ἔχει ἀναγνωριστεῖ κάτι μεγά-

¹²³ Πρβλ. ὅσα γράφω στοὺς *Ἀρχαίους Ἑλληνας*, σ. 228.

λο, ή όμορφα τῆς εὐαισθησίας καὶ νοημοσύνης μερικῶν πλασμάτων καὶ τῶν μεταξὺ τους σχέσεων. Μέσα ἀπὸ τὴν ἐπίγνωση ἀκραίας ἀντίφρασης στὴν ἀνάμιξη Σημασίας καὶ ματαιότητος ἔχει ἤδη ἀρχίσει νὰ μεγαλώνει διαίσθηση καιροῦ ἐλεύθερου ἀπὸ φθορὰ καὶ ἀπώλεια.

Φυσιολογικὸ ἢ ἐμπειρία τῆς ἀθανασίας νὰ συγκεντρώνει τὴν προσοχὴ τῶν ἔλλογων ὄντων στὸν βαθμὸ τῆς νοημοσύνης τους. Ποιὸς ἀναχωρεῖ γιὰ τὸ πιὸ μεγάλο ταξίδι τοῦ χωρὶς νὰ τὸ ἀναλογίζεται; Τὸ βίωμα, ἐν μέσῳ ἤδη τῆς φθορῆς ‘ζωῆς,’ μιᾶς ἀξίας ποὺ ὑπερβαίνει τὴν θνητότητα, εἶναι ὁ φαινομενικὰ παράδοξος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο μπορεῖ κανεὶς ἀκόμη καὶ νὰ ἀρνεῖται νὰ καταλάβει τὴν ἀπαξία τοῦ ἐφήμερου, ἀπὸ μικρὴ μόνο μιὰ γεύση τῆς Σημασίας ἀποφεύγοντας τὴν ἀπογοήτευση.

Όσο κατορθώνεται ἀναβολή, τόσο μεγαλώνει ἀστάθεια, γιὰτὶ ἀκόμα καὶ ὁ κατήγορος τῆς ὑπαρξῆς ἔχει μιὰ ἀκεραιότητα σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἄνθρωπο τῆς μισῆς ψυχῆς, τὸν χλιαρό, ὅπως τὸν λέει ἡ Ἀποκάλυψη,¹²⁴ ὅποιον βλέπει καὶ δὲν βλέπει κάτι ἄξιο νὰ ὑπάρχει πάντα, γιὰ χάρη τοῦ ὁποῖου ὁ θνητὸς βίος ὡς θνητὸς νὰ γίνεται ὅλος ἀμέσως ἀδιανόητος καὶ ἀβίωτος.

¹²⁴ 3.15–16: οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ οὔτε ζεστός· ὄφελον ψυχρὸς ἢς ἢ ζεστός. οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ζεστός οὔτε ψυχρὸς, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου.

Μουσικὲς τῆς Πόλης μας

Στὴν Ἀγγελικὴ καὶ τὸν Αὐγουστῆ

ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ οἱ ἀστικὲς γενιὲς τῆς μεταπολίτευσης σκεφτόμαστε συνήθως τὰ ‘δημοτικά’ μὲ συνείδηση ἀπόστασης, ὄχι τραγουδιῶν σημερινῶν δικῶν μας, ἀπ’ ὅπου ἡ Δόμνα Σαμίου θέλησε τὴν ἔνταξή τους στὴν βασικὴ ἐκπαίδευση.

Καλοπροαίρετη καὶ ἀπερίσκεπτη πρόταση, ἐφόσον τὰ συγκεκριμένα τραγούδια, ὅσο ἂν ἔχουν ἐκτοπισθεῖ, δὲν παύουν νὰ εἶναι στὴν φύση τους λαϊκά, ἐπομένως βρίσκονται στὴν ἐπικαιρότητα μέσα ἀπὸ τὴν αὐθόρμητη καθημερινὴ συνήθεια, ἐκφράζοντας ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τῆς κοινωνίας, ὄχι μὲ ἐντολὲς τοῦ ὑπουργείου, ἀλλιῶς δὲν μεταδίδονται ὡς *δημοτικά*, ἢ φύση τους διαστρέφεται. Ἡ Δόμνα δὲν προτείνει σχολικὴ μελέτη ἀποβλέποντας στὴν διερεύνηση τῆς ἐννοιολογίας, ἱστορικῶν καὶ πολιτισμικῶν ἀναφορῶν, τῆς μορφολογίας ἤχου καὶ στίχου ἢ τῆς ‘αὐθεντικῆς’ ἐρμηνείας τους — δὲν τὰ θέλει ὅπως θὰ μπορούσαν νὰ τὰ σπουδάζουν οἱ Κινέζοι, ἀλλὰ ἐλπίζει νὰ εἰσαχθοῦν στὴν χαρὰ καὶ τὴν λύπη τοῦ καθημερινοῦ βίου, τὰ θέλει ὡς δημοτικὰ ἀκριβῶς, ἢ ἐπιθυμία της σημαίνει ἐλπίδα γιὰ προκοπὴ, γιὰ βαθύτερα

συναισθήματα, ὑψηλότερη σκέψη, ζωὴ μεγαλύτερων ἀξιώσεων, ὅπου πιστεύει ὅτι θὰ ὀδηγοῦσε ἡ οἰκειότητα μὲ τὰ τραγούδια αὐτά, ἂν ἀποτελοῦσαν σημερινὴ δική μας λαϊκὴ μουσικὴ.

Ἡ Δόμνα δὲν φαίνεται νὰ ἔχει προσέξει ὄχι μόνο τοὺς περιορισμοὺς τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης ἐν γένει, ἀλλὰ οὔτε καὶ σὲ ποιоὺς ἀπευθύνεται: πότε σταματήσαμε νὰ οἰκαιοποιοῦμαστε τὸν βίό μας στὰ δημοτικὰ τραγούδια; Ἔπειτα, πῶς θὰ γίνονταν σημερινὴ λαϊκὴ μουσικὴ, ὅταν τὸ εἶδος ἔχει χάσει ἀκόμα καὶ τὴν γονιμότητά του; Ἔτσι ἐπιστρέφει τὸ προηγούμενο ἐρώτημα: χρειάζεται νὰ προσεχθοῦν οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ κοινωνία ἐγκατέλειψε τὴν συγκεκριμένη ἔκφραση.

Ἐπῆρξε ἄραγε τόσο παράλογη καὶ καταστροφικὴ ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὰ πρῶην δημοτικὰ — ἢ ἀλλιῶς: τί μαρτυρεῖ γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ ἡ οἰκαιοποίηση τῶν Beatles καὶ τῶν Rolling Stones; Ἄραγε θὰ κερδίζαμε σὲ ἀκρίβεια λέγοντας ὅτι δὲν ἐγκαταλείφθηκε ἀπλῶς τὸ δημοτικὸ τραγούδι, ἀλλὰ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ λαὸς ἀφανίζεται ὡς ἑλληνικός, τείνοντας νὰ ἀφομοιώνεται σὲ δυτικούς τρόπους;

Προσωπικὰ δὲν συμμερίζομαι τέτοιες ἀγωνίες. Ὁ μόνος τρόπος νὰ νοσταλγήσω τὰ πρῶην δημοτικὰ εἶναι νὰ δῶ σὲ αὐτὰ ἀξία μεγαλύτερη ἀπ' ὅση ὑπάρχει στὰ τραγούδια ποὺ συγκινοῦν τὴν ψυχὴ μας σήμερα. Τὴν ψυχὴ ἱκανοποιοῦν διαθέσεις καὶ σημασίες, καὶ ἀκόμα ἡ ἐνότητα, σὲ καμμιά περίπτωση ἢ ἰδιαιτερότητα καθεαυτὴν, ἐπομένως τὸ ζήτημα τῆς ἀξίας εἶναι τὸ καθοριστικόν, καὶ τῆς ἰδιαιτερότητας μόνον στὸν βαθμὸ ποὺ συνδέεται μὲ πραγματικὴ ἀξία. Ἄν ὁ ἑλληνικός ἢ ὅποιος λαὸς αἰσθάνεται ἀνάγκη νὰ συντηρεῖ μιὰ ἰδιαίτερη ἀσημαντότητα, ἀπλῶς ἐπειδὴ εἶναι ταυτοτικὴ, δὲν

μὲ ἀφορᾶ, καὶ δυστυχῶς δὲν ἀφορᾶ πράγματι οὔτε τὸν ἴδιο — ἀποφεύγοντας τὴν Σημασία ὁ πολιτισμὸς ἀποφεύγει τὴν ἴδια τὴν ἀρχή του, μαραζώνει καὶ διαφθείρεται.

Στὸ φαινόμενο τῆς ροκ συμβαίνει μιὰ προσπάθεια νὰ ἐρμηνεύεται ἡ πραγματικότητα περίπου ἐκ τοῦ μηδενός. Δὲν μπορῶ νὰ θεωρήσω τυχαῖο πὼς ἡ μουσικὴ αὐτὴ γεννιέται ἐπάνω στὴν κατάρρευση τῆς κλασικῆς ἐκπαίδευσης, ὅταν μεγαλώνει ἐπίσης ἡ ἐπαφὴ μὲ ἐξωδυτικὲς μουσικὲς ἐκφράσεις. Ἄλλωστε, ὁ θετικισμὸς εἶχε ἤδη ἀφαιρέσει τὴν καρδιά τῆς κλασικῆς κουλτούρας, τὴν θεολογικὴ τῆς ἀπόβλεψη, ὁπότε μιὰ σπουδὴ ἡ ὁποία ἤδη ἔπασχε ἀπὸ τὴν ἐργαστηριακὴ φύση τῆς, κατέστη ἐπίσης σπουδὴ πτώματος. Προσέχροντας τὴν ροκ καταλαβαίνει κανεὶς ἀνάγκη γιὰ ζωὴ, προσπάθεια νὰ ἀναπληρωθοῦν οἱ ἀπώλειες καὶ νὰ δοθεῖ συνολικὸ νόημα σὲ πολιτισμὸ, ἡ καρδιά τοῦ ὁποίου στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα καὶ τὸν χριστιανισμὸ εἶχε ξεριζωθεῖ φθείροντας σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν πνευματικότητα καὶ πρὸ διαφορῶν λαῶν, ὄχι γιὰ πολὺ διαφοροῦς στὴν οὐσία λόγους.

Τί μεμπτὸ ὑπάρχει στὴν προσπάθεια αὐτή; Ἡ μᾶλλον, τί δὲν εἶναι ἀξιοθαύμαστο; Κι ἂν πραγματικὰ πιστεύει κανεὶς στὸν ἑλληνικὸ ἑαυτὸ πὸς θέλει νὰ διασώσει, ὅσο ἂν ξενίζει τὸ φαινόμενο ὑποχρεώνεται νὰ σκεφτεῖ ὅτι σίγουρα κάτι καλὸ ὑπάρχει στὴν μουσικὴ τους γιὰ νὰ τραγουδάει μὲ τὴν μουσικὴ τους ἡ ‘ἀνώτερη’ ‘ἑλληνικὴ’ ψυχὴ.

Προτείνω τὴν σύγκριση ἑνὸς κορυφαίου δημοτικῶ μὲ ἓνα ἀγγλόφωνο. Καὶ στὰ δύο τραγούδια ἐμφανίζεται τὸ Ἱερό ἐπιτρέποντας πληρότητα καὶ ἐγκυρότητα στὶς ἐκτιμήσεις. Σὲ κάθε περίπτωση συμφέρει νὰ συγκρίνονται κορυφές,

ἐπειδὴ στὶς κορυφές ὑπάρχει νόημα ἰκανὸ νὰ θεμελιώνει ἀξίες καὶ ἀποβλέψεις.¹²⁵

Ἔχε γειὰ Παναγιὰ

*Στὸν Γαλατᾶ ψιλὴ βροχὴ
καὶ στὰ Ταταύλα μπόρα
βασιλίσσα τῶν κοριτσιῶν
εἶναι ἡ Μαυροφόρα.*

*Ἔχε γειὰ Παναγιὰ τὰ μιλήσαμε
ὄνειρο ἦτανε τὰ λησμονήσαμε.*

*Στὸ Γαλατᾶ θὰ πιῶ κρασί
στὸ Πέρα θὰ μεθύσω
καὶ μέσα στὸ Γεντὶ Κουλέ
κοπέλα θ' ἀγαπήσω.*

*Γεντὶ Κουλέ καὶ Θαραπιὰ
Ταταύλα καὶ Νιχώρι*

¹²⁵ Για τὸν ἴδιο λόγο ἀφήνω ἔξω ἀπὸ τὴν συζήτηση τὰ (ἀστικά ἢ μὴ) βλαχαδερά, γνώρισμα τῶν ὁποίων ἡ ἀπόλαυση τοῦ ἀσήμαντου, κοινῶς λεγόμενων σκυλάδικων, ἐγχώριων εἴτε εἰσαγόμενων, σκουπιδοτράγουδων τοῦ κιλοῦ, τὰ ὁποῖα δὲν ἀποκαλῶ λαϊκά, ὅσο μεγάλα ἂν εἶναι ἢ ἀπήχησή τους, ἐφόσον δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ λαὸς τὸ κακὸ συναπάντημα τῆς ἀγέλης.

*αὐτὰ τὰ τέσσερα χωριὰ
μορφαίνουνε τὴν Πόλη.*

*Ἔχε γειὰ Παναγιά τὰ μιλήσαμε
ὄνειρο ἦτανε τὰ λησμονήσαμε.*

Ἄς σημειωθεί ὅτι προτείνεται ἐπίσης ἡ ἐκδοχή, “Ἔχε γειά, πάντα γειά,” ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει οὔτε τὴν θέση τῆς Μαυροφόρας, οὔτε ἄλλα, γενικῶς καὶ προφανῶς ὀδηγούμενη σὲ ἀνοησία. Σωστὰ ἡ Δόμνα τὸ τραγούδησε ὡς ἀπευθυνόμενο στὴν Παναγία, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ στὴν ἀπίθανη περίπτωση, ἂν ἡ ἐπιλογή τῆς ἀποδεικνυόταν φιλολογικὰ ἐσφαλμένη, θὰ παρέμενε ἡ μόνη γόνιμη καὶ ἐνδιαφέρουσα, ὥστε κατάλληλη γιὰ τὴν σύγκριση ποῦ ἀπασχολεῖ ἐδῶ.

Τὸ *Ἔχε γειὰ Παναγιά* ἀναφέρεται σὲ γεγονόσ κοινωνικό, ποῦ μοιράζεται ἡ Πόλη, τὴν ἄλωση τῆς ὁποίας θρηνεῖ ἡρωϊκά, ἐνισχύοντας πίστη, ὑπομονὴ καὶ ἐλπίδα. Ὁ χῶρος κλείνει στίς συνοικίες ὅπως ξεθωριάζουν μὲ τὴν βροχή, σὲ δρόμους θλιβεροὺς ἀπὸ τὴν συμφορὰ ποῦ στέλνει καὶ σφραγίζει ὁ Θεός, σὲ δρόμους κοριτσιῶν μὲ πένθος γιὰ ὅσους ἔχασαν καὶ γιὰ ὅσους θὰ γεννήσουν στὸ ἐξῆς. Ὅμως ἓνα κορίτσι θρηνεῖ τόσο περισσότερο, ὥστε ἡ δικὴ τῆς μορφὴ ξεχωρίζει.

Μεγάλο καταφύγιο τῶν Βυζαντινῶν ἡ Παναγία, ἀπὸ μέσα τῆς προσεύχονταν ὡς τὸ τέλος, καὶ δὲν μπόρεσε νὰ τοὺς σώσει, ὅπως τόσο συχνὰ εἶχε κάνει σὲ ἀναμετρήσεις πιὸ δύσκολες. Δὲν ἔμενε ἄλλο παρὰ νὰ βρίσκεται μαζί τους θρηνῶντας ἡ ἴδια — μὲ τόση ἔνταση, ὥστε πιὰ στάθηκαν

ἀπορημένοι, λησμόνησαν τὸ μαρτύριό τους, καὶ δὲν σκέφτονταν παρὰ μόνον αὐτοὶ νὰ παρηγορήσουν τὴν Παναγία...

Σὲ Καθολικοὺς τὸ τραγούδι ἴσως ἀκούγεται βλάσφημο. Πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ εὐχεται κανεὶς ὅτιδῆποτε σὲ ὄν περίπου ἰσόθεο, ὅπως βλέπουν ἐκεῖνοι τὴν Παναγία; Γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ὅμως εἶναι πρόσωπο μεγάλης οἰκειότητας, καὶ πάντα πιὸ κοντὰ στὴν ἀνθρώπινη φύση παρὰ στὴν θεϊκὴ. Ὅποιος ἂν ἦταν ὁ σκοπὸς τῆς θείας βουλῆς, πιὸ βέβαιοι γιὰ τὸ σφάλμα τους στὸν θρῆνο τῆς Παναγίας μπορούσαν νὰ μαντεύουν ὅτι δὲν ἦταν ἀπάντηση στὸ σφάλμα ἢ συμφορά, ὅτι κάποια ἀξία εἶχε ἡ Πόλη, γιὰ ὅποιο λόγο ἂν ἀποφάσισε ὁ Θεὸς τὴν πτώση της. Στὸν θρῆνο της κερδίζουν τὴν Πόλη ἐντὸς τους, καὶ μέσα στὴν αἰμοβόρο τυραννία τοῦ Σουλτάνου ἀνανεώνουν τὴν ἐμπιστοσύνη τους: θὰ κάνουν νέα ἀρχή, ἀφήνοντας τὴν ἐξουσία τους ὅπως ὄνειρο, θὰ σταθοῦν στὸ πιὸ θεμελιακό, στὴν ἀπλὴ ἀγάπη γιὰ τὰ κορίτσια ποὺ πενθοῦν.

Τὸ ἴδιο τὸ τραγούδι ζητάει νὰ ἐγκαταλειφθεῖ, κι ἐδῶ βρίσκεται ἡ μεγάλη δύναμη τῆς Πόλης, παίρνοντας ζωὴ στὴν πτώση της. Αὐτὸ ἔχοντας μάθει, ἄς προσέξουμε τὰ σημερινὰ λαϊκά, μὲ τὰ ὁποῖα δὲν προδίδεται, ἀντιθέτως, πραγματοποιεῖται ἡ βυζαντινὴ εὐχή, λησμονῶντας τὴν ἐξουσία ποὺ χάθηκε ὅπως ὄνειρο, στεριώνοντας θεμέλια νέας ζωῆς. Παράξενη ἀρχὴ ὅμως, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν γλῶσσα μας!

Gates to the Garden ¹²⁶

*Past the ivy-covered windows of the Angel
Down Athenaeum Lane to the cathedral
Through the churchyard I wandered
Sat for a spell there and I pondered
My back to the gates of the garden*

*Fugitive fathers, sickly infants, decent mothers
Runaways and suicidal lovers
Assorted boxes of ordinary bones
Of aborted plans and sudden shattered hopes
In unlucky rows
In unhappy rows
In unlucky rows, up to the gates of the garden*

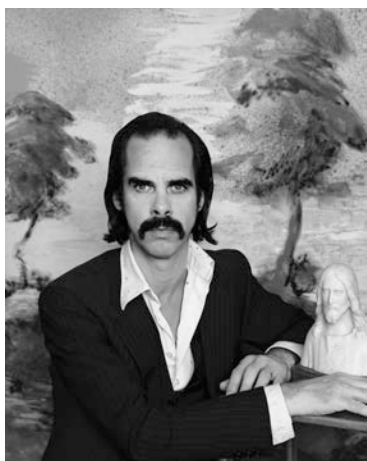
*Won't you meet me at the gates
To the garden*

*Beneath the creeping shadow of the tower
The bell from St. Edmunds informs me of the hour
I turn to find you waiting there for me
In sunlight and I see the way that you breathe
Alive and leaning on the gates of the garden*

¹²⁶ Τοῦ Nick Cave, ἀπὸ τὸν κύκλο *No More Shall We Part*.

*Leave these ancient places to the angels
Let the saints attend to their keeping of the cathedrals
And leave the dead beneath the ground so cold
For God is in this hand that I hold
As we open up the gates of the garden*

*Won't you meet me at the gates
To the garden*

Ἄν καὶ παραμένοντας στὸν χῶρο λαϊκῆς γονιμότητας, ἔστω μόνο ἀπὸ τὸ κοινό της κρίνοντας, τὸ καινούργιο δημοτικὸ ἔχει ἐσωτερικότητα σὲ βαθμὸ πὺ δὲν θὰ περίμενε κανεὶς παρὰ μόνο ἀπὸ ἔντεχνες συνθέσεις, καλλιιεργεῖ διάθεση κυρίως νὰ τὸ ἀκούσεις παρὰ νὰ τραγουδήσεις ἢ νὰ χορέψεις, καὶ ἀκόμα λιγώτερο

στὴν παρέα, λαϊκὸ μὲ πολὺ παράξενο τρόπο, ἐφόσον σπάνια γίνονται ἀνεκτὲς ἐρμηνεῖες ἄλλες ἀπὸ τὶς πρωτότυπες, ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει παρὰ μόνο ἢ κυρίως μὲ τεχνητὰ μέσα, δίσκους, κλπ.

Ἡ σημερινὴ λαϊκὴ μουσικὴ εὐνοεῖ τὴν σκέψη, ὥστε δὲν ἐκπλήσσει ὅτι τὸ εἶδος αὐτὸ γρήγορα ἀπέκτησε ἀνοιχτότητα σὲ νέες μορφές σὲ βαθμὸ ἀδιανόητο γιὰ τὸ πρῶην δημοτικὸ μας καὶ γιὰ κάθε λαϊκὸ τραγούδι ὅποιασδήποτε προηγούμενης ἐποχῆς καὶ χώρας. Ἀφομοιώνει δημιουργικὰ λαϊκὲς καὶ

ἀκόμη ἔντεχνες παραδόσεις κάθε εἴδους, συχνὰ φθάνοντας σὲ μορφὲς συγγενεῖς μὲ τὴν δυτικὴ κλασικὴ μουσικὴ, ἀπ' ὅπου δέχεται συνεχῶς ἐπιρροές. Τὸ πιὸ βασικὸ σχῆμα τῆς ὀρχήστρας ἀναπτύχθηκε περαιτέρω ἐνσωματώνοντας παντοειδῆ ὄργανα.

Πολυμορφία, περισυλλογή, ἀνοιχτότητα, αὐθορμητισμός, ζωντάνια, δυναμισμός, ἐκπληκτικὴ γονιμότητα σὲ μουσικὴ καὶ στίχους — εἶναι τὰ κύρια στοιχεῖα τοῦ λεγόμενου ρόκ, πού πολλοί, ὅπως ἡ Δόμνα, ἀντιμετώπισαν μὲ καχυποψία, μᾶλλον ἀγνοῶντας τὴν φύση του.¹²⁷ Ἡ ἀκρόασή του ἀπὸ μόνη τῆς εὐνοεῖ ἐπέκταση σὲ ἄλλα εἶδη, κι ἔτσι πολλοὶ νέοι, πού διαφοροτικὰ ἀπλῶς θὰ ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὰ πρῶν δημοτικὰ, ἀπέκτησαν δυνατότητα νὰ ἀκούσουν ἀκόμη κι αὐτὰ, ἔστω ὄχι τώρα ὡς δικά τους, ἀλλὰ ὡς ἓνα ἀκόμη ἐνδιαφέρον εἶδος μουσικῆς.

Τὸ πρῶν δημοτικὸ εἶναι ζωηρὸ καὶ χορευτικὸ, ἀλλὰ καὶ ἥρωϊκὸ, ἀπ' ὅπου ἐπίσης ὑποβλητικὸ. Οἱ Πύλες γιὰ τὸν Κῆπο τελείως ἐπίσημες, ἀργόσυρτες, ὑποβλητικὲς, ὑπνωτιστικὲς, βελουδίνες μαζὶ καὶ μελαγχολικὲς, σχεδὸν πένθιμες, φθάνοντας ἀκόμη σὲ ἀπλὴ ἀπαγγελία. Ἄν τὸ πρῶν δημοτικὸ ἔχει ἀνοιξιάτικη διάθεση, αὐτὸ ἐδῶ εἶναι σὰν ἀπὸ ταινία

¹²⁷ Δὲν λείπουν ἀκόμη καὶ ὀλόκληρα εἶδη σκουπιδοστράγουδων — heavy metal, death, acid, industrial, gothic, noise, punk, thrash, hip-hop, rap, καὶ τὰ ὅμοια καὶ πολλὰ ἀκόμη, σὲ ποσοστὸ 98% χρησιμεύουν στὴν ἀνάγκη τοῦ νεανικοῦ κορμιοῦ νὰ κινεῖται ἔστω ἀλόγως, ἢ γιὰ νὰ κρατοῦν ἀπασχολημένες τίς ψυχὲς πού ὑποφέρουν ἀπὸ πνευματικὴ ἀνορεξία, ἢ γιὰ νὰ προσθέτουν μιὰ ἔνταση στὰ πιὸ χαμηλὰ συναισθήματα πού μπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχει.

τοῦ Βέντερς μὲ σιωπηλοὺς ἄγγελους καὶ μεγάλους καθεδρικούς.

Στὸ πρῶν δημοτικὸ οἱ σημασίες ἀπολαμβάνουν τὴν προφάνεια καὶ βεβαιότητα τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὁ λαὸς τραγουδάει γιὰ ἱστορικὸ γεγονὸς ποὺ ἀφορᾷ σὲ ὅλους, ὁ δὲ χῶρος δὲν μπορεῖ νὰ ἀφαιρεθεῖ — δουλωμένη ἢ μὴ, θὰ εἶναι πάντα ἡ Πόλη καὶ θὰ βρισκόμαστε πάντα ἐκεῖ.

Στὸ σημερινὸ δημοτικὸ ὁ χῶρος ὑπάρχει προσωρινά. Ἡ σημασία του δὲν διατηρεῖ οὔτε κἂν συμβολιστικὴ μονιμότητα, ἐφόσον καὶ συμβολίζοντας ἐγκαταλείπεται, μὲ τὸν ἄνθρωπο νὰ περνάει πέρα καὶ ἀπὸ τὸν ἄγγελο, πέρα ἀπὸ τοὺς ἁγίους καὶ τοὺς καθεδρικούς ποὺ οἱ ἅγιοι προστατεύουν, ἔχοντας τὴν κοινωνία του πέρα ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ καὶ τὸ συμβολικὸ παρελθόν, προσωπικὴ ἀπόλυτα, καὶ μόνη αὐτὴ τελείως ἱερή.

Ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ ἱστορικοῦ καὶ συμβολιστικοῦ χώρου δὲν συμβαίνει ἀδιάφορα ἀλλὰ μὲ θλίψη, τόσο ἀπὸ ἐπίγνωση τῆς κατώτερης ἀλλὰ ὑπαρκτῆς ἀξίας του, ὅσο ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ γεγονὸς τοῦ ἀποχωρισμοῦ. Μόνο τὸ ἀσήμαντο διώχνει πραγματικά, καὶ μαζὶ ὁ θάνατος ποὺ ἀνήκει στὴν ἱστορία, στὴν ἀπόρριψη τῶν ὁποίων ἐξωθεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ συμβολισμὸς τοῦ Ἱεροῦ. Ἄν τὸ πρῶν δημοτικὸ ἐπιζητοῦσε ὑπομονὴ καὶ ὁρμὴ γιὰ νέα ζωὴ, τὸ ἴδιο συμβαίνει στὸ σημερινὸ τραγούδι, μὲ τὴν νέα ζωὴ του ὅμως νὰ βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὴν ἱστορία.

Εἶναι δυνατὸ γιὰ τὴν ἀρχαία σκέψη νὰ ἔχει τέτοια ἀπόβλεψη; Δύο μόνοι τους, ἂν πράγματι ἀξιώθηκαν νὰ φθάσουν σὲ ἐπίγνωση τῆς σχέσης τους ἀπολύτως ἱερῆς, γιὰ πόσο καιρὸ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ παραμένουν δύο μόνοι τους,

άνυποπτοι πὼς ἡ ἐνότητα αὐτὴ ἀφορᾷ σὲ περισσότερους, ὅτι δυνητικὰ περιέχει ἀκόμα καὶ ὄλους χωρὶς ἐξαίρεση; Συμβαίνει λοιπὸν ἐξιδανίκευση, ἡ μεγαλύτερη αὐταπάτη, ἡ ὁποία ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ πρῶην δημοτικὸ.

Ἐπιστροφή στὸ παλῆθ δὲν νοεῖται, ἐφόσον τὸ ἴδιο ἐπιθυμεῖ τὴν ἐγκατάλειψή του, καὶ θὰ ἦταν οὕτως ἢ ἄλλως ἀφύσικο, ὅταν ἤδη τὴν ψυχὴ παρηγοροῦν ἄλλα. Τὸ πρῶην δημοτικὸ ἔρχεται ἀπὸ διαμορφωμένο καὶ ἰσχυρὸ κόσμο, ὅταν, ἐπιπλέον, κύρια ἔκφραση λαϊκὴ ἦταν ἡ ἐκκλησιαστικὴ, στὴν ἐνότητα μουσικῆς καὶ λόγου τῶν λειτουργικῶν Ὑμνων καὶ στίς Ὀμιλίαις τῶν Πατέρων. Ἄς μὴ λησμονεῖται πὼς ἡ λόγια καὶ ἡ λαϊκὴ παράδοση στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ποτέ δὲν διαιροῦνται καὶ ἐλάχιστα διακρίνονται. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ συμμετέχει θεμελιακὰ στὴν ἀνάπτυξη τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, τὴν συνείδηση τῶν ὁποίων χαρακτηρίζει στέρεη συγκρότηση καὶ ὠριμότητα, ἔστω ἀπλοϊκῆς σχετικὰ μορφῆς.

Σὲ νέες ἀρχές ἡ μεγάλῃς κλίμακας ἀλλοιώσεις τοῦ παλαιοῦ δὲν εἶναι οὔτε παράδοξη οὔτε ἀξιοκατάκριτη ἢ ἐμφάνιση ἀνωριμότητας. Ἡ ἐξιδανίκευση ποὺ συμβαίνει στὸ σημερινὸ δημοτικὸ, ὑπάρχοντας ἤδη στὴν κλασικὴ δυτικὴ παράδοση θεμελιακὰ, ἂν σκεφτεῖ κανεὶς μυθιστορίες ὅπως τοῦ Ρωμαίου καὶ τῆς Ἰουλιέτας ἢ τοῦ Τριστάνου καὶ τῆς Ἰζόλδης, ἀντίστοιχες τῶν ὁποίων σημαντικὲς ἀπουσιάζουν ἐντυπωσιακὰ ἀπὸ τὴν ἐλληνόφωνη ἀλλὰ καὶ τὴν ἐβραϊκὴ σκέψη, ὅπου κυριαρχεῖ κοσμολογικὴ καὶ θεολογικὴ προτεραιότητα, φανερώνει ἀδυναμία τῆς Δύσης νὰ συλλάβει πράγματι κόσμος. Στὸ ἐπίμονο βίωμα ἀνεστιότητας ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ ἐδῶ, συμμετέχει ὁ Ἑλληνισμὸς σὲ βαθμὸ ἀρκετὰ μεγάλο ἔχοντας ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ ἦθος τῆς παράδοσῆς

του. Ὅμως οἱ τραυματικές διαστάσεις τοῦ νέου δημοτικοῦ ἐκφέρονται σὲ πιὸ ἰσχυρὴ ἐσωτερικότητα καὶ αἰσθητική.

Τὸ ἀδιέξοδο αὐτὸ ἀποδεικνύεται φαινομενικῶς, ἂν προσε-
χθεῖ τὸ σύνολο τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, πέρα ἀπὸ τὴν
αὐστηρὰ λαϊκὴ. Ἄν στὸ ἀγγλόφωνο λαϊκὸ ἀναγνωρίζεται
συνολικὴ ποιότητα μεγαλύτερη, ὥστε νὰ γίνεται καὶ δικό
μας, ἂν ἀκόμη συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὴν κλασικὴ μουσικὴ
τῆς Δύσης, καί, ὡς ἓνα βαθμὸ, μὲ τὴν ἔντεχνη ποίησή της,
ὅμως δὲν ὑπάρχει δυτικὸς ποιητῆς ἄξιος νὰ σταθεῖ πλάι
στὸν Ὅμηρο, δὲν ὑπάρχει φιλόσοφος συγκρίσιμος μὲ τὸν
Πλάτωνα οὔτε θεολόγος ποὺ θὰ ἀποσποῦσε ἀπὸ τὸν Μάξιμο
ἢ τὸν Συμεών, καὶ δὲν εἶναι ἡ ἀγγλικὴ μία γλῶσσα ἀπὸ τὴν
ὁποία τὰ Ἑλληνικὰ θὰ ζήλευαν ὀτιδήποτε.

Ἴσχύει ἓνα ἀπὸ δύο: στρεφόμαστε στὸ ‘ξενόφερτο’ ὅπως
σὲ κάτι ἀσήμαντο, καὶ τότε στεροῦνται νοήματος οἱ παραι-
νέσεις γιὰ ‘ἐπιστροφή στὴν παράδοση,’ ἐφόσον ἡ ἐπιστροφή
θὰ ἦταν ἐπίσης μιὰ ὁδὸς γιὰ τὸ ἀσήμαντο, εἴτε στὰ ‘εἰσαγό-
μενα’ δημοτικὰ ἀναγνωρίσαμε μιὰ μεγαλύτερη ἀξία, ὁπότε
ἀνάλογη στροφὴ θὰ συμβαίνει αὐθόρμητα καὶ ἀβίαστα ὅταν
ἡ ἑλληνόφωνη παράδοση πράγματι ὑπερέχει.

Μὲ κανόνα τὴν προσήλωση στὴν μεγαλύτερη δυνατὴ
ἀξία ἀσχέτως ἐθνοφυλετικῆς ταυτότητας, περίεργο πλέγμα
φανερώνεται στὸν σημερινὸ Ἑλληνισμό, ψυχὴ ποὺ ἀρχίζει
τὸν κριτικὸ βίον της ἐξερχόμενη ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν γλῶσσα
της, στὰ Ἀγγλικά τραγουδῶντας καὶ ἐξιδανικεύοντας τὰ
στοιχειώδη βιώματα, ἀπ’ ὅπου, χάρις στὴν προτεραιότητα
τῆς ἀξίας, ἐπιστρέφει στὴν γλῶσσα της μέσα ἀπὸ μορφές
ὑπεροχικὲς στὴν δική τους τάξη. Τί διακρίνει στὴν περι-
πτωση αὐτὴ τὸ ἑλληνόπουλο ἀπὸ τὸ ‘ἀμερικανάκι,’ τὸ ὁποῖο
ἐπίσης, στὸν βαθμὸ ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἀξία, ἀποκτᾷ τὶς

πρῶτες ἐπιγνώσεις στὶς Πύλες τοῦ Κήπου, συνεχίζοντας στὶς Ἐλεγεῖες τοῦ Ντουένο, στὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια, στὸν Πλάτωνα, τὴν Καινὴ Διαθήκη καὶ τὸν Μάιστερ Ἐκκαρτ, καθόλου λίγο ἐξερχόμενο κι αὐτὸ ἀπὸ τὴν γλῶσσα του;

Τὸ μόνο ποὺ δὲν θὰ βρεῖ τὸ ‘ἀμερικανάκι’ τόσο φυσιολογικά, εἶναι ὁ Μάξιμος καὶ ὁ Συμεών. Τοῦ λείπει μιὰ τάξη συνείδησης ποὺ θὰ μπορούσε νὰ εἰσφέρει ὁ Ἑλληνισμός, ἀλλὰ στὴν οὐσία δὲν ὑπάρχει διαφορά. Ἐπομένως καὶ ὅσοι νοιάζονται γιὰ τὴν προκοπὴ καὶ ὄχι γιὰ τὴν διαφήμιση τοῦ ‘λαμπροῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους,’ δὲν ἔχουν παρὰ νὰ δίνουν μάχες ὅπου ἡ νίκη δὲν εἶναι μάταιη, νὰ σκέφτονται καὶ νὰ ὑπηρετοῦν προϋποθέσεις οἰκαιοποίησης τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, τὴν μυστικὴ πνευματικότητά, τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινωνικότητα καὶ τὴν φιλοσοφικὴ συγκρότηση τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀντὶ νὰ ἀνησυχοῦν ἀλόγως γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς ροκ ἢ τοῦ Χόλυγουντ.

Γιὰ τὴν ψυχὴ ποὺ προτιμᾷ τὸ ἄλκοόλ

Στὴν Πασκελίνα

Ἡ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗ στὸ ἄλκοόλ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀρχί-
ζει πιδ ἀνώδυνα, ἀπὸ εὐχαρίστηση τῆς γεύσης, τῆς ὄσφρη-
σης, ἀκόμη καὶ τῆς ὄρασης, ὡς τὸ ἀπλὸ ‘κέφι’ ποὺ ἀπωθεῖ
τὶς μέριμνες ἐπιτρέποντας μεγαλύτερη ἐλευθερία καὶ
οἰκειότητα. Στὸν βαθμὸ ποὺ συμβαίνει ἱκανοποίηση τῶν
αἰσθήσεων καὶ ἡ ‘συνετὴ’ μέθη τῆς ἀπελευθέρωσης, στὶς
ρίζες τῆς σχέσης μὲ τὸ ποτὸ βρῖσκεται ὁρμὴ γιὰ πιδ ἄμεση,
γνήσια καὶ προσωπικὴ ἀπόλαυση τῆς ὕπαρξης. Γι’ αὐτὸ
προτιμᾷ κανεὶς νὰ πίνει μὲ φίλους ἢ μόνος, καὶ ἀνέχεται
ἐλάχιστα, ἂν καθόλου, ὅσους ἀντιπαθεῖ, φοβᾶται ἢ ὑποπτεύ-
εται.

Ἡ ἐπιθυμία μεγαλύτερης πραγματικότητας, εἶναι δυ-
νατὸ νὰ καταντάει ἐπιθυμία φθορᾶς; Παραμιλῶντας ἀπὸ τὸ
μεθύσι πόσο συγκεντρωμένος παραμένει κάποιος στὸν αὐθε-
ντικὸ ἑαυτὸ του; Ὅμως ἡ αὐτοκαταστροφὴ μισεῖ τὴν χρονο-
τριβή, ἐδῶ φαίνεται νὰ συμβαίνει μᾶλλον κάτι διαφορετικὸ,
ὑπερβαίνοντας καὶ τὴν ἀπλὴ ἐγκατάλειψη στὴν εὐκολία

γίνεται κραυγή βοήθειας πρὸς ἑαυτὸ ἀνίκανο νὰ ἀποκτήσει σύνεση, ἂν δὲν κινδυνεύσει στὰ ὄριά του.

“Υγεία πάνω ἀπ’ ὅλα” εἶναι ἀπερίσκεπτο σύνθημα, γιατί ἀκόμη καὶ ὅσοι τὸ ἐπαναλαμβάνουν, οἱ περισσότεροι, καθόλου δὲν θὰ ἤθελαν ἀπλῶς νὰ ὑπάρχουν, ὅπως τὰ φυτὰ καὶ οἱ πέτρες: περαιτέρω ἐπιθυμίες δίνουν νόημα στὴν υγεία καὶ τὴν χρειάζονται, ἢ ἀλλιῶς ἡ ὑπαρξη μετατρέπεται σὲ καταδίκη. Ὅσο ὁ ὄργανισμὸς διατηρεῖ στοιχειώδεις δυνάμεις, τόσο ἡ πρόσκληση γιὰ περισσότερη υγεία ἀποδεικνύεται ἀνίκανη νὰ μεταφέρει τὴν προσοχὴ ἀπὸ τὸ ἀλκοόλ. Κι ἂν πέσει κανεὶς σὲ μεγάλη ἐξάντληση, ἀποβλέποντας τώρα στὴν υγεία ὅπως σὲ αὐτοσκοπὸ, ἡ ἀνάρρωση ἀνανεώνει τὴν δυνατότητα: ἐπιπλέον περιεχόμενο θὰ ἀπαιτηθεῖ — ἡ ζωντανὴ ψυχή χρειάζεται ἐπιθυμίες, συναρπαγὴ, νόημα. Στὸν βαθμὸ πού κρατᾷ τὴν υγεία της καὶ τὸ σῶμα δὲν κινδυνεύει μὲ ὑπερβολή, φθάνει ἀκόμη καὶ νὰ ταλαιπωρεῖ τὸ σῶμα ὅπως ὁ καβαλάρης τὸ ἄλογο — δὲν θὰ τὸ ἔκανε, ἂν δὲν ἐνδιέφερε κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴν υγεία κυρίως καὶ ἀσυγκρίτως. Στὴν μέθη ὁ χρόνος ἐπιταχύνεται ἐπειδὴ σκέψεις καὶ πράξεις λιγοστεύουν ἐντὸς του, ἡ ἀνάδυση προηγουμένως ἀπωθημένων ἢ ἀνεπίγνωστων δυνατοτήτων καὶ ἐπιθυμιῶν ὑπονομεύει τὴν παθητικότητά, ἡ ἀδιάφορη εἴτε ὀδυνηρὴ νηφάλια κατάσταση ἐγκαταλείπεται, ἔστω καὶ τυφλά.

Ἄν ὑπάρχει θλίψη γιὰ τὴν ἀπώλεια προσώπων, εἴτε γιὰ ὕλικές ἀνάγκες ἢ βιολογικὲς παθήσεις, ἢ ἀκόμη γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἀπουσία νοήματος ἀόριστη, ὅπως ἂν ἐξειδικεύονται οἱ περιπτώσεις, μποροῦν νὰ περιγραφοῦν διαστάσεις μὲ γενικὴ ἰσχὺ, ἐφόσον προϋποτίθεται συμφωνία γιὰ τὴν οὐσία τῆς ψυχῆς. Ἐπομένως στὸ σημεῖο αὐτὸ οἱ ἀπόψεις θὰ διαφέρουν ἴσως καὶ ἔντονα.

Υπό την προϋπόθεση πώς η δυνατότητα να δημιουργεί προσωπικές σχέσεις αποτελεί κύριο ιδίωμα τῆς ψυχῆς, πίσω ἀπὸ κάθε ἐγκατάλειψη στὴν μέθη, καὶ πέρα ἀπὸ πολὺ διαφορετικὲς φαινομενικὰ αἰτίες, θὰ πρέπει νὰ ἐρευνηταὶ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς κακῆς σχέσης, ἐκείνης ποὺ δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ, ὑπῆρχε ἀλλὰ κατέρρευσε, κτθ. Σὲ τέτοια περίπτωση θεραπεία δὲν προκύπτει ἐπιδιώκοντας αὐτάρκεια, συγκροτήσεις μιᾶς ἀτομικότητας τοῦ ἐγὼ ἰκανῆς νὰ ἐπιβιώνει πάση θυσία, γιατί αὐτὸ ἰσοδυναμεῖ μὲ ἐξόντωση τῆς ψυχῆς, προετοιμάζει τὴν μεγαλύτερη δυνατὴ παράνοια.

Καταθλιπτικὲς διαθέσεις καὶ αὐτοκαταστροφικὲς τάσεις προερχόμενες ἀπὸ μειονέκτημα ἢ ἀπουσία γνήσιας σχέσης, ἀποδεικνύουν ὅτι ἐπιμένει ψυχικὴ ὑγεία, ἢ ὁποῖα θὰ μεγαλώνει καὶ θὰ μεταφέρει στὴν ὑπαρξὴ τὴν ἀγαθὴ ἀκεραιότητά της στὸν βαθμὸ ποὺ ἡ ψυχή δημιουργεῖ προσωπικὲς σχέσεις τῆς μεγαλύτερης δυνατῆς ἀξίας. Στὴν χριστιανικὴ τοῦλάχιστον ἐκδοχή, ἡ σχέση μὲ τὸν Θεὸ ἔχει ἰδανικὴ ἀξία καὶ ἰσχύ, ἐφόσον κάθε ἄλλη ὁποιαδήποτε ὑποφέρει ἀπὸ ἀναπόφευκτους περιορισμούς: τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις, στὸν βαθμὸ ποὺ ἔχουν πραγματικὴ ἀξία, τὶς βαραίνει ἢ κοινὴ μοῖρα ὄλων, ἀνακοινώνοντας ὅτι θὰ διαλύσει τὴν συνύπαρξὴ καὶ ἐνότητα μὲ τὸν πιὸ βίαιον τρόπο.

Ἄν πράγματι πάνω ἀπ' ὅλα ἡ ψυχή εἶναι σχέση, ποτέ δὲν θὰ ἡσυχάσει πραγματικά, θὰ κλονίζεται καὶ θὰ δοκιμάζει μεγάλο ἢ μικρὸ ἓνα βαθμὸ παράνοιας, ὅσο προσπαθεῖ νὰ παρηγορηθεῖ μὲ τὸ περιορισμένο, δηλαδὴ μὲ ὅτιδήποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἴδιον Θεό. Ὁ Ἄλωνιος εἰδοποιοῦσε ὅτι “ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν τὸ νοιώσει γερά, μὲ ὅλη τὴν ψυχή του, νὰ πεῖ ὅτι ‘στὸν κόσμον ὑπάρχω μόνο ἐγὼ καὶ ὁ Θεός,’ δὲν θὰ βρεῖ ἀνάπαυση.”

Στὴν σχέσηη αὐτὴ ἀποβλέποντας ἤδη ἔχει κανεὶς ὅ,τι ἐπιθυμεῖ, τοῦλάχιστον ἐν μέρει: ἡ ἄλλη πλευρὰ παραμένει πάντα διαθέσιμη καὶ ποτέ δὲν ἀπογοητεύει, οὔτε ἐλάχιστα, δίνοντας συνεχῶς ὄχι μικρὴ ἢ μεγάλη ἱκανοποίηση, ἀλλὰ μόνο τὴν περισσότερη πού μπορεῖ νὰ θέλει ἡ ψυχὴ. Ὁ Θεὸς δὲν δίνει κάτι λιγώτερο ἀπὸ αὐτό, σὲ καμμιά περίπτωσι, γιὰ κανένα λόγο, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ λίγο καλὸ του τὸ ἀναμιγνύει μὲ προβληματικότητα. Ἡ πιὸ ἰδανικὴ σχέση, ἐρωτικὴ, ὑψηλὴ, γόνιμη, παρήγορη, θαυμαστή, πλήρης, ἀκατάβλητη, εἶναι ταυτόχρονα ἡ πιὸ ἀπλὴ καὶ πάντοτε διαθέσιμη!

Πληθὸς ὅσα γνωρίζω στὴν σχέσηη μὲ τὸν Θεό, ἀμέσως, χωρὶς προσπάθεια καὶ χωρὶς ἀμφιβολία. Ἄν τὸ δωμάτιο εἶναι ἄδειο καὶ νοιώθω μόνος, γνωρίζω ὅτι δὲν εἶναι ὁ ἄλλος πού ἀδιαφόρησε, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ἔχω φύγει. Ἄν αἰσθάνομαι ἀδικημένος, γνωρίζω καλὰ ὅτι ἀδικία δὲν ἔγινε, δική μου ἀχαριστία μὲ ταλαιπωρεῖ. Ἄν ζηλεύω, γνωρίζω ὅτι ἔχω ὅλη τὴν εὐθύνη καὶ καταλαβαίνω τὴν μικροψυχία πού μὲ ταλαιπωρεῖ. Κι ἂν ὁ Θεὸς μοιάζει κάτι ἀφηρημένο, ἀπρόσιτος στὴν προσωπικὴν σχέσηη, ἀμέσως γνωρίζω μὲ βεβαιότητα ὅτι ἐγὼ ὑποφέρω ἀπὸ ἀναισθησία, κι ἔτσι ὄχι μόνο μὲ τὸν ἴδιο, μὲ κανένα δὲν πρόκειται νὰ ἔχω πραγματικὴν σχέσηη καὶ ἱκανοποίηση. Ἄν ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν ὄραση ὁ μόνος ὑπαρκτός, πόσο θὰ ἐμφανίζονταν τὰ προβληματικὰ καὶ ἐφήμερα; Ἀναγκαῖα τότε ἡ ὑπαρξὴ ἀποκτάει γιὰ μένα στὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο βαθμὸ ἀπατηλὴ φαντασματικὴ πραγματικότητα. Μὲ τὴν σαφήνεια μὲ τὴν ὁποία βλέπω τὸ σχῆμα τοῦ σώματος στὸν καθρέφτη, μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἀναγνωρίζω τὴν ψυχὴ μου ὅταν ἔρχομαι σὲ σχέσηη μαζί Του. Πραγματικὴ αὐτογνωσία δὲν μπορεῖ νὰ προκύπτει διαφορετικὰ.

Ἄν ἡ προσωπικὴ ἄμεση σχέση μαζὶ Του εἶναι ἰδανικὴ ἀπὸ κάθε πλευρά, μέσα στὴν ὁποία ζῶ με πληρότητα, χωρὶς ἐλάχιστο μειονέκτημα ἢ παράπονο, γιὰ ποιό λόγο θὰ τὴν ἀπέφευγα, ἢ γιατί θὰ ἤθελα κάποια ἄλλη, προτοῦ ἀποκτήσω αὐτὴν ἐδῶ, ὅπου γνωρίζω τὸν ἑαυτό μου ἀληθινά, ἐπομένως καὶ τὸ πραγματικὸ περιεχόμενο κάθε ἄλλης σχέσης με ὁποιοδήποτε; Προτιμῶντας νὰ πνιγεῖ στὸ ἀλκοὸλ ἀντὶ νὰ ὑπάρχει, στὸν βαθμὸ πού ἀρνεῖται ἀληθινὰ καὶ ὄχι ὑποκριτικὰ νὰ φροντίζει τὴν ἐπιβίωσή της, ἡ ψυχὴ δὲν ζητάει ἄλλο ἀπὸ τὴν σχέση με τὸν Θεό, καὶ δὲν πρόκειται νὰ ικανοποιηθεῖ με τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνο με τὴν σχέση αὐτή.

Ποίηση και κριτική σκέψη

Στὴν Θάλεια

ΣΥΧΝΗ μιὰ ἐντύπωση, ὅτι γλωσσικὰ τεχνάσματα χωρὶς ἰδιαιτέρη ἀξία περικαλύπτουν ἀπλὲς ‘ἀπόψεις’ γιὰ νὰ τὶς μετατρέπουν σὲ ‘ποιήματα.’ Ἀτέλειωτες ὥρες διδασκαλίας τῆς λογοτεχνίας θὰ εἶχαν διαλύσει τὴν ἀπάτη προτοῦ δημιουργηθεῖ, ἂν ὑπῆρχε πραγματικὸ ἐνδιαφέρον. Ἀντιθέτως, ἡ σύμπτωση δασκάλων καὶ μαθητῶν στὴν ἀσχετοσύνη ἐγκατέστησε ἀμετακίνητο καὶ παροιμιῶδες τὸ πιὸ ἀνόητο: ‘τί θέλει νὰ πεῖ ὁ ποιητής...’ Ἄν ὁ ποιητής ‘θέλει νὰ πεῖ’ κάτι, καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ ποίημα, γιὰτὶ δὲν τὸ λέει κατ’ εὐθείαν, ἢ τί ἀξία ἔχει γιὰ μᾶς ἡ ποίηση παραπάνω ἀπὸ τὸν κοινὸ γρίφο, ἂν μεταμφιέζει ‘ἀπόψεις;’ Ἡ κατάσταση ντροπιάζει τὴν παιδεία μας, ἐπειδὴ τὸ ζήτημα εἶναι ἀπλό, τὴν κατανόηση δὲν ἐμποδίζει κοινὴ βλακεία, γιὰ τὴν ὁποία οὕτως ἢ ἄλλως οἱ πάσχοντες δὲν εὐθύνονται καὶ κανεὶς δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ τοὺς ἐπικρίνει: τὴν κατανόηση ἐμποδίζει ἡ μεγάλη ψυχικὴ ἐρήμωση.

Μποροῦμε νὰ σκεφτοῦμε τὴν θεμελιακὴ ἀξία τῆς ποιητικῆς μορφῆς, διαβάζοντας, γιὰ παράδειγμα, τέσσερεις στίχους τοῦ Σολωμοῦ:

*Αγάπη κ' έρωτας καλοῦ τὰ σπλάχνα τους τινάζουν
Τὰ σπλάχνα τους κ' ἡ θάλασσα ποτέ δὲν ἤσυχάζουν
Γλυκειά κι' ἐλεύθερη ἡ ψυχὴ σὰ νά τανε βγαλμένη
Κι ὑψώναν μὲ χαμόγελο τὴν ὄψι τῆ φθαρμένη*

Τί νόημα διαφαίνεται ἐδῶ χάρις στήν ἴδια τὴν μορφή, τὸ ὁποῖο χάνεται καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ὡς 'ἀποψη'; Ἔστω ἀντὶ ποιήματος τὸ ὑποτιθέμενο ἰσοδύναμο, πῶς οἱ ἀγωνιστὲς ἀγαποῦσαν ἐλευθερία καὶ καλωσύνη σὲ βαθμὸ πού ὑπερέβαινε τὴν κακοποίησή τους, μὲ τὴν ἔνταση τοῦ βασανισμοῦ νὰ γίνεται δείκτης τῆς ἀθανασίας τοῦ φρονήματός τους. Τὸ ἐρώτημα 'τί θέλει νὰ πεῖ ὁ ποιητῆς' ἀπαντήθηκε, τὸ ποίημα ἐξοντώθηκε, ἡ ψυχὴ μας ἀπομένει πιὸ φτωχὴ καὶ ἀδύναμη ἀπ' ὅσο ἦταν προτοῦ δοθεῖ ἀπάντηση.

Πῶς θὰ στέριωνε ἀπάντηση στήν πραγματικότητα τοῦ ποιήματος γιὰ νὰ τὴν μοιράζεται, ὅταν στερεῖται τῆς κινήσεως πού ὑπάρχει στὸ ποίημα καὶ τῆς ἴδιας τῆς παρουσίας ζωντανῶν ἀνθρώπων; Πῶς ταυτότητα ποίησης καὶ 'ἀποψης,' ὅταν ἡ πεζότης δὲν καταλαβαίνει τὴν θάλασσα, τὸ χαμόγελο, τὴν ὄψι καὶ τὴν ὑψωση; Τὸ ποίημα δὲν κοινοποιεῖ πεποισήσεις, σὲ πιάνει ἀπὸ τὸ χέρι προσωπικὰ καὶ σὲ ὀδηγεῖ στὰ πράγματα, ὅπου οἱ ιδέες παραπέμπουν ἀπὸ ἀπόσταση καὶ ἀπρόσωπα. Τὴν ζωὴ αὐτὴ ἀκριβῶς καταλαβαίνει ὁ Σεφέρης, ὅταν ἐξηγεῖ ὅτι στὸ ποίημα ἀκούγονται ὅλες οἱ λέξεις ταυτόχρονα, ἐνῶ στὸ δοκίμιο συμβαίνει μιὰ πορεία, μὲ τὴν κάθε λέξη νὰ χάνεται στήν ἐπόμενη καὶ μέσα στὸ πόρισμα. Ἡ πραγματικότητα τοῦ ποιήματος ἀνοίγει μὲ τὴν λαχτάρα τοῦ καλοῦ, καὶ κορυφώνεται στὰ μύχια, στὰ σπλάχνα ὡς σωματικὸ 'ἀντίκρουσμα' καὶ συνώνυμο τῆς ψυχῆς,

έκτινάσσοντας τον βίο στο Άγαθό όπως σε πανίσχυρη έσωτερική άπλωσιά και ένταση.

*Άγάπη κ' έρωτας καλοῦ τὰ σπλάχνα τους τινάζουν
Τὰ σπλάχνα τους κ' ή θάλασσα ποτέ δέν ήσυχάζουν*

Ή πραγματικότητα καταρρέει μέχρι γελοιότητας άν πείς, “ή άγάπη και ό έρωτας τοῦ καλοῦ τινάζει τὰ σπλάχνα τους, τὰ όποια, όπως ή θάλασσα, δέν ήσυχάζουν,” και καταρρέει επίσης άν διαγραφεί ή εικόνα σε κάθε έκδοχή, νομίζοντας ότι αυτό που έχει σημασία, είναι ότι ‘ό ποιητής λείει’ πώς οι άγωνιστές είχαν έρωτα για τó καλό και αυτό τους έδινε δύναμη, κλπ.

“Ό,τι ‘θέλει να πεί’ ό ποιητής είναι τó ίδιο τó ποίημα, κι έτσι ζητούμενο τῆς ανάγνωσης πέρα από τήν άμεση βίωση τῆς ποιητικῆς μορφῆς, δέν μπορεί να είναι ή έξόντωση τοῦ ποιήματος στην ταύτισή του με ‘άπόψεις,’ αλλά ό στοχασμός. Με θαυμασμό και εύγνωμοσύνη για τήν πραγματικότητα που τοῦ προσφέρεται, ό στοχασμός προσπαθεῖ να τήν οικειοποιεῖται στους τρόπους του δημιουργώντας ισχυρότερη συμβολιστική αντίληψη, διαμορφώνοντας τήν κριτική σκέψη και δυναμώνοντας τήν έπιθυμία. Δέν ταυτίζει τήν ποιητική οὐσία με ιδεολογήματα, αλλά συγκεντρώνει έπιγνώσεις χρήσιμες στην έργασία τῆς δικῆς του τάξης.

Ό στοχασμός καταλαβαίνει στους ήρωες ισχυρή όπως οι νόμοι τοῦ σύμπαντος έσωτερική όρμη προς “Ό,τι άρπάζει τήν ψυχή λυτρωτικά, σε τελειότητα προερχόμενη από αναλλοίωτη ζωή, έπομένως αναγνωρίζει στην φθορά όδύνη καταργούμενη μέσα στην ψυχή, άκόμη άν οι έξωτερικές συνθήκες εύνοοῦν τó αντίθετο, με τόν άνθρωπο να άνοίγεται

στὸν κόσμον ἔχοντας βαθειὰ χαρὰ, ἐσωτερικὴ ἐμπιστοσύνη καὶ ἀφοβία.

Στὴν κίνησή του αὐτὴ ὁ στοχασμὸς δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι βρίσκεται σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ποιητικὴ οὐσία ὡς πρὸς τὴν πραγματικότητα ἀκριβῶς, ὅτι κινεῖται σὲ κατώτερη διάσταση τῆς σκέψης, δηλαδὴ ἔχει αἴσθηση τῆς νοημοσύνης πέρα ἀπὸ ἀληθεύσεις ἢ διαψεύσεις λογιστικῆς, χάρη στὴν ἐπίγνωση τῆς δυνάμεως τῆς ποιητικῆς μορφῆς τελειοποιῶντας τὴν ἴδια τὴν δική του μορφὴ σὰ ὄριά της — δηλαδὴ ἔχει στραφεῖ μὲ τὴν μεγαλύτερη δυνατὴ σοβαρότητα καὶ προσέχει τὸ βίωμα. Ἡ ἄμεση μετοχὴ στὶς ποιητικὲς συνθέσεις προηγεῖται καὶ ὑπερέχει, ἀλλὰ δὲν ἐξαντλεῖ τὴν σκέψη, ὁ στοχασμὸς κρατᾷ ιδιαίτερη ἀξία, μοναδικὴ ἀκόμα καὶ σὲ σχέση μὲ τὸ ποίημα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐμπνέεται, εἰσφέροντας δυνατότητα ἐπένδυσης τῆς ποιητικῆς οὐσίας στὶς ὑπαρξιακὲς στοχεύσεις.

Ἐπέκταση τοῦ ἑαυτοῦ

Στὴν Σοφία Ντρέκου

ΟΤΑΝ ΚΑΠΟΙΟΣ στενοχωρεῖται γιὰ τὴν ἀπώλεια τῶν οἰκειῶν του, στὴν πραγματικότητα νοιάζεται γιὰ τὸν ἑαυτό του, ὄχι γιὰ τοὺς ἄλλους, σύμφωνα μὲ διαδεδομένη ἀντίληψη, ἡ ὁποία ἀληθεύει ἀπὸ μιὰ πλευρὰ αὐτονόητη, ἀλλὰ ὄχι ὅταν τὰ συμφραζόμενα προσπαθοῦν νὰ διαβάλουν τὴν θλίψη, ὅτι ἐκφράζει ὁπωσδήποτε ματαιώση τῆς ἀτομιστικῆς βολῆς. Δὲν ἀποκλείω ἢ ἀπομύθευση νὰ ἔχει, συνειδητὸς ἢ μὴ, ἀφορμὲς στὴν παρεξήγηση ὅτι ὁ χριστιανισμὸς διδάσκει ἀνιδιοτέλεια.

Ἦδη στὴν ἐντολὴ ἀγάπης τοῦ πλησίον ὡς ἄλλου ἑαυτοῦ, τὸ ἴδιον δὲν ἀπωθεῖται ἀλλὰ βεβαιώνεται καὶ ἐκτείνεται. Ἐφόσον ἔχει συμβεῖ ἐπέκταση, καταστρέφοντας τὴν ἐνότητα ἢ ἀπουσία τοῦ ἄλλου συρρικνώνει τὸν ἑαυτό σὲ μιὰ πραγματικότητα ποὺ ὑπάρχει ἴσα γιὰ νὰ βιώνεται τὸ μηδέν. Τὴν ἀπώλεια αὐτὴ δοκίμασε ἀκόμα καὶ ὁ Χριστός. Δὲν εἶναι ἀξιοπεριφρόνητες οἱ ἐπεκτάσεις τοῦ ἑαυτοῦ ἀλλὰ ἡ κακία του, κι ἐδῶ ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ ἀπὸ τὴν μαζικὴ συνείδηση.

Ἐφόσον κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ ἀσήμαντο εἶναι φυσικὸ γιὰ τὴν συνείδηση τοῦ μαζάνθρωπου νὰ καταντάει ἀμέσως στὸν κυνισμό, μὲ εὐλογες κατὰ περίπτωσιν ὡς ἓνα βαθμὸ ἐκτιμήσεις, συνήθως ἔτοιμες, δανεισμένες ἀπὸ τὸν μαζικὸ περίγυρο, πάντα ἀνίκανες νὰ φθάσουν ὡς τὸ τέλος, παραμορφώνοντας τὰ πράγματα, ἀποκρύβοντας δυνατότητες καὶ φτωχαίνοντας τὴν ὑπαρξιν. Τέτοια ἡ γνώμη ποὺ συζητοῦμε, ἀφορῶντας ἐπίσης ἡ προηγουμένως στὴν πολιτισμικὴ διάστασιν, ἀπαξιώνοντας συνολικὰ τὴν κοινωνία, ὅτι δῆθεν ὁ πολιτισμὸς ριζώνει στὴν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀποκρούει τὴν θεμελιακὴ ἀγριότητα τῆς φύσης, πῶς ἀκόμα καὶ ἡ θρησκεία ριζώνει στὸν ἀρχέγονο φόβο τῶν κοσμικῶν δυνάμεων! Μὲ τὸ κριτήριον αὐτὸ πολιτισμὸ δημιουργοῦν ἐπίσης τὰ ζῶα φτιάχνοντας φωληρὰς καὶ προστατεύοντας τὴν ἐπιβίωσίν τους, ἂν καὶ γιὰ προφανεῖς λόγους ἡ ἄμυνά τους στερεῖται θρησκευτικῶν διαστάσεων. Ὅρισμὸς τέτοιας εὐρύτητος καὶ ποιότητος προϋποθέτει ἀκριβῶς ὑποτίμησιν ἑνὸς στοιχείου ἰδιαιτέρως ἀνθρώπινου, τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖ ἡ ἴδια ἡ λέξις, ὅτι πολιτισμὸς εἶναι κάτι ποὺ ταιριάζει στὴν πόλιν.

Ὁ ἄνθρωπος προτάσσει ὡς περισσότερο δικό του τὸ καλὸ τῶν ἄλλων, ὑποτάσσεται ἐκούσια στὸν κοινὸ νόμον, ἀξιοποιεῖ τὴν δημιουργικὴ του ἰκανότητα συνειδητὰ ἀποβλέποντας στὸ καλὸ ὄλων. Μόνον ὡς μεταφορά, καὶ πολὺ κακῆ, μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ γιὰ τὰ ζῶα ὅτι δημιουργοῦν πόλεις, ἐφόσον δὲν ἔχουν ἐπίγνωσιν τί κάνουν καὶ δὲν μποροῦν νὰ τὸ ἀποφύγουν. Ὁ πολιτισμὸς εἶναι δύναμις ἐλευθερίας, ὅπως φαίνεται ἔστω μόνον ἀπὸ τὴν ποικιλίαν μορφῶν καὶ ἐναλλαγῶν στὴν διάφορες κοινωνίες καὶ περιόδους ἀκόμη καὶ τοῦ ἴδιου ἀκριβῶς λαοῦ, τὴν προσωπικὰς ἢ καὶ ἐθνικὰς μεταστροφὰς πρὸς διάφορον πολιτισμὸν, κλπ. Προϋποθέτει ἐπίσης ἑναρθρὸν λόγον, χωρὶς τὸν

ὁποῖο δὲν εἶναι δυνατὲς κρίσεις καὶ ἀναθεωρήσεις, ἀλλὰ μόνον ὀρμές.

Ὅπως ἡ ψυχὴ δὲν μεγαλώνει γονιμότητα στὴν κακοποίηση τῶν ἄλλων, ὁ πολιτισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει δευτερεύουσα καὶ ἀρνητικὴ ἀξία. Ὡς ὑποπροϊὸν συγκρούσεων μὲ τὶς κοσμικὲς δυνάμεις θὰ δημιουργοῦσε μόνον ἀμυντικὲς δυνατότητες καὶ σὲ καμμιά περίπτωση δὲν θὰ ἀγνοοῦσε τὶς βιοτικὲς ἀνάγκες. Ἐπομένως ἡ γλῶσσα δὲν σφάλλει ὅταν ὑποδεικνύει πὼς ὁ πολιτισμὸς θεμελιώνεται στὴν ὁρμὴ γιὰ τὸν ἄλλο καὶ αὐτὴ συνειδητὴ καὶ ἀποφασισμένη.

Στὶς ἐπικράτειες τῆς μαζικῆς συνείδησης ἡ ἴδια ἡ ὁμοιότητα κυφορεῖ συγκρούσεις, ἐφόσον στὴν ἰδανικὴ περίπτωση ἡ ἔνωση συμβαίνει ἐξωτερικὰ καὶ συμβατικά, ὑπὸ συμπτώσεις ἀτομιστικῶν ἐπιδιώξεων, ὅποτε δὲν ἐκτείνεται ὁ ἑαυτὸς ἀλλὰ ἡ μικρότητα καὶ ἐνδεχομένως ἡ κακία του. Ἡ ἀπρόσωπη ἔνωση τείνει στὴν μαζικὴ συνείδηση, καὶ πάλι διαφεύγει στὸν βαθμὸ ποῦ οἱ μετεχόμενες ἀξίες καθεαυτὲς ἐνδέχεται νὰ εὐνοοῦν βιώματα ὑγείας, ὑποδεικνύοντας τὸ ἀπρόσωπο ὑπὸ ὄρους καὶ μόνον ὡς ἓνα βαθμὸ χρήσιμο ἢ ἀνεκτό.

Μιὰ χριστιανικὴ Ἐκκλησία, γιὰ παράδειγμα, ὡς ἀπρόσωπη συλλογικότητα τείνει ἀναγκαῖα στὴν μαζικότητα, μὲ τὶς ἱερὲς ἔννοιες νὰ παραμένουν συνεχῶς διαθέσιμες ὡς δυνατότητες ἀναγωγῆς στὰ θεμελιακὰ πολιτισμικὰ βιώματα, ἀπ' ὅπου οἱ θεσμοὶ ἐπίσης ἀποκτοῦν μορφὲς λιγώτερο ἀπρόσωπες. Ἐτσι ἡ Εὐχαριστία ἐκτίθεται στὸ ἀπρόσωπο τοῦ τυπικοῦ της, στὴν ἐνδεχόμενη ἀνυπαρξία οἰκειότητος μεταξὺ τῶν προσερχόμενων, κλπ, μὲ τὸ ἴδιο τὸ ὄνομά της νὰ καθιστᾶ διαρκῶς διαθέσιμη τὴν γνήσια φύση της, ἐφόσον εὐχαριστία ἀπρόσωπη δὲν νοεῖται, ὥστε ἂν ἡ θέσμιση τοῦ

ἐκκλησιαστικοῦ βίου δὲν βρίσκει τρόπους νὰ ὑπερβαίνει τις πρὸ κυρίαρχες ὑποχωρήσεις στὴν μαζικὴ συνείδηση ἢ οὔτε κὰν δὲν τις ἀντιλαμβάνεται, τοῦλάχιστον διατηρεῖ μιὰ δύναμη νὰ ἀποφεύγει ἴσως τις προφανέστερες, τὴν παραγωγὴ ἄς ποῦμε χαπιῶν θείας κοινωνίας, κτθ.

Ἡ ἐπέκταση τοῦ ἑαυτοῦ στὸν ἄλλο χαρίζει τὰ οἰκεῖα προτοῦ ζητήσει ὀτιδήποτε, καὶ συμβαίνει ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε κίνηση δωρεᾶς ἢ ζήτησης, ἐφόσον ἡ μοναδικότητα καθενὸς ἀναγνωρίζεται στὸ ἱερό, στὴν παρουσία τοῦ Λόγου τῆς ἐνότητας, ἀποκαλυπτόμενου προσωπικὰ στὸν καθένα στὴν σχέση του μὲ τὸν ἄλλο, καὶ μὲ ἀκόμα μεγαλύτερη δύναμη πέρα ἀπὸ καθένα τους, συγκεντρώνοντας καὶ ὑψώνοντας τους στὸν ἑαυτὸ Του.

Ἐκτείνοντας τὸν ἑαυτὸ τῆς στὸν ἄλλο, κι ἐφόσον τὸ μέτρο ὑπάρχει στὸν ἑαυτὸ, ἡ δὲ ἐνότητα δυνατικὰ ἀφορᾷ κυρίως στὸ σύνολο τῶν ἔλλογων ὄντων, στὴν ἀπουσία τοῦ ἄλλου ἢ ψυχὴ καταρρέει καταργῶντας κάθε ὑπαρκτὴ ἢ δυνατὴ σχέση τῆς, ἐκτὸς ἀπὸ μία. Δὲν πρόκειται γιὰ ἐγωϊσμό, ἀλλὰ γιὰ τὸν νόμο τῆς ἀγάπης. Ὅτι παρόμοιος πόνος εἶναι δυνατὸς μὲ ἀφορμὴ κατώτερες ἐξαρτήσεις, δὲν σημαίνει ὅτι στὴν περίπτωση τῆς ἀγάπης ἡ ψυχὴ ἀδιαφορεῖ. Δὲν μπορεῖ νὰ προσπεράσει τὴν ἀπώλεια, ἀλλὰ καὶ δὲν παραλύει στὴν ἀπόγνωση, διαφορετικὰ, ὅταν δὲν ὑπῆρξε παρὰ μόνον ἐξάρτηση ἀπὸ κάτι σχετικῶς ἀσήμαντο / σχετικῶς σημαντικὸ, ἢ ἀδιαφορία ὅσο ἡ ἀπελπισία εἶναι ἐξίσου πιθανές, ἀνάλογα μὲ τὴν ἔνταση τῆς ἐξάρτησης. Ἐπομένως ἄς τὸ ἔχουν αὐτὸ οἱ νέοι προσωρινὸ κριτήριον, ἕως ὅτου ἀποκτήσουν γνώση, ὅσοι ἀξιωθοῦν νὰ τὴν ἀποκτήσουν. Μιὰ σχέση ποὺ ταλαιπωρεῖ ἴσως καὶ σὲ βαθμὸ ἀπελπισίας, εἶναι τόσο λίγο ἐρωτικὴ, ὅσο ὅταν εὐκόλα ἢ δύσκολα ἀντικαθίσταται, ἐνῶ, ἀντίθετα, ὅσο

μεγαλώνει πραγματικὴ ἐνότητα, τόσο φανερόνεται ἡ πιὸ ἀπόλυτη θλίψη, καὶ ταυτόχρονα πέρα ἀπὸ αὐτὴν τὸ ἴδιο ἀπόλυτη διαύγεια, ἐμπιστοσύνη καὶ ἡσυχία, προερχόμενη ἀπ' ὅπου ἀκριβῶς προέρχεται ἡ δυνατότητα καὶ ἀξία τῆς σχέσης, γι' αὐτὸ παρήγορη.

Παράδοση και Δημιουργία

Στόν Αλέξη

ΚΑΜΜΙΑ ΦΟΡΑ λέγεται για τήν ὀρθόδοξη παράδοση πὼς εἶναι ἀνθεκτικὴ ἀλλὰ 'ἀκίνητη,' καὶ ἀξίζει προσοχὴν στὴν ἐπίκριση, ἰδιαίτερα ἐπειδὴ στὴν Ὁρθοδοξία δὲν βρῖσκεται μιὰ πλευρὰ ἀλλὰ ἡ καρδιὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὥστε ἂν ἐδῶ συμβαίνει ἄγωνα ἀντοχῆς, οἱ Ἑλληνες ἀποδεικνύονται κάτι σὰν ζόμπι, λαὸς ἀπολιθωμάτων, φαντασμάτων, κτὸ.

Ὑπὸ τὸ σχῆμα τῆς ἄγωνος ἀντοχῆς οἱ ἐπικριτὲς τῆς μᾶλλον δὲν ἀναφέρονται στὴν παράδοση καθεαυτὴν, ἀλλὰ σὲ συγκεκριμένους μορφές, π.χ. ὅτι ἐπιμένουν ἀγιογραφικοί, ὑμνολογικοί καὶ ἄλλοι τρόποι χωρὶς δημιουργία νέων. Φαίνεται πὼς ἀντιλαμβάνονται τὴν διαρκῆ μετοχὴν στὶς ἴδιες πολιτισμικὲς μορφές ὡς ταυτόχρονα ἀντοχὴ τῆς παράδοσης καὶ στειρότητα. Ὅμως παράδοση ἀνενεργὸς ὅχι μόνον ἀνθεκτικὴ δὲν εἶναι, ἀλλὰ δὲν ἔχει ὑπάρξει ποτὲ καὶ δὲν νοεῖται: κάθε παράδοση, ἢ καλύτερη καὶ ἢ χειρότερη, εἶναι δυνατὴ μόνον στὴν δημιουργία τῆς. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ χωράφια τοῦ χῶματος, στὴν πνευματικὴ καλλιέργεια χωρὶς δέντρο δὲν

υπάρχει ούτε έδαφος, τὰ δύο έρχονται στην ύπαρξη ταυτόχρονα.

Παράδοση αρχίζει να δημιουργείται όταν πλευρές τῆς ύπαρξης φανερώνονται με κάποια ιδιαίτερη αξιόλογη σημασία. Ἡ ὀρθόδοξη παράδοση ακόμη σήμερα κρατάει μορφές προερχόμενες συνήθως από τὴν βυζαντινὴ περίοδο, με έξαιρέσεις, ὅπως ἡ κατάπτωση σὲ δυτικούς τρόπους στὴν ἀγιογραφία, ἀκόμα περισσότερο στὴν θεολογικὴ παιδεία, κλπ.¹²⁸ Ἡ ἀξία τῆς λατρευτικῆς Εἰκόνας μεγαλώνει σύμφωνα με τὴν δυνατότητά της νὰ μεταθέτει στὴν ἀξία τῶν εἰκονιζόμενων. Ἡ βυζαντινὴ τεχνοτροπία παρέμεινε ἐπὶ αἰῶνες σταθερὴ στὴν οὐσία της, ἐπανερχόμενη μετὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν μερικὴ ἔστω ἐγκατάλειψή της, ἀπὸ στειρότητα ἢ μήπως ἐπειδὴ στὸν τρόπο αὐτὸ ἀναγνωρίζεται μεγάλη μυητικὴ ἰσχὺς;

Σχετικὴ ἀδράνεια ἢ ἀδυναμία διορθώσεων, μεταρρυθμίσεων καὶ προσαρμογῶν εἶναι φυσιολογικὴ σὲ παραδόσεις ὑψηλοῦ κύρους, ὁπότε διστάζει κανεὶς νὰ ἐπέμβει ἀκόμη καὶ ὅταν τὸ πρόβλημα εἶναι ὀλοφάνερο,¹²⁹ ὅμως ἄγονη ἐμμονὴ θὰ σήμαινε ἐκμηδένιση τῆς μυητικῆς δύναμης τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ἀντὶ παραδόσεως ἀπέμεινε τυποκρατία, ἐπομένως

¹²⁸ Συνειδητοποιῶντας τὴν μεγάλη σπουδαιότητα τῆς βυζαντινῆς Εἰκόνας, συμβαίνει στὴν Ἑλλάδα μιὰ ἐγκατάλειψη τῶν λειτουργικὰ ἄσχετων τρόπων τῆς δυτικῆς, 'ρεαλιστικῆς,' ἀγιογραφίας. Ἄν προηγουμένως κυριαρχοῦσε ἄγονη ἀντοχή, τί ὑπάρχει τώρα πού δὲν ἀντέχει ἀπλῶς ἀλλὰ ἐπιστρέφει ὁ βυζαντινὸς τρόπος; Ὅα μποροῦσε νὰ μιλήσει κανεὶς γιὰ ὑπερ-ἀντοχὴ καὶ ὑπερ-στειρότητα!

¹²⁹ Χαρακτηριστικὴ περίπτωση τέτοιας ἀδράνειας στὸν θεσμὸ τοῦ γάμου. Πρβλ. τὸ κείμενο, *Ἄς σκεφτοῦμε τὴν γαμήλια Ἀκολουθία*.

ἀκοινωνησία, ἀσχετοσύνη, ἀποξένωση, σκληρότητα, ψυχρότητα, αὐταρχισμός, ἀπουσία νοήματος. Ἄν ἡ Ὀρθοδοξία ὑπέφερε σὲ τόσο μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τέτοια προβλήματα, ἡ καταρράκωση θὰ ἦταν ἐκτυφλωτική, μπροστὰ στὴν ὁποία οἱ κοινωνίες ἄλλων ὁμολογιῶν θὰ ἔμοιαζαν ὑποδείγματα πίστεως.

Ἡ γονιμότητα δὲν ἀφορᾷ μόνο στὴν ἀνάδυση καθολικῶς πρωτόγνωρων σημασιῶν ἀλλὰ ἐπίσης στὴν ἐπανάληψη. Ἄν εἶναι γνήσια, ἡ ἐπανάληψη δὲν σχετίζεται μὲ τὸν πιθηκισμό καὶ τὸν μηχανισμό, ἀλλὰ εἶναι τρόπος δημιουργίας: ἐπαναλαμβάνοντας ξανακερδίζω τὸ παλαιὸ δημιουργῶντας το γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου σχεδὸν σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχε. Ἐπανάληψη, οἰκειοποίηση καὶ ἀναδημιουργία εἶναι ὅ,τι συμβαίνει στὸ διάβασμα, ἐφόσον ὁ ἀναγνώστης βιώνει ἀληθινὰ τὴν πραγματικότητα τοῦ συγγραφέα. Ἡ γονιμότητα τῶν ἐρμηνειῶν ἀποδεικνύεται στὴν ποιότητα τοῦ βίου. Ἐφόσον ἡ κοινωνία δὲν μπορεῖ νὰ καταστήσει τελείως πλαστὴ ἢ μηχανιστικὴ, φθίνουσες παραδόσεις σταδιακὰ χάνουν καὶ τὸ τυπικὸ μέρος, δηλαδὴ ἀποβάλλονται πλήρως καὶ ἀντικαθίστανται ἀπὸ ἄλλες παραδόσεις ἢ τὸν μηδενισμό.

Φυσικὸ νὰ τιμῶνται ἐκεῖνοι μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους πρωτοεμφανίζονται σημασίες, ιδιαίτερες ἐρμηνεῖες, κλπ. Φυσικὸ καὶ καλὸ νὰ ὀνομάζονται δημιουργοὶ ἰδίως αὐτοὶ — ὅμως ἐν ἐπιγνώσει ὅτι ὁ τιμώμενος καὶ ὁ τιμῶν στὴν οὐσία δὲν διαφέρουν. Θέλει ἢ δὲν θέλει καὶ προσπαθεῖ ἢ δὲν προσπαθεῖ, ὁ χιμπατζῆς δὲν μπορεῖ νὰ τιμήσει τὸν Πλάτωνα.

Στὸν βαθμὸ πού μιὰ παράδοση ἔχει ζωὴ καὶ δὲν ἐκπνέει στὴν τυποκρατία καὶ τὴν ὑποκρισία, διαρκῶς φανερώνονται νέες μορφές καὶ ποιότητες, εἴτε ἀλλοιώσεις παλαιότερων, εἴτε ἀναδημιουργίες καὶ ἐπαναλήψεις, ὅταν ἡ νέα γενιὰ κα-

ταλαβαίνει ἐξ ἀρχῆς τὴν Εἰκόνα ποὺ ζωγράφησε ὁ ἀνώνυμος ἅγιος τῆς Καππαδοκίας, ὅταν ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ξαναγράφει διαβάζοντας τὴν Καινὴ Διαθήκη.

Ἐπανάληψη συμβαίνει στὴν πιὸ οἰκεία μορφή τοῦ προσωπικοῦ βίου, ὅταν ἐπανερχοῦνται ποιότητες τοῦ παρελθόντος ποὺ λησμονήθηκαν, μὲ τὴν ἀπουσία τους τραυματίζοντας τὴν ψυχὴ. Στὴν περίπτωση ποὺ κάποιος ὑπῆρξε μιὰ φορὰ πνευματικὰ ζωντανός, δὲν νοιώθει γερασμένος ἐπειδὴ πέρασε ὁ χρόνος, ἀλλὰ ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ἐγκατέλειψε ποιότητες ποὺ ἔδιναν νόημα στὰ πράγματα, δὲν μπόρεσε νὰ τὶς ἐπαναλάβει. Ἡ περιγραφή τοῦ ἴδιου φαινομένου ὑπὸ τὸν ὄρο τῆς *συντήρησης*, παραπλανᾷ, ἐφόσον ἡ ἐπανάληψη ἔχει σχεδὸν τὶς ἴδιες ἀπαιτήσεις μὲ τὴν δημιουργία. Ἡ ἱστορικὴ διάσταση τῆς ψυχῆς ὑπάρχει ὅπως ἡ Περσεφόνη, γιὰ νὰ στρέφεται στὴν ζωὴ χρειάζεται νὰ ἔχει τὴν ἀξία τοῦ ἴδιου τοῦ παρελθόντος της σὰν μιὰ ἀντανάκλαση ἀπὸ τὸ μέλλον, περισσότερο ἐλπίδα παρὰ ἀνάμνηση. Ἡ ἐπανάληψη εἶναι ἡ ἀνάσα τῆς παράδοσης καὶ δημιουργία ἀπὸ μόνη της, ἀσχετῶς ἂν στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν δημιουργεῖται ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς πολιτισμικῆς μορφῆς ἀλλὰ ὁ ἑαυτὸς ποὺ ἔχει δυνατότητα νὰ τὴν δημιουργεῖ ἐντὸς του. Ὅσοι διανοούμενοι κατηγοροῦν τὴν Ὁρθοδοξία γιὰ ἀκίνησία, χρειάζεται νὰ τὸ σκεφτοῦν καλύτερα.

Ταυτότητα φιλοσοφίας και ἐπιστήμης;

Στὴν Νέλλη Παπᾶ

ΣΥΓΚΡΙΝΟΝΤΑΣ μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα, μέγιστη ἐπιείκεια θὰ δεχόταν γιὰ τὴν φιλοσοφία στὸν καιρὸ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπανάστασης μέχρι σήμερα διαφορὲς πρὸς τὸ χειρότερο συνήθως, πολλὰ κοινὰ σημεῖα, ἐφόσον στὴν ἀρχαιότητα βρίσκεται τὸ θεμέλιο, καὶ κανένα νεώτερο φιλόσοφο ὡς πρὸς τὸ 'προχωρημένο' ἢ πρὸς τὸ 'ὀρθό.' Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη διακρίνονται τοῦλάχιστον ὅσο ἀπαιτεῖ ἡ πρόοδος τῆς μίας γιὰ νὰ μὴν ἐξαρτᾶται στὸ παραμικρὸ ἀπὸ τὴν πρόοδο τῆς ἄλλης.

Ὁ ὅρος *ἱστορία* τῆς φιλοσοφίας ἔχει πραγματικὸ περιεχόμενο ἐπειδὴ δημιουργοῦνται σχέσεις, συνέχειες, ἐπιρροές, κτῶ, ὅχι ἐπειδὴ ὑπάρχει φιλοσοφικὸ παρελθὸν μὲ τὴν ἔννοια τοῦ παρωχημένου, καὶ μέλλον μὲ τὴν ἔννοια τοῦ πλέον ἔγκυρου. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη δὲν καθυστερεῖ, δὲν ἐκτοπι-

ζεται, δὲν παρέρχεται, δὲν ἀναιρεῖται,¹³⁰ παρὰ μόνο στὸν βαθμὸ πού εἶναι ἀσήμαντη.

Σκεπτόμενος ζητήματα κοινωνιολογικά, ἀνθρωπολογικά, φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἀνιχνεύοντας τὴν σημασία τοῦ νεροῦ στὶς μυθολογίες, πῶς συμμετέχει ἡ ἔννοια καὶ ὕπαρξή του στὴν διαμόρφωση τῶν διαφορῶν πολιτισμῶν, κτδ, γιατί χρειάζεται νὰ ἐνδιαφέρεται ὁ φιλόσοφος ἔστω ἐλάχιστα γιὰ τὴν χημικὴ σύσταση τοῦ νεροῦ; Ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς φιλοσοφίας ἔχει ἡ κατανόηση τῆς χημικῆς ἐξίσωσης ὡς μέρους τῆς γενικῆς νοοτροπίας τῆς κοινωνίας, τί συνεπάγεται γιὰ τὴν συλλογικὴ ἢ προσωπικὴ συνείδηση ὁ βαθμὸς στὸν ὁποῖο προσεγγίζει τὴν ὑπόσταση τοῦ νεροῦ ὡς ἐνότητα δύο ἄλλων στοιχείων, κλπ, ἀλλὰ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀκριβῶς παραμερισμὸ τῆς χημείας, ὄχι συνεργασία μαζί της. Γιατί ὁ φιλόσοφος θὰ ἐνίσχυε τὴν σκέψη του ὡς φιλοσοφική, ἂν ἔθετε ὑπὸ ἐρώτηση τὸ νόημα τοῦ ὀξυγονοῦχοῦ ὕδρογόνου ἀντὶ τοῦ νεροῦ;

Σὲ τί διευκρινίζει τὴν οὐσιώδη ἀξία τοῦ νεροῦ ἡ προηγούμενη ταύτισή του μὲ δύο ἄλλες οὐσίες, οἱ ὁποῖες μὲ τὴν

¹³⁰ Οὔτε κἂν ὅταν σφάλλει. Ὁ Παρμενίδης διατηρεῖ ἀμείωτη ἀπολύτως τὴν μεγάλη ἀξία του στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας παρὰ τὴν ὀρθὴ κριτικὴ πού τοῦ ἀσκεῖ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, καὶ ὁμοίως ἡ θνητότητα τῶν σοφιστῶν δὲν ὀφείλεται σὲ λογιστικὸ τους μειονέκτημα. Ἀξίζει δὲ νὰ προσεχθεῖ ὅτι τοὺς σοφιστὲς ἀνακάλυψε κυρίως ἡ ἐποχὴ μας, δηλαδή μιὰ θνησιμαία περίοδος, ἡ ἀσημαντότητα τῆς ὁποίας συνάγεται ἀπὸ πολλά, καὶ ἤδη ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐξηγοῦνται τὰ προφανέστερα, ὅπως ὅτι ἄλλο φιλοσοφία καὶ ἄλλο ἐπιστήμη. Περισσότερα γράφω στοὺς *Αρχαίους Ἑλληνας*, ἰδίως στὸ κεφάλαιο *Μελέτη Θανάτου*, σ. 181 κ.έ.

σειρά τους χρειάζονται τώρα 'εξήγηση,' τί είναι όξυγόνο, τί ύδρογόνο. Πόσες αναγωγές / ταυτίσεις πρέπει να συμβούν μέχρι να γίνει αντιληπτό πως δέν αποτελεί πραγματική εξήγηση ή άδιαφορία για τις πρώτες αίτιες και άπλή αναδιατύπωση του προβλήματος; Τί σημαίνει για τον άνθρωπο και την κοινωνία του ή ανάπτυξη των ταυτίσεων αυτών σε βαθμό τυφλώσεως για την απολύτως μηδενική πραγματική γνώση στην οποία απολήγουν; Πως άντέχει κανείς να επαγγέλλεται φυσικός, όταν άγνοεί την ίδια την πρώτη αρχή, κι αυτό όχι επειδή συνέβη να μήν υπήρξε παρατηρητής στο σημείο μηδέν της δημιουργίας, αλλά επειδή ή 'έπιστημονική' αντίληψη δέν έχει δυνατότητα να κάνει παρά μόνο αναγωγές των όντων σε άλλα όντα;

Μέσα από τέτοιες αναγωγές και ταυτίσεις προκύπτει ένα φάντασμα γνώσης που έπιτρέπει διαχείριση των πραγμάτων, με την ένταση και τον θόρυβο της διαχείρισης αποκρύβοντας το γεγονός ότι τα πράγματα παρέμειναν στην ουσία και προέλευσή τους τελείως άγνωστα. Στόν εύφημισμό της 'έπιστήμης' ό άνθρωπος ανακάλυψε ένα τρόπο να μαθαίνει πάρα πολλά και ταυτόχρονα απολύτως τίποτα. Το γνωσιολογικό αυτό παράδοξο είναι ή σφραγίδα της έπιστήμης ως ριζικής άπάτης και ειρωνίας: ή μόνη δραστηριότητα που έχει την έπαρση να δηλώνει πληρότητα γνώσης, προϋποθέτει αναγκαία ένα επίπεδο άνυπέρβλητης καθαρής άγνοιας.

Η ίδια ή πλάνη της καθημερινής αντίληψης ένδέχεται για την φιλοσοφία να έχει μεγαλύτερη αξία από την έπιστημονική αλήθεια, αποκτώντας έγκυρότητα σε πεδίο άπρόσιτο για την έπιστημονική παρατήρηση. Στο δωμάτιο δέν υπάρχουν κατάρτια πλοίων που χάνονται στόν όρίζοντα, τα πράγματα βρίσκονται διαρκώς στην άπλή έπιφάνεια. Για

τὸ δωμάτιο ἢ γῆ δὲν εἶναι σφαιρική. Τὸ ἴδιο γιὰ τὸ ὑπόλοιπο σπίτι καὶ γιὰ κάθε χῶρο ὁ ὁποῖος τείνει στὰ μέτρα τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ἢ γῆ εἶναι Ἐπιφάνεια, ὄχι Σφαῖρα. Παλαιὰ ὁ ἀνθρώπος βρισκόταν στὴν γῆ ὅπως στὴν ἐπιφάνεια τῆς διαβίωσής του. Σήμερα κατοικοῦμε στὸ ἴδιο τὸ δωμάτιό μας ὅπως σὲ σφαῖρα πὺ στροβιλίζεται στὸ διάστημα. Ποιά εἶναι μεγαλύτερη πλάνη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς φιλοσοφίας, νὰ καταλαβαίνεις τὸ σύμπαν ὡς οἰκεῖο χῶρο ἢ νὰ βιώνεις τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό σου ὡς κομήτη;

Δὲν τίθεται ζήτημα ἀρνήσεως ἢ ἀπαξίωσης τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Ἐφόσον ἐνδιαφέρει ἢ ἀλήθεια, ὅτιδήποτε ἀληθεύει, στὸν βαθμὸ καὶ στὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο ἀληθεύει, εἶναι σεβαστό — ἀλλὰ χρειάζεται ταυτόχρονα νὰ γίνεται ἀντιληπτὴ καὶ νὰ ἀξιολογεῖται ἢ διαφορὰ τῶν βαθμῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων. Τί μπορεῖ νὰ γνωρίζει ἢ ἐπιστήμη ὡς ἐπιστήμη γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς σοφίας, τὴν ὁποία ὁ Ἀριστοτέλης καταλάβαινε στὸν κινοῦντα ἀκίνητο Θεό, ὁ δὲ Πλάτων στὸν Λόγο τοῦ Δημιουργοῦ; Ἀκόμη ἂν γνώριζε, ἂν ἔστω μπορούσε νὰ ἀποδείξει τὰ πάντα ἀπολύτως μὲ τίς πιὸ ἀντικειμενικὲς καὶ αὐστηρὲς μεθόδους, τί ἀξία θὰ εἶχε γιὰ τὴν φιλοσοφία; Ὑπάρχει πιὸ ἀπάνθρωπο ἀπὸ αὐτό, νὰ ἀποδεικνύεις στὸ παιδὶ τὸν πατέρα του; Οἱ ἀποδείξεις ἔχουν μηδενικὴ ἀξία σὲ περιοχὲς ὅπου δὲν ἐνδιαφέρει παρὰ μόνο ἢ προσωπικὴ γνώση, τὸ ὁποῖο ἐξηγεῖ γιατί στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα ἢ ὑπανάπτυξη τῆς ἐπιστήμης δὲν ἐμπόδισε οὔτε τὴν γένεση οὔτε τὴν κορύφωση τῆς φιλοσοφίας.

Καστοριάδης και Παπατσώνης

Στόν Γιάννη Σταύρου

ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ μεταφυσική ή δημιουργία είναι αδύνατη, σύμφωνα με τὸν Καστοριάδη. Περιέχοντας ἀχρόνως τὴν ιδέα Του γιὰ τὸν κόσμο ὁ Θεὸς δὲν δημιουργεῖ ἀλλὰ παράγει βάσει προϋπάρχοντος ὑποδείγματος.¹³¹ Καταλαβαίνοντας στὶς μεταφυσικὲς θεωρήσεις ἐρμηνεῖα τῆς ιστορίας ποὺ ἐπιστρέφει καὶ γίνεται ἡ ἴδια ιστορικὴ δύναμη καὶ μάλιστα θεμελιακὴ, ὁ Καστοριάδης προσπαθεῖ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἂν ἡ πιὸ πρωταρχικὴ πραγματικότητα ὑπάγεται σὲ καθορισμό, εἴτε πρόκειται γιὰ τὸν Θεό, εἴτε γιὰ ιστορικοὺς νόμους, ὁ ἄνθρωπος ἔχει καταδικαστεῖ σὲ ἑτερονομία ἢ πάντως τείνει πρὸς ἐκεῖ. Ὁ προκαθορισμὸς τῶν θεμελίων τῆς ὑπαρξῆς ἐπιτρέπει στὴν καλύτερη περίπτωση ἐξερεύνηση, ὅπου ἰδανικὸ γίνεται ἡ συμμόρφωση μὲ τὴν πρωταρχικὴ ἀναγκαιότητα ὅλων τῶν δυνατῶν προορισμῶν. Ἔτσι ὁ

¹³¹ Συνοψίζω κεντρικὸ ἐπιχείρημα ἀπὸ τὴν *Φαντασιακὴ Θεσμίση τῆς Κοινωνίας*, ὁμάδα μεταφραστῶν, Ἀθήνα 1981, σελ. 284–294. Πρόκειται στὴν οὐσία γιὰ ἐπανάληψη τοῦ Πόππερ — πρβλ. τὸ κείμενο, *Προβλήματα τῆς βίας*.

άνθρωπος παραμένει ανεύθυνος, ανίκανος να αναλάβει τὸν βίο του με γνησιότητα, δηλαδή ως δημιουργία δική του και τῆς κοινωνίας του.

Ὅπως ἔχουμε δεῖ,¹³² ὁ Καστοριάδης ἔπασχε ἀπὸ κάτι σὰν πνευματικὴ ἀχρωματοψία, τυφλὸς γιὰ τὸ ἴδιο τὸ πιὸ σημαντικό ζήτημα, χωρὶς ἐπίλυση τοῦ ὁποῦοι πραγματικῆ, ἢ ὑπαρξῆ φτωχαίνει μέχρι μηδενικότητος. Α priori διαβάλλοντας κάθε δυνατὴ μεταφυσικὴ ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειση, ἀπέκλεισε τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὸ πρωταρχικό. Γιατὶ ἂν ἡ ἑλληνικὴ μεταφυσικὴ ἀφορᾷ στὴν πραγματικότητα με ἐγκυρότητα, πῶς θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀπορρίψει τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα ἐπειδὴ δὲν συμφωνεῖ με τὶς ἐπιθυμίες του γιὰ δημιουργία ἢ ὀτιδιῆποτε;

Πέρα ἀπὸ αὐτό, ἡ ἴδια ἢ ἄρνηση στὴν ὁποία ὀδηγήθηκε ὁ Καστοριάδης, θὰ μπορούσε νὰ τοῦ ἐξηγήσει, ὅτι συνεπῶς ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ δὲν εἶναι κάτι τόσο πιεστικό, ἂν ὁ ἴδιος κατόρθωσε νὰ τὴν βάλει στὴν ἄκρη καὶ νὰ ἰδρύσει τὸν βίο του κατὰ βούλησιν. Καὶ ἂν τὸ πρόβλημά του δὲν ἦταν τί κάνει ὁ ἴδιος, θὰ μπορούσε νὰ διερωτηθεῖ, σὲ τί ἀπ' ὅσα τὸν ἐνδιαφέρουν ἐμπόδισε τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ἢ μεταφυσικῆ τους; Δὲν ἀνέπτυξαν καὶ δυνατότητες ἀμφισβήτησης, καὶ ὅλα τὰ γνωστὰ πολιτεύματα, καὶ τὴν πιὸ ἄμεση δυνατὴ δημοκρατία; Ἐπειτα πῶς ἡ μεταφυσικὴ ἔνωση περισσότερων λαῶν στὴν χριστιανικὴ περίοδο, μολοντί ἀφορῶντας στὸν ἴδιο Θεό, οἱ ἀναλλοίωτες Ἰδέες τοῦ ὁποῦοι καθορίζουν τὰ πάντα, ἐπέτρεψε τόσο διαφορετικὲς δημιουργίες, καὶ πάλι ἐπίσης τὴν δημοκρατία, σὲ ὀρθόδοξες, καθολικὲς καὶ προ-

¹³² Διάβασε τὸ κείμενο *Ἀναζητῶντας τὴν Σημασία*.

τεσαντικὲς χώρες, μὲ τέτοια δύναμη, ὥστε τὸ πολίτευμα αὐτὸ ἢ ἄλλες πολιτισμικὲς δημιουργίες, ἐπίσης προερχόμενες ἀπὸ τὸν εὐρύτερο χώρο τῆς ἐλληνικῆς μεταφυσικῆς, ὅπου καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καστοριάδης ἀνήκει, μεταδίδονται ἀκόμη καὶ σὲ λαοὺς διαφορετικῶν πολιτισμῶν; Δὲν εἶναι αὐτὰ ἱκανὰ ἔστω μόνο γιὰ νὰ δημιουργήσουν ἓνα πρῶτο ἴχνος ὑποψίας, μήπως ἡ κριτικὴ τῆς ἐλληνικῆς μεταφυσικῆς δὲν εὐσταθεῖ, μήπως ἡ σκέψη τοῦ Ὅμηρου, τοῦ Πλάτωνα, τῆς Βίβλου καὶ τῶν Πατέρων ἐπιτρέπει ἐλευθερία στὴν πολιτισμικὴ δημιουργία, καὶ μᾶλλον περισσότερο ἀπ' ὅσο τὴν ἐπιτρέπει ἡ μεταφυσικὴ ἄλλων λαῶν καὶ πολιτισμῶν;

Ἀφοῦ κανεὶς ὑποφιαστεῖ ἀπὸ αὐτά, ἔχει νὰ σκεφτεῖ καλύτερα τὴν προηγούμενη κριτικὴ, περὶ δυνατότητος δημιουργίας, καὶ δὲν θὰ δυσκολευτεῖ νὰ καταλάβει, ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἴδια τὴν θεία ὑπαρξὴ ἡ ἔννοια τῆς δημιουργίας ἀναιρεῖται μόνο ἂν ὁ Θεὸς δὲν ἔχει δυνατότητα ἄλλων Ἰδεῶν ἔναντι ὅσων ὑποτίθεται τὸν χαρακτηρίζουν, δηλαδὴ ἂν εἶναι ἀναγκασμένος νὰ εἶναι ἀγαθός, ἅγιος, κλπ, καὶ ὁμοίως γιὰ τὴν σχέση Του μὲ τὸν κόσμο, ἂν εἶναι ἀναγκασμένος νὰ δημιουργεῖ ἔτσι καὶ ὄχι ὑπὸ ἄλλες μορφές, καὶ κατ' ἀρχὴν ὅτι εἶναι ἀναγκασμένος οὕτως ἢ ἄλλως νὰ δημιουργεῖ, ὅτι δὲν θὰ μπορούσε νὰ μὴν ἔχει δημιουργήσει οὔτε τὸν ἄνθρωπο οὔτε τίποτα. Ἡ ἄχρονη ταυτότητα τῶν θείων Ἰδεῶν δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἀναιρεθεῖ ἡ δυνατότητα τῆς δημιουργίας. Ὁ χρόνος, καὶ ποτέ μόνο αὐτός, ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο νὰ ἐκδηλώνει δημιουργικὴ δύναμη, ὄχι στὸν Θεό, τοῦ ὁποίου ἡ δυνατότητα γιὰ δημιουργία δὲν παρουσιάζεται στὴν ἀνάδυσή τοῦ νέου, ἀλλὰ στὴν ἀπουσία ἀνάγκης.

Ἐπιπλέον, γιατί ἀποδεχόμενος τὴν ἐλληνικὴ μεταφυσικὴ ὁ ἄνθρωπος ἀποβάλλει τὴν δυνατότητα δημιουργίας;

Ειπώθηκε τί δείχνει εμπειρικά γι' αυτό η ιστορία, και θα μπορούσε ο Καστοριάδης να το είχε διαπιστώσει επίσης θεωρητικά. Όσο κοινοί αν είναι οι αρχικοί όροι και οσοδήποτε ιεροί, αναλλοίωτοι, κλπ, η δυνατότητα του ανθρώπου για δημιουργία δεν αναιρείται, αν οι όροι είναι τέτοιοι που επιτρέπουν ή και προσκαλούν *έρμηνεία*. Η θεία παντογνωσία θα εμπόδιζε την ανθρώπινη ελευθερία, υπό την έννοια πάντα της ανεξαρτησίας και αυτονομίας, μόνο αν μεταδιδόταν αυτούσια εν είδει μονομπλόκ, ἔστω σέ προοπτική χρόνου. Αυτό δὲν συμβαίνει, ὅπως εἶναι γνωστό, ὅσα παραδίδονται μέσα ἀπὸ τὴν Βίβλο καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἱερὰ κείμενα πολὺ ἀπέχουν ἀπὸ ἕνα γνωστικὸ βαθμὸ, ποὺ δὲν θὰ ἐπέτρεπε ἐρμηνευτικὲς ἀποκλίσεις. Ἀντιθέτως, ἐμπνέουν καὶ δυναμώνουν ελευθερία, ὅπως φαίνεται γιὰ παράδειγμα στὸ γεγονός ὅτι ἡ Βίβλος καὶ τὰ ἴδια τὰ Εὐαγγέλια περιέχουν αἰνίγματα, παραβολές, ἀκόμη καὶ διαφορὲς ποὺ ἀγγίζουσι τὴν τάξη τῆς ἀντίφασης, ἀλλὰ καὶ τὴν πράξη, ἀπὸ τὶς τεράστιες πολιτισμικὲς διαφορὲς τῶν χριστιανικῶν ὁμολογιῶν.

Ὁ Καστοριάδης πράγματι θὰ μπορούσε νὰ εἶχε ἀποφύγει τὴν ἄτοπη κριτικὴ καὶ κατόπιν νὰ ἀρχίσει νὰ πλησιάζει λίγο περισσότερο τὴν πραγματικότητα, ἀν ἡ ἀντιιθρησκευτικὴ προκατάληψη δὲν τὸν ἐμπόδιζε ἔστω μόνο αὐτὸ νὰ προσέξει, πὼς οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ δὲν εἶναι οἱ λιγώτερο δημιουργικοὶ τὴν ἱστορία, οὔτε οἱ πιὸ στερημένοι ἀπὸ ελευθερία καὶ αὐτοδιάθεση. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μιὰ ἄλλη διάσταση, ἀκόμη πιὸ σημαντικὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία δυστυχῶς ὁ Καστοριάδης ἀπέκλεισε τὸν ἑαυτό του τελείως καὶ ὀριστικά.

*

ἐλπίδα ἀχειροποίητη ἀλλὰ μικρή, καχεκτική και ἐξωτερική, σὰν νὰ μὴν ἀφορᾷ στοὺς ἴδιους.

Και τὶς δύο κατηγορίες, τὴν πιὸ ἐνεργητική και τὴν πιὸ παθητική, τῶν ‘ἄψυχων’ ἀνθρώπων, μὲ ἀσταθῆ ἑνατένιση και διαιρεμένους κόσμους, κυβερνᾷ ἡ Μεγάλη Ἀναμονὴ τῆς Ἐπιούσης, ὅπου τὸ πλήρωμα τῆς δημιουργίας ἢ τῆς δωρεᾶς. Ὅμως ἡ ἀναμονὴ τους, λέει ὁ Παπατσώνης, συνήθως ματαιώνεται, και παραμένουν οἱ ταλαίπωροι σχεδὸν μονίμως κενοί, χῶρος τους γίνεται ἡ στενοχώρια, μῖσος γιὰ ὅλα και περισσότερο γιὰ τὸν ὕπνο, τὴν ἄχαρη και ἄκαρπη ἀνάπαυση, ὅπως τὴν καταλαβαίνουν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Λόγος φέρει τὴν φύση Του στὸ φῶς, κάνει τὸν χρόνο μίμησὴ Του — Ὅασεις, Ἔαρ, Φωλιές πετεινῶν μὲ κελαηδισμούς, Ἄνθιση τοῦ πράσινου, Λεῦκος τοῦ χιονιοῦ — προσπερνοῦν ὅλα ἀσήμαντα, ἄδειος και ὁ θάνατος, μολονότι παρασύρει ὅλη τὴν δημιουργία — Φανέρωση τοῦ Ἄλλου, Ἀναγγελία τῆς Κατάπαυσης, “ἡ Ὁρα τῆς Ζωῆς” — οἰκτρὰ ἀνήμερος κι αὐτὸς νὰ σταματήσει τὴ Ρόδα τῆς Ἀνίας τους, τὸ μάταιο κυνήγι τῆς δημιουργίας.

*

Ὁ Καστοριάδης βάζει θεμέλιο τὴν ὑποτίμηση τῆς νοημοσύνης του, μειώνοντας τάχα τὴν ἐλληνική μεταφυσική, ὅτι εἶναι σκέψη ποῦ ‘κληρονομήσαμε’ σχεδὸν σὰν ἀπὸ ἀτύχημα, μὲ τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη, τοὺς Καππαδόκες και τὸν Μάξιμο, τὸν Αὐγουστῖνο και τὸν Ἐκκαρτ, νὰ ἐμποδίζουν αὐτοὶ τὸ ἀντάξιό μας μεγάλο δικό μας ὄραμα. Τῶν φρονίμων ὀλίγα, και περισσεύει ἤδη ἡ παρατήρηση αὐτὴ

πού δὲν ἀποσιωπῶ, ὅτι χάρη στὸ εἶδος τῆς ‘κληρονομιάς’ ὁ κληρονόμος δὲν ἐμποδίζεται νὰ ξεσηκώνει καὶ ἐπαναστάσεις ἐναντίον της.

Ἡ ἀμφισβήτηση εἶναι δυνατή, ἀλλὰ ὄχι πάντα σοβαρή, ἰδίως σὲ περιπτώσεις ὅπως τοῦ Καστοριάδη, ὅταν τὸ ἀπορριπτόμενο παραμένει ἄγνωστο στὶς πτυχές πού ὑποτίθεται ὅτι ἀναιροῦνται ἀποκλειστικά ἢ κυρίως. Ἡ ‘ἀντίθεση’ στὴν ‘κληρονομημένη’ μεταφυσικὴ διατυπώνεται ὑπὸ τὸν περιορισμὸ στὶς ἔννοιες δημιουργίας καὶ παραγωγῆς, ὅταν ἤδη στὸν *Τίμαιο* — ἤδη στὸν Ὅμηρο — ὁ Θεὸς ἔχει γίνεи ἀντιληπτὸς ὡς πατέρας. Ἡ φαινομενικὰ τυχαία ἢ ἄθῳα ἢ ‘μικρὴ’ αὐτὴ παράληψη ἔχει καθοριστικὴ σημασία, ἐφόσον ἐξηγεῖ τοῦλάχιστον μία περίπτωση, ἀπολύτως θεμελιώδη, ὅπου ἡ διλημματικὴ ἀντίθεση δημιουργίας καὶ παραγωγῆς ὑπερβαίνεται καὶ δὲν ἔχει κἂν δυνατότητα νὰ ὑπάρχει.

Οἱ γονεῖς κάθε παιδιοῦ πού ἔρχεται στὸν κόσμο δὲν δημιουργοῦν ἐκ τοῦ μηδενὸς ἀλλὰ ἐκ τῆς ἰδίας φύσεως εικόνας τους, καὶ δὲν τοὺς καταλαβαίνουμε παραγωγούς, ἀλλὰ ἀκριβῶς γονεῖς. Ὁ Καστοριάδης φυλακίζεται στὴν ἀντίθεση δημιουργίας καὶ παραγωγῆς, ἐπειδὴ εἶναι τυφλὸς γιὰ τὴν οἰκειότητα — ἡ ὁποία ὅμως ὑπάρχει ἤδη στὸν Ὅμηρο, ἤδη στὸν Πλάτωνα, κυρίαρχα ἀπολύτως στὸν χριστιανισμό, στὴν ἴδια τὴν Κυριακὴ προσευχὴ τοῦ *Πάτερ ἡμῶν*, τὴν ὁποία γνωρίζει καὶ ὅποιος ἀγνοεῖ ‘ἐξειδικευμένα’ πατερικὰ κείμενα τριαδολογίας ἢ καὶ τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως.

Ἄν ὁ Δημιουργὸς χαρίζει τὴν φύση Του σὲ παιδιά Του, στὸν βαθμὸ πού ὁ ἄνθρωπος καταφάσκει τὴν ὑπαρξή, δὲν ἀρκεῖται σὲ φαντάσματα μιᾶς αὐτονομίας καὶ αὐτοδημιουργίας, ἀλλὰ κύρια, πρωταρχικά, καὶ τελείως πέρα ἀπὸ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ἐλεύθερης πράξης καὶ ἀπὸ κάθε ὅμοιο, στὴν

ἴδια τὴν πατρικὴ Ἀρχὴ ποὺ μοιράζει τὸν ἑαυτό της, ὅπως κάθε ἔλλογος ὀργανισμὸς, ἂν δὲν εἶναι τυφλὸς καὶ κουφός, στρέφεται ὅταν ἀκούει νὰ τὸν καλοῦν μὲ τὸ ὄνομά του. Τὸ ὑψηλότερο τοῦ ἀνθρώπου δὲν βρίσκεται στὸν συμβιβασμὸ μὲ τὴν ἀνεστιότητα, ἐξηγεῖ ὁ Παπατσώνης, εἶναι βάρβαρο νὰ ἀντέχει κανεὶς ἐπιβίωση ἐγκλωβισμένη σὲ μιὰ στιγμὴ τραγικῆς εὐθύνης προορισμένης στὸν μηδενισμό της.¹³⁴

¹³⁴ Πρὸβλ. τὸ κείμενο, *Φύση τῆς βαρβαρότητας*.

Διαστάσεις του κινηματογράφου

Στόν Γιάννη Φραγκουλάκη

ΟΙ ΤΡΕΙΣ διαστάσεις μεταφέρουν ακόμη και τελείως μέσα στα δρώμενα, πιδ πειστικά ὄσο ἐξελίσσεται ἐπίσης ἡ τεχνολογία στις αἴθουσες προβολῆς, ὅταν δὲν χρειάζονται εἰδικὰ γυαλιά, κλπ. Στὴν τρισδιάστατη μορφή του ὁ κινηματογράφος ἀποκτᾶ ρεαλισμὸ θεατρικῆς σκηνῆς, ἀσύγκριτα πιδ ἰσχυρῆς, δυναμικῆς καὶ εὐέλικτης. Στόν βαθμὸ πού ἐπιδιώκεται ἀπομίμηση τῆς ζωντανῆς ὕπαρξης, οἱ τρεῖς διαστάσεις εἶναι ἀπαραίτητες. Ὅσφρηση, γεύση καὶ ἀφή παραμένουν ἀνέκφραστες, ἀλλὰ ἡ ὀπτικὴ πληρότητα μὲ τὴν ὑπεροχὴ τῆς ἰσορροπεῖ τὴν δικὴ τους ἀπουσία. Νὰ βρίσκεσαι στοὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν ἢ στὴν προβολὴ του, περίπου ταυτίζονται, μὲ τὸν κινηματογράφο ἀκόμη καὶ νὰ ὑπερέχει ἀπέναντι στὴν φυσικὴ ἐπίσκεψη, ἂν ξεναγεῖ ἱκανὸς σκηνοθέτης, παρουσιάζοντας τὰ πράγματα ὑπὸ τις ἀκριβῶς κατάλληλες γωνίες, κινήσεις καὶ ἀποστάσεις. Παραμοίως, ἡ τεχνικὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ κατορθώσει πειστικὴ μιὰ ‘εἰκονικὴ’ πραγματικότητά, ἄς ποῦμε τὴν κατάστασι τῆς γῆς μετὰ ἀπὸ χίλια χρόνια, ἢ τὸν πλανῆτη Πανδώρα, ὅπου ἐκτυλίσσονται οἱ περιπέτειες τοῦ Ἄβαταρ.

Ντοκυμαντέρ και ταινίες ‘δράσης’ απολαμβάνουν ολοφάνερα πλεονεκτήματα. Τί αλλάζει όμως στον κινηματογράφο ως τέχνη μεγαλύτερων στοχεύσεων, ως ποῦμε τοῦ εἴδους τοῦ ἀρχαίου δράματος; Ἡ τεχνική αὐτή θά συνέφερε, γιά παράδειγμα, στό ἀριστούργημα τοῦ Ὅρσον Οὐέλς; Ὁ Σοφοκλῆς ἢ ὁ Αἰσχύλος, ἀν ζοῦσαν σήμερα, θά χρησιμοποιοῦσαν 3D;

Ἄς θυμηθοῦμε τὴν ἐπιβλητική εἰσαγωγή τοῦ Πολίτη Κέην μὲ τίς εἰκόνες ἀπὸ τὸν Πύργο, ἢ τίς σκηνές ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια, τὰ χρόνια τῆς δημοσιογραφίας, καὶ ὅλα τὰ ἄλλα, ὡς τὸ τέλος, τὴν καταγραφή τῆς παρουσίας,

τὸ σφράγισμα τοῦ μυστικοῦ του στὶς φλόγες ποὺ ἀναδεικνύουν τραγικὸ τὸν ἀνθρώπινο βίο. Τί ζωὴ δὲν θά ἔπερναν ὅλα! Ἄντὶ γιὰ εἰκονογραφημένο πανὶ ἀναδύεται ἀνάγλυφη ζωντανὴ πραγματικότητα, καὶ ὁ θεατῆς ἐγκαταλείπει τὴν ἀπόσταση ποὺ ἀποξενώνει. Ὅμως ἀν ὁ κινηματογράφος δὲν ἀναπαριστᾷ ἢ ἀνασυγκροτεῖ ἢ καὶ δημιουργεῖ ἐξ ἀρχῆς τὸ ὑπαρκτὸ ὡς τέτοιο, παρὰ μόνον στὸν βαθμὸ ποὺ χρειάζεται στὴν διερεύνηση καὶ (ὑπὸ τίς ὅποιες προϋποθέσεις) κοινοποίηση νοήματος τῆς πραγματικότητας, οἱ τρεῖς διαστάσεις

ἐμποδίζουν ἀκριβῶς ὅσο προσθέτουν στὴν τεχνητὴ ὑπαρξὴ ἀληθοφάνεια συγκρίσιμη μὲ τὴν φυσικὴ ὑπαρξὴ.

Βλέποντας στὴν γυάλινη σφαῖρα τὸ πατρικὸ τοῦ Κέην, ὅπως στολίζεται μὲ τὸ λευκὸ τῆς ἀνοιχτό-

τητας τῶν παιδικῶν χρόνων, ἡ ἀπουσία τρίτης διάστασης ἀφαιρεῖ περισπάσεις ἐπιτρέποντας μεγαλύτερη ἀνάδειξη τοῦ νοήματος. Ἡ ἔνταση καὶ ἀληθοφάνεια ἀκόμη καὶ τῆς πιὸ ἀσήμαντης λεπτομέρειας ἐμποδίζει τὴν τρισδιάστατη ἀπεικόνιση νὰ λειτουργήσει συμβολικά. Τὸ ἴδιο ποὺ φαίνεται καὶ πράγματι εἶναι ἀδυναμία, ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ζωντανὴ ὑπαρξή, νὰ εἴμαστε ἐμεῖς ἐδῶ καὶ τὰ δρώμενα πιὸ σχηματικά, ἐκτεθειμένα στὴν παρατήρηση, μετατρέπεται σὲ πλεονέκτημα ὅταν ὁ κινηματογράφος ὑπηρετεῖ τὸ νόημα. Ἡ τέχνη τῆς ἐρμηνείας, προϋποθέτοντας τὸν προσωπικὸ βίον καθενός, δὲν τὸν διπλασιάζει ἀσκόπως, ζητάει νὰ τὸν ἐνοποιήσει συμβολικά καὶ ἐρμηνεύσει. Ἀκόμα καὶ ἤδη συμβολικὴ πραγματικότητα, μιὰ διήγηση μυθολογική, λογοτεχνική, θρησκευτική..., ἀποκτῶντας τρισδιάστατη μορφή ἀπεκδύεται ἴσως καὶ τελείως τὸν συμβολικὸ χαρακτήρα, μὲ τὴν ψευδαίσθηση τῆς πραγματικότητας ποὺ ‘κερδίζει’ ἀπὸ τὴν τεχνικὴ αὐτή, προστίθεται ἀνάμεσα στὶς ὑπόλοιπες δυνατὲς περιστάσεις τοῦ ἀτομικοῦ βίου.

Οἱ ἀρχαῖοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ὑφίστανται τὴν τρίτη διάσταση, ἐφόσον δὲν ὑπῆρχε τρόπος ἀφαιρέσεως, φρόντιζαν ὅμως μὲ τὶς μάσκες νὰ συγκεντρῶνουν τὴν προσοχὴ ὅσο γίνεται στὸ νόημα. Τὸ νεώτερο θέατρο δὲν ξεπέρασε ποτέ τὴν τέχνη τους σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπειδὴ ἀφέθηκε στὶς τρεῖς διαστάσεις, δηλαδὴ ἔχοντας συγκριτικὰ μειωμένες φιλοσοφικὲς ἀξιώσεις καὶ δυνατότητες.

Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο τὴν φύση τῆς ὑπαρξῆς θὰ καταλάβω περισσότερο στὸν πίνακα παρὰ στὸ ἀγαλμα, καὶ ἀκόμη περισσότερο σὲ πίνακα μὲ ‘εὐέλικτη’, μειωμένης ἔντασης, προοπτικὴ, ὅπως τόσο καθαρὰ ἀποδεικνύει ἡ βυζαντινὴ Εἰκόνα. Τὸ μέλλον τοῦ κινηματογράφου ὡς τέχνης τοῦ νο-

ήματος δὲν φαίνεται νὰ περιέχει τρίτη διάσταση, παρὰ μόνο ἴσως τὸ μέλλον τοῦ ντοκυμαντέρ, τῶν ταινιῶν ‘διασκέδασης,’ κλπ.

Ἡ παράλυτη μουσική

ΚΑΤΑ ΜΙΑ ἐκτίμηση, ἡ πιὸ 'πρωτοποριακὴ' μουσικὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἀτονικὴ ἢ σειριακὴ, ζήτησε "νέες σχέσεις ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο του," καὶ "ἄνοιξε νέες περιοχὲς αἰσθήματος".¹³⁵ Προσωπικὰ χρησιμοποιοῦ τὰ ἔργα της κυρίως γιὰ ἀνανέωση, προετοιμάζοντας τὰ αἰσθητήριά μου γιὰ νέες ἐξερευνηθεῖς τῶν κλασικῶν, ἐνίοτε καὶ ἀπολαμβάνοντας τὴν ἴδια, ὅμως εἶναι φανερό, ὅσο ἂν τὴν ἐκτιμᾶει κανεὶς, πὼς ἔχει ἐξαντληθεῖ. "Ὅ,τι ἦταν νὰ συμβεῖ στὰ μέτρα της, τελείωσε, καὶ πολὺ γρήγορα. Ἡ προηγούμενη γλῶσσα χρειάστηκε αἰῶνες γιὰ νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ ἓνα κορεσμό, ποὺ δὲν εἶναι καὶν βέβαιος, ἢ ἀτονικὴ σὲ λίγες δεκαετίες ἔσβησε ἄδοξα, καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτα τὸ ἀναπάντεχο στὴν

¹³⁵ Ντόναλντ Μίτσελ, *The Language of Modern Music*, N.Y. 1966², σ. 37, παραπέμποντας στὸν Γκρήντιον (*Space, Time and Architecture*, London 1956, σελ. 426–8), ὁ ὁποῖος δὲν ἀναφέρεται στὴν μουσικὴ ἀλλὰ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, ὅπου τὰ λεγόμενα ἀληθεύουν. "Ὅ,τι συνέβη στὴν μουσικὴ ἢ ἀκόμα στὴν λογοτεχνία καὶ τὴν ζωγραφικὴ, εἶναι ἀδύνατο στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, ἐπειδὴ ἡ ἄμεση λειτουργικὴ πλευρὰ της — τὰ σπίτια ὀφείλουν νὰ εἶναι στοιχειωδῶς κατοικήσιμα — ἐπιβάλλει προϋποθέσεις ποὺ περιορίζουν σὲ ἰκανὸ βαθμὸ τὴν πιὸ ἀσυνάρτητη αὐθαιρεσία τῶν δημιουργῶν.

βραχύτητα τοῦ βίου της, γιατί ἐνῶ ὡς γλῶσσα ἐπιτρέπει τεράστια γονιμότητα, μόνο μικρὸς ἀριθμὸς μορφῶν διακρίτων πράγματι, δηλαδὴ στὴν ἀκρόαση, εἶναι δυνατός, ὥστε μετὰ ἀπὸ ἓνα σημεῖο, τὸ ὁποῖο βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴν ἀρχή, δὲν ἀντιλαμβανόμαστε τίποτα οὐσιαστικὰ νέο, ἢ μουσική γίνεται ἀφόρητα μονότονη. Κάθε νέο ἔργο καὶ μέρος ἔργου διαφέρει στὴν παρτιτούρα ἀλλὰ ὄχι στὴν ἀκοή μας. Ἡ γλῶσσα τοῦ μπαρόκ ἐπίσης, καὶ πιὸ πρὶν, ὑποφέρει ἀπὸ τὸ πρόβλημα αὐτό, καὶ ὅμως, σὲ σχέση μὲ τὴν ἄτονη μοντερνικότητα μοιάζει παράδεισος μορφολογικῆς διαύγειας, προσωπικότητας, ἀξίας καὶ ποικιλίας.

Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἀφηρημένα ‘καλλιτεχνικό,’ ἀλλὰ ἀφορᾷ στὴν δυνατότητα τῶν μουσικῶν τρόπων νὰ ἐπικαλοῦνται αἰσθήματα τῆς ψυχῆς. Ἄν κάθε τύπος αἰσθήματος χρειάζεται ἰδιαιτέρες μορφές γιὰ τὴν μουσική του ἀνάδειξη, ἢ ἀτονική τεχνοτροπία, ὅπου οἱ μορφές ὑποφέρουν ἀπὸ διακριτότητα μειωμένη μέχρι ἀφανισμοῦ, εἶναι πιὸ φτωχὴ καὶ ἀδύναμη, γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ δημιουργῶντας τὴν ἐντύπωση ἀταξίας, σύγχυσης καὶ παράλυσης. Ἡ συγκρότηση δὲν λείπει, ἀντιθέτως, μπορεῖ νὰ εἶναι ἰδιαιτέρα αὐστηρή, δὲν εἶναι ὅμως λειτουργική, ἢ γλῶσσα τῆς μουσικῆς δὲν ἀποκρίνεται στὶς ψυχολογικὲς δυνατότητες καὶ ἀπαιτήσεις, ὄχι μόνο δὲν “ἀνοίγει νέες περιοχὲς αἰσθήματος,” κλείνει τὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς ἤδη ὑπαρκτές, ἐνσαρκώνοντας τὴν ἴδια τὴν ἀντιληπτικὴ ἀδυναμία ὡς ἐδῶ καὶ τώρα παρουσία τοῦ ἄσχετου καὶ ἀπρόσιτου.

Μιὰ πραγματικὴ ἀξία τοῦ ἀτονισμοῦ προκύπτει ὡς ἀνάδειξη τῆς μουσικῆς στὴν καθαρὴ δυνατότητα, περίπου ὅπως ἀκούγοντας τὴν ὀρχήστρα νὰ συντονίζεται πρὶν ἀρχίσει ἢ συναυλία, ἔστω πιὸ ‘παράφωνα.’ Δευτερογενὴς ἀλλὰ ἐξίσου

σημαντικὸς ὁ ὑπερτονισμὸς τῆς τυπικῆς ἐγκεφαλικῆς διάστασης. Ὅσο ἐνδιαφέρον ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὸ μουσικὸ ἔργο, μεταφέρθηκε στὸ ἐργαστήριον, μεγάλωσε γοητεία στὴν διαδικασία τῆς ὀργάνωσης τοῦ μουσικοῦ ὕλικου καθεαυτὴν, ἀπ' ὅπου προέρχεται ὁ πιὸ ἐπιδερμικὸς αἰσθητισμὸς καὶ ἡ ξιπασιὰ δῆθεν διανόησης, ἀλλὰ καὶ περισσότερη ἐπαφὴ μὲ τὸν συλλογισμό, γιὰ τὴν ὁποία ὡς τότε οἱ μουσικοὶ δὲν φημίζονταν.

Χειμωνιάτικο Ταξίδι

Στόν Χρυσόστομο

ΣΥΓΚΡΙΝΟΝΤΑΣ τὸ εἰσαγωγικὸ τραγούδι καὶ ἀποσπάσματα ἄλλων, σὲ 26 ἐκδόσεις. Ἡ ‘μεροληπτικὴ’ αὐτὴ κριτικὴ δὲν συνέβη ἐπειδὴ τὸ ἐπιβάλλει ὁ χρόνος ἀλλὰ κυρίως ἐπειδὴ τὸ ἐπιτρέπει τὸ ἔργο. Τὸ Gute Nacht ἀνήκει στὶς μεγάλες κορυφές τοῦ Ταξιδιοῦ, ἱκανὴ νὰ καθορίζει τὰ ὑπόλοιπα. Σκοπὸς ἄλλωστε δὲν ἦταν ἐξαντλητικὴ ἐκτίμηση, ἀλλὰ μιὰ προσέγγιση τῆς γενικῆς εἰκόνας.

Τὴν ἔκδοση Hotter Raucheisen τοῦ 1943 χαρακτηρίζει μεγάλη ἐρμηνευτικὴ ἐπεξεργασία καὶ ἐσωτερικότητα. Ἡ πρόταση τοῦ ἴδιου τραγουδιστῆ δέκα χρόνια μετὰ εἶναι πιὸ ὄριμη, κερδίζοντας καὶ ἀπὸ τὴν συνεργασία μὲ τὸν Moore στὸ πιάνο.

Ἡ ἔκδοση Anders Weissenborn (1948) ἀκολουθεῖ ὀπερατικὸ ὄφος, ἐν γένει ἀταίριαστο μὲ τὰ τραγούδια τοῦ Σοῦμπερτ, ὑπαρκτὸ ἐπίσης στὴν συνεργασία τοῦ Pears μὲ τὸν Britten (1963), ἡ ὁποία γνώρισε ἐπιτυχία ἀδικοιολόγητη γιὰ τὰ μικρά της μέτρα.

Ἡ ἐρμηνεία Prey Engel (1961) ἀκολουθεῖ τὰ ἴχνη τοῦ Χόπτερ, ἐπιτυχῶς.

Δύο χρόνια αργότερα κυκλοφορεί η δεύτερη του Dieskau, με τον Μοϋρ στο πιάνο (δεν έχει ακούσει την πρώτη, του 1953). Ο Ντισκάου βρίσκεται στην γραμμή της 'έσωτερικῆς' παράδοσης, προσθέτοντας ένταση χωρίς να καταντάει σε όπερατικές εξαιρέσεις. Τα ίδια στοιχεῖα βελτιώνει πράγματι στην επόμενη έκδοση (1966) με τον Demus στο πιάνο. Η τρίτη συνεργασία με τον Μοϋρ, το 1972 υπερέχει εκείνης του 1963 ως προς την έρμηνεία του Ντισκάου (ο Μοϋρ επαναλαμβάνεται). Η έκδοσή του 1979 με τον Barenboim είναι πιδό 'προσγειωμένη,' όχι κακή, όπως ακριβώς, την ίδια χρονιά, εκείνη με τον Brendel. Το 1990 ο Ντισκάου επανέρχεται με τον Perahia στο πιάνο, και τελείως πλαστή δυναμική περιοχή. Πιδό ενδιαφέρουσα από τις ἔξι αυτές απόπειρες, εκείνη με τον Ντέμουρ, μεταξύ των απόλυτως κορυφαίων σε ὄλη την παράδοση του Ταξιδιού.

Η έκδοση Adam Dunckel (1974) αδιάφορη. Οί Schreier και Richter (1985) κατορθώνουν μεγάλη διαύγεια, πιδό όμως τείνει να γίνεται κλινική, ενώ δέν λείπουν κάποιες όπερατικές υπερβολές.

Το 1988 η πρόταση Ludwig Levine φανερώνει πόσο αταίριαστη για τα τραγούδια αυτά η γυναικεία φωνή, ακόμη και της Κρίστα Λούντβιχ. Το έγχειρημα θά επαναλάβουν το 2003 οί Stutzmann και Södergren με ανάλογα αποτελέσματα. Κρίνοντας από δύο τραγούδια με σολίστες της Παιδικῆς Χορωδίας της Βιέννης, οὔτε αυτές οί φωνές δέν ταιριάζουν ἐδώ. Σε Λειτουργίες, ακόμη και στην Νεκρώσιμη Ἀκολουθία, μπορούν να χρησιμοποιηθοῦν παιδικές φωνές, ἀλλά όχι στα τραγούδια του Ταξιδιού, προερχόμενα από ἔμπειρία και στοχαστικότητα τελείως ἀπρόσιτη σε παιδιά. Το πνεῦμα μιᾶς ιδιαίτερης βαρύτητας πιδό κυριαρχεί, ἀπα-

γορεύει επίσης τήν γυναικεία φωνή, και δέν ταιριάζει οὔτε κἀν στοὺς ἰδιαίτερα ‘φωτεινοὺς’ τενόρους, στὸν Σράιερ, γιὰ παράδειγμα.

1990, Allen καὶ Vignoles. Στὰ ἴχνη Anders Weissenborn, μολονότι ἡ ἔρμηνεία τους εἶναι ὠφελημένη καὶ ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς ἐσωτερικώτερης προσέγγισης. Μᾶλλον ‘μετέωρη’ ἔκδοση, πὸν δημιουργεῖ ἀμηχανία.

1995, χρονιὰ Holl Grubert, μὲ μία ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες ἔρμηνεῖες. Ἡ ἔκδοση Holl τοῦ 2006 μὲ τὸν Maisenberg, ἀκόμη καλύτερη. Καὶ οἱ δύο θὰ ὠφελοῦντο ἂν ἀπέφευγαν τελείως κάποιες ‘κραυγές.’

Ἡ συνεργασία Goerne Johnson (1996) ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰτὶ ἐκπροσωπεῖ τὸ ἔργο στὴν ἐξαντλητικὴ ἔκδοση τραγουδιῶν Σοῦμπερτ τῆς Hyperion. Δὲν πρόκειται γιὰ τὴν καλύτερη, οὔτε γιὰ τὴν χειρότερη ἢ ἔστω κακὴ ἐκτέλεση. Ζωντανή, ἐνδιαφέρουσα, μὲ ἐσωτερικότητα καὶ λεπτομέρεια. Μιὰ δραματικὴ ὑπερβολὴ καλύτερα νὰ ἔλειπε.

Οἱ Pregardien καὶ Staier τὸ 1997 πρότειναν εὐγενικὴ ἔρμηνεία χωρὶς ἐξάρσεις ἢ πτώσεις, καὶ χωρὶς μετριότητα. Ἀπὸ τὶς ἄξιες προσπάθειες, πὸν δημιουργεῖ ὅμως καὶ ἀμηχανία.

Τὸ 1998 μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σταθμὸς γιὰ τὸ Χειμωνιάτικο Ταξίδι, μὲ τὴν ἔκδοση Quasthoff Spencer, ὅπου φανερὴ ἡ αὐτοπεποιθήση τῶν ἔρμηνευτῶν, καθόλου ἀδικαιολόγητη ἢ ἐνοχλητικὴ. Ἡ ἐσωτερικότητα προκύπτει ἀπὸ ἀφομοιωμένη προσπάθεια, καὶ ἐπίσης ἡ ἔνταση. Ἀπὸ τὶς κορυφαῖες στιγμὲς στὴν πορεία τῶν ἔρμηνειῶν τοῦ κύκλου. Τὸ ἴδιο ἔτος οἱ Trekel καὶ Eisenlohr ἐπιστρέφουν στὴν πα-

ράδοση Χόττερ εισφέροντας περαιτέρω δυναμικότητα. Κορυφαία έρμηνεία.

2001, Gerhaher και Huber. Άξιοπρεπής, έχοντας ώφελθει από το πλήθος των έρμηνειών του Ταξιδιού, αλλά δεν προσθέτει κάτι, ενώ σε σημεία γίνεται άχαρη.

Ή έκδοση Goerne Brendel προέρχεται από συναυλία του 2003. Τείνει σε όπερατικό ύφος, ένιοτε και με υπερβολική ταχύτητα.

Όρισμένες θετικές κριτικές με ανάγκασαν να αφιερώσω περισσότερο χρόνο απ' όσο χρειαζόταν στους Bostridge και Andsnes (2004), και όμοίως στους Padmore και Lewis (2009), έρμηνείες που διακρίνονται για προσποίηση και ρηχότητα.

Κλείνοντας το σημείωμα θα ήθελα να αναφέρω επίσης τρείς μεταγραφές.

Ή διασκευή για τενόρο και όρχήστρα από τον Zender (1993) δεν μπορεί να θεωρηθεί πράγματι έρμηνεία, έφόσον βρίσκεται άποφασισμένα έξω από το πνεύμα του έργου, κρατώντας την μουσική του Σοϋμπερτ ως άπλη άφορμή μοντερνιστικών πειραμάτων, μη κατορθώνοντας άλλο από παλινδρομήσεις μεταξύ άστειότητας και άσέλγειας.

Τό 2001 ό Jens Josef διασκευάζει τό Ταξίδι για τενόρο και κουαρτέτο έγχορδων. Άξιοπρεπής πρόταση, και χρήσιμη, δια τής ύπάρξεώς της βεβαιώνοντας την αναγκαιότητα τής πρωτότυπης μορφής για φωνή και πιάνο.

Ή μεταγραφή Λιστ χρησιμεύει κυρίως σε άκροάσεις την ώρα διαβασμάτων, όταν δεν θέλει κανείς να άποσπᾶται από την φωνή, είτε ως έκδοχή εν γένει πιό 'light.' Σε πολλά τραγούδια ό Λιστ κατορθώνει να άποδώσει τό φωνητικό μέ-

ρος μὲ πληρότητα, ὥστε ἡ μεταγραφή του ἀποκτᾶ αὐτοδυναμία. Ἄλλοτε αὐτὸ δὲν συμβαίνει, ἐνῶ δὲν λείπουν οὔτε ἀχρείαστα 'παιχνίδια' καὶ 'στολίσματα,' ποὺ ἀδικοῦν τὸ ἔργο τοῦ Σοῦμπερτ, ἀλλὰ καὶ τὴν δική του ἀξιόλογη προσπάθεια.

Μαθαίνοντας ἀπὸ τὸν φθόνο

ΑΝΑΜΕΣΑ στὰ ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα, ὅπως τὰ καταλαβαίνει ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, ὑπαρξιακὲς ἀστοχίες ποὺ ἰδρύουν στὸν βίον μόνιμη ἀποξένωση ἀπὸ τὴν ἀρχή του, ἡ ζηλοφθονία διακρίνεται γιὰ τὴν ἄρνηση. Τὰ ὑπόλοιπα ἔχουν κάποιον θετικὸ περιεχόμενο — ἡ ἀλαζονεία διασφαλίζει μιὰ αὐτοεκτίμηση, ὅσοδῆποτε νοσηρὴ, ἡ λαγνεία ἐξωθεῖ σὲ μιὰ ἡδονή, κλπ, ὅμως ἡ ζηλοφθονία ἐγκαθιστᾷ τὸν ἑαυτὸ στὸ ἀνικανοποίητο μῖσος, δὲν προσκομίζει οὔτε ἐλάχιστα τὸ ποθούμενο, τὸ ξένο ἀγαθὸ παραμένει ἀπρόσιτο, ἀκόμη ἂν αὐτὸ ποὺ ζητεῖται εἶναι ἡ ἴδια ἡ κακοπάθεια τοῦ ἄλλου.

Φθόνος ἐνδέχεται νὰ γεννηθεῖ ὅταν κάποιος ἀπολαμβάνει αὐτὸ ποὺ θέλουμε καὶ μᾶς λείπει, ἢ καὶ δὲν μᾶς λείπει, ὅμως δὲν ἀντέχουμε νὰ τὸ μοιραζόμαστε, ὅταν τὸ ἀγαθὸ φέρει μᾶλλον ἐπίφαση ἀπόλαυσης γιὰ ὅ,τι δὲν εἶναι παρὰ ἀπλὸ μῖσος γιὰ τὸν ἄλλο. Ὀκνηρία ἢ ἀπερισκεψία ἴσως ἐμποδίζουν τὴν ἀπόκτηση τοῦ ἐπιθυμητοῦ, καὶ ὑπάρχει ἐπίσης ἡ πιθανότητα ὅ,τι ζηλεύουμε νὰ ἔχει θεωρηθεῖ, ἐσφαλμένα ἢ μὴ, ἀπρόσιτο γιὰ τὶς δικές μας δυνάμεις ἢ εὐκαιρίες. Στὴν περίπτωση αὐτή, ὅπως ὅταν ἐπιδιώκεται ἀποκλειστικότητα, ἡ ἐγκατάλειψη τῆς ψυχῆς στὸν φθόνον ἀποδεικνύει κυριαρχία τῆς ἀπλῆς μοχθηρίας.

Ἀνάλογα μὲ τὴν ἔνταση τῆς διαφθορᾶς του ὁ ζηλόφθονος εἶναι ἐπίσης κενόδοξος. Ἄν εἶχε δικαιολογημένη αὐτοεκτίμηση, ἔστω μὲ τὴν ἀχαριστία, μονομέρεια καὶ ὑπερβολὴ τῆς ματαιοδοξίας, δὲν θὰ μπορούσε νὰ φθονήσει, συλλαμβάνοντας τὸν ἑαυτό του νὰ ἀναπτύσσει τόσο χαμερπὲς πάθος θὰ ἀηδίαζε καὶ θὰ ἐπέστρεφε στὴν αὐτάρκεια, στὴν χειρότερη περίπτωση μέσα σὲ ἀλαζονεία, ὅμως ἐλεύθερος ἀπὸ φθόνου.

Ὁ ζηλόφθονος ἀναγκαῖα ὑποφέρει ἀπὸ κενότητα βίου καὶ στειρότητα, ὥστε περιμένει ἀπὸ ἔξω μιὰ ἱκανοποίηση, καὶ οὔτε κἂν αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει: στὸν βαθμὸ τῆς ἀνικανότητας νὰ δημιουργεῖ γνήσιες σχέσεις, χωρὶς τὴν γόνιμη ἐσωτερικότητα ποὺ ἐλευθερώνει τὸν ἄνθρωπο, δὲν θὰ ἀπολαύσει πληρότητα ἀκόμη ἂν ἐξαλειφθοῦν μία πρὸς μία ὅλες οἱ ἀφορμὲς κάθε δυνατοῦ φθόνου. Ἔτσι διαπιστώνεται στὴν ζηλοφθονία ἄλλη μιὰ μεγάλη κακότητα τοῦ ἀνέραστου ἀνθρώπου.

Ὁξυγόνο τῆς ψυχῆς

Στὸν Γιώργο Κληρονόμο

Ἡ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ γονιμότητα δὲν εἶναι ἄσχετη ἀπὸ τὴν πνευματικότητα τῆς κοινωνίας. Μὲ τὸν ἀκάθεκτο τρόπο, τὸν ὁποῖο θαυμάζει ἡ ρομαντικὴ εἰκόνα τοῦ μοναχικοῦ ποιητῆ, κινουῦνται βλήματα, ὄχι ἄνθρωποι, ὅπως χρειάζεται νὰ μὴ λησμονοῦν ἰδίως ὅσοι ἀπολαμβάνουν ἐξωστρέφεια καὶ ἀναλώνονται σὲ συναναστροφές. Ἄν ἡ εὐρύτερη κοινωνία δὲν προσπαθεῖ νὰ διεγείρει ἢ καὶ ἀδιαφορεῖ τελείως γιὰ ποιότητες μιᾶς ἀξίας, τοῦλάχιστον ἄς ἔχει κανεὶς ἐγρήγορη σὲ πὶὸ ἄμεσο περιβάλλον, ὅπου μεγαλύτερη δυνατότητα ἐπιλογῆς — γιὰ τοὺς φίλους, τὶς παρέες, καὶ ἑκατὸ φορές γιὰ ὅσες σχέσεις ἐπιζητοῦν ἰδιαίτερη καὶ ὡς ἓνα βαθμὸ δεσμευτικὴ μονιμότητα, ὅπως εἶναι ὁ γάμος.

Ἄν εἶναι πραγματικὰ ἔτοιμο γιὰ τὴν σχέση του, τὸ ζευγάρι ἔχει καταλάβει ὅτι στὴν ἀγάπη αὐτὴ δὲν ὑπάρχει αἰτία γάμου, γιατί ἀπὸ τὴν φύση τῆς καὶ ὅσο κρατιέται στὴν ποιότητά τῆς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ ἀποκλειστικὴ, δυνατικὰ ἀφορῶντας στοὺς πάντες, ἢ ἴδια ἀκριβῶς ἐμψυχώνοντας κάθε γνήσια ἐνότητα πέρα ἀπὸ φύλα καὶ πέρα ἀπὸ ἡλικίες. Γι' αὐτὸ ὁ Παῦλος εὐχόταν γιὰ τοὺς συζύγους καὶ μέσα στὸν

γάμο τους και πέρα ἀπὸ αὐτὸν νὰ ὀδηγοῦνται στὴν ἄμεση προσωπικὴ σχέση μετὰ τὴν Ἄρχὴ κάθε γνήσιας σχέσης και ἐνότητος.¹³⁶

Ἡ στοιχειώδης πρόνοια, ὅση ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀνάγκη γιὰ ἐλευθερία και δημιουργικότητα, ἀρκεῖ γιὰ νὰ μὴ παρασύρεται κανεὶς στὶς ἐπαφές του ἀπὸ ἄσχετα κριτήρια, τὴν ἐμφάνιση, πὺ οὕτως ἢ ἄλλως κατανατᾶει ἀόρατη μέσα στὴν ἀπόσταση πὺ χωρίζει τὸ ἀταίριαστο ζευγάρι, μιὰ γενικὴ ‘ἀγαθότητα,’ ἀνίκανη νὰ δικαιολογήσει τὴν ἐπιλογή, και οὕτε και τὴν ἐξίσου ἀδιάφορη σύμπτωση σὲ περιφερειακὰ ἐνδιαφέροντα..., νὰ μὴν ἀρκεῖται σὲ τίποτα ἀπολύτως, ἀν ὁ ἄλλος δὲν διεγείρει και δὲν γονιμοποιεῖ τὴν ψυχὴ. Ἐκτὸς ἀν στερεῖται προσωπικότητας, ἀν καταδίκασε τὸν ἑαυτὸ του στὸν πιὸ ἀσήμαντο δυνατὸ βίο, εἶναι καλὸ νὰ παραμερίζει κανεὶς ἀμέσως ἀδίστακτα κάθε συγγενῆ και κάθε φίλο, τὸ ἴδιο τὸ παιδί του, ἀν δὲν συμβάλλει στὴν ἀνάγκη τῆς ψυχῆς γιὰ ζωὴ.

Ἡ ‘σκληρότητα’ αὐτὴ ἀποτελεῖ φυσιολογικὴ λειτουργία τῆς ψυχῆς και ἀπαραίτητη ὅσο ἡ ἀναπνοὴ γιὰ τὸ σῶμα, ἐνῶ δὲν ζημιώνει τὸν ἄλλο, τὸν ὁποῖο ὑποτίθεται ‘ἀπορρίπτει,’ γιὰτὶ ἀν τὸ πρόβλημα βρίσκεται στὸν ἑαυτὸ, ὁ ἄλλος θὰ καταλάβει, και μετὰ τὴν ἴδια τὴν ἀπουσία του θὰ συμπαρασταθεῖ ἐλπίζοντας, κερδίζοντας τὴν σχέση ὡς μελλοντικὴ δυνατότητα, ἐνῶ στὴν ἀντίθετη περίπτωση ἡ ‘ἀπόρριψη’ εἶναι ἐπίσης μιὰ βοήθεια γι’ αὐτὸν νὰ στραφεῖ στὴν πραγματικότητα, ἀν κρατᾶει τέτοιες δυνάμεις, ἀλλιῶς δὲν μπορεῖ νὰ τὸν βοηθήσει οὕτε ἡ σχέση οὕτε ἡ διακοπὴ της, οὕτε τίποτα.

¹³⁶ Πρὸβλ. τὸ κείμενο, *Ἄς σκεφτοῦμε τὴν γαμήλια Ἀκολουθία.*

Ἀλίμονο ἂν διαβληθεῖ ἡ ἀνάγκη τῆς ψυχῆς γιὰ νόημα, ὅπου θεμελιώνονται ὅλες οἱ σχέσεις τῆς στὸν βαθμὸ τῆς ἀξίας τους. Τὴν ἀληθινὴ ἐνότητα διατρέχει καὶ θεμελιώνει ἡ Σημασία, ὥστε αὐτὸ πού τερματίζεται δὲν εἶναι μιὰ σχέση, ἀλλὰ ἀδίκος κόπος, ματαιότητα καὶ στειρότητα.

Τὸ κριτήριο αὐτὸ συνήθως παραβιάζεται ἢ δὲν γίνεται καὶν συνειδητό, ἰδιαίτερα σὲ νεαρὲς ἡλικίες, ὅποτε σπανίως ἔχουν μεγαλώσει τὰ κύρια χαρίσματα καθενός, ποιότητες χωρὶς τὶς ὁποῖες ἀργότερα δὲν διανοεῖται ἀξία στὸν βίον του. Ὅμως ἂν ἀποτύχει ἐδῶ ὁ γάμος ἢ ὁποιαδήποτε σχέση, δὲν ἀπομένει ἐλπίδα, τὸ πολὺ νὰ κρατηθεῖ μιὰ συντροφικότητα, πού ὅμως δὲν ἀπομακρύνει, οὔτε καὶν δὲν ἰσορροπεῖ, τὰ αἰσθήματα μικρότητας καὶ ματαιότητας.

Ἀκόμη καὶ τὸ πραγματικὸ ἀλλὰ μέτριο ἐνδιαφέρον τοῦ ἐνὸς γιὰ τὶς ποιότητες τοῦ ἄλλου δὲν θὰ ἀρκοῦσε, ἀνίκανο ὅπως εἶναι νὰ ἀπαιτεῖ καὶ ἐπαιτεῖ διαρκῶς τὸ περισσότερο, γονιμοποιῶντας τὸν σύντροφο. Ἡ διέγερση αὐτὴ, ἀδιάκοπη ζήτηση τῆς περίσσειας τοῦ ἄλλου, ὅπου ἀναγνώριζε ὁ Πλάτων τὴν μεγάλη ἀξία τῆς ἐρωτικῆς σχέσης, χρειάζεται ἀμοιβαιότητα, δύο ψυχὲς πού μοιράζονται μὲ πάθος τὸ ἴδιον νόημα. Ἀλλιῶς ἡ σχέση δημιουργεῖ περιβάλλον κακοποίησης, γιὰ τὸ ὅπου κανονικὰ πηγάζει συνεχὲς αἴτημα ζωῆς, θερμῆς καὶ συναρπαγῆς, ἐκεῖ ἀκριβῶς ἐγκαθίσταται πένθιμη ἀφορμὴ στειρότητας, ἡ ἐρημιὰ πού ὑπερισχύει καὶ σήμερον, τόσο στὶς πιδὸ προσωπικὲς σχέσεις, καὶ μάλιστα τὶς γαμήλιες, ὅσο στὴν εὐρύτερη ‘κοινωνικὴ’ κατάσταση.

Ἡ ψυχὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ σῶμα;

ΟΛΑ ΤΑ ΕΙΧΕ ἡ Μαριόρι, τῆς ἔλειπε ἡ φαντασίωση ὅτι ἐκεῖνο ποὺ παραδοσιακὰ νομιζόταν ‘ψυχὴ,’ εἶναι ἐπιφαινόμενο σωματικῶν διαδικασιῶν, θνητὸ ὅπως τὸ σῶμα. Ὁ ἰσχυρισμὸς δὲν ἀποδεικνύεται, ἀκόμη ἂν ὑπάρξει πλήρης συστοίχιση κάθε ψυχολογικῆς λειτουργίας μὲ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ ἐγκέφαλου ἢ ἄλλων ὀργάνων, ἐφόσον ἡ ἀρχὴ παραμένει ἀβέβαιη: ὁ ἐγκέφαλος δημιουργεῖ τὴν ψυχὴ, μήπως ἡ ψυχὴ τὸν ἐγκέφαλο ἢ καὶ ὀλόκληρο τὸ σῶμα, ἢ μήπως δύο ἀνεξάρτητες πραγματικότητες ἐνώνονται στὴν ψυχσωματικὴ ὑπόσταση;

Ἡ ἀλλοίωση ψυχικῶν λειτουργιῶν μὲ χημικὲς οὐσίες ἐπίσης δὲν ἀποδεικνύει προέλευση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, παρὰ μόνον τὴν σχέση της μὲ τὸ σῶμα. Γιατί ἡ ψυχὴ θὰ προκαλοῦσε ἢ θὰ ἀφηνόταν σὲ τέτοια σχέση, τί βαθμοῦ ἐξάρτηση ἔχει ἀπὸ τὸ σῶμα, μέσα σὲ ποιά ὄρια, μὲ ποιὲς πιθανὲς συνέπειες γιὰ τὴν ἴδια μετὰ τὸν χωρισμὸ της ἀπὸ τὸ σῶμα τὴν ὥρα τοῦ θανάτου, κλπ, εἶναι ζητήματα μεγάλης σπουδαιότητος, ὅμως ἐδῶ θέλω νὰ ἐπιμείνω ἀπλῶς στὴν διευκρίνιση αὐτῆ, ποὺ ἂν καὶ αὐτονόητη φαίνεται νὰ ὑποτιμᾶται, πὼς ἡ σχέση τῆς ψυχῆς μὲ τὸ σῶμα δὲν ἀποδεικνύει τὴν προέλευσὴ της ἀπὸ τὸ σῶμα.

Μαρτυρίες ἁγίων, κτθ, ἐμπειρικά δεδομένα καὶ αὐτὰ ὅπως εἶναι στὴν δική τους τάξη, δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ τὰ προσπεράσει ἢ ἐπιστήμη ἀσυζητητί, ἀλλὰ πάντως δὲν θὰ τὰ ἐπικαλεστώ ἐδῶ. Ἀρκεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ὅσο προλαμβάνει τὸ ζητούμενο ὅποιος πιστεύει στὴν ὑπαρξή τῆς ψυχῆς, ἄλλο τόσο 'ἐπιστήμονες' ποὺ ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξή της, ἐφόσον τὰ ὡς τώρα εὐρήματα καὶ ἡ ἴδια ἢ μέθοδος τῆς ἔρευνας καθόλου δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ γίνεταί βέβαιο, ἂν τὸ παραγόμενο στὸν ἐγκέφαλο ἢ ὁπουδήποτε εἶναι πράγματι παραγόμενο καὶ ὄχι ἀπλῶς σχετιζόμενο.

Παρομοίως γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἐγκέφαλου στὸν χρόνο, ἀποδεικνύει ἴσως ἀδυναμία τῆς ψυχῆς νὰ δημιουργήσῃ ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ τὸ σῶμα τῶν ὀνείρων της ἢ ὅτι δὲν τὸ δημιουργεῖ κἂν ἡ ἴδια κατὰ τὴν βούλησή της, ἀποδεικνύει ἐπίσης σχέση μὲ τὸ σῶμα καὶ ὅλη τὴν φύση μέσα στὴν ὁποία τὸ σῶμα ὑπάρχει, ἀλλὰ δὲν ἀποδεικνύει τὴν προέλευσή της ἀπὸ τὸ σῶμα. Ὅμοίως γιὰ ἐξελίξεις χιλιάδων ἐτῶν, ἐνδεχομένως καὶ προϋποθέτοντας τὸ σῶμα ὡς τρόπο καὶ μέσον ἢ σημεῖο ἀλληλεπίδρασης τῶν ψυχῶν. Χρειάζεται λοιπὸν νὰ ἐξηγηθεῖ ὁ 'περίπατος' διαφόρων 'εἰδικῶν' ἀπὸ κανάλι σὲ κανάλι, ὅπου ἀνακοινῶνουν περιχαραεῖς τίς σχετικὲς εἰκασίες ὡς δῆθεν 'ἐπιστημονικὲς' ἀνακαλύψεις, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχουν ἀποδείξει τίποτα.

Ὅμως ἂν ἔστω ὅσα ἰσχυρίζονται εἶχαν ἀποδειχθεῖ μὲ τὸν πιὸ αὐστηρὸ τρόπο, τί δικαιολογεῖ αἰσθήματα θριάμβου; Ὑπὸ τὴν βεβαιότητα πὼς οἱ ἴδιοι, τὰ παιδιὰ τους, οἱ φίλοι, οἱ γονεῖς καὶ οἱ πάντες περιφερόμαστε προορισμένοι γιὰ τὸν ἀπόλυτο ἀφανισμό, τί εἶδους παραφροσύνη γεννάει τὴν μεγάλη αὐτὴ ἔπαρση; Ποιὸς ἀνακοίνωσε ποτὲ γιὰ θρίαμβο προσωπικὸ ἢ τῆς ἐπιστήμης τὸ ἀνίατο μιᾶς ἀσθένειας καὶ

τὸ ἀναπόφευκτο τῆς καταστροφῆς; Μήπως ἀπὸ μόνο του τὸ γεγονός ἐπιδιακηρύττει τὸ πιὸ ἐφιαλτικὸ ἐνδεχόμενον τῆς ὑπαρξῆς ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο γιὰ λαμπρὸ ἐπιστημονικὸ κατόρθωμα, δὲν ἀποδεικνύει μόνο τὸ μῖσος τους γιὰ ὅ,τι τοὺς ὑπερβαίνει, ἀλλὰ καὶ πῶς οὔτε οἱ ἴδιοι δὲν πιστεύουν στὸ 'εὐρημά' τους;

‘Επιστημονική’ άθεία

Στόν Καλλίνικο Εύαγγελόπουλο

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ με τόν Γιάννη Λάμπρη, βιολόγο καθηγητή με πλούσιο έρευνητικό έργο πού θαυμάζει ή ανθρωπότης, πλήθος βραβεΐα, τιμές και έπαινοι βροχή: τί ώραΐα πού μίλαγε πράγματι για τήν έπιστήμη του, και τί άπίστευτη αλλαγή, όταν ή συζήτηση έφτασε στόν Θεό, μεταμορφώθηκε στόν πιό αξιοπεριφρόνητο. Τό φώς τοῦ Λάμπρη λιγοστό, για θέμα πού αφορά κάθε άνθρωπο και δέν σπουδάζεται σέ σχολές, για τό πιό κρίσιμο, πού είναι ή αίτία όσων υπάρχουν και τό νόημά τους. Η θλιβερή περίπτωσή του δέν θά με άπασχολούσε, αν δέν χαρακτηρίζει τόσο πολλούς.

Γνώση τοῦ ποταμοῦ προϋποθέτει νά βρεθεΐς μέσα στό ποτάμι, είδοποιούσε ό Σινόπουλος, αλλά δέν άρκει ούτε αυτό — χρειάζεται έπίσης οί αισθήσεις και ή σκέψη σου, ή αντίληψή σου όπως έχει διαμορφωθεί ώς τότε, νά μπορεί νά συλλάβει ποταμό, γιατί τό νερό τοῦ κόσμου είναι δυνατό νά όρμησει επάνω σου και νά μη καταλάβεις περισσότερα από τόν βράχο, ακόμη αν σέ διαβρώσει μέχρι άφανισμού... Έτσι

άποροῦσε ὁ Συμεὼν μὲ τόσους ποὺ βρίσκονται “στὴν αἴσθη-
ση μέσα, ἀναίσθητοι, στὸ μέσο τῆς ζωῆς νεκροί...”¹³⁷ Θλι-
βερὴ ἀκόμα περισσότερο ἢ ἀναισθησία σὲ περιπτώσεις ὅπως
τοῦ Λάμπρη, ὅταν ἔχει κανεὶς μεγαλύτερες ἀπαιτήσεις, νὰ
βλέπει αἴφνης ἄνθρωπο εὐφυῆ νὰ ξεπέφτει σὰν ἄδειο τσου-
βάλι, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι παρὰ μόνο μιὰ φαντασία, ἀπλὸ
παραμῦθι, ‘ὄπιο τοῦ λαοῦ,’ ὁ δὲ ἄνθρωπος πεθαίνοντας ἀφα-
νίζεται...

Τὴν ‘ἀποψη’ αὐτὴ σχολιάζω μὲ ἀρκετὲς λεπτομέρειες
ἄλλοῦ,¹³⁸ ἐδῶ θὰ ἤθελα νὰ προσεχθεῖ ὅτι σύμφωνα μὲ τὰ
λεγόμενα τοῦ Λάμπρη, ποὺ δὲν εἶναι μόνο ἢ κυρίως δικά
του, καὶ ὁ ἄθεος λοιπὸν φτιάχνει τὸν Θεό του ὅπως τὸν βο-
λεύει, δηλαδὴ ὡς ἀπόντα. Γιὰ ποιὸ λόγο ὁ ἄθεος δὲν ἔχει
ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξία τοῦ Θεοῦ, ὅσο οἱ ἄλλοι ἔχουν
ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ὑπαρξή Του; Ἐκτὸς ἂν ὁ ἄθεος δὲν εἶναι
κἂν ἄνθρωπος, ὥστε δὲν μοιράζεται τίς ὑπαρξιακὲς ἀνάγκες
ποὺ χαρακτηρίζουν τοὺς ἀθρώπους. Γιατὶ πάντως πιὸ
εὐφυῆ δὲν μπορεῖς νὰ τὸν πεῖς, ἐκτὸς ἂν ἔχεις τὴν οἴηση νὰ
ἀποδώσεις βλακεία στὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τό-
σους ποὺ πίστευαν στὸν Θεό, καὶ μικρότερους ἀπὸ αὐτούς,
ἀλλὰ χριστιανούς μὲ πεποίθηση — τί Πασκάλ, Καρτέσιος,
Νεύτων...

Δὲν εἶναι θέαμα θλιβερό; Μετὰ ἀπὸ τόση ἔρευνα καὶ τό-
σο διάβασμα νὰ ἀποδεικνύεται ἀνίκανος νὰ ἀκούσει τὸ πο-
τάμι τοῦ ἴδιου τοῦ βίου του, καὶ ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλὰ ἄκριτα

¹³⁷ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἕγνοι Θεῶν Ἐρώτων*, μτφρ. Γ.
Βαλσάμης, Ἀθήνα 2012, σ. 93.

¹³⁸ Στὸς *Ἀρχαίους Ἑλληνας*, σ. 103 κ.έ.

νά ‘συμπεραίνει’ τάχα, ὁ ἀρνητῆς τοῦ αὐθαίρετου, φρουρός τοῦ ἀπροκατάληπτου καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ καὶ ἀποδείξιμου, ὁ ‘θετικὸς ἐπιστήμων’!, νὰ βεβαιώνει ἀναπόδεικτα καὶ ὅμως κατηγορηματικά, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι μιὰ ἐπινόηση...

*

Στὰ συνήθη ἐπίπεδα τοῦ BBC ἢ τηλεταινία γιὰ τὸν Στῆβεν Χώκινγκ,¹³⁹ περιέχει κάτι ἀπὸ τὸ πάθος του γιὰ τὴν φυσική, χάρις στὸ ὁποῖο δὲν ἄφησε νὰ τὸν καταβάλλει τὸ πρόβλημα τῆς υἱείας του, μολονότι ἐκδηλώθηκε ἔντονα καὶ γρήγορα, ὅταν ἀκόμη ἦταν φοιτητῆς.

Γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες ποὺ παρουσιάζονται στὴν ταινία, γιὰ τοὺς δημιουργοὺς της, καὶ γιὰ τὸν Χώκινγκ, μιὰ πρόταση ἐξυπακούεται ἔγκυρη, ἐνῶ καθόλου δὲν εἶναι: ἂν ὁ κόσμος στερεῖται ἀρχῆς καὶ τέλους, ἂν ὑπάρχει αἰώνια, ὅπως ὑποστήριζαν οἱ ἐπιστήμονες ποὺ ἀντέκρουσε ὁ Χώκινγκ, τότε δὲν ὑφίσταται Θεός, διαφορετικὰ ἀπαιτεῖται ποιητικὸ αἴτιο, καὶ ὁ Θεὸς ἐπιστρέφει, ἔστω μόνο ὡς ἰδιαίτερα εὐλογηθεωρητικὴ δυνατότητα.

Ἡ Μεγάλη Ἑκρηξη δὲν ἀναιρεῖ ἀλλὰ καὶ δὲν εὐνοεῖ τις εἰσηγήσεις τῆς Βίβλου. Εἶναι πιὸ κοντὰ ὄχι στὴν Δημιουργία ὅπως τὴν περιγράφει ἡ *Γένεσις*, ἀλλὰ μόνο στὴν κατὰ γράμμα προσέγγισή της. Τέτοιο τρόπο ἀνάγνωσης εἰρωνεύεται ἀλλοῦ, πολὺ σωστά, ὁ Χώκινγκ, ἀναφερόμενος σὲ ὑπολογισμοὺς τῆς ἡλικίας τοῦ κόσμου μέσῳ τῆς διάρκειας τοῦ

¹³⁹ Τοῦ Φίλιπ Μάρτιν, Ἀπρίλιος 2004.

βίου βιβλικῶν προσώπων. Καὶ ἂν ἴσχυε ἡ ἐναλλακτικὴ τῆς Μεγάλης Ἐκρήξεως θεωρία περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου, ἀπὸ μόνο του αὐτὸ δὲν θὰ ὑπονόμευε τὴν θεΐα ὑπαρξή, ἴσως μόνο ὑπεδείκνυε μιὰ διαφορετικὴ ταυτότητα γιὰ τὸν Θεὸ καὶ τὴν σχέση Του μὲ τὸ σύμπαν, ὅπως καὶ ὁ Χώκινγκ εἶχε προϋποθέσεις νὰ καταλάβει, γιὰτὶ ὁ ἴδιος εἰδοποιοῦσε, πῶς ὅ,τι ἂν ἀνακαλύψει ἡ ἐπιστῆμη γιὰ τὴν ἔναρξή τοῦ σύμπαντος, ἔστω μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα, πάντως δὲν ἔχει δυνατότητα νὰ ἐρευνήσῃ καὶ ἐξηγήσῃ γιὰ ποῖο λόγο τὸ σύμπαν ‘κάνει τὸν κόπο’ νὰ ὑπάρχει. Ἡ ἐπιστῆμη εἶναι τυφλὴ γιὰ τὴν πρώτη αἰτία, ἀκόμη ἂν ἀπεδείκνυε μόνη πιθανὴ τὴν θεΐα πράξῃ τῆς Δημιουργίας, θὰ παρέμενε ἀνίκανη νὰ μάθει καὶ νὰ πεί γιὰ ποῖο λόγο ὁ Θεὸς δημιούργησε τὸν κόσμον.

Μολονότι ἡ *Γένεσις* μὲ τὴν πρώτη ματιὰ φαίνεται νὰ εὐνοεῖ τὴν Μεγάλῃ Ἐκρήξῃ, καὶ ἀντιστρόφως, σημαντικοὶ θεολόγοι, ἤδη σὲ καιροὺς ποὺ ἡ φυσικὴ τοῦ Χώκινγκ ἢ τῶν ἀντιπάλων του ἀπλῶς δὲν ὑπῆρχε, ὑπερβαίνοντας τὴν κατὰ γράμμα ἐρμηνεία τῆς Βίβλου δὲν δίσταζαν νὰ τείνουν στὴν ὑποστήριξη ἑνὸς εἶδους κοσμικῆς αἰωνιότητος. Δὲν θὰ ἐπεκαθῶ σὲ αὐτό, ἀναφέροντάς το μόνο γιὰ νὰ δείξω ὅτι τὰ πράγματα εἶναι πιὸ πολύπλοκα ἀπ’ ὅσο μπορεῖ νὰ φαίνονται, ἡ Βίβλος ἐρμηνεύεται μὲ πολλοὺς τρόπους, ὥστε θεολογία καὶ ἐπιστῆμη, ἂν ἐπιθυμοῦν σοβαρότητα, χρειάζεται νὰ συνομιλοῦν χωρὶς νὰ ἀποβλέπει ἡ μία στὴν ἀναίρεση εἴτε βεβαίωση τῆς ἄλλης.

*

Στὴν Ἀμερικὴ τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα ἔχει μιὰ ζωηρότητα ἐπιπλέον, σὲ σύγκριση μὲ τὴν Εὐρώπη, καὶ ὅμως, ἡ

πλειοψηφία τῶν ἐπιστημόνων ἄγεται καὶ φέρεται ἀπὸ τὴν ἀθεία, συντριπτικὰ στὰ μέλη τῆς Ἐθνικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, μόνο τὸ 7% τῶν ὁποίων πιστεύει στὸν Θεό, ὡς ἐὰν μυστηριώδης μιὰ εἰρωνία ἀποφάσισε γιὰ τοὺς πιὸ διάσημους ‘ἔξυπνους’ νὰ ξεπέφτουν στὴν πιὸ μεγάλη ἀνοησία.

Ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ἰκανὴ γιὰ τὸν ἀθεϊσμό, ὥστε ἀπορεῖ κανεὶς, τί ἐπιτρέπει στοὺς ‘ἔξυπνους’ νὰ ‘ἐπιλύουν’ τὸ θεολογικὸ πρόβλημα μὲ ἀδιαφορία ἢ ἀκόμη καὶ αὐθαιρέσια, ἀνεχόμενοι εὐχάριστα τὸ κενὸ ποὺ δημιουργεῖ ὁ ἀγνωστικισμὸς εἴτε ὀδηγούμενοι σὲ καθεαυτὴν ἀντι-ἐπιστημονικὴ ὡς ἀναπόδεικτη ἀπόρριψη τῆς (ὅποιας) θείας ὑπαρξῆς. Ἐπιστήμονας ποὺ δὲν ‘τρώγεται μὲ τὰ ροῦχα του’ νὰ καλύψει τὸ κενό, ἀποβλέποντας στὴν ἰσχυρότερη, βαθύτερη καὶ εὐρύτερη δυνατὴ γνώση, δὲν νοεῖται. Ἐφόσον ἡ ὁρμὴ τῆς διαθέτει γονιμότητα, οἱ προκαταλήψεις τῆς, ὅσο-δὴποτε θλιβερὲς καὶ ἐπιζήμιες, δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἐξηγήσουν θεμελιακὰ τὴν αὐτοαναίρεση τῆς ἐπιστήμης στὸν ἀθεϊσμό, ὅπου φαίνεται ὅτι μόνο δευτερευόντως συμβάλλουν, ἔστω μὲ ἔνταση.

Γιὰ νὰ μὴν ἐμποδίζεται στὴν πρόοδό τῆς, παρὰ τὴν ἀγνοία τῆς ἴδιας τῆς πρώτης αἰτίας, ἡ ἐπιστήμη χρειάζεται νὰ ἔχει ἰδρυθεῖ σὲ ἀξία διάφορη ἀπὸ τὴν ζήτηση διαύγειας, σὲ αἴτημα ἀκόμη πιὸ πρωταρχικὸ ἀπὸ τὴν μάθηση, αὐτάρκες ὡς ἓνα σημεῖο. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτὴ τὸ ὄνομά τῆς παραπλανᾷ, προβάλλει τὴν γνώση ὡς ἀπολύτως πρωτεύουσα ἐπιδίωξη, ἐνῶ δὲν εἶναι.

Πρὶν καὶ πέρα ἀπὸ τὴν γνώση, ἀκόμη καὶ μὲ τίμημα τὴν καθήλωση στὴν πιὸ μεγάλη ἀγνοία, ἡ ἐπιστήμη ἐπιζητεῖ κατὰ κύριο λόγο *ἀντικειμενικότητα*, σχέση μὲ τὰ πράγματα ἐξαντλητικὰ ἐπαληθεύσιμη καὶ ἀναντίρρητα πειστικὴ πρὸς

όλους. Η έπιστήμη δέν διαφωτίζει εισφέροντας πληρότητα γνώσης, αλλά προστατεύοντας από μερικές αϋταπάτες, τὸ ὁποῖο γιὰ νὰ ἐπιτύχει καταβάλλει τίμημα εἰρωνικὸ τὸν μόνιμο ἐγκλεισμό της στὸ μισοσκόταδο, στὴν μικρότητα καὶ περιοριστικότητα τῆς γνώσης ποὺ προσιδιάζει στὴν φύση της.

Σὲ ἀντίστροφα θεολογικὲς ἐπιδόσεις, ὅταν λησμονεῖ τὴν θετικιστικὴ της ἀπόβλεψη ἐκδηλώνοντας ἀθεϊσμό, ἡ οὐσία της ταυτόχρονα παραβιάζεται καὶ προστατεύεται. Στὸν βαθμὸ ποὺ ὁ ἐπιστήμονας λησμονεῖ τὶς ἀρχὲς καὶ μεθόδους τοῦ ἐπαγγέλματός του καὶ διαγράφει τὴν ἔννοια τοῦ (ὅποιου) Θεοῦ κινούμενος ἀπὸ μανίες, προκαταλήψεις, κλπ, δέν ἐκπροσωπεῖ τὸν χῶρο του καὶ δέν βοηθάει νὰ καταλάβουμε τὴν ἐπιστημονικὴ φύση ὡς τέτοια, ἢ περίπτωσή του εἶναι ψυχοπαθολογικὴ καὶ ἐνδιαφέρει ἀποκλειστικὰ τοὺς γιατροὺς ποὺ ἔχουν δυνατότητα νὰ τὸν θεραπεύσουν. Φαινομενικὰ παραδόξως, τὴν ἀθεΐα τῶν ἐπιστημόνων εὐνοεῖ κατὰ κύριο λόγο ὁ ἴδιος ὁ θετικισμὸς, τὸ αἶτημα γιὰ καθήλωση στὴν ἀντικειμενικότητα.

Ὡς προσωπικὸς ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται μόνο μὲ ἀρνητικὴ ἀξία στὴν ἐπιστημονικὴ συνείδηση καθεαυτὴν, καὶ στὸν ἐκάστοτε συγκεκριμένο ἐπιστήμονα, ἂν τὸ πρόσωπό του ἔχει συρρικνωθεῖ μέχρι ταυτίσεως μὲ τὸ ἐπάγγελμά του. Ἀφορῶντας στὴν ὑποκειμενικότητα, ἐπιθυμία καὶ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, διὰ μόνης τῆς ὑπάρξεώς Του ὁ Θεὸς καταργεῖ τὴν οὐσία τῆς ἐπιστημονικῆς μάθησης ὡς ἀπεριορίστης

υπαγωγής στην αντικειμενικότητα.¹⁴⁰ ‘Η επιστήμη είναι ‘άθεη’ ακόμη και όταν ‘πιστεύει,’ εφόσον σύμφωνα με την φύση της δέν αντιλαμβάνεται παρά μόνο αντικειμενικά, καθολικά και αναντίρρητα αποδείξιμες πραγματικότητες, άσημαντες έπομένως, και πράγματι έξοντωτικές τής Σημασίας.¹⁴¹

Στό ίσοζύγιο που προκύπτει βαρύνει από την μιá ή επιστημονική περιγραφή, ενισχύοντας διαχειριστική προσέγγιση τής πραγματικότητας, και από την άλλη υποχώρηση τής προσωπικής ποιότητας, θρησκευτικής, φιλοσοφικής, ποιητικής... ‘Όμως γιατί αδύνατη ή συνύπαρξη τών δύο ως έξάντληση τής αντικειμενικότητας στα όρια που τής άνήκουν και στα όποια υπάγεται, και μαζί επέκταση και θεμελίωση τής σκέψης στην προσωπική σχέση και αντίληψη; ‘Η συνύπαρξη δέν είναι άτοπη, αντιθέτως, ίσχυε ήδη με τον Πλάτωνα. ‘Η επιστήμη έμφανίζεται έχθρική προς άλλες και ανώτερες κοινωνικές δυνάμεις μόνο στην εύρωπαϊκή μοντερνικότητα, και σε όσους λαούς ‘μυούνται’ στην τυχοδιωκτική νοοτροπία του εύρωπαϊού μαζάνθρωπου.

Πώς ή επιστημονική δραστηριότητα υπό τους όρους τής απόλυτης γνωσιολογικής αντικειμενικότητας δέν μπορεί

¹⁴⁰ Πώς γνωρίζουμε ότι ό Θεός αποβλέπει στην υποκειμενικότητα, ίσως ρωτούσαν οι ‘έξυπνοι.’ ‘Αν απέβλεπε στην αντικειμενικότητα, θα είχε φανερωθεί ως άλλος Σούπερμαν και θα είχε διαλύσει άνετα και γρήγορα όποιαδήποτε άμφιβολία και μαζί τις έξυπνάδες τών έξυπνων. ‘Εκτός αν δέν υπάρχει καθόλου ή δέν θέλει να πληροφορηθούμε την ύπαρξή του, για τις όποιες δυνατότητες πρβλ. τó κείμενο, ‘Επαναστάτες χωρίς αίτία.

¹⁴¹ Πρβλ. τó κείμενο, ‘Η Σημασία τής Δύναμής Του.

παρά να είναι άθεη, δέν σημαίνει τίποτα κακό, όπως ακριβώς από μόνο του δέν σημαίνει τίποτα κακό ότι τò χέρι δέν σκέφτεται. Πρόβλημα δημιουργεί ένα χέρι που ύψώνει τόν έαυτό του σέ μέτρο τών πάντων και αρχίζει να κρύβει τὰ πράγματα και να έμποδίζει τήν σκέψη. Όμως αν ή μοντέρνα έπιστημοτεχνική κομπανία προβαίνει έπαρμένη στην αποθέωση τής αντικειμενικότητας, καθόλου δέν ευθύνεται ή ίδια, αλλά ή ψυχή τών λαών, οί ίδιες οί ανώτερες δυνάμεις τής κοινωνίας, ξεπέφτοντας, άδειάζοντας από Σημασία και απομένοντας εκτεθειμένες στις τερατογενέσεις κάθε δυνατής ύβρεως.

Ἐπαναστάτες χωρίς αἰτία

Στὸν Γιάννη Κληρονόμο

ΕΣΤΩ θρασύδειλος ἀθεϊσμός, κρυμμένος σὲ προσχήματα καὶ ὑπεκφυγές, μορφή πού περιέχει τὴν ἀπλή ἄρνηση προστατεύοντάς την. Καὶ ἔστω ἀπόρριψη ἰδίως ‘τῶν χριστιανῶν,’ ὅτι τάχα ἡ ἀλήθεια θὰ βρεθεῖ σὲ ἄλλη θρησκεία. Τέτοιοι ‘ἐπαναστάτες’ ἐπικρίνουν συνήθως ὀτιδήποτε ἀταίριαστο μὲ τὰ γοῦστα καὶ τὶς προκαταλήψεις τους, καὶ μαζὶ ὅσα μοιάζουν ‘παράδοξα’ — Θεὸς πού γίνεται ἄνθρωπος, γέννηση ἀπὸ Παρθένο, ὁ Θεὸς εἶναι ἓνας ἀλλὰ καὶ ‘τρεῖς,’ κλπ — ὡς ἐὰν αὐτὰ εὐθύνονταν γιὰ τὴν ἄρνησή τους, ἐνῶ μία πιὸ ‘λογικὴ’ θρησκεία θὰ τοὺς γέμιζε ἀμέσως μὲ ἀγάπη γιὰ τὸν Θεὸ καὶ νοερὴ προσευχή.

Γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ‘ἐπανάστασης’ πρῶτο ἐρώτημα τὸ πιὸ φυσιολογικό: γιατί τὸ ‘σκάνδαλο’ καὶ ἡ ἀντίρρηση δὲν τροφοδότησε σπουδῆ, παρὰ μόνο μιὰ εὐκολὴ ἀπόρριψη, μολονότι ὁ χριστιανισμὸς δὲν εἶναι ἀσήμαντὴ θρησκεία τοῦ περιθωρίου, ἀλλὰ μετράει βίο χιλιετιῶν σὲ λαοὺς πού κατατάσσονται ἀνάμεσα στοὺς πλέον εὐφυεῖς τοῦ πλανῆτη, μὲ τεράστια πολιτισμικὴ δημιουργία θεμελιωμένη ἀκριβῶς ἐπάνω στὴν θρησκεία. Ἔστω μόνο ἀπὸ τὸ μέγεθος καὶ τοὺς

τρόπους τῆς 'ἐπανάστασης' γίνεται φανερό ὅτι δὲν ὑπῆρξε σπουδή, ὅπως τὸ καταλάβαινε ὁ Καβάφης: *εἰ γὰρ ἔγνωσ, οὐκ ἂν κατέγνωσ.*

Ἐποκριτικὸ ἢ μὴ, πάντως εἶναι ἀφόρητα μικρό, τελείως ἀποκρουστικὸ, ἓνα 'ἐνδιαφέρον' ποῦ ἔχει τὴν ἄνεση νὰ 'ξεμπερδεύει' μὲ τὸν χριστιανισμό, ἰδίως ὅταν ὁ 'ἐπανάστατης' προέρχεται ἀπὸ τὴν παράδοση αὐτή. Δὲν εἶναι σὰν νὰ ἀπορρίπτει κανεὶς τὴν μητρικὴ του γλῶσσα; Καὶ δὲν καταδικάζει τέτοια μικρότητα, ὡς μικρότητα ἀκριβῶς, ὅταν ἀφορᾷ στὴν πιὸ πρωταρχικὴ ἀλήθεια; Ἄν σὲ ἐπιλογὲς τῆς σημασίας αὐτῆς δὲν ἐπενδύει ἡ ψυχὴ τὴν μεγάλη της δύναμη, τότε πόσο σημαντικὸ ἀντίκρουσμα μπορεῖ νὰ περιμένει στὸν βίον της, εἴτε ἐπιλέγει τὴν ἀπιστία εἴτε μιὰ ἄλλη πίστη, ὁποιαδήποτε;

Ἐπὶ τὴν προϋπόθεση ὅτι κάποια διαφορετικὴ παράδοση θεωρεῖται πιὸ ἀληθινὴ ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ, ἔστω καὶ δυνητικά, ὅτι δηλαδὴ ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τόσο ἀπαράδεκτος, ὥστε ἀκόμη κι ἂν τὴν ἀγνοοῦμε θὰ πρέπει κατ' ἀνάγκην ἡ ἀλήθεια νὰ βρῆσκειται ἄλλοῦ: ὅταν αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ πρόσχημα ἀπλῆς ἀθεΐας, ἀναγκαῖα ὁ σεβασμὸς τῆς λογικῆς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα πὼς ἡ ἀλήθεια ἔχει ὑπάρξει στὸ παρελθόν, ἢς ποῦμε στὸ ὁμηρικὸ δωδεκάθεο, εἴτε στὸ παρὸν κάποιου ἄλλου πολιτισμοῦ, γιὰ παράδειγμα στὸν ἰσλαμισμό, εἴτε στὸ μέλλον, σὲ μιὰ πίστη ποῦ ἀκόμη δὲν ἔχει ἐμφανιστεῖ.

Προσπερνῶ περιπτώσεις ποῦ ἀφοροῦν στὸ παρελθόν ἢ τὸ παρὸν, γιὰτὶ δὲν διακρίνω περιθώριο συνεννόησης μὲ ὅποιους ἀποδίδουν σὲ ἄλλη γνωστὴ θρησκεία ἀνωτερότητα ἔναντι

τοῦ χριστιανισμοῦ.¹⁴² Ἄν ὅμως ἀντιμετωπίζουσαν τὴν ἀλήθεια ὡς μελλοντικὸ ἐνδεχόμενον, ἐπιβάλλεται νὰ σκεφτοῦν τίς ἐξῆς δυνατότητες: ὁ πραγματικὸς Θεὸς δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποκαλύψει τὸν ἑαυτὸ Του σὲ κανένα λαὸ καὶ πολιτισμὸ, εἴτε εἶναι κάποιος ποὺ οὔτε κἀν δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ ἔχει σχέση μετὰ τὰ πλάσματά Του, ὥστε δὲν θὰ ὑπάρξει ποτέ ‘ἀληθινὴ πίστις,’ εἴτε δὲν πρόκειται κἀν γιὰ ‘Θεό,’ ἀλλὰ στὴν ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος ὑφέρπει τυφλὴ μιὰ ‘δύναμις’ ποὺ ἀναγκαῖα / τυχαῖα παράγει ὅ,τι παράγεται...

... ἢ ἔχει πράγματι ἀποκαλυφθεῖ, ὅμως ἡ ἀνθρωπότητα στὸ σύνολό της ὑποφέρει ἀπὸ τόση ἀναισθησία, κάθε πολιτισμὸς παρέμεινε κουφὸς καὶ τυφλὸς στὴν Ἀποκάλυψη, μετὸν ἴδιο νὰ ἀποδεικνύεται ὀλοφάνερα διεστραμμένος, ἀφοῦ

¹⁴² Ὁ Ντοστογιέφσκυ ἐκφράζει πολὺ καλύτερα αὐτὸ ποὺ λέγεται ἐδῶ, ὅταν δηλώνει σὲ ἐπιστολὴ του (*Complete Letters*, τ. 1, 1832-1859, ἐπιμ. D. A. Lowe-R. Meyer, Ann Arbor 1988, σ. 195) ὅτι πιστεύει πὼς δὲν ὑπάρχει τίποτα πῶς ὁμορφο, ζωντανὸ καὶ τέλειο ἀπὸ τὸν Χριστό, καὶ ὅτι θὰ παρέμενε μετὸν Χριστό, ἀκόμη κι ἂν τοῦ ἀποδείκνυαν ὅτι ἡ ἀλήθεια βρίσκεται ἄλλοῦ. Οἱ ‘ἔξυπνοὶ’ θυμήθηκαν αἴφνης τὸν Ἀριστοτέλη (φίλος Πλάτων φιλτέρα ἀλήθεια), γιὰ νὰ δείξουν τάχα ὅτι αὐτοί, σὲ ἀντίθεση μετὸν βλάκα καὶ φανατικὸ Ντοστογιέφσκυ, κόπτονται γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ ξεχειλίζουν ἀπὸ εὐφυΐα καὶ εὐαισθησία. Ἡ πραγματικότητά φυσικὰ εἶναι ἀκριβῶς ἀντίστροφη, ἡ μικροσκοπικὴ τους νόηση ἀπαγορεύει νὰ καταλαβαίνουν ἀκόμη καὶ τὰ πῶς ἀπλὰ σχήματα λόγου. Ὁ Ντοστογιέφσκυ ὁμολογεῖ ὅτι τοῦ εἶναι ἀδιανόητος ὁ βίος του καὶ προτιμᾷ νὰ μὴν ὑπάρχει καθόλου στὴν ζωὴ, ἂν πρόκειται νὰ χάσει τὴν Μορφὴ τοῦ Χριστοῦ. Κι Αὐτὸ ποὺ τὸν ἔριχνε στὰ γόνατά του, γιὰ τοὺς ‘ἔξυπνους’ εἶναι κάτι τόσο εὐτελές, ὥστε νὰ μὴν ἀμφιβάλουν πὼς ἂν ὑπάρχει Θεὸς ἀποκλείεται νὰ εἶναι ὁ Χριστός, σίγουρα θὰ εἶναι κάποιος καλύτερος...

‘ἀπεκαλύφθη’ στὸν βρόντο, ἢ δὲν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ποτέ, ἢ οὔτε κὰν δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος φαντάστηκε διάφορες ιδέες γιὰ τὴν ὑπαρξή Του.

Μέσα στὴν γενικὴ αὐτὴ ἀποχαύνωση — ἐφόσον, εἴτε συνέβη Ἀποκάλυψη ἀλλὰ ματαίως, εἴτε ὁ Θεὸς παραμένει ἀπόκρυφος, ἢ δὲν ὑπάρχει καθόλου, ὅμως ἐπὶ χιλιετίες καὶ σήμερα οἱ πιὸ διάφοροι πολιτισμοί, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἄθεους τῆς πιὸ στενῆς εὐρωπαϊκῆς μοντερνικότητας, παρεξήγησαν ἢ δημιούργησαν κατὰ φαντασία θεότητες, κτθ, μόνη βέβαιη εἶναι ἡ ἀποχαύνωση — πάμπολλοι ἀποδεικνύονται ἀκόμα πιὸ παράφρονες, νομίζοντας ὅτι εἶδαν μὲ τὰ μάτια τους τὸν Διόνυσο, τὸν Χριστό, τὴν Παναγία, κλπ.

Τὸ παράδοξο μεγαλώνει σὲ βαθμὸ ἀσύλληπτο, ἀν δὲν ὑποτιμήσει κανεὶς τὸ γεγονός ὅτι ὅσοι πίστεψαν στὸν Θεὸ καὶ οἱ χριστιανοὶ ὄχι λιγώτερο, ἔχοντας ἔμπνευση τὴν ἴδια τὴν ὑποτιθέμενη παραφροσύνη τους ἔδωσαν τὰ πιὸ σημαντικὰ λογοτεχνικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ἔργα ποὺ ἔχει γνωρίσει μέχρι σήμερα ἡ ἀνθρωπότητα, τὸ μέγεθος τῶν ὁποίων ὁ ‘προοδευτικὸς’ βλάχος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μηδενισμοῦ οὔτε στὰ πιὸ τρελά του ὄνειρα δὲν προσέγγισε. Ἔστω μόνο ἀπὸ τὰ ἀπλὰ αὐτὰ λογικὰ βήματα γίνεται φανερό, γιὰ ὅποιον ἔχει μάτια, ὅτι μόνη ἐλπίδα τοῦ μάταιου ‘ἐπαναστάτη’ εἶναι νὰ θελήσει κάποτε σοβαρότητα, ἀποφεύγοντας τὴν χαρακτηριστικὴ ἀνάμιξη ἀκραίας ἐγωπάθειας καὶ μικρότητας, ἀπὸ τὴν ὁποία ὑποφέρουν οἱ ‘ἐπιστήμονες’ τοῦ ἀθεισμοῦ.

Γλωσσική εξέλιξη

ΤΙ ΕΝΤΥΠΩΣΙΑΣΕ, άραγε, στόν μέλλοντα τής παραγωγής, και όλο θά 'παράξουν' καταπονώντας τήν άκοή μας; Τό γεγονός ότι διαδόθηκε ταχύτερα άπό τήν πανώλη μεταξύ πολιτευτών και δημοσιογράφων τήν άποδεικνύει λέξη-χάντρα ίθαγενών. Άν ή γλώσσα πού μιλοῦσαν ήταν μικτή και άπαιτητική σέ βαθμό τουλάχιστον Παπαρρηγόπουλου, ίσως δέν έφάνταζε έκτός τόπου και χρόνου ή χάντρα, όμως δέν εΐναι αύτή ή περίπτωση. Φαντάστηκαν ότι προσδίδει άέρα 'μόρφωσης,' όπως τό βλαχαδερό πού κάνει βόλτα μέ τό καγιέν και νομίζει ότι κάποιος εΐναι. Μέ τήν γενική άναισθησία πού ταλαιπωρεί τόν τόπο αύτό, δέν άποκλείω άφοῦ 'παράξουν,' νά 'υπάξουν,' 'μετάξουν,' 'εξάξουν,' κλπ.

Άπό κοντά ή 'φτωχοποίηση,' όπου διερωτᾶται κανείς, γιατί άδιαφοροῦν για ένα λαό ό όποϊος φτώχηνε ή έγινε φτωχός, ή γιατί καταντοῦν στήν στοχοποίηση άντι νά καταλαβαίνουν στόχευση, έπιβουλή, διαβολή, έμπάθεια, κλπ. Εύκολο νά κολλᾶς παντοῦ μιὰ 'ποίηση,' δύσκολο νά αναζητεΐς δόκιμους όρους και άποχρώσεις, άδύνατο άν εΐσαι άγράμματος, τό λεξιλόγιό σου οὔτως ή άλλως περιορισμένο, ή αισθητική σου άνύπαρκτη, ό βίος άνόητος.

Άλλη περίπτωση χαρακτηριστική τής άναισθησίας, ή μόνιμη σύνταξη τοῦ 'ώς' μέ όνομαστική, άπ' όπου προκύ-

πουν τέρατα του τύπου, “είναι καθήκον του ως πολιτικός,” “προβλήθηκε το έργο της ως ποιήτρια,” “αυτή είναι η γνώμη μου ως μουσικός,” κτθ. Η ίδια άγγύλωση με άφορμή στην αίτιατική: “προώθησαν μια ρύθμιση καταπέλτης...”

Άπο μόνη της η χρήση του ‘ως’ άποτρέπει άναγωγή του άτοπήματος σε αξιώματα του άκράιου δημοτικισμού, άν και δέν άποκλείεται μια εϋθύνη τής προηγούμενης καθολικής έπιβολής του ‘σάν.’ Κακώς ύποθέτοντας για τά δύο ότι ισοδυναμοϋν, κατάντησαν να γενικεύσουν τήν χρήση τής όνομαστικής, τήν όποία προτιμάει το σάν (ως άπόδοση στο έξυπακουόμενο ‘ήταν.’) Και όταν επέστρεψε μέχρι κάποιου βαθμού η χρήση του ως, παρέλαβε τήν όνομαστική, όποτε το ήδη άποκρουστικό ‘έργο του σάν εκπαιδευτικός,’ έγινε ‘έργο του ως εκπαιδευτικός.’

Με το ύποκείμενο στην γενική θα περίμενε κανείς έστω μόνο άπο ‘έλιξη’ και ‘άδράνεια,’ κατηγορηματική άπόδοση όμοίως σε γενική, έπομένως τά όρθά, “είναι το καθήκον του ως συγγραφέας,” “προβλήθηκε το έργο της ως ζωγράφου,” κτθ. Ποιά είναι η μεγάλη δύναμη, ύπερνικωντας έθη αιώνων και τίς πιό φυσιολογικές γραμματολογικές έλιξεις, προκειμένου να έγκαταστήσει το άισχος του περιορισμού στην όνομαστική; Άφήνω το έρώτημα άνοιχτό, γιατί δέν γνωρίζω πώς θα μπορούσα να βεβαιώσω έγκυρότητα στην άπάντηση, έχοντας όμως διακινδυνεύσει μια είκασία, ότι ίσως εϋθύνεται έστω έν μέρος ο δῆθεν δημοτικισμός και οι δικές του προϋποθέσεις. Σε κάθε περίπτωση το φαινόμενο έντεινει σολιψισμό. Μόλις η φράση άρχίσει να στρέφεται στο ύποκείμενο, ζητείται ευκαιρία να λησμονοϋνται τά γύρω, ως άν το ύποκείμενο μπορούσε να ύπάρχει έν πλήρει μονώσει. Ο άϋτισμός τής σημερινής περίπου ‘κοινωνίας’ έχει έδω ταυ-

τόχρονα ισχυρή εκδήλωση και πηγή του, ταιριάζει δὲ καλὰ μὲ γλῶσσες τοῦ τύπου τῆς ἀγγλικῆς, ὅπου τὰ ὀνόματα περιφέρονται μονίμως ἄκλιτα, ἄκαμπτα σὰν τοὺς νεκροὺς.

Ἄλλη ἔκφραση-πιπίλα, ποὺ περιφρονεῖ τὴν παιδεία μας, οἱ λεγόμενες ‘ἀγαπητικὲς’ σχέσεις. Ἀπώθηση προκαλεῖ ἀμέσως τὸ βλαχοβαρβαρικὸ σύμπλεγμα *πητικ*, τὸ ὁποῖο, σύμφωνα μὲ πρόχειρη ἔρευνα ποὺ ἔκανα μὲ τὸ Thesaurus Linguae Graecae, φαίνεται πὼς εἰσήγαγε στὰ Ἑλληνικὰ ὁ Ἀριστοτέλης. Κατόπιν ἀναλογίζεται κανεὶς πὼς ἡ λέξις ‘ἀγάπη,’ ὅσο ἂν ἔχει φθαρεῖ, πάντως δὲν κατάντησε ἀπεχθῆς — γιὰ ποιὸ λόγο οἱ ‘ἀγαπητικὲς σχέσεις;’

Ὁ πληθυντικὸς φέρει τὴν μεγάλη εὐθύνη, προϋποθέτοντας πολλὰ ἐκεῖ ποὺ ὑπάρχει τὸ ἓνα — ὡς ἐὰν ὁ Θεὸς ἦταν *ἀγάπες* ἢ ὡς ἐὰν μπορούσαμε νὰ ἀγαπᾶμε κυρίως ἢ ἀποκλειστικὰ ἀλλήλους. Στὸν ἐνικό της, ἡ ‘ἀγαπητικὴ σχέση’ γίνεται λίγο πιὸ ἀνεκτή, δὲν παύει ὅμως νὰ ἀπωθεῖ, ἐφόσον τίποτα δὲν ἐξηγεῖ τὴν κατάρπτωση σὲ ἐπίθετο μιᾶς ἔννοιας τόσο κύριας καὶ ταγμένης στὴν οὐσία, μὲ τὸ οὐσιῶδες νὰ μεταφέρεται στὴν ἀδιάκριτη σχέση.

Ἐξοντώσεως συνέχεια σὲ ρήματα ὅπως τὰ *ἐπεξεργάζομαι* καὶ *διαρρέω*. Τὸ δεύτερο εἶναι ἀμετάβατο: ἀπὸ κάποιους κύκλους διέρρευσε μιὰ πληροφορία, κι ἂν ὁ ἴδιος τὴν ἄφησα νὰ διαρρεύσει, ὅμως δὲν μπορῶ νὰ πῶ ὅτι “τὴν διέρρευσα.” Ἄνικανοι πολιτικοὶ συνέβαλαν στὴν κατάρρευση τῶν ἀσφαλιστικῶν ταμείων, ἀλλὰ δὲν “τὰ κατέρρευσαν.” Τὸ ἄλλο ρῆμα ἔχει μορφή μέσης φωνῆς, ἀλλὰ εἶναι πάντα ἐνεργητικό: *ἐπεξεργάζομαι* τίς πρῶτες ὕλες, κι ἂν ἔχουν ἤδη ὑποστεῖ μιὰ ἐπεξεργασία, δὲν μπορῶ νὰ πῶ ὅτι “οἱ πρῶτες ὕλες ἐπεξεργάστηκαν.” Παρομοίως γιὰ τίς μετοχὲς τοῦ χρηματιστήριου, οἱ ὁποῖες ὡς ἄψυχες ἀδύνατο νὰ ‘διαπραγματεύο-

νται' οτιδήποτε, εμείς διαπραγματευόμαστε την αξία τους, και τὸ ἴδιο γιὰ τὶς κρίσιμες καταστάσεις, τὶς ὁποῖες εμείς διαχειριζόμαστε, οἱ ἴδιες διευθετοῦνται, τακτοποιοῦνται, ἀντιμετωπίζονται... ἀλλὰ δὲν 'διαχειρίζονται.'

Ἡ χρῆση μέσης μορφῆς σὲ ἐνεργητικὰ ρήματα ἀναγνωρίζει στὴν ἐνέργεια μιὰ ιδιαίτερη σχέση μεθ' ὅποιον τὴν ἀσκεῖ, καὶ ἂν τὸ ρῆμα κρατᾷ μονίμως μεταβατικὴ σημασία, ἡ σχέση αὐτὴ ἀναδεικνύεται ἀκόμη περισσότερο. Παρομοίως στὰ ἀμετάβατα ἢ γλῶσσα κατορθώνει μιὰ ιδιαίτερη δυνατότητα. Ἀναγωγή στὶς ἀρχὲς τῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖ προηγουμένως προσοχὴ στὰ ἴδια τὰ πράγματα. Αὐτὸ καθρεφτίζεται σὲ ρήματα σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπαρεμφατικῆς λειτουργικότητας, ὅπως εἶναι τὸ ρέω, ὥστε ἀφοῦ ἔχει συμβεῖ ἄμεση μετοχὴ νὰ ἀκολουθήσει, ἂν ἀκολουθήσει, κάποια αἰτιολόγηση. Ἡ κατάργηση τῆς διάκρισης ἀντικαθιστᾷ τὴν ἐρμηνεία μετὸν ἐτσιθελισμὸ τῶν βάρβαρων καὶ τυραννικῶν φύσεων. Παραβαίνοντας καὶ τοὺς δύο κανόνες συνεχῶς, ἐπικολλῶντας παθητικὴ σημασία σὲ ἐνεργητικὰ ρήματα καὶ μετατρέποντας ἀμετάβατα σὲ μεταβατικά, ἐπειδὴ ἡ γουρουνίσια ἀδιαφορία γιὰ τὰ γράμματα δὲν ἐπιτρέπει καὶ δὲν χρειάζεται προσεκτικὲς διατυπώσεις, οἱ νεοβάρβαροι ἰσοπεδῶνουν τὶς σημασίες καὶ ἐξοντώνουν τὴν σκέψη.

Ἐξελληνίζοντας τὸ μοντέλο

Ἡ ΧΡΗΣΗ ὄρων μιᾶς ἄλλης γλώσσας χωρὶς προσπάθεια ἐξελληνισμοῦ, ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀνεξέλεγκτη εἰσαγωγή ξένων σωματίων διαβρώνοντας τὴν συνείδηση. Ἔχοντας τὴν ρίζα καὶ τὶς δυνατὲς ἀποβλέψεις τῆς σὲ διαφορετικὴ ἐννοιολογικὴ συγκρότηση, ὁσοδήποτε σπουδαία ἢ εἰσαγόμενη λέξη στερεῖται οὐσίας καὶ γονιμότητος στὰ Ἑλληνικά. Ἀνίκανη γιὰ ἐτυμολογικὲς ἐπαφές, εἰσφέρει ἀναγκαῖα στὴν σκέψη πρὶν καὶ πέρα ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο τὸ ἴδιο τὸ ἀπροσάρμοστο, ὥστε ὅσο περισσότερες εἰσαγωγὲς γίνονται, τόσο διαφθείρεται ἡ ὑπαρξή μας.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἀρκετοὶ ἐχθρεύονται τὰ γλωσσικὰ δάνεια χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὸν λόγο τῆς ἐμπάθειας, σὰν ἀπὸ ἐνστικτώδη ἄμυνα, ἢ ἀκόμη καὶ ἀπὸ στεῖρο ἐθνικισμὸ. Λόγος ὑπάρχει, καὶ δὲν εἶναι ἀσήμαντος. Ἡ ἄγνοιά του εὐθύνεται γιὰ σπασμωδικὲς ἀντιδράσεις, ἀκόμη ἀνικανότητα νὰ διακρίνονται περιπτώσεις ὅταν ὁ ἐξελληνισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπιτυχής, ὥστε ἀνάγκη εἰσαγωγῆς τοῦ ξένου ὄρου. Τότε δὲν ἔχει νόημα νὰ σταθμίζει κανεὶς ἂν ἡ χρησιμότητα εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ζημιὰ, γιὰτὶ τὰ δύο δὲν συγκρίνονται. Ὅσοδήποτε μεγάλη ἢ ἐργαλειακὴ ἰσχὺς τοῦ εἰσαγόμενου ὄρου, ἢ διαβρωτικὴ ἐπενέργειά του δὲν μειώνεται, καὶ τὸ μόνο πού θὰ εἶχε κανεὶς νὰ προσέχει εἶναι ποιὰ ἀκριβῶς περιοχὴ τῆς συνείδησης ὑπονομεύεται κάθε φορά, γιὰτὶ δὲν

εἶναι ὅλες ἰσότητες. Ἔχει λοιπὸν τεράστια σημασία νὰ ἐμποδίζεται πλήρως ἡ εἰσαγωγή ξένων ὄρων, ὅταν ἀφοροῦν σὲ ὑψηλές ἢ θεμελιακές ἢ ἡγετικές περιοχές τῆς συνειδήσεως. Γιὰ παράδειγμα, ἂν εἶχα παντοδύναμη ἐπιμέλεια τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας, ποτέ, μὲ ὁποιοδήποτε τίμημα, δὲν θὰ ἐπέτρεπα νὰ εἰσαχθεῖ ὁ ὄρος philosophy, θὰ προτιμοῦσα περιφράσεις, εἴτε λίγο πολὺ ἀπομακρυνόμενους ἀλλὰ ἀγγλικούς ὄρους, ἀντὶ εἰσαγωγῆς τοῦ ἀπροσάρμοστου μέσα στὴν ἴδια τὴν ἐπιθυμία γιὰ πληρότητα νοήματος. Δὲν εἶναι τυχαία ἡ καταιγιστικὴ εἰσαγωγή ἑλληνικῶν ὄρων στὴν ἐπιστημονικὴ ὀρολογία τῶν δυτικῶν λαῶν, δηλαδὴ σὲ περιοχές ὅπου ἡ γλῶσσα λειτουργεῖ μᾶλλον ὡς κώδικας ἔχοντας φτωχὴ ἕως ἀνύπαρκτη συνδηλωτικὴ διάσταση καὶ γονιμότητα.

Ἄν κάποια γλῶσσα κινδυνεύει ἀπὸ κατάρρευση θεμελιακὴ, μᾶλλον δὲν εἶναι τὰ Ἑλληνικά. Οἱ ὑψηλότερες ἔννοιες ἐκφράζονται στὴν γλῶσσα μας γιὰ χιλιετίες, ὥστε ἀπίθανη ἢ ἀνάγκη νὰ ζητεῖται ἐκφραστικὸς ὄρος σὲ ἄλλες γλῶσσες. Ὅτι ἐνδέχεται νὰ χρειάζονται δάνειες λέξεις γιὰ λιγώτερο σημαντικὴς περιοχές, δὲν δικαιολογεῖ τὴν ἄμετρη καὶ εὐκόλη εἰσαγωγὴ τους. Ἄν ἡ συνείδηση ἀποτελεῖ ὄργανισμό, καὶ τὰ μικρὰ τραύματα ζημιώνουν, ἔστω ὄχι καθοριστικά, ἔχοντας ὅμως μιὰ ἀνταπόκριση στὸ σύνολο, ἐνίοτε καὶ εὐνοῶντας σοβαρὲς ἀναπηρίες.

Ἄς σκεφτοῦμε ἔννοια λιγώτερο κεντρικὴ. Συνοπτικὰ θὰ περιέγραφα τὸν σχηματισμὸ τοῦ θεωρητικοῦ 'μοντέλου' ὡς ἀναγωγὴ μιᾶς πραγματικότητας σὲ ἐργαλεῖο προόδου, ἐφ' ὅσον μεταδίδεται ὀλοκληρωμένο, χωρὶς ἢ οἰκειοποίησή του νὰ ἀπαιτεῖ δημιουργικὴ ἐργασία ἢ ἔστω νὰ ἐνδιαφέρει καθεαυτὴν, ἀλλὰ μόνον στὸν βαθμὸ πὺ ἐξυπηρετεῖ τοὺς σκοποὺς

περαιτέρω ἔρευνας καὶ μάθησης. Τὸ μοντέλο ἐξασφαλίζει περιληπτική ἀναπαράσταση χαρακτηριστικῶν μιᾶς πραγματικότητας, διευκολύνοντας τὴν κατανόηση ὡς πρὸς συγχεκριμένες πλευρὲς ποὺ θέλουμε κάθε φορά νὰ προσεγγίσουμε. Σὲ ὅποιο βαθμὸ τὰ ἐπιλεγμένα ἰδιώματα ἐξαντλοῦν τὴν οὐσία τῆς πραγματικότητας αὐτῆς, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ μοντέλο ἀναπαριστᾷ μὲ πληρότητα.

Τὸ μοντέλο δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ ‘παράδειγμα,’ μολονότι αὐτὴ θὰ ἦταν ἴσως ἢ πλεόν πρόσφορη ἀπόδοση. Τὸ παράδειγμα ἐνδέχεται νὰ ἀφορᾷ σὲ μία μεταξὺ ἰσοτίμων περιπτώσεων, χωρὶς ἀπαραιτήτως νὰ διεκδικεῖ ἰδιαίτερη καὶ ἀποκλειστικὴ ἀξία, ἐνῶ τὸ μοντέλο, ἀντιθέτως, προσπαθεῖ νὰ παρέχει πλεόν ἔγκυρο ἴχνος τῆς φύσης μιᾶς πραγματικότητας. Τὸ παράδειγμα περιέχει ἐπίσης τὴν σημασία τοῦ προτύπου καὶ ὑποδείγματος. Παρὰ τὴν διεκδίκηση, ὑπὸ ἰδανικὲς συνθήκες, ἀποκλειστικῆς ἀξίας, τὸ μοντέλο δὲν θέλει νὰ εἶναι ‘πρότυπο,’ μᾶλλον συνοπτικὸ ἀφαιρετικὸ καὶ ἐργαλειακὸ ὑποκατάστατο. Πρότυπο, ὑπόδειγμα καὶ παράδειγμα ἔχουν ἐπίσης ἔντονη ἠθικὴ ἀναφορὰ στὰ Ἑλληνικά, ἢ ὅποια τὰ ἀπομακρύνει ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τὴν τεχνικὴ φύση τοῦ μοντέλου.

Ἡ στενότητα ποὺ ἐπιδιώκει τὸ μοντέλο ὑπάρχει ὡς ἕνα βαθμὸ στὸν τύπο, ἀπουσιάζει ὅμως ὁ περιορισμὸς στὴν διάσταση τῆς πλαστότητας, γι’ αὐτὸ ἀνετα ρωτᾶμε ‘τί τύπος εἶναι ὁ τάδε’, ἀλλὰ ὄχι ‘τί μοντέλο’ εἶναι. Δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ χρησιμοποιήσουμε οὔτε τὸν ὄρο *σύμβολο*, ἐφόσον τὸ μοντέλο ὑποκαθιστᾷ μιὰ πραγματικότητα σὲ ἄλλη τάξη καὶ μὲ ἐργαλειακὴ ἀπόβλεψη, ἐνῶ τὸ σύμβολο *παραπέμπει* σὲ μιὰ πραγματικότητα ἔχοντας παιδαγωγικὴ ἀπόβλεψη,

ὥστε καὶ τὸ 'σύμβολο τῆς πίστεως' δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκληθεῖ 'μοντέλο τῆς πίστεως.'

Πῶς ἐξηγεῖται γιὰ μία γλῶσσα μὲ τὴν ἀπίστευτη δύναμη τῶν Ἑλληνικῶν, ὅτι δυσκολεύεται νὰ ἀποδώσει τὸ μοντέλο;

Προσέχοντας τοὺς λόγους τῆς 'ἀνεπάρκειας' *προτύπου, παραδείγματος, ὑποδείγματος, τύπου καὶ συμβόλου*, γίνεται φανερὸ ὅτι τὰ Ἑλληνικά δὲν ἀποκρίνονται ὄχι ἀπὸ ἀδυναμία ἀλλὰ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔχουν μεγάλη ἰσχύ, ὅπως ἂν προσπαθοῦσες νὰ προσγειώσεις ἓνα τζέτ στὸ δωμάτιό σου. Οἱ Ἕλληνοὶ ὄροι ἐκτείνονται σὲ περισσότερες καὶ ὑψηλότερες σημασίες, ἀδυνατοῦν νὰ ἐγκλωβιστοῦν στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ μοντέλου. Ἔτσι διαφαίνεται καὶ στὴν γλῶσσα χαρακτηριστικὰ ἡ ἔνταση ποὺ ἀπέκτησε στὴν Δύση ἡ ἐξειδίκευση καὶ ἡ μηχανολογικὴ σύνδεση, πόσο ἔτοιμος κατάντησε ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος νὰ περιορίζεται μὲ τὴν μεγαλύτερη δυνατὴ αὐστηρότητα στὴν πλαστότητα καὶ νὰ λησμονεῖ αὐτὸ ποὺ τὸν ὑπερβαίνει.

Παιδαγωγικά θεμέλια

Στήν Μαρία Αλεξάκη

Η ΑΡΧΗ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας σὲ πραγματικότητα διάφορη τῆς βιο-μηχανικῆς,¹⁴³ ἐνδέχεται νὰ εὐνοεῖ συν-θῆκες πνευματικῆς ἀνεντιμότητας, γιὰτι πολλοὶ καὶ ἐξ ὅσων δὲν μποροῦν νὰ θέλουν κάτι περισσότερο ἀπὸ βιοτικὴ ἰσχὺ, διστάζουν νὰ συζητοῦν ἀνοιχτὰ τὴν γνώμη τους, ἀπ' ὅπου εὐνοοῦνται ὠραιολογίες περὶ 'πνευματικῆς καλλιέργειας' ἐμποδίζοντας διαμόρφωση τῶν σχολείων σύμφωνη μὲ τὶς πραγματικὲς ἐπιθυμίες τῆς κοινωνίας καὶ ὑπαγόμενη σὲ νηφάλια κριτικὴ. Τὸ ἀδιέξοδο ποὺ προκύπτει, δὲν θὰ ἐπιμείνει, ἀν γίνεταί συνειδητὴ ἢ πιὸ οὐσιώδης προϋπόθεση τῆς ἐκπαίδευσης. Ἀποβλέποντας στὴν ἐπιστημοτεχνικὴ κατάρτιση, εἴτε στὴν πιὸ ὑψηλὴ παιδεία, τὸ καλύτερο δυνατὸ ἀποτέλεσμα χρειάζεται ἐλευθερία, ἔνταση καὶ ἀφοσίωση. *Ψυχῆ δὲ βίαιον οὐδὲν ἔμμονον μάθημα*, θὰ ὠφελοῦσε νὰ γνωρίζουν πρῶτοι ὅσοι διατάζουν τὴν σπουδὴ τοῦ Πλάτωνα, ἀπ' ὅπου δὲν προκύπτει παιδεία ἀλλὰ ἡ περιφρόνησή της. Δὲν εὐστα-

¹⁴³ Πρβλ. ὅσα γράφω στοὺς *Ἀρχαίους Ἑλληνας*, σ. 137 κ.έ., στὸ κεφάλαιο *Ἀπὸ ποῦ κατάγονται οἱ Ἑλληνας*.

θεϊ κἄν ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ σχολεῖο ‘ἀπλῶς’ παρουσιάζει δυνατότητες γνώσεων, δεξιότητων καὶ ἐπαγγελμάτων. Πῶς νοεῖται μονομερῆς δημιουργία προϋποθέσεων γιὰ τὴν παρουσία μιᾶς δυνατότητας, καὶ πῶς θὰ προέκυπτε γνησιότητα ζωῆς ἀπὸ ξεφύλλισμα δειγματολόγιου;

Γιὰ νὰ γνωρίζει κάποιος ἂν τὸν ἐνδιαφέρει, γιὰ παράδειγμα, ἡ λογοτεχνία, θὰ πρέπει νὰ ἔρθει σὲ ἐπαφή μὲ τὸ κείμενο εἴτε μὲ κάποιον ποὺ ἀγαπάει τὸ κείμενο, τὴν κατάλληλη στιγμή, ὄχι ὅποτε ἀποφάσισε τὸ σχολικὸ πρόγραμμα. Τὸ ἴδιο γιὰ τίς ὑπόλοιπες δυνατότητες. Ἐπάγγελμα ἐπιθυμητὸ ἢ ἀνεπιθύμητο, μπορεῖ ἀργότερα νὰ ἀλλάζει ὄψη — καὶ δὲν μαθαίνει πραγματικὰ τὴν ὑπαρξή του, ὅσο δὲν εἶσαι ἕτοιμος νὰ σὲ ἐνδιαφέρει. Εἴτε πρόκειται γιὰ τὴν ἐπιλογή ἐπαγγέλματος, εἴτε, ἀκόμη περισσότερο, γιὰ τὴν πιὸ βαθειὰ μόρφωση τῆς ψυχῆς, οἱ δυνατότητες ἐμφανίζονται τὴν ὥρα ποὺ ἀρχίζουν νὰ πραγματοποιοῦνται. Αὐτὸ χρειάζεται νὰ προσεχθεῖ, ἂν ἐνδιαφέρει ὑποστήριξη παιδιῶν ποὺ ἐπενδύουν τὴν ψυχὴ τους σὲ ὅ,τι κάνουν.¹⁴⁴ Τὸ σχολεῖο δὲν ἔχει νὰ παρουσιάζει δυνατότητες, ἀλλὰ νὰ ὑποστηρίζει κάθε παιδὶ στὴν φύση καὶ τὰ χαρίσματά του, νὰ μὴ στέκεται ἐμπόδιο στὸν δρόμο του. Κι ἐνῶ δὲν μπορεῖ συστηματικὰ οὔτε στὸ ἐπάγγελμα νὰ προσανατολίζει, οὔτε τὴν ψυχὴ νὰ

¹⁴⁴ Περιορίζομαι ἐδῶ στὴν ‘μέση’ ἐκπαίδευση, ἐπειδὴ εἶναι θεσμικὰ ἢ πιὸ κρίσιμη, καλύπτοντας τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπεξάρτησης τοῦ νέου ἀπὸ τὴν οἰκογένεια. Ὅμως δημοτικὸ καὶ πανεπιστήμιο δὲν προϋποθέτουν τελείως διαφορετικὰ κριτήρια, ἐνῶ συμπίπτουν ἀπόλυτα στὸ πρωταρχικόν, ὅτι χρειάζονται ὅποιοι θεσμοὶ ἐπιτρέπουν καὶ εὐνοοῦν, γιὰ διδάσκοντες καὶ διδασκόμενους, τὴν μεγαλύτερη δυνατὴ αὐθορμησία καὶ ἀφοσίωση.

μορφώνει, ἐνδέχεται κατὰ περιπτώσεις ἀνεξέλεγκτες νὰ συμβάλλει εὐεργετικά.¹⁴⁵

Ἐνας βαθμὸς ἀκόμη καὶ δυσάρεστης αὐτοπειθαρχίας εἶναι ἀπαραίτητος ὅταν ἡ σπουδὴ ἀπαιτεῖ μόχθο, ἀλλὰ ἐφόσον ἡ παιδεία δὲν ὑπάγεται σὲ ἀπρόσωπα ἐκπαιδευτικὰ προ-

¹⁴⁵ Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ συχνὰ ἀπουσιάζει ἀπὸ κινηματογραφικὲς ἐξι-
δανικεύσεις, ὅπου αἴφνης ὁ ἐκπληκτικὸς δάσκαλος μεταμορφώνει
τοὺς πάντες, χαρακτηριστικὰ σὲ ἔργα ὅπως *To Sir with love*, *The*
Chorus, *Mr. Holland's Opus*, *Music of the heart*. Τὸ *Dead Po-*
ets Society ὑπερβαίνει ἀρκετὰ τὴν ἐξιδανίκευση, μὲ τὸν δάσκαλο
νὰ ὑπονομεύει τὴν σχολικὴν πειθαρχία ὄχι μυῶντας καθολικὰ στὸ
μάθημά του, ἀλλὰ βοηθῶντας κάθε μαθητὴ νὰ στραφεῖ στὴν ἐλευ-
θερία του καθεαυτὴν. Τὸ *Monsieur Lazhar* ἐπίσης ἀσχολεῖται μὲ
τὴν διδασκαλία τοῦ στοιχειώδους, δείχνοντας τὴν σπουδαιότητα
καὶ σπάνια περίπτωση δάσκαλου ποὺ κατορθώνει ἀνθρώπινη ἐπαφὴ
μὲ τὰ παιδιά πέρα ἀπὸ τὴν σχολικὴν ὕλη. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ πλέον
ρεαλιστικὴ μαζὶ καὶ θεμελιώδης δυνατότητα τοῦ σχολείου, ἀνεξάρ-
τητα ἀπὸ τίς ἐκπαιδευτικὲς μορφές ποὺ ἀποφασίζει κάθε φορὰ τὸ
ὑπουργεῖο. Ἔργα ὅπως τὸ *The 400 Blows*, *Good Will Hunting*,
Finding Forrester, *The Class (Entre Les Murs)*, *The Man*
Without a Face, πατᾶνε πιὸ γερὰ στὴν πραγματικότητα, ἀναδει-
κνύοντας τὴν ἀπλὴ ἀλήθεια, ὅτι ἀκόμη κι ἂν ὁ δάσκαλος φαίνεται
νὰ ἔχει προσωρινὰ πιὸ γενικὴ ἐπίδραση, μόνον ἀτομικὲς σπάνιες πε-
ριπτώσεις θὰ ὠφεληθοῦν σημαντικὰ στὸ μάθημά του, ὅπως κάθε
ἀληθινὸς δάσκαλος γνωρίζει, πράγματι ἀναλαμβάνοντας ὄχι ὁμάδα
μαθητῶν, ἀλλὰ *ψυχὴν προσήκουσαν*. Πῶς θὰμποροῦσε νὰ συμβαί-
νει διαφορετικὰ, ὅταν δὲν ἔχουμε ὅλοι τὰ ἴδια χαρίσματα καὶ ἀπο-
βλέψεις; Ὅ,τι συνήθως ἀποκαλεῖται 'γενικὴ' παιδεία, τὴν ὁποία
ὑποτίθεται ὅτι δίνει τὸ σχολεῖο, ἐφόσον διαφεύγει ἀπὸ τὰ ἀπολύτως
στοιχειώδη (γραμματικὴ, κλπ), θυμίζει τίς σελίδες 'κουλτούρας'
στὸ τέλος τῶν ἡμερησίων, τὸ γενικῶς ἀδιάφορο καὶ ἀσήμαντο.
Πραγματικὴ γενικὴ παιδεία ἀντλεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν
ζωὴ του, τὴν οἰκογένεια, τοὺς φίλους, προσωπικὰ διαβάσματα, κτθ.

γράμματα, τὸ σχολεῖο χρειάζεται στὴν σωστή καὶ ἰδανικὴ περίπτωση νὰ μὴν ἐπιβάλλει οὔτε ἓνα μάθημα, νὰ ἔχει τὰ πάντα χωρὶς ἐξαίρεση ἐπιλεγόμενα, ἢ ἀλλιῶς νὰ περιορίζεται σὲ ἐλάχιστα ὑποχρεωτικά — ὅπωςδὴποτε¹⁴⁶ συντακτικὸ καὶ γραμματικὴ ὄλων τῶν περιόδων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας,¹⁴⁷ μαθηματικά, Ἀγγλικά, γυμναστικὴ — μὲ σκοπὸ τὰ παιδιὰ καὶ οἱ οἰκογένειές τους,¹⁴⁸ ἐνδεχομένως καὶ

¹⁴⁶ Ἐφόσον γιὰ ὅποιους λόγους ἔχει κριθεῖ ἀναπόφευκτο νὰ ὑπάρχουν ὑποχρεωτικά μαθήματα, τότε θὰ προηγοῦντο αὐτὰ ὡς προαπαιτούμενα ἄλλων. Θὰ μπορούσαν ὅμως νὰ ἀφαιρεθοῦν τὰ Ἀγγλικά στὴν περίπτωση μαθητῶν ποὺ ἤδη τὰ μιλοῦν, καὶ ἡ γυμναστικὴ στὴν περίπτωση ἀθλητῶν. Ἄλλες ξένες γλώσσες εἴτε πιὸ εἰδικευμένα ἀθλητικὰ μαθήματα θὰ συμπεριλαμβάνονταν ὡς ἐπιλεγόμενα.

¹⁴⁷ Ἡ γραμματικὴ κατ' ἀνάγκην περιέχει ἓνα βαθμὸ ἐρμηνείας τῶν κειμένων, ἡ ὁποία ὅμως τραυματίζεται ἀπὸ τὴν σχολικὴν ρουτίνα καὶ ἀναγκαῖα συνύπαρξη ἑτερόκλητων μαθητῶν, ἀκόμη καὶ στὴν σπάνια περίπτωση ὅταν δὲν ἀπουσιάζει ἱκανὸς δάσκαλος. Ἄλλο ἡ ἀναπόφευκτη τελείως μετρημένη χρῆση τῆς γιὰ τὶς ἀνάγκες γραμματικῆς κατάρτισης, καὶ ἄλλο ἡ ἀνάθεση ὑποχρεωτικῶν ὥρῶν εἰδικῶς στὴν ἐρμηνεία. Παρακάμπτω τελείως τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι τὸ νόημα δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν λέξη, ὅτι τάχα σημασία ἔχει τὸ 'περιεχόμενο' καὶ ἡ γραμματικὴ περιττεύει. Μάλιστα σὲ ἡλικία ποὺ οἱ μαθητὲς σπανίως ἀναπτύσσουν δυνατότητες προσέγγισης τοῦ 'περιεχομένου' τῶν μεγάλων λογοτεχνικῶν κειμένων ἡ γραμματικὴ εἶναι σωστὸ νὰ ἔχει τὴν μεγάλη ἔμφαση.

¹⁴⁸ Πρόβλημα σοβαρὸ δημιουργεῖ ἡ δυνατότητα τῶν γονιῶν νὰ ἐπιβάλλουν δικὰ τους κριτήρια, καὶ ἐλπίδα ὁ ὑποχρεωτικὸς ἀριθμὸς τῶν προαιρετικῶν μαθημάτων νὰ εἶναι ἀρκετὰ μεγάλος, ὥστε νὰ μὴ καλύπτεται ἀπὸ μία περιοχὴ μόνο, διαφυλάσσοντας τὴν δυνατότητα τῶν μαθητῶν γιὰ προσωπικὲς ἐπιλογές ἀκόμη καὶ ὅταν εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποτάσσονται σὲ ὑποδείξεις τῆς οἰκογένειας.

σέ συνεννόηση μὲ τοὺς καθηγητές, νὰ διαμορφώνουν τὸ σχολικὸ πρόγραμμα δοκιμάζοντας καὶ ἀναθεωρῶντας ἐπιλογές, κλπ — κάθε μαθητῆς στὸν μεγαλύτερο δυνατὸ βαθμὸ ἐλέγχοντας καὶ ἀποφασίζοντας τὸν προσανατολισμὸ τῆς ἐκπαίδευσῆς του σύμφωνα μὲ τὶς κλίσεις, ἀποβλέψεις καὶ ἤδη κεκτημένες γνώσεις του.

Ἰπὸ τὶς συνθήκες αὐτὲς ἀπομένει στὸ κράτος νὰ διασφαλίζει ἀενάως καταρτιζόμενους καθηγητές, νὰ ἐξωθεῖ σὲ τρόπους διδασκαλίας εὐνοϊκοὺς γιὰ τὴν κρίση καὶ τὴν ἔρευνα, νὰ προετοιμάζει τεχνικὲς ὑποδομές, νὰ ἐκπληρώνει ὅσες προϋποθέσεις ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν κρατικὴ μέριμνα, ἀποβλέποντας στὸν μεγαλύτερο δυνατὸ ἀριθμὸ ἐπιλεγόμενων μαθημάτων.

Ἡ ‘καλὴ προαίρεση,’ ὅτι μποροῦν νὰ ὑπάρχουν σχολεῖα ποὺ δημιουργοῦν ‘πνευματικοὺς’ ἢ ‘μορφωμένους’ ἀνθρώπους, συνιστᾷ πλάνη πιὸ ἐφιαλτικὴ ἀπὸ τὴν πλάνη ὅσων νομίζουν ὅτι τὸ σχολεῖο μπορεῖ συστηματικὰ νὰ προμηθεύει ἔστω μόνον ἓνα σωστὸ ἐπαγγελματικὸ προσανατολισμὸ —

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ καὶ οἱ ἴδιοι ἐμποδίζονται ἀπὸ ἀπερίσκεπτα μονοδιάστατες κινήσεις, χωρὶς ὅμως νὰ ὑποχρεώνονται σὲ μαθήματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἀδιαφοροῦν τελείως. Παραμένει ἡ πιθανότητα ὑπερσχύσεως κριτηρίων προερχόμενων ἀπὸ μὸδες καὶ συρμούς ποὺ ἐμφανίζονται μεταξὺ τῶν ἰδίων τῶν μαθητῶν, ὅμως ἂς μὴ λησμονεῖται ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν συνιστᾷ ἄλλο εἶδος μηχανισμού — οὔτε ἡ ἴδια οὔτε τίποτα δὲν θεραπεύει τὴν ψυχὴ ποὺ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸ νόημα. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές ποὺ προτείνονται ἐδῶ, τὸ σχολεῖο ἀξιολογεῖται ἀπὸ τὸν βαθμὸ στὸν ὁποῖο ὑποστηρίζει τοὺς μαθητὲς σύμφωνα μὲ τὰ ἰδιαίτερα χαρίσματά τους καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν βούληση καὶ ἐτοιμότητα ποὺ ἀναπτύσσουν νὰ ἀποκρίνονται στὰ χαρίσματά τους καὶ νὰ ἀξιοποιοῦν τὶς δυνατότητες τοῦ σχολείου τους.

σωστό έννοώντας όχι τόν επικερδή μόνο ούτε κυρίως, αλλά όποιον διεγείρει και συναρπάζει τήν ψυχή. “Στραβή ή αντίληψη”, ισχυρίζεται ό Φώτος Πολίτης, “πώς τό πρώτο βήμα για τήν αναγέννησή μας, πρέπει νά τό κάνουμε στό σχολειό.” ‘Η έκπαίδευση δέν είναι κάτι τόσο ουδέτερο και περιορισμένο, όσο τό έργαλειό, κάνοντας τήν ίδια δουλειά έδώ ή εκεί, σήμερα ή αύριο. “Γιά ν’ ανυψώσουμε τά παιδιά, ανάγκη νά έχουμε ύψωθει πρώτα έμείς. Κι όταν γύρω μας βασιλεύει ψευτιά, σνοβισμός, πρόληψη, νοϋςπραματευτάδων και ήθική γύμνια, ούτε σχολειό γίνεται, ούτε έπιστήμη, ούτε κίνηση πνευματική και δημιουργία”.¹⁴⁹

Σωστή παρατήρηση, αλλά όχι στό συμπέρασμα πού έξυπακούεται, ότι τάχα μπορεί νά δημιουργηθει λαμπρή κοινωνία, κι έτσι τά αντίστοιχα σχολεία. Αν λυτρωθει κανείς από έξιδανικεύσεις είτε ακόμη κενές ρητορείες περι τής μεγάλης έλπίδος τής έκάστοτε νέας γενιάς, καταλαβαίνει ότι τά δικά μας χαριτωμένα παιδιά, έκτός έξαιρέσεων πάντα, είναι ή ίδια ή σημερινή πλειοψηφία τών ένγλικων, έπομένως κάθε άλλο παρά γεμάτα ‘έσωτερικούς κόσμους,’ περιμένοντας τόν κατάλληλο δάσκαλο νά ξυπνήσει και έλευθερώσει τήν σκέψη τους. Παράξενο για τόν Πολίτη πού δέν πρόσεξε όχι μόνο τό προφανές, αλλά και πόσο καταδικάζει πράγματι τούς νέους άρνούμενος τήν έλευθερία τους, όταν γράφει ότι “τό φταιξιμο δέν είναι δικό τους,” ότι ευθύ-

¹⁴⁹ “Η Δημοτική στα Σχολεία” (*Νέα Έλλάς*, 31.7.1917), από *Έπιλογή Κριτικῶν Άρθρων*, τ. 3, Άθήνα 1985, σ. 50.

νεται ή άπουσία παιδαγωγών και ύποδειγμάτων.¹⁵⁰ Χρειάζεται ή πνευματική άτμόσφαιρα, και εΐναι μεγάλη ευλογία ό καλός δάσκαλος, ματαιώνονται όμως και τά δύο άν δέν ύπάρχει μαθητής, γιατί κι αυτός σπανίζει άκριβώς τό ίδιο. Και ιδού, πόσοι δάσκαλοι έχουν βρεθεί και ό Λόγος άυτοπροσώπως — άλλά δέν πρόσεξαν, δέν άκουσαν, δέν κατάλαβαν και δέν ώφελήθηκαν όλοι, οΰτε οί περισσότεροι. Πώς τó φταΐξιμο δέν εΐναι δικό τους;¹⁵¹

¹⁵⁰ “Νιάτα Άνώφελα” (*Έλεύθερον Βήμα*, 15.8.1928), άπό *Έπιλογή Κριτικών Άρθρων*, τ. 3, Άθήνα 1985, σ. 265. Η άστόχαστη άυτή παρατήρηση μου θυμίζει έπιπολαιότητα τών γονιών, άν τó παιδί τους μοιάζει προβληματικό, και συμβεί νά περνάει πολλές ώρες στο σπίτι, νομίζουν πώς χρειάζεται νά τριγυρνάει, γιατί ‘ή ζωή εΐναι έξω,’ και άλλοι έχοντας παιδιά τού έξω, νομίζουν ότι τó πρόβλημα θά περάσει με περιορισμό στο σπίτι, γιατί ‘τό έξω εΐναι άλητεία.’ Και στίς δύο περιπτώσεις ή λύση, άν έστω ύπάρχει πρόβλημα, ζητείται όπουδήποτε — στο σχολείο, στην οικογένεια, στους φίλους, στην κοινωνία, σέ δραστηριότητες... — και μόνο έλάχιστα στο ίδιο τó παιδί, στόν χαρακτήρα πού δημιουργεί άπό μόνη της ή ψυχή για τόν έαυτό της, στόν όποιο και διαβιώνει πράγματι, έντός και έκτός οικίας.

¹⁵¹ Άλλού ό Πολίτης μετράει περισσότερο τά λόγια του: “οί άρχαίοι Άθηναίοι άπαγόρευαν με νόμο σ’ όποιον δέν εΐχε περάσει άκόμη τά τριάντα [με δεδομένη τήν διαφορά στο προσδόκιμο ζωής και στην διάρκεια τής παιδικής ήλικίας, θά λέγαμε σήμερα τά σαράντα και πλέον] ν’ άγορεύει στίς λαϊκές συγκεντρώσεις, ή νά παρουσιάζει δράμα στο θέατρο... Σίγουρα θά ψήφισαν τέτοιο νόμο, ύστερα άπό πικρή πείρα... ‘Ο ίδιος ό Άριστοφάνης μιλά για ‘μειρακύλλια... πλείν ή μύρια... προσουρήσαντα τή τραγωδία.’ Κι ένας Θεός ξέρει τί θά γινότανε στίς συγκεντρώσεις τής Άγοράς... Οί Άθηναίοι εΐχαν κάθε λόγο νά πιστεύουν, πώς δέν μπορεί ό κάθε νέος νά ‘χει μέσα του τόν κόσμο. Κι έτσι δέν εύρισκαν καμμιά διάθεση νά χά-

Οί άπνευματίστοι σέ όλες τις κοινωνικές τάξεις, από ύδραυλικών μέχρι κυβερνητών και 'διανοουμένων,' παιδιά ήταν κάποτε και 'γενιές έλπίδας,' λαμπρό 'μέλλον τοῦ τόπου,' και όσο άν απογοητεύουν, έχουν το μερίδιό τους στην ζωή. Πράγματι νοσηρή μιá 'καλή προαίρεση' έπεισε μερικούς, ότι το γαιδουράγκαθο θα εισέλθει στις Μηχανές τής ιδανικής εκπαίδευσης και θα βγει τριαντάφυλλο. Θα εύχόμουν για το εκπαιδευτικό σύστημα, και το βρίσκω υπερβολικό, όσο γίνεται να μεταφέρει την άπλή αυτή κρίσιμη ειδοποίηση τοῦ Ρίλκε, στα λίγα παιδιά που μπορούν να άκούσουν, ότι έδω υπάρχει κανείς μιá φορά μόνο, και είναι κρίμα να ζήσει βίο άχρωμο, χωρίς συναρπαγή, ταγμένο στην έπιβίωση ή έπιβεβαίωση, στο χειροκρότημα των κενών ανθρώπων ή στην οΐηση τοῦ 'έπιτεύγματος' και σε ό,τι άλλο άσήμαντο, που υπάρχει για να αφήνει εν τέλει τον άνθρωπο στεγνό και άδειο. Κι έπειτα με το πρόγραμμα των μαθημάτων και τον τρόπο τής διδασκαλίας να επιδιώκει άπλή συμπαράσταση στο καλύτερο καθενός, άντι να προσπαθει να γίνεται μηχανή παραγωγής εκείνου ή τοῦ άλλου είδους ψυχής, μάταια ζητώντας να έξομοιώνει τους πάντες προς τα πάνω ή προς τα κάτω, στην πρώτη περίπτωση άπλως γελοιοποιώντας τα ύψηλά μαθήματα — οὐ γάρ νόθους έδει

νου τον καιρό τους άκούγοντας ψελλίσματα των άγουρων" — "Νεανική Λογογραφία" (Πρωία, 28.9.1934), από Έπιλογή Κριτικών Άρθρων, τ. 3, Αθήνα 1985, σ. 396. 'Η σοφία δέν έρχεται με το άπλο πέραςμα τοῦ χρόνου, γι' αυτό και οι ίδιοι οι ένήλικες εν τέλει κατέστρεψαν την Πόλη τους. 'Η απαγόρευση προστάτευε μόνο από την υπερβολή άπειρίας, θράσους και άγνοιας.

ἀπτεσθαι, ἀλλὰ γνησίους — στην δεύτερη έξωθῶντας τις
ἐξαιρέσεις σὲ θλίψη καὶ ἀπογοήτευση.

Μακάρι ὁ νέος χρόνος νὰ φέρει μέγεθος

ΤΟ ΙΔΙΟ τὸ περισσότερο βέβαιο ἀποδεικνύεται πρόσωπο ἀμφιλεγόμενο, μὲ ἄλλους νὰ τὸν θεωροῦν ἅγιο καὶ προφήτη, ἄλλους Ἰῶ τοῦ Θεοῦ, ἄλλους κάποιον ἀσήμαντο, ‘γιὸ τοῦ ξυλουργοῦ,’ ἢ καὶ βλάσφημο, ἄλλους νὰ τὸν τιμοῦν, νὰ τὸν περιποιοῦνται, νὰ τὸν ἀγαποῦν μέχρι αὐτοθυσίας, καὶ ἄλλους νὰ τὸν προσβάλλουν, κατηγοροῦν, διαπομπεύουν καὶ περιφρονοῦν — ὡς τὸ τέλος, ἀκόμα κι ἐπάνω στὸν Σταυρό. Πάντα τὸ ἴδιο πρόσωπο, διαρκῶς ὑπάρχοντας ὅ,τι πιὸ βέβαιο καὶ ὅ,τι πιὸ γνήσιο, ὅμως πόση διαφορὰ στὶς ἀντιδράσεις, σήμερα ἐπίσης, ἀφορῶντας πιά σὲ παγκόσμια κλίμακα. Λαοὶ ὀλόκληροι βαπτίζονται στὸ Ὄνομά Του, καὶ παράλληλα οἱ πλέον ἀνόητοι ἀρνοῦνται καὶ τὴν ἱστορική Του ὑπαρξή.¹⁵²

Δὲν ἀρκεῖ ‘ἐξυπνάδα’ γιὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν σὲ ὑψηλότερη νοημοσύνη. Ἡ ἐμπειρία ἀπὸ τὴν μικροψυχία ὀδηγεῖ στὸ ἀμείλικτο ἐρώτημα, ὅτι ἂν ὁ Πλάτων, ὁ Πασκάλ ἢ ὁ Κίρκεγκωρ, καὶ οὔτε κἂν ἡ Βίβλος δὲν μπόρεσε νὰ ἐμπνεύσει, ποῦ μεγαλύτερη δύναμη, ἢ ποιός ἄγγελος καὶ ἅγιος θὰ κατόρθωνε νὰ ἀκουστεῖ ἐκεῖ ποὺ σιώπησε ὁ ἴδιος ὁ

¹⁵² Πρβλ. τὸ κείμενο, *Ὁ Λόγος τῆς ἱστορίας*.

Λόγος;¹⁵³ Ψυχὴ νεκρὴ σὲ βαθμὸ ἀναισθησίας γιὰ τὰ ἀξονικὰ βιώματα, ὅσα σχετίζονται μὲ τὴν ἀπώλεια οἰκείων προσώπων, ποιά συζήτηση μὲ ποιόν καὶ ποιά συμβουλὴ θὰ βοηθοῦσε; Ὑπάρχει σημάδι μικρότητας πρὸ χαρακτηριστικὸ ἀπὸ τὸν φόβο, ὅτι δῆθεν ἡ Ἐκκλησία ἐπιφέρει σκοταδισμό, τὰ δὲ φῶτα βρίσκονται στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἀθεΐα; Τὰ ὑψηλότερα ἰδίως εἶναι ἀόρατα σὰν ἀνύπαρκα γιὰ τὴν μικρόνοια, ἀδιανόητα, ἀδιάφορα, καὶ μόνο ἐπικίνδυνα ὅπως μιὰ αὐταπάτη.

Ὁ γέροντας Παΐσιος, ποὺ δὲν γνώριζε λίγα γιὰ τὴν συμπαράσταση καὶ δὲν νοιαζόταν λίγο γιὰ τοὺς ἄλλους, χωρὶς δισταγμὸ συμβουλεύει ὅτι “πρέπει νὰ μὴ χάνει κανεὶς τὴν ὥρα τοῦ ἄσκοπα, νουθετῶντας πνευματικὰ ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι ἀναπαύονται στὶς κοσμικὲς συζητήσεις καὶ στὸ νὰ ἐκφέρουν ἐγωϊστικὰ γνῶμες”.¹⁵⁴

Ἦδη προηγουμένως μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐπιμένουν στὸ ἴδιο, ὅπως ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, θυμίζοντας ὅτι καλοῦνται οἱ πάντες, ἐλάχιστοι ἀκοῦνε τὸ κάλεσμα, σπάνιο νὰ ἀποκριθεῖ ἓνας: “κανεὶς δὲν σώζεται χωρὶς νὰ θέλει, κι ἄλλο ἀπ’ αὐτὸ μὴ ζητᾶς, / καλὰ φρόντιζε νὰ σώσεις τὸν ἑαυτὸ σου κι ὅσους σ’ ἀκοῦνε, / ἂν γίνεи καὶ βρεῖς στὴ γῆ ἄνθρωπο / ποὺ γιὰ ν’ ἀκούει ἔχει αὐτιά, κι ἀκούει καλὰ τὰ λόγια σου”.¹⁵⁵

¹⁵³ Πρβλ. Ἰω. 18.38

¹⁵⁴ Ἀπὸ τὴν *Πνευματικὴ Ἀφύπνιση* (Λόγοι Β'), Θεσ/νίκη 1999.

¹⁵⁵ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἕγνοι Θεῶν Ἐρώτων*, μτφρ. Γ. Βαλσάμης, Ἀθήνα 2012.

Ἡ συμβουλή δὲν σημαίνει περιφρόνηση, ἀλλὰ τὴν ἀναπόφευκτη ἀπόσταση ποὺ ἐπιβάλλει ἡ δική τους ἐλευθερία. Ἡ πνευματικὴ νοημοσύνη δὲν ἐκβιάζεται καὶ ἡ ἀπουσία της στὴν μικροψυχία δὲν θεραπεύεται οὔτε μὲ σχολικὰ ἢ οἰκογενειακὰ προγράμματα, οὔτε καὶ μὲ τὴν πιὸ ἀμεση μέριμνα τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτὸ στὸ Εὐαγγέλιο ὁ Χριστὸς εἰδοποιεῖ γιὰ τὸν καιρὸ τῆς Παρουσίας ὅτι *“θὰ εἶναι δύο στὸ ἴδιο κρεβάτι, ὁ ἓνας θὰ παραληφθεῖ καὶ ὁ ἄλλος θὰ ἀφεθεῖ”*,¹⁵⁶ εἰδοποιῶντας ἔτσι ὅτι ἀκόμα καὶ ἡ πιὸ καθημερινὴ συναναστροφή μὲ ἀγίους δὲν ἔχει δύναμη νὰ βοηθήσει τὸν μικρόψυχο, δὲν διατηρεῖ τὸ παραμικρὸ νόημα στὴν ἐρχόμενη ζωὴ, καὶ οὔτως ἢ ἄλλως δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ συμβεῖ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν διαίρεση αὐτῆ, ἡ ἀρχὴ τῆς ὁποίας βρίσκεται στὸ αὐτεξούσιο τοῦ ἀνθρώπου.

“Ὅσα γίνονται ἀντιληπτὰ χάρις στὴν πιὸ ἐπίμοχθη ἔστω καὶ χρονοβόρο σπουδῆ, εἶναι τὰ πιὸ ἀσήμαντα. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ἡ γνώση προϋποθέτει ἐσωτερικὴ ἐτοιμότητα ποὺ ὑπερβαίνει τελείως τὶς μαθησιακὰς πειθαρχίες: χρειάζεται

¹⁵⁶ Λουκ. 17.34. Πρβλ. Ματ. 10.14, Λουκ. 9.5 / 10.11 γιὰ τὴν ἐντολὴ στοὺς Ἀποστόλους φεύγοντας νὰ τινάζουν ἀπὸ πάνω τους ἀκόμα καὶ τὴν σκόνῃ ἀπὸ τὸ σπῖτι ἢ τὴν πόλη ποὺ περιφρόνησε τὰ λόγια τους, δηλαδὴ νὰ χωρίζονται ἀπόλυτα, νὰ μὴ κρατᾶνε κανένα δεσμό, οὔτε καὶ ἀπλὴ ἐλπίδα. Μὲ τὴν ὀξύτητα αὐτῆ ἡ ἐντολὴ τοῦ Χριστοῦ σημαίνει ὅτι χρειάζεται νὰ ἀποβάλουν τὴν ἀπερίσκεπτη κοσμικὴ ‘εὐγένεια,’ τὴν ‘συμπάθεια’ καὶ ‘ἀνοχή,’ νὰ μπορέσουν νὰ καταλάβουν τὴν καθοριστικὴ σπουδαιότητα τῶν πραγμάτων, ὅτι *περιφρόνηση τοῦ Εὐαγγελίου σημαίνει δαιμονικὴ ἐπιλογή*. Γιὰ νὰ μὴν ἀμφιβάλλουν καθόλου περὶ τίνος πρόκειται, προσθέτει, *“ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῆ Σοδόμων καὶ Γομόρρας ἐν ἡμέρα κρίσεως ἢ τῆ πόλει ἐκείνῃ.”*

νὰ ἔχεις γίνεи ὅ,τι γνωρίζεις, γιὰ νὰ μπορεῖς νὰ τὸ γνωρίζεις, διαφορετικὰ θὰ προβάλεις στὴν ὑπερβατικὴ πραγματικότητα τὸ τίποτα ποὺ σοῦ ἀνήκει, καὶ κρίνοντας αὐτήν, θὰ βλέπεις καὶ θὰ κρίνεις τὸν ἄθλιο ἑαυτό σου. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰ ποῖο λόγο τόσο ἄνθρωποι μικραίνουν τὰ πράγματα, τυφλοὶ καὶ κουφοὶ σὰν τοὺς νεκρούς, ἐκεῖ ἀκριβῶς, ὅπου ἀρκετοὶ καταλαβαίνουν μιὰ μεγάλη παρουσία. Γι αὐτὸ ἕνας γέροντας λέει ὅτι κανεὶς δὲν γνωρίζει τὸν Πατέρα, ἂν δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός.

“Ὅσο ἀνυψώνεται ἡ προσωπικότητα,” ὅσο ἡ συνείδηση πλησιάζει στὴν ἀρχὴ τῆς, “τόσο πιὸ ἀκριβὰ πρέπει ν’ ἀγοράζεται τὸ κάθε τι,” ἐξηγεῖ ὁ Κίρκεγκωρ¹⁵⁷ — ὅτιδῆποτε χωρὶς ἐξαίρεση φανερώνεται σὲ μεγαλύτερη σημασία. Ὁ μικρὸς θέλει τὰ πάντα μικρά, καὶ τὸ μέγεθος ποὺ θαυμάζει, δὲν εἶναι ποτέ ἀρκετὰ μεγάλο, γιὰτὶ “τὸ μέγεθος τοῦ ἀνθρώπου [δὲν] ἐξαρτᾶται [ἀπὸ τίποτε ἄλλο, παρὰ] μοναδικὰ [ἀπὸ τὴν ἔνταση μὲ τὴν ὁποία νοιώθει τὴν προσωπικὴ ἀρχὴ τῆς ὑπαρξῆς καὶ ἀπὸ τὸν ἔμπρακτο σεβασμὸ τῆς νόησης αὐτῆς, δηλαδὴ] ἀπὸ τὴν ἐνέργεια ποὺ καταβάλλει γιὰ νὰ σχετιστεῖ μὲ τὸν Θεό”.¹⁵⁸

Ἡ περιφρόνηση τῆς ὑπαρξῆς, ἡ ἀναισθησία γιὰ τὸν Λόγο τῆς, ἀποτρέπει κάθε δυνατὴ σχέση οὐσίας, σημαίνει γενικὴ ὑποχώρηση στὸ ἀσήμαντο, ὅπου ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους οἱ ὑποκρισίεις, τάχα ‘ἐπιεικεῖς’ ὑποχωρήσεις, οἱ μικρὲς ἀπαιτήσεις, ἢ χυδαιότητα, κυνήγι τῆς δόξας καὶ τοῦ πλοῦτου, ἢ

¹⁵⁷ *Ἡ ἔννοια τῆς ἀγωνίας*, μτφρ. Γ. Τζαβάρας, Ἀθήνα 1971, σ. 130.

¹⁵⁸ Κίρκεγκωρ, *ἑ.π.*, σ. 132.

ἐπαγγελματική ἀναρρίχηση, ἡ ἀποθέωση τῆς ἐφήμερης γνώσης, συμβατικότητα, θράσος, κυνισμός..., ὅλη ἡ μικρότητα καὶ ματαιότητα στὴν ὁποία παραδίδει τὸν βίο του ὁ στερούμενος πνευματικῆς νοημοσύνης.

Στὴν ἐπίγνωση τέτοιας ἀποτυχίας, καὶ ἔστω μόνο τῆς δυνατότητάς της, γεννιέται ἡ ἀγωνία ποὺ δοκιμάζει καὶ τελειοποιεῖ, ταυτόχρονα προστατεύοντας ἀπὸ ὑποχωρήσεις στὶς εὐτελεῖς ἀγωνίες τῆς ἐπιβίωσης, καταξίωσης, κλπ. Ἡ ἀπουσία πνευματικῆς ἀγωνίας ἀποδεικνύει πὼς ἡ ψυχὴ κατόρθωσε νὰ παραδοθεῖ στὴν εὐτέλεια, μὲ ὄριο τὴν ἀπόλυτη παράνοια.

Ὅτι ὁ εὐτελὴς συνήθως περηφανεύεται γιὰ τὴν ἴδια τὴν μικρότητα, χάρις στὴν ὁποία ἀπορροφᾶται ἀπὸ δόξες καὶ τρόμους ποὺ καταλαβαίνουν οἱ ὅμοιοί του, δὲν εἶναι παράδοξο, ἀντιθέτως, ἀνήκει στὴν πραγμάτωση τοῦ χαρακτῆρα του, ὅπως τὸ καταλαβαίνει ὁ Κίρκεγκωρ λέγοντας ὅτι “ἂν ὁ συνομιλητῆς μου θεωροῦσε μεγαλοσύνη του ὅτι δὲν ἔχει νιώσει ποτὲ ἀγωνία, μ’ εὐχαρίστηση θὰ μπορούσα νὰ τοῦ ἐξηγήσω πὼς αὐτὸ δὲν ὀφείλεται διόλου σὲ μεγαλοσύνη, παρὰ στὸ ὅτι εἶν’ ἐντελῶς ἀπνευματίστος”.¹⁵⁹

Ἄς εἶναι λοιπὸν αὐτὴ ἡ κύρια εὐχὴ τοῦ νέου χρόνου: κάθε τόπος νὰ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν πνευματικὴν μικρότητα, ὅσο περισσότερο γίνεται.

¹⁵⁹ Ὁ.π., σ. 187.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

*Γιὰ τὰ ὑψηλά, τὰ δίκαια καὶ τὰ ἀγα-
θά, καὶ γιὰ ὅσα εἶναι ἀντίθετα σ' αὐτά,
ὅταν πηγάζει στίς ψυχές γνώμη πράγ-
ματι ἀληθινή καὶ βεβαιωμένη, τὴν λέω
θεϊκὴ θείας γενιᾶς.*

Πλάτων

Όρια τῆς Εὐρώπης

Στὸν Ἀπόστολο Δημητρόπουλο

ΙΧΝΟΣ σκόνης ἂν ἐμποδίζει τὴν ὄραση, τὸ χέρι δὲν χρειάζεται καλλιέργεια ἀλληλεγγύης γιὰ νὰ ἐπέμβει. Χαρακτηριστικὴ ἢ μέριμνα κάθε λαοῦ τῆς Εὐρώπης γιὰ τὸ δικό του συμφέρον κυρίως, γιὰ τοὺς ἄλλους ἀποκλειστικὰ στὸν βαθμὸ ποὺ ἡ ‘ένωση’ ἐπηρεάζει δυνητικὰ ἢ πραγματικὰ τὸ στενὸ ἐθνικὸ συμφέρον. Δὲν διαφαίνονται αἰσθήματα πραγματικῆς κατάφασης τοῦ ἄλλου, καὶ γιὰ αὐτοθυσίᾳ οὔτε λόγος νὰ γίνεταί, ὅμως στὴν ἐνότητα ἰσοτίμων ὁ ἄλλος εἶναι σημαντικώτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό.

Ἐνωση τῆς Εὐρώπης θὰ ἔχει συμβεῖ, ὅταν δὲν θὰ μπορούμε νὰ διανοηθοῦμε ξένο τὸν Γερμανό, ὑπολογίζοντας μόνο τὸ δικό μας συμφέρον ἢ ἔστω κυρίως ἢ περισσότερο ἀπὸ τὸ δικό του. Τέτοιο εἶδος δεσμῶν στοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς μοιάζει σενάριο πολιτικῆς φαντασίας τὸ πλέον ἀπίθανο, ὥστε μόνο καταχρηστικὰ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος τῆς ‘ένωσης,’ ἂν ἐνδιαφέρει νὰ μὴν ἀλλοιώνονται οἱ σημασίες.

Εἶναι καὶ δυνατό νὰ ἐνωθοῦν οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοί, ἔστω σὲ μακρινὸ μέλλον; Ἡ φύση τῆς ‘ένωσης’ ὡς συνεργασίας

για τὴν ἀποφυγὴ πολέμων καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, δὲν ἐπιτρέπει αἰσιοδοξία. Ἡ συνύπαρξη τῶν εὐρωπαϊκῶν (κρατῶν μᾶλλον παρά) λαῶν προτάσσει βούληση γιὰ δύναμη, ἐπομένως στὸν βαθμὸ πού οἱ ἐσωτερικὲς ἀνισότητες ἐντείνουν ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὰ κράτη μέλη, εἴτε ἀσιατικές, ἀμερικανικὲς ἢ ὅποιες ἀντίπαλες οἰκονομίες κερδίζουν ἀνυπέρβλητη ὑπεροχή, ἡ Εὐρώπη θὰ εἰσέρχεται σὲ τροχιά διάλυσης.

Ἐφόσον σκοπὸς τῆς ἔνωσης δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ (ὅσο-δὴποτε ἀπαραίτητη, ἐπιθυμητὴ, κλπ) πολιτιστικὴ γονιμότητα,¹⁶⁰ ἀν οἱ κουλτοῦρες τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν διατρέχουν διάφορους κινδύνους, ἡ ἔνωση δημιουργεῖ ἀκόμη ἓνα καὶ δὲν ἀπομακρύνει κανένα, ἰδίως ὅσο ἐντείνεται αὐταπάτη, πῶς ὁ κοινὸς βίος ἀπαιτεῖ παράκαμψη τῶν ἐθνικῶν πολιτισμῶν ὡς ἀφορμῶν ἀσυμφωνίας καὶ ἀταξίας. Ὅταν εἶναι πραγματικὴ, ἡ ἔνωση τῶν λαῶν θεμελιώνεται στὸν πολιτισμὸ τους, καὶ μόνο ἐν συνεχείᾳ ὁ πολιτισμὸς στὴν ἔνωση.¹⁶¹

Στὴν σοβιετικὴ περίπτωση χρειάστηκε νὰ ἐπιστρατεύσουν τὸ φάντασμα τοῦ πανσλαβισμού σὲ ἀπελπισμένη προσπάθεια γιὰ τὸ ἄψυχο νὰ ἀποκτήσει ἐπίφραση ζωῆς. Κάτι ἀνάλογο, ὅσοδὴποτε ἀπεγνωσμένο καὶ ἀνεπαρκές, οὕτως ἢ ἄλλως στὴν Εὐρώπη δὲν εἶναι δυνατὸ — μᾶλλον τὸ ἀντίθετο: ἀκόμη καὶ φυλετικὲς διαφορὲς εὐνοοῦν ἀνάπτυξη ἐθνικι-

¹⁶⁰ Ἄς μὴ λησμονεῖται πῶς ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς στίς ἴδιες τὶς κορυφές του ἀναπτύχθηκε ἐν μέσῳ αἰῶνων ἐχθρότητας.

¹⁶¹ Πῶς θὰ μπορούσε νὰ συμβαίνει διαφορετικά; Ὁ πολιτισμὸς σημαίνει στὴν φύση καὶ ἀρχὴ τοῦ ἐπιθυμῖα γιὰ τὸν ἄλλο, τὸν ὁποῖο, συνεπῶς, προϋποθέτει καὶ μέχρι αὐτοθυσίας θέλει σῶο καὶ ἀβλαβῆ, ὄχι ἄψυχο.

σμῶν, ρατσισμῶν, κτό, φαινομένων πού θά ἐντείνονται, ἂν οἱ κυβερνήσεις θελήσουν νά ἐπιβάλλουν πολτοποίηση τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων. Ἀλλά εἴτε μὲ ἰσοπέδωση εἴτε μὲ ἀναπαλαίωση, οἱ εὐρωπαϊκοὶ πολιτισμοὶ δὲν ἀρκοῦν γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἔνωσης, οἱ ἴδιοι οἱ Εὐρωπαῖοι ἀποτελοῦν μεγάλο πρόβλημα γιὰ τὸν ἑαυτό τους ἀνεξαρτήτως τοῦ Ἰσλάμ, στὴν κοινὴ τους ἀπόσταση ἀπὸ τὴν μόνη πνευματικότητα, ἡ ὁποία θά ἐπέτρεπε νά ἀποκτήσει ψυχὴ αὐτὸ πού τώρα δὲν εἶναι παρὰ τυχοδιωκτικὸς συνεταιρισμὸς τῶν εὐρωπαϊῶν κυβερνητῶν.

Δὲν ἔχει ἀποφασιστικὴ σημασία γιὰ τὴν ἔνωση ὡς τέτοια, ἂν ὁ Γάλλος διαβάζει Γκαῖτε καὶ ὁ Γερμανὸς Ρεμπῶ, ἐφόσον ποιητὲς καὶ φιλόσοφοι ἰδίως τῆς νεώτερης Εὐρώπης, σπανίως θέλησαν καὶ πάντως δὲν κατόρθωσαν νά ἐνισχύσουν θρησκευτικὴ συνείδηση οὔτε καὶ στὸν ἴδιο τὸν ὁμόγλωσσο καθέννας λαό του. Εἶναι δυνατὸ νά ὑπάρξει ἔνωση γνήσια καὶ ἀληθινὴ τῆς Εὐρώπης ἄσχετη μὲ τὴν θρησκεία, πράγματι περιφρονητικὴ τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος καὶ ἀρνούμενη ἔστω χαμηλόφωνα τὴν χριστιανικὴ πίστη, τὸ ἴδιο τὸ θεμέλιο τῶν εὐρωπαϊκῶν πολιτισμῶν;

Κάθε ἐπιμέρους κουλτούρα τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ ‘ἔνωση’ τους ἔφεραν τὴν εὐρωπαϊκὴ συνείδηση σὲ ἀντίθεση εἴτε ἀδιαφορία γιὰ τὴν ἴδια τὴν πηγὴ της. Στὴν περίπτωσή αὐτὴ ὄχι μόνον δὲν βοηθεῖ, ἀλλὰ δημιουργεῖ ἀδιέξοδο ἢ αὐταπάτη πῶς ὁ βίος προοδεύει ἂν φτιασιδώνεται ὡς ‘αἰσθητικός,’ ‘ἀνθρωπιστικός,’ ‘φιλειρηνικός,’ ‘ἐπιστημοτεχνικός,’ ‘πολιτισμένος,’ κλπ. Τί θά ἔφερε ἱκανοποίηση σὲ ὑπαρξή τόσο ἀξιοθρήνητα παράλυτη, ἀποφασισμένη νά ἀγνοεῖ τὴν ἴδια τὴν μεγαλύτερη σημασία; Ἄν πράγματι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ λαὸς πού ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸ ὑψηλότερο, ἀδυνατεῖ νά κατορθώ-

σει γνήσια ἐνότητα μὲ τὸν διπλανό του καὶ οὔτε καὶ μὲ τὸν ἑαυτό του, ὅπως εἰδοποιοῦσε ὁ Πλάτων, τὸ πρόβλημα τῆς Εὐρώπης στὴν ἀρχὴ καὶ μέχρι τέλους εἶναι πρόβλημα κυρίως θρησκευτικό.

Ἀκόμα καὶ στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀπλῶν δηλώσεων οἱ πολιτικοὶ θὰ μποροῦσαν νὰ συμβάλλουν γιὰ μιὰ ἐγγύτητα ἀνάμεσα στοὺς λαούς, ὅσοδήποτε ἐπιπόλαιη. Δὲν εἶναι ἱκανοὶ οὔτε γι' αὐτό, ὅμως καὶ ἂν γίνουν, ὅπως ἔχουν ὑπάρξει στὸ παρελθόν, ἢ κατάσταση ἐλάχιστα βελτιώνεται, γιὰτὶ ἀπουσιάζουν κοινὲς ἀξίες ποιότητος ἱκανῆς νὰ ὑποστηρίξει κάτι πῶ οὐσιαστικὸ ἀπὸ καιροσκοπικὴ συμμαχία, οὔτε εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχουν ζωὴ οἱ πῶ μεγάλες κυρίως ἀξίες, ὅταν διαβάλλεται ἢ ἱστορία καὶ προέλευσή τους. Ἄρνούμενοι τίς πηγές τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης δὲν ἀλλάζουν καταγωγὴ, ὅμως αὐτὸ δὲν ἐπηρεάζει τὴν οὐσία οὔτε τὴν ἔνταση τοῦ προβλήματος.

Τὸ γεγονός, γιὰ παράδειγμα, ὅτι ἀναπτύχθηκε ἡ ἀξία τῆς προσωπικῆς συμπαράστασης ἢ τῆς ἴδιας τῆς κρατικῆς πρόνοιας χάρις στὸν χριστιανισμό, δὲν διαθέτει ἐνοποιοὶ δύναμη, ὅταν ἢ προέλευση περιφρονεῖται, γιὰτὶ ἔτσι ἐξατμίζεται τὸ ἱστορικὸ πραγματικὸ περιεχόμενον τῆς ἀξίας καὶ ἢ γονιμότητά της, κατανατᾷ σκιά τοῦ ἑαυτοῦ της. Ποιὸς εἶναι ὁ ἄλλος, τί θεμελιώνει τὴν συμπαράσταση μέχρι αὐτοθυσίας πῶ πέρα ἀπὸ τὴν στενὴ οἰκογένεια, κλπ, κανεὶς δὲν γνωρίζει, κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαντήσῃ, ἐπομένως οὔτε νὰ συνδέσῃ τὴν ὑποτιθέμενη ἀξία τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον μὲ ἄλλες ἀξίες οἰκοδομῶντας ἦθος. Μὲ δεδομένη τὴν κατάρρευση τοῦ θεμελίου, κάθε ἀξία χρειάζεται πῶ νὰ ἰδρυθεῖ καὶ συνεργαστεῖ ἐκ τοῦ μηδενός. Γιατί θὰ συμβεῖ καὶ μὲ ποιὰ

κριτήρια καὶ ἀρχές, αὐτὸ πὺ ἀπέτυχε ὅταν τὸ θεμέλιο βρισκόταν στὸν ἴδιο τὸν Λόγο;

Ἐπειτα, πῶς θὰ προέκυπτε ζωντανὴ πολιτισμικὴ δημιουργία σχετιζόμενη μὲ τὴν θρησκεία, ἔστω ἀκόμη ἂν ἀποδίδονταν τιμὲς στὸν χριστιανισμό, ἀλλὰ ὅπως σὲ νεκρό, ὅπου ἀνάβουμε ἓνα κερὶ καὶ ἀπομακρυνόμαστε γιὰ νὰ ζήσουμε ἄλλοῦ; Ἡ Εὐρώπη μέχρι στιγμῆς δὲν φαίνεται διατεθειμένη οὔτε γι' αὐτό, ἢ δὲ ἄρνηση φανερώνει μιὰ υἱεία, βούληση γιὰ ζωντανό, ὁσοδῆποτε κατώτερο, πολιτισμό. Ἄν αἴφνης ἢ τιμὴ στὸ παρωχημένο ἄρχιζε νὰ ἀποδίδεται, ποῖο θὰ ἦταν τὸ πραγματικὸ ὄφελος; Θὰ βρίσκονταν οἱ Εὐρωπαῖοι νὰ σπουδάζουν ἀπὸ μακριὰ σὰν ξένοι τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό τους. Ἐτσι ὅμως προκύπτει ὁ Ντεριντά, καὶ αὐτὸς δὲν δύναται νὰ θέλει πραγματικὴ ἐνότητα.

Κρίσιμο δὲν εἶναι ἂν οἱ γραφειοκράτες θὰ τελοῦν μνημόσυνα στὴν χριστιανικὴ προῖστορία: *ὑπάρχει πιθανότητα γιὰ τὴν Εὐρώπη νὰ ξαναγίνει χριστιανικὴ;* Μερικοὶ πὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ ἄλλα καὶ ὄχι γιὰ πραγματικὴ ἔνωση, ὑποτιμοῦν τὸ ζήτημα θολώνοντας τὰ νερά, ὅτι τάχα ἢ Εὐρώπη χρειάζεται ἀφηρημένα μιὰ 'μυθολογικὴ' διάσταση, ὡς ἔαν ἦταν δυνατὴ ὁποιαδῆποτε 'μυθολογικὴ' διάσταση μετὰ τὴν ἔμπρακτη ἄρνηση τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ λαοὺς πὺ ἔχουν ἤδη στὸν χριστιανισμό θεμελιωμένο τὸ σύνολο τοῦ πολιτισμοῦ τους!

Μπορεῖ κανεὶς νὰ προσπαθεῖ γιὰ ὅτιδῆποτε, γιὰ τὴν ἐπιστροφή στὸ δωδεκάθεο ἢ τὴν ἀνάδειξη τῶν Ἑλληνικῶν σὲ παγκόσμια γλῶσσα, καὶ ἀπομένει στὸν προσεκτικὸ παρατηρητὴ νὰ διακρίνει ὅρια ἀνάμεσα στὴν ρομαντικὴ οὐτοπία καὶ τὴν ἀπλὴ ἀνοησία. Ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσις ὡς ἔνωσις τῆς ἴδιας τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης φαίνεται νὰ ἀπο-

τελεῖ στήν καλύτερη περίπτωση οὐτοπικό δράμα. Ὅμως αὐτό δὲν ἀποκλείει δυνατότητες νὰ ἐνισχύονται ὅποιες ἀξίες ἐνδιαφέρουν ἐπιμέρους λαοὺς ἢ κύκλους, παραμένοντας ἐκεῖ πράγματι ζωντανές, ἀρδευόμενες ἀπὸ τὸ ἱστορικό τους περιεχόμενο καὶ ἀπὸ βούληση γιὰ πολιτισμικὴ δημιουργία, στοιχεῖα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας ποὺ συγκινοῦν ὅσους συγκινοῦν, μέσα ἀπὸ διεθνεῖς ομάδες καὶ ρεύματα, ὅπου ἔχει καθένας νὰ ζήσει ὅταν ἡ εὐρύτερη συνύπαρξη προτιμᾷ τὴν μικρότητα. Καὶ ἂν τὸ ἰδανικό δὲν εἶναι ἔστω ἀκραῖα δύσκολο, ἀλλὰ οὐτοπικό, δὲν ὑπάρχει λόγος γιὰ παραίτηση καὶ ἀπόλυτη κατάπτωση.

Γιὰ παράδειγμα, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ δειχθεῖ μία σχέση τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης μὲ τὴν ἐπιστημοτεχνικὴ, τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη, τὸ κράτος πρόνοιας. Ἡ βούληση γιὰ δύναμη ὅπως τὴν ἐκφράζει ἀγριοπίθηκος, προορίζεται στήν ἀνεπάρκεια. Ἐφόσον οἱ λαοὶ προσκυνοῦν τὴν ἰσχύ, δὲν ἐνοχλεῖ ἡ βουλιμία τοῦ τυραννίσκου, ἐνοχλεῖ ὅμως ἡ ἀσθένειά της. Ἡ θεμελίωση τῆς κοινωνίας στήν οἰκονομία κατ' ἀνάγκην διαφθείρει, ζητάει νὰ ἀπλώνει καὶ στίς πιὸ προσωπικὲς σχέσεις τὰ χρώματα ἐταιρείας, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ αὐτὴ ἡ κατάντια εἶναι προτιμότερη ἀπὸ ἄλλες.

Πόσο καιρὸ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιεῖ ἡ πολυπολιτισμικότητα, τί κινδύνους ἐγκυμονεῖ, πῶς διασφαλίζεται εἰρήνη, ἂν ἡ 'ἔνωση' διαλυθεῖ, γιὰ ποιὸ λόγο τὸ ἴδιο τὸ νόημα τῆς ἱστορίας βρίσκεται ὑπὸ διωγμὸ, κλπ, εἶναι ζητήματα ποὺ ἀπαιτοῦν προσοχὴ καὶ μποροῦν νὰ συζητηθοῦν σωστά, ἂν δὲν ὑποτιμᾶται τὸ ἀδιέξοδο. Ποιὸς δὲν θὰ εὐχόταν γιὰ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς νὰ κρατᾶνε τὴν ψυχὴ τους ζωντανή, ἀνοιχτὴ στήν μεγαλύτερη δυνατὴ νοημοσύνη, ὥστε ἡ Εὐρώπη νὰ ἀποκτήσει αἴτημα γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἀδια-

πραγματεύτο, ἀνακαλύπτοντας τὸ παρελθόν της καὶ γινόμε-
νη πάλι χριστιανική, ὅμως ὁ Παῦλος τὸ ἀποκλείει. Ἐλπίζω
νὰ σφάλλει ὁ Παῦλος, ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ μὴ σκέφτομαι
τὴν εἰδοποίηση, ὅτι “αὐτοὺς ποὺ κάποτε φωτίστηκαν, γεύ-
τηκαν τὴν οὐράνια δωρεά, ἐνώθησαν μὲ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα,
δοκίμασαν τὸν ὠραῖο λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ τὶς δυνάμεις τοῦ
ἐρχόμενου αἰῶνα, καὶ ὅμως ἐξέπεσαν, νὰ τοὺς ἀνανεώσει
κανεὶς καὶ νὰ τοὺς φέρει στὴ μετάνοια εἶναι ἀδύνατο, ἐπειδὴ
ξανασταυρώνουν γιὰ τὸν ἑαυτό τους τὸν Υἱὸ τοῦ Θεοῦ καὶ
τὸν διαπομπεύουν”.¹⁶²

¹⁶² Ἐβρ. 6.4–6

Ὁ κόσμος τῶν μορφῶν, καὶ ἡ Γερμανία

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ ἀποτελεῖται ἀπὸ μέρη, ἀναπτύσσεται μὲ συγκεκριμένους τρόπους, ἀκολουθεῖ νόμους, περιέχει τάξεις καὶ ἐξαρτήσεις. Τὸ δέντρο ριζώνει στὴν γῆ, ὄχι στὰ κύματα τῆς θάλασσας οὔτε στὰ σύννεφα, γιὰ συγκεκριμένους λόγους, στοὺς ὁποίους ἀναγνωρίζεται ἐσωτερικὴ συνάρτηση τῶν φυσικῶν μορφῶν ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἀντίληψη. Ἐμφανίζονται στὴν ὑπαρξὴ διαφοροποιήσεις, συσχετισμοί, ἐπαφές καὶ ἐνότητες. Τοῦλάχιστον ὡς ἓνα βαθμὸ, παρατηροῦμε χωρὶς νὰ δημιουργοῦμε, ὑπάρχουν καὶ χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζουμε.

Χωρὶς ἀντίληψη χώρου θὰ βρισκόμουν παντοῦ σὲ ἓνα σημεῖο. Χωρὶς ἀντίληψη χρόνου θὰ ὑπῆρχα διαρκῶς σὲ μία στιγμή. Ἡ ἀλλοίωση ὅμως δὲν θὰ ἔπαυε, τὸ 'ἐδῶ' καὶ τὸ 'τώρα' θὰ ἄλλαζαν εἶδος, ἔστω ἂν δὲν μποροῦσα νὰ ἀναγνωρίζω σχέσεις: τὰ ἐπόμενα δευτερόλεπτα ἔχω ἀντικειμενικὴ δυνατότητα νὰ μεταφέρω τὸ 'ἐδῶ' στὸ δίπλα δωμάτιο, ἀλλὰ ὄχι στὴν σελήνη, καὶ τότε θὰ μὲ προσδιορίζουν σὲ κάποιον βαθμὸ διαφορετικῆς συνθήκης, δὲν θὰ εἶμαι ἀκριβῶς ὁ ἴδιος, ὅσο ἂν δὲν τὸ ἐπιθυμῶ ἢ δὲν τὸ ἀντιλαμβάνομαι. Ἀκόμη ἂν δὲν μπορῶ νὰ συνδέσω δύο 'τώρα' σὲ ἔννοια διαδοχῆς, ἀνα-

γνωρίζοντας ἴσως καὶ αἰτιώδεις ἐπαφές, σχετικὴ διαφορὰ ἔχει προκύψει.

Ἀποφεύγοντας ‘παρεξηγήσιμες’ ἔννοιες ὅπως τοῦ ‘χρόνου’ καὶ τοῦ ‘χώρου,’ ἐπιβάλλεται κανεὶς νὰ δεχθῆι ὅτι πάντως στὴν ὑπαρξὴ ἐμφανίζονται *μέτρα*. Συμβαίνουν *σχέσεις*, δημιουργοῦνται καὶ ἀναιροῦνται *ἐπαφές*, μὲ κάποια *τάξη* καὶ μέσα σὲ κάποια *δρια*. Ἀκόμη ἂν ὁ χωροχρόνος θεωρηθῆι ἔννοια ἀποκρινόμενη στὴν ἐνοπιῶ παρατήρηση, τὸ ὑπαρκτὸ δὲν συνιστᾷ οὔτε ἀπόλυτη ἐνιόκτητα οὔτε συνονθύλευμα, περιέχει διαφορισμούς, σχέσεις, ἐνότητες, αἰτίες καὶ ἀποτελέσματα — συμφωνεῖ μὲ κάποια *μέτρα*.

Γιὰ ὅποιον ἀναπτύσσει σχέσεις ἀναγνωριζόμενες ὡς οἰκεῖες, γίνεται κατ’ ἀρχὴν δυνατὴ ἡ ἔννοια ἐπίσης τῆς ἀλλοτρίωσης, παρεμπόδισης, καταπίεσης, κτῶ. Στὴν ποικιλία τῶν στοχεύσεων διαφαίνεται ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς ἐλευθερίας. Δὲν ὑφίσταται ἀντικειμενικὴ ἐξήγηση, γιατί ἡ μορφὴ τῆς παγόδας ὑπῆρξε στὸ Τσινλίν, ἀλλὰ ὄχι στὸν Παρνασσό. Ἄν ὁ ἴδιος καθεαυτὸν δὲν ἐστερεῖτο μορφῆς, ὁ νοῦς δὲν θὰ εἶχε δυνατότητα τέτοιων διαφορισμῶν, τὰ ἔργα του θὰ προέκυπταν διαρκῶς ἀνάλογα μὲ τὴν οὐσιώδη μορφὴ του, ὅπως συμβαίνει ὅταν πράγματι ἀποκτήσει μορφὴ. Ἐχοντας δημιουργήσει τὴν προσωπικὴ του μορφὴ ὁ Μπετόβεν δὲν μπορεῖ πιά νὰ γράψει τὴν μουσικὴ τοῦ Σοῦμπερτ, οὔτε τὸ ἀντίστροφο. Ἀπὸ τίς διαφορὲς αὐτές, ἀτομικὲς ἢ κατὰ καιροὺς καὶ τόπους οὐσιώδεις πολιτισμικὲς ἰδιαιτερότητες, συνάγεται ἡ θεμελιακὴ ἀμορφία τοῦ νοῦ, ἡ μόνη ποὺ μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει τίς πιὸ ἀντιφατικὲς μορφώσεις, εἴτε ἀκόμη μορφὲς ἀσταθεῖς, ἢ πλήρη ἀπουσία μόρφωσης, στὴν ὁποία ἄνετα καὶ γρήγορα ὀδηγοῦν ἀκόμη καὶ ἀπλὲς τεχνικὲς ‘διαλογισμοῦ.’

Ἄν ὁ νοῦς εἶναι στὴν φύση τοῦ ἄπειρος καὶ ἄμορφος, ἡ μορφωτικὴ δύναμή του, ὅσο ἐλεύθερα ἂν ἐνεργοποιεῖται καὶ ὅσο ἀπαραίτητη ἢ ἐπιθυμητὴ ἂν γίνεται, προϋποθέτει κάποια 'ἐξοδο' ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Ὁ νοῦς δημιουργεῖ καὶ ταυτόχρονα ἀντιλαμβάνεται, δημιουργῶντας ἀντλεῖ ἀπὸ τὰ ἔργα του τὶς ἴδιες τὶς προϋποθέσεις τῆς ἀντίληψής του, μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα του γίνεται ἰκανὸς νὰ προσλαμβάνει τὸν ἑαυτό του μὲ ἓνα τρόπο, ὁ ὁποῖος δὲν προϋπάρχει στὴν φύση του καὶ ὡς ἓνα βαθμὸ οὔτε καὶ στὴν προηγούμενη φύση γύρω του καὶ πρωταρχικὴ ἀφορμὴ τῆς μόρφωσής του.

Ἀπὸ γεννήσεως καθενὸς ἡ φύση 'ἐκπαιδεύει' τὴν νόησή μας στὴν μορφὴ, μέσα ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις ἐξωθεῖ τὸν νοῦ νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰ μέτρα ἀλλοιώσεων, διαφορῶν καὶ συσχετισμῶν τῶν ὄντων πυροδοτῶντας ἐντὸς τοῦ ἔννοιες τάξεως. Ἡ συσχετίζουσα μορφωτικὴ ἐνέργεια τοῦ νοῦ προβαίνει ἀποκρινόμενη στοὺς ὅρους τῆς φύσης γύρω του καὶ φύσης τοῦ ἴδιου τοῦ σώματός του, ὅμως τὰ ἐκάστοτε συγκεκριμένα εἶδη τῶν μορφώσεων ἔχουν στὸν ἑαυτό τους τὴν αἰτία τῆς ἰδιαίτερης ποιότητάς τους, πρωταρχικὰ αὐστηρῶς προσωπικῆς καὶ δευτερευόντως, ἀλλὰ ὄχι ἐπουσιωδῶς, ἱστορικῆς / κοινωνικῆς.¹⁶³ Ὁ μετρημένος διαφορισμὸς ὡς τέτοιος ἀπο-

¹⁶³ Ἄν ἡ πρωταρχικότητα χαρακτηρίζε τὴν κοινωνικὴ διάσταση, δὲν θὰ εἶχε προκύψει ποτέ κοινωνικὴ διάσταση. Τὴν δημιουργικότητα τῆς κοινωνίας ἐνεργοποιοῦν τὰ ἄτομα εἰσερχόμενα στὴν σχέση τους, διαμορφώνοντας τὴν θέλησή τους γιὰ σχέση, γι' αὐτὸ ἔχουν δυνατότητα καὶ νὰ ἀποτραβηχτοῦν, νὰ ὀδηγηθοῦν σὲ νέες μορφές, νὰ ἐπιστρέψουν σὲ παλαιότερες, νὰ ἀλλάξουν τὸν πολιτισμὸ τῆς κοινωνίας τους ἀκόμη καὶ τελείως, νὰ μεταστραφοῦν... Ἡ

τελεῖ φυσικὸ φαινόμενο τὸ ὁποῖο ὁ νοῦς μπορεῖ νὰ ἀντιλαμβάνεται μὲ ποικίλους τρόπους, ἅς ποῦμε ὡς κυκλικό, γραμμικό, ἀκόμη καὶ ὑπαρκτὸ πράγματι μόνο στὸν ἴδιο. Συνοπτικά: ὁ νοῦς δὲν εἶναι, ἀλλὰ ἔχει δυνατότητα νὰ γίνεταί ἑγγχρονος, μὲ τὴν αἰτία τοῦ εἴδους τῆς μόρφωσής του νὰ βρίσκεται στὸν ἑαυτὸ του.

Μιὰ ποιότητα ἐγγχρονισμοῦ καὶ μόρφωσης εἶναι ἡ Ἐνάτη συμφωνία, ἄλλη τὸ Ἄουσβιτς. Τὰ συγκεκριμένα παραδείγματα ἀναφέρονται σὲ κάτι ποὺ μοιάζει παράδοξο, ἀντιφατικὲς μορφώσεις τοῦ ἴδιου ἀκριβῶς νοῦ.

Ἄπειρος, ἄχρονος καὶ ἄμορφος ὅπως εἶναι στὴν φύση του, κανονικά ὁ νοῦς τείνει νὰ ὑπερβαίνει κάθε συγκρότηση προσπαθῶντας γιὰ μορφὴ ὅσο γίνεταί πλησιέστερη στὴν ἀπειρία, ἐνῶ στὰ 'δικαιώματα' μορφῶν προερχόμενων ἀπὸ ἀντίθετες νοήσεις ἀναγνωρίζει τὴν δυνατότητα κοσμικῶν διαστάσεων καταστροφῆς. Ὅσο πιὸ ἰσχυρὴ ἡ συγκρότηση ἑνὸς πολιτισμοῦ, τόσο λιγώτερο ἀνέχεται ἀσύμβατες ποιοτικὲς διαφορές, στὰ δικὰ του μέτρα κρινόμενες σὲ διάφορους βαθμοὺς ὡς ἀσήμαντες καὶ διαλυτικὲς τῆς σημασίας. Ἡ ἀνάδυση τῆς 'πολιτικῆς ὀρθότητος' καὶ 'πολυπολιτισμικῆς' 'ἀνοχῆς' δὲν ἐξηγεῖται χωρὶς τὴν παρακμὴ τῆς χριστιανοσύνης καὶ τὴν ἀποδόμησή τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ.¹⁶⁴

κοινωνικὴ διάσταση εἶναι πρωταρχικὴ μόνο μέσα στὰ πρόσωπα, ὡς ἀόριστη ἐπιθυμία τους γιὰ σχέση.

¹⁶⁴ Ὁ πολιτισμὸς δὲν δημιουργεῖται γιὰ νὰ γίνεταί ἀνεκτός, ἀλλὰ συναρπαστικός, ὅποτε καὶ οἱ διάφοροι λαοὶ κρατᾶνε πολιτισμικὴ ἀπόσταση, μὲ σεβασμὸ γιὰ τὴν ἴδια τὴν συναρπαγὴ ποὺ παρατηρεῖ καθέννας στὸν ἄλλο. Στὴν 'ἀνοχῆ' τῆς 'πολυπολιτισμικότητας' οἱ πολιτισμικοὶ χῶροι δὲν γίνονται πιὸ γνωστοὶ καὶ πιὸ ἀποδεκτοί,

Στὴν γερμανικὴ ἐκδοχὴ τῆς πολιτισμικῆς συγκρότησης, ἡ ἄπειρη δύναμη τοῦ νοῦ ὁδηγήθηκε σὲ μορφὴ ἀρκετὰ μεγάλη γιὰ νὰ μὴ γίνεταί ἀξιοπεριφρόνητη καὶ νὰ ὑπερέχει ἔναντι ἄλλων, ἀρκετὰ μικρὴ ἐπίσης, γιὰ νὰ ἀπαγορεύει τὴν οἰκουμενικότητα, νὰ διατηρεῖ τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ κτήματος, ὡς κτῆμα τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ ἰδίως. Ἡ τελειότητα τῆς Ἐνάτης ἔπρεπε νὰ διαπεράσει τὸ Ἔθνος, ὥστε εἰ δυνατόν κάθε Γερμανὸς νὰ ἔχει τὴν ὑπαρξή του σὰν μιὰ συγχορδία τῆς ἀκατάλυτης γερμανικῆς Συμφωνίας. Ὅχι μόνον δὲν ἀντιφάσκουν, ἀλλὰ τὰ πειράματα τοῦ Μέγκελε καὶ οἱ θάλαμοι ἀερίων δὲν νοοῦνται χωρὶς τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Μπάχ καὶ τοῦ Μπετόβεν.

Γιὰ νὰ ἀντέχει τίς ἀναθυμιάσεις τοῦ Ἄουσβιτς ὁ συνθέτης τοῦ σεληνόφωτος, εἶναι ἀπαραίτητο στὴν πιδὺ ὑψηλὴ μορφὴ του νὰ ἀπολαμβάνει σὲ βαθμὸ λατρείας τὴν γερμανικὴ ταυτότητα. Πολὺ πέρα ἀπὸ τὸν αἰσθητισμὸ, ἡ καθήλωσις αὐτὴ σημαίνει προετοιμασία μορφῆς σταθερῆς καὶ ὑπεροχικῆς ἀρκετὰ ὥστε ὁ ἄπειρος νοῦς νὰ μπορέσει μέσα της νὰ σκληρύνει ἀπείρως, νομίζοντας ὅτι ὁδήγησε τὴν ἱστορία στὴν πιδὺ βέβαιη πατρίδα της. Ἀρχικὰ τὸ φαινόμενο μοιάζει νὰ περιέχει κάτι φυσιολογικὸ, ὅμως καὶ ἡ πιδὺ ὑψηλὴ δημιουργία ἐξαντλεῖται στὰ ἀναγκαῖα ὅρια τῆς μορφῆς της. Ἄν κέρδιζε τὸν πόλεμο ἡ Γερμανία θὰ βυθιζόταν σὲ τέτοιο

ἀλλὰ πιδὺ ἀδιάφοροι, ὁπότε οἱ λαοὶ ἔρχονται σὲ ἐγγύτητα ἀκόμη καὶ μὲ περιφρόνηση καθένας γιὰ τὴν κουλτούρα τοῦ ἄλλου καὶ γιὰ τὴν δική του. Κανονικὰ ὑπόδειγμα πολιτισμικῆς ἀνοχῆς καὶ στὴν Δύση θὰ ἦταν ὁ βυζαντινὸς κοσμοπολιτισμὸς, μετρημένος ἀπὸ ἐνυπάρχοντα στὴν ἴδια τὴν πολιτισμικὴ μορφὴ του ὡς χριστιανικὴ στοιχεῖα αὐταπάρνησης καὶ φιλανθρωπίας.

μηδενισμό, ὥστε τὸ ἴδιο τὸ Ὀλοκαύτωμα θὰ ἀποδεικνυόταν ὄχι κορύφωση ἀλλὰ προοίμιο τῆς πιὸ φρικαλέας νοσηρότητας.

Στὴν βυζαντινὴ Εἰκόνα ὁ ἄρχοντας προσφέρει ταπεινὰ τὸ δῶρο τῆς κοινωνίας του στὸν Λόγο, τὸν ναὸ ὡς ὑψηλότερο ἔργο τῆς ἐποχῆς του, σύμβολο ἱερῆς πολιτείας, θεμελιωμένης στὴν ἀνοιχτότητα τοῦ χρόνου, τὴν ἄπειρη φύση καὶ ἀρχὴ τῶν πλασμάτων.¹⁶⁵ Ἐλλείψει εὐγνωμοσύνης, καρποῦ ζωντανῆς σχέσης μὲ τὸν ζωντανὸ Θεό, ὅσο πιὸ ἰσχυρὴ ἡ μορφὴ ποὺ δημιουργεῖ ὁ νοῦς, τόσο πιὸ ἱκανὴ νὰ μετατρέπεται σὲ φυλακὴ διαφθείροντας τὴν σκέψη.

Ἡ δημιουργία τοῦ Ἄουσβιτς προϋποθέτει ἀξιολόγηση, ὅπου ἀπόλυτη καὶ καθοριστικὴ ἔχει γίνεи ἡ φυλὴ ὡς ὑποτιθέμενη αἰτία τῶν ὑψηλῶν πολιτισμικῶν μορφῶν. Δὲν ἐνδιαφέρει ἂν ὁ Ἑβραῖος μετέχει τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου εἴτε πιὸ ἰδιαίτερων ἀξιῶν, καὶ οὔτε κἂν τοῦ γερμανικοῦ πολιτισμοῦ, στὸν ὁποῖο μόνο δευτερευόντως μπορεῖ νὰ ἀνήκει, καὶ μὲ τὸν τρόπο τοῦ λαθρεπιβάτη. Ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ ἀτονοῦν καὶ ἀφανίζονται μπροστὰ στὴν θεμελιώδη σημασία τῆς φυλῆς, μὲ τὴν προσοχὴ νὰ συγκεντρώνεται πιά στὴν μορφὴ τοῦ σώματος! Γι' αὐτὸ δὲν ἐξοντώθηκαν μὲ περιφρόνηση μόνο Ἑβραῖοι, ἀλλὰ πλῆθος Γερμανῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἀνίσχυρος ἢ / καὶ δύσμορφος ὀργανισμὸς δὲν ἀποκρινόταν στὴν τελειότητα τῆς γερμανικῆς σωματομορφῆς καὶ θεμέ-

¹⁶⁵ Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο νοοῦνται οἱ ἐπικλήσεις τοῦ Θεοῦ στὸν Ὅμηρο, τὸν Ἡράκλειτο, τὸν Παρμενίδη., καὶ ἡ ἴδια ἡ κριτικὴ τοῦ Πλάτωνα στὴν γραφῆ. Πρόκειται πάντα γιὰ τὴν ἄρνηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ νὰ ἐγκλωβίζεται στὸ πεπερασμένο.

λιας αἰτίας τοῦ γερμανικοῦ Πνεύματος. Ἀπὸ μόνο του αὐτὸ ὑπερβαίνει τὸν πολὺ στενὸ ρατσισμό: στὸν γερμανικὸ παράδεισο ἔχει τὴν θέση του καὶ ὁ Ρόμπερτ Ρέντφορντ... Ἔτσι ἡ πατρίδα τοῦ Κάντ καὶ τοῦ Μπράμς βαπτίζεται στὸ γνωστὸ παράδοξο μῆγμα ποὺ τὴν χαρακτηρίζει, ἰσχύος, φρίκης καὶ γελοιοῦτητας.

Ἀπὸ γεννήσεώς μας ὁ κόσμος ἐκπαιδεύει τὴν ψυχὴ στὴν ἀντίληψη τῶν μορφῶν, ἐνῶ σὲ περιβάλλον ἔντονης μορφωτικῆς καλλιέργειας δὲν χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια γιὰ νὰ μπορέσει καὶ ὁ κακοποιὸς νὰ ἀπολαμβάνει τὶς κραταιότερες μορφές, ἤδη ἀπὸ τὴν φύση ἔχοντας πρωταρχικὴ βοήθεια γιὰ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ἀντίληψης καὶ δημιουργίας. Ὅμως ἡ μύηση στὸν συνάνθρωπο, ἡ φροντίδα γι' αὐτόν, ἡ αὐτοθυσία γιὰ τὸν ξένο καὶ τὸν ἄρρωστο, ἡ τυφλότητα γιὰ τὴν δύσμορφη παρουσία ὡς ἀνοιχτότητα στὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἀπερίγραπτη ὁμορφιὰ τοῦ Λόγου, εἶναι διαφορετικὲς ἀρετές, σχετίζονται μᾶλλον μὲ τὴν ἄπειρη φύση τοῦ νοῦ, παρὰ μὲ τὴν μορφωτικὴ του δύναμη, καὶ σ' αὐτὸ ὁ κόσμος δὲν ἐκπαιδεύει, παρὰ μόνο, ἴσως, στὸν βαθμὸ ποὺ ἀφήνει τὶς μορφές του καὶ τὶς μορφές μας νὰ καταρρέουν.

Φύση τῆς βαρβαρότητας

Στόν Περικλῆ

ΣΤΟΝ ΟΜΗΡΙΚΟ ἀγῶνα του ὁ Νίτσε ἐπιχειρεῖ σύνοψη τῶν κινήτρων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς δημιουργίας.¹⁶⁶ Μολονότι παρερμηνεύει τὸν Ἑλληνισμό, πρόκειται γιὰ σημαντικὴ θεώρηση πού ἀξίζει νὰ προσεχθεῖ γιὰ ὅσα εἰσφέρει στὴν κατανόηση τῆς νοστοροπίας τῆς εὐρωπαϊκῆς νεωτερικότητας.

Τῆς ὅλης συζητήσεως προϋποτίθεται κοινὸς τόπος ἡ ἀφύσικη οὐσία τοῦ ἀνθρώπου: “ὅταν κάποιος μιλάει γιὰ ἀνθρωπινότητα, ἡ ἰδέα εἶναι θεμελιακὴ, ὅτι πρόκειται γιὰ κάτι πού χωρίζει καὶ διακρίνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν φύση.” Ἡ διαφορὰ αὐτὴ ἀπορρίπτεται: “ὅμως στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει τέτοιος διαχωρισμός,” οὔτε ταυτότητα, ἀλλὰ τὸ ἐξῆς, “οἱ ‘φυσικὲς’ ποιότητες καὶ αὐτὲς πού ὀνομάζονται ἀληθινὰ ‘ἀνθρώπινες’ ἀναπτύσσονται μαζί ἀδιαχώριστες” καὶ ὀδηγοῦνται στὴν ἐνότητά τους, γιὰτὶ “ὁ ἄνθρωπος στίς πιὸ ὑψηλὲς καὶ εὐγενικὲς δυνάμεις του εἶναι πλήρως φύση

¹⁶⁶ Τὸ κείμενο προέρχεται ἀπὸ τὸ Βιο-Μηχανικὸ Πρόταγμα, εὐρύτερη ἐργασία πού θὰ δημοσιεύσω ἐν καιρῷ.

καὶ ἐνσαρκώνει τὸν ἀλλόκοτο διπλὸ χαρακτῆρα τῆς φύσης”.¹⁶⁷

Γιὰ τὸν Νίτσε “οἱ ἰκανότητες ἐκεῖνες τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ὁποῖες εἶναι τρομακτικὲς καὶ θεωροῦνται ἀπάνθρωπες [δηλαδὴ φυσικῆς], ἴσως ἀποτελοῦν ἀκόμα καὶ τὸ ἴδιο τὸ γόνιμο ἔδαφος, ἀπ’ ὅπου καὶ μόνο ἡ τέλεια ἀνθρωπινότητα μπορεῖ νὰ μεγαλώσει σὲ ὄρμη, πράξη καὶ ἔργο,” στὴν ἐπιθυμία τῆς ἐπικράτησης, ὅπου ἡ ἀτομιστικὴ βολὴ δὲν μπορεῖ νὰ ὑφίσταται παρὰ μόνο στὴν ἐπιβολὴ τῆς ἐπὶ ἀντιπάλου.

Ἐπιπλέον γι’ αὐτὸ προσφέρει ἡ σχέση ποῦ ὑποτίθεται εἶχαν μὲ τὴν θηριωδία οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, “οἱ πιδὲ ἀνθρώπινοι ἀνθρώποι τῶν ἀρχαίων καιρῶν, ἔχουν ἓνα σημάδι σκληρότητας, τυχρήσια λαχτᾶρα νὰ ἐξοντώνουν... ἄβυσσο μίσους... θεωροῦσαν ὡς εἰλικρινῆ ἀναγκαιότητα νὰ ἀφήνουν τὸ μῖσος νὰ προβαίνει στὴν πληρότητά του... μαζεμένο καὶ φουσκωμένο τὸ συναίσθημα ἐλευθερωνόταν: ὁ τίγρης ἐκτινασσόταν, βουλιμία καὶ σκληρότητα στὰ τρομακτικὰ μάτια του.”

Ἡ ψυχὴ τοῦ Νίτσε παθιάζεται προτείνοντας στὸν δυτικὸ φαρισαϊσμὸ καὶ βιβλιοθηκονομικὸ οὐμανισμὸ τὴν ἴδια τὴν δική του οὐσία ἀτόφια καὶ μεγαλωμένη. Στὴν ἀκεραιότητα τοῦ περιστεριοῦ βασιλεύει ἀπατηλὴ ἐξιδανίκευση — “μέσα ἀπὸ μιὰ καλλιτεχνικὴ ἀπάτη τὰ χρώματα [στὸν Ὅμηρο] μοιάζουν πιδὲ φωτεινά, ἥπια, θερμά, καὶ σ’ αὐτὸ τὸ πολύχρωμο θερμὸ φῶς οἱ ἀνθρώποι ἐμφανίζονται καλύτεροι καὶ πιδὲ συμπαθεῖς” — ἀφύσικοι, ἐξημερωμένοι καὶ ἐξευγενι-

¹⁶⁷ Νίτσε, “Ὁ ὀμηρικὸς ἀγῶνας,” εἰς Kaufmann, *The Portable Nietzsche*, Kingsport 1976, σ. 32 κ.έ.

σμένοι — ὅμως πρὶν ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, στὸ ἔμμοно βάθος ποὺ ὀρίζουν ὅσα ἢ ἐξιδανίκευση ἀποσιωπᾶ, καταλαβαίνει κανεὶς νὰ κινεῖται “ἡ νύχτα, ὁ τρόμος καὶ μιὰ φαντασία ἐθισμένη στὴν φρίκη,” συμβολιζόμενη ἐπίσης στὶς θεογονίες καὶ τὸν Ἡσίοδο, “μιὰ ζωὴ ὑποταγμένη μόνο στὰ παιδιὰ τῆς Νύχτας: σύγκρουση, βουλιμία, ἐξαπάτηση, [κυριαρχία τοῦ μίσους, ζωὴ ποὺ ὑπάρχει γιὰ νὰ τρέφει τὸν ὄλεθρο,] γηρατειὰ καὶ θάνατος,” ὅπου τὸ πρόσκαιρο ἔχει ὅλη τὴν ἀξία, κι ἐντὸς του ἡ ὑπερένταση ποὺ ἀποκρύπτει τὴν ματαιότητα: “ἡ μάχη εἶναι ἡ σωτηρία, ἡ σκληρότητα τῆς νίκης [ἀποτελεῖ σκοπὸ καὶ νόημα καθεαυτὴν, στὴν συντριβὴ τοῦ ἀντίπαλου βρίσκεται ἡ μεγάλη ἀπόλαυση,] εἶναι ἡ ἀποκορύφωση τοῦ ὕμνου τῆς ζωῆς.”

Ἡ παρερμηνεύουσα ἀρχαιογνωσία τοῦ Νίτσε δὲν ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ἀλλὰ ἡ δυνατότητα νὰ φανερώνει τὸν βάρβαρο χαρακτήρα, παράδοξη σύγκρουση καὶ μαζὶ συμφωνία μὲ τὴν φύση ὡς φύση τοῦ ἀνθρώπου, τὴν καταβλητὴ ἀγριότητα-εἰκόνα τῆς ἀμετρῆς ἀπειλῆς. Ἡ βούληση γιὰ δύναμη ἀποκτάει καθαρότητα ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ ἔχει στὸ περιβάλλον τοῦ σπουδαστήριου, καὶ λατρεύεται σὲ μαῦρο ναό: μὴ διαβάζεις τὰ ἔργα ἐνὸς Ἑλλήνα ποὺ ποτέ δὲν θὰ γίνεις, ἀπλώνεις τὸ χέρι καὶ κόβεις τὸ μῆλο, κάνε το μὲ τὴν ψυχὴ σου, παραδώσου. Καὶ στὴν βούληση νὰ γίνεις σάν Θεός, ἂν εἶναι ὀλόψυχη, θὰ γίνεις πράγματι Θεός, καὶ μάλιστα ἐλληνικός, διττός καὶ ἀλλόκοτος γιὰ πάντα, ἐκεῖ ποὺ ὁ διχασμὸς χάνει τὸ νόημά του, καὶ τὸ ἀλλόκοτο εἶναι τὸ φυσιολογικό.

Ἡ εὐχὴ τοῦ Πίνδαρου καὶ τῶν Δελφῶν δὲν ἐμπιστεύεται πλαστικότητα: μόνη ἀπαραίτητη γνώση ἢ ἀπόφαση καθενὸς νὰ ὑπάρξει ὅπως ἔχει θελήσει μυστικά, καὶ ἤδη ἔχει γίνει ἐντὸς του. Περνῶντας πέρα ἀπὸ ἀνάγκη καὶ ἐλευθερία, ὁ

ἄνθρωπος δὲν ἔχει παρὰ νὰ οικειοποιηθεῖ τὴν ἀλλόκοτη γύρω καὶ μέσα φύση του, ὅπως ἡ ἴδια εἶναι ἀπλὰ φυσική. Ἔτσι ὁ μηχανολογισμὸς ὀργανώνει τὸν ἀνταγωνισμό χωρὶς περιττοὺς δισταγμοὺς καὶ ἀνακρίσεις. “Ἐχουμε νὰ ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου ἡ ἑλληνική ἰδιοφυΐα ἀνέχθηκε τὴν φοβερὴ παρουσία τῆς ὀρμῆς αὐτῆς [γιὰ ἐπικράτηση] καὶ [θέλοντας νὰ τῆς παραδοθεῖ ἀπόλυτα] τὴν θεώρησε *δικαιολογημένη*, ἐνῶ ἡ ὀρφικὴ κίνηση περιεῖχε τὴν ἰδέα ὅτι ζωὴ μὲ μιὰ τέτοια ὀρμὴ ὡς ρίζα τῆς, δὲν ἦταν ἀξία νὰ τὴν ζεῖ κανεὶς. Ὁ ἀγῶνας καὶ ἡ ἀπόλαυση τῆς νίκης ἀναγνωρίστηκαν [πιὰ χωρὶς ψυχοφθόρους ἐνδοιασμούς].”

Στὸν νεοβάρβαρο ἑαυτὸ τῆς Εὐρώπης προτείνεται ἐλιξήριο γνησιότητας καὶ ὑπερέντασης ἢ ἀδιαφορία γιὰ τὴν προέλευση τῆς ἀγριότητας καὶ ἀπλὴ χρῆση καὶ μεταμόρφωσή τῆς, τίποτα διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ἐκπλήρωση μὲ ἀπόλυτη ἔνταση τοῦ ἤδη ἐνεργοῦ βιο-μηχανικοῦ προτάγματος. Ἔτσι συνέβη, ὑποτίθεται, μὲ τοὺς Ἕλληνες, ἡ ἀλχημεία τῶν ὁποίων βασίστηκε στὴν διάκριση καθαροῦ κακοῦ καὶ ἀγαθοῦ κακοῦ, ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἡσίοδου, ἀπὸ τὴν μιὰ ἢ ἕρις τῆς ἐξόντωσης, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ ἕρις “τῆς ζήλειας, τοῦ μίσους καὶ τοῦ φθόνου, ποὺ εἶναι *κεντρὶ* τῶν ἀνθρώπων γιὰ νὰ δράσουν, ὄχι τὴν δράση τῶν μαχῶν ποὺ γυρεύουν ἐκμηδένιση, ἀλλὰ τὴν δράση τῶν μαχῶν ποὺ εἶναι *ἀγῶνες*.”

Γιὰ ποῖο λόγο ἡ μάχη γιὰ ἐκμηδένιση εἶναι κακὴ; Κριτήρια δὲν ἀναφέρονται καὶ ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς οὔτε κἀν δὲν νοοῦνται, ἐξυπακούεται ὅμως ἡ ἐπιβίωση ὡς ἀξία στοιχειώδης καὶ ἀπόλυτη, ὅπως φαίνεται στοὺς ἴδιους τοὺς ἀρχαίους, οἱ ὁποῖοι στρέφοντας τὴν ὀρμὴ γιὰ ἐξόντωση σὲ ὀρμὴ γιὰ ‘εὐγενῆ’ ἀνταγωνισμό, ὑποστήριζαν τὴν ἰσχὺ τοῦ

βίου τους. Ἡ Φιλοσοφία πάει περίπατο καὶ ἡ βιο-μηχανία βασιλεύει ‘ἑλληνοπρεπῶς.’

Ὁ τίγρης μεταμορφώνεται. Δὲν θέλει πιά νὰ σκοτώσει, λαχταράει νὰ ταπεινώσει, νὰ θριαμβεύσει, νὰ κυριαρχήσει ἐπάνω στὸ ἴδιο τὸ ὄμοιό του. Ἀντὶ νὰ μάχονται ζωές, τώρα μάχονται ἀξίες-προσχήματα, ἀφορμές γιὰ σύγκρουση καὶ θρίαμβο, ἡ ἐπιβίωση δὲν κινδυνεύει, ἡ πρωταρχικὴ ἀγριότητα ἔχει ἄλλο τρόπο νὰ ξεσπάει καὶ νὰ δίνει στὴν ψυχὴ τὴν μάταιη ἀπόλαυση ποὺ τῆς ταιριάζει καὶ τῆς ἀρκεῖ.¹⁶⁸ “Ὅσο πιὸ μεγάλος καὶ ὑψηλὸς εἶναι ἓνας Ἕλληνας, τόσο πιὸ λαμπερὴ ἢ φλόγα τῆς φιλοδοξίας ποὺ βγαίνει ἀπὸ μέσα του, ἀναλίσκοντας ὅποιονδήποτε τρέχει στὴν ἴδια πορεία μὲ τὴν δική του.” Ἀκόμα κι ὁ νεκρὸς μπορεῖ νὰ διεγείρει φθόνο ἀρκετὰ ἰσχυρὸ γιὰ νὰ κατατρώει τοὺς ζῶντες, ὅπως συνέβη μὲ τὸν Ξενοφάνη καὶ ἀργότερα μὲ τὸν Πλάτωνα, ποὺ ζήλευαν τὴν φήμη τοῦ Ὀμηροῦ καὶ τὴν ἠθελαν γιὰ τὸν ἑαυτό τους — “κάθε μεγάλος Ἕλληνας πιάνει τὸν δαυλὸ τοῦ ἀγῶνα, κάθε μεγάλη ἀρετὴ ἀνάβει μιὰ νέα μεγαλωσύνη.”

Τὸ ἴδιο στοὺς θεσμούς. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Ἡράκλειτο, ὁ ὁποῖος συμβούλευε τὴν πόλη ποὺ ἔδιωξε τὸν καλύτερο νὰ κρεμαστεῖ ὀλόκληρη, ὁ Νίτσε καταλαβαίνει στὸν ὄστρακισμὸ συνετὴ ἀποβολὴ τῆς ἀπόλυτης ὑπεροχῆς, ἡ ὁποία ὡς ἀπόλυτη “θὰ ἔφερε τὸν ἀγῶνα στὸ τέλος του καὶ ἡ αἰώνια πηγὴ τῆς ζωῆς γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πολιτεία θὰ κινδύνευε... Πρωταρχικὰ ὁ παράξενος αὐτὸς θεσμὸς δὲν εἶναι δικλῖδα ἀσφαλείας ἀλλὰ τρόπος τῆς διέγερσης: τὸ ἄτομο ποὺ πυργώνεται πάνω ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἀφαιρεῖται, ὥστε νὰ μπορέ-

¹⁶⁸ Πρβλ. τὸ κείμενο, *Προβλήματα τῆς βίας*.

σει νὰ ξαναζωντανέψει ὁ ἀγῶνας τῶν δυνάμεων — ἰδέα πού ἐχθρεύεται τὴν ‘ἀποκλειστικότητα’ τῆς ἰδιοφυΐας μὲ τὴν μοντέρνα σημασία, προϋποθέτοντας ὅτι στὴ φυσικὴ τάξη τῶν πραγμάτων ὑπάρχουν πάντα πολλῶν εἰδῶν ἰδιοφυΐες, πού κεντρίζουν ἢ μία τὴν ἄλλη στὴν δράση, ἀκόμη κι ὅταν ἢ μία συγκρατεῖ τὴν ἄλλη μέσα στὰ ὅρια τοῦ μέτρου. Αὐτός εἶναι ὁ πυρῆνας τῆς ἐλληνικῆς σημασίας τοῦ ἀγῶνα: τρέμει τὸν κανόνα τοῦ ἐνὸς καὶ φοβᾶται τοὺς κινδύνους του, [ἐπειδὴ δὲν ἐνδιαφέρει πράγματι ἢ ἀλήθεια, ἀλλὰ μόνο ὑπερένταση ἀγῶνα καὶ πάλης] ἐπιζητεῖ ὡς προστασία ἀπὸ τὴν ἰδιοφυΐα μιὰ ἄλλη ἰδιοφυΐα.”

Ἄν καὶ ἡ πραγματικὴ ὑπεροχὴ τιμωρεῖται, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐνθαρρύνονται οἱ προϋποθέσεις της, γιατί μόνο ἔτσι γίνεται δυνατὸς ὁ ἀγῶνας, τὸ ὁμοίωμα ζωῆς πού ‘ἐμπνέει’ τὴν ‘κοινωνία.’ “Κάθε ταλέντο ἔχει νὰ ξεδιπλώσει τὸν ἑαυτό του στὴν μάχη: αὐτὴ εἶναι ἡ ἐντολὴ τῆς πιὸ κοινῆς παιδαγωγικῆς τῶν Ἑλλήνων, ἐνῶ οἱ μοντέρνοι ἐκπαιδευτὲς τίποτα δὲν τρέμουν περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐλευθέρωση τῆς λεγόμενης φιλοδοξίας.”

Ὁλόκληρη ἡ ζωὴ καὶ παιδεία τῶν ἀρχαίων συνοψίζεται στὴν βιο-μηχανία αὐτὴ, ὅπου καθένας ἔχει νὰ ἐξιδανικεύει τὸ φυσικό του μῖσος καὶ νὰ ἐκφράζει μὲ εἰκονικὲς ψευδομάχες τὴν πρωταρχικὴ ἀγριότητα, στὸν βαθμὸ πού δὲν θὰ ἀποκτήσει τέλεια ὑπεροχὴ, ὅποτε ἐξοστρακίζεται. Ἡ φιλοδοξία δὲν συμφέρει νὰ ἐπικρίνεται, ἐπειδὴ λειτουργεῖ ὡς μηχανὴ ἐξιδανίκευσης τοῦ μίσους καὶ γέενα τοῦ δημιουργικοῦ πυρός, χωρὶς τὴν ὁποία ἡ βιο-μηχανία δὲν ὑπερεντείνεται κι ἔτσι δὲν ἰκανοποιεῖ. Στὴν ἀρχαιότητα ἡ ἐγκατάλειψη αὐτὴ ἦταν πλήρης καὶ ἀδίστακτη, “ὅπως ἀκριβῶς οἱ νέοι ἐκπαιδεύονταν μὲ ἀγῶνες, οἱ ἐκπαιδευτὲς ἐπίσης ἔμπλεκαν

σέ ἀγῶνες μεταξύ τους. Οἱ μεγάλοι δάσκαλοι τῆς μουσικῆς, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Σιμωνίδης, στάθηκαν πλάι πλάι, μὲ καχυποψία καὶ ζήλεια... Ἐνῶ ὁ μοντέρνος ἄνθρωπος δὲν φοβᾶται σὲ ἓνα καλλιτέχνη τίποτα περισσότερο ἀπὸ τὸ ἐλάχιστο πάθος προσωπικῆς διαμάχης, ὁ Ἕλληνας γνωρίζει τὸν καλλιτέχνη μόνο ὡς προσηλωμένο σὲ μιὰ προσωπικὴ διαμάχη.”

Ὅμως ὁ φθόνος κανενὸς δὲν μπόρεσε νὰ νικήσει τὸν Ὅμηρο, ὁ ὁποῖος δὲν πολεμοῦσε ἄλλον, κι ἔτσι ἦταν καταδικασμένος νὰ παραμείνει στὴν ἀρχέγονη ἀγριότητα καὶ νὰ μὴ γίνεи κἀν ποιητής! Ἄν ἡ λαχτάρα γιὰ θρίαμβο γεννάει ἀξία, γιατί οἱ σοφιστὲς ὑπῆρξαν οἱ μικρότεροι ὄλων; Ἄν γίνεи ἡ ματαιοδοξία καρδιά, ἡ δημιουργία πρόσχημα τῆς ἀνάδειξης, πόσο σημαντικὸ ἔργο μπορεῖ νὰ προκύψει; Ἡ ἴδια ἡ γλῶσσα μαρτυρεῖ ὅτι φιλοσόφους δὲν γεννάει ἡ φιλία τῆς δόξας ἀλλὰ τῆς σοφίας. Στὴν συζήτηση οἱ δυνάμεις δοκιμάζονται καὶ οἱ ἔννοιες μεγαλώνουν, ἐνῶ σίγουρα κανεῖς δὲν θέλει νὰ εἰσφέρει τὰ χειρότερα, ὅμως δὲν γεννιῶνται τὰ χαρίσματα καὶ οἱ ἀρετὲς ἀπὸ ἀνταγωνισμό, ἀλλὰ ἀντιστρόφως καὶ ὄχι πάντα. “Ἡ φιλοδοξία εἶναι ὁ θάνατος τῆς σκέψης,” καταλάβαινε ὁ Βίτγκενστάιν,¹⁶⁹ γιατί ἐμψυχώνει μισὴ καρδιά. Ὁ Πλάτων δὲν μάχεται μὲ τὸν Πρωταγόρα ἀλλὰ μὲ τὴν ἄγνοια, καὶ περνάει πέρα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν γραφή, τίς ἔννοιες καὶ ὅλη τὴν τέχνη, στὴν πιὸ μεγάλη καὶ ζωντανὴ ἀμεσότητα.

Ὁ Νίτσε — πράγματι, ἡ Εὐρώπη — καταβάλλει γιγάντια προσπάθεια νὰ διαιωνίσει τὸν τυχοδιωκτισμὸ μὲ τὴν

¹⁶⁹ *Πολιτισμὸς καὶ ἀξίες*, μτφρ. Μ. Δραγώνα–Μονάχου, Κ. Κωβαῖος, Ἀθήνα 1986, σ. 117.

αὐταπάτη, νὰ νοιώσει ἀξία στὴν καθαρὴ ματαιότητα, πολιτισμὸ ἀνίκανο νὰ αἰτιολογεῖ ἀλλὰ μόνον νὰ χρησιμοποιοεῖ καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων δικαιώνει τὸ κακὸ τῆς ὑπαρξῆς, τὸ μῖσος, τὸν θάνατο, τὸν βασανισμό, τὸν πόνο, ἀντὶ γιὰ καρδιὰ ἔχοντας τὴν φρίκη. "Ὁμως ὑποχρεωμένη νὰ ἀντικρύζει συνεχῶς ὅ,τι ἀποφεύγει, καὶ ἐξαρτῶντας ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τὴν ὁρμὴ τῆς γιὰ ἐπιβίωση, ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἐπιστρέψει στὸ ἴδιο, "στὴν προ-ομηρικὴ ἄβυσσο τρομακτικῆς ἀγριότη-
τας τοῦ μίσους καὶ λαχτάρας γιὰ ἐξόντωση."

"Ἐτσι συνέβη στὸν Μιλτιάδη, ἀπ' ὅπου γίνεται φανερὸ ὅτι ὁ Ἕλληνας "ἦταν ἀνίκανος νὰ ἀντέξει τὴν φήμη χωρὶς περαιτέρω ἀγῶνα, ἢ [νὰ ἀντέξει] τὴν εὐτυχία στὸ τέλος τοῦ ἀγῶνα." Ὁ φόβος γιὰ τὸ τέλος εἶναι ἡ ὑπαρξὴ τοῦ μηδενός, ἀπ' ὅπου ἐξηγεῖται ὁ παροξυσμὸς τῆς πράξης: ἂν ὁ ἀγῶνας τερματισθεῖ, ἂν ὅλα ἔχουν συμβεῖ σὲ πληρότητα ἢ ἔστω διαρκοῦν, ὅμως ὄχι μὲ ἀυθυπέρβαση στὴν ἀυξανόμενη ἀφοσίωση στὴν διαρκῆ μεγέθυνση, τί ἀπομένει; Μετὰ τὴν νίκη στὸν Μαραθῶνα ὁ Μιλτιάδης βρέθηκε σὲ κορυφὴ χωρὶς σύγκριση, ὁπότε τὸ κατώτερο ποῦ εἶχε ἐξιδανικεύσει, ὑψώθηκε μέσα του ὡς ὁρμὴ νὰ ἐκδικηθεῖ κάποιον συμπολίτη του ἀπὸ τὴν Πάρο γιὰ παλιά τους ἔχθρα, καὶ καταχρώμενος ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ τὸ πετύχει "φήμη, δημόσια περιουσία, πολιτικὴ ὑπόληψη, ἀτιμάζεται. Μετὰ τὴν μάχη τοῦ Μαραθῶνα ὁ φθόνος τῶν οὐράνιων δυνάμεων τὸν ἄρπαξε. Κι αὐτὸς ὁ φθόνος τῶν θεῶν ἀνάβει τότε, ὅταν βρῖσκει ἕναν ἄνθρωπο χωρὶς ἀντίπαλο, χωρὶς κανεὶς νὰ τοῦ ἀντιστέκεται, ἀνεβασμένο σὲ μιὰ μοναχικὴ κορυφὴ δόξας. Μόνον οἱ θεοὶ εἶναι τώρα πλάι του — κι ἐπομένως ἐναντίον του. Τὸν παρασύρουν σὲ μιὰ πράξη ὑβρεως, καὶ κάτω ἀπὸ τὸ βᾶρος τῆς καταρρέει."

Δὲν πρόκειται πιά γιὰ τὴν ‘κοινωνία,’ διαιωνίζοντας τὴν μετριότητα τοῦ βίου της, ἐξορίζοντας τὸ ἀπόλυτο. Ὁ Νίτσε ἀνεβαίνει στὴν κορυφὴ τοῦ θριάμβου, ἀπὸ ἐκεῖ παρατηρῶντας τὰ ὄρια τοῦ μηχανολογισμοῦ. Στὴν κορυφὴ τῆς ἀπραξίας ἢ νίκη τοῦ ἐνὸς ἀποδεικνύεται καταδίκη ὅσο ἀκριβῶς ἢ ἥττα τῶν πολλῶν. Ἡ πρωταρχικὴ φύση, ἀλλόκοτη καὶ διττὴ, ἐπιτεχνημένα μετουσιωμένη καὶ συνεχῶς παράλογη, μὲ τὸ ἀγαθὸ της κτισμένο στὸ ἄμετρο μῖσος, ἀποσύρει ὅλη τὴν ἀξία διὰ μιᾶς: τὸν τελευταῖο λόγο ἔχει ἡ μεγάλη προϋπόθεση, ἡ ἀσημαντότητα ἀνυπερβλήτη στὴν πηγὴ της. Ἔτσι ἀφανίστηκαν οἱ πιὸ εὐγενικὲς ἐλληνικὲς πόλεις, ἀποδεικνύοντας ὅτι “χωρὶς φθόνου, ζήλεια καὶ φιλοδοξία στὸν ἀγῶνα, [= ἐπειδὴ κοινωνία, σημασία καὶ ἡσυχία δὲν νοοῦνται καὶ δὲν μποροῦν νὰ υπάρξουν, χρειάζεται νὰ ἐπιμένει ὑπερένταση περισπάσης, ἀλλιῶς] ἡ ἐλληνικὴ πόλις, ὅπως ὁ Ἑλληνας, ἐκφυλίζεται, γίνεται [ὠμὰ] κακὴ καὶ σκληρὴ, γίνεται ἐκδικητικὴ καὶ ἄθεη, ἐν ὀλίγοις, ἔγινε ‘προ-ομηρικὴ’.”

Στὴν ἀρνηση τῆς Ἀρχῆς τὸ χάσμα ἀνοίγει ἄμετρο, ἀπ’ ὅπου αἴτημα παντοδυναμίας, μὲ ὅλα νὰ φανερώσουν τὴν πιὸ βαθειὰ ἐχθρότητα καὶ νὰ χρειάζεται νὰ ὑποτάσσονται ἀπὸ τὴν ψυχὴ στραμμένη στὴν μόνη κατεύθυνση ποὺ ἀπομένει ὁρατὴ, ἀν καὶ ἀντίπαλη, ὁπότε ὁ ἄνθρωπος ἐγκαινιάζει τὸν βίον του μέσα στὴν ‘φύση’ καὶ πρὸς αὐτὴν ἀπειλητικὸς καὶ ἀπειλούμενος. Ἡ ‘οὐσία’ τοῦ ‘πολιτισμένου’ βάρβαρου, τὸ πρόταγμα τῆς βιο-μηχανίας σημαίνει ἐπιβίωση οὔτε κἂν ἀσφαλῆ, ἀλλὰ διαρκῶς ἀσφαλιζόμενη, σημαίνει κατῆσχυση ἐπὶ μονίμως ἰσχυροτέρου, ὁπότε ὁ ‘πολιτισμὸς’ ἐξωθεῖται στὴν ματαιότητα καὶ τὴν οὐτοπία. Στὴν πρωταρχικὴ τύφλωση γιὰ τὴν Σημασία ἤδη ἀκούγεται ὁ ἐπόμενος παλμὸς

τῆς βαρβαρότητας, τὸ ζεῦγος κυριαρχίας καὶ δουλείας. Δὲν γεννάει ὁ φόβος τὴν ἀνάγκη, ἡ ἀνάγκη γεννάει τὸν φόβο καὶ γεννιέται μέσα του: ὑπόσταση τοῦ ἀνυπόστατου ἢ φυσίωση. Ἡ ἀνάγκη τῆς φυσίωσης δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀντικειμενικὲς συνθῆκες, ἀλλὰ στὴν ἐσωτερικὴ ματαίωση τῆς ἐλευθερίας, ὅταν δὲν ὑπάρχει στὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς κοινωνίας του ἀνοιχτός, καὶ οὔτε κἂν δὲν νοεῖται, κανένας πραγματικὸς προορισμός.

Σκάνδαλα τῆς πλατωνικῆς Πόλης

Στὴν Ἄρετή καὶ τὸν Κλεόβουλο

ΟΛΑ ΥΠΟΦΕΡΟΥΝ στὴν μικροσκοπικὴ ὄραση καὶ τὰ μεγαλύτερα διαφεύγουν τελείως, στὴν περίπτωση τῶν πλατωνικῶν σπουδῶν ἐπίσης, πράγματι προορισμένων σὲ ἀναπηρία ἢ πλήρη ἀποτυχία, ἀν ἀπουσιάζει προσωπικὴ ἀπόλυτη ἀνάγκη νοήματος, βιωματικὴ μετοχὴ στὸν κόσμος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, καὶ διαρκῆς συγκράτηση στὴν μεγάλη εἰκόνα, στὸ φῶς ὄλων τῶν ὄψεων τῆς πλατωνικῆς σκέψης καὶ μάλιστα τῶν θεμελιακῶν. Σπανίως ἐκπληρώνονται οἱ προϋποθέσεις αὐτές, ὁπότε δὲν ἐκπλήσσουν οὔτε καὶ ἀκραῖα ‘μαργαριτάρια,’ ὅπως ἐκεῖνο περὶ ‘ὀλοκληρωτισμοῦ’ τῶν Νόμων καὶ τῆς Πολιτείας.

Οἱ ἐξουσίες τῆς πλατωνικῆς διακυβέρνησης σημαίνουν τὴν ἀρχὴ ἄμεση στὴν κοινωνία, μὲ τὸ κράτος ὡς τέτοιο νὰ συμβολίζει στὸ κείμενο τὴν πεποίθηση τῆς κοινωνίας, ὀλοψυχὴ ἄρνησή της νὰ ὑποταγεῖ σὲ ὀτιδήποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν συνείδηση θείας προελεύσεως ὄλων, ὅπου ἀναγνωρίζεται ἐπιμέριση χαρισμάτων, μὲ τὴν ἴδια τὴν ἐνότητα τῶν πο-

λιτῶν νὰ τὰ οικειοποιεῖται συναρμόζοντάς τα ἀβίαστα καὶ φυσιολογικά, ὁπότε ἐξορίζεται ἡ ὕβρις.¹⁷⁰ Στὴν βία αὐτὴ μπορεῖ κανεὶς νὰ σκεφτεῖ ἔγκυρα ὁποιοδήποτε στοιχεῖο τῆς πλατωνικῆς πολιτείας.

Γιὰ παράδειγμα, στὴν κοινοκτημοσύνη τῶν παιδιῶν δὲν ἐξυπακούεται παιδομάζωμα, ὅπως εἰκάζεται καμμιὰ φορὰ μὲ προσβλητικὴ γιὰ τὴν νοημοσύνη τοῦ Πλάτωνα εὐκολία. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς νομολογίας δημιουργεῖται γιὰ νὰ συμβολίζει τὴν ἐντολὴ τῆς κοινωνικῆς συνείδησης νὰ ὑπερβαίνεται ἡ μικρότητα καὶ ἡ παράνοια, αἰτίες ὑπεροχικῆς φροντίδας γιὰ ἓνα παιδὶ ποὺ νομίζει κανεὶς δικό του καὶ σημαντικό, ἐνῶ οὔτε δικό του δὲν εἶναι πράγματι, οὔτε ὡς δικό του πιὸ σημαντικό ἀπὸ τὰ 'ξένα,' οὔτε ἀπροϋπόθετα σημαντικό. Ἄν γίνεταί ἀντιληπτὴ ἡ συμβολικὴ ἀξία τῶν διατυπώσεων, τὸ πλατωνικὸ αἴτημα παύει νὰ μοιάζει ἔστω λίγο αὐταρχικὸ ἢ οὐτοπικὸ, ἀντιθέτως, ἀποδεικνύεται νὰ ὑποστηρίζει μὲ ἐκπληκτικὴ ἀκρίβεια τὴν πιὸ φυσιολογικὴ πραγματικότητα. Τὸ αἴτημα αὐτὸ ἱκανοποιήθηκε σὲ βαθμὸ ὄχι ἀσήμαντο στὴν Ὁρθοδοξία δίχως ὀλοκληρωτισμούς, οἱ ὁποῖοι, ἂν ὑπῆρχαν, θὰ εἶχαν ἐκμηδενίσει τὴν Πόλη προτοῦ εἰσβάλουν Πέρσες, Ἄραβες, Σλάβοι, Φράγχοι καὶ Ὁθωμανοί, θὰ τὴν εἶχαν ἀδειάσει ἀπὸ νόημα καὶ καταστρέψει στὸν κυνισμό, ἀπαγορεύοντας τὴν κοινωνικὴ συνοχὴ καὶ μιὰ πολιτισμικὴ δημιουργία, ποὺ μέχρι σήμερα ἀναδεικνύει τὴν Ὁρθοδοξία σὲ καρδιὰ καὶ πρότυπο τῆς χριστιανοσύνης. Ἡ πραγματικὴ ἔννοια τῆς πλατωνικῆς κοινοκτημοσύνης μπορεῖ νὰ βρεθεῖ, γιὰ παράδειγμα, στὴν ἐπίγνωση ἀκόμη καὶ τῶν συζύγων ὡς

¹⁷⁰ Πρβλ. τὸ κείμενο, *Φιλομάθεια*.

ἀδελφῶν, στὸν βαθμὸ πού μετέχουν στὴν ἐκκλησιαστικὴ πραγματικότητα,¹⁷¹ στὴν μεγάλη σημασία τοῦ πνευματικοῦ πατέρα, κλπ. Ὁ Πλάτων ἐκφράζει συμβολικὰ τὴν ἐπίγνωση ὅτι ὅσο ἡ κοινωνία προκόβει, τόσο (δὲν γίνεται παρὰ νὰ) ἐχθρεύεται μικρονοικὰ ἐγωτικὰ κίνητρα, καθένας ἀναγνωρίζει στὰ χαρίσματα τῶν ἄλλων τὸ δικό του πραγματικὰ καὶ αὐθόρμητα, ἐφόσον βία εἶτε ὑποκρισία δὲν ἐνδιαφέρουν ὅταν ἡγεῖται τὸ σοφὸν τῆς κοινῆς συνείδησης.

Οἱ σημερινές φιλελεύθερες ὀλιγαρχίες, ὅπως καταλαβαίνει ὁ Καστοριάδης τὶς δημοκρατίες μας, δὲν ἀπέχουν πολὺ οὔτε ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ κυβέρνησι, οὔτε ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ ἰδέα της, μὲ μιὰ διαφορὰ ἀπόλυτης σπουδαιότητος, ἡ ὁποία γίνεται ἀμέσως φανερὴ ἂν ἐστιάζει κανεὶς στὴν συνείδησή τους ἀντὶ νὰ ἐπιμένει στὶς διαδρομὲς τῆς ἐξουσίας. Πρόκειται γιὰ *πλουραλιστικὲς μαζοκρατίες*, ἐφόσον ἡ ἀρχὴ δὲν βρῖσκεται στὴν ἱερὴ ἐπίγνωση ἀλλὰ στὴν ἐπιστημοτεχνικὴ, ὅπου ἐξαντλεῖται ἡ ψυχὴ τῆς μαζικῆς κουλτούρας, ὅποτε ὁ αὐταρχισμὸς ἐγκαθίσταται ἀτομικὸς καὶ ἀμετακίνητος.¹⁷²

¹⁷¹ Πρβλ. τὸ κείμενο, *Ἄς σκεφτοῦμε τὴν γαμήλια Ἀκολουθία*.

¹⁷² Τὸ λεγόμενον 'κοινωνικὸ' συμβόλαιον, ἡ ἑταιρικὴ φύση τῶν μαζοκρατικῶν 'κοινωνιῶν,' δὲν σημαίνει κατάρρηση τοῦ αὐταρχισμοῦ ἀλλὰ τὴν προσαρμογὴ του στὰ ὅρια τοῦ ἐφικτοῦ, δηλαδὴ στοὺς περιορισμοὺς πού ἐπιβάλλει ἡ ἀναγκαία καὶ χρήσιμη συμβίωση μὲ τοὺς ἄλλους. Ὁ αὐταρχισμὸς ἐκφράζεται ἐπίσης στὴν παραχώρηση, τὸν συμβιβασμό, κτῆ, καὶ δὲν καταργεῖται παρὰ μόνον ὅταν ὁ ἑαυτὸς ἀναγνωρίζει ἀπολύτως τὴν ἀρχὴν του πέρα ἀπὸ τὸν ἴδιον καὶ ὅμως ἐσωτερικὴν. Τέτοια μετάθεσις ἀπαιτεῖ νοημοσύνη ἀνώτερη τῆς ἐπιστημοτεχνικῆς.

Δὲν ὑπολογίζω πῶς ὁ Μανουήλ Παλαιολόγος κληροδό-
τησε ἔργα ἰσάξια μεγάλων Πατέρων, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς εἶχε
βάσιμη αὐτοπεποιθήση νὰ εἰσφέρει σὲ φιλοσοφικὲς καὶ θεο-
λογικὲς συζητήσεις. Χαρακτηριστικὸ τῆς βυζαντινῆς περιό-
δου κανονικὸ, σύμφωνα μὲ τὴν κοινὴ συνείδηση καὶ ἀνεξάρ-
τητο ἀπὸ τὸ μέγεθος ὁποιουδήποτε ἡγέτη καὶ ἀπὸ ὅλες τὶς
ἐξαιρέσεις, εἶναι κάτι αὐτονόητο, σχεδὸν τελείως ἀνύπαρκτο
σήμερα. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀφυπνίσεις τῆς κριτικῆς σκέψης
μέχρι ἀναχωρήσεως ἀπὸ τὴν ἐξουσία, ἡ πολιτικὴ δὲν κυρίευε
τὸν βίον τῆς πολιτείας.

Πῶς θὰ εἶχαν ψυχὴ οἱ σημερινοὶ πολιτευτές, ὅταν ἀπὸ
μικροὶ τὴν ξερρίζωσαν; Τὰ φυσιολογικὰ παιδιὰ, ὄχι τὰ πε-
ρισσότερα, ἐρχόμενα στὴν ἐφηβεία ζητοῦν νόημα πρὶν καὶ
πέρα ἀπ' ὅτιδήποτε ἄλλο. Τὰ μεταλλαγμένα, στὰ 12 ἀγω-
νιοῦν ἤδη γιὰ τὴν σύνταξή τους, ἀλλὰ ἀκόμη κι αὐτά, ἂν ἡ
συνήθως ἀναρχη, στερούμενη κάθε σημαντικῆς ἀξίας ἀνα-
τροφὴ τῆς οἰκογένειάς τους δὲν τὰ βοήθησε νὰ γίνουν τε-
λείως τσογλάνια, παρὰ τὸν κυνισμό, τὸν ἀριβισμό καὶ τὴν
σκληρότητα, δὲν ἀποκλείεται νὰ διατηροῦν ὑποτυπώδη συ-
στολὴ καὶ ἔχνη μιᾶς μελλοντικῆς ἐσωτερικότητας, ἔστω
μικρῆς. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐξουσίας γεννήθηκε σὲ κομ-
ματικὲς ὀργανώσεις, ἀπὸ ἔφηβος καταλαβαίνοντας γιὰ
σπουδαῖο τὸ πιὸ ψεύτικο, νὰ σκορπίζεται σὲ δῆθεν συσκέ-
ψεις, κομματικὲς ἐκδηλώσεις, δημόσιες σχέσεις, μηχανορ-
ραφίες κτῆ, διαρκῶς προχωρῶντας σὲ περισσότερα τέτοια,
σὲ πορεία πού τὸν θέλει, καὶ μόνο ἔτσι τὸν χρειάζεται, μὲ
κάθε του αἴσθησιν κλειδωμένο στὸ ἐφήμερο καὶ ἀσήμαντο.
Ὅποιοσδήποτε πολιτικὸς τῶν δῆθεν κοινωνιῶν μας εἶναι
ἐνοχος ἀπανθρωπιᾶς, μέχρι νὰ ἀποδειχτεῖ τὸ ἀντίθετο, τὸ
ὁποῖο σπανίως ἀποδεικνύεται, κι ἔτσι ξεχωρίζουν σὲ κατὰ-

ντια, ἀπ' ὅπου κατορθώνουμε νοσηρὴ ἀνοχὴ τῆς δικῆς μας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἐπιλέγονται καὶ προχωροῦν.

Προβλήματα τῆς βίας

Στὴν Εἰρήνη Πολυχρονάκη

Ἡ ΔΗΛΩΣΗ αὐτὴ συνοψίζει τὴν ἔμπνευση τῆς *Ἀνοιχτῆς Κοινωνίας*: “μόνο ἡ δημοκρατία παρέχει ἕνα θεσμικὸ πλαίσιο τέτοιο πὸ νὰ ἐπιτρέπει τὴν χωρὶς βίαια μέσα μεταρρύθμιση, καί, ἔτσι, τὴν χρῆση τοῦ λόγου στὰ πολιτικὰ ζητήματα”.¹⁷³ Βίαιες μεταρρυθμίσεις ἐνδέχεται νὰ χρησιμοποιῶν τὴν λογιστικὴ, ἔστω μόνο γιὰ νὰ δελεάσουν καὶ συσπειρώσουν: δὲν ἀπουσιάζει πάντα τὸ ἐπιχείρημα ἀλλὰ ἡ συζήτηση στὶς περιπτώσεις αὐτές, καὶ πάλι ὄχι ἀπαραιτήτως κάθε εἶδους ἀλλὰ ἡ πιὸ ἄμεση καὶ θεσμικὴ, ἀντιπαραθέσεις συχνὰ συμβαίνουν καὶ μὲ διάρκεια, ἀκόμη καὶ μέσα ἀπὸ ἔντυπα. Ἀπουσία λογιστικῆς δὲν διαπιστώνεται τὴν ἐποχὴ τῆς ὀκτωβριανῆς ἐπανάστασης,¹⁷⁴ γιὰ παράδειγμα,

¹⁷³ Πόππερ, *Ἡ Ἀνοιχτὴ Κοινωνία καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς*, μτφρ. Εἰρ. Παπαδάκη, Ἀθήνα 1980, τ. 1, σ. 40. Στὸ πρωτότυπο: “only democracy provides an institutional framework that permits reform without violence, and so the use of reason in political matters.”

¹⁷⁴ Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ὁ Τρότσκυ συνέγραφε καὶ στὴν φυλακὴ.

μολονότι ἡ δημοκρατία ὡς ἄμεση μετοχή τοῦ λαοῦ στήν ἐξουσία ἀπουσίαζε, καί συνέχισε νά ἀπουσιάζει ἀκόμη περισσότερο μετά τήν ἐπανάσταση. Ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου προϋποθέτει, ἄλλωστε, μιᾶ συνάρτηση, ὅπως φανερώνουν τὰ δύο στοιχεῖα τῆς, ὅτι δέν ἀρκεῖ νά διατίθεται ἐλεύθερο βῆμα, χρειάζεται ἐπίσης νά ὑπάρχει λόγος καί ὄχι ἀνοησία, δημαγωγία, κλπ. Ἄραγε, ἡ εἴσοδος στό κοινοβούλιο τοῦ ΚΚΕ καί τῆς Χρυσῆς Αὐγῆς, γιά νά περιορισθῶ σέ προφανέστερα, εἶναι μιᾶ νίκη τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου; Σέ πορεία αἰώνων βασιλευόμενης πολιτείας στήν βυζαντινὴ καί τὴν μεσαιωνικὴ ἢ νεώτερη Εὐρώπη, στήν ἀρχαία Ἑλλάδα ἐπίσης, τίποτα δέν ἐμπόδισε νά ὑπάρξει σημαντικὴ σκέψη καί καλὴ κυβέρνηση.

Κεντρικὸ αἴτημά του ὁ Πόππερ δέν ἔχει τὴν συνδιαμόρφωση τοῦ βίου μέσα ἀπὸ τὸν διάλογο, ὅπως μπορεῖ νά φαίνεται μὲ τὴν πρώτη ματιᾶ, ἀλλὰ ὅ,τι ὑποβάλλει ὡς ἀναγκαία συνθήκη ἢ προϋπόθεση, τὴν ἀπουσία βίας. Ἀπωθῶντας τὴν βία ὑποστηρίζει τὴν μορφή τοῦ πιὸ ἄμεσου καί θεσμικοῦ διαλόγου, ὄχι ἀντιστρόφως. Ἐπειδὴ ἀγωνιᾷ στήν πραγματικότητα γιά μιᾶ μόνο περίπτωση, ὅταν ἡ βία γίνεται ἀνεξέλεγκτη καί ἰσχυρὴ, παραβλέπει ὅτι ἀκόμη καί στήν πιὸ ἄμεση δημοκρατία ἀσκεῖται βία: ἀνήκει στήν ψῆφο, ἀλλὰ δέν παύει νά εἶναι κράτος, ἔστω ἂν ἡ βία συμφωνεῖται ἐκ τῶν προτέρων στό εἶδος, τίς ἀφορμὲς καί τὴν ἔντασή της.

Ἡ συμφωνημένη βία, ὅσο ἂν ὑπερέχει σέ σχέση μὲ ἄλλες μορφές, περιλαμβάνει ἓνα πυρῆνα ὠμῆς βίας, ὥστε ἡ δημοκρατικὴ συνύπαρξη καθ'αυτὴν ἀδυνατεῖ νά ἀποφεύγει τὴν ἀπογοήτευση, ἔστω λιγώτερο σέ σύγκριση μὲ ἄλλα πολιτεύματα. Ἡ πιὸ δίκαιη σύμβαση δέν ἱκανοποιεῖ ὡς τὸ τέ-

λος, γιατί θεμελιώνει τις σχέσεις στην καχυποψία και τὸν ὑπολογισμό. Ἐμπιστοσύνη και αὐθορμησία παραμένουν πιὸ πρωταρχικὲς δυνάμεις, ἐπομένως τὸ ὄφελος ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν καταπίεσή τους ἱκανοποιεῖ περιστασιακὰ ἢ δευτερευόντως. Κοινωνία και ἄτομα χρειάζονται ἄλλη διάσταση, πέρα ἀπὸ τὴν συμβατική, γιὰ νὰ κερδίζουν πληρότητα.

Σύμφωνα μὲ τὸν Πόππερ, “ἡ μεταφυσικὴ τῆς ἱστορίας παρεμποδίζει τὴν ἐφαρμογὴ τῶν βῆμα πρὸς βῆμα μεθόδων τῆς ἐπιστήμης στὰ προβλήματα ποὺ θέτει ἡ προοπτικὴ μιᾶς κοινωνικῆς ἀναμόρφωσης”.¹⁷⁵ Ἡ δῆλωση δὲν ἀφορᾷ ἰδίως τὴν θρησκεία, ἀλλὰ σὲ κάθε ἀπόπειρα ὀλιγκῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας μέσα ἀπὸ εἰκαζόμενους ἱστορικοὺς νόμους και ἀπόλυτα πρότυπα τοῦ ἀνθρώπου και τῆς κοινωνίας του. Ἐχὼ δεῖξει ἀλλοῦ πὼς ἡ μεταφυσικὴ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐμποδίζει τὴν αὐτονομία και αὐτοδιάθεση,¹⁷⁶ ἐπομένως περιττεύει νὰ ἐπανεέλθω ἐδῶ, θὰ ἤθελα μόνο μιὰ ἔμφαση σὲ κάτι κρίσιμο γιὰ τὴν σκέψη τοῦ Πόππερ.

Ἡ κοινωνία δὲν χρειάζεται ἀπλῶς μεταφυσικὸ ὄριζοντα, ἀλλὰ τὸν ἰσχυρότερο δυνατὸ, ἂν πρόκειται νὰ μὴ καταντήσει ἀνάπηρη, και τὸν ἐπιθυμεῖ ἰδίως ὅταν κυριαρχεῖ γνήσιο αἶτημα λόγου, ἀρνούμενη νὰ ‘κλείσει’ βιαστικὰ και ἐπιπόλαια τὸ ζήτημα τοῦ νοήματος τῆς ὑπαρξῆς, ἅς ποῦμε ἀποφασίζοντας ἡ ἴδια μὲ ἀπολύτως αὐθαίρετα κριτήρια ἓνα κάποιον νόημα, πρᾶγμα ποὺ οὕτως ἢ ἄλλως δὲν εἶναι δυνατὸ παρὰ μόνο ὡς ἐκδήλωση παράνοιας. Ὅσο ἂν τὸ ἐπιθυμεῖ ὁ ἐπιστημονικὸς βάρβαρος, ἡ κοινωνία δὲν ἔχει τέτοια δυνα-

¹⁷⁵ Ὁ.π., σ. 39.

¹⁷⁶ Πρβλ. τὸ κείμενο, *Καστοριάδης και Παπατσώνης*.

τότητα, ἔστω μόνο γιατί δὲν ἀποφασίζει ἡ ἴδια οὔτε καὶ τὶς θεμελιώδεις πλευρὲς τῆς ὑπαρξῆς, ἄς ποῦμε ἂν ὁ ἄνθρωπος θὰ εἶναι ἀθάνατος ἢ θνητός. Ἐφόσον ὑπάρχουν ἀναγκαῖα καὶ ἀπολύτως κρίσιμα ὑπαρκτικά *δεδομένα*, πῶς θὰ μπορούσε ἡ κοινωνία ὀλόκληρη νὰ διαμορφώνει τὸν βίον τῆς αὐτιστικά, ὡς ἐὰν ἡ ὅποια δική τῆς ἀπόφαση, ἔστω ὑπὸ τὴν μορφή τῆς ἀνάγκης τῶν ἐπιστημοτεχνικῶν μεθόδων, ἀποτελοῦσε μοναδικὸ εἶτε ὑψιστο κριτήριο; Τὸ ἄνοιγμα στὰ πράγματα, ἡ ἀναγνώριση ὁρίων τῆς ἐπιθυμίας καὶ ἡ ζήτηση μεταφυσικῆς ἐξήγησης, δηλαδή μιᾶς φωνῆς ποὺ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν φύση καὶ ἀρχὴ τῶν πραγμάτων διαφωτίζοντας γιὰ ὅσα ἡ ἀνθρώπινη αὐθαιρεσία δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφασίζει, εἶναι ἀδύνατο νὰ πτοεῖται ἀπὸ τὸν κίνδυνο σφάλματος, ὁ ὁποῖος *σέ κάθε περίπτωση* ἀδίκως ὑπερτονίζεται.

Οὔτε ἡ μαρξιστικὴ οὔτε ἡ ναζιστικὴ οὔτε καμμία μεταφυσικὴ δὲν εὐθύνεται γιὰ τὴν καταπίεση, τὸν βασανισμὸ καὶ τὴν φρίκη ποὺ προκάλεσε ἡ Γερμανία καὶ ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσις. Ὅσο ἂν δὲν ἀρέσει στὴν ἐπιστημονικὴ μετα-ιδεολογία τοῦ Πόππερ, ἡ εὐθύνῃ βρίσκεται στὰ ἴδια τὰ ἔκατομμύρια τῶν ἀθῶων Γερμανῶν καὶ Ρώσων, ποὺ ἀνέχθηκαν καὶ θέλησαν καθεστῶτα φρίκης. Ἡ ιδεολογία εἶναι ἀπλὴ εὐκαιρία νὰ ξεσπάσει ἐσωτερικὴ βαρβαρότητα, τὴν αἰτία τῆς ἔχοντας στὸν ἑαυτὸ τῆς. Γιὰ νὰ βασανίζω κάποιον στὰ γκουλάγκ δὲν ἀρκεῖ νὰ τὸν ἔχω βαφτίσει 'ἐχθρὸ τοῦ λαοῦ,' καὶ ἄλλωστε κανένας ἀρχικομμουνιστῆς δὲν πίστευε στὰ ιδεολογήματα ποὺ χρησιμοποιοῦσε: προϋπόθεση εἶναι, πρὶν καὶ πέρα ἀπὸ ὅλα, νὰ μπορῶ νὰ ἀντέξω τὴν ἐξαθλίωση καὶ τὸν πόνο του. Ἄνθρωποι ἱκανοὶ γιὰ τέτοια σκληρότητα, ἔστω ὄχι ὑπὸ τὴν μορφή τῆς ἄμεσης ἀπόλαυσης ἀλλὰ μόνο τῆς αὐτοσυντήρησης καὶ ἐπένδυσης, τὸ πολὺ ποὺ θὰ μπο-

ροῦσαν νὰ σχηματίσουν δὲν εἶναι κοινωνία διαλόγου, ἐπαφῆς, ἀμοιβαίας εὐεργεσίας καὶ χαρᾶς, ἀλλὰ μιὰ σύμβαση ἰσορροπίας συμφερόντων καὶ ἀμοιβαίας καταστολῆς.

Καταδικάζοντας ἀορίστως κάθε δυνατὴ ‘μεταφυσικὴ τῆς ἱστορίας’ ὁ Πόππερ παραβαίνει δικά του κριτήρια. Τὸ γεγονός ὅτι ἐμφανίστηκε ἡ μαρξιστικὴ προφητεία εἴτε ἡ ναζιστικὴ, ἀποδεικνύει πῶς κάθε προφητεία δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει σφάλμα καὶ νὰ φέρει ὀδύνη; Ὅμως ἡ ἀναπόδεικτη ἀπόρριψη τῆς μεταφυσικῆς ἀποτελεῖ μεταφυσικὴ ἀπόφανση καὶ ἄγνοια, ἐφόσον στερεῖται θετικοῦ περιεχομένου. Οἰκοδομῶντας στὸ κενὸ ὁ ἄνθρωπος δὲν κερδίζει ἐλευθερία ἀλλὰ αὐθαιρεσία, ἐπομένως ἀκίνησία: πῶς θὰ συνεργαστεῖ ἡ ἀπόλυτὴ αὐθαιρεσία μὲ τὴν ἀπόλυτὴ ἀνάγκη συνθηκῶν ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξή; Τὸ ἐπιθυμητὸ χρειάζεται νὰ ὑποταγεῖ στὸ ἐφικτό, ἀλλὰ ὁ περιορισμός, ὅσοδῆποτε ἀναγκαῖος, δὲν γίνεται νὰ ἐξηγηθεῖ, ὅταν ἡ κοινωνία ἀπέκλεισε τὸν ἑαυτὸ τῆς ἀπὸ κάθε δυνατότητα γιὰ ὑπέρβαση τῆς αὐθαιρεσίας, ἐπομένως γιὰ μεταφυσικὸ νόημα. Τὸ ἀδιαπέραστο τῆς ὑπαρξῆς διαβρώνει τὶς ἀποφάσεις, τὶς καθιστᾷ ἐτοιμόρροπες, βυθίζει τὴν κοινωνία στὸ ἀπόλυτο κενὸ ποὺ προηγεῖται τῆς αὐθαιρεσίας, ἀναδεικνύει μόνον πρᾶγματι ἔγκυρο τὸν καθαρὸ μηδενισμό.

Ἡ ἀνάθεση τῆς κοινωνίας στὴν ἐπιστημοτεχνικὴ, κι ἂν ἦταν δυνατὴ,¹⁷⁷ δὲν θὰ ἀπέφευγε προβλήματα ποὺ ὄχι μόνον δὲν ἐπιλύονται ἀλλὰ ἐντείνονται ὅσο ὁ ἐπιστήμονας ἐπωμίζεται ἐρμηνευτικὲς ἀποβλέψεις πέρα ἀπὸ τὶς δυνατότητες

¹⁷⁷ Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ἐδῶ. Ἄρκει νὰ εἰπωθεῖ ὅτι, ὅπως ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐξαντλεῖται στὴν λογιστικὴ, τὸ ἴδιο ἡ πολιτεία του.

τῶν ἀρχῶν καὶ μεθόδων τοῦ ἐπαγγέλματος, δηλαδή στὴν πράξη περιφρονῶντας τὸν ἑαυτό του τὴν ὥρα ἀκριβῶς ποὺ ὑποτίθεται ὅτι τὸν ἐκπληρώνει, ἀσχολούμενος μὲ ζητήματα ποὺ δὲν ὑπάγονται στὰ ἐργαστήρια πειραμάτων καὶ ἀποδείξεων.¹⁷⁸ Ἄν ὁ ἐπιστήμονας δὲν ἔχει δικαίωμα, ἐφόσον οὔτε κὰν ἀπλὴ δυνατότητα, νὰ ἀποφαίνεται περὶ Θεοῦ, ἢ κοινωνία χρειάζεται ἄλλους τρόπους ἀναφορᾶς στὸ ζήτημα αὐτό. Μόνο ἡ περιφρόνηση τῆς γνώσης θὰ ἐπέτρεπε παράκαμψη τοῦ ἐρωτήματος ἀπὸ φόβο γιὰ τὸν κίνδυνο πλάνης. Ὁ Πόππερ δὲν φαίνεται νὰ κατάλαβε, ὅτι ἂν ὁ ἐπιστήμονας δὲν πτοεῖται ἀπὸ τὴν δυνατότητα σφάλματος, ἀκόμη λιγώτερο κάθε φυσιολογικὸς ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία του θὰ παρέκαμπτε τὸ πιὸ σημαντικὸ ἀπὸ ὅλα τὰ ἐρωτήματα, ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ κινδυνεύσει σὲ λάθη. Συμβιβασμὸ μὲ τὴν μεγαλύτερη δυνατὴ ἄνοια, ποὺ εἶναι ἡ ἄγνοια τοῦ Θεοῦ, κατορθώνουν μόνο παχύδερμα. Τὸ ἀσύνητο αἶτημα τοῦ Πόππερ, τοῦ Καστοριάδη, καὶ τόσων ἄλλων, ἱκανοποιεῖται σὲ βάρβαρες ‘κοινωνίες,’ οἱ ὑπόλοιπες ἀποφάσεις καὶ δράσεις τῶν ὁποίων ἀναγκαῖα θὰ περιέχουν τὴν πρωταρχικὴ σκληρότητα, ὅσο ἂν ἐξωραΐζεται στὴν γυαλισμένη ἐπιφάνεια τῆς σύμβασης.

Ὁ Πόππερ παρακάμπτει σημαντικὲς διαστάσεις τοῦ βίου καὶ ἀκόμη ὀρισμένα δικά του κύρια κριτήρια, ἐπειδὴ ἔχει γιὰ ἰδανικὸ ὅ,τι στὴν καλύτερη περίπτωσι θὰ ἦταν κοινὴ καταδίκη, μιὰ ἀναπηρία, τὴν συνύπαρξη θεμελιωμένη στὴν καθαρὴ σύμβαση. Ἡ ἀνοιχτὴ κοινωνία ποὺ δραματίστηκε, δὲν εἶναι ἀνοιχτὴ, καταπνίγει ἀδίκως τὸν μεταφυσικὸ ὀρίζοντα, οὔτε κοινωνία πράγματι, ἐφόσον γνήσια ἐνότητα δη-

¹⁷⁸ Πρβλ. τὸ κείμενο, ‘Ἐπιστημονικὴ ἀθεΐα.’

μιουργεῖται πέρα ἀπὸ ὑστεροβουλίες καὶ φόβο. Γνησιότητα ὑπάρχει στὶς προσωπικὲς σχέσεις κατὰ κύριο λόγο, εἰκόνα τῶν ὁποίων σχηματίζεται ὁμοίως στὸν συμβατικὸ κοινωνικὸ βίον, ἂν εἶναι πράγματι κοινωνικὸς καὶ ὄχι μόνον συμβατικὸς. Ἐπειδὴ στὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τῆς σύμβασης ἀναγνώριζε ὑψιστὴ ἢ μόνη ἐφικτὴ μορφή ‘κοινωνικῆς’ συνύπαρξης καὶ ‘εἰρήνης,’ ὁ Πόππερ ἀντλοῦσε ἀπὸ ἐδῶ ὡς αὐτονόητες ἀπόψεις ποὺ χρειάζονται μεγάλη συζήτηση καὶ μερικὲς εἶναι ὀλοφάνερα ἐσφαλμένες, ὀδηγούμενος σὲ μειωμένη ἐπίγνωση τῶν ἰδίων τῶν δικῶν του προσπαθειῶν, νομίζοντας ὅτι προσπίζεται τὴν συζήτηση, ἐνῶ τὸν ἐνδιέφερε ἡ εἰρήνη, καὶ πάλι νομίζοντας ὅτι προσπίζεται τὴν εἰρήνη, ἐνῶ ἀγωνίζοταν γιὰ τὴν ἀπλὴ ἀνακωχή, ἀμοιβαία ἀνοχή καὶ τακτικὴ συμπαιγνία. Ἔτσι προκύπτει ἐπίσης ἡ τεράστια παρεξήγηση τῆς πλατωνικῆς πολιτείας, τὰ κριτήρια τῆς ὁποίας δὲν εἶναι ἀπλῶς διαφορετικά, ἀλλὰ ὑπερβαίνουν τελείως τὴν σκέψη του, ὥστε δὲν δύναται ὄχι νὰ τὰ ἐκτιμήσει ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ τὰ ἀντιληφθεῖ.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Πρβλ. τὰ κείμενα, *Φιλομάθεια*, *Σκάνδαλα τῆς πλατωνικῆς Πόλης*, καὶ *Φύση τῆς βαρβαρότητας*.

Ὁ ἑλληνικὸς ὕμνος, ἓνα ἐπικίνδυνο κείμενο

Στὸν Λεωνίδα

ΣΑΠΙΟ αἶμα κυκλοφορεῖ ἀπὸ διαδρομὲς φανερές, καὶ ἀρκετὲς πιὸ ἀνύποπτες, ὅπως στὴν περίπτωση πού ἐνδιαφέρει ἐδῶ, τοῦ ἑλληνικοῦ ὕμνου. Ἔργο μεγάλου ποιητῆ καὶ ἰσχυρὸ θεμέλιο τῆς κοινωνίας, μέσα καὶ ἀπὸ τὴν γενικὴ του χρῆση ἔχει ἐγκατασταθεῖ στὸ ἀπυρόβλητο, ὡς ἐὰν ἡ ἀξία του ἦταν αὐτονόητα μεγάλη. Χρησιμοποιεῖται στὰ σχολεῖα, σὲ ἐθνικὲς ἐκδηλώσεις, βραβεύσεις, διπλωματικὲς συναντήσεις... ὅμως ἔχουμε ἀφιερῶσει ἓνα ἡμίωρο γιὰ νὰ καταλάβουμε τίς σημασίες πού καλλιεργεῖ στὴν κοινωνία;

Ὁ ὕμνος προσπαθεῖ νὰ τιμήσει τὴν ἀξία τῆς ἐλευθερίας, ἐνῶ συντηρεῖ ὁ ἴδιος σχέση ἀγὼνη καὶ δουλικὴ μὲ τὸ παρελθόν, ἐγκλωβίζοντας στὴν πολὺ πρόσφατη ἱστορία μὲ τὸν πιὸ στενόχωρο δυνατὸ τρόπο, ὅταν ἡ ἐλευθερία περιορίζεται στὴν ἀρνητικὴ σημασία τῆς ἀπελευθέρωσης: σύμφωνα μὲ τὸ πλέον ταυτοτικὸ συμβολικὸ κείμενό του, ὁ σημερινὸς Ἑλληνισμὸς ἔχει συνεχῶς ἀνάγκη τὴν ἐχθρικὴ ἀπειλή. Καμμιά ἄλλη ἀρετὴ δὲν καταλαβαίνει ὁ ἑλληνικὸς ὕμνος, παρὰ μόνο ἐπιθυμεῖ τὸν λαό του λείψανο αὐτοθυσίας στὸν

βωμὸ μιᾶς πολεμικῆς ἀπελευθέρωσης — ἡ ἱερότητα τῶν Ἑλλήνων ἀποδεικνύεται ἀποκλειστικὰ στὰ κόκκαλά τους.

Τὸ πάθος γιὰ ἀνακάλυψη ἀνθελληνισμοῦ δὲν ὀφείλεται ἐδῶ μόνο, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐμποδίζεται οὔτε ἐλάχιστα ἀπὸ ὕμνο ὁ ὁποῖος ἐμψυχώνει στὸν πόλεμο μὲ τέτοια ὀρμή, ὥστε νὰ ἀποκαρδιώνει στὴν εἰρήνη. “Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψι / τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερή,” σημαίνει: *δὲν σὲ γνωρίζω ἀπὸ τίποτε ἄλλο, μόνο ἔτσι ἔχεις νόημα γιὰ μένα*, μὲ τὸ σπαθί, κλπ. Παρομοίως, “σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψι, / ποὺ μὲ βία μετράει τὴ γῆ,” σημαίνει: *δὲν ἔχεις γιὰ μένα κανένα ἄλλο νόημα*, παρὰ μόνο τὴν βία, κλπ. Ἡ καταστροφικὴ αὐτὴ μονομέρεια σὺν τοῖς ἄλλοις ἀφήνει ἀνεμπόδιστη νὰ διαρκεῖ ἐπ’ ἄπειρον τὴν φολκlorικὴ πρόσληψη τῆς Ἐπανάστασης, τὴν κιτσαρία τῶν εὐζώνων, μόνιμη σύνδεση τοῦ 21 μὲ τὸν περίγυρο κλαρίων, ἔθνικῶν χορῶν, κτὸ, ὁπότε ὁ Ἑλληνισμὸς καταντᾷ παραδομένος στὴν πνευματικὴ στειρότητα ἡμιάγριων βλαχαδερῶν.

Δὲν εἶναι σπάνιο γιὰ ἔθνικὸ ὕμνο νὰ τιμᾷ τὴν πολεμικὴ ἀνδρεία, ἐφόσον στὴν αὐτοθυσίᾳ βρίσκεται ἡ ἔσχατη ἐγγύηση γιὰ τὴν πραγματικότητα τῆς ἔθνικῆς ὑπόστασης. Ὅμως τὸ ἔσχατο αὐτὸ δὲν εἶναι οὔτε τὸ πλέον θεμελιῶδες, οὔτε τὸ πλέον σημαντικό, ἀλλὰ συνέπειά τους, ἔστω δραματικῆς μορφῆς καὶ ἔντασης. Ἐπομένως συμφέρει νὰ προσέχει κανεὶς πόσο σπουδαία ἢ δυνατότητα ἑνὸς ὕμνου, καὶ ὅταν προβάλλει τὴν πολεμικὴ ἀρετὴ, νὰ τὴν ἐντάσσει στὴν εὐρύτερη δημιουργικότητα τῶν κοινωνικῶν ποιημάτων ποὺ ἐπιτρέπουν, ἐμψυχώνουν καὶ ἀπαιτοῦν ἀνδρεία τῶν ὄπλων.

ὦ πές, μὴ ποτε νὰ δεῖς στῆς ἀυγῆς τὸ πρῶτο φῶς
Ὅ,τι τόσο περήφανα χαιρετήσαμε στοῦ λυκόφωτος τὴν τε-
λευταία ἀναλαμπή;
Τὴς πλατειῆς ζῶνες καὶ τὰ λαμπρά του ἀστέρια στὸν κίνδυ-
νο μέσα τῆς μάχης,
Στὶς ἐπάλξεις ἐπάνω κοιτάζαμε τόσο γενναῖα ποὺ ἀνέμιζαν.
Καὶ τῶν πυραύλων ἢ κόκκινη ἀστραπή, οἱ βόμβες ποὺ
ἔσκαγαν στὸν ἀέρα,
Δίναν ἀπόδειξη μέσα στὴν νύχτα πῶς ἡ σημαία μας ἦταν
ἀκόμα ἐκεῖ.
ὦ πές, τὸ λάβαρο αὐτό, γεμάτο ἀστέρια, κυματίζει ἀκόμα
Στὴν χώρα τῶν ἐλευθέρων, στὴν πατρίδα τῶν γενναίων;¹⁸⁰

Πρὶν ἀπὸ ὀτιδήποτε, ἀκούγεται ἀμοιβαία πρόσκληση νὰ διαπιστώσουν ἂν συνεχίζει νὰ ὑπάρχει ἀσφαλὲς ὅ,τι συγκε-
ντρώνει τὴν τιμὴ τους. Ὁ ἥλιος ἀνατέλλει μετὰ ἀπὸ νύχτα
μεγάλου κινδύνου. Δὲν ἦταν ποτὲ σίγουροι πῶς ἔχουν νική-
σει, καὶ στρέφονταν διαρκῶς στὴν μεγάλη ἀξία τους γιὰ νὰ
παίρουν δύναμη. Μέσα ἀπὸ ὄλη τὴν φοίκη, ὅπως οἱ κρότοι
καὶ οἱ λάμπεις ἀποδείκνυαν ὅτι ὁ πόλεμος δὲν ἔχει χαθεῖ

¹⁸⁰ Μεταφράζω πρόχειρα. Τὸ ποίημα συνέθεσε ὁ Francis Scott Key τὸ 1814. Στὸ πρωτότυπο: *Oh say, can you see by the dawn's early light / What so proudly we hailed at the twilight's last gleaming? / Whose broad stripes and bright stars through the perilous fight, / O'er the ramparts we watched were so gallantly streaming? / And the rocket's red glare, the bombs bursting in air, / Gave proof through the night that our flag was still there. / Oh say, does that star-spangled banner yet wave / O'er the land of the free and the home of the brave?*

ἀλλὰ οὔτε κερδηθεῖ, τὸ νόημα ἐπιτέλους φανερώνεται, καλεῖται μὲ τὸ ὄνομά του καὶ βεβαιώνεται ἄθικτο καὶ ἀσφαλές τὸ ἔμβλημα τῆς κοινωνίας τους, στρέφονται στὸν συμβολικὸ οὐρανὸ τῶν πολιτειῶν τους ἀνεμπόδιστο, ὁμολογῶντας ἔτσι ὅτι δὲν διεκδικοῦν γιὰ τὸν ἑαυτό τους ἄλλο γινώρισμα, παρὰ μόνον τὴν ἀφοσίωση στὸν κοινὸ τους βίον, καὶ γενναιότητα νὰ τὸν ὑπερασπίζονται καθένας μὲ τὴν ζωὴ του, μὲ τέτοια ἔνταση, ὥστε ἰδίως ἡ δική τους μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ χώρα τῶν ἐλεύθερων καὶ πατρίδα τῶν γενναίων.

Ὅπως ἡ σημερινὴ Ἑλλάδα, τὸ ἀμερικανικὸ ἔθνος ἰδρύεται σὲ μιὰ ἐπανάσταση, ὅμως ὁ ὕμνος αὐτὸς δὲν καταγράφει νίκη πού συντελεστήκε, ἀφορμὴ ὑπερηφάνειας γιὰ τὸ παρελθὸν καὶ ὑπόσχεση νίκης γιὰ τὸ μέλλον, κυριαρχεῖ ἀνησυχία καὶ μιὰ προειδοποίηση, πὼς ἡ ἐλευθερία χρειάζεται συνεχῶς ἐτοιμότητα. Καὶ πάλι ἡ ἐλευθερία δὲν γίνεται ἀφηρημένο 'ιδανικό,' οὔτε ἀπλὸ πολεμικὸ κέρδος, ἀλλὰ κοινωνικὴ ιδιότητα, καὶ ἀγαθὴ ὡς προϋπόθεση ἀκριβῶς τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Πουθενὰ σὲ ὅλη τὴν διάρκεια τοῦ ἀμερικανικοῦ ὕμνου καμμιά ὑπερβολή, τραχύτητα ἢ σκληρότητα δὲν διακόπτει τὴν σκέψη, μολονότι κανονικὴ μάχη ἐμφανίζεται καὶ μέχρι τέλους προϋποτίθεται, τὸ τραγούδι τους δὲν καταντάει ἐμβατήριον στρατιᾶς, ἔχοντας διαρκῶς ἐσωτερικότητα, χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν παρατήρηση τῶν πραγμάτων καὶ τὴν περισυλλογὴ κοινωνίας μὲ σεβασμὸ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ της συνολικά, γι' αὐτὸ ἔτοιμης νὰ δίνει ὄχι μόνον στρατιωτικὰς μάχες, ἀλλὰ κυρίως προσωπικὰς, ὑποβάλλοντας καὶ ἐσωτερικὰ εὐθύνη, σεμνότητα καὶ σοβαρότητα.

Ἄς σκεφτεῖ κανεὶς τὴν φιλοσοφικὴ ἀρχή — *Μπορεῖς νὰ δεῖς στὸ πρῶτο φῶς;* — μὲ τὸ 'βλέπω' νὰ εἶναι, ὅπως στὰ

Ἑλληνικά, ρῆμα γνώσης, μετὰ τὴν ἔννοια αὐτὴ ἐκτεινόμενον στὸν ἐπόμενον στίχο, ὅπου ἡ ὄραση ἀποκτάει κατεύθυνση ἀλλὰ ἀόριστη μέσα στὴν ἀνοιχτότητα — Ὅ,τι χαιρετήσαμε κλπ — ταυτόχρονα φέροντας στὸ ἐπίκεντρο τὴν κοινότητα καὶ ὀλοκληρώνοντας τὸν χρόνον ἀπὸ τὸ χθεςινὸν στὸ σημερινὸ φῶς, ζητῶντας σταθερότητα τῆς ὑπαρξῆς.

Δὲν θὰ συνεχίσω, ἀν καὶ πρόκειται γιὰ κείμενον πολυδιάστατο καὶ γόνιμο, ἀπ' ὅπου φαίνεται καὶ πόσο εὐεργετικὰ ἐνεργεῖ στὴν ἀμερικανικὴ κοινωνία, τὴν ὁποία, ἀντίθετα μετὰ ὅ,τι κάνει γιὰ μᾶς ὁ ἑλληνικὸς ὕμνος, ὑποστηρίζει πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀνδρεία τῶν ὅπλων.

Ἐλευθερία τοῦ Σικελιανοῦ

Στὸν Γιάννη καὶ τὴν Εὓη

Θεωρῶ τὸν ἑαυτό μου πολὺ λίγο ἄξιο γιὰ νὰ προχωρήσω σὲ ὁποιαδήποτε κριτικὴ τοῦ ἔργου τοῦ Σικελιανοῦ, δήλωνε τὸ 1952, ἑνάμισι χρόνοι μετὰ τὸν θάνατο τοῦ 'δελφικοῦ' ποιητῆ, ὁ Τάκης Παπατσώνης, φθάνοντας στὸ σημεῖο νὰ διακηρύξει ὅτι μὲ τοὺς θανάτους τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Σικελιανοῦ πέθανε ἡ Ποίηση στὸν τόπο μας. Ἐξέλιπε ἡ παρουσία τοῦ ποιητῆ. Ζῶ καὶ ἰλιγγιῶ μπροστὰ στὸ κενὸ πού ἀφήκαν.

Κατανοητὴ στὸν θαυμασμό μιὰ ὑπερβολή, ἀκόμη καὶ ἄδικη — ὡς νεκρολογία τῆς Ποίησης καταπτάει στὴν ἀμετροπέπεια. Πέρα ἀπὸ αὐτό, ὁ Σικελιανὸς ἀξιώθηκε συχνὰ στὴν 'πάνσοφη ἐγρήγορη', ὁ Παλαμᾶς οὔτε σὲ σκιές της, γι' αὐτὸ ἐνοχλεῖ τὸ ζευγάρι τῶν δύο, κάθε ἄλλο ἀπὸ ἀντάξιο τοῦ Παπατσώνη.

Τὰ δελφικὰ δράματα δὲν μοῦ ἐμπνέουν καμμία συμπάθεια. Στὸν δυτικὸ ἴσως καὶ νὰ συμβαδίζουν, ὑπὸ προϋποθέσεις, μὲ ρομαντικὴ νοσταλγία, στὸν Ἕλληνα δὲν εἶναι παρὰ κακὸ γοῦστο καὶ ἀναχρονισμὸς, πού κι αὐτὸς δὲν ἔλειπε ἀπὸ τὸν Σικελιανό, ὅμως στὰ ποιήματά του τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα ἔχουν ζωή. Ἀπωθεῖ ἐπίσης μιὰ ἐπιπόλαιη τάση μυθολο-

γικῆς κατανόησης τοῦ χριστιανισμοῦ, μολονότι ὁ Σικελιανὸς εἶναι ἀνίκανος γιὰ τὴν χυδαιότητα ὅσων περιφρονοῦν τὴν θρησκεία, ἐνῶ χάρις στὰ κέρδη ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ‘μύθου’ σέβεται ἀκόμη καὶ τὴν πιὸ ‘ταπεινὴ’ ἐκδοχὴ τῆς πίστεως.

Γνήσιος ποιητής, ἔδωσε, ὄχι συνεχῶς ἀλλὰ οὔτε σπανίως, στέρεη μορφή καὶ γόνιμη παρουσία σὲ ιδέες ἀκέραιες, βαθειές, προσωπικὲς καὶ ἀληθινές. Διάβασε, γιὰ παράδειγμα, τὴν *Παναγιά τῆς Σπάρτης*, ὅπου ὀνειρεύεται *βαριά ἐκκλησιά, καμπάνες καὶ κρουστάλλια*, τὴν *Παναγία* ὅπως φρούριο μέσα σὲ φρούριο, προστάτιδα, καὶ μαζί προστατευόμενη στὴν μεγάλη ἀφοσίωση τοῦ λαοῦ της. Τί ἔγινε ἐδῶ ἢ μυθολογικὴ προσέγγιση, πῶς ξαφνικὰ ὁ Σικελιανὸς χτίζει γύρω ἀπὸ τὴν Μητέρα τοῦ Θεοῦ κάστρο ἀγάπης καὶ τιμῆς, φυλακτὸ γιὰ τὴν αἰώνια νιότη τῆς σκέψης του;

Προτοῦ ἐμφανιστοῦμε οἱ ‘πολιτισμένοι,’ πάνω ἀπ’ ὅλα φιλειρηνιστές, σκέφτεται κανεὶς τὸν Ἀλέξανδρο, τὸν Ἀχιλλέα, τὸν Διγενῆ... Τὸ ποίημα τοῦ Σικελιανοῦ δείχνει νόημα πὺ μπορεῖ νὰ ἔχει ὁ πόλεμος πέρα ἀπὸ τὶς ἀξίες πλαδαροῦ, αἰμοσταγοῦς καὶ θρασύδειλου ‘πολιτισμοῦ’ — ὅταν τὸ σπαθὶ φανερώνει ἀντίσταση στὸν θάνατο μὲ θάνατο, σημαίνοντας Ζωή, Λάμψη, Ἄνθιση, Ἐλευθερία καὶ Ἀνάσταση.

*Γύμνωσε ξάφνου τὸ σπαθί
καὶ τέτοια λάμψη εἶχε χυθεῖ
πὰ στὴ λεπίδα του, πὺ λές Ἀρχάγγελος
ἀπ’ τὶς ψηλές τὶς σφαιῖρες ἐκατέβαινε
νὰ διαλαλήση αἰώνιαν ἄνοιξη*

κρατῶντας μυγδαλιάς μακρι κλωνάρι

Ὅπως στὸ Μαρτύριο τοῦ ὄσιου Σεραφεῖμ στὸν Ἐλικώνα, πού ἔχει σπαθὶ ἀκόμη πιὸ λαμπρό, τὸ ἴδιο τὸ κορμί του φωτίζει σὰν ἄγγελου, ἀνάβει δλόκληρος στὴν δέησή του καὶ στέλνει στοὺς ὑπόδουλους μιὰ εἰκόνα, π' ὄλον ἐγιόμιζε μὲ μιᾶς σὰν ἀστραπή τὸν οὐρανό ...

... κι ἀπὸ τὴν ὥρα πῶβγαινεν ἡ φοβερὴ φεγγοβολή, σὰ νὰ μὴν ξέραν ἄλλο, οὐδὲ Σουλτάνο, οὐδὲ Πασᾶ, μηδὲ τὴν ψεύτρα Ἀνατολή, παρὰ ἓνα φῶς μεγάλο ...

Ὁ Σολωμὸς δὲν ἔχει κατορθώσει ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τέτοια ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, τῆς Οὐσίας πού ἔκανε τὸν Τοῦρκο νὰ σκιαχτεῖ.

Κ' ἔστειλε διάταν ὁ Πασᾶς, φερμάνι ὀλοῦθε φοβερό:

“Ποιός τῆ φωτιά ἀνάβει

*π' ἅμα τῆ δοῦνε οἱ Χριστιανοὶ σὲ μέγα πιάνονται χορὸ
σὰ νὰ μὴν εἶναι σκλάβοι;”*

*Καὶ μαθητεύθη στὸν Πασᾶ πῶς κάπου, σ' ἀψηλὴ κορφὴ
κανεῖς πού δὲν ἀνέβη,
κάποιος φτωχός, χωρὶς νερό, χωρὶς φωτιά, χωρὶς θροφή,
μονάχος του ἀσκητεύει*

*καί, κάθε πῶβγει στὴν ψηλὴ κορφὴν ἀπάνω νὰ δεηθεῖ,
τὴν ὥρ' αὐτὴν ἀνάβει*

*τὸ μέγα φῶς τ' ἀξήγητο καὶ μὲς στὸ σκότος τὸ βαθὺ
ὅπου κοιμοῦνται οἱ σκλάβοι!*

Τρεῖς ἐκκλήσεις γιὰ σοβαρότητα

ΕΛΑΦΡΟΤΗΤΑ, πλαστικότητα καὶ φιλαρέσκεια διαπίστωνε ὁ Φῶτος Πολίτης ὅταν συμβούλευε, τὸ 1915, ὅτι “ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται καὶ ἐκεῖνο ποὺ λείπει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ κριτικὴ κάθε ἐκφάνσεως τῆς ζωῆς”,¹⁸¹ ριζικὴ ἀντίληψη τῶν πραγμάτων, συνειδητότητα, ἐσωτερικότητα, “λείπει ἀκριβῶς ἡ τάσις πρὸς διαπαιδαγώγησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας.” Ὡς ἐπιπόλαιοι παραπατᾶμε, ὡς ὑποκριτὲς στερούμεθα πραγματικοῦ προορισμοῦ, ὡς φιλάρεσκοι ἀναπαυόμαστε στὸ ἀσήμαντο.

Μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς εὐρωπαϊκῆς μοντερνικότητας, ποὺ ἀποφάσισε μὲ ἀληθινὰ ἐπιστημονικὴ μυωπία νὰ ἀφιερωθεῖ στὸ χῶμα, ἀκόμη καὶ τὸ ἀστρικό, ὅλοι οἱ μεγάλοι πολιτισμοὶ καταλαβαίνουν κάποιου εἴδους πτώση τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἀπὸ μιὰ ἀνώτερη κατάσταση. Ἄν πράγματι ἰσχύει τέτοιος ξεπεσμός, καθόλου παράδοξο νὰ ἐμφανίζεται στὴν ἱστορία μὲ ἔνταση καὶ ἐπιμονὴ τὸ βίωμα τῆς τραγικότητας ἢ τῆς ἐνοχῆς, καὶ ἀκόμη ‘ἀνικανότητα’ γιὰ τὴν συγκρότηση κοινωνίας ἐλεύθερης ἀπὸ μεγάλα προβλήματα, ὅσο ἂν νομίζει κανεὶς ὅτι ἰδίως ἡ δική του ἔχει ‘χαλασεῖ.’

¹⁸¹ Βλ. “Ἐνα Νέον Περιοδικόν” (*Νέα Ἑλλάς*, 22.3.1915), ἀπὸ *Ἐπιλογὴ Κριτικῶν Ἄρθρων*, τ. 3, Ἀθήνα 1985, σ. 9 κ.έ.

Παρά τὴν ἀναγκαιότητα καὶ μονιμότητα τῆς κατάντιας, δὲν περιττεύει ἡ κριτικὴ, ἔστω ἂν δίνεται κάποτε μιὰ ἐντύπωση ὅτι θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ βρεθεῖ ὁδὸς μεταμορφωτικῆ τῶν πάντων. Ὅσοι καταλαβαίνουν, βοηθοῦνται μέσα ἀπὸ τὴν κριτικὴ νὰ μεγαλώσουν τὴν σκέψη τους, ἀπ' ὅπου πηγάζει κάτι γιὰ τὸ σύνολο ἀνάλογα μὲ τὴν ἐτοιμότητα καθενός. Ἡ ἐτοιμότητα αὐτὴ εἶναι τὸ ζητούμενο, πού ὅμως δὲν ἐκβιάζεται, ὑπάγεται ἀπόλυτα στὴν προσωπικὴ ἐλευθερία, “λείπει ἡ μυστικὴ ὀμιλία μὲ τὴν ψυχὴν μας. Δι’ αὐτὸ καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας κρίσεις καὶ κριτικάς, πλὴν ἐλαχίστων ἴσως ἐξαιρέσεων, αἰσθάνεται κανεὶς κάτι ἄχρωμον, κάτι ἐκφράσεις ἐντελῶς κατὰ συνθήκην, κάτι τυχαῖον... Λιμνάζουν ὅλα... Βασιλεύει ἡ αἰσθητιστικὴ κρίσις, δηλαδὴ ἡ καθαρῶς ὑποκειμενικὴ ἀντίληψις τοῦ κρίνοντος, ἡ ὁποία δὲν βασίζεται τυχὸν ἐπὶ ψυχικῆς ἐργασίας ἢ ἐπὶ σκέψεως, ἀλλ’ ἐπὶ ἐνστίκτου. Κανεὶς σχεδὸν δὲν δικαιολογεῖ διατὶ τοῦ ἀρέσει ἓνα ποίημα, ἓνα ἔργον, ἢ ὅταν νομίζει ὅτι τὸ δικαιολογεῖ, δὲν λέγει παρὰ γενικά, ἀόριστα πράγματα.” Στὴν πνευματικὴ ζωὴ ἡ κρίσις ὑπερβαίνει τὴν ἐξίσωσιν καὶ ἐχθρεύεται τὴν ‘ἐξυπνάδα,’ θεμελιώνεται σὲ ἀντίτιμο βίου πέρα ἀπὸ τὸν μόχθον τῆς διάνοιας, “προϋποθέτει μακροχρόνιον καὶ σοβαρὰν καλλιέργειαν τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων,” δὲν συμβαίνει στὸ κενὸ καὶ δὲν προκύπτει αὐθαίρετα, τυχαῖα ἢ συστηματικά: στὴν σοφία ὁδηγεῖ ὁ Λόγος, ὅποιον θέλει νὰ ἀκούσει, καὶ τότε βλέπει κανεὶς νὰ “πάλλεται κάτω ἀπὸ τὰς λέξεις μιὰ ζωὴ...”

*

Στὴν ἀνίσχυρη κρίση ὁ Μαλεβίτσης ἀναγνωρίζει μεγάλο πρόβλημα, ὄχι ὑποτιμῶντας τὸ συναίσθημα, ἀλλὰ προσέχοντας ὅτι “αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο συχνὰ ὑποβιβάζεται στὸν συναισθηματισμό, ποὺ εἶναι ὀλέθριος”,¹⁸² ἐπειδὴ ἐνισχύει πλαστότητα, στειρότητα, εὐκολία καὶ χάος, “ἐκλύεται σὲ ἐπιπολάζουσες ψυχικὲς δυνάμεις ἀντιφατικὲς καὶ ἄγονες,” ἀπ’ ὅπου ἡ ἴδια ἡ εὐαισθησία καταρρέει, ἀν πρόκειται οἱ κακίες αὐτὲς νὰ γίνουν ἀνεκτές.

Γιὰ λαοὺς ἢ ἄτομα, σκέψη καὶ συγκίνηση ἔχουν ἐνότητα στὴν σοβαρότητα. “Ἡ σοβαρὴ ἀντιμετώπιση τῆς ζωῆς [εἶναι ὅ,τι πιὸ ἀπλὸ καὶ ταιριαστὸ μὲ τὴν φύση τῆς ὑπαρξῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου, χρειάζεται ὅμως ἀνεπτυγμένη ἐσωτερικότητα, ἢ προφύλαξη τῆς ὁποίας καὶ ἐπέκταση εἰς πείσμα προσωπικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐλαττωμάτων] εἶναι ἔργο δυσχερές. Ὁ λαὸς ποὺ προτιμᾷ τὴν εὐχέρεια [περιφρονῶντας τὶς ἀπαιτήσεις οὐσίας] καὶ ποὺ ἐπιπολάζει πνευματικῶς, [παραδίδεται στὴν χυδαιότητα καὶ ἀποφεύγει τὴν ριζικὴ ἐξέταση τοῦ βίου,] κινδυνεύει νὰ περιπέσει σὲ ἐθνολογικὸ περίτριμμα.”

Πνευματικὴ ἀνάπτυξη χωρὶς ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα δὲν εἶναι δυνατὴ, ἀλλὰ μόνον ὑποκρισία ἢ πώρωση — “ἀν δὲν ὑπάρχει βούληση αὐτοφωτισμοῦ, τότε ὅλες οἱ διδασκαλίες εἶναι μάταιες... Ὅταν ἡ ζωὴ ἐνὸς λαοῦ εἶναι μόνον ἢ [διαχείριση τοῦ τρέχοντος, ὅπου τείνει νὰ ἐγκλωβίζεται ἢ] πολιτικὴ καὶ ὅταν τὸ πνεῦμα ἐνὸς λαοῦ εἶναι μόνον ἢ [ἐνημέρωση γιὰ τὸ τρέχον, ὅπου τείνει νὰ ἐξαντλεῖται ἢ] ἐφημε-

¹⁸² Οἱ παραπομπὲς ἀφοροῦν στὴν συλλογὴ κειμένων *Τὰ μῆλα τῶν Ἑσπερίδων*, Ἀθήνα 1984.

ριδογραφία, τότε ἡ παρακμὴ τῆς ἐσωτερικότητας τοῦ λαοῦ εἶναι συντελεσμένη.”

Καταριῶνται τὴν Βουλὴ ὀργισμένα πλήθη ἐν ὄψει μειώσεως ἀποδοχῶν — ἀντίδραση μηδενικῆ, ὅταν τὰ ἀμόρφωτα κομματόσκυλα ἄλλαζαν γραφὴ χιλιετιῶν, στὴν “κατάργηση τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων, ποὺ συνιστᾷ ρῆγμα ὀλέθριο γιὰ τὴν [ἴδια τὴν δυνατότητα νὰ ὑπάρχει] ἑλληνικὴ παιδεία, καὶ [ἐπιφέρει περαιτέρω] ἠθικὴ μείωση τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ἐναντι τῶν λαῶν ποὺ μετέχουν στὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τιμοῦν [ἔμπρακτα] τὴν γλῶσσα μας πολὺ περισσότερο ἀπὸ ἐμᾶς...”

Τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔχει ταξικὲς διαστάσεις, πάντα “πρόκειται γιὰ τὸν πολίτη-τέρας,” μαζάνθρωπο φασιστικῆς ψυχροσύνθεσης καὶ περιφρόνησης τοῦ μέτρου, στερούμενο καὶ ἀπλῆς συστολῆς μπροστὰ σὲ πράγματα ποὺ τὸν ὑπερβαίνουν, πρόστυχο, θρασύδειλο καὶ πονηρό, τολμῶντας μὲ τὴν πιὸ ἀποκρουστικὴ χυδαιότητα νὰ ‘κρίνει’ ἀκόμα “καὶ τὰ πλέον ὑψηλά, καὶ τὰ πλέον δυσχερῆ, ποὺ βασάνισαν τὶς πλέον ἐκλεκτὲς συνειδήσεις τῆς ἀνθρωπότητας... δίχως νὰ μπεῖ στὸν κόπο νὰ σκεφτεῖ, ἂν διαθέτει τὴν ἀρμόδια ἐμπειρία βάθους γιὰ τὸ ζήτημα ποὺ [τάχα] κρίνει ἢ τὴν ἀπαιτούμενη γνώση ἢ τὴν ἰκανότητα διεισδύσεως τοῦ νοῦ του.” “Ὅ,τι πιὸ ζωντανὸ καὶ σημαντικὸ περιφρονεῖται ἀπὸ τὸν ξετσιπωτὸ ἐξυπνακισμὸ καὶ τὴν καφενεδικὴ μαγικὰ τοῦ μαζάνθρωπου, “φιλοσοφικὲς παραδόσεις αἰώνων, θρησκευτικὲς συλλήψεις χιλιετιῶν, ἐνοράσεις ἀκράιων καὶ σπανίων συνειδήσεων τῆς ἀνθρωπότητας παραμερίζονται ἀπὸ τὴ γνωμολογία τοῦ ἀπελεύθερου ἀτόμου, ὡσὰν νὰ μὴν ὑπῆρξαν ποτέ, ἢ ὡσὰν νὰ ὑπῆρξαν ἀποκυήματα ἀνοήτων.”

*

Ἡ κοινωνία διασώζεται στὴν αὐτογνωσία, σύμφωνα μὲ τὸν Περικλῆ Γιαννόπουλο. “Υπάρχει ἓνα καθῆκον στὸν τόπο αὐτό. Καὶ τὸ καθῆκον αὐτὸ εἶναι νὰ μελετήσουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τὸν ἑαυτό μας, τὸ παρελθόν μας, τὸ παρόν μας, γιὰ νὰ γνωρίζουμε τί εἴμαστε καὶ τί μποροῦμε νὰ κάνουμε καὶ σὲ ποιούς δρόμους νὰ βαδίσουμε καὶ σὲ τί αὔριο, σὲ ποῖο προσεχὲς καὶ ποῖο ἀπώτερο μέλλον...”¹⁸³ Ἐγγείρημα κατὰ κύριο λόγο προσωπικό, ὅπως τὸ ἀναγνωρίζει ἔμπρακτα — “τὸ καθῆκον αὐτὸ ἐπέβαλα πρῶτα σ’ ἐμένα τὸν ἴδιο” — ἔπειτα κοινωνικό, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν προϋποθέσεις. “Ὅποιος θέλει νὰ μιλήσει γιὰ κάποιο ζήτημα ἐλληνικό, ἀδιάφορο ποιό, βρίσκεται μπροστὰ σὲ ἀπειρη καὶ ἀνυπερβλήτη δυσχέρεια. Ὁ λόγος εἶναι ἡ σύγχρονη¹⁸⁴ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ τόπου μας, δηλαδὴ ἡ κατάπτωση καὶ ἡ ἀπερίγραπτη σύγχυση ὄλων τῶν ιδεῶν... Ἔτσι δὲν ἔχουμε τὴν ἀντίληψη τοῦ τριγύρω μας κόσμου... Τὰ ἀπλούστερα ἐλληνικὰ πράγματα κατάντησαν συζητήσιμα καὶ ἀμφισβητήσιμα, σκοτεινότερα τῶν μεσαιωνικῶν θρύλων...”

Ἄν παραμένει κοινωνία κουφή καὶ μουγγή, “ποῦ δικαιοτατα! κατάντησε τὸ αἶσχος τῆς οἰκουμένης,” δὲν εἶναι ἀπὸ θεσμικὲς ἐλλείψεις ἢ ἐξωτερικὲς συνθήκες — τὴν Ἑλλάδα

¹⁸³ Ἄπαντα, Ἀθήνα 1988, σ. 7 κ.έ. Προσαρμόζω στὴν δημοτικὴ, ὅχι ἐπειδὴ ἡ πρωτότυπη μορφή εἶναι ἀκατανόητη, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀποσπᾶει τὴν προσοχή. Οἱ ἐμφάσεις μὲ πλάγια, κεφαλαῖα, κλπ, εἶναι τοῦ συγγραφέως.

¹⁸⁴ Ὁ Γιαννόπουλος γράφει τὸ 1902.

καταδικάζει ἡ μικροψυχία της. “Πάρετε συναίσθηση τοῦ ἑαυτοῦ σας καὶ τοῦ προορισμοῦ σας, ἐνθαρρυνθῆτε νὰ μπορέσει νὰ κινηθεῖ ἡ ψυχὴ σας, ἡ καρδιά σας, ὁ νοῦς σας, νὰ κινηθοῦν οἱ ζωϊκὲς δυνάμεις σας ποὺ ἀποχαυνώθηκαν καὶ ἀπονεκρώθηκαν...

“Ἐνα κοινωνικὸ ξεκάρφωμα ἀπερίγραπτο, κοινωνία ποὺ ἔχασε κάθε νόημα, κάθε συναίσθηση... ἀποτελῶντας καὶ συναποτελῶντας μὲ τὴν Πολιτικὴ — Ὀχλοκρατία χυδαίωμανῆ... Ἐνας πανελλαδικὸς διωγμὸς κάθε Ἀξίας... Θανατικὸ κάθε Ἀνθρώπου καὶ ἀπελπιστικὴ ἐπιδημία μακροβιότητος κάθε Μηδενικοῦ...”

Καὶ ὅ,τι ἀπογοητεύει τελείως “εἶναι ἡ ἐλεεινότης τῆς νεότητος. Τῆς σχολικῆς, τῆς σπουδάζουσας, τῆς στρατευόμενης, τῆς πανεπιστημιακῆς, τῆς διανοούμενης, τῆς καλλιτεχνικῆς, τῆς φτωχῆς καὶ τῆς τρισχειρότερης πλούσιας...”

“Νεότητα Ἄψυχη, Ἄκαρδη, Ἄμυαλη, Ἄνανδρη, Ἄνελεύθερη... μὲ ὅλες τὶς Νεανικὲς Ἐκδηλώσεις ἀποῦσες... Νεότητα οὐτιδανή: μισθός, Νεότητα χυδαία: ψῆφος. Τὰ Σχολεῖα ἐκφουρνίζουν ἀγράμματα καὶ ἀνάγωγα καὶ μισελληνικὰ καὶ Φραγκομανῆ Κούτσουρα... μὲ μιὰ ἀνικανότητα ἀντιλήψεως ὅποιοιδήποτε Πράγματος Σοβαροῦ, ὅποιασδήποτε Ἰδέας Σοβαρῆς, ποὺ καταπλήσσει καὶ τοῦβλα...”

“Νεότητα σύσσωμη, πλούσια, φτωχὴ, ἐπιστημονικὴ, ἐπαγγελματικὴ, καλλιτεχνικὴ, φιλολογικὴ, στιβαζόμενη στὴν πόρτα κάθε μισθοῦ, γιὰ νὰ νοικιαστεῖ, νὰ ἀγγαρευτεῖ, νὰ πουληθεῖ, σύσσωμη — πλούσια καὶ φτωχὴ — σπρωχνόμενη κοπαδηδὸν καὶ ἀλληλοπατούμενη καὶ γρονθοκοπούμε-

νη, μὲ τὰ διπλώματα στὰ χέρια, σὰν νὰ ἦσαν πιστοποιητικὰ ἀναπήρων...”

“Αὐτὴ εἶναι ἡ Τωρινὴ Ἑλλάδα... Στρυφογυρίζοντας χωρὶς διέξοδο στὰ καμώματά της καὶ στὰ ψέματά της, τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς Ἐλευθερίας της, τὰ ὁποῖα βαρέθηκαν καὶ οἱ πέτρες, ἀδυνατῶντας νὰ σταθεῖ στὰ πόδια της... κατατρωγόμενη ἀπὸ τὴν βαθειὰ της λέπρα, τὴν *Ἀμάθεια*, τὴν *Ἀνηθικότητα* καὶ τὸν *χυδαιότατο Ἐγωϊσμό...*”¹⁸⁵

Καὶ πέρα ἀκόμη ἀπὸ αὐτά, ὑπάρχει τὸ χειρότερο, σήμε-
ρα ἐπίσης πιθανό:

“Ἐνα καλὸ πρωί, ὦ Τωρινοὶ Ἀόμματοι Βλάκες, θὰ βρε-
θεῖτε ἐπαναστατημένοι, χωρὶς νὰ γνωρίζετε τὸ πῶς καὶ τὸ τί
καὶ τὸ γιατί, χωρὶς νὰ ξέρετε τί θέλετε καὶ τί γυρεύετε καὶ
ποῦ πηγαίνετε. Καὶ τὴν Ἐπανάσταση αὐτὴ τὴν αἰσθάνεσθε,
τὴν ἐπικαλεῖσθε, τὴν ποθεῖτε, ἀρχίσατε πρὸ καιροῦ νὰ τὴν
λέγετε, νὰ τὴν γράφετε, νὰ τὴν συνηθίζετε, νὰ τὴν περιμέ-
νετε ὡς μόνη Σας Σωτηρία: γιὰ νὰ Σᾶς γλυτώσει ἀπὸ τοὺς
ἀνήθικους λαβύρινθους καὶ ἀπὸ τοὺς τραγέλαφους — γιὰ νὰ
Σᾶς γλυτώσει ἀπὸ τὸν Ἐαυτὸ Σας. Καὶ ἡ Ἐπανάσταση
αὐτὴ, ὅπως καὶ ὁποιαδήποτε ἄλλη μεταβολή, μὲ τὰ μυαλὰ
ποῦ ἔχετε καὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποῦ βάζετε στὸν σβέρκο
Σας, θὰ Σᾶς ἐξαπατήσει καὶ θὰ Σᾶς βυθίσει χειρότερα, σὲ
χειρότερους τραγέλαφους καὶ σκοτάδια, θὰ Σᾶς ἀποτελειώ-
σει...”

¹⁸⁵ Πρβλ. πιὸ κάτω, *Τὸ μεγάλο μας πρόβλημα*.

Ὁ ξένος

Στὸν Χρῆστο Ἐλευθερίου

“ΓΝΩΣΤΟΙ–ΑΓΝΩΣΤΟΙ σκοτεινοὶ κύκλοι,” σύμφωνα μὲ τὸν Μίκη Θεοδωράκη, “κάνουν τὸ λαό μας νὰ χάσει τὴν ἐμπιστοσύνη του στοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα ξεκινῶντας ἀπὸ τοὺς πολιτικούς καὶ τὸ κράτος καὶ φτάνοντας ὡς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του.” Οἱ πολιτικοὶ δὲν κάνουν κάτι τὸ ἰδιαίτερο γιὰ νὰ χάσουν τὴν ἀξιοπιστία τους καὶ τὸ ἴδιο ἐμεῖς, δὲν ἔχουμε σοβαρὸ λόγο νὰ μὴ θαυμάζουμε τὸν ἑαυτό μας: γιὰ τὸν Μίκη “τὸ 90% τῶν ὄσων ἀρνητικῶν φαινομένων συγκλονίζουν τὸν τόπο μας, προέρχονται ἀπὸ ξένα κέντρα καὶ τὰ ἐγγύωρια ὄργανά τους, γιὰ νὰ ἀποπροσανατολίσουν καὶ νὰ παραλύσουν τὸν λαό μας, νὰ τὸν διαιρέσουν καὶ νὰ τὸν ἐκβαρβαρίσουν, νὰ τὸν καταστήσουν ἄβουλο ὑποχείριον στὰ στρατηγικὰ καὶ οἰκονομικὰ τους συμφέροντα.”

Θὰ ἤθελα νὰ ρώταγε κάποιος τὸν Μίκη, σὲ τί εὐθύνονται οἱ ξένοι πὺ κάθε χρονιὰ ἀλλάζουμε ἐκπαιδευτικὸ σύστημα καὶ ἐκπαίδευση δὲν ἔχουμε, ἢ πὺ δὲν μπορούμε νὰ λύσουμε προβλήματα τῆς τάξεως τοῦ 1+1; Εὐθύνονται οἱ ξένοι πὺ δὲν μαθαίνουμε Ἑλληνικά; Οἱ ξένοι κάνουν τὸν κινηματογράφο μας ἀνυπόφορο; Οἱ ξένοι κάνουν τοὺς δασκάλους κα-

κούς, τοὺς μαθητὲς χειρότερους, καὶ τοὺς δασκάλους τῶν δασκάλων ἀνεκδιήγητους; Οἱ ξένοι ἐμποδίζουν νὰ φτιάχουμε ἀντιπυρικές ζῶνες, καὶ νὰ ἐπεμβαίνομε ἔγκαιρα; Οἱ ξένοι εὐθύνονται πὺ ἀκόμα καὶ οἱ ἔφηβοί μας ὄνειρεύονται μιὰ θέση ἀπραξίας στὸ δημόσιο; Οἱ ξένοι ἀνάγκασαν χωρὶὰ ὀλόκληρα νὰ παίρνουν ἐπιδόματα ἀναπηρίας καὶ ἀλυσίδες συμμοριῶν τῶν δημόσιων ὑπαλλήλων νὰ ἀποσποῦν ἀδιανόγητα ποσά; Οἱ ξένοι ὑποχρέωσαν τοὺς γιατροὺς νὰ γίνονται ἐκβιαστὲς γιὰ νὰ χειρουργηθεῖς, τοὺς πολεοδόμους ἐκβιαστὲς γιὰ νὰ οἰκοδομήσεις, τὸ ὑπουργεῖο νὰ φτιάχνει δρόμους γιὰ νὰ σπᾶς τὸ αὐτοκίνητό σου, τὰ δάση νὰ καίγονται καὶ νὰ χτίζονται ἐν μιᾷ νυκτί, τοὺς δασκάλους νὰ μὴν ἔχουν ἀπεργήσει οὔτε μία φορὰ γιὰ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐκπαίδευσης, ἀλλὰ πάντα γιὰ ἓνα ξεροκόμματο, τὴν γλῶσσα νὰ κακοποιεῖται στὸν πιὸ ἀκραῖο βαθμὸ ἀκόμη καὶ ἀπὸ καθηγητές, φοιτητὲς καὶ δημοσιογράφους;

Οἱ ξένοι ἔχουν τὴν εὐθύνη γιὰ ὅλα, σύμφωνα μὲ τὸν Θεοδωράκη, “μὲ κύριο στόχο ὅπως εἶπαμε νὰ τὸν ἀπογοητεύσουν [τὸν ἀγνὸ λαό], νὰ τὸν ἀποπροσανατολίσουν καὶ νὰ ἐξουδετερώσουν κάθε θετικὸ στοιχεῖο πὺ ὑπάρχει μέσα του, ὥστε νὰ τὸν μετατρέψουν σὲ ἄβουλο ὄργανο στὰ σχέδιά τους.” Οἱ ξένοι, οἱ ἐχθροί μας, οἱ ‘κακοὶ’ αὐτοὶ σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς καλοὺς ἐμᾶς, οἱ κακοὶ μαζὶ καὶ παντοδύναμοι, πὺ κατορθώνουν ἀκόμα καὶ νὰ “ἐμποδίζουν τὴν ἐθνικὴ ὁμοψυχία” μας, οἱ ἀπαίσιοι, τελείως ἀλλοιωτικοὶ ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἀγνοῦς, “πιστεύουν, ὑπηρετοῦν καὶ πατοῦν ἐπὶ πτωμάτων, δοξάζοντας καὶ προσκυνῶντας τὸν ἓνα καὶ μοναδικὸ Θεό τους: ΤΟ ΧΡΗΜΑ.” Αὐτοί, οἱ διεφθαρμένοι ἀνθέλληγες φιλάργυροι πλουτοκράτες τοῦ ἐξωτερικοῦ, μᾶς “ἀναγκάζουν νὰ τὸ δοξάζουμε καὶ νὰ τὸ προσκυνοῦμε καὶ ἐμεῖς” τὸ

χρῆμα, πὺ διαφορετικὰ θὰ τὸ περιφρονούσαμε, θὰ εἴμασταν πρότυπα ἐγκράτειας, ἀκτημοσύνης, ἀφιλοκέρδειας καὶ αὐτοθυσίας! Ὅμως ἂν πράγματι μποροῦν καὶ μᾶς ἀναγκάζουν νὰ προσκυνοῦμε τὸ χρῆμα, αὐτὸ δὲν φανερώνει τοῦλάχιστον ἀδύναμη τὴν ἑλληνικὴ ἀρετὴ, ξεψυχισμένη καὶ ἀσήμαντη, καὶ ἀκόμη μεγάλη μιὰ τάση γιὰ δουλικότητα; Καὶ ὑπάρχει κάτι χειρότερο ἀπὸ αὐτό; Ἔστω μὲ τὴν πιὸ ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία, ἔχει καμμιά ἐλπίδα ὁ κούφιος λαός;

Δυστυχῶς γιὰ τὸν Μίκη καὶ τὴν ‘φιλολαϊκὴ’ προαίρεσή του, οἱ “στρατιῆς τῶν τίμιων ἐργαζόμενων” εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ φαντασμένες ὀρδὲς ἔτοιμες νὰ ποδοπατήσουν τὰ πάντα γιὰ μία γεύση χλιδῆς. Καὶ ποιὸ κατάντημα χειρότερο ἀπὸ ἐκεῖνο, ὅταν ἡ Ἀκαδημία, τὰ Πανεπιστήμια, ὁ Κληῆρος, καὶ ὁ ἴδιος ὁ πολὺς λαὸς ἀνέχθηκε τὴν τρομοκρατία τῶν βλαχαδερῶν ἑπτὰ ὀλόκληρα χρόνια χωρὶς ἀντίσταση εἶτε καὶ συνεργαζόμενος ἢ ἐπαινῶντας;

Οὔτε ἡ ἀπογοήτευση δὲν εἶναι κίνδυνος, τὸ ἀντίθετο — προχωρᾶμε ἀπτόητοι στὴν αὐταρέσκεια, τὰ ἔχουμε σαρώσει ὅλα ἀθῶοι ἀνεύθυνοι μὲ διεφθαρμένους πολιτικούς καὶ ξένα κέντρα, ἐμεῖς, ὁ λαός, εἴμαστε ἄψογοι! Ὅμως τὸ δίκιο πὺ ἀπονέμουν οἱ παρωδιῆς ‘δημοσιογράφων’ μᾶς καταδικάζει χειρότερα, γιὰτὶ ἂν τὸ ‘θετικὸ στοιχεῖο’ ἐνὸς ὀλόκληρου λαοῦ εἶναι τόσο μικροσκοπικὸ, ὥστε πράγματι μπόρεσαν οἱ ξένοι νὰ τὸ ἀφανίσουν, γιὰτὶ ἄξιζε νὰ ὑπάρχει;

Στὴν ἐπὶ κληση συνωμοσιῶν δὲν συμβαίνει ἀπλὸ λάθος, πὺ κάποιος θὰ διορθώσει, πρόκειται γιὰ ἐπιλογὴ πράξης ἢ μᾶλλον οὐσιαστικῆς ἀπραξίας, σύμπτωμα ἢ ἴδια τῆς ἑλληνικῆς ἀρρώστιας, συνεργαζόμενη μὲ τὰ ὑπόλοιπα μειώνει περαιτέρω τὴν ἱκανότητα τῆς κοινωνίας νὰ ἀναθεωρεῖ καὶ προοδεύει. Ἐκεῖ πὺ θὰ περιμένε κανεὶς ἀκόμη καὶ ὑπερ-

βολή ἐλπίδας, περίσσεια τόλμης γιὰ νὰ ὑπερεντείνεται αὐτοκρατική καὶ δημιουργία, συμβαίνει τὸ ἀντίθετο, μιὰ νοστροπία ποὺ ἐπιταχύνει τὴν παρακμὴ, μειώνει τὶς ἀντιστάσεις καὶ ἐκμηδενίζει τὶς ἀπαιτήσεις οὐσίας. Ἡ ἐπίκληση θεωριῶν συνωμοσίας ἀντὶ ἀναγνώρισεως οἰκείων σφαλμάτων, ποὺ τόσο φανερὰ ὑπάρχουν καὶ ἀρκοῦν γιὰ τὰ χάλια μας, ἀνήκει ἢ ἴδια στὶς τάσεις κοινωνικῆς αὐτοκτονίας — ἀντικοινωνικότητας, πλήθυνσης τῶν φορέων καὶ ἐκφράσεων ἀπερισκεψιάς καὶ μίσους. Ἔτσι ἀποφασίζει κανεὶς νὰ μετατραπῆ σὲ καταστροφικὴ δύναμη, ἀθῶος ἀδικημένος προχωρῶντας σὲ μάχη ἐναντίον τῆς ἴδιας τῆς ὑπαρξῆς ἐν τέλει, ὁπότε ἐδραιώνεται ὁ πιὸ βλακώδης ἀτομικισμὸς.

Ἀκόμα καὶ ἡ ἐταιρική ‘κοινωνικότητα’ προϋποθέτει τοῦλάχιστον τόση προσοχή, ὅση χρειάζεται γιὰ νὰ ἀνάγεται κανεὶς ἀπὸ τὸ ἄμεσο ἐδῶ καὶ τώρα ὄφελος, ἄς ποῦμε τὸ φακελάκι τοῦ χρηματισμοῦ ἢ τὸν διορισμὸ τοῦ ἀνηψιοῦ, οὔτε κὰν στὸ γενικὸ συμφέρον, ἀλλὰ στὴν ἴδια τὴν δική του μεγαλύτερη ζημία, ὅταν ἡ κοινωνία θὰ ἔχει διαφθαρεῖ. Τὸ μέγεθος τοῦ ἐλληνικοῦ προβλήματος γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτὸ ὡς ἐφιαλτικὸ, ὅταν κανεὶς συνειδητοποιήσει τὶς πιὸ στοιχειώδεις προϋποθέσεις μιᾶς συγκρότησης, ὅτι δὲν εἶναι ἄκρως ἀπαραίτητες οἱ μεγάλες ἀρετές, ἀλλὰ ἔστω μόνο τὸ ἀπλὸ αὐτό, νὰ ὑπολογίζει κανεὶς λίγες δεκαετίες πιὸ πέρα: τὰ παιδιά καὶ τὰ ἐγγόνια μας ἂν μᾶς ἐνδιέφεραν ἀρκετά, δὲν θὰ εἴχαμε φθάσει στὸ σημεῖο αὐτὸ ‘κοινωνίας’ συντεχνιῶν καὶ ταγμένων στὴν ἀπάτη πολιτῶν καὶ πολιτικῶν. Ὅμως ἂν ἀγαπούσαμε τὰ παιδιά μας, δὲν θὰ ἀγαπούσαμε μόνο τὰ δικά μας, οὔτε περισσότερο, οὔτε εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων.

Κράτη τοῦ δήμου

Στὸν Νίκο Χειλά καὶ τὸν Γιάννη Γεωργᾶ

ΟΙ ΚΥΒΕΡΝΩΝΤΕΣ ἐπιμένουν, ἀπαξίωση τῶν ἰδίων καὶ τῶν κομμάτων τραυματίζει τὴν δημοκρατία προετοιμάζοντας δεινά, ὅμως ἡ ἴδια ἡ λέξη μαρτυρεῖ ἐναντίον τους, ὅτι δημοκρατία ὑπάρχει ὅταν τὴν ἐξουσία ἀσκεῖ ὁ λαός — με ὅποιοδήποτε τρόπο: βασιλεία, κομμουνισμός, πραξικοπήματα, στὸν βαθμὸ πὺ ἔστω μόνο σιωπηλὰ ἔχουν ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη, ἀποτελοῦν δημοκρατικὲς ἐκφράσεις ἐκείνης ἢ τῆς ἄλλης ποιότητας. Θὰ παραβιάζοταν ἡ πιὸ κοινὴ λογικὴ, στὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι δημοκρατία ὑπάρχει εἰδικῶς ὅταν ἡ λαϊκὴ ἔγκριση ἀνανεώνεται κατὰ τακτὰ διαστήματα ἢ ὅταν ἀνανεώνεται ἢ ἀποσύρεται στὴν κάλπη καὶ ὄχι με ἄλλους τρόπους. Ἡ δημοκρατία σημαίνει θεμελίωση τοῦ πολιτεύματος στὴν κοινωνία, καὶ εἶναι ἱστορικῶς γνωστὸ ὅτι σπάνια κάποια ἡγεσία πράγματι ἐπιβλήθηκε σὲ μιὰ ὀλόκληρη κοινωνία παρὰ τὴν θέλησή της. Ἡ δημοκρατία εἶναι ὁ κανόνας στὴν ἱστορία, ὄχι ἐξάιρεση. Ἀπὸ διάφορες πλευρὲς ἡ ψηφοφορία συμφέρει περισσότερο σὲ σύγκριση με ἐξεγέρσεις κτθ — δὲν εἶναι ὅμως πιὸ *δημοκρατικὴ*. Τὰ κόμματα ἀποτελοῦν πολιτειακὲς ἐκφράσεις τῶν λαϊκῶν ἀποβλέψεων, ὥστε ἂν ὁ λαὸς ὀδηγηθεῖ σὲ προτάγματα πὺ δὲν χρειάζο-

νται κομματική ἢ πολυκομματική ἔκφραση, αὐτὸ ἴσως προκαλέσει καλὸ ἢ κακὸ σὲ διάφορες πλευρὲς τῆς κοινωνίας, δὲν εἶναι ὅμως ἀντιδημοκρατικό. Κι ἂν ἡ δημοκρατία τῆς ψήφου δὲν κατάντησε νὰ ἀπαιτεῖ προσήλωση ἄνευ ὄρων, εὐκόλα γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι λαοὶ ποὺ καταργοῦν τὸν πολυκομματισμὸ δὲν ὀδηγοῦνται ἀπαραιτήτως σὲ μειονέκτημα: πραγματικὴ σημασία ἔχει ἡ ποιότητα τῆς διακυβέρνησης, ὄχι τὸ πλῆθος τῶν φορέων της.

Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς δὲν γίνονται χάριν κλινικῆς ἀκριβείας οὔτε εὐνοῶντας ἀντικοινοβουλευτισμὸ, ἀλλὰ μόνο ἐπειδὴ συμφέρει νὰ μὴ λησμονεῖται ὅτι στὸν λαὸ βρίσκεται ἡ μεγαλύτερη καὶ καθοριστικὴ εὐθύνη γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ δημόσιου βίου, νὰ μὴν ἀποδίδεται σὲ μηχανισμοὺς ἢ σκοτεινὰ ἢ πασίγνωστα 'κέντρα' ὅ,τι δὲν θὰ μπορούσε νὰ συμβαίνει χωρὶς τὴν προετοιμασία του μέσα στὴν ὄλη κοινότητα τοῦ λαοῦ καὶ χωρὶς τὴν λαϊκὴ συγκατάθεση ἢ καὶ πρωτοβουλία. Ἀκόμη καὶ συνυπογράφοντας τὸ γνωστὸ ἀπόφθεγμα γιὰ τὸ κεφάλι τοῦ ψαριοῦ, ἃς προσέχει κανεὶς ὅτι πάντως τὸ κεφάλι ἀνήκει στὸ ψάρι καὶ ἀντιστρόφως, πρόκειται γιὰ ἐνιαία φύση, ὄχι γιὰ τερατώδη συγκόλληση. Στὸν βαθμὸ ποὺ ὁ ὄρος *λαϊκισμὸς* ἀφορᾷ σὲ ἀπαξία, ἡ ἰσχὺς τοῦ λαοῦ φανερώνεται ἀναλόγως ἐπικίνδυνη. Αὐτὸ χρειάζεται νὰ ὑπολογίζουσι ἰδίως ὅσοι κόπτονται γιὰ τὴν δημοκρατία ὅποιας μορφῆς, ταυτόχρονα καταδικάζοντας τὸν λαϊκισμὸ, γιατί ἡ ἀντίφαση ἐπιλύεται στὴν σύνεση ποὺ βοηθάει τὴν κοινωνία νὰ προοδεύει. Ἄν ὁ λαὸς ὑποφέρει ἀπὸ προκαταλήψεις, πάθη, κλπ, πῶς θὰ ἦταν ἡ δημοκρατία ὑγιής; Σκέψου γιὰ παράδειγμα τὸν Τσάβες, τὸ κράτος τοῦ δικοῦ του δήμου, κι ἐπίσης τί φανερώνουν γιὰ τὴν κοινὴ γνώμη τῆς Ἑλλάδας τὰ σχόλια μὲ ἀφορμὴ τὸν θάνατό του.

Θυμήσου για παράδειγμα τὴν ἐπιστολὴ πού γράφει ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος δέσμιος ἀποχαιρετῶντας τοὺς χριστιανούς τῆς Ρώμης.

“Δὲν θέλω νὰ πεθάνω, σᾶς παρακαλῶ μὴ μὲ ἀφήσετε νὰ πεθάνω,” κλαψουρίζει ὁ Τσάβες. “Σᾶς παρακαλῶ, μὴ μοῦ γίνετε ἄκαιρη βοήθεια,” ζητάει ὁ Ἰγνάτιος. “Ἀφήστε με νὰ γίνω βορὰ τῶν θηρίων. Αὐτὰ μοῦ δίνουν τὴν εὐκαιρία νὰ συναντήσω τὸν Θεό. Στᾶρι εἶμαι τοῦ Θεοῦ καὶ ἀλέθομαι ἀπὸ τὰ δόντια τῶν θηρίων γιὰ νὰ βρεθῶ ἄρτος καθαρὸς τοῦ Χριστοῦ.”

Κι ἐνῶ ὁ ἠλίθιος λαὸς τῆς Βενεζουέλας θέλησε νὰ ταριχεύσει τὸν μεγάλو ἡγέτη του, ἀποδίδοντας του καὶ στὸν θάνατο τὴν ματαιότητα πού τοῦ ἄρεσε, οἱ χριστιανοὶ τῆς Ρώμης πῆραν ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιο μάθημα ζωῆς: “μᾶλλον καλοπιάσετε τὰ θηρία νὰ μοῦ γίνουν τάφος καὶ νὰ μὴν ἀφήσουν τίποτε ἀπὸ τὸ σῶμα μου, γιὰ νὰ μὴ γίνω βάρος σὲ κανένα ὅταν κοιμηθῶ. Τότε μόνο θὰ γίνω ἀληθινὸς μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ, ὅταν ὁ κόσμος δὲν θὰ βλέπει οὔτε τὸ σῶμα μου”.¹⁸⁶

Αὐτὴ εἶναι ἡ διαφορὰ τῆς ψυχῆς, καὶ ‘βγάζει μάτια,’ ἀλλὰ ἐμεῖς πῶς θὰ καταλαβαίναμε; Γιὰ μᾶς ἡ θρησκεία εἶναι χαζομάρα, ὁ Χριστὸς μῦθος, σαχλαμάρες πού δὲν ταιριάζουν στὴν ἐξυπνάδα μας. Ἔτσι γίνεται φανερὸ γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ λαὸς κατευθύνει τὴν ἱστορικὴ του πορεία, γιὰ κάθε κράτος τοῦ δήμου, ὅτι δὲν κινδυνεύει στὴν ἀπαξία ἀπὸ ὁμάδες καὶ ἄτομα ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν λαό, ὥστε ὅποιος ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν κοινωνία ἔχει κάθε λόγο

¹⁸⁶ Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος, *Πρὸς Ρωμαίους*, κεφ. 4, ἐν. 1–2.

νὰ ἐγκαταλείπει εὐκολες λύσεις καὶ νὰ σκέφτεται ιδιώματα καὶ ἀποβλέψεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Ἄν ὁ λαὸς νοσεῖ, προβλήματα θὰ προκύπτουν τόσο πιὸ ἰσχυρά, ὅσο ἀκριβῶς πιὸ δημοκρατικὸ εἶναι τὸ πολίτευμα, ὅπως δείχνει καὶ τὸ κράτος τοῦ ναζισμοῦ καὶ τοῦ κομμουνισμοῦ, καὶ τόσα πολλά — κι ἔστω πράγματι φωτισμένη μιὰ αὐταρχικὴ ἡγεσία δὲν θὰ μποροῦσε νὰ δώσει ζωὴ στὸ πτώμα, ὅσο συνετὰ κι ἂν διαχειριζόταν τὰ πράγματα.

Ἡ ἀναγνώριση τρόπων καὶ αἰτιῶν δὲν συνεπάγεται βεβαιότητα βελτίωσης, ἡ λαϊκὴ συνείδηση διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν ἐλευθερία της. Εἶναι χρήσιμο νὰ παρακολουθεῖ κανεὶς μέσα ἀπὸ ποιοὺς δρόμους ἡ ἐλευθερία αὐτὴ προκάλεσε πτώσεις ἢ πρόοδο, γιὰτὶ ἐρμηνεύοντας καὶ κατανοῶντας διαμορφώνει κριτήρια, προσδιορίζει δυνατότητες, συμμετέχει σὲ ἐστίες γονιμότητας καὶ ἴσως δημιουργεῖ ὀρισμένες, ἀλλὰ ὡς ἐκεῖ. Μηχανιστικὴ βεβαιότητα δὲν ἔχει ἐρείσματα.

Ἄρετές τῆς διακυβέρνησης

Στὸν Γιάννη Μοτσάκο

Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ Ἐντουαρντ Λούτγουακ εἰδικεύεται σὲ ζητήματα πολεμικῆς στρατηγικῆς καὶ ἔχει ἐργαστεῖ ὡς σύμβουλος ἐθνικῆς ἀμυνας τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν. Στὸ πρόσφατο βιβλίο του, *Ἡ Μεγάλη Στρατηγικὴ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*,¹⁸⁷ θέτει ἐρώτημα ὄχι πρωτοφανές ἀλλὰ πάντα ἐνδιαφέρον: πῶς μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ τόσο μεγάλη ἀντοχὴ τοῦ Βυζαντίου,¹⁸⁸ κυκλωμένου διαρκῶς ἀπὸ ἐχθρούς, συχνὰ πρὸ ἰσχυρούς, ὑφιστάμενου τὴν μία ἐπίθεση μετὰ τὴν ἄλλη; Πολὺ συνοπτικά, σύμφωνα μὲ τὸν Λούτγουακ τὴν βυζαντινὴ ἰσχὺ ὑποστήριζαν κυρίως οἱ στρατηγικὲς ικανότητες, ὅπου συνεργάζονταν πληροφόρηση καὶ ἀνάλυση, διπλωματία, ἀνοιχτὸ μυαλὸ καὶ στρατιωτικὴ δύναμη, καὶ μαζί ὁ ὑψηλὸς πολιτισμὸς, εὐνοῶντας κοινωνικὴ συνοχὴ καὶ

¹⁸⁷ Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge, MA / London 2009.

¹⁸⁸ Ἡ ‘αἰώνια’ Ρώμη δὲν κατόρθωσε οὔτε μισὴ διάρκεια, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἀπὸ ἰδρύσεως μέχρι ἀλώσεως τῆς Πόλης μεσολαβοῦν ἔντεκα καὶ πλέον αἰῶνες.

φρόνημα. Δὲν θὰ σταθῶ σὲ αὐτά, γιατί θὰ ἤθελα νὰ ἀπομονώσω μία φράση ἀπὸ συνέντευξη ποὺ ἔδωσε ὁ συγγραφέας, ἡ ὁποία ἀφορᾷ ἰδιαίτερα στοὺς σημερινούς Ἑλληνας. Μιλῶντας γιὰ τὴν σχέση τῶν Βυζαντινῶν μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ὁ Λούτουακ ὑπέδειξε νὰ μὴ φαντάζεται κανεὶς ὅ,τι συμβαίνει στὴν σημερινή Ἑλλάδα, ὅπου καυχῶνται πὼς κατάγονται ἀπὸ τοὺς Ἀρχαίους κλπ, γιατί οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν ἔμπρακτη ἐπαφή μὲ τὴν ἀρχαιότητα, χαίρονταν μὲ τὰ ἀρχαῖα γράμματα — delight, ὁ ὅρος ποὺ χρησιμοποίησε, δηλαδή, *ἡδονή, μεγάλη ἀπόλαυση καὶ εὐτυχία*.

Καταλαβαίνουμε ἄραγε τί σημαίνει αὐτό; Ἐπικρίνοντας τὴν σημερινή Ἑλλάδα ὁ Λούτουακ δὲν σκέφτεται τὸν Ἑλύτη ἢ τὸν Συκουτρῆ, οὔτε ὅσους σφυριγμένους ἢ ἄσχετους ἀπορρίπτουν τάχα τὸν βυζαντινὸ πολιτισμὸ ἐξυμνῶντας ἓνα μεγαλεῖο τῶν Ἀρχαίων ποὺ ἀσφαλῶς ἀγνοοῦν — ἢ σύγκριση ἀφορᾷ στὴν *κυβέρνηση*, θυμίζοντας πὼς ἡ πολιτικὴ τῶν Βυζαντινῶν ἀντλοῦσε γνώση καὶ ἔμπνευση ἀπὸ τοὺς Κλασσικούς, καὶ ἀκόμη ἀφορᾷ στὴν ἴδια τὴν *κοινωνία*, ὅτι ὑπῆρχε μεγάλη ἀγάπη γιὰ τὰ γράμματα, ὥστε τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἀντιγράφονταν κατὰ χιλιάδες, ἀπ' ὅπου διασώθηκαν ὡς τὶς ἡμέρες μας.

Ἄν οἱ Βυζαντινοί, μὲ τὰ τεχνικὰ μέσα τῆς ἐποχῆς, ἐπitéλεσαν τὸ ἔργο αὐτό, στὴν περίπτωσι ποὺ ὑπῆρχε στὴν σημερινή Ἑλλάδα ἓνα τρίτο τῆς ἀγάπης ποὺ τὸ Βυζάντιο εἶχε γιὰ τοὺς Ἀρχαίους, τί θὰ συνέβαινε; Ἀντὶ γι' αὐτό, ἀντλοῦμε τὰ κείμενά μας ἀπὸ τὴν Δύση, εἰσάγοντάς τα γιὰ τὶς ἀνάγκες ἀνιαρῆς μελέτης ἰδρυμάτων ταγμένων στὸ ἀναμάσημα εἰσαγόμενων θεωριῶν, καὶ δὲν ἔχουμε ἀξιωθεῖ οὔτε τὴν Πατρολογία τοῦ Migne νὰ ἀντιγράψουμε, ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ τὸ κάνει καὶ αὐτὸ ἓνας παπᾶς μόνος του, ὑπὸ τὴν

γενικὴ ἀδιαφορία τοῦ κράτους, τοῦ Κλήρου, καὶ περίπου ὅλης τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Προπορευόμενος ἄλλοτε στὴν μελέτη τῶν Ἀρχαίων, σήμερα ὁ Ἱερὸς Κληρὸς τοὺς θεωρεῖ ἕως καὶ παρωχημένους, ἄνευ σημασίας, ἀδιαφορῶντας ἀναλόγως. Τοὺς ἔχουμε ὅμως στὰ ‘σχολεῖα’ ἀπὸ ἐθνικισμὸ καὶ ἀνάγκες image making, τὸ ὁποῖο ἀκριβῶς εἰρωνεύεται ὁ Λούτουακ, γιατί ὁ τρόπος πού ‘χρησιμοποιοῦνται’ εἶναι τέτοιος, ὥστε ἂν ὁ μαθητὴς δὲν τοὺς μισήσει μὲ ὅλη τὴν ψυχὴ του, πρέπει νὰ ἀνάψει κερὶ στὴν Παναγία.¹⁸⁹ Ἡ δική μας προσφορὰ ἐξαντλήθηκε στὸ ἐξῆς ὑψηλό, πῶς θὰ ἀφαιρέσουμε ἀπὸ τὴν γλῶσσα τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα, πού κράτησαν οἱ Βυζαντινοὶ τόσους αἰῶνες — καὶ τὸ πετύχαμε, χωρὶς νὰ ἀνοίξει ρουθούνη, κατηγορῶντας ἐμεῖς τὸ Βυζάντιο γιὰ σκοταδισμό...

*

Ἐν γένει ὁ Λούτουακ ὁδηγεῖται σὲ ἔγκυρα συμπεράσματα γιὰ τὴν βυζαντινὴ στρατηγικὴ καὶ τὴν σημασία της γιὰ μᾶς σήμερα, δὲν τὰ ἐφαρμόζει ὅμως πάντα σωστά, ὅπως ὅταν ἐπαινεῖ τὴν ἐλληνικὴ στάση ἀπέναντι στὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἐνταχθεῖ ἡ Τουρκία στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσὴ. Σύμφωνα μὲ τίς ἐκτιμήσεις του, οἱ ὁποῖες δὲν ὀφείλονται σὲ μειονεκτικὴ εὐφυΐα, ἀλλὰ στὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ἀνήκει στὴν μοντερνικότητα, ὥστε ἀπὸ ἐνὸς σημείου καὶ πέρα ἀδυνατεῖ νὰ καταλάβει κόσμος, ἢ ἐλληνικὴ διπλωματία “ὑπῆρξε πολὺ

¹⁸⁹ Πρβλ. τὸ κείμενο, *Παιδαγωγικὰ θεμέλια*.

μελετημένη, ἔξυπνη καὶ προσεγμένη. Ἄν ἡ Ἑλλάδα ἐμπόδιζε τὴν ἐνταξιακὴ πορεία τῆς Τουρκίας θὰ ἔπραττε μεγάλο σφάλμα. Ὑπάρχουν ἄλλες χῶρες ποὺ θέλουν νὰ τὴν κρατήσουν, οὕτως ἢ ἄλλως, ἐκτὸς Εὐρώπης. Ἄς ἀφήσουμε τοὺς Γάλλους νὰ ποῦν τὸ ὄχι, γιατί νὰ τὸ ποῦμε ἐμεῖς; Ἔτσι, ἡ Ἑλλάδα μπορεῖ μὲ μηδενικὸ κόστος νὰ εἰσπράξει ὄλα τὰ ὀφέλη τῆς πορείας ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς Τουρκίας.”

Ἡ τακτικὴ αὐτή, στὴν συγκεκριμένη περίπτωση, ὄχι μόνο ἔξυπνη καὶ προσεγμένη δὲν εἶναι, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, ἐφόσον δὲν ἐνδιαφέρει καθεαυτὴν ἡ ματαίωση τῆς ἐνταξιακῆς πορείας τῆς Τουρκίας, οὔτε τὰ κέρδη ἀπὸ ἐνδιάμεσες προσπάθειες δῆθεν ἐξευρωπαϊσμοῦ της: ὅταν ἡ Εὐρώπη δὲν ἔχει καμμία ταυτότητα καὶ ἡ ἴδια ἡ βούλησή της γιὰ ζωὴ κινδυνεύει μὲ ἀφανισμό, σκοπὸς εἶναι ἡ ἐπίγνωση, νὰ γίνῃ βέβαιο γιὰ ποιὸν ἀκριβῶς λόγῳ δὲν θέλουμε τὴν Τουρκία στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἔνωση. Ὁ Λούτουακ παρακάμπτει τὸ ἀναγκαῖο αὐτὸ πνευματικὸ κοινωνικὸ πρόταγμα, καὶ ἐπικεντρώνεται σὲ δευτερεύοντα, ἐρχόμενος σὲ σύγκρουση μὲ ὅσα ὁ ἴδιος τονίζει γιὰ τὴν τεράστια σημασία τῆς πολιτισμικῆς ἰσχύος τῶν Βυζαντινῶν, ὅταν συνιστᾶ νὰ ἀποκτήσουμε κι ἐμεῖς “ἰσχυρὴ ταυτότητα καὶ ἰσχυρὴ βούληση νὰ ἀντισταθοῦμε.” Πῶς θὰ ἀνέπτυσσαν οἱ κοινωνίες τῆς Εὐρώπης πολιτισμικὴ βούληση, ὅταν φυγαδεύεται ἡ ἴδια ἡ κριτικὴ τῶν ζητημάτων; Γιατί θὰ ζημιώνονταν τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα ἀπὸ τίμια καὶ ἀνοιχτὴ συζήτηση, ἂν ἡ κυβέρνηση ἀνοιγε τὸ θέμα καὶ τὸ ἔφερε στὴν πολιτισμικὴ του οὐσία; Γιατί θὰ ζημιώνονταν τὰ ἴδια τὰ τουρκικὰ συμφέροντα, ἂν γινόταν ἀντιληπτὸ ὅτι δὲν ἔχει νόημα ὁ πιὸ ἰσχυρὸς, ἔστω, ὀργανισμὸς, ἄδειος ἀπὸ ψυχῆ; Ἡ ἐπιλογὴ κουτοπονηριᾶς δὲν βοήθησε οὔτε κἂν στὰ ἐπιμέρους ἑλληνοτουρκικὰ προβλήματα,

τά ὅποια οὕτως ἢ ἄλλως δευτερεύουν. Ὅμως οἱ ἐλληνικὲς κυβερνήσεις δὲν εἶναι λιγώτερο τυχάρπαστες ἀπὸ τὶς δυτικὲς, ἀκολουθῶντας πορεία κοντόθωρου κερδοσκοπικοῦ συνεταιρισμοῦ, χωρὶς κἂν δυνατότητα γιὰ τὴν ἐμπέδωση πολιτισμικῆς ταυτότητας.

Τὸ ἴδιο φαίνεται καὶ ἀλλιῶς, σὲ παρόμοιας μυωπίας ἐπίδοση τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποία ἐπίσης θὰ ἐπιδοκίμαζε ὁ Λούτσιακ, τὴν ἔνταξη τοῦ κόκκινου φασισμοῦ στὶς δυνάμεις τοῦ κοινοβουλίου, μειώνοντας ἔτσι τὴν ‘ἐπαναστατικὴ’ του αἴγλη, ἐμφανίζοντάς τον στὴν πράξη ‘συμβιβασμένο,’ ταυτόχρονα ἐκθέτοντας τὶς ἀπόψεις του στὴν μεγαλύτερη δυνατὴ δημοσιότητα, ἀπ’ ὅπου διὰ μόνης τῆς γελειότητός τους διασύρονται. Χρειαζέται ὅμως νὰ σκεφτεῖ κανεὶς ἂν πράγματι δικαιολογεῖται ἀποδοχὴ στὸ κοινοβούλιο ὅσων προσπαθοῦν νὰ ἐκμεταλλεῦνται ἀκόμη καὶ τὸ κοινοβούλιο γιὰ νὰ καταργήσουν τὸν πολυκομματισμό.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τοὺς νεοναζί, ὅμως αὐτοὶ τοῦλάχιστον βάλλο-
νται ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς, ἐνῶ τὸ ΚΚΕ ἔχει ἀλόγως θεωρηθεῖ κα-
νονικὴ κοινοβουλευτικὴ δύναμη.

Τὸ γνωστὸ ἀπόφθεγμα τοῦ Βολταίρου¹⁹¹ δὲν ἐπιζητεῖ παραλογισμό, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, ἀνοχὴ ἐφόσον τὸ διάφορο ἔχει τὴν ἴδια διάθεση καὶ δὲν ἐπιδιώκει τὴν δική του βίαιη ἐπικράτηση. Εἶναι ἄλλο νὰ μὴ διώκεις, φυλακίζεις καὶ φιμώνεις τὸν κόκκινο φασισμό, τελείως ἄλλο νὰ τὸν ἐγκαθίστας στὸ ἴδιο τὸ πολυκομματικὸ σύστημα, ὑποστηρίζοντας ἔτσι ιδεολογικὴ σύγχυση, παρουσιάζοντας ὡς ἐναλλακτικὴ μία πρόταση ποὺ καταργεῖ τὴν ἴδια τὴν δυνατότητα ἐναλλακτικῶν προτάσεων. Τὸ κράτος τοῦ δήμου ἐνδέχεται νὰ ὀδηγηθεῖ στὸν φασισμό, ὅμως τὸ κοινοβούλιο δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ προσκαλεῖ στὴν ἐξουσία τοὺς διώκτες του, γιατί ὅσο ἀποτελεσματικὸ ἂν εἶναι στὰ δικά του μέτρα τὸ ‘ἡμέρωμα τῆς στρίγγλας,’ δὲν ἀναπληρώνει τὴν κακοποίηση τῆς κοινωνικῆς νοημοσύνης, τὴν ἐξάπλωση χυδαιότητος, τὴν ὑπὸ νόμους τῶν κριτηρίων καὶ περιφρόνηση τῆς συγκρότησης καὶ συνέπειας.

¹⁹¹ “Διαφωνῶ μὲ αὐτὸ ποὺ λές, ἀλλὰ θὰ ὑπερασπιστῶ μέχρι θανάτου τὸ δικαίωμά σου νὰ τὸ λές.” Ἡ φράση δὲν ὑπάρχει στὰ γραφτὰ τοῦ Γάλλου διανοομένου, ἀλλὰ ἀποδίδει καλὰ τὴν νοοτροπία του, γι’ αὐτὸ δὲν ἔχει πάψει νὰ διαδίδεται μὲ τὸ δικό του ὄνομα.

Τὸ μεγάλο μας πρόβλημα

ΙΣΩΣ καὶ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν δημοκρατικὴ συνισταμένη τῆς κοινωνίας, ἡ ἀναγωγὴ στὸ γενικὸ καλὸ — πάντα μὲ κίνδυνο λάθους, ἐλεύθερη ὅμως ἀπὸ μεροληψία — πέρα ἀπὸ ἓνα ἀναγκαῖο βαθμὸ πληροφόρησης, ὠριμότητας καὶ εὐφυΐας ἀπαιτεῖ νὰ μπορεῖ κανεὶς ὄχι μόνον νὰ ὑπολογίζει τὸ γενικὸ ὡς προϋπόθεση τοῦ ἀτομικοῦ, ἀλλὰ ἐπίσης νὰ ὑποστηρίζει ὀλέθριες γιὰ τὸν ἴδιο καὶ τοὺς οἰκείους του πολιτικὲς ἀποφάσεις. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος καταλάβαινε στὴν ἀπόδρασή του διόρθωση μιᾶς ἀδικίας, ἀλλὰ ζημιὰ στὴν ἴδια τὴν ἔννοια τῆς δικαιοσύνης.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἴσως καὶ νὰ προτιμοῦσαν τὴν λύση αὐτὴ, ἀποφεύγοντας τὴν ἐνοχλητικὴ παρουσία τοῦ φιλόσοφου καὶ μαζί τὸ ἔγκλημά τους, ταυτόχρονα κερδίζοντας πρόφαση νὰ τὸν διαβάσουν σὰν κοινὸ δραπέτη. Ὡς τὸ τέλος ὁ Σωκράτης τοὺς προστάτευε ἀπὸ τὴν μικροσκοπικὴ τους σκέψη, ὅπως ἀκριβῶς ἐπρόκειτο νὰ κάνει ὁ μαθητὴς του. Πέρα ἀπὸ κάθε ἄλλη συνέπειά της γιὰ τὸν ἴδιο καὶ τὴν Πόλη, ἡ ἀπόδραση θὰ ἀναγνώριζε ἔμπρακτα ὅτι τὸ δίκαιο ἔχει μόνον ὑποκειμενικὴ ὑπόσταση καὶ πράγματι ἀσήμαντη θεσμικὴ ἔκφραση, ὥστε ὁ ἴδιος θὰ μετέτρεπε τὸν ἑαυτὸ του σὲ ἐγγύηση γιὰ τὴν διάλυση τῆς Ἀθήνας. Ὁ Σωκράτης καταλάβαινε τὴν Πόλη

στήν κυριότητά της, δηλαδή στὸν κάθε πολίτη προσωπικά μὲ πληρότητα,¹⁹² ἐπομένως δὲν μπορούσε νὰ διανοηθεῖ δύο μέτρα καὶ σταθμά. Ἄν ἡ πράξη του μοιάζει σήμερα ἀκατανόητη ἢ ἀκόμη χειρότερα, ‘χαζή,’ δὲν εἶναι παράδοξο ὅτι τὸ κακὸ πηγαίνει στὸ χειρότερο, ὅπως ἀκριβῶς στὴν Ἀθήνα ποὺ τὸν ἐκτέλεσε.

Ἡ σύνεση αὐτὴ καταργεῖ τὴν μεροληψία, ὁπότε ἡ κοινὴ γνώμη κερδίζει δύναμη νὰ ἐλευθερώνεται ἀπὸ προκαταλήψεις, ἀδράνεις καὶ μικρότητες, ἡ δημοκρατία ἀρχίζει νὰ ἐκφράζει λιγώτερο ἰσορροπίες συμφερόντων καὶ περισσότερο συναρμογὴ δυνάμεων, κοινὴ συνείδηση καὶ ἀμοιβαία εὐεργεσία. Πόσο εὐκόλα καὶ ἀνεπαίσθητα ἀνταλλάσσεται ἡ νοημοσύνη μὲ τὴν χυδαιότητα, διαπιστώνει κανεὶς ἀπὸ πολλά, καὶ προσέχοντας τὴν κοινὴ γνώμη τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ὁ διασυρμὸς τῶν ἀνεπάγγελτων πολιτικῶν. Σύμφωνα μὲ ὅ,τι κατάντησε πιά ἀπόλυτο κριτήριον, κάθε δικηγορὶσκὸς ποὺ κόλλησε ἔνσημα ὑπερβαίνει ἀσυγκρίτως τὸν Περικλῆ.

Πάμπτωχοι ἀπατεῶνες μὲ ἱκανότητες δουλοπρέπειας, μηχανορραφίας καὶ δημαγωγίας, τερματίζουν τὴν ἀνώφελη πολιτικὴ καριέρα τους πλούσιοι. Ὅμως γι’ αὐτὸ δὲν εὐθύνεται ἡ ἀπουσία προηγούμενης ἐργασίας, στὴν ὁποία θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν ὑπάρξει τὸ ἴδιο ἀπατεῶνες, ἀλλὰ ἡ προτίμησή τους νὰ μὴ νοιάζονται γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ. Ἡ πραγματικὴ διαφθορὰ τῶν πολιτικῶν, ὅπως ἂν ἐκδηλώνεται καὶ σὲ ὅποιο βαθμὸ ὑπάρχει, εἶναι στὴν μικροψυχία, ὅτι εἶχαν εὐκαιρία νὰ ἐργαστοῦν γιὰ κάτι πραγματικὸ, καὶ περιφρόνη-

¹⁹² Πρβλ. ὅσα γράφω στοὺς *Ἀρχαίους Ἑλληνας*, σ. 224 κ.έ.

σαν τὸ ἔργο, ὡς τὸ τέλος ἀνήμεροὶ νὰ ἀντιληφθοῦν καὶ νὰ ἀπολαύσουν τὴν πραγματικότητα. Καταστολὴ τῆς ἀπάτης δὲν ἀποκλείεται, ὅμως τὴν ἀρρώστια βούλησης παραδομένης στὸ ἀσήμαντο δὲν τὴν γιαιτρεύει τίποτα, καὶ οἱ πολιτικοὶ μας διακρίνονται στὴν ἀπατεωνιὰ ἐπειδὴ δὲν τοὺς συναρπάζει ἡ ἀξία καὶ τοὺς ἔχει καταπιεῖ ἡ μικρότητα.

Ἄν ἡ ἀπλὴ αὐτὴ ἐξήγηση ἐπιμένει νὰ διαφεύγει, δὲν εἶναι ἐπειδὴ σπανίζει ἡ 'ἐξυπνάδα,' ἀντιθέτως, αὐτὴ περισσεύει, καὶ κάνει τὴν μικροψυχία ἀκόμα πιὸ ἀποκρουστικὴ. Ὅχι μόνο οἱ πολιτικοί, πιὸ πρωταρχικὰ ὁ ἴδιος ὁ λαὸς ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ, ὥστε νοιώθοντας ἀδικημένος πού μοχθεῖ γιὰ τὴν ἐπιβίωση, ἐνῶ οἱ 'ἐπιτήδαιοι' παριστάνοντας τοὺς βουλευτὲς πλουτίζουν ἄκοπα καὶ γρήγορα, υἱοθέτησε τὸ κριτήριό τοῦ ἐπαγγέλματος, κατηγορῶντας ὅσα δὲν φτάνει ἡ ἀλεπού, τάχα ὑπερήφανος πού ὁ ἴδιος 'κολλάει ἔνσημα,' ἀπ' ὅπου βράζει στὸ ζουμί του χωρὶς διέξοδο.

Ἄλλη περίπτωση χαρακτηριστικὴ δείχνει πῶς ἡ μικρότητα ἔχει ἀπαγορεύσει τὴν ἴδια τὴν ἀρχὴ μιᾶς βελτίωσης. Δὲν ὑπῆρξε ἓνας πολιτικός, δημοσιογράφος, οικονομολόγος, καὶ οὔτε ἓνας τοῦ 'ἀγνοῦ λαοῦ,' νὰ διαδηλώσει, ὅτι ἰδίως ἂν οἱ Εὐρωπαῖοι δὲν μποροῦν νὰ ξεφορτωθοῦν τὴν Ἑλλάδα, χρειάζεται νὰ κάνουμε τὰ ἀδύνατα δυνατὰ γιὰ νὰ μὴ διαλυθεῖ ἡ Ἐνωση. Ἀντὶ γι' αὐτό, ὅλη ἡ ἀγωνία ὡς ποῖο βαθμὸ θὰ ἄντεχε ὁ ἐκβιασμός, ἐπιμένοντας στὴν εὐρωζώνη ὡς τσιμπούρια, ἀποκλειστικὸ φόβο ἔχοντας τὸ ἐνδεχόμενον νὰ διακοπεῖ ἡ χρηματοδότηση.

Τὴν μικρότητα αὐτὴ καὶ ἀναξιοπρέπεια συμπληρώνει ἀκρισία. Δὲν λείπουν ὅσοι ἐπιθυμοῦν ἐγκατάλειψη τῆς εὐρωζώνης, ὅποτε βρῖσκεται κανεὶς σὲ πειρασμὸ νὰ εὐχθηεῖ γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς εὐχῆς. Ὅμως εἶναι πράγματι

πειρασμός, γιατί δὲν θὰ ὠφελοῦσε οὔτε κἀν τοὺς ἴδιους νὰ ζήσουν τὸ κατάντημα τῆς Ἑλλάδας τότε. Μὲ τὴν ἴδια εὐκολία καὶ ἐλαφρότητα, μὲ τὴν ὁποία μαίνονται ὑπὲρ 'ἐλευθερώσεως' ἀπὸ τὰ προγράμματα λιτότητας, θὰ θρηνοῦσαν γιὰ τὴν συμφορά, πόσο μετάνοιωσαν, καὶ ἄχ, πόσο ἐξαπατήθηκαν καὶ πόσο ἀλῆτες αὐτοὶ ποὺ τοὺς ἔπεισαν ἢ πόσο ἐπιπόλαιοι οἱ ἴδιοι, καὶ λοιπὰ ἐξίσου ἀνώφελα μὲ τὶς σημερινές 'ἐξεγέρσεις,' στὴν ἀπόλυτη μεροληψία ἀδυνατῶντας νὰ ὑπηρετήσουν τὸ ἴδιο τὸ ἀτομικὸ τους συμφέρον καὶ λίγο πολὺ ἀδιαφορῶντας μὴπως χάρη στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσὴ συμβοῦν ἐπωφελεῖς μεταρρυθμίσεις, γιὰ τὶς ὁποῖες τόσο ἀνίκανες καὶ ἀπρόθυμες ἔχουν ἀποδειχθεῖ οἱ ἐγχώριες πολιτικὲς δυνάμεις ἀπὸ μόνες τους.

Ἡ κρισιμότητα τῶν ἐλληνικῶν περιστάσεων φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως καὶ τοῦ ΔΝΤ, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν δυνατῶν συνεπειῶν, προβλέψιμων καὶ ἀπρόβλεπτων. Οἱ πιὸ σοβαρὲς βελτιώσεις, ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἀξιοκρατίας καὶ τῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ καὶ μικρότερες καὶ μερικὲς ἀμφίβολης ἀξίας, ἐνδέχεται νὰ ἀποδεικνύονται εὐεργετικὲς μὲ τρόπους ποὺ δὲν εἶναι ἀμέσως ὄρατοί. Γιὰ παράδειγμα, ἡ πτώση τοῦ κατώτατου μισθοῦ λέγεται ὅτι ἐνισχύει ἀνταγωνιστικότητα, καὶ εἶναι σωστό. Ἡ ἀνταγωνιστικότητά ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλὰ, καὶ ἀπὸ τοὺς μισθοὺς. Ὑπάρχει ὅμως πιὸ εὐεργετικὴ συνέπεια, ἀφορῶντας σὲ διάσταση ἀσυγκρίτως πιὸ σπουδαία, στὴν ἴδια τὴν ἐπιχειρηματικὴ ἐπιθυμία, χωρὶς τὴν ὁποία κανένας ἀνταγωνισμὸς δὲν εἶναι δυνατός. Ἄν ὁ δημόσιος βίος κρατᾶει στοιχειώδη ἐπαφή μὲ τὰ οἰκονομικὰ πρότυπα τῆς Δύσεως καὶ δὲν καταντᾶει σὲ ἀφρικανικὲς καταστάσεις, στὸν βαθμὸ ποὺ ἡ μισθωτὴ ἐργασία γίνεται λιγώ-

τερο ἐλκυστική πληθαίνουν σταδιακὰ οἱ πιθανότητες γιὰ ἐπιχειρηματικὰ σχέδια ἢ γιὰ προτίμηση μισθωτῆς ἐργασίας πιδὸ ἀπαιτητικῆς, δηλαδὴ χάνει ἀρκετὴ ἀπὸ τὴν θλιβερὴ 'γοητεία' τοῦ τὸ μέχρι πρό τινος περίπου καθολικὸ ὄνειρο τοῦ πιδὸ εὐκόλου ἢ βέβαιου δυνατοῦ ὑπαλληλικοῦ βολέματος. Ταυτόχρονα δημιουργεῖ στὴν κοινωνία ἐπιπλέον ὑποχρέωση νὰ φροντίζει γιὰ θεσμοὺς ποὺ διευκολύνουν τὴν ἐπιχείρηση καὶ ἐνισχύουν τὴν ποιότητα τῆς ἐκπαίδευσης. Δὲν εἶναι αὐτὸ ἐλπιδοφόρο, παρ' ὅλα τὰ προβλήματα ποὺ περιέχει καὶ τίς ἀδικίες; Θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ ἐπέμενε ὕψιστο ὄραμα τῆς κοινωνίας ἢ ἴδια ἢ ταφόπλακά της — στειρότητα, δειλία, μικρότητα καὶ ἀνία;

Ἐπὸ τίς συνθήκες τῆς παγκοσμιοποίησης ἀναπτύσσεται κυριαρχία τοῦ ἀπρόσωπου καὶ τοῦ μετρήσιμου, προτεραιότητα τῆς οἰκονομίας ἐναντι ὅλων τῶν πλευρῶν τοῦ βίου, σκληρότητα κοινωνικὴ καὶ μεγάλες, ἀκόμη καὶ 'παράδοξες,' ἀνισότητες (καταστροφή ἀγαθῶν ποὺ 'περισεύουν,' κλπ), ὑπερένταση χρηματιστηριακῆς, 'ἀφηρημένης' καὶ μᾶλλον τυχοδιωκτικῆς κερδοφορίας χωρὶς τὴν παραγωγή πραγματικῶν ἀγαθῶν, περιθωριοποίηση, εὐνοουχισμὸς καὶ ἠθικὴ ἀπαξίωση ὅσων δὲν 'πετυχαίνουν,' ἐμπορευματοποίηση τοῦ παντός, ἀνελέητος ἀνταγωνισμὸς ποὺ θὰ μπορούσε νὰ περιγραφεῖ καὶ ὡς κοινωνικὸς δαρβινισμὸς, ἐπισφάλεια, ἄγχος, ἀπόγνωση...¹⁹³ Χρειάζεται προσπάθεια, ἐφόσον ἰσχύει κερδοφορία γιγάντιας κλίμακας, νὰ ἐπιτευχθεῖ ἓνας βαθμὸς

¹⁹³ Ἐγκυρη ὅσο ἀδιέξοδη ἢ περιγραφὴ τοῦ Καλιόρη (*Ἡ κοινωνία τῆς ὀρθοπεταλιᾶς*, Ἀθήνα 2004), καὶ κατὰ τι μακρότερη τοῦ δέοντος.

κοινωνικῆς πρόνοιας, πού θὰ διασφαλίζει στοὺς πάντες τὴν πιὸ στοιχειώδη διαβίωση, ἀντὶ νὰ ἐγκαταλείπονται στὴν ἐπαιτεία ἀκόμη καὶ ἐπισήμως ἀπὸ τὶς κυβερνήσεις. Πέρα ἀπὸ αὐτὰ ὅμως, ἡ ἀκόμη ἂν δὲν γίνουν αὐτά, παραμένει γεγονός ὅτι μέσα στὰ ἐλαττώματά τους οἱ δυτικὲς κοινωνίες κατόρθωσαν νὰ προσφέρουν στοὺς πληθυσμοὺς ἀγαθὰ ἀδιανόητα γιὰ βασιλεῖς στὸ παρελθόν. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἡ Δύση ἀποτέλεσε τὸ μόνο παγκόσμιο πρότυπο, εἴτε τὸ ἀκολουθεῖ κανεὶς, εἴτε τὸ ἀπορρίπτει ἐπιλέγοντας μιὰ ἰδιαίτερη προοπτική, πού ὅμως παραμένει ἰδιαίτερη, δὲν γίνεται ἐναλλακτικὸ πρότυπο.

Ἰδίως ὅσοι δὲν προτάσσουν βελτίωση τῶν ὑλικῶν συνθηκῶν, χρειάζεται νὰ προσέχουν ἐπίσης ὅτι καὶ σὲ διαφορετικὲς κοινωνίες κυριαρχεῖ τώρα καὶ στὸ παρελθόν τὸ ἀπρόσωπο, καὶ συχνὰ μονοπωλοῦσε τὸν βίον ἢ οἰκονομικὴ διάσταση ἢ πάντως δὲν ἦταν καθόλου ἀμελητέα, ὅταν ἔπρεπε νὰ μοχθεῖ κανεὶς σκληρὰ ὄχι γιὰ ἀσφάλιση καὶ ἄνεση, ἀλλὰ γιὰ τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα τῆς καθημερινῆς ἄθλιας διαβίωσης. Σὲ πολλὰ μέρη τοῦ πλανήτη αὐτὴ εἶναι ἡ κατάσταση ἀκόμη σήμερα. Τὸ ἴδιο τὸ αἶτημα γιὰ δικαιοσύνη, ἀνθρωπινότητα καὶ λογικότητα προέρχεται ἀπ' ὅπου προέρχεται ὁ καπιταλισμὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ κομμουνισμὸς καὶ ὀλόκληρη ἡ παγκοσμιότητα. Ἡ κριτικὴ αὐτοαναιρεῖται, ἂν μὲ μονοκονδυλιὰ διαγράφει τὰ πάντα ὑπὸ τὸν γενικὸ ὄρον τοῦ 'συστήματος.' Τὸ δυτικὸ καὶ πιά παγκόσμιο πρότυπο — συνοπτικά: ἡ ἀποθέωση τοῦ ἐπιχειρεῖν — δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἄκρα τελειότητα, ὅμως γίνεται ἀδύνατη ἡ ἀντιμετώπιση τῶν μεγάλων καὶ πολλῶν προβλημάτων, ἂν περιφρονοῦνται τὰ πλεονεκτήματα καὶ ἀκόμα ἡ ταυτότητα καὶ οἱ πηγές του.

Χρειάζεται μέριμνα γιὰ τὰ 'θύματα' τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, νὰ ἐκμηδενίζεται ἡ ἐξαθλίωσις, ὅμως στὸν βαθμὸ πὸ ἐνδιαφέρουν ἐπίσης ἡ ποιότητα, ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ δημιουργικότητα, ἄλλο τόσο χρειάζεται νὰ προστατεύονται οἱ προϋποθέσεις τῆς συναρπαγῆς καὶ ὑπεροχῆς, ἰδίως τὰ πιὸ θεμελιώδη κίνητρα, οἱ Σημασίες τῆς ἐπιχείρησης, τοῦ ὑπολογισμοῦ καὶ τῆς ἐπινόησης. Τὸ κομμουνιστικὸ ἐγγεῖρημα δοκιμάστηκε σὲ πολλὰς χώρες καὶ ἀπέτυχε, ὅπως ἦταν ἐπόμενο. Κι ἂν ἀφαιρέσει κανεὶς ὅλες τὶς στρεβλώσεις καὶ ἀνθρώπινες ἀδυναμίες, ἀλλὰ καὶ τὶς ὅποιες ἀντιστάσεις τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν ἢ συγκρούσεις τῆς προκατασκευασμένης ἰδεολογίας μὲ τὴν ζωντανὴν πραγματικότητα, ἐπιμένοντας στὴν πιὸ ἰδανικὴ μορφή, πὸ ὑπῆρξε μόνον στὰ χαρτιά: δὲν συνιστᾶ ἀντίδοτο στὴν ἀρένα τῆς ἰσχύος τὸ ἰδεῶδες χαλάρωσης, ἀνεμελιάς καὶ μετριότητος, τὸ ἰδεῶδες τοῦ μαρξισμοῦ, τὸ ὁποῖο, ὅπως θυμόμαστε, περιφρόνησε ἀμέσως καὶ συνεχῶς ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσις, κατεξευτελίζοντας καὶ ἐξοντώνοντας τοὺς λαοὺς τῆς στὸ φάντασμα μιᾶς ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας, πὸ ποτὲ δὲν κατόρθωσε. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν συνέβαινε αὐτό, ἡ ἂν ὁ πλοῦτος ἦταν τέτοιος, ὥστε νὰ μὴ χρειάζονται παρὰ ἐλάχιστες ὥρες ἐργασίας, καὶ πάλι ὁ κομμουνισμὸς θὰ κατέρρεε — ἀπὸ ἀπλὴ ἀνία! Τὸ παρὸν πὸ δὲν ματαιώνεται ἐκτινασσόμενο ἀενάως στὸ μέλλον, θὰ χρειαστεῖ ἄλλο τρόπο γιὰ νὰ ἀξιοποιεῖ τὴν περίσσεια τῆς δυνάμης του. Τὸ 'χάζεμα' δὲν ἀποτελεῖ ἐναλλακτικὴ πρότασις, οὔτε τὰ χόμπυ. Τὴν ἀπάνθρωπη κυριαρχία τῆς εἰδίκευσης ὑπερβαίνει ἡ κα-

θολικότητα, ὄχι ἢ ρηχότητα, καὶ στὴν ὅλη κοσμικὴ ἐρημιὰ δίνει νόημα τὸ ἱερό, ὄχι ἢ μικρότητα.¹⁹⁴

Στὸν βαθμὸ πού τὸ κομμουνιστικὸ καθεστῶς παρέμενε πιστὸ στὶς ἀρχές του, μὲ τὴν μετατροπὴ περίπου τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν σὲ κρατικούς ὑπαλλήλους νὰ ρημάζει τὶς δημιουργικὲς δυνάμεις καὶ τὴν οἰκονομία, στὴν πράξη ἢ ἐπαγγελία 'ισότητος' κατάντησε πρόταγμα γενικευμένης ἐξαθλίωσης, ἀντίθετης ὄχι μόνο στὴν ἀνάπτυξη, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐγκράτεια καὶ τὴν ἄσκηση, ἀπλὴ παραίτηση, μαρasmus καὶ κακομοιριά. Ἔτσι τὰ ὠραῖα λόγια περὶ δικαιοσύνης, πού ἐπένδυσαν τὴν κομμουνιστικὴ συμφορὰ, ἔσπειραν στὴν κοινωνία κυνισμό καὶ ἀποξένωση, οἱ ἄνθρωποι ἄδειασαν, ἔγιναν σὰν φαντάσματα, στὴν καλύτερη περίπτωση τὴν ψυχὴ τους κινούσε ὁμοίωμα ζωῆς, ἢ ὑπερένταση φόβου, κακίας, καχυποψίας καὶ πονηριᾶς, ἔτσι πού μπροστά τους καὶ ὁ πιὸ πωρωμένος ἐπιχειρηματίας τῆς πλουτοκρατικῆς Δύσης νὰ φαντάζει ἀπόλυτο πρότυπο ἀξίας καὶ εὐτυχίας.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Τὸ λαμπρὸ κομμουνιστικὸ ὄραμα: "στὴν κομμουνιστικὴ κοινωνία ... νὰ κυνηγῶ τὸ πρωί, νὰ ψαρεύω τὸ ἀπόγευμα, νὰ φροντίζω τὰ ζῶα τὸ βράδυ, νὰ κάνω κριτικὴ μετὰ τὸ δεῖπνο, ὅπως ἀκριβῶς μοῦ ἀρέσει, χωρὶς ποτὲ νὰ γίνομαι κυνηγός, ψαράς, βοσκὸς ἢ κριτικός" (Μάρξ - Ἐγκελς, *Ἡ Γερμανικὴ Ἰδεολογία*, τ. Α', μτφρ. Κ. Φιλίνη, Ἀθήνα χ.ῆ., σ. 80).

¹⁹⁵ Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ 'παράδεισος τῆς δικαιοσύνης' υἰοθέτησε ἀμέσως καπιταλιστικὲς λύσεις (μισθολογικὴ διαφορά, προνόμια, καταμερισμὸς ἐργασίας, κλπ), περιφρονῶντας τὴν νοημοσύνη, μὲ τὸ 'ἔτσι θέλω' βαφτίζοντας τὶς ἀξίες τοῦ καπιταλισμοῦ κομμουνιστικές, ἀλλὰ καὶ χωρὶς κανένα αἶσθημα κοινωνικῆς εὐθύνης, πραγματοποιῶντας ἀκόμη καὶ αὐτὲς μὲ κόκκινη ὑπερένταση, ἐξοντώνοντας τὸν λαό, ἔχοντας μισθοὺς τῶν 'στελεχῶν' ἀκόμη καὶ τριακό-

Πέρα ἀπὸ τὴν κριτικὴ τῆς Εὐρώπης, τῆς Δύσης καὶ τῆς παγκοσμιότητος, τὰ ἑλληνικὰ προβλήματα ἔχουν μιὰ ἀνεξαρτησία καὶ ἐμποδίζουν τὴν Ἑλλάδα νὰ πάρει ὁποιαδήποτε θέση, ἐντὸς ἢ ἐκτὸς ‘συστήματος,’ ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν τυφλό, ποὺ παραπατάει σὲ ὄλους τοὺς δρόμους.

“Ὅσο ἂν μειωθεῖ χάρις στὶς παρεμβάσεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης ἡ δυνατότητα τῶν κομμάτων νὰ ἐκπορνεύουν τοὺς πολῖτες, οὐσιώδης βελτίωση δὲν θὰ ὑπάρξει. Ὅταν οἱ οἰκονομικὲς συνθῆκες τὸ ἐπιτρέπουν, γιὰτὶ δὲν θὰ ἀκολου-

σιες φορές μεγαλύτερους ἀπὸ τὸν κατώτατο μισθό, ὅλα ἐφιαλτικὰ διανθισμένα μὲ λογύδρια περὶ τοῦ κομμουνισμοῦ ὡς ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ. Ὅπως θυμίζει ὁ Καϊσλερ γιὰ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία, “ἔφθασε σὲ τέτοια σκληρότητα, ὥστε ξεπέρασε ἀκόμη καὶ ἐκείνη ποὺ ἐπέβαλαν στοὺς ἐργάτες ἡ φασιστικὴ Ἰταλία καὶ ἡ ναζιστικὴ Γερμανία. Οἱ ἐργοδηγοὶ καὶ οἱ διευθυντὲς τῶν ἐργοστασίων [δηλαδή οἱ ἀρχικομμουνιστές, στελέχη τοῦ κόμματος, κλπ] ἀπέκτησαν τὴν ἐξουσία νὰ ἀπολύουν χωρὶς εἰδοποίηση τοὺς ἐργάτες ἂν ἀργήσουν πάνω ἀπὸ 20 λεπτὰ στὴ δουλειά, ἂν φύγουν ἀπὸ τὴ δουλειὰ νωρίτερα, ἂν εἶναι ‘νωθροί,’ ἂν ἡ ἀπόδοσή τους δὲν εἶναι ‘ικανοποιητικὴ’ ... Ἀπὸ τὸ 1940 [ὁ ἐργάτης οὔτε ἀπολύεται, οὔτε πληρώνεται,] ἡ ἐγκατάλειψη τῆς δουλειᾶς χωρὶς ἄδεια καὶ ἀκόμα ἡ καθυστερημένη προσέλευση, ἡ ‘νωθρότητα’ κλπ., τιμωροῦνται μὲ καταναγκαστικὰ ἔργα” (Ὁ κομμισσάριος καὶ ὁ γιόγκι, μτφρ. Ἄλ. Κοτζιάς, Ἀθήνα χ.ἔ., σελ. 187–8). Ἔτσι ἐγίνε δυνατὴ μιὰ παράταση βίου τοῦ σοβιετικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, ἕως ὅτου κατέρρευσε ὑπὸ τὸ βᾶρος τῆς ἀφόρητης ἐξαθλίωσης τῶν πολλῶν, ὑποκρισίας τοῦ συστήματος καὶ ἀνοησίας τῆς προπαγάνδας, ὅλων αὐτῶν συγκρινόμενων μὲ μιὰ Δύση πολὺ πιὸ δίκαιη καὶ ἐλευθέρη μέσα στὰ δικά της προβλήματα, ἀποδεικνύοντας ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ κοινωνία ἐπάνω στὴν ὀργή καὶ τὸ μῖσος, ἀκόμη κι ἂν τὸ μῖσος ἀποκληθεῖ ‘δίκαιη ἀγανάκτηση γιὰ τοὺς ἐκμεταλλευτὲς τοῦ λαοῦ,’ ‘αἵτημα ἰσότητος,’ κτθ.

θήσει νέα υπερένταση πελατειακῶν σχέσεων; Θεσμικὲς μεταρρυθμίσεις γιὰ νὰ στεριώσουν καὶ νὰ καρποφορήσουν ἀπαιτοῦν ἀλλαγὴ νοοτροπίας στὴν κοινωνία. Γιὰ παράδειγμα, ἂν οἱ παρατάξεις ὑποστήριζαν τὴν ἐκλογικὴ τους ἄνοδο ὄχι μὲ ὑποσχέσεις γιὰ παροχές, ἀλλὰ μὲ πραγματικὲς προτάσεις γιὰ τὴν δικαιοσύνη, τὴν ἀξιοκρατία, τὴν ἐκπαίδευση, τὴν ἀποτελεσματικότητα καὶ τὴν ἐπιχειρηματικότητα, τὸ ὁποῖο προϋποθέτει πῶς ἢ ἴδια ἢ κοινωνία ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὴν ἡγεσία τῆς ποιοτικῆς ἀναβάθμιση, θὰ ἦταν δικαιολογημένη περισσότερη αἰσιοδοξία. Τὸ ἴδιο ἂν ἡ ἐκάστοτε ἀντιπολίτευση δὲν ἔβλεπε μόνο τὰ ἀρνητικὰ τῶν κυβερνῶντων, υπεربάλλοντας ἢ μὴ καὶ σφάλλοντας ἢ μὴ, ἀλλὰ καὶ τὰ θετικά, ἀπαγορεύοντας στὴν ἐκλογικὴ τῆς ἐπιτυχία νὰ ἀποσπάει ἀπὸ τὴν μέριμνα γιὰ τὴν χῶρα, προστατεύοντας τὸν πολιτικὸ διάλογο νὰ μὴ καταντάει κοκκορομαχία, δημαγωγία καὶ μεροληψία, διαχωρίζοντας τὸν δημόσιο βίον ἀπὸ τὴν φασιστοειδῆ ἐπιλογὴ 'σωτήρων,' ἐνισχύοντας στὴν κοινωνία σκέψη καὶ σύνεση. Τὴν θεμελιακὴ ἰσχὺ τῶν κοινωνικῶν ἀξιών καταλαβαίνοντας, ἢ σημαντικὴ κριτικὴ δὲν ἐνδιαφέρεται τόσο γιὰ τὴν ἀναγνώριση θεσμικῶν προβλημάτων, ὅσο γιὰ τὶς προϋποθέσεις τους στὴν συνείδηση τῆς κοινωνίας.¹⁹⁶

Μετὰ ἀπὸ πενήντα χρόνια ἡ σημερινὴ περίοδος ἴσως θεωρεῖται ἐπώδυνος ἀλλὰ εὐεργετικὸς ἱστορικὸς σταθμὸς, ἂν ἡ Ἑλλάδα παραμείνει στὴν Εὐρώπη μεγαλώνοντας βούληση νὰ γνωρίσει τὰ πραγματικὰ τῆς προβλήματα καὶ νὰ ἀλλάξει

¹⁹⁶ Πρβλ. τὶς θέσεις τοῦ Πολίτη, τοῦ Μαλεβίτση καὶ τοῦ Γιαννόπουλου, στὸ κείμενο *Τρεῖς ἐκκλήσεις γιὰ σοβαρότητα*.

τὸν ἑαυτό της, ἀποφεύγοντας τὴν μικρόνοια καὶ τὸν φτηνιάρικο τυχοδιωκτισμὸ τῶν δῆθεν ‘φιλολαϊκῶν’ κομμάτων. Τὸ δεύτερο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ, κι ἐδῶ βρίσκεται ἡ καρδιά τοῦ προβλήματος.

Μέχρι στιγμῆς ἡ ἐλληνικὴ ἐκπαίδευση ἔχει εὐνοήσει τὸν ἄνθρωπο ποὺ δὲν σκέφτεται. Πολὺ πιὸ γρήγορο καὶ εὐκολο νὰ ἀξιολογεῖς ἐλέγχοντας τὴν ἀκρίβεια τῆς ἀποστήθισης ἀντὶ γιὰ τὴν ποιότητα τῆς κρίσης, κι ἔτσι σὲ κοινωνία ποὺ ἐν γένει προσκυνάει τὴν εὐκολία, σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες μέχρι τῶν ἐξετάσεων τοῦ ΑΣΕΠ αὐτὴ ἡ ὁδὸς κυριαρχεῖ.

Μιλῶντας μὲ καθηγητὲς ἐνὸς (θεωρούμενου) ἀπὸ τὰ καλύτερα κολλέγια στὴν Ἀθήνα, ἰσχυρίζομαι ὅτι σὲ πολλὰ μαθήματα συμφέρεي νὰ ἀποφεύγεται ἡ ἀποστήθιση, καὶ τὴν ὥρα τῶν διαγωνισμάτων οἱ μαθητὲς νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ σχολικὸ βιβλίο καὶ ὅποιο βιβλίο θέλουν, συνεχτιμῶντας πληροφορίες καὶ ἐξετάζοντας πολὺ ἀπλὰ ἐρωτήματα, ὑποχρεωμένοι ὅμως σὲ συνθέσεις καὶ προσωπικὲς λύσεις. Ἄλλωστε, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ συμβουλευθοῦν τὰ βιβλία ἑνας βαθμὸς ἐξοικείωσης μὲ τὴν ὕλη εἶναι ἀπαραίτητος, ἐνῶ ἡ ἀποστήθιση δὲν βοηθάει οὔτε σὲ αὐτό, μᾶλλον στοῦ ἀντίθετο.

Μὲ κοίταγαν ὡς ἐξωγήινο, καὶ ὑποτίθεται πῶς εἶναι ἡ ἐλίτ τῶν σχολείων μας! Καθόλου παράδοξα ὅσα συμβαίνουν καὶ ἄλλοῦ.

Τὸ σύνολο τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν πανεπιστημίων ὑπερβαίνει τὶς 12.000! Τέτοιος ἀριθμὸς σὲ σχέση μὲ τὸ μέγεθος τῆς χώρας ἀποδεικνύει πῶς εἴμαστε λαὸς ταγμένος μέχρις ἐσχάτων στὴν μάθηση, ἢ ἀλλιῶς ὅτι καὶ ἡ ἐκπαίδευση ἔχει μεταβληθεῖ σὲ εὐκαιρία ἀθλιότητος. Δὲν χρειάζονται ἐπικίνδυνες ἀποστολὲς εἰδικῶν τῆς ἀξιολόγης-

σης: μία καὶ πλέον μεραρχία 'διανοούμενων,' ἂν ἐργάζονταν μὲ τὴν ἐλάχιστη πραγματικὴ ποιότητα καὶ δὲν εἶχαν τὸν νοῦ τους σὲ διαπλοκὲς καὶ παρασκήνια, θὰ κατέπλησσαν παγκοσμίως. Ἀντὶ γι' αὐτό, ἐμεῖς, τὰ παιδιά μας καὶ τὰ ἴδια τὰ πανεπιστήμιά μας θεωροῦν ἀπαραίτητες τὶς σπουδὲς στὸ ἐξωτερικό, ἂν πρόκειται κάποιος νὰ μάθει πέντε γράμματα. Θυμᾶμαι φιλόλογο νὰ ὁμολογεῖ ὅτι στὴν Ἀγγλία ἄρχισε νὰ γράφει τὰ Ἑλληνικά μὲ τόνους, γιὰτὶ μόνο ἐκεῖ τὸν ὑποχρέωσαν.

Παρὰ τὸ ἀξιοθαύμαστο φιλανθρωπικὸ του ἔργο, οὔτε κἀν ὁ Ἱερὸς Κληῖρος δὲν προβάλλει ἐπαρκεῖς ἀντιστάσεις. Ζητῶντας τρόπο νὰ προσελκύσει περισσότερους στὴν Λειτουργία ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος δέχθηκε συμβουλὲς τοῦ τύπου 'νὰ μὴν ἔχουμε λάμπες στοὺς ναοὺς, ἀλλὰ κεριά..,' ὅμως σὲ κάθε περίπτωση προτεραιότητα δὲν ἔχει ἡ δημοτικότητα τῆς Λειτουργίας, ἀλλὰ ἡ σημασία τῆς Σύναξης. Ποιὸ πραγματικὸ νόημα μπορεῖ νὰ γεμίζει τὸν ναό, μὲ λάμπες ἢ κεριά, ὅταν δὲν ὑπάρχει κἀν Ἑνορία;

Ὁ ναὸς δὲν εἶναι γήπεδο γιὰ τὴν ἐκτόνωση τῶν μαζῶν, δυναμώνει τὸ ἦθος κοινότητας. Ἄν συμβαίνει συγκέντρωση ξένων προκύπτει μεγαλύτερη ἀκοινωνησία, ἢ ἴδια ἡ Λειτουργία ἐπιτείνει ἐρήμωση. Γι' αὐτὸ οἱ ναοὶ ἀπωθοῦν, ἀπομένοντας μᾶλλον ἄδαιοι, ἂν καὶ ἡ κατάστασις ἀπαλύνεται ἀπὸ τὴν εὐλογία τοῦ πλήθους τῶν Εἰκόνων. Ἰδανικὸ νὰ γνωρίζονται οἱ πάντες μὲ τὸ ὄνομά τους, ὅμως δὲν εἶναι ἀπαραίτητο οὔτε κἀν αὐτό, θὰ ἀρκοῦσε ἔστω νὰ προσέρχονται στὸν ναὸ ἔχοντας καὶ στὸν πιὸ καθημερινὸ βίον συμμετοχὴ ὡς μέλη τῆς Ἑνορίας σὲ κοινὲς δράσεις, ἐκδηλώσεις, προγράμματα, κλπ, ἀπ' ὅπου θὰ ἀνέπτυσσαν αἰσθήματα ζωντανῆς κοινότητας. Ἐκκλησία καὶ Ἑνορία δὲν εἶναι

πραγματικές, ἂν δὲν ἀφοροῦν στὸν δλόκληρο βίο τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἔχουν ἐγκαταλειφθεῖ στὸ ἀπρόσωπο, νὰ παρέχουν ἐξειδικευμένες ‘θρησκευτικές’ ὑπηρεσίες. Μποροῦμε νὰ ἀδιαφοροῦμε γιὰ τὴν ὑπαρξὴ γνήσιας Ἐνορίας ἢ νὰ τὸ θεωροῦμε ἄλυτο πρόβλημα, δὲν μποροῦμε ταυτόχρονα νὰ ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἐν γένει, ἐπομένως οὔτε καὶ γιὰ τὴν πολιτεία στὶς ὑψηλότερες μορφές καὶ ἀρχές της, ἀπ’ ὅπου μεταφέρεται ποιότητα καὶ στὸν πιὸ καθημερινὸ δημόσιο βίο.

Μιλῶντας στοὺς φοιτητὲς ‘θεολόγους’ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἰερώνυμος ζήτησε νὰ μὴ μείνουν “ἀγκυλωμένοι σὲ νοοτροπίες διχαστικές σ’ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ σχέση τῆς θεολογίας τοῦ σπουδαστηρίου καὶ τῆς καθημερινῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς... Πρέπει νὰ θυμᾶστε ὅτι οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας δὲν ἦταν ποτὲ ἐναντίον τῆς γνώσης...” Περίεργη συμβουλή, σὲ παιδιὰ τοῦ σπουδαστηρίου ἀκριβῶς, ὅταν θὰ περιμενε κανεὶς ἕνα λόγο παραπάνω γιὰ τὴν ἀσκητικὴ, λειτουργικὴ καὶ μυστικὴ πνευματικότητα.

Τὸ γεγονός ὅτι ἀντὶ σχέσεως μὲ τὸν Θεὸ προσωπικῆς καὶ ζωντανῆς ἢ ἡγεσίας τῆς Ἐκκλησίας δὲν καταλαβαίνει παρὰ μόνον καθωσπρεπισμὸ, πλέοντας σὲ πελάγη ἐκκοσμικευσης χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζει, ἀποδεικνύει μειονέκτημα σκέψης καὶ καθυστέρηση σὲ σχέση μὲ τὸ ἴδιο τὸ ποίμνιό της, ὅταν καὶ οἱ φοιτητὲς δὲν ἀπατῶνται, ἀλλὰ διακρίνουν σοβαρὰ προβλήματα στὴν ‘θεολογία’ τοῦ ἐργαστηρίου, ἢ ὅποια κάθε ἄλλο παρὰ ἐφαρμόζει τὸ παράδειγμα τῶν Πατέρων, ἰδρυμένη σὲ “μόνιμο σύμπλεγμα κατωτερότητας ἀπέναντι στὴ Δύση,” ἀπ’ ὅπου “θεωροῦσε καθῆκον της νὰ συμβουλευέται συνεχῶς (σὲ μερικὲς περιπτώσεις καὶ νὰ ‘ἀντι-

γράφει) τοὺς Εὐρωπαίους, γιὰ νὰ φανεῖ ἐπιστημονικὴ καὶ σύγχρονη”.¹⁹⁷

Ἄντι νὰ βροῦν στὸν Ἱερὸ Κληῆρο συμπαράσταση, οἱ φοιτητὲς βεβαίωσαν τὸ ἀδιέξοδο, ἐφόσον μὲ τὴν ὑπόδειξη αὐτὴ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος κατηγορεῖ ὡς ἀγγυλωμένους, διχαστικούς καὶ ἠλίθιους, τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν Σωφρόνιο Σαχάρωφ, τὸν Σεραφεῖμ τοῦ Σάρωφ, τὸν Πρόποβιτς, τὸν Λαούρδα, τὸν Κόντογλου, τὸν Γιέβτιτς, τὸν Σμέμαν, τὸν Κάλλιστο Οὐέαρ... Ἡ ἐπίκριση δὲν ἐνοχλεῖ ἐπειδὴ ἀφορᾷ σὲ ‘αὐθεντίες,’ ἀλλὰ ἐπειδὴ κατορθώνει ἀκόμα καὶ ἔτσι νὰ στερεῖται ποιότητος, ταυτίζοντας τὴν γνώση μὲ ὅ,τι συμβαίνει ὑπὸ τοὺς ἀκαδημικούς ὄρους, ὡς ἐὰν αὐτὴ τὴν γνώση εἶχαν ἀναπτύξει οἱ Πατέρες, ἢ ὡς ἐὰν προτοῦ ἰδρυθοῦν πανεπιστήμια ἢ ἀνθρωπότης ἦταν βυθισμένη σὲ θεολογικὴ ἄγνοια ἢ μεγάλωσε ἢ θεολογικὴ γνώση τῆς μετὰ τὴν ἴδρυση πανεπιστήμιων.¹⁹⁸ Μὲ αὐτὰ καὶ παρόμοια ὁ

¹⁹⁷ Μεταλληνός, *Παράδοση καὶ Ἀλλοτριώση*, Ἀθήνα 1986, σ. 15. “Ὅπως θυμίζει ὁ συγγραφέας, ἤδη “ἡ ἐλληνικὴ θεολογία τῆς Τουρκοκρατίας διαμορφώθηκε στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς σύμφωνα μὲ τὰ δυτικὰ πρότυπα ... Δὲν πρόκειται πιά γιὰ ἀπλὴ συστηματοποίηση τῆς ὀρθόδοξης-πατερικῆς δογματικῆς παράδοσης, ὅπως συνέβη λ.χ. στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνό, ἀλλὰ γιὰ ἀποδοχὴ καὶ κυριαρχία τοῦ ἐπιστημονισμοῦ σύμφωνα μὲ τὰ ἰσχύοντα στὴν ἀκαδημικὴ θεολογία τῆς Εὐρώπης” (ἔ.π., σ. 48).

¹⁹⁸ Πιθανῶς ἡ παραίνεση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ζητήθηκε ἀπὸ τὸ προσωπικὸ τῆς σχολῆς. Αὐτὸ δὲν ἀπαλλάσσει τὸν ἴδιο ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του εὐθύνη, τὸ δὲ αἶτημα παραμένει ἀπαράδεκτο. Ὡς προσωπικὸ θεολογικῆς σχολῆς οἱ καθηγητὲς ἔχουν ἀναλάβει νὰ ὑπηρετοῦν τὴν θεολογία πάνω ἀπ’ ὅλα, ἐπομένως καὶ νὰ ὁμολογοῦν τὶς ἀδυναμίες τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ θεσμοῦ, ὅπως ἀπὸ τὸν γιαιτρὸ δὲν πε-

λαὸς παίρνει ἀπὸ τὸν Κλῆρο μιὰ βοήθεια παραπάνω νὰ βυθίζεται σὲ μικρότητα καὶ ἀσυναρτησία. Ὅμως στὴν περίπτωσι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ ποιότητα τοῦ Κλήρου δὲν εἶναι ‘εἰδικὸ’ ἢ περιφερειακὸ πρόβλημα, ὅσοδήποτε μεγάλο, ἐπεῖγον, κλπ, ἀφορᾷ στὴν ἴδια τὴν καρδιὰ τῆς κοινωνίας καὶ ἀποφασίζει τὸ μέλλον.

Στὴν Ἑλλάδα δὲν γίνεται νὰ δημιουργηθεῖ, γι’ αὐτὸ δὲν ἔχει δημιουργηθεῖ, ἀστική τάξι σύμφωνη μὲ τὰ πρότυπα

ριμένεις νὰ ἐγκωμιάζει ἄνευ ὄρων τὴν κλινικὴ του καὶ νὰ ἐκθειάζει τὸ ἐθνικὸ σύστημα ὑγείας, οὔτε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν θέση του, ἀλλὰ νὰ σὲ θεραπεύει, ἀκόμη ἂν χρειάζεται νὰ σὲ παραπέμπει ἄλλοῦ, ἀναγνωρίζοντας περιορισμοὺς καὶ ἐλλείψεις προσωπικῆς ἢ θεσμικῆς. Οἱ θεσμοὶ δὲν εἶναι ἡ Βίβλος, καὶ οὔτε κἂν ἡ Βίβλος δὲν ἀκολουθεῖται κατὰ τὸ γράμμα τῆς ποὺ σκοτώνει. Μάλιστα ὅσο πιὸ ἀνεπαρκεῖς, ἂν πρόκειται νὰ ὑπηρετηθεῖ ὁ ἴδιος ὁ δικὸς τους σκοπός, ἀπαιτεῖται νὰ ἀγνοοῦνται, ἐφόσον δὲν συντελεῖται παρανομία. Νὰ εἰδοποιεῖς τοὺς φοιτητὲς πὼς ἡ σχολὴ καλλιεργεῖ μιὰ πληροφόρηση, ἐνῶ ἡ ζωντανὴ πραγματικότης τῆς θεολογικῆς γνώσης ἀποκτᾶται διαφορετικὰ, δὲν συνιστᾷ παρανομία οὔτε κἂν προσβολὴ τῆς σχολῆς καὶ τοῦ ἐπαγγέλματος, ἀλλὰ στοιχειώδη εὐσυνειδήσια. Ἡ θεολογικὴ σχολὴ τιμᾷ τὸ ὄνομά τῆς στὸν βαθμὸ ποὺ διώχνει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τῆς, κατορθώνοντας νὰ ὑποδεικνύει τὴν ἀξία τῆς θεολογικῆς γνώσης ὡς προσωπικῆς σχέσης. Τὸ ‘διώξιμο’ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀναγκαῖο κακὸ ἀλλὰ θετικὸ ἔργο καὶ ἡ μεγάλη τιμὴ τῆς. Ἀκριβῶς τὸ ἴδιο στὴν φιλοσοφικὴ σχολή, ἡ ὁποία δὲν ‘προδίδεται,’ ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, ἂν οἱ καθηγητὲς καταλαβαίνουν καὶ ἐξηγοῦν ὅτι ἐνδέχεται νὰ κατορθώνει μιὰ χρησιμότητα, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσι καὶ στὸν βαθμὸ ποὺ διδάσκοντες καὶ διδασκόμενοι ἐπιτελοῦν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς σχολῆς τὴν οὐσιαστικὰ ἀνεξάρτητη ἀπὸ κάθε ἐκπαιδευτικὸ θεσμὸ φιλοσοφικὴ κίνησι. Ἄς μὴ συγχέεται ἡ προσωπικὴ συνένεσι καὶ ἀκόμα ἡ εὐθύνη πρὸς τὴν πολιτεία καὶ τοὺς θεσμοὺς μὲ τὴν συντεχνιακὴ νοστροπία καὶ τὴν κουτοπονηριά.

τῆς εὐρωπαϊκῆς. Αὐτὸ θὰ ἦταν δυνατὸ μόνο ἂν ἡ διαμορφωμένη στὸ Βυζάντιο καὶ τὴν ἀρχαιότητα Σημασία τῆς κοινωνίας εἶχε μετατεθεῖ στὸ σχῆμα τῶν δυτικῶν ἐταιρειῶν μᾶλλον παρὰ κοινωνιῶν. Πῶς θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ τέτοια μετάθεση, ὅταν ὁ Κληῆρος, ὁσοδῆποτε ἀνεπαρκῆς, δὲν ἀναγνωρίζεται ἀντίπαλος ἀλλὰ εὐεργέτης, ἀποτελῶντας κατ' ἐξοχὴν φορέα νοήματος; Ἀστική τάξη χωρὶς νέα ἀποψη γιὰ τὸν κόσμο καὶ ἐπιθυμία χειραφέτησης εἶναι ἀδύνατη. Ὁ δημοτικισμὸς βρέθηκε κάπως πλησιέστερα στὶς προϋποθέσεις αὐτὲς καὶ ἐπεκτάθηκε πολὺ πέρα ἀπὸ γλωσσικὰ ζητήματα, μὲ ἐντάσεις μεγάλες χωρὶς μεγάλη ἀξία ἐν τέλει, ἐφόσον θεμελιακὰ τὸ ἐγχείρημα ἀπωθοῦσε σὺν τοῖς ἄλλοις ἢ ἴδια ἢ πραγματικότητα, ὅτι τὰ Ἀρχαῖα δὲν εἶναι ξένη γλῶσσα καὶ τὰ ἔργα τῆς δὲν συνιστοῦν ἀντίπαλο κόσμο. Τί πιθανότητα συγκροτήσεως μπορούσε νὰ ἔχει ὁ δημοτικισμὸς, τὴν ὥρα ποὺ ὁ ἴδιος ὁ λαὸς ἔψαλλε μὲ δάκρυα στὰ μάτια τὸ ἄξιον ἐστὶ;

Ἡ δυτικὴ ἀστική τάξη πάνω ἀπ' ὅλα σημαίνει λαχτάρω γιὰ αὐτονομία, ἐπιχειρηματικὴ ἡδονή, λατρεία τῆς μεθόδου καὶ τοῦ μηχανισμοῦ, βούληση γιὰ δύναμη, λατρεία τοῦ ὑπολογισμοῦ... Καμμία ἀπὸ τὶς ἀξίες αὐτὲς ποτέ δὲν κατέλαβε ἡγετική θέση στὴν ἐλληνικὴ συνείδηση, κι ἔτσι τὸ 'ἐλληνικὸ δαιμόνιο' ἰδρώνει νὰ εἰσαγάγει σκιᾶς δυτικῶν ἀξιῶν, μολονότι προσπαθεῖ περισσότερο ἀπὸ δύο αἰῶνες, τὴν ὥρα ποὺ Ἰάπωνες, Ἴνδοί, Κινέζοι... κατόρθωσαν τὸ 'δυτικὸ ὄνειρο' μέσα σὲ μερικὲς δεκαετίες.

Οἱ δυτικὲς ἀξίες δὲν ἡγοῦνται ἀλλὰ καὶ δὲν ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ψυχὴ. Μὲ τὴν ὄθησιν τῆς παγκοσμιοῦσας καὶ τῆς συμμετοχῆς στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσὴ πληθαίνουν οἱ πιθανότητες νὰ ἀναπτύσσονται πιὸ ἀποτελεσματικὰ

οἱ δυτικὲς ἀποβλέψεις. Ἡ ἐνδυνάμωση αὐτὴ καὶ οἱ παρενέργειές της — μόχθος, μαλθακότητα, ἀποξένωση, ἀπορρόφηση στὴν κοσμικότητα, ἀτομικισμός, μικρόνοια, ἀσύστολη ἐπέκταση τῆς εἰδίκευσης, σκληρότητα¹⁹⁹ — δὲν θὰ εἶναι τραυματικές, ἂν ὁ Κληῆρος ἀναλάβει τὶς εὐθύνες του παιδαγωγῶντας στὴν καθολικότητα τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ὅπως εἶναι σήμερα τὰ πράγματα, καὶ ἂν συνέβαιναν συνωμοσίες ἀνθελληνισμοῦ, δὲν θὰ εἶχαν πολλὰ νὰ κάνουν. Σὲ κάθε Ἑλληνα ποὺ λαχταράει γιὰ τὴν ‘ζωή’ του ἐπιδοτούμενη στειρότητα, μικρόνοια, ἀναισθησία καὶ ἀμορφωσιά, φανερώνεται τὸ μεγάλο πρόβλημα, ποὺ εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Πῶς θὰ συμβεῖ κυριολεκτικὴ νεκρανάσταση τῆς Ἐνορίας, ἀπ’ ὅπου κοινωνικὴ εὐθύνη, κατάργηση τῆς μεροληψίας καὶ ἐπίγνωση τῶν μεγαλύτερων ἀξιῶν, ὅταν ἀπλώθηκε ἡ διαφθορὰ σὲ τόσο πολλά, ὅπως χαρακτηριστικὰ φαίνεται στὴν περίπτωση τοῦ γάμου;²⁰⁰

¹⁹⁹ Μεγαλώνοντας ὅμως τὴν δυνατότητα γιὰ φιλότιμο, τὴν ὑποτιθέμενη ἐλληνικὴ ἀρετὴ, τὴν τόσο σπάνια στὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι γιὰ παράδειγμα ὁ Μπίλ Γκαίητς, μέχρι πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια γνωστός ὡς ἰδρυτὴς τῆς Microsoft καὶ πλουσιώτερος ἄνθρωπος στὸν κόσμο. Ἔχει ἀφοσιωθεῖ στὴν μάχη ἐναντίον ἀσθενειῶν ποὺ βασανίζουν τὸν λεγόμενο τρίτο κόσμο (πάνω ἀπὸ πέντε ἑκατομμύρια ζωές, κυρίως παιδιῶν, ἔχουν σωθεῖ μέχρι στιγμῆς χάρη στοῦ ἔργου του), στὴν βελτίωση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στὴν πατρίδα του, καὶ ἀκόμη στὴν ἐπιστράτευση τῶν πλούσιων, ἔχοντας πείσει πλῆθος Ἀμερικανῶν ἑκατομμυριούχων νὰ δωρίσουν τὴν μισὴ τουλάχιστον περιουσία τους γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς ἀσθενέστερους σὲ ὅλο τὸν κόσμο, δημιουργῶντας ἔτσι παράδοση καὶ παράδειγμα μεγάλης ἰσχύος.

²⁰⁰ Πρβλ. τὸ κείμενο, *Ἄς σκεφτοῦμε τὴν γαμήλια Ἀκολουθία*.

Ἡ Δύση ὑπερβαίνει τὴν μικρότητα, ἀναξιοκρατία καὶ μεροληψία ποὺ θεμελιώνουν οἱ δεσμοὶ αἵματος, ὑπερεντείνοντας τὴν ἰσχύ τῆς σύμβασης, τοῦ ‘κοινωνικοῦ’ συμβολαίου. Ὁ Ἑλληνισμὸς, ἤδη ἀπὸ Πλάτωνος,²⁰¹ δὲν τιθασσεύει ἀλλὰ καταργεῖ τὴν μικρότητα, ἀναγνωρίζοντας τὴν συγγένεια πέρα ἀπὸ δεσμοὺς αἵματος, πέρα καὶ ἀπὸ φύλο, ἐθνικότητα καὶ ἡλικία, πέρα ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη σχέση καὶ ταυτότητα, στὴν κοινὴ συνείδηση Ἱερῆς προέλευσης, συνύπαρξης καὶ προορισμοῦ.

Οἱ πιὸ αἰσιόδοξοι δὲν θὰ βροῦν ἐρείσματα ἀρχῶν μιᾶς ἐλπίδας, ὅτι ὁ Κλήροσ θὰ κατορθώσει νὰ ἀποκριθεῖ στὴν πρόκληση διορθώνοντας λάθη αἰῶνων καὶ τιμῶντας τὸν ἡγετικὸ ἀκόμη σήμερα στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία πνευματικὸ ρόλο του, ὅμως ἂν δὲν τὸ κάνει, ἢ ἔστω ἂν δὲν ὑποχωρήσει τελείως στὴν διαστροφή, ὥστε νὰ ἀνοίξει ἢ δυνατότητα ἀποβολῆς τῆς θρησκείας καὶ πλήρους ἐκδυτικισμοῦ τῆς χώρας, ἐναλλακτικὴ ὁδὸς δὲν νοεῖται, ὁ ‘δισταγμὸς’ ἀνάμεσα στὴν βέβηλη ἀλλὰ ἰσχυρὴ Οἰκονομία τῆς Παγκοσμιότητας καὶ τὴν ἱερὴ ἀλλὰ ἀνίσχυρη Οἰκουμένη τῆς Ὁρθοδοξίας θὰ διαιωνίζει τὸ ἐλληνικὸ ἀδιέξοδο.

²⁰¹ Πρβλ. τὸ κείμενο, *Σκάνδαλα τῆς πλατωνικῆς Πόλης*.

Πίνακας κύριων ονομάτων

- ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ, 29,
117
- ΑΙΣΧΥΛΟΣ, 290
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ,
59, 398
- ΑΛΕΞΙΟΣ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ,
107
- ΑΛΩΝΙΟΣ, 75, 123, 136, 259
- ΑΝΤΕΡΣΕΝ, 127
- ΑΡΒΕΛΕΡ Ε., 23
- ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, 44, 142,
200, 204, 205, 206, 207,
210, 239, 280, 286, 314,
323, 327, 389
- ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, 339
- ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ, 164, 286
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Α., 23
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ, 17,
29, 115, 117, 169, 176
- ΒΕΜΠΕΡ ΜΑΞ, 164
- ΒΕΝΤΕΡΣ Β., 251
- ΒΙΤΓΚΕΝΣΤΑΪΝ, 373
- ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ, 424
- ΓΕΜΙΣΤΟΣ ΠΛΗΘΩΝ, 51,
53, 59
- ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΚΠΟΛΕΩΣ,
126
- ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ Χ., 215
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Π., 405,
434
- ΓΙΕΒΤΙΤΣ Α., 438
- ΓΚΑΙΗΤΣ ΜΠ., 441
- ΓΚΑΙΤΕ, 353
- ΓΚΗΝΤΙΟΝ Ζ., 293
- ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, 29,
117, 145, 169
- ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο
ΘΕΟΛΟΓΟΣ, 29, 59, 63,
64, 215, 438
- ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ,
163
- ΔΗΜΟΥ Δ., 227, 228
- ΔΙΚΤΑΙΟΣ Α., 235, 236, 237
- ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ, 60, 140,
150
- ΕΓΚΕΛΣ Φ., 432

ΕΚΚΑΡΤ, 153, 255, 287
 ΕΛΙΟΤ ΤΖ., 151
 ΕΛΥΤΗΣ, 24, 420
 ΕΝΓΚΛΑΡΟ Ε., 183
 ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ Δ., 23, 27, 28,
 39, 41, 43, 55, 57
 ΖΙΛΣΟΝ Ε., 141, 142, 143
 ΖΩΓΡΑΦΙΔΗΣ Γ., 128, 129
 ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, 52, 142,
 239, 240, 241, 364, 371
 ΗΣΙΟΔΟΣ, 201, 369, 370
 ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ Μ., 409,
 410, 411
 ΙΓΝΑΤΙΟΣ Ο ΘΕΟΦΟΡΟΣ,
 180, 416
 ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΑΘΗΝΩΝ,
 437
 ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ, 35, 380
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ,
 129
 ΙΩΑΝΝΗΣ Ο
 ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, 80,
 118, 168, 169, 191
 ΙΩΣΗΠΟΣ, 61, 62
 ΚΑΒΑΦΗΣ, 24, 35, 239, 322
 ΚΑΙΣΛΕΡ Α., 433
 ΚΑΛΒΟΣ, 172, 173
 ΚΑΛΙΟΡΗΣ Γ., 429
 ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ Κ., 159
 ΚΑΝΤ, 142, 365
 ΚΑΠΠΑΔΟΚΕΣ ΠΑΤΕΡΕΣ,
 29, 56, 140, 286
 ΚΑΡΟΛ Α., 151
 ΚΑΡΤΕΣΙΟΣ, 222, 314
 ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ, 24
 ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ Κ., 200,
 221, 222, 225, 281, 282,
 283, 284, 286, 287, 379,
 385, 388
 ΚΕΗΒ Ν., 249
 ΚΗ Φ. Σ., 393
 ΚΙΡΚΕΓΚΩΡ, 139, 200, 221,
 222, 343, 346, 347
 ΚΛΗΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ,
 19
 ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ, 144, 145,
 146, 147, 438
 ΚΡΑΚΑΟΥΕΡ Γ., 69
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Α., 150
 ΛΑΪΟΥ Α., 23, 24
 ΛΑΜΠΡΗΣ Γ., 313, 314
 ΛΑΟΥΡΔΑΣ Β., 438
 ΛΕΩΝ ΣΤ' Ο ΣΟΦΟΣ, 107
 ΛΙΣΤ, 300
 ΛΟΥΤΟΥΑΚ Ε., 419, 421,
 422, 423
 ΜΑΚΑΡΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ, 190
 ΜΑΛΕΒΙΤΣΗΣ ΧΡ., 403,
 434
 ΜΑΝΟΥΗΛ
 ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, 51, 53,
 380
 ΜΑΞΙΜΟΣ Ο
 ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ, 52, 59,
 140, 145, 189, 203, 254,
 255, 286
 ΜΑΡΞ Κ., 200, 432

ΜΑΡΡΟΥ Ε. Ε., 147
ΜΑΡΤΙΝ Φ., 315
ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, 105, 107
ΜΕΓΚΕΛΕ, 363
ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ Γ., 438
ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ, 374
ΜΙΝΙΕ Ζ., 420
ΜΙΤΣΕΛ ΝΤ., 293
ΜΟΤΣΑΡΤ, 211, 212
ΜΠΑΧ, 363
ΜΠΕΤΟΒΕΝ, 360, 363
ΜΠΡΑΜΣ, 365
ΝΕΙΛΟΣ Ο ΑΣΚΗΤΗΣ, 168
ΝΕΥΤΩΝ, 314
ΝΙΤΣΕ, 65, 142, 175, 222,
367, 368, 369, 371, 375
ΝΤΕΡΙΝΤΑ, 355
ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΥ, 323
ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, 371
ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δ., 139,
235, 236
ΟΜΗΡΟΣ, 22, 53, 156, 199,
201, 202, 211, 217, 241,
254, 283, 287, 364, 368,
371, 373
ΟΣΤΡΟΓΚΟΡΣΚΥ Γ., 28, 47
ΟΥΕΑΡ Κ., 438
ΟΥΕΛΣ Ο., 290
ΠΑΪΣΙΟΣ, 81, 344
ΠΑΛΑΜΑΣ Κ., 397
ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ, 24,
438
ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Α., 415
ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ ΕΥ., 199,
203, 204
ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ.,
23, 325
ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ Τ., 24, 285,
286, 288, 397
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ, 142, 278,
364
ΠΑΣΚΑΛ, 221, 222, 314,
343
ΠΑΤΡΩΝΟΣ Γ., 61, 108,
115, 118
ΠΕΝ Σ., 69
ΠΕΡΙΚΛΗΣ, 426
ΠΙΓΑΝΙΟΛ, 48
ΠΙΚΙΩΝΗΣ Δ., 150
ΠΙΝΔΑΡΟΣ, 369, 373
ΠΛΑΤΩΝ, 19, 44, 49, 53,
120, 121, 144, 145, 156,
199, 200, 201, 202, 203,
204, 205, 206, 207, 208,
210, 211, 212, 239, 240,
254, 255, 275, 278, 280,
283, 286, 287, 307, 314,
319, 323, 343, 349, 354,
364, 371, 378, 379, 389,
442
ΠΛΙΝΙΟΣ Ο ΝΕΩΤΕΡΟΣ,
61
ΠΟΛΙΤΗΣ Φ., 52, 338, 339,
401, 434
ΠΟΥΚΑΡΠΟΣ ΣΜΥΡΝΗΣ,
180
ΠΟΠΟΒΙΤΣ Ι., 63, 438

ΠΟΠΠΕΡ Κ., 200, 202, 383,
384, 385, 387, 388
ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ, 373
ΡΑΜΦΟΣ ΣΤ., 62
ΡΑΣΣΕΛ ΜΠ., 115
ΡΕΜΠΩ, 353
ΡΕΝΤΦΟΡΝΤ Ρ., 365
ΡΙΑΚΕ, 44, 77, 94, 133, 134,
136, 137, 138, 139, 140,
195, 196, 223, 224, 225,
227, 228, 231, 232, 235,
236, 237, 340
ΣΑΛΙΝΤΖΕΡ, 202
ΣΑΜΙΟΥ Δ., 244, 247, 251
ΣΑΝΤΕΡΣ Ε., 62
ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΟΣΙΟΣ, 399
ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΤΟΥ ΣΑΡΩΦ,
438
ΣΕΦΕΡΗΣ, 24, 264
ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ, 24, 397, 398
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ, 373
ΣΙΜΩΤΑΣ Π., 169
ΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Τ., 24, 223,
224, 225, 313
ΣΜΕΜΑΝ Α., 177, 438
ΣΟΛΩΜΟΣ, 24, 33, 35, 263,
399
ΣΟΥΗΤΩΝΙΟΣ, 61, 62
ΣΟΥΜΠΕΡΤ, 299, 300, 301,
360
ΣΟΦΟΚΛΗΣ, 290
ΣΠΙΝΟΖΑ, 184
ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ Ι., 420
ΣΥΜΕΩΝ Ο ΝΕΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ, 67, 99, 100,
140, 191, 193, 213, 254,
255, 314, 344
ΣΥΝΕΣΙΟΣ ΚΥΡΗΝΑΙΟΣ,
56
ΣΩΚΡΑΤΗΣ, 49, 52, 205,
208, 209, 210, 425
ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΣΑΧΑΡΩΦ,
438
ΤΑΚΙΤΟΣ, 61, 62
ΤΙΜΟΘΕΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, 185
ΤΟΥΑΙΝ Μ., 151
ΤΡΟΤΣΚΥ, 383
ΤΣΑΒΕΣ ΟΥ., 414, 415, 416
ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ Μ., 119
ΧΟΜΕΪΝΙ, 221, 222
ΧΟΥΣΣΕΡΑ, 142
ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ
ΑΘΗΝΩΝ, 436
ΧΩΚΙΝΓΚ ΣΤ., 315, 316
ΨΕΛΛΟΣ, 59
ΩΡΙΓΕΝΗΣ, 100, 163, 164

Ἄν σοῦ φανεῖ χρήσιμο αὐτὸ τὸ βιβλίο,
ἀγόρασέ το στὴν ἔντυπη μορφή του.

ELPENOR

www.elpenor.org